

*Slovenski begunci
v Avstriji*

1945–1950

Rozina Švent

MIGRACIJE 13

M I G R A C I J E

1

Zvone Žigon: *IZ SPOMINA V PRIHODNOST*

2

Mihael Kuzmič: *SLOVENSKI IZSELJENCI IZ PREKMURJA V BETHLEHEMU V ZDA 1893–1924*

3

Zvone Žigon: *IZZIVI DRUGAČNOSTI*

4

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V PANONSKEM PROSTORU
(Uredila Marina Lukšič - Hacin)

5

Marie Pislar Fernandez: *SLOVENCİ V ŽELEZNI LORENI*
(1919–1939) *skozi družinske pripovedi /*
SLOVÈNES EN LORRAINE DU FER (1919–1939)
à travers des récits de familles

6

Jure Gombač: *ESULI ALI OPTANTI?*

7

Zvone Žigon: *LJUDJE ODPRTIH SRC*

8

Dan Shiffman: *KORENINE MULTIKULTURALIZMA.*

9

Maša Mikola: *ŽIVETI MED KULTURAMI*

10

Damir Josipovič: *UČINKI PRISELJEVANJA V SLOVENIJO*
PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

11

SPET DOMA?
(Uredila Marina Lukšič - Hacin)

12

Natalija Vrečer: *INTEGRACIJA KOT ČLOVEKOVA PRAVICA*

13

Rozina Švent: *SLOVENSKI BEGUNCI V AVSTRIJI 1945–1950*

MIGRACIJE

13

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

MIGRACIJE 13 Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950

Rozina Švent

© 2007, Založba ZRC, ZRC SAZU

*Urednica zbirke
Recenzenti*

Janja Žitnik
Dušan Nečak
Boris Mlakar

*Jezikovni pregled
Oblikovanje*

Jože Rant
Janja Žitnik
Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Za izdajatelja

Marina Lukšič - Hacin

Založila

Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika

Oto Luthar

Glavni urednik

Vojislav Likar

Tisk

Littera picta d.o.o.

Naklada

360

Tiskano s podporo

Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
in Austrian Science and
Research Liaison Office (ASO)
Ljubljana.

ASO LJUBLJANA
AUSTRIAN SCIENCE AND RESEARCH
LIAISON OFFICE LJUBLJANA

Fotografija na ovitku Pred kuhinjskim oknom – čakanje na kosilo
(vir: *Zaveza*, 2001, št. 41, str. 37)

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.745.3-054.73(436=163.6)"1945/1950"

94(436=163.6)"1945/1950"

ŠVENT, Rozina

Slovenski begunci v Avstriji : 1945-1950 / Rozina Švent. - Ljubljana : Založba ZRC,
ZRC SAZU, 2007. - (Migracije / Založba ZRC, ZRC SAZU ; 13)

ISBN 978-961-254-025-8

235757824

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612540258>

*Slovenski
begunci v Avstriji*

1945–1950

Rozina Švent

LJUBLJANA 2007

Knjigo posvečam pokojnemu prijatelju dr. Jožetu Rantu († 2007) iz Buenos Airesa, ki mu je zahrbtna bolezen preprečila, da bi dočakal izid te knjige. Naj mu bo lahka argentinska zemlja.

VSEBINA

UVOD	9
PRELOMNI DOGODKI OB KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE	13
1. UMIK SLOVENSKE NARODNE VOJSKE IN CIVILNIH BEGUNCEV V AVSTRIJO	17
Begunska pot se je začela... ..	17
Boroveljska bitka oziroma preboj pri Borovljah	20
Umik novomeške domobranske skupine	30
Umik Melaherjeve četniške skupine	31
Umiki manjših skupin civilistov	33
Umik domobranskih ranjencev (SNV)	34
2. TABORIŠČA	39
Vetrinjsko taborišče	39
Vojaško taborišče Vetrinjš	40
Predaja Slovenske Narodne Vojske	48
Taborišča za vrnjene vojake in civiliste	61
Poboji vrnjenih domobrancev (SNV)	62
Iskanje krivcev za vetrinjsko tragedijo	65
Civilno taborišče Vetrinjš	69
Nastanitev	71
Higienski pogoji	72
Prehrana v taborišču	74
Uprava taborišča	75
Odnosi beguncev z avstrijskimi sosedi	77
Razpustitev taborišča	79
Taborišče Peggez pri Lienzu	80
Nastanitev	80
Higienski pogoji	84
Prehrana v taborišču	86
Uprava taborišča	87
Taborišče Spittal na Dravi	94

Nastanitev	95
Higienski pogoji	97
Prehrana v taborišču	100
Uprava taborišča	102
Delovanje Drčar/Grumovega obveščevalnega centra	109
Taborišče Št. Vid ob Glini in Kellerberg	113
Nastanitev	113
Higienski pogoji	114
Prehrana v taborišču	115
Uprava taborišča	116
Taborišče Liechtenstein pri Judenburgu	117
Nastanitev	118
Higienski pogoji	120
Prehrana v taborišču	121
Uprava taborišča	123
3. DEMOGRAFSKA STATISTIKA BEGUNCEV	129
Statistični podatki za leto 1945	129
Statistični podatki za leto 1946	131
Narodnostna sestava	131
Statistika po verski pripadnosti	132
Statistični podatki za leto 1947	132
Družinsko stanje beguncev na dan 1. 1. 1947	134
Znanje tujih jezikov	135
Izobraževanje na različnih stopnjah	136
Preglednice po poklicih	137
Statistični podatki za leto 1948	143
4. VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE	149
Slovensko begunsko šolstvo	149
Vetrinj	149
Peggez pri Lienzu	155
Spittal na Dravi	168
Št. Vid ob Glini in Kellerberg	176
Liechtenstein pri Judenburgu	178
Sv. Jedert nad Velikovcem	180
Asten pri Lienzu	180
Zdravstveno stanje otrok	181
Šolske knjige (učbeniki)	182
Telovadba in šport	189
Vetrinj	190

Peggez pri Lienzu	191
Spittal na Dravi	195
Št. Vid ob Glini	197
Judenburg	197
Skavti v taboriščih	197
Dopolnilno izobraževanje	200
Predavanja	201
Tečajji	204
Študenti – visokošolci v Gradcu	211
5. VERSKO ŽIVLJENJE V BEGUNSKIH TABORIŠČIH	219
Delovanje in organizacija Katoliške akcije (KA)	233
Verski tisk	237
6. BEGUNSKI TISK.....	239
Periodični tisk	240
Leposlovje	255
Politični in »pričevanjski« tisk	256
Knjige za splošno rabo (priročniki)	256
7. KULTURNO DELOVANJE V TABORIŠČIH	259
Glasbena dejavnost.....	259
Vetrinj	259
Peggez pri Lienzu	260
Spittal na Dravi	262
Liechtenstein pri Judenburgu	265
Begunski tisk – pesmarice	265
Gledališče	266
Peggez pri Lienzu	266
Spittal na Dravi	268
Št. Vid ob Glini / Kellerberg	269
Liechtenstein pri Judenburgu	270
Gledališki »tisk«	270
Bralni večeri	271
Peggez pri Lienzu	271
Spittal na Dravi	272
Taboriščna knjižnica	272
Razstave	273
Peggez pri Lienzu	274
Spittal na Dravi	275
Liechtenstein pri Judenburgu	277

8. PROBLEM REPATRIACIJE BEGUNCEV	279
Stališče zahodnih zaveznikov	279
Delovanje jugoslovanskih repatriacijskih komisij	280
Prostovoljno vračanje beguncev v Jugoslavijo	292
Prisilno vračanje beguncev v Jugoslavijo	297
9. PRESELJEVANJE BEGUNCEV V NOVA NASELITVENA SREDIŠČA ..	301
Problem povojnih migracij v svetu	301
Preseljevanje slovenskih beguncev v prekomorske države	303
Preseljevanje slovenskih beguncev v Argentino	309
10. KONEC DELOVANJA BEGUNSKIH TABORIŠČ	315
ANALIZA PODATKOV, ZBRANIH V ANKETI	317
ZAKLJUČEK.....	323
BEGUNSKA IZKUŠNJA SLOVENSКИH ZDOMSKIH KNJIŽEVNIKOV (<i>Janja Žitnik</i>)	329
VIRI IN LITERATURA	343
Viri	343
Arhivski fondi	343
Objavljene zbirke virov	344
Časopisi / revije / glasila	345
Literatura	345
Monografije	345
Članki in poglavja v knjigah.....	353
SEZNAM KRATIC	359
POVZETEK	361
SLOVENE REFUGEES IN AUSTRIA 1945–1950 (SUMMARY).....	363
IMENSKO KAZALO	365

UVOD

S podpisom nemške kapitulacije (8. maja 1945) se je v Evropi uradno končala druga svetovna vojna, ki je povzročila na milijone civilnih in vojaških žrtev, veliko materialno škodo in dodobra spremenila politično podobo sveta. Za veliko večino prebivalcev je to pomenilo veliko olajšanje in upanje, da bosta v svetu končno nastopila mir in blagostanje. Vendar pa so negotove politične razmere (zmaga revolucije oziroma politične spremembe oblasti) ob koncu druge svetovne vojne povzročile tudi paničen beg več sto tisoč ljudi iz srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope proti zahodu – pod okrilje zahodnih zaveznikov (ZDA in Velike Britanije). Tej množici se je priključilo tudi okoli 20.000 Slovencev,¹ ki so našli začasno zatočišče na Koroškem. Zavezniki so jim dodelili status beguncev/razseljenih oseb (Displaced Persons – DP's), jih namestili v begunskih taboriščih in prevzeli skrb za njihovo preživetje (nastanitev, prehrano, oblačila in obutev ter medicinsko oskrbo). Ker je bilo v Avstriji le omejeno število zavezniških vojakov in prostovoljcev (delavci mednarodnega Rdečega križa in drugih dobrodelnih organizacij), so v različne upravne in organizacijske službe vključili tudi begunsko inteligenco (politike, strokovne delavce in duhovnike). Tako so nastale specifične »begunske skupnosti«, ki predstavljajo nek zaokrožen družbeni in zgodovinski pojav, ki je prostorsko (avstrijska Koroška) in časovno (1945–1950) zamejen. Znotraj tega pojava pa se je razvila izredno pestra dejavnost – vzgojno, izobraževalno in kulturno delo, versko življenje in politično delovanje.

Slovensko zgodovinopisje povojnega obdobja (po 1945) je vseskozi osredotočeno predvsem na »notranjo zgodovino« (dogajanje v Sloveniji oziroma Jugoslaviji) in v zadnjih letih (po osamosvojitvi Slovenije leta 1990) tudi v delovanje slovenske politične emigracije (SPE), ki pa dejansko predstavlja že drugo fazo oziroma nadaljevanje »begunske zgodovine«. Prav zaradi tega je v pričujočem delu predstavljena predvsem prva faza te zgodovine – beg političnih nasprotnikov (sodelavci okupatorjev – domobranska vojska in druge vojaške formacije, predstavniki prejšnjih

¹ V naslednjih mesecih in letih se je tej prvotni skupini beguncev priključilo večje število drugih beguncev: posamezniki in večje skupine, ki so pobegnile iz Jugoslavije (večina zaradi strahu pred preganjanjem oziroma zaradi terorja nove oblasti; sorodniki pobeglih; skrivači – predvsem vojaki, ki jim ni uspelo pravočasno pobegniti ali pa so bili med vrjnjenimi in so pobegnili iz teh transportov, ujetniških taborišč in celo z morišč; pripadniki nemške manjšine /Volksdeutscherji/ in Slovenci z nemškimi priimki).

političnih struktur in številni preprosti ljudje, ki so bili z gornjimi v sorodstvenih in prijateljskih zvezah ali pa so podlegli psihologiji paničnega bega), njihova nastanitev v begunskih taboriščih in skoraj petletno bivanje v le-teh. Ker se razmere v domovini niso razvijale po njihovih pričakovanjih (zlom komunistične oblasti, nevarnost 3. svetovne vojne), so bili na koncu (ob ukinjanju taborišč) postavljeni pred dejstvo – ali vrnitev v domovino (repatriacija) ali preselitev v prekomorske države (ZDA, Kanada, Južna Amerika – predvsem Argentina – in Avstralija). Velika večina se jih je odločila za drugo možnost in tako se je njihova »begunska začasnost« spremenila v »trajnost oziroma dokončnost odhoda«.

Tema te »begunske zgodovine« ni bila deležna večjega zanimanja v Sloveniji – sem in tja le obrobno kot zaključek oziroma del kakšne druge zgodovinske obravnave, npr. doktorske disertacije Borisa Mlakarja *Slovensko domobranstvo od ustanovitve do umika iz domovine* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1999) in doktorske disertacije Mateje Čoh *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952* (Maribor: Pedagoška fakulteta, 2004). V Avstriji, kjer so dejansko bila ta taborišča, se je te teme pred leti lotila Gabriela Stieber v svoji doktorski disertaciji *Nachkriegsflüchtlinge in Kärnten und der Steiermark* (Graz: Leykan, 1997), vendar se je avtorica v svojem delu osredotočila predvsem na organizacijsko delovanje begunskih taborišč (kdo jih je ustanovil, kdo je prevzel skrb zanje /Unrra² in IRO³/, etnična sestava, statistični pregledi, zavezniška in avstrijska pravna zakonodaja v zvezi s taborišči) in se je le obrobno dotaknila slovenske skupnosti. Med samimi begunci (sedaj že izseljenci oziroma zdomci, kot se pogosto sami imenujejo) so se lotevali obravnave te teme le posamezniki, predvsem v spominskih delih, ki vključujejo življenjske zgodbe posameznikov (predvsem v člankih, ki sta jih objavljali glasili *Vestnik* in *Tabor* v Buenos Airesu, in v monografijah, ki so izšle po letu 1990). Zlasti pri tej skupni, ki je bila sama neposredno soudeležena (aktivna), bi človek pričakoval nekoliko večjo raziskovalno vnemo. Morda so še največ svojih moči porabili za obravnavo »vetrinjske tragedije« (umik, predaja, vračanje in poboji domobranske vojske) – predvsem so iskali krivce za to tragedijo. Pogosto je to pisanje (in raziskovanje) zelo senzacionalistično in tendenciozno. V zadnjih nekaj letih se je tudi v Sloveniji našlo nekaj njihovih »posnemovalcev« (Ivo Žajdela in številni pisci, ki se zbirajo okoli glasila *Nova slovenska zaveza*), ki se osredotočajo predvsem na pričevanjsko (spominsko) gradivo in le redko posegajo po arhivskem gradivu.

Za obravnavanje te teme je žal v Sloveniji na voljo bolj malo ohranjenega

² UNRRA, Unrra – United Relief and Rehabilitation Administration – Organizacija Združenih narodov za obnovo in razvoj. Ustanovljena je bila novembra 1943 z namenom, da zagotovi materialno pomoč beguncem in ljudem na osvobojenih področjih ter jim hkrati pomaga tudi pri čimprejšnji repatriaciji v domovino.

³ IRO – International Refugee Organization – Mednarodna organizacija za begunce. Ustanovljena je bila februarja 1946, vendar je s svojim delom uradno začela šele 1. 7. 1947 – delovala je do 30. 6. 1950, ko je morala zaradi pomanjkanja finančnih sredstev prenehati z delom.

arhivskega gradiva oziroma je v številnih primerih še nedostopno za zgodovinsko raziskavo (npr. arhiv dr. Jožeta Jagodica, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, ima zaporo do leta 2045!; osebni arhivi – dr. Stanko Kociper, dr. Ciril Žebot). Še največ gradiva hrani zasebna fundacija dr. Janeza Arneža »Studia Slovenica«, ki je v zadnjih 50 letih zbrala veliko dragocenega gradiva, vendar je dostop do tega gradiva še vedno zelo težak (samovolja lastnika in postopno urejanje gradiva). Tako se najpomembnejše arhivsko gradivo še vedno hrani v tujini (največ v Argentini, npr. arhiv Franceta Perniška, arhiv Pavleta Ranta in številnih duhovnikov ter politikov;⁴ v ZDA pa arhiv dr. Valentina Meršola, Toneta Pečaverja, Pavleta Borštnika in drugih). Iz teh zasebnih arhivov so nam dostopne le posamezne kopije gradiva (v arhivu R. Š.), kar seveda zelo otežuje samo raziskovanje. Pri veliki večini lastnikov tega gradiva je prisotno še veliko nezaupanja do raziskovalcev, ki prihajajo iz Slovenije. Enako nedostopno nam je tudi gradivo, ki se nahaja v Beogradu v Vojno-istorijskom institutu (zaradi ameriškega bombardiranja Beograda leta 1999 so arhivsko gradivo premestili na več lokacij, zato je še neurejeno in nedostopno).

Zato se moramo zateči po pomoč tudi k sekundarnim virom – predvsem k nekaterim dnevnikom pomembnih ljudi, ki so sami soustvarjali begunsko zgodovino. Njihovi dnevnikarji nam zaradi svoje sočasnosti v določeni meri nadomeščajo pomanjkljivo arhivsko gradivo – npr. pred kratkim objavljeni rokopisni dnevnik Franceta Perniška, ki si je dnevno zapisoval dogajanje v taborišču in med te zapise vnesel tudi besedila nekaterih pomembnih dokumentov, ki se nam sicer niso ohranili v originalni podobi,⁵ ali objavljeni dnevnik dr. Ludovika Puša *Na dolgo pot* in delno objavljeni⁶ dnevnik Antona Žaklja (1945–1948), ki so dostopni tudi na internetu. V letih 1994–2005 je bilo na terenu (v Avstriji, Italiji, ZDA, Kanadi, Argentini in v Sloveniji) opravljenih tudi več ustnih pogovorov z nekdanjimi »begunci«. Izvedena je bila tudi posebna anketa, preko katere so bili razsvetljeni in pojasnjeni nekateri dogodki in pojavi v posameznih taboriščih.

V določeni meri nadomeščata te vrzeli spominska in pietetna literatura (zamolčane žrtve), ki izhajata v Sloveniji in v tujini (Argentini), vendar moramo biti pri uporabi tega gradiva še dodatno previdni (nezanesljivost spominskega pisanja po tako dolgi odmaknjenosti od dogajanja samega in predvsem osebnostne značilnosti piscev, ki veliko lažje zapišejo/določijo tujo krivdo, kot pa da bi sami priznali svoje napake oziroma nepravilne odločitve).

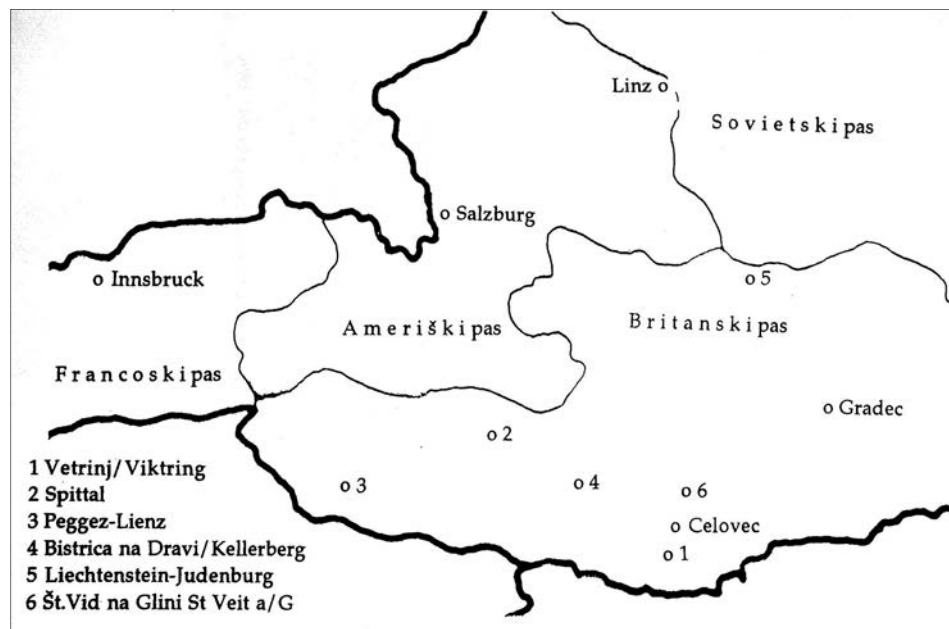
⁴ V zadnjih letih se je postopno začel uresničevati »projekt« centralnega zdamskega arhiva v Slovenski hiši na Ramon L. Falcon v Buenos Airesu – tam so že shranjeni celotni preselitveni sezname slovenskih beguncev iz leta 1947–48 (kopije tudi v arhivu R. Š.) in drugo pomembno gradivo, ki se navezuje predvsem na »argentinsko obdobje« (po preselitvi).

⁵ V osemdesetih letih je bila precej predelana različica dnevnika objavljena v reviji *Duhovno življenje*, ki izhaja v Buenos Airesu.

⁶ Dnevnikarji že več let zapored izhajajo v časopisu *Ameriška domovina*, ki izhaja v Clevelandu. Besedilo objavlja njegov sin Janez, ki ga sproti prevaja iz esperanta in po potrebi dopolnjuje s pojasnili in slikovnim gradivom.

Namen naše raziskave je usmerjen predvsem v predstavitev begunskega vprašanja: od širšega pojava migracij v povojni Evropi do predstavitve konkretnega dogajanja v posameznih taboriščih. Vseskozi je poudarek predvsem na proučevanju splošnih pojavov (množičnost), ki zajemajo pretežno večino beguncev (skupne značilnosti). Raziskovalna tema je usmerjena predvsem h »konkretnemu življenju beguncev«, ki so skoraj pet let preživeli v begunskih taboriščih na avstrijskem Koroškem. Zaradi pomanjkanja arhivskih virov je le na kratko predstavljeno njihovo politično delovanje, ki je bilo ves čas tudi prisotno.

Zaradi izredne kompleksnosti pojava je le obrobno predstavljena zgodovina »Vetrinjskega vojaškega taborišča«, ki je časovno omejena na čas od 12.–31. maja 1945. To taborišče je zaradi pomanjkanja ustreznega arhivskega gradiva za sedaj nemogoče ustrezno strokovno obdelati (zlasti tu mislim na njegov zaključni del – vračanje in poboje; arhivsko gradivo je bilo morda celo sistematično in načrtno uničeno!). Prav ta tema bi si zaslužila posebno znanstveno obravnavo, saj gre za izredno tragično poglavje povojne slovenske zgodovine – izvensodni poboj okoli 8000 ljudi (morda celo 11.000, kot trdi SPE), za katere ne vemo niti tega, kje ležijo/trohnijo njihova trupla. Evidentiranih je že preko 500 večjih ali manjših morišč/grobišč po vsej Sloveniji in skoraj je že zaključen projekt »evidentiranja vseh žrtev 2. svetovne vojne v Sloveniji«, ki ga izvaja Inštitut za novejšo zgodovino. Ta tema še vedno buri duhove in se vse prepogosto (prav zaradi svoje zgodovinske neraziskanosti) izkorišča za dnevno-politična obračunavanja.

Slika 1: Zemljevid slovenskih begunskih taborišč v Avstriji
(vir: Janez A. Arnež, *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji: 1945–1949*, Priloga)

PRELOMNI DOGODKI OB KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE

Čeprav je vojaški položaj že na samem začetku leta 1945 vse bolj kazal na skorajšnji konec vojne, so se vodilni politiki kontrarevolucionarne strani še vedno zanašali na posredovanje zahodnih zaveznikov, ki bodo skušali preprečiti širjenja komunizma v samo osrčje Evrope. V ta čas sodijo tudi vse aktivnosti, ki jih je izvajal Narodni odbor (NO) za Slovenijo, ki je začel dejansko delovati sredi januarja 1945 (formalno je bil ustanovljen 29. 10. 1944). Imel se je za najvišjo upravno oblast na slovenskem ozemlju in je skupno štel 13 članov.¹ Ker je bil zaradi vojnih razmer potreben bolj operativen organ, je večino njegovih nalog opravljalo predsedstvo, ki ga je vodil predsednik NO dr. Joža Basaj, v njem pa so bili še podpredsednik Celestin Jelenc in dva enakovredna tajnika, dr. Albin Šmajd in dr. Marijan Zajec. NO je štel za svoje najpomembnejše naloge: preprečiti Titovim silam zasedbo Slovenije, doseči združitev vseh protirevolucionarnih sil na območju Slovenije, organizirati oblastno strukturo države Slovenije, ki naj postane poseben mednarodni subjekt. Povedano tudi drugače – NO se je intenzivno pripravljalo na skorajšnji prevzem oblasti in je za te potrebe že izdelal skoraj vse temeljne in številne izvedbene akte, potrebne za delovanje te oblasti. Ustanovil (točneje preimenoval) je Slovensko narodno vojsko (21. 2. 1945), v katero so se na skrivaj vključile vse slovenske protirevolucionarne enote – predvsem domobranci in del četnikov.

Nekaj posebnega predstavlja sklic »prvega slovenskega parlamenta«, ki ga je 3. 5. 1945 sklical NO na Taboru v Ljubljani.² Na tej seji so razglasili ustanovitev države Slovenije kot del federativne Kraljevine Jugoslavije, povabili kralja Petra

¹ NO je bil strankarsko sestavljen po naslednjem ključu: SLS – sedem zastopnikov: dr. Jože Basaj (predsednik), Bogumil Remec, mons. Matija Škerbec, dr. Franc Bajlec, dr. Srečko Baraga, Marko Kranjc, dr. Albin Šmajd (tajnik); JNS – pet zastopnikov: dr. Pavel Pestotnik, Ladislav Bevc, dr. Marijan Zajec (tajnik), Rudolf Žitnik; en zastopnik Socialistične stranke Jugoslavije – dr. Celestin Jelenc. Zraven naj bi bila še zastopnika za Primorsko – dr. Anton Kacin – in za Koroško – dr. Kolterer.

² Fran Erjavec, Kronologija za čas od junija 1942 – maja 1950, NUK, Rokopisna zbirka, Inv. št. 18/66 (dalje: Erjavec, Kronologija...). Gre za dnevno zapisovanje najvažnejših političnih in drugih dogodkov, ki istočasno združujejo tako novinarska poročila kot tudi govorice, ki so se širile med ljudmi.

Vpis za 3. 5. 1945: »Zvečer se sestane na Taboru od NO imenovani 'slov. parlament', ki proglasi osvobodjenje, ust. sloven. države in NO kot slov. vlado /.../ NO imenuje poslance za slov. dežel. zbor, ki sklican za zvečer in odredi formalno združenje domobr. in četniških formacij v slov. nar. vojsko, kateri imenuje radi Prezljave odsotnosti za poveljnika polk. Krenerja, katerega imenuje

II. Karađorđevića v Slovenijo in zaprosili zahodne zaveznike, da takoj zasedejo Slovenijo. Vladam zahodnih držav so celo poslali posebne telegrame s pozdravi in »zahtevami«, vendar le-ti nikoli niso dosegli svojih naslovljencev. Eden izmed sočasnih opazovalcev tega dogajanja v Ljubljani, dr. Tine Velikonja, je zapisal: »Medtem ko smo 4. maja v Ljubljani in Novem mestu slavili, so domobranci in Nemci po silovitih borbah zapuščali Kočevje in je domobranska policija morila na Turjaku. Jugoslovanska armada je bila v Trstu že nekaj dni. Primorski domobranci so se že 30. junija (sic!) zvečer skupaj s četniki in vojaki prostovoljnega srbskega korpusa prebili čez Sočo in zlili v Furlanijo. Padla je Postojna, 29. hercegovska divizija je nezadržno prodirala proti Planini in Rakeku, prekomorska brigada je že silila čez zasneženi Vršič v Zgornjesavsko dolino, na Notranjskem je bil dan splošni preplah, na Dolenjskem pa so izgubljali dragoceni čas in čakali na navodila. Že v soboto, 5. maja so se /.../ novoizvoljena vlada, škofija, člani časopisnih redakcij in Rupnikov ožji krog spravljali v avtomobile in se odpravljali čez Ljubelj in Podkoren. Ujeli so pravi čas. Nikogar pa ni bilo, ki bi dal povelje za pospešeni umik ostale vojske. Ta bi bil še vedno možen proti zahodu. Potrjena je bila vest, da so zavezniki obstali na Soči, za avstrijsko Koroško pa ni bilo jasno, kako daleč bodo prodrli Rusi. A tri dni se je še dalo priti do Celovca. Še v ponedeljek, 7. maja, sta bila mostova čez Dravo prosta, 8. maja pa je bila pot zaprta.«³

Ob tem so potekala tudi težka pogajanja z nemškimi oblastmi, da bi jim (NO!, op. R. Š.) predali civilno in vojaško oblast v »državi«. 5. 5. 1945 jim je sicer uspelo, da jim je general E. Rössener predal civilno oblast, vendar je skoraj takoj za tem že moral sprejeti odločitev, da ne morejo zaustaviti prodiranja partizanskih enot

za generala, obenem pa izvrši tudi povišanje raznih drugih oficirjev. – Po seji razširijo Stražarji ponoči revolucionar. letake.«

Vpis za 4. 5. 1945: »Zj. objavi 'Slovenec' (ne pa tudi 'Jutro') slavnostno izdajo s poročilom o sinočnji seji slov. dež. Zbora, kar povzroči ponekod navdušenje, drugod pa še večjo zmedo./.../ Vest o učerajšnjih dogodkih v Lj. prispe nejasna tudi na Gorenj., zato se utabori v Cerkljah kmtd. Gorenjske četniške čete Pirih kot štab gorenj. diviz. slov. nar. vojske. Radi popolne nepripravljenosti ljudstva zaman poskuša izvesti sploš. mobilizacijo, le pri nekaterih domobr. edinicah se zbere nekaj ljudi, ki potem 2 dni čakajo nadaljnjih odredb, ker pa teh ni, se vrnejo domov.«

Vpis za 5. 5. 1945: »Dopoldne hoče izročiti Rössener Rupniku tudi upravo Gorenjske, a ta izjavi, da vztraja na svoji demisiji, svetuje pa, naj izroči vso oblast nar. vladi. Rössener to res izroči ob 11h dop., ob tej priliki prosi dr. ... Rössenerja oproščenja za svojo nelojalnost. – Pop. se začno širiti po Ljubljani alarmantne vesti in nastopa obča panika. Zgodaj pop. se vrši tudi seja nar. vlade in po seji izjavi Remec: 'Vsi se umaknemo iz Ljubljane; vsak naj gre, kamor ve in zna.' To povzroči splošno konfuzijo in proti večeru se začne anarhičen beg, prva je pobegnila vlada in Stražarji, nihče ni dobil nobenih navodil. Odpeljeta se tudi škof in gener. Rupnik, Krener pa odide k domobr. pri Polhovem gradu.«

Vpis za 6.–8. 5. 1945: »V Ljublj. se vrši parada domobr., a kljub temu pa strah prebivalstva le narašča in nove množice se podajajo na beg proti Koroški; Krener sporoči, da bo držal z domobr. Ljubljano do 9. V. Domobranci se korakoma umikajo od Borovnice in Horjula, za njimi pa previdno pritiskajo partizani, ti prispejo na jugu do roba Ljublj. barja. Prvi slov. begunci prispejo po številnih incidentih z Nemci in partiz. v Borovlje in nadaljujejo naslednji dan v Celovec, del NO se pa skuša nastaniti v Svetni vasi, a odide kmalu dalje preko Spittala v Lienz. Provi sloven. begunci z NO prispejo v Lienz (8. 5., op. R. Š.), 10. 5. pa prvi Angleži.«

³ Tine Velikonja, Vse poti vodijo čez Ljubelj, *Zaveza*, št. 17 (junij 1995), str. 30–31.

proti sami Ljubljani, zato so se odločili za takojšen umik po še edini možni poti – proti severu in naprej na Koroško.⁴

Slika 2: Na enem vozu: družina in premoženje
(vir: *Zaveza*, 1993, št. 9, str. 49)

⁴ Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945*, Ljubljana 2003, str. 474–487 (dalje: Mlakar, *Slovensko domobranstvo...*).

UMIK SLOVENSKE NARODNE VOJSKE IN CIVILNIH BEGUNCEV V AVSTRIJO

BEGUNSKA POT SE JE ZAČELA...

Vsak vojak ali civilni begunec, ki se je v začetku maja 1945 odločil, da je zapustil domovino – nam lahko pove svojo zgodbo. V glavnem pa so si vse zelo podobne in vsaka po svoje tudi tragična. Zagotovo pa med vsemi ni bilo nikogar, ki bi takrat le pomislil na možnost, da zapuščá dom – za vedno!

Zelo nazoren je spominski zapis Majde Starman,¹ ki je takrat kot deklica (stara je bila 8 let) skupaj s starši odšla na begunsko pot v torek, 8. maja 1945 iz naselja Vrhe v Zasavskem hribovju: *»Na lojtrnik smo naložili, kar se nam je tisti trenutek zdelo najbolj primerno. Nekaj obleke in hrane, za žival pa dve veliki mreži sena. Stari oče je vpregel dva vola, pokleknil na hišni prag, naredil križ z besedami 'pa pojdimo v imenu Božjem!' in pognal. Na ovinku še en pogled nazaj – za dolga leta. Za slovo od sorodnikov, sosedov in prijateljev ni bilo časa. Že na prvem križpotju so se pridružili znanci: peš, s kolesi, z vozovi. V prvem večjem naselju prva noč pod milim nebom. Drugo jutro se je sprevod pomikal proti Gorenjski. Na vsakem križišču so se priključile nove skupine. Naenkrat smo bili v koloni nemških vojakov, ki so se vračali domov. Nekateri peš, drugi z vozmi – le da so oni imeli konjsko vprego. Kar malo posmihali so se našim voličkom, češ, le kam boš prišel s tem ubogim živinčetom. Vso nadaljnjo pot je imela vojaščina prednost, civilisti smo se le ponoči pomikali naprej. Na tisto sredo pred Nebovhodom se je vila po Gorenjski najdaljša prošnja procesija vseh časov. V nebo pa je hitela tudi najbolj vroča molitev za dober izid tega tavanja. Čim bližja je bila meja, tem večja je bila gneča na cesti. Dolina se je ožila, pot vedno bolj strma. Zato smo pustili voz sredi ceste in hiteli v hrib, tekli za življenjem.² Noč je že bila, ko smo prišli v predor, in tema še na drugem koncu. Še hujša pa v predoru samem,³ poleg tega še vode do kolen in luknje, da nisi videl, kam stopaš.⁴ Držala sem se za*

¹ Majda Starman, Da smo smeli to doživeti! *Nedelja – Priloga* (Celovec), božič 1990, str. 12–14.

² V emigrantski literaturi obstaja več različnih pričevanj o tem, na kakšen način so si begunci izborili prehod preko ljubeljskega predora: 1. Med begunci in nemško vojsko je prišlo do dogovora, da skupaj uporabijo predor – da se vsak drži svoje polovice predora; 2. Prehod naj bi z odločnim nastopom izsilila skupina srbskih četnikov; 3. Prehod so izsilili četniki tako, da so ustrelili nemškega stražarja pred vhomom v tunel in tako prestrašili vojake, da so jih spustili skozi tunel.

³ Več o tem: Ludovik Puš, Ljubeljski predor, *Vestnik* (Buenos Aires), 1970, št. 4, str. 121.

⁴ Iz drugih spominskih zapisov in pričevanj se da ugotoviti, da je vendarle v predoru veljal

očetovo kolo. Pravi čudež, da smo prišli živi ven, saj so bili mnogi mnenja, da bo minirano, ko bo predor poln ljudstva.⁵ Tudi čez prelaz jih je nekaj šlo.⁶ Na koroški strani so mimo nas nesli ranjenca, ki je obupno ječal.⁷ Poti navzdol se prav nič ne spominjam, pač pa Drave in konjev, ki so se pasli ali pa crknjeni ležali po travniku. Ob cesti pa orožje, ki ga je moral pod nadzorstvom Angležev vsakdo oddati. Moj oče je takrat zatajil pištolo – drag spomin –, saj mu jo je izročil njegov morilec, ki pa povelja, da ga mora ustreliti, ni izpolnil, ker je vedel, da oče ni nikomur nič hudega storil. Takoj po prihodu v Vetrinj jo je v Žakamnu skrnil pod križ, ki visi na zunanji steni cerkve, desno od vhoda. Šele po treh letih jo je izkopal. /.../ Prihoda v Vetrinj se spomnim le, da so pod grmom stegnili odejo, ki so jo prejšnji dan v naglici potegnili z voza, in jaz sem že spala: brez jedi, brez pijače in seveda tudi drugih potreb ni bilo. Kar naenkrat se pa zasliši: 'Stric pride pa z vozom!' Nismo verjeli, dokler ga nismo videli. /.../ Stric je bil bolj pri zadnji skupini domobrancev. Sredi ceste je spoznal voz in vola, ubogala sta ga kot mogoče nikdar prej. Težko si je danes predstavljati dva vola, vprežena v lojternik s kovanimi kolesi, po stari ljubeljski cesti, takrat z vzpetinami do 27 %: klanec gor, klanec dol, le z ročno zavoro. Na vozu pa poleg naših reči še opeka tržiških hiš. Štiri dni smo takrat rabili za progo (pot, op. R. Š.) dobrih sto kilometrov. /.../ Na Vetrinjskem polju si je vsak uredil po svojih možnostih. Na komaj ozelenelih travnikih in posevkih so zrastle šotori iz smrekovega lubja.⁸ S plahto pokrit voz je bil že privilegij. Daleč smo nosili vodo, za stranišče pa si se moral postaviti v vrsto.⁹ Razen Rdečega križa, ki so nas

nek »red« – nemški vojaki, ki so se umikali z vso možno motorizacijo so uporabljali desno stran, civilisti in domobranska vojska levo polovico predora.

⁵ Različne govornice, ki so se občasno pojavljale tako na sami begunski poti kot tudi kasneje po taboriščih, so prav neverjetne. Iz nekaterih veje strah, iz drugih izredna domišljija. Tako je npr. telovadec Ivo Kermavner tolažil izmučene begunce, »da so ob nekem jezeru že pripravljene hoteli za nas. Vse je odvisno samo od švicarske komisije Rdečega križa, ki odloča, kdo je begunec.« A. Ž., Spomini z obiska domovine, *Ameriška domovina*, 3. 2. 1975, str. 3 (dalje: Žakelj, Spomini...).

⁶ Ljubeljski prelaz leži na višini 1369 m, kar je zlasti za utrujeno živino, ki je bila že več dni na poti (in slabo hranjena!), predstavljalo izreden napor.

⁷ Zapisovalka sicer ne zapiše, kje točno je bil vojak ranjen – možno je, da je bil žrtev nenehne partizanskega obstreljevanja begunske kolone ali je bil celo žrtev kakšne nenadne eksplozije. Tudi majorja Lehmana, ki je pred predorom iz obupa naredil samomor, so soborci odnesli skozi tunel in ga pokopali v Podljubelju. Stane Kos, *Stalinistična revolucija na slovenskem: 1941–1945*, II. zv., Buenos Aires 1991, str. 220 (dalje: Kos, Stalinistična II...).

⁸ S tem svojim početjem so naredili begunci veliko škode v bližnjih gozdovih. Prav to početje je pri okoliških prebivalcih (lastnikih gozdov) povzročilo veliko negotovanja. Ta dejanja so se ponovila tudi v jesenskem času, ko so si begunci na ta nedovoljeni način pripravljali kurjavo za prihajajočo zimo. Žakelj, Spomini, *Ameriška domovina* (3. 2. 1975), str. 3.

⁹ Tudi pri tem ni šlo brez težav – v begunskih listih večkrat naletimo na posebne higienske predpise in opozorila. Dodatne težave so imeli begunci tudi zaradi živalskih iztrebkov, zato so taboriščne oblasti določile posebne predele, kjer je bila ta živina zbrana in se je tam lahko tudi pasla. Žal s tem ukrepom niso mogli preprečiti pogostih kraj živine, ki so jo tatovi preprodajali za hrano, pijačo (!) in oblačila. France Pernišek, *Dnevnik I*, vpis za 9. 6. 1945 (kopije treh zvezkov I., II., III. se nahajajo v arhivu R. Š.).

ob vsaki priliki posipali z nekim prahom,¹⁰ se ne spominjam, da bi takrat stopila v akcijo še katera druga organizacija. Tako smo se počasi in previdno lotili naših zalog. Obroki so bili skromni – dolgost tega stanja neznana. Poleg nas sotrpini, ki niso ničesar prinesli s seboj, in kopica lačnih otrok. Z vsemi je bilo treba deliti.¹¹ Dobro se še spominjam kadce za zabelo, vreče z ajdovo moko in suhim sadjem. S seboj prinešeno žito se je mlelo v bližnjem mlinu.¹² Vola sta šla v zakol za skupno kuhinjo.«

Prav neverjeten je seznam stvari in blaga, ki so ga vzeli begunci s seboj na pot – od koristnih do povsem neuporabnih stvari, ki so jih zagrabili v trenutku paničnega bega.¹³ Pri tem »odločanju«, kaj vzeti s seboj, so se v glavnem bolje odrezali kmečki ljudje,¹⁴ ki so vzeli s seboj predvsem suho hrano (fižol, suho sadje in zelenjavo, orehe), krompir, razna žita.¹⁵ Na odločitev je vplival tudi način potovanja – tisti, ki so odšli na pot z vlakom, peš ali le s kolesom, so lahko s seboj vzeli zelo malo hrane (in morda več denarja!), na kmečke vozove pa so lahko naložili kar precej hrane in drugega uporabnega materiala (obleke, obutev, odeje, posodo, jedilni pribor in celo knjige – največ molitvenike in otroške knjige za najmlajše).¹⁶ Tisti, ki vsega tega »izobilja« niso imeli s seboj, so se morali znajti vsak po svoje. Za kuhanje (zlasti za skupne kotle) so uporabljali stare pločevinaste sode, ki so jih bolj spretni obrtniki prežagali na dva dela in sta tako nastala dva kotla (uprabljali so jih tudi za pranje in prekuhanje perila). Predvsem Ribničani so že kmalu začeli z izdelovanjem suhe robe (žlice, kuhalnice) – deloma za svoje lastne

¹⁰ Za dezinfekcijo so uporabljali prašek DDT. Kljub temu so se pri taboriščnikih (predvsem vojaki!) že kmalu pojavile tako uši kot bolhe. Pernišek, Dnevnik I, več vpisov. Tudi odgovori posameznih anketirancev na anketo R. Š.

¹¹ Nekaj malega so vzeli s seboj na pot vsi begunci. Veliko pa je bilo tudi takšnih, ki so na poti iz različnih vzrokov izgubili svoje premoženje. Najbolj boleče pa so bile za begunce kraje in nepravilno prilaščanje hrane, zlasti kruha. Žakelj, Spomini, *Ameriška domovina* (11. 2. 1975) opiše tak primer. Na drugem mestu Žakelj (*Ameriška domovina*, 6. 2. 1975) zapiše pripovedovanje neke družine iz Vrhnike: »Da so partizani okradli v taborišču nad Bačami nekaj tisoč beguncev, nekaterim iz Ljubljane so vzeli zlatnine za več milijonov lir, nekaj jih pa tudi ubili.« Več o tem tudi: Ludovik Puš, Na dolgo pot (podlistek), *Svobodna Slovenija* (Buenos Aires), 1975.

¹² V taborišču je obstajala celo prava »begunska pekarna« – prava, iz opeke zidana peč, ki so jo organizirali Cerkničani. Jože Mihevc, Pisni odgovori na anketo R. Š. (dalje: Anketa...).

¹³ Marsikateri begunec je šele v taborišču opazil, da je imel kot rezervo s seboj dva leva čevlja ali stvari, ki jih sploh ni mogel več obleči. Ustna izjava Stane Millonig avtorici leta 1993.

¹⁴ Kako težko je bilo oditi od doma, nam izredno slikovito opiše pisatelj Karel Mauser v svojem delu *Na ozarah* (Buenos Aires 1970, str. 177–178 in str. 182).

¹⁵ Letni čas odhoda za mnoge kmečke ljudi ni bil najbolj primeren – jesensko letino so v veliki meri porabili že preko zime, nove pa maja meseca tudi še ni bilo.

¹⁶ Stanko Kociper, *Kar sem živel*, Ljubljana 1996, str. 364 in 376, nam dokaj podrobno opiše, kaj je vzel s seboj na begunsko pot general Rupnik: »Nekaj zabojev, v katere je generalova soproga spravila nekaj stvari in obleke« in »Tako je bivši prezident po letih trdega dela in žrtvovanja šel v emigracijo s 3000 cigaretami, z 10.000 italijanskimi in 8000 'Rupnikovimi' lirami. Nekaj prihrankov je imela njegova žena za potrebe družine. Od tega je 10.000 lir dala sinu Vuku Rupniku, ko se je brez vsega rešil pred izročitvijo.«

potrebe, deloma kot blago za menjavo, s katerim so prišli do drugega potrebnega blaga (predvsem hrane).

BOROVELJSKA BITKA OZIROMA PREBOJ PRI BOROVLJAH

Ta bitka, ki se je odvijala že po uradnem koncu 2. svetovne vojne in po prenehanju vseh sovražnosti,¹⁷ je še danes ovita v določeno nejasnost glede točnega datuma in časa osrednjega spopada. Partizanska stran je postavila datum 11. maj 1945,¹⁸ medtem ko jo je nasprotna stran, domobranska, z najnovejšimi pričevanji nekaterih boroveljskih domačinov in samih udeležencev predstavila za en dan nazaj, torej naj bi se odigrala že 10. maja 1945 popoldne.¹⁹ Vsekakor zelo preseneča dejstvo, da so nekateri neposredni udeleženci bitke, kot npr. njen glavni akter (poveljnik) Vuk Rupnik, o njej molčali celih triintrideset let.²⁰ Prav iz njegovih »spominov« izve-
mo, da so nekateri člani NO, ki so prišli v Celovec že 8. maja, skušali priti v stik z Angleži, a so bili pri tem neuspešni. Podobno nalogo je skušal 9. maja²¹ opraviti major Scholz, član nemškega ljubljanskega poveljstva, ki se je preoblekel v parti-
zansko uniformo in imel tudi ponarejene dokumente (izdajal se je za avstrijskega partizana) – le-ta je prišel brez vseh zapletov v Celovec in se tam sestal z nekim angleškim brigadirjem, ki mu je omenil, da nima nobenih interesov do beguncev in ujetnikov, da pa dobro ve, da so partizani prekoračili proti dogovoru nekdanjo mejo z Avstrijo in zdaj operirajo po angleški zasedbeni coni. Zato ga ne bo nič motilo, ako kdo te partizane prežene.²² Ta del Rupnikovega »pričevanja« kasneje ponatisne tudi Tine Velikonja, ki pa samodejno spremeni zaključek stavka: »*Naj*

¹⁷ Nemčija je v Berlinu podpisala brezpogojno kapitulacijo 8. maja 1945 zvečer, v veljavo pa je stopila 9. maja ob 1. uri zjutraj.

¹⁸ Franci Strle, *Veliki finale na Koroškem*, Ljubljana 1977, str. 201–234 (dalje: Strle, Veliki finale...).

¹⁹ Tine Velikonja, Bitka, dolga kot življenje, *Žaveza*, št. 25 (1997), str. 23–40 (dalje: Velikonja, Bitka...).

²⁰ Vuk Rupnik, poveljnik novomeškega udarnega bataljona, ki je bil zaradi svoje hrabrosti in vojaških sposobnosti izredno priljubljen med svojimi borci, se je po prihodu v Argentino zavil v molk, ki je bil verjetno predvsem posledica nelagodja in očitkov s strani nekaterih preživelih domobrancev, da se je kot poveljujoči oficir sam izognil predaji pri Pliberku dne 30. 5. 1945, medtem ko so bili njegovi vojaki izročeni partizanski vojski in kasneje v veliki večini odpeljani v Teharje in nato pobiti na različnih moriščih v Sloveniji.

²¹ Erjavec, Kronologija, vpis za 8. 5. 1945 (moralo bi biti 9. 5, op. R. Š.): »*Borovlje zasedejo partiz. čete in skušajo zapreti slov. beguncem nadaljnji umik. Ker Angl. nočejo intervenirati navali zvečer nanje Rupnikov udar. baon in jih po enournem boju popolnoma razbije. Angleži razorožujejo na mostu preko Drave prehajajoče domobr. čete in jih s civil. begunci vred dirigirajo v Vetrinje.*« Žal nam avtor ne razkrije, kje je dobil podatke za svoje zapise, skoraj gotovo pa je, da se je pri zapisu zmotil – bitka se je »odigrala« 10. 5. 1945. Ima pa pravilno zapisano za 12.–13. 5. 1945: »*Slov. domobranci preidejo Dravo in odidejo v Vetrinje. Pri prehodu jih Angl. razorože.*«

²² Ob tridesetletnici: Razgovor z Vuletom, *Vestnik*, 1978, št. 1/2, str. 7–15 (dalje: Razgovor...).

preženejo partizane in se prebijajo čez Dravo, pa jih bodo sprejeli.«²³ To je le še en dokaz več, ki potrjuje precejšnje nerazpoloženje s strani angleške vojske do partizanskih predstavnikov, ki so tudi na severu zasedli/osvobodili področje slovenske etnične meje.²⁴

Begunci (vojaški in civilni) so se znašli v izredno težki situaciji – ujetosti: naprej niso mogli zaradi partizanske zapore na Dravi, nazaj se niso mogli več vrniti zaradi pritiska prodirajočih partizanskih enot, ki so osvobajale še zadnje predele Gorenjske, zato jim je preostala edina možnost, da so si izborili prehod preko mostu čez Dravo, ki so ga čvale šibke partizanske enote, Bračičeva brigada in Koroški odred. Kljub temu iz že omenjenega Rupnikovega pogovora izvemo, da so vendarle obstajale nekakšne dileme (uradni konec vojne!), ki pa so se jim vojaki in politiki izognili z naslednjim razmišljanjem: »*Ža te vojake (Nemce, op. R. Š.) se je torej uradno vojna končala, za nas pa še ne, kajti moje mnenje je bilo, da državljska vojna nima nobenega datuma, dokler ena izmed borečih se strani ne odloži orožja. To je bil naš primer, kajti konec vojne naše vojske ni prav nič vezal v njenem boju s partizani, ker so bili boji notranjega značaja, in še to ves čas na slovenskem ozemlju. Dippelhofer je zato svetoval, naj bi težko četo oklepnikov in topništva kar vključili med slovensko vojsko, za vsak slučaj potrebe, obenem pa tudi predlagal, naj bi nadaljnji umik vodil jaz.*«²⁵

Vsekakor je Rupnikov opis Boroveljske bitke zanimiv z več vidikov: 1) gre za neposrednega vodilnega udeleženca bitke; 2) poročilo o številu mrtvih; 3) dikcija tega poročila. Boroveljska bitka naj bi po pričevanju Vuka Rupnika potekala takole: »*In začelo se je. Nemci so tolkli na most, orožniška četa pod Dammovim vodstvom je šla proti mostu. Cof je šel lepo (levo, op. R. Š.) od Damma, da bi zavzel Svetno ves – Št. Janž. Ob petih popoldne 10. maja se je bitka začela. Rupnikov bataljon je navalil na Borovnico in potegnil obrambno črto ob robu hoste do Borovelj vključno. Na Bajdiški Borovnici so ostale mrtve straže. Levo od Rupnikovega bataljona je operiral Tomic z namenom zasedbe Borovelj, še bolj levo pa Ratko Šušteršič, da bi prišel do Drave, in sicer na mestu, kjer smo imeli naznačen prehod s splavi. Že med prodiranjem smo srečali majorja Kunstlja, ki je prihajal s svojimi vojaki, in ga poslali v akcijo, naj zavzame področje od Borovnice do Dra-*

²³ Velikonja, Bitka..., str. 26.

²⁴ Jugoslavija si je že pred koncem vojne prizadevala, da bi dobila v Avstriji svojo okupacijsko cono, vendar jo je v teh prizadevanjih podpirala le Sovjetska zveza, medtem ko pri zahodnih zaveznikih te podpore ni dobila. Celo več, po ostrih protestih in notah je Tito 19. maja izdal ukaz, da se morajo partizanske enote umakniti s Koroškega. Ker ti datumi sovpadajo tudi z začetkom vračanja protikomunističnih enot nazaj v Jugoslavijo, se je celo pojavila nikoli dokazana trditev, da je šlo za »nespodobno trgovino« – Jugoslavija je izgubo Koroške nadomestila z vojnim plenom, kamor so prišli tudi vojne ujetnike (četnike, ustaše, domobrane in slovenske domobrance oziroma Slovensko narodno vojsko), ki so jih pod pretvezo, da jih premeščajo v Italijo, kjer imajo več možnosti za prehrano in boljše bivalne pogoje, izročili partizanom. Več o tem: Nora Beloff, *Žaprovljena dediščina Josipa Broza Tita: jugoslavija in zahod*, Maribor 1990; Kos, *Stalinistična revolucija II*; Nikolaj Tolstoj, *The Minister and the Massacres*, London 1986; Marko Kremžar, *Ozadje Vetrinjske tragedije*, 5. nadalj. *Svobodna Slovenija*, 2003 (junij–julij); Boris Mlakar, *Domobranci med Kočenskim rogom in rusko fronto, Mladina*, št. 48 (2003).

²⁵ Razgovor..., str. 13.

vskega mostu, vključno Resnik - Strugo in Goriče. Ob sedmih zvečer je bila bitka končana in prehod odprt. Na partizanski strani so se borili 13. brigada – Bračičeva, bivša Loška iz XIV. divizije in IV. operativne zone. Padlo je tam 18 partizanov, med domobranci nihče in tudi ranjenih ni bilo. Most sam so ščitili Koroški odred in Primorska brigada. V boju smo zajeli precej arhiva, sam sem prejel operativno karto poveljnika brigade, na kateri so bili točno naznačeni pohodi iz Štajerske proti Dravi, v Borovljah. Ko je bil most odprt, je moj nekdanji bataljon začel pot z visoko dvignjeno slovensko zastavo. Takšno, kot je bila ustvarjena, takšno, kot jo še danes poznamo: belo-modra-rdeča, brez slehernih našitkov ali dodatkov. /.../ po končani bitki (je, op. R. Š.) prišel k meni polkovnik von Sela.²⁶ Bil sem že v srajci brez suknjiča. Čestital mi je in našim vojakom, potem pa s svojega suknjiča snel železni križ, ki ga je dobil med vojno, ter mi ga pripel kar na srajco, rekoč: 'Drugačnega priznanja Vam ne morem dati!' Drugo jutro smo si ogledali Borovlje. Na vseh hišah so visele avstrijske zastave, čeprav so se partizani še vedno kretali med hišami. Odredil sem, naj razobesijo slovenske zastave. In že so začela deževati vprašanja, ali bo to zdaj spadalo pod Jugoslavijo. Preskrbel sem za prehrano in varnostno službo. Ta dan se je tudi zadnjikrat izkazala moja nekdanja 48. četa, Marijin vrtec imenovana. Nekje so se srečali s partizani in ker ti le niso hoteli dati miru, je poveljnik 48. čete višji narednik vstal in se napotil proti partizanom. Ti so spustili nanj rafal in narednik je obležal. Tedaj je 48. četa navalila kot nekoč in v nekaj minutah partizane nažgala. Padlo jih je 14 med partizani, med Marijinim vrtcem nihče. Podal sem se nazaj do Podgore in tam srečal Krennerja. Pred hišo, v kateri je bil, je stal angleški tank, pa vojaki ob njem. Ta dan, 11. maja in naslednji, 12. maja, je bilo precej govora o tem, da ne bi smeli iti čez Dravo, da bi bilo bolje začeti z gverilo in se vrniti nazaj v Slovenijo, ali pa vsaj obdržati v vsej dolini ob Dravi, saj smo itak na slovenskem ozemlju. Ostalo je pri razgovorih in 13. maja, na nedeljo, smo začeli zadnji pohod proti Vetrinju. Proti večeru smo bili na Vetrinjskem polju. K meni so prišli dr. Basaj, msgr. Škerbec in urednik Kremžar ter mi v imenu Narodnega odbora izrekli iskreno zahvalo za vodstvo bitke, s katero je bila odprta pot slovenskim beguncem.«²⁷

1) Čeprav upoštevamo 33-letno oddaljenost od tega dogajanja, je Rupnikovo pisanje zelo splošno in nezanesljivo. Ne le da pogrešamo bolj podrobno sestavo domobranskih enot in vsaj približno število bojujočih se, pogrešamo tudi »ostrino spopada«, za katerega nasprotna (partizanska) stran trdi, da je šlo za izredno srdito in krvoločno bitko.

2) Število mrtvih – gotovo je največji spodrseljaj v tem pisanju trditev, da na domobranski strani niso imeli žrtev. To »napako« mu očita tudi T. Velikonja,²⁸ ki se je po skrbnem proučevanju različnih spominskih prispevkov nekako dokopal do številke 29 (30?). Te vojake so domačini pokopali 12. maja na tamkajšnjem pokopališču. Istega dne ali pa naslednjega so na istem pokopališču pokopali tudi 48 padlih partizanov.

V partizanskih virih se pojavljajo izredno visoke številke mrtvih in ranjenih

²⁶ Pravilno von Seeler.

²⁷ Razgovor..., str. 14–15.

²⁸ Velikonja, Bitka..., str. 23–40.

– približno 180 padlih borcev.²⁹ Iz nekega drugega zapisa³⁰ je razvidno, da so v celovško bolnico prepeljali 126 ranjencev z boroveljskega območja – verjetno so bili med njimi ne le partizanski ranjenci, ampak tudi domobranci in nekaj civilistov. Prav v zvezi z ranjenimi in padlimi partizani so se pojavili še drugačni zapisi/pričevanja. Tako naj bi, kot zatrjujejo partizanski zgodovinarji, »domobranci 40 težkih (partizanskih, op. R. Š.) ranjencev pometali v Dravo.«³¹ To trditev potrjuje tudi domobranski pisec Rudi Bras, ki med drugim zapiše: »Naši so nekaj časa streljali vanje in, kot da so se naveličali, so prenehali, ker so partizani tonili in izginjali v valovih Drave. Na drugi strani so nas brezbrizno gledali Angleži in pozneje so govorili, da kaj takega še niso videli. /.../ F. Strle piše, da jih je padlo 180, jaz pa imam napisano 200. Kdo ima prav? Kdo jih je prešteval?«³²

Še bolj neverjetno število mrtvih se pojavi v Wilkinsonovem poročilu³³ – zapiše, da naj bi imeli partizani »najbrž več kot 2000 mrtvih«. Se pa v tem poročilu pojavi še nekaj zanimivih trditev oziroma vprašanj, ki si jih je zastavil avtor, na primer, zakaj SNOV ni vrgla v zrak boroveljskega (humperškega) mostu. (V opombi Barker razmišlja: »Poskus, da bi razstrelili humperški most, je verjetno spodletel zaradi prevelikega zaupanja v bližino Britancev ali pa, nasprotno, ker ni bilo na voljo usposobljenega minerskega oddelka. Vsekakor cela zadeva dokazuje, da obveščevalna služba SNOV in centralno vodstvo nista bila ravno učinkovita.«³⁴)

Zanimiva pa je tudi njegova »vojaška ocena bitke«: »S stališča gverilcev je bil spopad polom ali po njihovih besedah, tragedija, ki predstavlja 'zadnje zločine izdajalcev'. Ž zornega kota vojaške zgodovine pa je bil samo še en dokaz veljavnosti temeljnega načela, da se neregularne čete ne smejo izpostavljati odkritemu boju, posebno kadar imajo zoper

²⁹ Strle, Veliki finale..., str. 209: »Po izjavi Ivana Janžekoviča je samo iz Koroškega odreda padlo 37 borcev, ne vstevši avstrijskih protifašistov. Mnogo borcev Bračičeve brigade in Koroškega odreda je utonilo v Dravi, ker so bili kratko malo potisnjeni vanjo, ne da bi znali plavati, ali pa so kot plavalci postali lahek plen sovražnikovih strelcev, ki so lahko dobro merili.«

³⁰ Herbert Zaveršnik, *Iz mojega sveta: Spomini*, Celje 1996, str. 149 (dalje: Zaveršnik, Spomini...).

³¹ Velikonja, Bitka..., str. 39.

³² Rudi Bras, Pisma uredništvu, Še o Boroveljski bitki, *Vestnik* (BA), 1978, št. 3/5, str. 88. Ob tem in še ob nekaterih drugih zapisih se nehote vprašamo, ali ni šlo morda za neke vrste »hvalisanje« in samopoveličevanje. Upoštevati moramo vsaj dve dejstvi: a) komu je bilo pisanje namenjeno – domobranskim borcem, pred katerimi se je veliko borcev vsekakor skušalo pokazati v kar se da hrabri drži in energičnosti (okrutnosti?); b) kje je bilo objavljeno – v reviji *Vestnik*, ki je vse do konca izhajanja (1993) zagovarjala najbolj radikalno domobransko stran; c) kdaj je bil članek objavljen – v sedemdesetih letih, ko se je ponovno zelo »zategnila« politika slovenske politične emigracije. V ta čas sodijo tudi številne izdaje dokumentov in pričevanj, kot npr. *Taboriščni arhiv priča*, *V znamenju OF*, *Bela knjiga* itn.

³³ Thomas M. Barker, *Socialni revolucionarji in tajni agenti: Koroški slovenski partizani in britanska tajna služba*, Ljubljana 1991, str. 101–103. Ob tako visoki številki se nehote vprašamo, ali ne gre morda le za tipkarsko napako.

³⁴ Prav tam, str. 278, op. 145.

sebe premočnega sovražnika. Drugi negativni dejavnik je bila očitna slaba organizacijska povezava.«³⁵

Skoraj neverjeten pa je opis Boroveljske bitke pri Dušanu Maršiču:³⁶ »Pri umiku domobrancev preko Ljubelja maja 1945 so partizani zaprli most preko Drave v Borovljah, nakar je poveljnik Krenner dal povelje Rupnikovemu udarnemu bataljonu, da most odpre, kar je bilo narejeno v 25 minutah. Večina partizanov je poskakala v reko Dravo in odplavala, da so se izognili borbi.«³⁷

3) Dikcija pisanja – izredna vznesenost pisca. Predvsem »vihranje prave slovenske zastave in njegov ukaz, da morajo domačini izobesiti slovenske zastave.« Le kje bi dobili tiste brez okraskov (zvezde)? Če že govorimo o tem, kakšne zastave so bile izobešene v Borovljah v času bitke, najdemo te podatke v dnevniku domačina Josefa Sturma:

»Sreda, 9. maj 1945. Titova vojska je zasedla Borovlje in vas Rož. Vse hiše na glavnem trgu so pokracane s slovenskimi napisi. Rdečo-belo-rdečo zastavo so odstranili. Koroška zastava je morala stran. Ždaj visi zastava z rdečo zvezdo. Samo Freisitzer je izobesil jugoslovansko. Ljudje so ogorčeni. Dolge kolone nemške vojske in vozil. /.../ Titovi partizani razorožujejo. /.../

Četrtek, 10. maj 1945. Spet nemški vojaki, pa tudi belogardisti. Nočejo se predati partizanom, ampak Angležem. Popoldne srdit spopad med partizani in belogardisti. Belogardisti so v premoči in zmagajo. Začelo se je ob 16.30 in končalo ob 21.45. Pogorelo je veliko hiš, zlasti na glavnem trgu. /.../ Nemška vojska se vali proti Celovcu, kjer jih razorožujejo angleške enote.

Petek, 11. maja 1945. V Borovljah so belogardisti. Obnašajo se lepše kot partizani. Titove zastave z rdečo zvezdo so izginile. /.../

Nedelja, 13. maja 1945. Okrog poldneva je šlo skozi Borovlje 3000 belogardistov in se napotilo proti Celovcu. Tam jih Angleži razorožujejo. Spet imamo mir.«³⁸

Do sedaj najboljše prikaz Boroveljske bitke³⁹ najdemo pri F. Sterletu, ki se bistveno razlikuje od vseh drugih pričevanj prav pri datumu glavnega spopada, ki ga postavi na 11. maj 1945. Svoj opis zaključí z besedami: »Zlasti domobranci so upali, da bodo kako navezali stike z Britanci, ki se niso marali vpletati v boj na strani partizanov. Raje so čakali, da se bodo esesovci in domobranci unesli. Kazalo je, da se zavezniki spogledujejo z našimi domačimi fašisti in da jim je prav, če partizani množično krvavijo. S tem so sovražnikom dajali veliko potuho. To pa je bila huda pregreha zoper zavezništvo, ki so ga borci Jugoslovanske armade zvesto spoštovali.«

Podobnega mnenja je bil tudi zgodovinar dr. Tone Ferenc, ki je zapisal: »Obnašanje zahodnih zaveznikov je oviralo operacije Jugoslovanske armade na Koroškem.

³⁵ Prav tam, str. 99.

³⁶ D. Maršič, Nekaj neverjetnega, *Tabor* (BA), 2003, št. 4/6, str. 81.

³⁷ Plavanje v deroči in mrzli reki Dravi v mesecu maju (taljenje snega v planinah, zato reka ni mogla imeti veliko nad 10 stopinj Celzija), zagotovo ni bilo tako preprosto početje, kot to opiše D.M.

³⁸ T. Velikonja, *Bitka...*, str. 37–39.

³⁹ F. Strle, *Veliki...*, str. 204–211.

Zavezniški vojaški poveljniki bi hoteli, da ne bi prišla na Koroško niti Jugoslovanska armada niti nemška ali kvistlinška vojska. Nekateri britanski politiki so se celo spraševali, ali ne bi bilo koristno, da bi se Tito zapletel v boje s kvistlingi v Jugoslaviji in bi lahko zavezniki zasedli tiste predele, ki prej niso bili v jugoslovanski državi. /.../ Koroška severno od Karavank je ostala britanska zasedbena cona in so imeli tamkajšnji zavezniški vojaški poveljniki nalogo, da onemogočajo jugoslovanskim enotam prihod na Koroško, vendar ne s silo. To so delali z nenehnimi protesti in nekaj časa skoraj z ravnodušnim opazovanjem bojev med našimi in sovražnikovimi enotami, saj so verjetno menili, da ti boji ovirajo pohod naše vojske na Koroško. Sredi najhujših bojev je feldmaršal Alexander sporočil Titu, da je na Koroškem uvedel svojo vojaško upravo in poudaril: 'Prosim vas, da prepovete vašim četam premike čez avstrijsko mejo in da umaknete tiste, ki so jo že prekoračili. Navzočnost jugoslovanskih sil v Štajerski in Koroški lahko le moti razmere in otežkoči mojo nalogo.' Žaosten odnos med našimi in britanskimi enotami na Koroškem je bila tudi že posledica napetosti odnosov, ki so vladali v Slovenskem primorju, še zlasti po neuspešnih pogajanjih med Morganom in Titom v Beogradu 8. in 9. maja 1945. Sredi bojev pri Dravogradu in Mežiški dolini sta Alexander in Eisenhower že začela pripravljati načrte za izgon naše vojske iz Istre, Slovenskega primorja in Koroške; za operacije, ki naj bi jih začela 1. junija 1945, bi uporabila okrog 15 divizij. Na Koroško naj bi prodiralo 5 divizij z območja Radstadt in Bruck, vendar se je naša vojska prej umaknila.⁴⁰

Ko se je umiril vojni trušč okoli boroveljskega mostu, se je na drugi strani mostu čez Dravo začela obvezna predaja orožja. Angleški vojaki pri tem opravilu niso bili ravno dosledni, saj se je kasneje pokazalo, da so predvsem oficirji prinesli v Vetrinjsko taborišče kar precej orožja (predvsem manjše kose – pištole in ročne bombe).⁴¹ Številne priče navajajo, da so bili v bližini tudi partizani, vendar le-ti v dogajanje niso posegali, vse to so opazovali iz daljave – nekateri domobranci pa so iz njihovih obrazov videli posmeh in zaničevanje. Ob samem aktu predaje orožja so pri nekaterih domobrancih »govorila tudi čustva nepremaganih vojakov, ki so jokali in poljubljali svoje orožje«. ⁴² Pri veliki večini vojakov pa je šlo za dokaj samoumevno dejanje: »Pred mostom smo po višjih častnikih zvedeli, da nas Angleži sprejemajo kot prijatelje, a zahtevajo kljub temu, da odložimo orožje. Nočejo namreč, da bi prišlo med njimi in Titom do nepotrebnih sporov. Predaja orožja naj bi bila le začasna, v nekaj tednih naj bi bili znova oboroženi. Ne vem, ali so bile zares angleške obljube ali izraz preprostega zaupanja. Gotovo je eno. Če bi jaz in moji vojaki, kot vsi Domobranci, ne verovali v resničnost teh obljub in angleškega prijateljstva, bi nikdar ne odložili orožja, a se vrnili preko Karavank,

⁴⁰ Tone Ferenc, Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije, v: *Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana 1977, str. 131–132.

⁴¹ V virih in literaturi se nikoli ne omenja podatek, kam naj bi Angleži ta vojni material odpeljali / shranili, toda očitno ne prav dobro in varno. Nekateri vojaki so se v naslednjih dneh kar dobro oskrbeli iz teh zalog, omenjajo celo puške, strojnice in veliko različnega eksploziva, ki so ga skrili v vojaškem delu taborišča. Več o tem: Milica Strgar, Vojaško življenje slovenskih beguncev v taboriščih v Avstriji, Italiji in Nemčiji 1945–1948, *Borec*, 43, 1991, št. 4/6, str. 345–378.

⁴² Ustna izjava Branka Rebozova avtorici leta 2001.

da nadaljujemo boj proti komunizmu v naših gozdovih. Bili smo prepričani, da so tudi Zavezniki prepričani o našem prijateljstvu in da so zato razumeli smisel našega obstoja, naše borbe. Ta smisel bi se po končani vojni pokazal še v bolj jasni luči, kajti mi smo se borili že med vojno preko časovnih meja te vojne, ki je bila že itak odločena. Ob mostu so še ležale žrtve boja. Na drugi strani so nas pričakovale britanske čete. Dali so nam znak, naj odložimo orožje. Položili smo ga ob desno stran ceste, kjer je že ležalo orožje tisočev Domobrancev. Vedenje britanskih vojakov je bilo v glavnem primerno; nikakršnih resnih preiskav ni bilo; komunistični vojaki ob cesti so morali molčati in gledati naš prehod; a dejanje nekaterih britanskih vojakov, ki so baje pobirali ure, smo vzeli na znanje, kot osebno slabo dejanje. Vendar nas je predaja orožja silno težila. Za nas so se odločilni trenutki borbe šele začeli, a so nas prijatelji prisilili k predaji orožja! Na vseh obrazih se je čitalo to čustvo. Ne bomo se vrnili v Slovenijo tako hitro, kot smo mislili.«⁴³ Citirani odlomek – predvsem to, da so zavezniki sprejeli domobrance kot prijatelje, potrebuje kar nekaj pojasnil oziroma dokazov o prav nasprotnem: ker so prišli preko jugoslovansko-avstrijske meje skupaj s poraženo nemško vojsko, so jih sprejemali predvsem »kot prijatelje in soborce« nemške vojske, proti kateri so se zavezniki ves čas vojne tako srdito borili. Hote ali nehote sta domobrantsko vodstvo in večina takratnih politikov spregledala opozorila, ki so jih že od začetka vojne, predvsem pa od srede leta 1944 (sporazum Tito-Šubašić!) iz tujine pošiljali nekateri politiki, predvsem dr. Miha Krek, dr. Boris Furlan prek radijskih govorov,⁴⁴ dr. Izidor Cankar, Franc Snoj⁴⁵ in dr. Alojzij Kuhar.

Dr. Krek piše: »1. Od začetka do kraja svojega bivanja med vojno v inozemstvu sem ponavljal prošnjo: nobenega vojaškega ali političnega sodelovanja z okupatorjem ali drugimi silami 'osi'. Za nobeno ceno ne. Tudi nikakega videza takšnega sodelovanja ne,

⁴³ Ob tridesetletnici – Gradivo k vračanju domobrancev, *Vestnik* (BA), 1975, št. 7/8, str. 94–95. K članku je uredništvo pripisalo: »Ime avtorja pričujočega pričevanja je uredništvu znano. Iz varnostnih razlogov imena ne moremo objaviti. Prosimo, da bi nas razumeli.«

⁴⁴ Poznana sta dva Furlanova govora na BBC, in sicer 29. 7. in 19. 8. 1944. V obeh govorih je bil zelo kritičen tako do domobrancev kot do politikov, ki zapeljujejo ljudi z izjavami, da počno vse to (sodelovanje z okupatorjem) v soglasju z zahodnimi zavezniki (boj proti komunizmu). Oba poziva sta bila v Sloveniji razmnožena tudi v obliki posebnih letakov (ki so ju trosili tudi z letali). V obeh letakih je tudi omenjena predvidena kazen za kolaboracijo: »da jih čaka na dan obračuna pravična kazen za narodno izdajstvo«. Oba se zaključita s pozivom domobrancem, »naj se z orožjem javijo najbližjemu poveljstvu NOV ter se uvrstijo v sklop slovenskega naroda, zedinjenega v OF.« NUK, Rokopisna zbirka, P 739 (I), P 692 (II).

⁴⁵ Gre za tri proglase / letake in en članek v *Slovenskem poročevalcu* iz leta 1944. Čeprav si je Snoj prizadeval, da bi mu partizani dovolili neposreden stik z domobrantskim vodstvom, mu le-ti tega niso dopustili. Obstajala pa je tudi velika verjetnost, da mu ne bi verjeli, oziroma je obstajala celo možnost, da bi se mu kaj pripetilo (aretacija ali celo uboj). Slovenskim domobrancem! Poziv ministra Snoja (NUK, RZ, P 919); Izjava in poziv g. ministra Franca Snoja (NUK, RZ, P 918; tudi P II 1677, 18. 10. 1944); Gre za tisoče zapeljanih in prisiljenih. Poziv bivšega min. Snoja, na osvobojenem ozemlju, Velika noč 1945 (NUK, RZ, P 1035); Za domobrance in četnike je samo ena rešitev (NUK, RZ, P II 1679, ponatis članka iz *Slovenskega poročevalca*, št. 40, 1944). Glede na odlok o amnestiji, izdan 21. novembra 1944.

sicer bomo izgubili naklonjenost zaveznikov – zapadnih velesil – po naši lastni krivdi. Ko so nastale vaše straže proti temu navodilu in prošnjam, sem sporočil, kako težko je merodajnim v Londonu dopovedati, da je bila ta samoobramba neizogibna. Ko je v naše presenečenje in razočaranje nastalo domobranstvo, sem poročal, da nam preti poguba, ker Angleži opravičila za naše ravnanje ne sprejmejo in poslušajo komuniste vedno bolj. Miloš mi je popisoval svoje vtise in težave, ki je nanje naletel, ko je hodil po Ljubljani in drugod s takimi poročili v žepih.

2. Koncem leta 1944 sem takoj, ko sem zvedel iz Rima po posebni, tajni poti sporočil v Ljubljano, da je resna nevarnost, da bodo domobranci in vsi drugi, ki so člani sličnih vojaških formacij, izročeni komunističnemu partizanskemu poveljstvu, če bodo v teh formacijah in uniformah prišli zaveznikom v roke, ker je postal Tito priznan zavezniški komandant na ozemlju Jugoslavije. Prosil sem, naj to svarilo resno upoštevajo in preko zime napravijo ukrepe, ki bi tako izročanje onemogočili. Šele sedaj, po dvajsetih letih, sem zvedel, da je to moje poročilo v Slovenijo prišlo in da je bilo osebno izročeno slovenskemu osebnemu poveljstvu.«⁴⁶

Dr. Izidor Cankar je razmišljal takole: »Domobranci. Vstopil sem v to vlado v upanju in želji, da pomagam popraviti dobo političnih napak enega dela slovenskega naroda, ki je po mojem mnenju najtežja v njegovo zgodovini. En del Slovencev je organiziran v domobrancih, ki so prevzeli ime od Pavelića, in njihova politika zasleduje Hitlerjeve smotre. Teh nekaj tisoč Slovencev je priseglo zvestobo Hitlerju, tistemu človeku, ki je Štajersko proglasil za nemško zemljo, izselil iz nje slovenski narod, ga mobiliziral v svojo vojsko in odvedel na prisilno delo v rajh. Vse to se je zgodilo v času, ko se Hitlerjev sistem ruši. /.../ Meni je posebno žal, da je pri organizaciji domobrancev Slovenska Ljudska Stranka imela največji delež. Če se ne motim, bo to sodelovanje Slovenske Ljudske Stranke s fašizmom in hitlerizmom tudi njen grob. Nekaterim voditeljem te stranke, ki ima vendar mnogo dobrih tradicij, sem izrazil svoje prepričanje: Spomenik Janeza Kreka bo ostal na njegovem grobu, a na grobu te stranke bodo rasle koprive. Prosim vse tiste Slovence med domobranci, ki so dostopni za prepričevanje, da prestopijo v borbene vrste partizanov. S tem bodo sodelovali pri osvoboditvi svoje slovenske zemlje in živeli v zgodovini. Tisti, ki bodo do konca ostali s Hitlerjem, bodo predmet prezira slovenskega in zavezniških narodov in, kar je najhujše, prezira svojih otrok, je končal izjavo g. dr. Cankar. Na naše vprašanje, naj pove, kaj misli o izdajalcu Rupniku, je g. Cankar rekel: 'Mene se usoda tega izdajalca, ki mu jo bo delil narod, ne tiče. Šlo mi je samo za usodo tistih nekaj tisoč Slovencev, ki se nahajajo med domobranci.'«⁴⁷

V posebnem pismu je škofa opozoril na nepravilno politiko cerkve. »...2) Slov(ensko) domobranstvo je narodna in cerkvena škoda, ki se bo komaj dala popraviti. Kako more slovenski človek prostovoljno priseči zvestobo Hitlerju, ki je vse zastavil, da iztrebi nas in uniči krščansko kulturo? Ko zagovorniki domobranstva v Italiji pripovedujejo, da so

⁴⁶ Miha Krek, Ob življenjskem jubileju Miloša Stareta, *Ameriška domovina*, 1965, št. 114, str. 2.

⁴⁷ Izjava dr. Izidorja Cankarja na Visu 19. avg. 1944, *Slovenski poročevalec*, V/24, 31. 8. 1944; gl. tudi: *Londonski dnevnik 1944–45*, Ljubljana 1985, str. 71.

v srcu z zavezniki, se jim ti posmehujejo in jih pomilujejo. Kaj naj si pač mislijo o ljudeh, ki na eno stran prisegajo in se na drugo hvalijo, da so prav za prav prisegli po krivem?

3) Edini smisel te vojske za Slovence je v tem, da se z njo odpira možnost, da se slovenska zemlja osvobodi in združi in da se tako ustvarijo stalni predpogoji za zdravo narodno življenje po tisočletnem umiranju. Domobranci ta cilj ovirajo, ko so stopili v Hitlerjevo službo in proti zaveznikom. Na Primorskem bodo partizani stali skupaj z zavezniki – in kje bodo domobranci?

4) Nekateri se bodo razbežali, ko Nemci odidejo, drugi bodo pobiti, če se bodo borili. Čemu? In kdo bo odgovarjal za to nesrečo? Kdo bo odgovoren za vso ostalo škodo, ki jo bodo domobranci s svojo izdajo povzročili? Kdo bo restavriral, kar bodo oni potegnili s seboj v prepad?

Upam, da je še čas, da se kaj stori, da se najusodnejša politična napaka na Slovenskem popravi, in te prosim, da storiš, kar moreš. /.../

Čaz pojdem jutri zopet v London, in ko boš bral, da sem izstopil iz vlade, vedi, da tega nisem storil zato, ker se ne strinjam z njeno politiko. Njena smer je prava, toda za moje mesto v njej ni več razloga, odkar so mi tisti možje v Rimu izjavili, da ne morejo pretrgati svoje zveze s Hitlerjem. Na moje mesto bo najbrže prišel kdo drugi, a vlada ostane dalje na isti liniji do konca, ki je bližnji. Njena politika se osniva na sporazumu z Britanijo, Ameriko in Rusijo, na jasno izraženih težnjah ljudstva v Jugoslaviji, – na vsem takem, proti čemur se domobranci borijo. Kako brezupen, kako sramoten boj!«⁴⁸

Dr. Alojzij Kuhar pa je v svojih radijskih govorih povedal: »Prišla je vest, da imajo Angleži zveze z OF, da imajo tamkaj že svoje agente, vojaške in civilne. Eksplozija je prišla v poletju 1943, ko je Čurčil v parlamentu priznal, da ima zveze s Titovim pokretom. Toda eksplozija je sicer med Jugoslovani napravila veliko govorjenja, a prepričanja, da Anglija mora braniti Balkan za sebe ni mogla porušiti. Jugoslovani so se tolažili, da je to le začasna taktika Angležev, da mečejo Rusom pesek v oči, da pa bodo v pravem momentu že pokazali svoje karte. Zatorej, bodimo brez brige. /.../ Tragedija je bila v tem, da je Anglija to resno mislila, med tem ko ji Jugoslovani niso hoteli verjeti. In bolj (ko) so Angleži trdili, pisali in silili, da je treba Titov pokret podpreti, da mu je treba dati priznanje, manj so jim naši Jugoslovani verjeli, da resno mislijo s Titom. Še ko je maja 1944 angleška vlada pripeljala v London dr. Šubašića iz Amerike, da ž njim izvede svojo politiko sporazuma s Titom, Jugoslovani v Londonu niso verjeli, da Angleži in Amerikanci mislijo resno, marveč, da samo 'taktizirajo' napram Sovjetom, v resnici pa da še vedno podpirajo 'kraljevske Jugoslovane' in da jih na tihem celo podpihujejo k odporu proti sporazumu s Titom. Kmalu se je pokazalo, da je Anglija mislila resno. Govorila je resnico. Ker pa smo navajeni, da se v diplomatskem jeziku resnica nikoli ne pove odprto, Angležem nismo verjeli. Morda bi bili verjeli, in šli drugo pot, če nam bi bili odkrito lagali. Potem bi sumili, da imajo nekaj drugega pod klobukom.«⁴⁹

⁴⁸ Prav tam, str. 72–73. Pismo ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu, dne 19. 8. 1944.

⁴⁹ Gre za njegove radijske govore, ki jih je imel na londonskem BBC septembra 1944. Govori so bili najprej objavljeni v ameriški *Prosveti* (1960) in nato ponatisnjeni tudi v *Vestniku*

Dejstvo je, da so vseskozi ostali na različnih pozicijah: tisti, ki so delovali v tujini, so z daljave stvari pač videli veliko bolj realno in se dobro zavedali, da je Slovenija le majhen košček skupne Jugoslavije in da v evropskem merilu pravzaprav ne predstavlja skoraj nič;⁵⁰ tisti doma (v Sloveniji) pa so politikom zunaj očitali, da ne vedo, kaj se doma dogaja (partizanski teror in borba protikomunistov za golo preživetje, ki jih nujno sili v sodelovanje z okupatorjem).

V zvezi z nevarnostjo, ki je grozila domobrancem ob koncu vojne, je zanimivo tudi pismo Krekovega svaka, dr. Mateja Poštovana (20. 11. 1945), ki je bilo poslano dr. Kreku, ki se je prav takrat moral »zagovarjati/braniti« zaradi predane vojske. Poštovan ga v pismu spominja na dogodek, ki mu je bil sam priča v Rimu, ko sta dr. Boris Mihalič in še nekdo konec maja 1945 prinesla vest, da so bili domobranci vrnjeni v Jugoslavijo: »Ti si se obrnil k meni in njemu ter rekel: 'Nesrečneži, kaj ste vendar delali! Zakaj niste naročili domobrancem, naj si za konec vojne preskrbe civilne obleke, se preoblečejo in razpršijo? Jaz sem vendar točno sporočil (in pravočasno) v nekem pismu,⁵¹ da je bila politika v domovini zgrešena, da je domobranska stvar izgubljena. Le kaj ste delali! Pisal sem, da seveda razumem, da takrat ni bilo več mogoče dosti spremeniti. Zato sem svetoval, naj bodo vsaj pripravljene za konec in naj imajo pripravljene civilne obleke, da se lahko ob preobratu takoj preoblečejo in razpršijo, ker jih bodo sicer zavezniki prijeli kot sovražnike.«⁵²

(BA), 1960, št. 6, str. 107–112. V prvem govoru 8. 9. 1944 je opozoril na napačno politiko do okupatorja oziroma sodelovanja z njim, v drugem 10. 9. je govoril o razlogih, zakaj je F. Snajšel v Slovenijo in začel sodelovati z OF, v zadnjem 11. 9. pa se je obrnil neposredno na domobrance in jih pozval: »Vsi tisti, ki se hočete boriti za osvoboditev domovine – in to bi moral biti danes najvišji vzor vsakega slovenskega človeka – pojdite po najkrajši poti k Osvobodilni fronti, ki je v imenu Jugoslavije in v imenu zaveznikov pooblaščen, da vodi borbo za našo osvoboditev!« Nekateri njegovi prijatelji so ga že kmalu po nastopih ostro kritizirali. Sam Kuhar se je pred njimi izgovarjal, da se je moral vdati angleški cenzuri. Toda v svojem pamfletu VE (Victory in Europe) – Dan zmage, ki ga je napisal 8. 5. 1945 (gl. Janez Arnež, SLS 1941–1945. Ljubljana 2002, str. 157, dalje: Arnež, SLS...) je zelo objektivno analiziral svoje videnje: Še bolj jasen je bil Kuhar v svojem pismu, ki ga je 4. 3. 1948 pisal msgr. Škerbcu: »Naša dolžnost (je bila, op. R. Š.) da tolmačimo tudi ljudem doma dogodke in razmere tukaj in sicer tako, kakršni so dejansko in ne tako, kot bi mi želeli, da bi bili.« (Arnež, SLS..., str. 205)

⁵⁰ To stališče se je precej spremenilo ob koncu vojne, saj se je prav na tem področju končala druga svetovna vojna, kar vendarle govori o strateškem in geopolitičnem pomenu tega ozemlja. To ozemlje postane leta 1945 operacijsko območje kar treh velikih zavezniških vojsk in tukaj potekajo tudi tri evropske fronte – dve na obrobju, ena (jugovzhodna, proti glavnini nemških-kvislinških enot) pa celo na samem slovenskem ozemlju. *Narodno-osvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, Ljubljana 1976 (dalje: NOV na Slovenskem...), str. 981–1005.

⁵¹ Tu misli na pismo, ki ga je poslal dr. Krek jeseni 1944 preko radijske postaje generala Draže Mihajloviča v Ljubljano. Pismo / obvestilo je prejel polkovnik Ivan Prezelj - Andrej in ga osebno odnesel k polkovniku Krennerju. Ta naj bi vzel sporočilo na znanje in mu odgovoril: »Jaz sem jih notri spravil, jaz jih bom tudi ven.« Vsebina pisma je bila: »Nevarnost je /.../, da bodo domobranci po vojni izročeni titovcem. Zato naj bi domobranske edinice prešle v ilegalo. Eno zimo naj bi tako vzdržali.« (Arnež, SLS..., str. 209)

⁵² Prav tam, str. 210.

Podobne dileme oziroma zapleti okoli »obveznih vojaških in celo prepovedanih civilnih oblačil« so se pojavili tudi v ustaški emigrantski literaturi. Pri njih naj bi tak ukaz izdal sam Pavelič, česar za sedaj za SNV oziroma generala Krennerja ne moremo trditi.⁵³ Dejstvo pa je, da so imeli le redki pripadniki SNV s seboj civilno obleko, kar jim je kasneje omogočilo prebeg med civiliste oziroma prikritje svoje vojaške pripadnosti.

UMIK NOVOMEŠKE DOMOBRANSKE SKUPINE

Novomeška domobranska skupina, ki je ob koncu vojne štela okoli 2000 vojakov, je bila skoraj brez vsake povezave z domobranskim vodstvom v Ljubljani. Celo več, izgledalo je, kot da so nanjo sploh pozabili. Zato se je poveljnik stotnik Stamenković odločil in šel osebno v Ljubljano na glavno domobransko poveljstvo po ustrezna navodila. Na pot je odšel 5. maja 1945 zjutraj, s kurirjem Pavlenčem. Toda tudi v Ljubljani, kjer ju je sicer sprejel tudi general Krenner, nista dobila nobenih vojaških navodil. Odslovili so ju z napotilom, naj se vrneta v Novo mesto in počakata na nadaljnja navodila. Očitno domobranski štab v Ljubljani sploh ni poznal dejanske situacije na Dolenjskem, medtem ko je ta skupina dobro občutila vse močnejši partizanski pritisk na njihove položaje (predvsem 4. jugoslovanska armada), s črte Kočevje – Ljubljana pa je na domobranske položaje pritiskal partizanski 7. korpus (15. in 18. divizija), ki je v noči na 7. maj že dosegel črto Lavrica – Selo – Orle – Sostro. Vse bolj je kazalo, da bo ta domobranska enota ostala izolirana in obkoljena na osrednjem delu Dolenjske. Zato so se 8. maja odločili za samostojen umik iz Novega mesta, vendar je bil njihov umik proti Ljubljani že nemogoč, zato se je poveljstvo odločilo za umik po drugi poti: preko Zidanega mosta, Laškega, Celja in naprej proti Avstriji. Pred odhodom so še poskrbeli za prevoz domobranskih ranjencev, ki so se zdravili v novomeški bolnišnici,⁵⁴ nato pa so v noči na 9. maj zapustili postojanko in se nameravali prebiti preko Save pri Litiji.

⁵³ Marjan Tršar v pismu avtorici 20. 7. 2002 med drugim zapiše, da so »vodilni /.../vojakom pri odhodu na Koroško prepovedali jemati s seboj civilno obleko«. Avtor tega zapisa ne konkretizira, kdo je to bil. Do sedaj tudi ni bil najden dokument s tem ukazom.

⁵⁴ Prevoz ranjencev so zaupali glavni sestri Ivanki Primožič - Ireni, ki ji je uspelo spraviti ranjence na nemške kamione. Te so nato prepeljali preko Krškega do Novega Celja, kjer so jih začasno namestili v tamkajšnjo bolnišnico, ki so jo še vodili Nemci. Ko je 8. maja Nemčija kapitulirala, so svoje ranjence naložili na odprte vagone. Na ta vlak so sprejeli tudi domobranske ranjence. Celotno vlakovno kompozicijo so že na Pragerskem zajeli partizani, ki pa niso vedeli, da so na vlak tudi domobranski ranjenci, zato so dovolili, da vlak nadaljuje pot proti Mariboru in Dravogradu. Tu »naj bi« vojaki in ranjenci sami potisnili vlak, ki so mu odklopili lokomotivo, preko meje, kjer so jih sprejeli britanski vojaki in ranjence namestili v Lazaretu v Wolfsbergu. Srečko Šivic, Zadnji vlak, *Zaveza*, 5, 1995, št. 19, str. 47–51. S. Šivic trdi, da na tem transportu ni bilo »nobenega zdravnika, nobenega častnika. (Edini je bil menda Nace Penca, brez noge.) Brez kakega zaščitnega voda. Improvizacija.«

Ker so tam partizani že zasedli tamkajšnji most preko Save, se je skupina usmerila proti Radečam, kjer se jim je priključila še skupina, ki se je umikala mimo Kuma (predhodnica). Poveljnik Stamenković je dal borcem na razpolago, da se umikajo skupaj z njim proti Koroški ali pa se razbežijo oziroma umaknejo v domače kraje.⁵⁵ Zaradi zelo neugodne vojaške situacije se jih je velika večina odločila za drugo možnost, tako da je enota na koncu štela le okoli 170 moških (od tega je bilo okoli 20 civilistov). Skupino je na pohodu vodil nadporočnik Franc Nanut - Rade. Umikali so se v glavnem po hribovitih predelih – preko zasavskih hribov v smeri Savinjske doline. Zadnji del poti je potekal pod Raduho, mimo Solčave do Železne Kaple. Po številnih dogodivščinah⁵⁶ je skupini končno le uspelo, da je prišla na Koroško – v Vetrinj so prišli šele 24. maja.⁵⁷ S to skupino je prišel na Koroško tudi Janez Marn s svojo majhno skupino dolenskih četnikov.

UMIK MELAHERJEVE ČETNIŠKE SKUPINE

Glede na dejstvo, da so ob koncu vojne skoraj povsem odpovedale zveze med Ljubljano in ostalimi pokrajinami (primer novomeške domobranske skupine!), je še toliko bolj razumljivo, da je bila Štajerska praktično povsem »odrezana«. Zlasti to velja za štajerske četnike pod vodstvom Jožeta Melaherja - Zmagoslava.⁵⁸ Njegova skupina je aprila 1945 zasedla področje »trikotnik« Sevnica–Zidani most–Laško

⁵⁵ Niso znani točni podatki, koliko vojakov iz te skupine je ostalo živih – veliko večino so že na poti pobili partizani, ki so takrat že osvobodili celo področje Dolenjske in osrednje Slovenije. Kar precej je bilo takšnih, ki so se po objavi splošne amnestije v avgustu 1945 prijavili lokalnim oblastem – po večini so bili kasneje aretirani in odpeljani v novomeške zapore. Vsi so bili podvrženi zaslišanju in le redki med njimi so bili obsojeni na krajše ali daljše zaporne kazni, velika večina jih je namreč delila usodo s tistimi, ki so bili vrnjeni iz Vetrinja. Pobjjali so jih v okolici Novega mesta in njihova trupla metali v kraška brezna (Dvojno brezno in Jama v Rogarskih klancih, brezno Cinkov križ in celo v jame pod Gorjanci). Nekaterim se je po več mesecih skrivanja uspelo ilegalno umakniti v tujino – večina jih je odšla v Italijo, kjer so bili ilegalni prehodi zaradi naravne lege lažji. Samo kot zanimivost: še dolgo po vojni naj bi uspešno deloval ta ilegalni koridor za prehod meje, celo do konca šestdesetih let. Več o tem: Pavel Kogej, *Odreznani – novomeški domobranci ob koncu vojne*, *Zaveza*, 4, 1994, št. 14, str. 34–44 (dalje: Kogej, *Odreznani...*).

⁵⁶ Enota se je nehote znašla sredi vojnih operacij, ki so takrat potekale na Štajerskem. Ker je bila večina partizanskih akcij usmerjena proti strjenim kolonom umikajočih se nemških in ustaških kolon, se je ta skupina, ki je vendarle vsaj približno poznala to področje, lažje uspešno izmikala naravnim oviram (prehodi rek, komunikacij). Toda kljub vsemu je doživela nekaj manjših napadov lokalnih partizanskih enot. NOV na Slovenskem..., str. 997–1005.

⁵⁷ Ob njihovem prihodu v Vetrinj se je med begunci pojavila vest, da se je tja »prebil Stamenkovičev udarni bataljon«. Res je, da je s to enoto prišel tudi stotnik Stamenković, umik pa je vodil nadporočnik Nanut. P. Kogej, *Odreznani...*, str. 37.

⁵⁸ Četniki pod poveljstvom generala Ivana Prezlja - Andreja so se že konec aprila 1945 umaknili v Italijo in dobili zatočišče pri zahodnih zaveznikih. Več o tem: Mlakar, *Slovensko domobranstvo...*; Strgar, *Vojaško...*; Metod Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, 5. knj., Ljubljana 1973 (dalje: Mikuž, *Pregled...*).

in se tako znašla na področju, kjer je že vse kazalo na skorajšnji spopad med umikajočimi se nemškimi enotami in med prodirajočo partizansko vojsko. Zato se je Melaher 6. maja 1945 odpravil preko Trojan v Ljubljano, da bi ugotovil, kakšen je dejanski položaj v osrednji Sloveniji.⁵⁹ »Ko smo 7. maja prišli v Ljubljano, je večina Ljubljanec že bila prazna. Ljudje so nam rekli, da so se domobranci in Narodni odbor umaknili v Kranj, zato smo se napotili še v Kranj. V Kranju sem srečal podpolkovnika Bitenca, pod katerega komando smo dejansko Štajerski četniki spadali, dasi nikoli ni bil med vojsko na Štajerskem in tudi zvez nismo imeli kaj prida. Bitenc je na moje zaprepaščenje odredil, da se mora naša skupina z njim umakniti na Koroško. To sem odločno odbil, češ, da me ves odred čaka v Laškem in Židanem mostu in jih bodo partizani zajeli, če hitro ne pridem nazaj. Nato me je Bitenc osorno vprašal: 'Ali nameravate napraviti samomor?' Vrnil sem se preko Trojan v Laško, kjer sem takoj odredil umik.«⁶⁰ Melaherjeva skupina četnikov, ki je štela okoli 500 vojakov, se je umikala skozi Celje, Vojnik, Šoštanj, Slovenj Gradec in nato proti Avstriji. 12. maja 1945 se je skupina v vasi Lansdorf (pri Št. Vidu na Glini) predala angleški posadki. »Predstavili smo se 'Slovenske trupe kraljevske jugoslovanske vojske'. Še hranim listič, ki sem ga napisal za angleškega oficirja. Povedal sem, da imamo od našega komandanta generala Andreja nalog, se prebiti v Italijo. Gen. Andrej je bil na sestanku z maršalom Aleksandrom. Ker niso imeli dovolj kamionov, so nas razdelili na dve skupini in zagotovili, da bo druga skupina šla na isto pot kot mi. Jaz sem šel s prvo skupino. Peljali so nas skozi Sv. Vid na Glini v bližino Beljaka. /.../ Kmalu sta prišla dva velika avtobusa, ki sta nas peljala v Podkloster (Arnoldstein). /.../ (in od tu, op. R. Š.) so nas peljali čez avstrijsko-italijansko mejo skozi Trbiž. 14. maja 1945 smo bili že v Udinah. Tam sem kot zadnji oddal orožje. /.../ Iz Udin so nas z vojaškimi kamioni peljali naprej v Forli, kjer je bilo glavno taborišče vseh jugoslovanskih četnikov. V Forliju nas je bilo skupno okrog 15.000 vojakov.«⁶¹

»Tisti, ki so se zatekli v Furlanijo niso ravnali napak, saj antikomunistične sile tu niso bile v napoto zahodnim zaveznikom, ki so bili v skrbeh zaradi močne italijanske levice. Drugačna usoda pa je doletela one, ki so se skupaj z Ukrajinci, bivšimi nacističnimi kolaboracionisti, usmerili v Avstrijo. Da si zagotovijo vrnitev svojih vojakov, ki jih je Rdeča armada osvobodila iz nemških taborišč, so Angleži sklenili, da predajo Kozake sovjetskih oblastem. Ni bilo torej razloga, da bi istega ne storili tudi z Jugoslovani (vendar ne s četniki, ki formalno niso bili zavezniki Wehrmachta).«⁶²

Veliko bolj nesrečno se je pot končala za drugo skupino štajerskih četnikov, ki so jih Angleži prepeljali v Vetrinj in so bili nato vključeni v prvi transport, ki so ga Angleži vrnili v Jugoslavijo.⁶³

⁵⁹ Jože Melaher, Ob 30-letnici konca vojske in revolucije, *Vestnik* (BA), 26, 1975, št. 7/8, str. 105–111 (dalje: Melaher, Ob 30-letnici...).

⁶⁰ Prav tam, str. 105–106.

⁶¹ Prav tam, str. 106–107.

⁶² Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*, Koper 1995, str. 156.

⁶³ J. Melaher za to neposredno krivi generala Krennerja, ki jim ni dovolil, da bi sledili prvi skupni v Italijo. Melaher, Ob 30-letnici..., str. 107.

UMIKI MANJŠIH SKUPIN CIVILISTOV

Povsem ločeno od glavnine begunske kolone so se proti Koroški umikale manjše skupine posameznikov, ki so sami poskrbele za svoj umik. Po večini so to bili politiki ali vidnejši posamezniki, ki so se odločili, da gredo z vlakom v Celovec. Tistim, ki so odšli na pot dovolj zgodaj (okoli 5. maja), ko so vlaki še redno vozili, se je to tudi posrečilo. V Celovcu so se naselili po tamkajšnjih hotelih,⁶⁴ župniščih in pri morebitnih znancih. Kmalu se jih je večina znašla pri problemu prehrane. Za nekaj dni so jim še zadostovale živilske karte, ki so jih prinesli s seboj. Tudi tisti, ki so ob kartah imeli s seboj dovolj denarja, so vse težje prišli do prehranskih proizvodov, ker hrane ni bilo. Zlasti je primanjkovalo kruha in »močne« hrane (maščobe, sladkor). Čeprav so zavezniške oblasti organizirale posebne prehranjevalne urade, to ni nič kaj dosti olajšalo nastalih težav. Tudi tu je bilo potrebno predložiti živilske nakaznice. Begunci so imeli na voljo tri možnosti, kako rešiti svoje »preživetje«:⁶⁵

- Živilske karte lahko na novo dobi le tista odrasla oseba, ki se izkaže s potrdilom krajevnega delovnega urada (Arbeitsamt), da je redno zaposlena. Kdor takega potrdila ne more pokazati, nima pravice do živilskih kart;
- Vrnitev v taborišče, ki je prišla v poštev le v največji sili, če bi vse drugo povedalo (vprašanje namestitve in izguba svobodnega gibanja, op. R. Š.);
- Možnost, da si v večji skupnosti organizirajo lastno, zasilno aprovizacijo.

Brez dvoma je javna oblast (bodisi angleška ali avstrijska) izdala takšno odredbo zato, da se je zavarovala pred navalom beguncev v mesta in vasi. Hoteli so, da begunci ostanejo v taboriščih, kjer naj bi zanje skrbela angleška zasedbena oblast in jih istočasno tudi nadzorovala. Ukrep je bil gotovo učinkovit in je premnogim beguncem, ki bi bil raje živeli izven taborišča, preprečil prihod v mesto. V tem hotelu so, zlasti v večernih urah, potekale številne seje NO, pisale so se spomenice in peticije za angleško zasedbeno oblast in druge aktivnosti.

Številni begunci so se prehranjevali tudi v »restavraciji« na Bahnhofstrasse, ki se je nahajala v pritličju precej zbombardirane zgradbe. Za njeno »nemoteno« obratovanje je imel največ zaslug salezijanski duhovnik Nemec, ki je s svojo iznajdljivostjo prišel tudi do proizvodov, ki so se težko dobili (meso, fižol, zabela, krompir). »*Ta kuhinja v Kolodvorski nas je rezala iz zagate!*«⁶⁶

Del te »celovške begunske skupine« je po nekaj dneh z vlakom nadaljeval svojo pot proti zahodu. Nekaj se jih je ustavilo že v Spittalu, preostali pa so nada-

⁶⁴ Veliko jih je bilo nastanjenih v hotelu »Stadt Trieste«, med njimi tudi ves NO in drugi politiki, npr. dr. Ludovik Puš z ženo itn.

⁶⁵ Ludovik Puš, Na dolgo pot: podlistek, *Svobodna Slovenija*, 1975, (8. maj), 19. nadaljevanje.

⁶⁶ Prav tam, 20. nadaljevanje.

ljevali svojo pot v dolino Rož – v Lienz na Tirolskem oziroma v kraje, ki so ležali v njegovi bližini, predvsem v Anras⁶⁷ in Trofaiach.

Že 11. maja 1945⁶⁸ so se člani NO javili »pri angl. poveljniku v Lienzu, izroči(li so, op. R. Š.) *mu spomenico za angl. oblast in ga prosi(li, op. R. Š.) za varstvo in za prevoz v Ital., kamor so se posamezniki pretolkli že na lastno pest.*« *Tako naj bi že naslednji dan (12. 5.) Angleži prepeljali nekaj slov. beguncev iz Celovca, Beljaka i. dr. v ital. Videm, od tu pa 16. 5. v Treviso.*«⁶⁹

Podobno, vendar spet nekoliko drugačno usodo doživijo še nekatere skupine pomembnejših Slovencev – npr. skupina, ki jo sestavljajo nekdanji politiki: Ladislav Bevc,⁷⁰ dr. Pestotnik, dr. Pirkmajer, Miroslav Urbas in dr. Vindišer. Skupina je odšla na pot s svojim avtomobilom že 5. maja 1945. Zaradi okvare avtomobila (sabotaža!)⁷¹ so lahko vožnjo proti Borovljam nadaljevali šele naslednji dan (6. 5.). Svojo vožnjo so nadaljevali mimo Celovca, Beljaka in se ustavili v Lienzu – nastanijo se v hotelu Sonne. Tukaj jih je 8. maja presenetila angleška zasedba mesta, tako da niso mogli nadaljevati svoje poti proti zahodu v ameriško okupacijsko cono. To je nekaterim iz te skupine uspelo šele v začetku junija (2. 6.) – mejo so ilegalno prestopili pri Silianu. V tej skupini so bili poleg Bevca še: dr. Tine Debeljak, Bogumil Remec, Josip Porenta in Miroslav Urbas.⁷²

Na italijanski strani so jih aretirali karabinjerji in jih za tri dni zaprli v ječo. 7. junija so jih nato s kamioni odpeljali na zaslišanje v ameriško cono v Brunico. Sprva so jih nameravali Američani poslati v svoje vojaško taborišče v Innichenu, nato pa so svoj načrt spremenili in jih s kamionom 12. junija poslali v Bolzano – v taborišče za vračanje beguncev v Jugoslavijo. Iz te nevarne situacije je skupino rešil L. Bevc, ki je imel s seboj pismeno priporočilo škofa dr. Gregorija Rožmana. Na podlagi tega priporočila so skupino prepeljali v četniško taborišče v Forliju in od tam naprej v Riccione.⁷³

UMIK DOMOBRANSKIH RANJENCEV (SNV)

Istočasno z umikom slovenske narodne vojske (domobrancev) in civilnih beguncev je v prvih dneh maja 1945 prišlo tudi do umika velike večine ranjenih, bolnih in

⁶⁷ Tu se je zadrževala skupina študentov – stražarjev in nekaj politikov in duhovnikov. Po umiku iz Celovca se je tja zatekel tudi škof Rožman. Več o tem: Vladimir Kozina, Slovenija, dežela moje radosti in bolečine (Priloga – ločena paginacija), *Tabor* (BA), 1985–1986, str. 224–274.

⁶⁸ Erjavec, Kronologija, vpis za 11. 5. 1945.

⁶⁹ Erjavec, Kronologija, vpis za 12. 5. 1945.

⁷⁰ Ladislav Bevc, *My Journey to Freedom*, Copyright by L. J. Bevc, San Ramon (CA), 1986 (dalje: Bevc, *My Journey*...).

⁷¹ Prav tam, str. 1.

⁷² Urbas si je med potjo premislil in sam odšel v Ziljsko dolino, kjer je imel sorodnike. Prav tam, str. 10.

⁷³ Prav tam.

invalidnih vojakov.⁷⁴ Tisti, ki so se zdravili v bolnišnicah izven Ljubljane – v kamniški vojaški bolnici, na Golniku in v novomeški bolnici v Kandiji ter nekaterih manjših zdravstvenih ustanovah, so se že konec aprila 1945 zatekli v Ljubljano, ker so računali, da bodo njihovi predpostavljeni poskrbeli za organiziran prevoz vseh pomoči potrebnih vojakov. Ta evakuacija naj bi zajela predvsem težko ranjene in nepokretne vojake ter del zdravstvenega osebja (zdravniki, medicinske sestre in prostovoljci), lažje ranjeni in invalidi pa naj bi se priključili kar umikajočim se vojaškim enotam.

V Ljubljani je bila večina težje ranjenih vojakov nameščena v Vojni bolnišnici v Mostah ob Zaloški cesti, lažji ranjenci in rekonvalescenti pa so se zdravili tudi na drugih lokacijah: v Vojni bolnišnici v Polju (na Studencu), v prostorih tedanje IV. gimnazije za Bežigradom, na ljubljanskem gradu, v prostorih Mladike (na današnji Prešernovi cesti) in v Invalidskem domu (Cesta na Brdo), ki so ga odprli šele aprila 1945.

Zaradi pomanjkanja arhivskega gradiva se žal ne da ugotoviti točnega števila ranjenih vojakov, zagotovo pa jih je bilo preko 200.⁷⁵ Za vse te so bili organizirani štirje sanitetni vlaki:

1. Sanitetni vlak »N« (Nemci),⁷⁶ ki je odpeljal izpred vojne bolnišnice 5. maja 1945 v smeri proti Gorenjski (v Celovec). Na tem vlaku so bili večinoma nemški ranjeni vojaki in njihovo zdravstveno osebje ter manjše število slovenskih ranjencev in civilistov – transport je vodil dr. Kurt Jung.
2. Sanitetni vlak »S« (srbski vojaki), ki je bil sestavljen iz 5–10 živinskih vagonov. Med ranjenci so prevladovali srbski vojaki, priključilo se jim je tudi nekaj domobranskih ranjencev. Vlak je iz Ljubljane odpeljal 6. 5. 1945 popoldne, in sicer v smeri Kranja. Naslednji dan je vožnjo nadaljeval proti Podnartu in tam obtičal oziroma so ga premikali sem in tja. Vlak so 11. 5. pri Globokem zajeli hercegovski partizani – ranjence so najprej prepeljali v Lesce, v tamkajšnjo šolo, od tam pa na Bled, v hotel Toplice in nato v Št. Vid, v Škofove zavode.
3. Sanitetni vlak »D« (domobranci), ki ga je sestavljalo večje število zaprtih in odprtih tovornih vagonov, je izpred vojne bolnice odpeljal 7. 5. 1945 zjutraj. Na vlaku je bilo preko 200 ranjencev – transport je vodil dr. Stane Grabnar. Najprej se je vlak ustavil na glavni železniški postaji, kjer so se jim pridružili tudi civilni begunci (več 100 – med drugimi tudi dr. Valentin Meršol z družino, dr. Janez Janež itd.), nato je popoldne vožnjo nadaljeval proti Kranju, kjer so prenočili in naslednji dan nadaljevali vožnjo proti Lescam. Ker se je razvedelo, da je proga naprej poškodovana in da jih lahko vsak čas zajamejo partizani, se je večina lažjih ranjencev in civilistov odločila, da zapustijo vlak

⁷⁴ Več o tem: *Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem* (ur. Lovro Šturm), Ljubljana 2000 (dalje: *Brez milosti...*).

⁷⁵ *Brez milosti...*, str. 380.

⁷⁶ Oznake vlakov so prevzete po knjigi *Brez milosti...*, str. 25–45.

in se nato peš umaknejo proti Tržiču in Ljubelju, kjer so se priključili ostalim umikajočim. Zjutraj 9. 5. je sanitetni vlak nadaljeval vožnjo proti Podnartu, kjer se je kompozicija združila s prvim transportom (sanitetnim vlakom »N«) – združeni transport je skupaj štel okoli 60 vagonov in vlekli sta ga kar dve lokomotivi, kljub temu pa se je premikal izredno počasi in negotovo. Ker so kompozicijo kljub vidnim oznakam RK začela obstreljevati partizanska letala, se je večina civilistov in premičnih ranjencev razbežala, na vlaku so ostali predvsem težko ranjeni (okoli 150) in nekaj prostovoljcev, ki so jim nudili najnujnejšo oskrbo. Ti zajeti ranjenci so bili izpostavljeni nečloveškemu ravnanju: *»Ropali so jim vse od denarja, ur, prstanov in obleke pa do perila, odej, hrane in obvez na ranah. Podili so se iz vagona v vagon, brcali in s čevlji preobračali ranjene fante; hodili preko njih, kakor preko požaganih debel. Tekmovali v divji tekmi, kdo bo več in boljšega nagrabil. To je bil element apokaliptične zlobe, kot da sta se vse sovraštvo in hudobija revolucije zlila nad rane teh neoboroženih. /.../ Zaničevani in zapljuvani kurat (Janez Jenko, op. R. Š.) je molil za svoje fante. Upanje je trepetalo kakor osamel ptič nad poljem, da bo vlak le pognal iz tega pekla, preko Jesenic skozi predor na Koroško. Ko se je zdelo, da je že zmanjkalo psovka in zasmehovanja, da se je utrudila krutost teh, ki so prihajali z masko svobode in pravice, se je vlak premaknil z močnim sunkom, da so zaječale razsušene deske vagonov. Naprej, pa spet nazaj in naprej, kakor da bi ne vedel kam s tem tovorom bolečine in – upanja. /.../ Slednjič je potegnil nadolgo in vlak se je premaknil – nazaj proti Kranju. V vagonih je utonilo upanje.«*⁷⁷ Ranjence so nato zajeli partizani in jih nekaj dni pustili na odprti progi brez vsake medicinske oskrbe, na koncu pa so jih prepeljali v Št. Vid.

4. Sanitetni vlak »O« (oklopni vlak), ki ga je sestavljal del oklopnega vlaka in večje število potniških vagonov. Na transportu je bilo več 100 nemških vojakov in neznano število ranjenih in bolnih domobrancev. Iz Ljubljane je transport odpeljal 8. (morda 9. ?) maja 1945 – preko Kranja v smeri Radovljice. Med potjo je večina pokretnih ranjencev vlak zapustila in se peš napotila proti Ljubelju. Vlak so nato pri Otočah zajeli partizani in podobno kot iz drugih transportov tudi te ranjene slovenske vojake prepeljali v Št. Vid. Nemškimi vojakom, ki so jih tudi zajeli, pa so partizani dovolili, da so se preko Jesenic umaknili v Avstrijo, kjer so jih zavezniki povečini namestili v celovški bolnici.⁷⁸

Velika večina ranjenih in invalidnih vojakov, ki so se »rešili« v Avstrijo, je bila skupaj s preostalo domobransko vojsko vrnjena v Jugoslavijo, kjer jih je čakala enaka usoda (poboji).⁷⁹

Po nekem drugem pričevanju naj bi ranjence nekaj dni zadrževali na stranškem tiru na Blejski Dobravi. *»Čez pet ali šest dni so jim ponovno priključili lokomotivo in jih odpeljali v Ljubljano. Spet so se znašli v vojaški bolnišnici v Ljubljani – v barakah*

⁷⁷ *Vetrinjska tragedija*, Cleveland 1960, str. 128 (dalje: Vetrinjska tragedija...).

⁷⁸ Povzeto po Brez milosti..., str. 25–45.

⁷⁹ Brez milosti..., str. 45.

na dvorišču bolnišnice. Osebe je sicer skrbelo zanje, toda preteči pogledi partizanov, ki so jih hodili ogledovat, niso obetali nič dobrega. Po nekaj dneh so jih naložili na kamione in odpeljali v šentviško taborišče.»⁸⁰

Velika večina zajetih ranjenih vojakov, ki so se znašli v Št. Vidu, je tam ostala le krajše obdobje – do srede (konca?) junija 1945. Postopoma so jih začeli od tam odvažati na različna morišča v okolici Škofovih zavodov. Največ jih je bilo v času od 26. (27.?) 5. 1945 naprej pobitih pri Brezarjevem breznu v Podutiku pri Ljubljani – od 120–150. Poboje vrnjenih domobranskih ranjencev je vodil Sima Dubajić, ukaz za likvidacijo naj bi izdalo najvišje jugoslovansko vodstvo (Tito, ki se je v teh dneh nahajal v Ljubljani), tehnično pa je ta ukaz izpeljal Ivan Maček-Matija.⁸¹ Tem so se v naslednjih dneh pridružili tudi številni vrnjeni domobranci – skupno naj bi bilo v tem breznu od 900–1000 trupel.⁸² Zaradi neustreznega ravnanja s trupli je v mesecu juniju prišlo do velikega onesnaženja vode, zato so morali trupla izkopati in jih pokopati na drugi lokaciji – v Kuclyo dolino. Sanacijo grobišč so izvajali nemški ujetniki (62 po številu), ki so jih po opravljenem delu neznanu kje postrelili.⁸³

Nekaj posameznih ranjencev so likvidirali tudi na drugih lokacijah: Koščevo brezno nad Zgornjim Igom (na Krimu), v Iškem Vintgarju in v dveh brezni pri Konfinu (v bližini Grčaric). Zaradi izredno surovega ravnanja z ranjenci in zaradi neustrezne medicinske oskrbe je neznanu število zajetih ranjencev umrlo že na samih vlakih oziroma kasneje v taboriščih.⁸⁴

Po koncu vojne je na različnih oddelkih slovenskih bolnišnic ostalo kar nekaj ranjencev in bolnikov, ki se niso odločili za odhod s sanitetnimi vlaki oziroma se priključili svojim borbenim enotam. Upali so namreč, da bodo osvoboditelji pokazali vsaj nekaj humanosti in jim dopustili, da se do konca pozdravijo, in jih potem bodisi izpustili domov ali predali sodiščem. Vendar so bile že maja 1945 narejene tudi posebne »čistke« po bolnišnicah – ranjene in bolne domobranske vojake so odpeljali v Št. Vid, kjer jih je čakala ista usoda kot zajete in vrnjene ranjence.⁸⁵

Morda je prav to poglavje povojne slovenske zgodovine z moralnega stališča še najbolj sporno in vredno obsodbe.

»Zajeti ranjenci, invalidi in bolniki v povojnih razmerah na Slovenskem po prevzemu oblasti s strani Komunistične partije niso bili deležni statusa kvalificiranih vojnih ujetnikov na podlagi mednarodnih, zlasti ženevskih konvencij, ampak so na splošno delili usodo drugih povojnih ujetnikov. /.../ Pri obračunavanju s povojnimi ujetniki ni šlo za iracionalno dejanje maščevanja zmagovalcev nad poraženci v vojnih spopadih in v državljanski vojni. /.../ Oblast se je zavestno odločila za sistematično razredčenje pripadnikov poražene strani

⁸⁰ Janko Maček, Križev pot od ljubljanske bolnišnice do Brezarjevega brezna (Pričevanje priče Jožeta P.), <http://www.zaveza.org/nasz/31/07.htm> (datum dostopa: 19. 12. 2005).

⁸¹ Albert Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma: pričevanje Alberta Svetine*, Ljubljana 2004, str. 205–213 (dalje: Svetina, Pričevanje...).

⁸² Brez milosti..., str. 67.

⁸³ Šturm, Brez milosti ..., podlistek v *Večeru*, 11. nadaljevanje (21. 6. 2000).

⁸⁴ Pričevanje priče Jožeta P., glej zgoraj.

⁸⁵ Brez milosti..., str. 380–381.

iz vrst Slovencev, na katere je gledala kot na potencialne politične nasprotnike pri njenem prevzemu oblasti. Rezultat so bili množični poveljni poboji, ki so bili opravljeni načrtno in s preiščeno organizacijo. V pravnoformalnem pogledu so bili opravljeni brez sodbe in kot nam kaže usoda ranjencev, invalidov in bolnikov, tudi brez milosti. Izpostavljeni so bili ponižujočemu ravnanju in mučenju.»⁸⁶

⁸⁶ Prav tam.

TABORIŠČA

VETRINJSKO TABORIŠČE

Prvi civilni begunci in vojaki so začeli prihajati preko dravskega mostu pri Borovljah že 12. maja popoldne. Tam navzoči angleški vojaki, med katerimi je bil tudi Nigel Nicolson,¹ so njihov prihod spremljali z mešanimi občutki: »Bili (smo, op. R. Š.) zaskrbljeni, ko smo sprejeli protititovske begunce iz Jugoslavije in jim dali zatočišče v našem malem kotu Avstrije. /.../ Zagledali (smo, op. R. Š.) dolgo kolono, nazadnje se je izkazalo, da je dolga deset milj,² ki se je spuščala z gora na naši južni strani in se usmerjala proti mostu, kjer so čakali grenadirji. Stal sem poleg poveljujočega oficirja bataljona Petra Cliftona, ko je vodja kolone stopil naprej, da bi se sestal z nami. Bil je Nemec, polkovnik von Seeler. Povedal nam je, da ima za seboj deset tisoč Nemcev, zelo discipliniranih, in veliko skupino neorganiziranih beguncev, nekaj od teh je civilistov, ki beže pred partizani, večina, okrog dvajset tisoč, pa je vojakov, Slovencev, Srbov, Hrvatov in belih Rusov, ki so se borili proti Titu, a niso bili pod poveljstvom von Seelerja. Če bi hoteli, bi jim lahko preprečili prehod čez reko, tako da bi odstranili mostnice ali pa postavili na most en sam tank. Vendar smo jih pustili čez. Vse popoldne so se valili čez most, na drugi strani so odmetavali orožje na mesta, ki smo jih določili. Med njimi je bilo mnogo žensk in otrok, strašno izčrpanih od hoje čez gore, in tropi konj. Spominjam se, da sem v tej neskončni kavalkadi videl tri kamele. Vsi so bili močno pomirjeni, ko so se znašli v britanski coni, in brez pritožb so se opotekali še nadaljnjih pet milj do začasnega taborišča,³ ki smo ga osnovali v Vetrinju, nekaj milj južno od Celovca. Grenadirji so nadzorovali obod taborišča, da bi partizanom preprečili zasledovanje. Ni bilo potrebe, da bi begunci prosili za azil ali da bi jim ga mi zagotavljali. Naše ravnanje je bilo zadosten dokaz zanj. /.../ Jugi⁴ so se na nas popolnoma zanesli in so nam zaupali. Dan za tem, ko smo ustanovili vetrinjsko taborišče, sem zapisal v poročilo o položaju: 'Noben od njih ne more biti repatriiran razen v gotovo smrt po Titovih rokah'.«

¹ Nigel Nicolson, Priča, <http://www.zaveza.org/nzs/32/20.htm>, str. 3; (datum dostopa: 19. 12. 2005).

² Okoli 16 km.

³ To »začasnost« potrdjuje predvsem dejstvo, da razen praznega prostora tam ni bilo ničesar. Mnogi begunci, ki so prišli v taborišče ponoči in nato utrjeni plegli po golih tleh, so šele zjutraj ugotovili, da ležijo sredi polja – na njivi, posejani z ovsom. Pernišek, Dnevnik I, vpis za 12. in 13. 5. 1945.

⁴ N. Nicolson sam pojasni, da so angleški vojaki razločevali le dve skupini: Jugi so bili »naši« Jugoslovani (begunci op. R. Š.) in Titi – partizani, sovražniki jugov, a naši zavezniki.

V Vetrinju je v kratkem zraslo »begunsko mesto«. Nekaj prvih dni je v taborišču vladal popoln nered – med vojaki in civilnimi begunci se je nahajala tudi živina (voli in konji). Povsod naokoli so bila raznovrstna zasilna bivališča – ljudje so si svoja začasna domovanja uredili pod zasilnimi šotori (iz rjuh in drugih večjih kosov blaga ali odej), tisti, ki so šli na pot z vozovi, so si le-te preuredili v začasna domovanja (tudi pod vozovi) ali pa so si naredili začasno streho iz različnega materiala, ki so ga našli v okolici (lesene deske, kosi pločevine, lubje). Zato so bili prvi ukrepi taboriščnih oblasti namenjeni prav vzpostavitvi »reda«. 18. maja 1945 so formalno ločili vojaško in civilno taborišče – fizično ju je ločevala tudi cesta, ki je delila taborišče na dva dela. Vojaki so se nahajali na levi strani, civilisti pa na desni strani ceste. Tudi v organizacijskem smislu sta bili taborišči ločeni, vojaškega je že od 16. maja naprej upravljal/vodil poročnik W. E. Ames, za poveljnika slovenskega dela taborišča pa so imenovali podpolkovnika Emila Cofa. Civilno taborišče je vodil kanadski major Paul Barre, pri delu pa mu je pomagal taboriščni odbor, ki ga je vodil Marko Kranjc, od 25. maja naprej pa dr. Valentin Meršol. Praviloma se civilisti in vojaki medsebojno niso smeli obiskovati, vendar je bilo to določilo zaradi sorodstvenih zvez pogosto kršeno oziroma se je na tihem dopuščalo. Vsekakor so bili v nekem smislu na boljšem civilni begunci, ki so vzeli s seboj na pot veliko uporabnega materiala, od hrane do gospodinjskih potrebščin, pa obleko in tudi vozove, s katerimi se jih je veliko umaknilo na Koroško in so jim sprva kar dobro služili za začasno namestitev. Njihov največji problem so bile družine, predvsem tiste z majhnimi otroki. Povsem nekaj drugega pa je bilo vojaško taborišče, ki so ga sestavljale različne vojske – od domobrancev, srbskih četnikov, ustašev in nemške vojske do ruskih Kozakov. Tudi v številčnem stanju je bilo veliko nesorazmerje – civilnih beguncev je bilo okoli 6000, vojakov SNV pa okoli 15.000.⁵

VOJAŠKO TABORIŠČE VETRINJ

Vojaki, ki so odšli na pot organizirani v okviru svojih enot, so se tudi v taborišču razvrstili po teh formacijah in se logistično kar hitro organizirali – za vojake so postavili šotore, skupno kuhinjo in izkopal latrine (stranišča). Čeprav so imeli vojaki s seboj tudi nekaj zaloga hrane⁶ (vreče sladkorja, suho hrano, konzerve), so

⁵ Številke se med seboj precej razlikujejo, nekateri omenjajo tudi število 30.000 (Kos, Stalinistična..., str. 225 in 240) ali celo bistveno več – kar pa je glede na omejeno področje Vetrinjskega polja precej vprašljiva trditev. Salezijanski duhovnik Alojzij Luskar je v pogovoru leta 1993 omenjal celo število 92.000 (med njimi naj bi bilo daleč največ nemških vojakov, ki so bili kmalu prepeljani v druga taborišča, nato so jim sledili Kozaki, Ukrajinci in drugi vojaki, ki so med vojno sodelovali z nemško vojsko in so se skupaj z njimi tudi umikali proti severu – ustna izjava A. Luskarja avtorici leta 1993). S kako resnimi begunskimi težavami se je v tem času srečevala angleška vojaška oblast, nam govori tudi podatek, da je bilo v tem času na ozemlju Avstrije okoli en milijon beguncev različnih narodnosti. Mlakar, Domobranstvo..., str. 500.

⁶ To je bil namreč tudi eden od pogojev, da so angleški vojaki sprejeli njihovo vdajo – žal

te kmalu začele kopneti. Deloma so si pomagali z zakolom živine, ki se je pasla med šotori in kasneje na obrobju taborišča, vendar je to le za silo pokrilo najhujšo lakoto. Večina vojakov se je tokrat prvič srečala s to težavo (lakoto) in so z vidnim nezadovoljstvom to tudi izražali. Na skrivaj so se vojaki zatekali po hrano v civilno taborišče (tudi kraje so bile na dnevnem redu, zato je imela tamkajšnja vojaška policija kar precej dela) ali pa so se s prekupčevanjem z domačini dokopali do kakšnega pomembnega živila (npr. kruha⁷). Že kmalu po prihodu so se pokazala tudi precejšnja nasprotja med civilnimi begunci in vojaki – zlasti je nekatere civiliste motila »nemorala« vojakov. »Med domobranci je mnogo nemarnosti in nemorale. /.../ Ko grem skozi vojaško taborišče slišim mnogo grdega preklinjanja. Tudi v civilno taborišče vojaki zahajajo vasovat. /.../ Vojaki kradejo konje in jih prodajajo naprej, nekateri za smešne cene npr. za steklenico žganja, hlebec kruha, civilno obleko.«⁸ Dokaj podobno je zvenelo tudi poročilo podporočnika Ernesta Hirscheggerja, ki ga je napisal 22. maja: »Od dne do dne se množijo tatvine konj, obleke, perila, otroškega perila, posod itd. Najbrezobzirnejši tatovi so vojaki biv. domobranstva. Ljudje v civilnem taborišču so silno potrti in razočarani nad vojaki. Prošijo za božjo voljo, naj bi poveljstvo ukrenilo kaj takega, da se tatvine in nasilni ropi ne bi ponavljali.«⁹ Zato je poveljstvo takoj zadolžilo orožniški bataljon, da ukrene vse potrebno, da se podobni primeri preprečijo, da se poiščejo krivci zgoraj omenjenih dejanj in le-ti spravijo v zapor pri štabu divizije.¹⁰

23. maja je moral Krenner svojim podrejenim prenesti še eno neprijetno sporočilo angleškega poveljnika taborišča, da morajo vojaki še istega dne vrniti na določen prostor vse avtomobile, ki so jih posamezniki od tam odpeljali, vse akumulatorje in vse avtomobilске dele; če tega ne bodo storili, bodo angleške oblasti odvzele vsa motorna vozila.¹¹

Dogajale pa so se tudi težje stvari, celo umori: »Te dni so našli v gozdu ubitega nekega domobranca. Pobit je bil s koli. O uboju se šušljajo čudne vesti. Može je imel 40.000 L denarja, ki ga je razkazoval pri kvartanju. Isto noč, ko je bil v gozdu nad gradom ubit, so zginili tudi 4 domobranci, ki so bili v njegovi kvartopirski družini. To so strašne dogodivščine, ki mečejo temno senco na del domobr.«¹²

Zato se je vojaško poveljstvo, bolj kot s težavami okoli prehrane, ukvarjalo z »videzom taborišča«, ki naj bi že na prvi pogled vsakogar prepričal o vojaški disciplini in redu. »Že kmalu po našem prihodu so nam uradno razglasili, da se je domobranstvo preimenovalo v 'Slovensko Narodno vojsko', v sklopu jugoslovanske kraljeve armije. V naši

pa so številne enote na poti izgubile veliko zalog hrane. Po nekaterih pričevanjih naj bi partizani na poti zaplenili okoli 600 vozov begunskega / vojaškega materiala, med katerim je bilo precej hrane. Vetrinjska tragedija, str. 17.

⁷ Silvin Eiletz je npr. konja (ki ni bil njegov!) zamenjal za štruco črnega kruha, ki so si ga vojaki njegove baterije razdelili med seboj. Marijan Eiletz, *Moje domobranstvo in pregnanstvo*, Ljubljana 2000, str. 158 (dalje: Eiletz, *Moje domobranstvo...*).

⁸ Pernišek, *Dnevnik I*, vpis za 18. 5. 1945.

⁹ Strgar, *Vojaško...*, str. 361.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Pernišek, *Dnevnik I*, vpis za 23. maj 1945.

¹² Pernišek, *Dnevnik I*, vpis za 25. maj 1945.

enoti smo si morali iztrgati rokavske našitke z domobranskim grbom kranjskega orla. Hkrati so zamenjali nekaj osebnosti v štabu, a kot vrhovni poveljnik je ostal polkovnik Krenner, preimenovan v generala. Tudi veliko ostalih oficirjev je dobilo višje čine. /.../ Meni se je vse skupaj zdelo kar nekoliko smešno, saj se druge bistvene stvari glede na naš položaj še niso razjasnile. Motilo me je, da smo bili razoroženi, saj smo vendar živo verovali v zavezniško zmago in smo tudi ilegalno spadali v jugoslovansko kraljevo vojsko. Brez moči smo čakali kdo ve kakšno usodo. /.../ Že od začetka smo morali vsak dan telovaditi in vaditi, vendar smo spremenili prejšnji domobranski sistem v jugoslovanskega, a poveljevanje je ostalo v slovenščini. Dosti smo tudi peli, pa molili. Imeli smo skupne maše in sestanke, kjer so nam oficirji skušali dvigovati moralo. Vročina je v tistih majskih dnevih začela kar pritiskati in k sreči so v naši bateriji kmalu našli dobro rešitev, ko so nam razdelili lepe bele športne hlačke, ki smo jih nosili čez dan. Naša slovenska iznajdljivost je bila brez meja. Nekdo je namreč prinesel iz Pekove tovarne¹³ precejšnjo balo lepega belega blaga, spet drugi je odkril med begunci iz njegove vasi dekle, ki je imela s seboj šivalni stroj in nam v hipu sešila tiste hlačke, ki so nam jih vsi zavidali, ko smo med vajo korakali mimo taborišča.»¹⁴

Predvsem pa so vsi skupaj, tako domobransko vodstvo kot vojaki, živeli v nekem povsem nerealnem svetu. Namesto da bi skušali od angleških oblasti dobiti neko trdno zagotovilo, da so v Vetrinju na varnem in da jih ne bodo predali Titovim partizanom, so izgubljali dragoceni čas v medsebojnih prepirih in razpravah, kdo je komu podrejen. Predvsem NO, ki se je imel za najvišje politično telo, si je hotel zagotoviti absolutno oblast tudi nad vojsko – da imenuje poveljnika, izdaja oziroma potrjuje vojaška napredovanja – vse to naj bi urejal pravni statut Slovenske vojske. Prav tako so nekateri hoteli, da SNV tudi na novo priseže NO, čemur je odločno nasprotoval major Vuk Rupnik, ker je takšno prisego imel za nično, saj so vojaki že prisegli kralju Petru II.¹⁵

Že 19. maja so predstavniki NO in SNV predali angleškemu poveljstvu v Celovcu posebno spomenico, v kateri so jim predstavili sestavo SNV in civilnih beguncev ter jih zaprosili za pomoč v preskrbi s hrano in za politično zatočišče. Na podlagi te spomenice so v taborišču res dobili nekaj hrane, seznanili pa so jih tudi z uradnim angleškim stališčem glede bivanja domobrancev na Koroškem, ki je bilo naslednje: »Po mednarodnem pravu se smatrajo domobranci za vojne ujetnike tiste vojaške sile, na katere področju so se nahajali v času nemške kapitulacije. Ker so se domobranci tedaj nahajali na Titovem teritoriju, bi po angleškem tolmačenju mednarodnega prava pripadali Titu.«¹⁶

Na razpolago je še več drugih pričevanj in zapisov, ki vsak na svoj način samo

¹³ Begunci so na poti skozi Trzič povsem izropali tamkajšnjo tovarno čevljev – velika večina se jih je oskrbela z novimi čevlji, pobrali pa so tudi vse ostalo, kar bi jim lahko kakorkoli še služilo – zlasti usnje in blago, ki so ga uporabljali pri izdelavi čevljev (podloge). Pri tem je bilo tudi veliko namernega uničevanja tistega, česar niso mogli odnesti s seboj. Eiletz, *Moje domobranstvo...*, str. 154.

¹⁴ Eiletz, *Moje domobranstvo...*, str. 159–160.

¹⁵ Strgar, *Vojaško...*, str. 362.

¹⁶ Vetrinjska tragedija, str. 24.

še potrjujejo to nejasno sliko. Npr. zapis iz dnevnika podpolkovnika Ivana Drčarja: »Najhujše je to, ker so Nemci v naši bližini in nas oni zastopajo po svoje pri Angležih. Ko to opazimo, je Krenner z nadporočnikom Mihelčičem na zahtevo polkovnika Bitenca odšel v angleški štab taborišča. Tolmač nadporočnik Mihelčič je angleškemu kapetanu obrazložil naše stanje in potrebe. Kakor smo zvedeli je Krenner na to, ko se je obrnil Anglež nanj s vprašanjem, kakšna 'Slovenska narodna vojska' smo, ko oni poznajo samo jugoslovansko, je Krenner odgovoril, da je SNV nastala iz Slovenskega in Gorenjskega domobranstva, ki je bilo pomožna policija (misleč, da bo tako bolje predstavil našo vojsko, češ Nemci imajo že itak aranžman z Angleži. 'Ne bomo se ozirali na Srbe in Mihajlovičeve četnike, ki so pri Angležih slabo zapisani. Sicer pa meni ni še nikdar izpodletelo, pa tudi sedaj ni hudič, da se ne bi izmazali'). Nato je Anglež vzrožil, ko je ugotovil, da se sami izdajamo za nemške pomagače in je oba odslovil. Kljub temu je Narodnemu odboru stavljeno na znanje, da nas bodo smatrali za vojne ujetnike, če ostanemo v uniformi, kateri se pa preoblečejo v civile, spadajo med begunce. To možnost sem imel pred očmi, ker je naš položaj negotov, ter sem zaviral dotok civilov v vojsko in nisem hotel pristati, da bi legija mobilizirala svoje člane. Ko so Nemci in Rusi odšli, se je naš štab preselil v barake.«¹⁷

Štab SNV z generalom Krennerjem na čelu se je vsak dan redno sestajal in izdajal različna povelja, analiziral trenutno stanje in pisal peticije in zahvale predstavnikom angleškega poveljstva v Celovcu. Vojaki so od 17. maja naprej izdajali tudi svoje glasilo *Za lepšo bodočnost*,¹⁸ ki ga je urejal kurat Jakob Mavec. V glavnem so v njem objavljali izvlečke radijskih vesti in s tovrstnim poročanjem skušali dvigovati tudi moralo med vojaki. Zlasti so obširno poročali o dogajanju v Italiji, kjer je vse bolj prihajal v ospredje spor med Jugoslavijo in zahodnimi zavezniki – kar jim je vzbujalo varljivo upanje, da bo v kratkem prišlo do spopada, v katerem se bo lahko izkazala tudi SNV.

Prvi uradni vetrinjski vojaški dokument¹⁹ nosi datum 14. maj 1945, in sicer je to Naredba št. 1 poveljnika slovenskega orožništva, ki je obravnaval predvsem organizacijsko sestavo posameznih enot. Dodan je bil tudi dnevni red, ki je vseboval že tudi vojaško urjenje. V naredbi je bilo še določeno, da brez pisnega dovoljenja svojega komandirja čete ne sme nihče s taboriščnega prostora, a tudi v taborišče ne sme nihče brez ustreznega dovoljenja. Komandirji čet so bili tudi zadolženi, da do 16. maja pripravijo poimenske sezname svojih enot in jih izročijo poveljstvu. Naslednjega dne je bila vojaška organizacija zaključena – formirani so bili štabi in vojaške enote. Za vse enote v taborišču je bil določen tudi dnevni red »vojaškega življenja«, ki je vojake zaposloval preko celega dneva.²⁰

¹⁷ Prav tam, str. 24–25.

¹⁸ Jakob Mavec, domobranski vojaški kurat, *Šmartinski vestnik* (BA – predhodnik *Vestnika*), 2, 1953, št. 7, str. 5.

¹⁹ Dokumenti so ohranjeni v Vojnogodovinskem inštitutu JLA v Beogradu pod oznako »Komanda Slovenije 274«. Več o tem: Strgar, *Vojaško...*, str. 354–355.

²⁰ 6.00 vstajanje, 6.00–7.00 umivanje in urejanje prostorov, 7.00 zajtrk, 7.30 zbor, 7.45–8.00 jutranja telovadba, 8.00–11.00 pouk, 12.00 kosilo, 12.15 do 15.30 odmor, 16.00–18.00 pouk, 19.00 večerna molitev in večerja, 19.30–21.30 odmor, 22.00 povečerje.

Z istim ukazom je bil za 18. maj predpisan tudi vojaški pouk.²¹ Kaže, da so poveljniki sproti pripravljali posamezne »kurze«, ki so se izvajali v določenem terminu.²² Ta ukaz je bil poslan: poveljnikom I. (podpolkovnik Emil Cof, op. R. Š.), II. (major Vuk Rupnik, op. R. Š.), III. (major Maks Kunstelj, op. R. Š.) in IV. (major Anton Mehle, op. R. Š.) polka, poveljniku artilerijskega divizijona, poveljniku tehničnega bataljona (major Škof, op. R. Š.), poveljniku dopolnilnega bataljona (podpolkovnik Šturm, op. R. Š.) in poveljniku žandarmerijskega bataljona.

Sledilo je še več dokumentov, ki so bolj podrobno opredeljevali obveznosti oziroma pravice vojakov v taborišču:

- da je po angleškem povelju najstrožje prepovedana vsaka komunistična propaganda; vsak tak primer je treba takoj javiti štabu divizije, propagatorja pa takoj pripreti;
- da je angleško poveljstvo prepovedalo vsako šolanje vojaštva zunaj taborišča in šolanje civilnih oseb po taborišču in da civilne osebe, ki stanujejo v taborišču, tega ne smejo zapuščati; če teh določil ne bodo spoštovali, bodo angleški stražarji uporabili orožje; ordonansi štaba divizije,²³ ki je zunaj taborišča, bodo dobili posebne slovensko-angleške dovolilnice;
- vojaki smejo na obiske v civilno taborišče le med 12.00 in 15.00 in od 19.00 do 21.00 ure (torej med odmori), v ostalem času pa morajo biti v svojih enotah pri vojaškem pouku ali pri delu. Isto je veljalo tudi za častnike;
- predpisano je bilo vojaško pozdravljanje – kršilci so bili klicani na odgovornost;
- poveljnikom čet je bilo treba javiti vsako, tudi najmanjšo tatvino in storiti vse, da bi izsledili zlikovca. Tako so morali ravnati tudi z nergači in zabavljaji.²⁴

20. maja je general Krenner izdal Zaupno naredbo št. 1:

- I. Po prihodu slovenskih oboroženih enot na Koroško je radi nastalih razmer potrebno, da se vse te edinice strnejo v eno celoto ter da se vsi pripadniki SNV na tem ozemlju postavijo pod enotno vodstvo, zato odrejam:
 1. Vsi pripadniki dosedanje Ljubljanske divizije, Gorske divizije, Dravskega,

²¹ 8.00–9.00 splošna navodila za ponašanje vojaštva v taborišču; 9.00–11.00 pehotni egzercir: osnovni stavi, obrati na mestu, korak, okretanje v kretanju; 16.00–17.00 moralni pouk: borba slovenskega naroda proti komunizmu in naloga SNV v prihodnosti; 17.00–18.00 pravila službe, II. del: predpostavljeni in podrejeni, starejši in mlajši in njihovi medsebojni odnosi. Na vsakih 50 minut so morali dati vojakom 10 minut odmora.

²² Ohranjen je tudi učni načrt od 24. maja – 2. junija, ki pa se v praksi zaradi vračanja domobrancev ni izvajal. Strgar, Vojaško... str. 361–362.

²³ Divizijski štab se je namreč nahajal v baraki pri angleškem poveljstvu, ki je bilo izven taborišča – Krotna vas.

²⁴ Strgar, Vojaško..., str. 361.

Gorenjskega in Primorskega odreda, ki se nahajajo na Koroškem ozemlju, spadajo v Ljubljansko divizijo SNV pod mojim vodstvom.

2. Ljubljansko divizijo tvorijo z današnjim dnevom sledeče edinice: štab divizije, I., II., III. in IV. polk, artilerijski divizion, tehnični, dopolnilni, orožniški bataljon in divizijska štabna četa.

II. Častnike SNV razporejam po sledečem /.../ ²⁵

Dva dni za tem (22. 5.) je izšla nova Krennerjeva naredba, ki pa je vsebovala predvsem bolj »praktična« napotila:

- določilo glede paše konj (le na določenem mestu v taborišču);²⁶
- prepoved nošenja nemških znakov in odlikovanj, ker 'iz vojaških in političnih razlogov ne morejo biti priznani';
- pripraviti je treba predloge za napredovanja, toda samo za tiste, ki imajo pravico po letih službe ali imajo posebne zasluge za SNV;
- ker se vojaki stalno drže svojih družin,²⁷ namesto da bi bili v svojih enotah, kar ni 'niti malo vojaško', je bilo ponovno objavljeno, da so tam lahko samo v določenih urah;
- angleške oblasti prepovedujejo vse vožnje z vsemi motornimi vozili;
- ponoči je prepovedano zadrževati se zunaj taborišča; angleški stražarji na kršilce lahko streljajo.²⁸

Med nekoliko nenavadne naredbe bi lahko uvrstili »higienska določila«, ki jih je 26. maja izdal podpolkovnik Emil Cof, ki je bil na položaju poveljnika vojaškega taborišča: zadnji opomin v pogledu higijene v taborišču »*v bodoče bo vsakomur, ki bo opravljal svoje potrebe kjerkoli, naštetih pred strojem 25 udarcev.*«²⁹

Med vsemi dejanji, ki so bila storjena v teh negotovih časih, zagotovo najbolj

²⁵ Poimensko naštevanje vseh častnikov in drugega poveljujočega osebja in njihovih novih funkcij. Ta naredba je dokončno odpravila domobransko vojsko in dejansko vzpostavila SNV. Naredba naj bi stopila v veljavo 21. maja. Strgar, *Vojaško...*, str. 361.

²⁶ Zaradi več sto glave črede konj so imeli begunci nenehne spore z okoliškimi kmeti, ker so jim le-ti popasli vse pašnike in tako sami niso imeli dovolj krme za svoje živali. Poseben problem je bila tudi higiena – konjski iztrebki so ležali po vsem taborišču, zato je angleško vodstvo izdalo uredbo, da se morajo konji zbrati na določenem mestu, kjer pa ni bilo najbolje poskrbljeno za njihovo varnost – pogoste kraje. Pernišek, *Dnevnik I...*, več vpisov, in Eiletz, *Moje domobranstvo...*, str. 158.

²⁷ Na tem mestu je vsekakor vmesna opomba, da so se vojaki pač zgledovali po svojem poveljniku – tudi general Krenner je veliko časa preživel ob svoji ženi, ki je prebivala izven taborišča. Vetrinjska tragedija, str. 25.

²⁸ Strgar, *Vojaško...*, str. 361.

²⁹ Takšna »šolska kazen« je nekoliko nenavadna in vprašanje je, če je bila nad kom tudi izvedena. Podobne predpise srečujemo tudi v begunskem tisku (Domovina v taborišču) – vendar se kot najpogostejša kazen za lažje prekrške omenja »enodnevi odvzem hrane«. Za težje prekrške pa je bila zagrožena tudi zaporna kazen. Strgar, *Vojaško...*, str. 361.

izstopa ukaz/povelje o mobilizaciji,³⁰ ki so ga izdali 26. maja 1945, pod poziv pa se je podpisal polkovnik Mirko Bitenc: »Častniki, podčastniki in vojaki, ki se zadržujejo med civilnim prebivalstvom, se pozivajo, da se danes, dne 26. maja 1945, do 18. ure javijo adjutantju I. polka, če so služili v Slovenskem domobranstvu, oziroma adjutantju IV. polka, če so služili na Gorenjskem. Adjutantju I. polka naj se javijo tudi vsi tisti, ki so služili preje na Primorskem. Po sklepu Narodnega odbora za Slovenijo se pozivajo, da vstopijo v Slovensko Narodno Vojsko, tudi vsi sposobni in zdravi. Vstop v Slovensko Narodno Vojsko naj smatra vsak za svojo narodno dolžnost. Kdor bo ostal v civilu, mora nujno računati, da ga bodo Angleži poslali kam na delo, ne bo pa mogel nihče odločati o tem, kam bo šel na delo. Vsak bo zato mnogo več koristil naši slovenski stvari, če vstopi v Slovensko Narodno Vojsko. Prijavo civilistov sprejema Prijavni urad.«³¹ Po vsebini podoben poziv je M. Bitenc izdal tudi za pripadnike Slovenske legije.³² Vsekakor pa je mobilizacija doživela le pičel uspeh, saj je na novo v SNV vstopilo le nekaj deset mlajših moških; najvišja zadevna številka, ki se omenja, je okrog 130.³³

Vzporedno s tem rednim in vidnim delovanjem štaba SNV, ki je skoraj vsak dan izdal kakšno povelje, odredbo ali naznanilo je ves čas potekala tudi tiha »vojna«, ki je bila v glavnem usmerjena proti generalu Krennerju,³⁴ ki ga je na to mesto imenoval NO. V to »vojno« je bilo vključenih kar nekaj ljudi, predvsem oficirjev (Mirko Bitenc, Vuk Rupnik in kar nekaj oficirjev iz vrst stražarjev, ki so formalno priznavali za poveljnika SNV generala Prezlja, ki se je takrat nahajal v Italiji). Ta nesoglasja so sicer skušali razjasniti in odpraviti – v ta namen je že bil dogovorjen skupni sestanek (NO, general Krenner in vsi oficirji), ki naj bi bil 24. maja zvečer.³⁵ Vendar do tega sestanka ni prišlo. Dan pred tem, 23. 5. zvečer, je prišel k Bajlecu polkovnik Bitenc in mu sporočil, da so dobili od angleškega poveljnika taborišča

³⁰ Ta ukaz je M. Eiletz komentiral takole: »Štab preimenovane SNV je začel izvajati nesmiselno mobilizacijo med civilnimi begunci, namesto da bi ukrepal ravno nasprotno in iz domobrancev napravili civiliste. Ta ukrep je brez vsakega dvoma dokazoval porazno inteligenčno stopnjo naših odgovornih osebnosti.« *Moje domobranstvo*, str. 162.

³¹ *Vetrinjska tragedija*, str. 140–141.

³² Prav ta dvojni mobilizacijski poziv nedvomno potrjuje dejstvo, da je SNV obstajala bolj na papirju in da so se vojaki tudi med seboj bolj poznali kot pripadniki domobranstva oziroma četništva. Tudi v večini spominskih pričevanj na to obdobje (*Vestnik, Tabor*), se uporabljata ti dve imeni.

³³ Mlakar, *Slovensko domobranstvo...*, str. 493.

³⁴ France Krenner je zagotovo najbolj sporna osebnost tega prelomnega časa (vetrinjska tragedija), zlasti zaradi svojih vojaških sposobnosti (brez vsakih poveljniških sposobnosti, nepoznavanje vojaške strategije), človeškega karakterja (zaradi svoje majhne postave naj bi bil močno zakompleksan, grob in zadirčen do vojakov), narodne zavednosti (germanofil, L. Bevc /My Journey/ pa celo trdi, da se je med vojno uradno izdajal za »Volksdojčerja«) in morale (zapustil svojo vojsko in se izognil predaji). Nemalo presenečenja pa je pred leti vzbudil podatek, da je v Argentini prejemal pokojnino podpolkovnika nemške vojske, ki mu jo je priznalo in plačevalo obrambno ministrstvo bonške Zvezne republike (*Vestnik*, 1985, št. 3, str. 228).

³⁵ Franc Bajlec, Gradivo k Vetrinju, *Vestnik* (BA), 1962, št. 12, str. 306 (dalje: Bajlec, Gradivo...).

nalog, da se z naslednjim dnem, to je 24. majem zjutraj, začne preseljevanje vseh vojakov in civilnih beguncev v Italijo.³⁶

Razlogi za »premestitev«, ki jih navaja neznan domobranec,³⁷ so bili naslednji:

»Prvič, da bomo združeni z ostalimi našimi člani; drugič, ker je zaradi bombardiranih cest in železnic naše oskrbovanje v Avstriji pretežno zaradi potrebnega prevoza preko Alp; tretjič, ker bomo tako dalje od meje in iz vidika komunistov. Vse to je bilo po naših željah in novica je zgedala toliko bolj resnična, ker je bilo nekaj skupin naših civilnih beguncev takoj po prihodu v Avstrijo prepeljanih v Italijo (moji starši in ostali člani družine so bili med njimi). Ta govorica je vojake navdušila in jih povezala še bolj s čustvom edinstva in zaupanja v naše vodstvo in zaveznike. Tako se dobro spominjam sledečega primera. Nek akademik, verjetno Glavačeve skupine, se je med kratkim odmorom pri vežbanju približal vojakom in začel govoriti o političnih razvojih. Ko se je dotaknil vprašanja domobrancev na Koroškem, je bil mnenja, da bi bilo boljše odložiti uniforme, se preveč ne kazati, še manj vežbati, ker je nevarnost, da nas bodo komunisti skušali dobiti iz zavezniških rok. Vojaki so ga imeli za komunističnega propagandista, ki skuša zanesti seme needinosti in nezaupanja, da bi se vojaki počasi razšli po svojih poteh. Moral je zato pobrati šila in kopita ter še rešiti zdravo kožo ob pravem času. /.../ Naši vojaki so večinoma želeli čimprej v Italijo in so zato želeli odpotovati s prvim konvojem. Ker je bil dan odhoda za naš bataljon določen za 30. maj, to je šele na četrtem mestu, so mnogi godrnjali.« Očitno so si oddahnili tudi nekateri člani NO »in vsi smo bili zadovoljni, da gremo od tod, ker je bila nastanitev tolikega števila ljudi kar zunaj na prostem za daljši čas nemogoča in nevdržna. Jaz (F. Bajlec, op. R. Š.) sem bil še zlasti zadovoljen, da nas odpeljejo od tod, predno je prišlo do kakega zasliševanja. Pričakovali smo z gotovostjo, da bodo Angleži začeli oficirje zasliševati in jaz sem bil, po vsem, kar se je takrat tam dogajalo, resno zaskrbljen ravno zaradi oficirjev, kaj in kako bodo govorili pri zaslišanjih. Da bi moštvo zasliševali, to smo skoraj izključili. Ko pa ni prišlo do nobenega zasliševanja, ampak samo nalog za prevoz, smo bili mnenja, da Angleži smatrajo, da ni nobenega povoda za kakšno zasliševanje in to nas je napolnilo vse z nekim zadovoljstvom. A čeravno smo tu in tam govorili tudi o vračanju /.../ smo po tem, ko niso nikogar zasliševali, naravnost izključevali vsako možnost vračanja komunistom brez predhodnega zasliševanja. Kljub temu je general Krenner povedal, da bo določil posebne izvidnice, ki bodo skušale ugotoviti, če se bo dalo, kam bodo begunce vozili.«³⁸

³⁶ Prav tam, str. 312.

³⁷ Ob tridesetletnici: gradivo k vračanju domobrancev, *Vestnik*, 1975, št. 7/8, str. 96–97.

³⁸ Bajlec, Gradivo, str. 315–316. To stanje neki drugi pisec imenuje 'množična autosugestija'. *»Žato smo v Vetrinju, prav tako kot popotnik v puščavi, ki vidi fata morgana zelenice, ker mu je voda edina rešitev pred smrtjo, vsi od najvišjega pa do najnižjega vojaka videli ob preselitvi samo pot v Italijo, ker drugega izhoda enostavno ni bilo – za nas. Izročitev partizanom je bila za nas stvar, ki je bila izključena in absurdna. /.../ Sumim pa, da so komunistični zaupniki, ki jih gotovo v Vetrinju ni manjkalo, to naše prepričanje še krepili, Angleži ga pa niso hoteli zanikati, da jim ne bi delali težav pri izročitvi. Da so se pa oboji tega našega prepričanja zavedali, nam dokazuje postopek pri izročanju domobrancev, ki je bil do potankosti izdelan in do zadnjega strogo tajen. Kar se tiče Angležev samih, mi ni znano, da bi kdaj kateri koli na odgovornem položaju uradno izjavil, da nas bodo poslali v Italijo. Meni je na pr. poročnik Hames (Ames, op. R. Š.) ob priliki*

PREDAJA SLOVENSKE NARODNE VOJSKE

Dokaj mirno in urejeno taboriščno življenje je na begunce vplivalo pomirjujoče in jih navdajalo z nekim varljivim upanjem, da se bodo stvari same po sebi nekako uredile. V to stanje so zapadli tudi politiki in samo vojaško vodstvo, od katerih so navadni vojaki in civilisti pričakovali, da obvladajo nastalo situacijo in da vedo, kaj se bo z njimi zgodilo v prihodnosti. Seveda moramo upoštevati čas in kraj tega dogajanja – kaotične razmere po komaj končani vojni in vsesplošna želja po miru, po ureditvi mirnodobnega življenja. Isto je veljalo tudi za vojake, ki so bili prepričani, da bodo zavezniki vzpostavili red in mir v Evropi (in po možnosti v najkrajšem času obračunali s komunisti). Zagotovo pa med begunci/vojaki ni bilo skoraj nikogar, ki bi pričakoval, da jih bodo zavezniki vrnili v Jugoslavijo. Vendar je bil tak ukaz izdan že 17. maja 1945.³⁹ Izdalo ga je glavno poveljstvo petega armadnega zbora v Celovcu in je bil naslovljen na poveljnike divizij tega korpusa: »Vse osebe jugoslovanskega porekla na območju korpusa bodo predane Titovim silam, brž ko bo mogoče. Vse te enote bodo takoj razorožene, a ni dovoljeno povedati jim, kam gredo.«

Naslednji ukaz, ki je prišel iz glavnega poveljstva zavezniških sil (AFHQ) v Caserti, pa je gornji ukaz razširil še na civiliste. »Vse Jugoslovane na področju 8. armade morate vrniti v Jugoslavijo, razen v primeru, da bi bila potrebna za to sila...«⁴⁰ Pričakovani »ukaz za premik« je bil izdan 23. 5. 1945 in nikjer ne omenja SNV⁴¹ (oziroma domobrancev ali četnikov), veljal je le za:

- »1.) Vse hrvatske čete in vse srbske čete, razen 50 mož, ki so sedaj v Vetrinju, bodo prepeljane na novo področje jutri, 24. maja.
- 2.) Prevoz. 30 3-tonskih tovornjakov in 24 tovornjakov za prevoz čet bo dala na razpolago

tolmačenja pri odhodu civilnih beguncev na očitek ne vem že več katerega predstavnika Slovencev, češ, govorite, da nas pošiljate v Italijo, v resnici pa nas boste poslali v Jugoslavijo, izjavil: 'V Italijo? To verzijo smo mi slišali od vaše strani!'« France Krištof, Po šestnajstih letih: razmišljanje ob obisku Vetrinja, *Vestnik*, 1962, št. 5/6, str. 113.

³⁹ PRO WO 170/4241 Message From Main 5 Corps. Secret. »All Jugoslav nationals at present in the CORPS area will be handed over to TITO forces as soon as possible. These forces will be disarmed immediately but will NOT be told of their destination. Arrangements for the handover will be coordinated by this HQ in conjunction with Jugoslav forces. Handover will last over a period owing to difficulties of JUGOSLAV acceptance. Fmns will be responsible for escorting personel to a selected point notified by this HQ where they will be taken over by TITO forces.« Pričevanja: *Graški zbornik*, Celovec ...: Mohorjeva založba, 1996, str. 41.

⁴⁰ »Agree that all Jugoslav Nationals in Eight Army area should be returned by you to Jugoslavs unless this involves use of force in which case they should be dealt with in accordance with AFHQ 77268 of 17 May.« Pričevanja, str. 41. Ta pomemben ukaz je objavljen tudi v zbirki virov: *The Repatriations from Austria in 1945: The Report of an Inquiry*, London 1990, str. 219 (USNA AFHQ G5 Reel 16-L; dalje: *The Repatriations...*).

⁴¹ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 24. maj: »Danes so začeli z odvažanjem Srbskih prostovoljcev in četnikov. Radi silnega dežja je ta odvoz zelo žalostna zadeva. Vojaki so mrki in nemi.« Pozabi pa omeniti, da je ta dan odšla na pot tudi komora SNV – 40 mož z 20 vozmi in konji.

britanska vojska. Porabili se bodo tudi 4 avtomobili, 16 tovornjakov in 10 motornih koles, ki jih ima srbska vojska. S transportom ne gredo ne konji ne vozovi.

- 3.) *Obroki. Kolikor je na razpolago živil, bo vsak dobil obrok za dva dni.*
- 4.) *Prtljaga. Prtljage je dovoljeno vzeti samo toliko, kolikor je more nositi vsak posameznik.*
- 5.) *Zbiranje. Srbske čete se bodo zbrale na področju zahodno od poti, ki pelje južno od glavnega vhoda.*
- 6.) *Čas. Čete se bodo zbrale na svojih področjih ob 08.00 uri. Nakladanje na vozila se bo začelo ob 08.30 uri. Konvoj se bo začel premikati takoj, čim bo natovorjeno prvo vozilo.*
- 7.) *Srbski transport se bo zvrstil na zborovališču s čelom usmerjen proti vzhodu, tik ob glavnem vhodu.*
- 8.) *Konji in vozovi. 50 srbskih mož, ki ostanejo v taborišču, bo določenih za oskrbo slabotnih konj in vozov, ki ostanejo v Vetrinju.*

Razdelitev

Slovenski general

Taboriščni poveljnik

Četniški poveljnik

*Hrvatski poveljnik*⁴²

Tri dni za tem, 26. maja zvečer, je nenadoma prišel nov »ukaz za preselitev«, ki je bil namenjen še preostalim vojaškim formacijam v Vetrinju.

- »1. *Osebj. Vsi Hrvati, srbski četniki, slovenski četniki in 600 slovenskih domobrancev bo premeščenih iz tega taborišča na novo področje jutri, 27. maja.*
2. *Zbiranje. Hrvati in srbski četniki se zberejo na svojem sedanjem prostoru. Slovenski četniki in slovenski domobranci se bodo zbrali v samostojnih skupinah na odprtem prostoru jugozahodno od glavnega vhoda, slovenski domobranci bližje glavni cesti.*
3. *Čas. Vse čete se zberejo, pripravljene za premik ob 08.00 uri. Nakladanje na vozila se začne ob 09.00 uri. Transport bo odpeljal takoj, čim bodo vozila polna, in se bo vrnil za prevzem ostanka.*
4. *Nakladanje. Vrstni red bo: Slovenski domobranci, Slovenski četniki, Srbski četniki, Hrvati. S seboj bodo vzeli samo prtljago, ki jo morajo nositi.*
5. *Obroki. Vsi bodo dobili obroke za 27. in 28. maj.*
6. *Konji. Konje, ki jih še imajo Hrvati in četniki, bodo izročeni slovenskim domobrancem, ki bodo zanje skrbeli do končne odločitve.*
7. *Taborišče. Poveljniki bodo poskrbeli, da bo njihovo taboriščno področje ostalo čisto in pospravljeno.*

Slovenski general

Lt. Mx. Regt.

Hrvatski poveljnik

Poveljnik taborišča Vetrinje

*Poveljnik srbskih četnikov*⁴³

⁴² Ukaz za premik (I.), *Vestnik* (BA), 1962, št. 5/6, str. 110–111 (slovenski prevod in fotokopija angleškega ukaza).

⁴³ Ukaz. (II.), *Vestnik* (BA), 1962, št. 5/6, str. 108–109.

Čeprav je poznan le ukaz za 27. maj, je štab SNV pripravil razpored nadaljnjih transportov, ki naj bi si sledili do konca meseca maja, ko bi bili vsi vojaki prepepljeni na določeno mesto: 27. maja policijska četa in tehnični bataljon, 28. maja 4. polk, 29. maja 3. polk, 30. maja 2. polk, 31. maja del 1. polka. Vsak dan naj bi bila izvedena dva prevoza s približno enakim številom vojakov, vsak po nekaj čez 1000 vojakov.⁴⁴

Verjetno najbolj zanesljiv vir,⁴⁵ ki prikazuje vračanje domobranske vojske, je »Pregled zapovrstnosti dogodkov pred in med transporti slov. domobrancev iz taborišča Vetrinje od dne 24. do 31. V. 1945«, ki ga je pripravil dr. Jože Godnič v taborišču v Spittalau na Dravi 11. januarja 1947. To poročilo je sestavljeno iz več delov, in sicer:

- A (4 str.) Kratka dnevna poročila o transportih.
- B (3 str.) Izvleček iz dnevnika podpolk. Ivana Drčar-ja načelnika org. štaba slov. domobranstva.
- C (4 str.) Drčar pogovor.
- D (2 str.) Dr. (Valentin, op. R. Š.) Meršol pogovor.
- E (7 str.) Dr. Meršol – podatki.
- F (1 str.) Gospodarič (Albin, Izjava, op. R. Š.)
- G (1 str.) Slabe (Karel, Izjava, op. R. Š.)
- H (1 str.) Valant (Franc, Izjava, op. R. Š.)
- I (1 str.) Dr. Janez Janež, domobranski zdravnik pravi:
- J (1 str.) Šega (Franc, Izjava, op. R. Š.)
- K (1 str.) Kovač (Avgust, Izjava, op. R. Š.)
- L (1 str.) Dr. Godnič (dr. Jože, Izjava, op. R. Š.)
- M (3 str.) Kdo je kriv?
- N (1 str.) In Ljubljana ...? (prof. Jože Avsenek)
- N/a (1 str.) Še en pogovor z dr. Meršolom.
- N/b (3 str.) Izročitev Slovenske narodne vojske Titovim četam po Angležih. Sestavila dr. Jože Basaj in dr. Franc Bajlec, 1. 6. 1945 v Celovcu.
- N/c (1 str.) Nekaj pripomb k poročilu dr. Basaja!
- N/d (2 str.) Razgovor Halozan France, bivši domobranec in uradnik v pisarni 4. domobranskega polka v Vetrinju.
- O (1 str.) Memento vsem!

Opomba pisca ob koncu: *»Predmetno pisanje sem izdelal v štirih izvodih. Za resničnost vseh navedb jamčim v polni zavesti svoje odgovornosti. Eden izvod pošljem na razpolago dr. Mihe(a!)tu Kreku, našemu voditelju, drugi izvod izročam vodstvu tistega gibanja, ki stoji na stališču federativno urejene Kraljevine Jugoslavije, ostala dva si pridržim sam.*

⁴⁴ Ob tridesetletnici, *Vestnik* (BA), 1975, št. 7/8, str. 97.

⁴⁵ Po letu 1990 je tudi ta vir doživel več upravičenih kritik s strani Janeza Gruma, vendar bi bilo to za našo raziskavo preobširno gradivo. Več prispevkov je bilo objavljenih v zadnji številki *Vestnika* (1993, ko preneha izhajati).

*Pridržujem si vse pravice do tega spisa, ki je do sedaj še rokopis. Prav vljudno prosim, da se ne izdelujejo nikaki prepisi ali ponatisi brez moje vednosti in mojega pristanka.*⁴⁶

Časovno je najzgodnejši »dokument« Basajevo poročilo,⁴⁷ ki ga je sopodpisal dr. Bajlec, tudi član NO, in to že 1. junija 1945. Prednost tega dokumenta je prav v njegovi sočasnosti dogajanja (predaja SNV je bila zaključena en dan pred tem), njegovi pomanjkljivosti pa sta subjektivni pristop neposrednega udeleženca dogajanja in želja, »odvrniti od sebe čim več krivde (vso!)«.⁴⁸

To poročilo se glasi:

»Izročitev Slovenske narodne vojske Titovim četam po Angležih.

⁴⁶ Eden od štirih izvodov se danes nahaja v NUK (knjižnici ga je pred leti izročil Pavle Borštnik iz ZDA). Se pa identično besedilo nahaja tudi v AS/III pod št. 503–7 in nosi naslov: »Referat dr. Basaj Jožeta in dr. Bajlec Franca o domobrancih v Vetrinju maja 1945«. Temu gradivu je dodano še naslednje gradivo: Opis dejavnosti glavnih oseb, ki so nastopale pred in med transportom domobrancev iz taborišča Vetrinj (18 str.); Preglednica oseb, ki so obdelane v elaboratu o vračanju domobrancev (1 str.); Indeks oseb (1 str.); Naredba poveljnika orožniškega bataljona za 26. maj 1945 (I. in II., 1 str.); Popis aktov + Kratka vsebina (3 str.).

⁴⁷ Če bi upoštevali kronološko najzgodnejše zapise (npr. Perniškov Dnevnik I.), bi našli celo vrsto podatkov o sočasnem »zapisovanju« v taborišču – vpis za: »27. maj – S stricem Jožetom, ki tudi odhaja smo se zjutraj na naglo poslovili. Ves čas sem mu prigovarjal, naj ostane med nami civilisti. Toda ne vem, kaj ga tako žene med vojake. Mene silno boli srce, ker nič ne vemo, kam fantje odhajajo. Govore, da v Italijo v vojaška taborišča« ali vpis za: »28. maj – Ne morem verjeti, nihče ne verjame! Srbe in domobrance so Angleži v Podrožci izročili Titovi vojski. To je povedal Ljotičev mlajši sin, ki je sinoči pribežal v našo taborišče. On tako pripoveduje, je ušel iz transporta. Za božjo voljo nas prosí, naj tega Angležem ne povemo, sicer ga bodo aretirali in ponovno oddali. Mi tega ne verjamemo. Gotovo gre zopet za kako velesrbsko – mihajlovičevsko propagando, ki hoče čim več naših fantov zopet spraviti v hribe. Mi smo zaradi Mihajlovičeve vojaške potegavščine strahotno krvaveli in ne gre, da bi še enkrat nasedli. Prepričani smo, da Angleži take barabije ne bi napravili.« In po tako strašni »novici« že naslednji dan zapiše: »29. maj – Prekrasen sončen dan. Fantje III. polka odhajajo. Veseli so in razposajeni in njihova pesem odmeva po vsem taborišču. Kamijon za kamijonom odhaja in morje belih robov maha fantom v pozdrav. Harmonike tako veselo pojo, da jih niti brnenje avtomobilov ne uduši. Le iz daljave se slišijo veseli zvoki, ki polagoma zamirajo. /.../ Meni pa je tesno pri srcu, ker se mi zdi sumljiv skrivnostni molk Angležev o bodočnosti naših vojakov.« In tudi vpis za 30. maj: »odmeva pesem 'Fantje se zbirajo s kranjske dežele, dekleta se jokajo, kaj b'jo začela' tako razposajeno odmeva po taborišču pesem vojakov hrabrega Rupnikovega polka. Z njim odhaja tudi zelo veliko Cerkničanov – civilistov. Angleži nobenemu civilistu ne branijo, da odide z vojaki. /.../ Danes je pribežal v taborišče tudi dr. Janež, ki je v Pliberku ušel iz transporta in povedal, da v resnici Angleži domobrance izročajo Titovcem. Sedaj ni nobenega dvoma več. Ubogi fantje, strašna je njih usoda. Strašna bo nocojšnja noč tistih domobrancev, ki so še v taborišču in morajo zjutraj oditi, ko vsi natančno vedo, kam gredo. Že te dni je mnogo fantov odšlo v gore in v gozdove, a zdaj jih bo še več, saj to je njihova rešitev.« Toda nekateri so se kljub temu (vpis za 31. maj) zavestno odločili za tvegana pot: »Kamor jih odšlo 8 tisoč, gremo še mi. Bili smo tovariši v boju, ostanemo z njimi tudi v smrti.«

⁴⁸ Zanimivo je tudi to, da je to »Poročilo« kot najbolj verodostojno upoštevala tudi posebna zgodovinska komisija Zveze slovenskih protikomunističnih borcev, ki je nato leta 1960 izdala knjigo *Vetrinjska tragedija* – kljub želji avtorjev, da bi bila knjiga pravi dokument takratnega dogajanja, je že kmalu po izidu naletela na številne kritike (dr. Jože Jagodic, Janez Grum itn.).

Slovenska emigracija je doživela 30. 5. 1945 največje razočaranje in najhujšo katastrofo odkar katoliški in narodno zavedni del naroda vodi borbo s komunizmom. Spodaj navedeni podatki nam povedo, kakšno je bilo postopanje angleških vojaških oblasti pri izročitvi SNV. Da se ohranijo dokazi in cel potek dogodkov, navajam v naslednjem vse ono, kolikor je imel s to zadevo opraviti NOS.

- 1) *Pri prehodu preko Ljubelja so partizani 7–9/5 ustvarili barjero med SNV in zavezniki na liniji Borovlje–Dravski most in so v teh dneh ujeli ca 600 civilnih beguncev in nekaj četnikov, ki so bežali preko Ljubelja. V noči od 10 na 11/5. je SNV partizane na tej liniji razbila in v petek 11/5 sta bila poklicana general Krenner in Ina(?) NOS Marko Kranjc na angleško komando brigade v Celovec. Tam so jima izjavili, da angleška vojaška oblast v slučaju prehoda čez Dravo vzame SNV-o pod zaščito (priče Marko Kranjc, general Krenner in dr. Bajlec, ki je v zadevi SNV tudi napravil vlogo).*
- 2) *12. in 13. maja se je izvršil prehod oddelkov SNV in civilnih beguncev preko mostu na Dravi. Na levem bregu Drave so bili vsi oddelki SNV razoroženi, nakar so korakali skupno s civilnimi begunci v taborišče v Vetrinju.*
- 3) *Takoj v ponedeljek 14. 5. se je šel NOS zahvaliti majorju Johnsonu za vso pomoč in uslugo in predložil še nekaj prošenj glede taborišča v Vetrinju.*
- 4) *Dne 15. 5. je NOS izročil pismeno zahvalo britanski vojaški komandi, da je vzela v zaščito SNV in begunce, ki so jih hoteli partizani ločiti od zaveznikov. Zahvalo je na komandi brigade izročilo odposlanstvo NOS in polkovnika Mirka Bitenca.*
- 5) *Dne 15. 5. je bila izročena pismena vloga na britanski komandi, naj ločijo SNV od nemške vojske. Na komandi so izjavili, da bode prošnji takoj ugodeno. V teku 14 dni, kar je taborila SNV v Vetrinju, se je ponovno razmotrivalo vprašanje, če ni nevarnosti, da bi Angleži SNV izročili Titu, nakar so člani NOS redno pojasnjevali, da so angleške oblasti ponovno zagotovile zaščito SNV in beguncev. (Kopije pisem in izjavo članov NOS: Marko Kranjc, dr. Bajlec in dr. Basaj. Kopije pisem pri dr. Bajlecu)*
- 6) *Spomenica o SNV, ki je bila predana 19. 5. na komandi brigade v Celovcu pojasni nastanek SNV od 'Vaških straž' preko domobranstva do SNV in zaključuje s prošnjo, da naj britanska vojaška oblast čimprej odpravi oddelke SNV na primeren kraj, kjer se bodo mogli vežbati in pripravljati na svoje končne naloge.*
- 7) *Dne 24. 5. je bil odposlan iz taborišča v Vetrinju prvi transport in sicer 3 polki srbskega dobrovolčkega korpusa pod Tatalovičem, dne 27. 5. je odšel transport četnikov, ustašev in 600 mož SNV.*
- 8) *V noči od 26.–27.⁴⁹ se je vrnil v taborišče srbski vojak prosvetar Ljotič, sin pokojnega*

⁴⁹ Kar nekaj podatkov o svarilnih obvestilih najdemo tudi v: Erjavec, Kronologija, vpis za 25. 5. 1945: »V vetrinjsko taborišče prispe koroš. Slovenec in javi poveljstvu domobrancev, da so Angl. prejšnji dan izročili srbske vojake v Področici partizanom, a poveljstvo domobr. ga je dalo zapreti da ne bi širil alarmančnih vesti«
Vpis za 26. 5.: »Dopoldne se javi domobr. poveljstvu v Vetrinjah četniški poročnik Vujičić, ki potrdi isto in pove, da je z dvema drugima četnikoma ušel partizanom na Jesenicah. – Popoldne pride iz angl. diviz., komande v Celovcu povelje, da odide naslednji dan prvi transport in nato vsak dan po eden po 2000 oseb, govore pa, da odide v Palmanovo.«
Vpis za 27. 5.: »Nedelja, ob 7h zj. pride na domobr. poveljstvo stotnik R.V. in pove, da se je iz

ministra Ljotiča, ki je pripovedoval, da je šel transport Tatalovičevih polkov na Jesenice skozi tunel. Ker se je zapletel v nekatera protislovja in ker je tudi nujno prosil, naj ga ne javijo Angležem, se mu ni verjelo.

- 9) V noči od 27. na 28./5. so se vrnili v taborišče trije srbski oficirji od srbskega transporta in so povedali, da gredo transporti skozi tunel na Jesenice in da je množica na Jesenicah oficirje zlostavljala in 'oplačkala'. Toda drugi dan so tajili pred generalom Krennerjem, to kar so prvi dan izjavili, ko je zahteval od njih, da svoje trditve glede transportov ponovijo pričo Angležev.
- 10) Nato je v ponedeljek dne 28. 5. polkovnik Bitenc odredil, da se od Angležev odrejeni transporti začasno ustavijo, dokler se ne ugotovi, kam gredo transporti SNV. Takoj ob pol 8 sta tudi odšla general Krenner in polkovnik Bitenc v Celovec, da skupno s člani NOS pri angleški komandi poizvedo in neposredno ugotovijo, kam gredo transporti. Po njihovem odhodu je ob 9 prišel k polkovniku Vizjaku angleški stotnik, poveljnik transporta in zahteval, da se vojska takoj ukrca v kamione, sicer bo rabil silo. Major Mehle mu je pojasnil, da je bilo ukrcanje samo začasno ustavljeno, dokler komanda SNV ne ugotovi pri britanski komandi v Celovcu, kam gredo transporti. Kljub temu je angleški stotnik vztrajal na takojšnjem ukrcanju na kamione, kar se je tudi izvršilo na grožnjo stotnika.
- 11) Odposlanstvo, obstoječe iz generala Krennerja in polkovnika Bitenca, članov NOS dr. Basaja in dr. Bajleca in tolmača Podhorsky-ja se je najprej oglasila pri komandi angleške brigade, kjer je 'firsrt(first!) oficer(officer!) neki stotnik pojasnil, da je zato pristojna komanda divizije v poslopju univerze (novo semenišče), v razgovoru je tudi povedal, da gredo transporti v Palmanovo v Italijo. Nato je odposlanstvo odšlo na komando divizije. Tam je moralo čakati polne tri ure. Ugotovljena je bila po legitimacijah identiteta članov odposlanstva, na koncu je bil poklican, potem ko se je

srbskega transporta vrnil Ljotičev sin, ki je skočil iz vlaka, ko je videl, da izročajo Angleži četnike partizanom. – Dopoldne je prejela sloven. delegacija na angl. diviz. komandi v Celovcu zagotovilo, da gredo transporti v Italijo. – Ob 11h odide prvi slov. transport ca 600 mož (orožniški in tehnični baon). Žvečer pride obveščevalec M. I. iz Podrošče in pove, da so Angleži vkrkali prvi transport v Področci na vlak in ga na meji izročili partizanom. (Dopisano kasneje, op. R. Š.) Prepeljejo ga v Kranj.«

Vpis za 28. 5.: »Zjutraj pride v taborišče poroč. S. in pove, da je skočil s svojo spremljevalko v Področci iz vlaka, ko je videl, da odhaja v Jgsl. – Dopoldne odide drugi transport ca 3000 mož pod vodstvom stot. T. Mehleta in Pavlovčiča (4. gorenj. polk in dopolnilni baon). Zastopnika domobr. odideta na angl. kmdo v Celovec poizvedeti radi vznemirljivih govoric, a angl. kmdt jih ne sprejme, izročeno jim bilo pa pisno povelje, da se transporti morajo odpremljati, med tem pa v Vetrinju prisilili, da odšel II. transport.«

Vpis za 29. 5.: »Zj. poročata stotnika D. in P., da sta bila v Področci in ugotovila, da izročajo Angl. transporte res partizanom in da proga proti Trbižu že od 10. 5. sploh ne obratuje. – Odide tretji transport, ca 2000 mož; artler. diviz. gre peš do Podrošče, 3. polk stot. Kunstlja pa s kamioni do Pliberka.«

Vpis za 30. 5.: »Preko Pliberka odide četrti transport, ca 3000 mož (II. polk). – Popoldne se vrne iz Pliberka dr. Janež, ki je skočil iz vlaka, ko je videl, da so Angl. izročili transport komun. (Dopisano kasneje, op. R. Š.) Ta prispe 1. 6. v Celje od tod v Teharje.«

Vpis za 31. 5.: »Odide peti in zadnji slov. transport: 1. baona stot. Cofa, civilistov in zadnjih ostankov domobrancev (skupno ca 800 oseb).«

divizionar že odpeljal, general Krenner sam v sobo adjutanta, kjer mu je bil povedal in potem še pismeno izročil v nemščini ukaz divizionarja Harry, ⁵⁰ seveda brez datuma in podpisa, točno kakor je priloženi prepis z napakami izvornika. ⁵¹ (Izvornik hrani general Krenner). Dejstvo, da angleški general odposlanstva ni hotel sprejeti in pa sam ton povelja je odposlanstvo zelo presenetil. Vršila se je kratka seja NOS in obeh zastopnikov vojske, ne da bi bil napravljen kak sklep. Popoldne istega dne je po nekem kurirju prispela vest iz Beljaka. Tudi patrole izvidnice, poslane od vojske, niso do sedaj še nič poročale, da bi šli transporti na Jesenice. Po izjavi generala Krennerja so bile odposlane tri izvidnice.

- 12) Zvečer istega dne je bil general Krenner poklican na divizijo na zagovor zaradi zjutrajšnjega povelja, da se začasno ustavijo transporti. Njegove odgovore so stenografirali, kakor je izjavil na seji istega dne v torek, ob tej priliki se je tudi pritožil napram polkovniku Bitencu da v (tukaj je konec strani in ni nadaljevanja, ker sledi na prihodnji strani takoj točka 13, op. R. Š.).
- 13) V torek so zopet odšli transporti normalno, ker izvidnice SNV niso ugotovile nič sumljivega. Pač pa je prišel general Krenner v sredo 30. 5. v Celovec k NOS, češ, da se je vrnil v taborišče poročnik Šprah z neko Srbkinjo. Le-ta je pripovedoval, da transporte izročajo Titovcem in da je njemu s Srbkinjo uspelo pravočasno pobegniti. Z njim je sestavljen zapisnik. Dr. Basaj tedaj ni bil na seji. Generala Krennerja so pomirili, češ da priča Šprah ni verodostojna.
- 14) Šele ob 13. v sredo 30. 5. je naenkrat prispel v menzo Kolodvorska 43 dr. Janež zdravnik

⁵⁰ Priimek je zapisan napačno. Gre za generalmajorja Murraya, poveljnika 6. britanske oklepne divizije. Povelje se je glasilo: »1. Dano povelje mi pravi, da je treba Vašo skupino z železnico dostaviti ob določenih časih na določene postaje. 2. Nisem bil poučen o cilju vlakov in sam o tem ne vem ničesar. To se me sicer ne tiče. 3. Nadalje povelje pravi, da je treba ta prevoz, če je človeško mogoče, opraviti brez uporabe sile. Ta povelja nameravam izvršiti in bom izredno obžaloval, če bom moral pri tem uporabiti silo. 4. Kot vojak izvršujem to povelje, ki mi je bilo dano od višjega mesta. Kot vojak mi morate biti Vi sami pri tem v pomoč.« (Vestnik, 1962, št. 12, str. 318) Nekoliko spremenjeno besedilo je vzeto iz izjave vojaškega kurata Toneta Polde: »1. Imam nalog, da vas prepeljem v Sv. Heleno pri Podrošci. 2. Kam greste od tam naprej, mi ni znano. 3. Vojak sem, zato bom nalog izvršil, vojak ste tudi Vi, zato upam, da boste ubogali, da ne bo treba rabiti orožja.« (Vetrinjska tragedija, str. 28 in 55)

⁵¹ Ta dokument omenja v svojem dnevniku tudi France Pernišek (za 2. junij 1945) in je do sedaj v originalu (?) omenjen le na tem mestu: »V roke mi je prišlo pismo, ki ga je zaradi domobrancev pisal generalu Krenerju angleški generalmajor Murray. Pismo je pisano v nemščini in sicer doslovno takole:

'Vom Generalmajor Murray Befelshaber der 6then Britischen Panzerdivision zum General Krener, des Slovenischen Landeswehr:

1. Der mir gegebene Befehl besagt, dass ihre Gruppe mit der Baur'n an gewisse Orte zu gewissen Zeiten zubefördern ist.
2. Ich bin nicht unterrichtet worden über das Ziel der Züge und ich selbst weiss darüber nicht Bescheid. Dies geht mich überall nicht an.
3. Der mir Weiterhin zugegangene Befehl besagt, dass diese Beförderung, falls menschenmöglich ohne Gewaltanwendung zu geschehen hat. Ich beabsichtige diese Befehle auszuführen und ich würde es ausserordentlich bedauern, müste ich dabei Gewalt anwenden.
4. Als Soldat führe ich diesen Befehl aus, der mir von einer höheren Stelle gegeben worden ist. Als Soldat müssen Sie mir selbst dabei behilflich sein.«

gorenjske divizije, ki je bil odšel s transportom 28. 5. v smeri proti Pliberku. Le ta je takoj tam prisotnim članom NOS zaupno povedal, da Angleži vse transporte izročajo Titovcem in je že on sam bil izročen na neki postaji 'Holmec' blizu jugoslovanske meje in da se mu je posrečilo zbežati. To je bila prva priča, ki je jasno in nedvomno popisala samo predajo oddelkov SNV Titovcem in ki je bila stoodstotno verodostojna. Transporti tega dne so že odšli in ni bilo mogoče ničesar več ukreniti. Naslednji dan je imel odriniti še I. polk in ves štab SNV. NOS je takoj obvestil osebno Krennerja o celi stvari v njegovem stanu v taborišču, na kar je general izjavil: 'Oblečem se v civil in grem!' Vršil se je daljši razgovor in bil napravljen sklep, da častniki zvečer ob 9. uri pojasnijo položaj vojakom, da se lahko sami odločijo, ali za beg v gozd ali za prehod v civil k civil in (civilnim!) beguncem ali v začasno kritje v Celovec ali okolico. Kljub opozorilu vsega mož(š!)tva je naslednji dan 31. 5. odšlo še 2700⁵² mož SNV in med temi nekaj civilnih beguncev.

- 15) Žakaj se ni verjelo srbskim ubežnikom? Ljotič se je zapletel v protislovja. Nastal je tudi sum, da hočejo Srbi SNV razkrojiti, ker je že tudi prej bilo razmerje do Tatalovića prej napeto kakor prijazno. Bile so pa tudi vesti, da gredo transporti SNV skozi Beljak, ne pa skozi tunel proti Jesenicam (Marijan Lavrič).
- 16) Vera v angleško zaščito je bila neomajna ne le zaradi izjav pristojnih angleških komand, ampak tudi zaradi samega postopanja angleške oblasti, ki so taborišče dobro zastražile z angleško posadko in tanki proti izzivanjem in napadom oboroženih titovcev, ki so se včasih priklatili v bližino taborišča. Zelo močno je podprlo vero v angleško zaščito pisanje časopisov (Kärtner /Kärnten!/Nachrichten) in poročanje radia o konfliktu med Titom in zavezniki radi Koroške, Trsta in Primorske. Tako je na pr. bilo na Binkoštno nedeljo 20. 5. objavljeno povelje feldmaršala Aleksandra glede tega spora pri čemer (je, op. R. Š.) označil feldmaršal Aleksander, da so metode Tita slične metodam Hitlerja, Mussolinija in Japoncev.
- 17) Ko je ravnatelj dr. Bajuk Marko v torek 29. 5. vprašal majorja Barre-ja poveljnika taborišča za Slovenijo ali je res mogoče, da bi izročali transporte naše vojske Titovcem, je major Barre naravnost vidno užaljen (užaljenostjo) odgovoril: 'Ali morete misliti, da bi Angleži mogli kaj takega napraviti.' Istega dne zvečer je gospa dr. Graparjeva bila pri Johnsonu in mu omenila, da je govorica, da izročajo našo vojsko Titovcem, na kar je major Johnson užaljeno vprašal: 'Ali nam ne zaupate?'

- 18) V dneh od 27. do 31. 5. je bilo odpeljano iz taborišča v Vetrinju oficirjev in vojakov SNV
27. 5.	600
28. 5.	3000
29. 5.	1800
30. 5.	3000
31. 5.	2700
skupno	11.100

⁵² V resnici le okoli 500, ostali so se razbežali. Kos, Stalinistična II, str. 235.

Po izjavi g. polkovnika Vizjaka je bilo med temi 500–600 beguncev, ker so angleške oblasti dovolile, da z vojsko poljubno lahko odhaja tudi civilno begunstvo.

Tó poročilo sem sestavil podpisani po svojem spominu, ker sem kot predsednik moral biti pri vseh intervencijah, ki so zgoraj navedene in podpisovati vloge, ki so bile dane angleškim oblastem. Pregledal je poročilo tudi g. dr. Bajlec, če(i!)gar izjava in podpis izpričujeta stvarnost v vseh točkah.

Celovec, dne 1. junija 1945

dr. Basaj Jože

predsednik narodnega odbora za Slovenijo l.r.

dr. Bajlec Franc

član narodnega odbora za Slovenijo l.r.«⁵³

Istega dne (1. 6. 1945) je tudi časopis *Kärntner Nachrichten*⁵⁴ objavil uradno poročilo angleške vlade za Koroško o premeščanju: »Ob prizadevanju vojaške vlade se je posrečilo odpraviti v Italijo 12280 'preseljenih oseb', in sicer 8480 oseb iz Celovca in 3800 iz Beljaka.« Celovško število se približno ujema z uradnim dokumentom PRO FO 1020/39 z dne 7.–8. 6. 1945. »Skupno število izročenič«:⁵⁵

Hrvatov	12.196
Srbov	5.480
Slovencev	8.263
Črnogorcev	400
Konji	350
Vozovi	49

Na razpolago je še četrti vir oziroma številčno stanje vrnjenih, ki ga je na podlagi zbranega gradiva pripravil že omenjeni dr. Godnič januarja 1947:

1. prevoz (27. 5.)	žandarmerijski bataljon + tehnični bataljon ⁵⁶
2. prevoz (28. 5.)	nekaj čez 2000
3. prevoz (29. 5.)	ca 2000
4. prevoz (30. 5.)	nad 2000
5. prevoz (31. 5.)	okoli 500
	skupno 6500

⁵³ Poročilo je prepisano z vsemi slovničnimi napakami. Godnič je uporabljal pisalni stroj, ki ni imel šumnikov, zato je namesto njih uporabljal strešice. Tudi znanje jezikov mu je delalo težave. Kopija iz AS/III ima več tipkarskih napak, nekatera imena so podčrtana, drugače so zapisani tudi datumi. Iz tega sklepamo, da ga je nekdo pretipkal pozneje in ga še dodatno »obogatil« s podatki in lepo izpisano naslovno stranjo.

⁵⁴ Št. 16. Časopis je v Celovcu izdajala Propagandna služba 8. armade (P.W.B. 8 Army).

⁵⁵ The Repatriations..., str. 287. Nekoliko nenavadno je hkratno naštevanje ljudi in konj oziroma vozov.

⁵⁶ Za ta prvi transport se pojavljata dve številki: 600 (Vetrinjska tragedija., str. 30) oziroma 800 vojakov (Franc Ižanc, *Odprti grobovi*, I. del, Buenos Aires 1965, str. 114–115).

Ker dr. Godnič nima številčnega podatka za prvi transport, lahko povzamemo druge vire, ki govorijo o 40 + 600 (oziroma 800) vrnjenih vojakih, kar skupno zneso 7140 (oziroma 7340) oseb.

Od novejših »virov« nam s številkami postrežeta vsaj še dva:

1. *Bela knjiga slovenskega protikomunističnega upora*,⁵⁷ ki pa žal ni najbolj zanesljiva, poimensko navaja 9047 vrnjenih in pobitih domobrancev.
2. Farne spominske plošče,⁵⁸ ki skušajo na lokalnem nivoju, kjer se ljudje med seboj bolj poznajo, ugotoviti, kam so izginili nekdanji (predvojni) prebivalci teh krajev.

Zadnjih nekaj let poteka v Sloveniji tudi uradna raziskava v okviru Inštituta za novejšo zgodovino, katere rezultat naj bi bilo skupno število vseh žrtev druge svetovne vojne – vključno do konca januarja 1946.⁵⁹

Najboljzanesljivejši vir bi lahko bil seznam, ki naj bi bil narejen v Vetrinjskem taborišču⁶⁰ in naj bi bil odpeljan s komoro – enoto, ki je bila vrnjena že 24. maja 1945, oziroma posamezni sezname vrnjenih polkov, ki so jih ti imeli s seboj ob predaji partizanski vojski. Ker se precej tovrstnega gradiva sedaj nahaja v Beogradu, v Vojnoistorijskem inštitutu, obstaja realna možnost, da se bodo nekoč tam tudi našli.⁶¹

Da so angleške vojaške oblasti lahko nemoteno izvedle predajo SNV/domobrancev, so se seveda morali »poslužiti« zvižace, ki je bila predvsem v tem, da so vračajočim vojakom dejali, da jih premeščajo v Italijo⁶² (v okolico Palmanove, kjer so dejansko že obstajala begunska taborišča, za katera so vedeli tudi domobranci).⁶³ Kako trdno so bili v to prepričani tudi vojaki in njihovo vodstvo, nam izpričuje tudi podatek, da je bil prvi transport sestavljen iz tehnične čete, ki bi naj pripravila vse

⁵⁷ Prva izdaja *Bele knjige* je izšla leta 1971 v Clevelandu, dopolnilo k njej pa leta 1975. To je v bistvu ponatis 4. knjige *Matice mrtvih*, ki je izšla leta 1970, prav tako v Clevelandu. 2. izd. *Bele knjige*, ki je precej dopolnjena, je izšla leta 1985.

⁵⁸ Do sedaj sta izšli dve knjigi: 1. knjiga leta 1995, 2. knjiga leta 2000; obe sta izšli v Ljubljani pri založbi Družina.

⁵⁹ Več o tem v zborniku *Žrtve vojne in revolucije*, Ljubljana 2005.

⁶⁰ Po raznih zapisih / pričevanjih naj bi bile narejene tri kopije: ena naj bi odšla s komoro v Jugoslavijo, drugo naj bi dal v Vetrinju uničiti Mirko Bitenc (zažgal naj bi ga njegov adjutant Halozan), tretjo naj bi iz Vetrinja odnesel France Grum, ki je šel kasneje v ZDA, kjer se je smrtno ponesrečil, in od takrat velja seznam za izgubljenega. Ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2000.

⁶¹ Več o tem: Strgar, *Vojaško...*; Mlakar, *Slovensko domobranstvo...*

⁶² »Šli bodo v Italijo, se tam preformirali v zavezniško jugoslovansko vojsko, so pravili žarečih oči. Med zahodnimi zavezniki in 'rdečimi' se je menda že hudo zatikalo in ne bo dolgo, da se bodo pričel končni obračun z njimi.« Marjan Tršar, *Dotik smrti*, Ljubljana 2000, str. 56 (Dalje: Tršar, *Dotik...*).

⁶³ Od več deset spominskih pričevanj, ki so nam poznana, je le v *enem samem* zapisano: »Bolj iz dolgočasje kot iz radovednosti je risar pobaral vojaka pri stražnici, nemara je bil angleški podoficir, kam grejo. Malo se mu je posmejal pod rdečkastimi pristriženimi brki in rekel: 'V Jugoslavijo.' 'Don't joke' mu je risar vrnil v približni angleščini in pomislil, da je angleški humor ob nepravem času najboljše preslišati.« Tršar, *Dotik...*, str. 57.

potrebno za namestitev preostale vojske, in iz vojaške policije, ki naj bi zagotovila varnost in red. Tudi samo slovo je na začetku potekalo brez najmanjšega suma, da bi transporti šli drugam kot v Italijo – vojaki so odhajali s pesmijo in ob zvokih harmonike, dekleta, žene in matere pa so jim dolgo mahale v pozdrav...⁶⁴ Zagotovo pa to ne velja za zadnje Transporte, ko so vsi že vedeli za angleško prevaro – toda mnogi vojaki so se kljub temu odločili, da gredo na kamione: »Kamor so šli drugi, gremo še mi!«⁶⁵

Predaja domobranske vojske je potekala na dveh krajih: v Podrožci in Pliberku. V glavnem so si številni spominski zapisi med seboj precej podobni in bi skoraj lahko govorili o nekakšnem skrbno načrtovanem scenariju predaje. Dve priči se predaje spominjata takole.⁶⁶

Stane Pleško,⁶⁷ ki je bil predan v Podrožci: »Predaja SNV se je vršila na postaji sv. Helena (Maria Elend). Dvesto do tristo metrov od postaje same so vojaški avtomobili

⁶⁴ Pernišek, Dnevnik I., vpis za 29. 5. 1945.

⁶⁵ Tega pa ne bi mogli reči za večino poveljniškega kadra – s takšnim ali drugačnim izgovorom se je velika večina izognila predaji, vključno z generalom Krennerjem, Vukom Rupnikom, Emilom Cofom itn. Mnogi med njimi so bili deležni tudi številnih kritik, da so s svojo nesposobnostjo in naivnostjo krivi, da je bila SNV vrnjena v Jugoslavijo in tam v večini likvidirana. Prav nič bolje pa se ni godilo vodilnim politikom (dr. Basaju, Bajlecu in drugim). Eden od anketirancev (France Torkar), pa kar naravnost prizna, da so v štabu vedeli, kam gredo transporti, zato se je on sam preoblekel in skril v civilnem delu taborišča. Tudi Tršar, Dotik..., str. 73: »Risarja, bržčas pa tudi večino drugih, se je lotevala jeza na njihove voditelje, ki so še prejšnji dan zatrjevali, da so gostje angleškega imperija, potem pa jih – vsaj kazalo je tako – meni nič tebi nič prepustili partizanom. Niso se dosti zaustavljali ob krivdi prevarantskih Angležev, srd se je najprej preusmeril na lastne, ki niso znali ali mogli preprečiti najhujšega, kar se je zgodilo. /.../ Menda ja niso z njimi voditelji odkupovali sami sebe, reševali lastno kožo, je začel od dušah glodati doom.« Še bolj neposreden je bil M. Tršar v pismu avtorici dne 20. 7. 2002: »Kar zadeva naše zaupanje Angležem, naj povem, da so bile vse naše t. im. ilegalne protiokupatorske organizacije (menda jih je bilo devet), vezane nanje: samo čakali smo – tako so nam dopovedovali, da bi krotili mladostno voljo za takojšen oborožen upor – na znak V (Victory), ki nam ga bodo dali Angleži za pravi čas začetka. Malo ali nič nismo vedeli o visoki politiki, kako se plete nam v škodo. Vsaj mi 'navadni' ne, ali so vedeli vodilni in ali so nam ta nova dejstva prikrivali, pa je drugo vprašanje. /.../ Tudi če vodilni niso verjeli o možnosti izročanja domobranske vojske partizanom, je bilo docela nerazumno, da so vjakom pri odhodu na Koroško prepovedali jemati s seboj civilno obleko na takšno pot v neznano, saj bi se sicer še marsikdo odločil pobegniti iz praktično na treh straneh nezastraženega vetrinjskega taborišča, a se v vojaški obleki ni usodil. Vprašanje generala Kroenerja ostaja odprto – zanimivo, da njega niso vrnili, čeravno je bil glavni poveljnik domobranstva. Se jim je s čim odkupil?«

⁶⁶ Vetrinjska tragedija, Cleveland 1960. Več o tem glej: *Zgodbe mučenišтва Slovencev*, Buenos Aires 1949 (dalje: Zgodbe...); Tomaž Kovač (ps., pravo ime Branko Rozman), *V Rogu ležimo pobiti*, Buenos Aires 1968 (dalje: Kovač, V Rogu...); Matjaž Klepec (ps., pravo ime Nikolaj Jeločnik), *Teharje so tlakovane z našo krvjo*, Buenos Aires 1973 (dalje: Klepec, Teharje...); Janez Zdešar, *Spomini na težke dni*, Ljubljana 1990 (dalje: Zdešar, Spomini...). Posamezna pričevanja so bila objavljena tudi v številnih zdornih publikacijah, ki izhajajo v Argentini (*Vestnik*, *Tabor*, *Svobodna Slovenija*, *Duhovno življenje* itn.), ZDA (*Ameriška domovina*) in Kanadi (*Slovenska država*). V zadnjih nekaj letih pa se tovrstna pričevanja pojavljajo tudi v Sloveniji: v glasilu *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze*; tednikih *Družina* in *Mladina*, mesečniku *Demokracija* itn.

⁶⁷ Vetrinjska tragedija, str. 59.

ustavili, nakar so domobrance v skupinah spuščali v ograjen vrt, jih preiskali in zastražili. V glavnem so iskali orožje, odvzeli pa so tudi sezname moštva in pisalne stroje. Vse drugo so jim pustili. Ko je bil osebni pregled končan, so jih pod stražo vodili na postajo ter jih po 50 natrpali v živinske vozove, le za oficirje so pripravili osebne vozove. Vlaki so bili vedno pripravljeni, toda brez lokomotive; to so priključili potem, ko so bili že vsi vojaki zaprti in navadno tudi že zastraženi. Večje transporte so iz Vetrinja vozili v dveh skupinah. Prva je že bila na vlak, ko je prispela druga; ko so tudi to spremili na vlak, so vagoni zapahneli, iz poslopja so se vsuli partizani in zastražili vlak, ki je takoj odpeljal.« Vlaki so odšli preko Karavanškega predora do Jesenic in nato naprej proti Kranju (del so jih začasno nastanili na Škofjeloškem gradu), Ljubljani (taborišče v Škofovih zavodih v Št. Vidu) in končna postaja – Kočevski Rog (morišča).

Druga priča P. K. iz Kanade,⁶⁸ ki je bil predan v Pliberku: »Kamijoni so se ustavili na odprti ravnini. Tu smo morali izstopiti, nakar so nas Angleži v skupinah po 40 vodili na velik travnik, ki je bil v krogu kakšnih 150 m od nas močno zastražen po angleških vojakih. Tu so izvršili osebno preiskavo zaradi orožja. Ko so to opravili, nas je straža po 60 do 80 spremila na železniško postajo, ki je bila skrita za ovinkom, da nismo videli, kaj se tam godi. Kakor hitro smo stopili skozi vrata, so na nas od obeh strani navalili partizani in zahtevali, da odvržemo vse kovinske predmete: nože, vilice, igle itd. Ure so nam še pustili. Vse smo oddali brez najmanjšega oklevanja. Pred postajnim poslopjem sta si prišla nasproti angleški in partizanski oficir ter sta si, smejoč se, vpričo nas podala roke. Potem so nas po 60 ali še več natrpali v živinske vagoni, ter jih zapečatili. Vlak je bil takoj ves oblegan od komunistov. Stražarji so stali med posameznimi vozovi tudi med potjo. /.../ Pot iz Pliberka vrnjenih domobrancev je /.../ potekala med psovanjem, ropanjem in pretepanjem.« Cilj teh transportov je bilo taborišče Teharje pri Celju⁶⁹ – od tu pa so poti vodile večino vrnjenih domobrancev na morišča v okolici taborišča, rudniške jasko pri Hrastniku, v Trbovljah in drugod v JV Sloveniji.

Vsak vrnjeni/predani vojak SNV je ob tem aktu imel svoje posebne občutke in psihične travme. Še najlažje so na pot odhajali tisti, ki so odšli s prvimi transporti, ko so bili vsi še prepričani, da odhajajo na novo in varno lokacijo. Drug drugega so vzpodbujali, da so od sebe odvrnili čim več neprijetnih misli. Celo predpostavljeno oficirji so na začetku vojakom dajali dober zgled in jih navduševali za skorajšnjo borbo proti komunistom/partizanom in da bodo z zmago omogočili vrnitev tisočim beguncem. Pri nekaterih oficirjih je to obnašanje mejilo že na pravi borbeni fanatizem (major Hočevnar). Zato ni nič nenavadnega, da so številni »rešenci«

⁶⁸ Vetrinjska tragedija, str. 84–85.

⁶⁹ Na tej poti so bili vmes še krajši postanki v različnih krajih, kot npr. Slovenj Gradec (in od tu peš do Teharij – prav na tej poti je ponoči pobegnilo kar nekaj vojakov, npr. Vinko Levstik) in Velenje. Zadnji transport pa je šel celo preko Dravograda in Maribora do Celja, od tu pa peš do Teharij. Tršar, Dotik smrti ... – avtor se večkrat zazre v psiho vrnjenega domobranca: »Prirojeno cincanje in privzgojena boječnost (je, op. R. Š.) otopila dejanja – možnost bega« (str. 62) ali: »Misel na beg – izjemoma; ostali vdani v usodo 'najbolje je da čakaš, pustiš dogodkom njihov tek; dokončno obupali, se zlomili v sebi ob razočaranju nad izdajalskimi Angleži.« (str. 69)

ki so se izognili predaji, dolga povojna leta molčali. Z vseh strani so nanje letele neupravičene kritike ali so bili deležni vsaj očitajočih pogledov.

Takrat 21-letni domobranski oficir se teh trenutkov spominja tako: »*Marijan moj, moraš ostati tu, in Silvín tudi! Angleži vas peljejo nazaj in komunisti vas bodo vse pobili!* Začel sem jo rotiti, naj bo pametna, saj ni res, da nas vračajo. Angležem moramo verjeti, pa tudi poveljniki v našem štabu so vendar dovolj pametni, da bodo spoznali resnico! Mama je vztrajala in se ni pustila ugnati. /.../ Polastilo se me je neprijetno občutje nemoči in začel sem dvomiti o tisti pretirani 'zadrgnjenosti' majorja Hočevarja, pa o angleški poštenosti in o stopnji inteligence naših voditeljev. Tako sem nekaj trenutkov omahoval in se lovil v negotovosti, medtem pa čutil na tilniku ostre poglede svojih kolegov, ki so se zapicili vame in v mojo mamo. Bilo me je sram do dna duše. Niti pomisliti nisem hotel, da se je fantom začel porajati dvom o moji zvestobi do naše vojske. /.../ Mama je poizkusila še z zadnjim argumentom: 'Včeraj zvečer je spet pribežal srbski oficir in natančno povedal, da vas vse vračajo komunistom. Čaka vas sigurna smrt. Za božjo voljo, ostanita tukaj, če me imata še kaj rada' /.../ V meni je ostajala dilema vojaške časti, domobranskega 'esprit de corp', ki sem ga vsa leta zelo cenil. Kako bi sedaj nenadoma lahko dezertiral? Začel sem se potiti in obotavljati, ker sem stal pred izbiro med smrtjo in življenjem ali pa morda med častjo in sramoto. Kakšno moralno vrednost bi imela odločitev za pot v smrt? Bi bilo to junaško dejanje? So bili domobranci na transportih do take mere demoralizirani, ali pa so bili heroji? In če bi se odločil za življenje, za pobeg s transporta, za dezerterstvo, kakšno moralno oceno bi imelo to dejanje? Globoko sem zajel sapo, za hip zaprl oči, nato pa se odločil za življenje.«⁷⁰

Tako kot v vsaki človeški skupnosti so bili tudi v Vetrinju takšni srečneži, ki so imeli v vodstvu sorodnike, ki so jim pravočasno svetovali, kaj naj storijo, ali pa so jih celo na prikrit način sami rešili. Že omenjeni M. Eiletz nam opiše srečno rešitev Lada Remca, ki se je dan pred izročitvijo prišel poslovit od soborcev, »*ker je bil premeščen k NO kot vojaški svetovalec. Vsi smo dobro vedeli, da sta bila njegov oče, inž. Remec, ter njegov stric, ravnatelj Bogumil Remec, člana NO in je bilo več kot očitno, da sta ga hotela rešiti na tak eleganten način. Ko je stotnik Hočevar bral odlok NO o Ladovem premeščenju, ni mogel zakriti osuplosti in prikrite jeze, saj je prav tako kot mi vedel, za kaj gre.*«⁷¹

Morda prav zaradi teh dveh (treh) opisanih srečnih rešitev še toliko bolj grozljivo zveni izjava sina predsednika NO, Vlada Basaja, ki je na prijateljevo (Eiletzevo, op. R. Š.) prigovarjanje, naj izstopi iz kamiona, izgubljeno odgovoril: »*Marijan, ti veš, tega ne morem storiti!*«⁷²

⁷⁰ Eiletz, *Moje domobranstvo...*, str. 166–167.

⁷¹ Prav tam, str. 164.

⁷² Prav tam, str. 167. In nadaljuje svoje razmišljanje (str. 168): »*Njegov odgovor me je potlačil k tlom. Razumel sem ga jasno, kot bi mi dejal: Jaz ti verjamem, vem, da nas peljejo komunistom v roke, in vem, kaj nas čaka, ampak moj oče je predsednik NO, ki je sprejel angleško zagotovilo, da nas ne vračajo v Jugoslavijo. Če bi jaz ušel s transporta, bi to pomenilo, da sem izdal svojega očeta. /.../ Kasneje sem večkrat premišljeval, kako da Lado Remec ni mogel vplivati na svojega intimnega prijatelja in neke vrste varovanca, da bi zapustil transport ali pa se morda že prej kako*

TABORIŠČA ZA VRNJENE VOJAKE IN CIVILISTE

Po vrnitvi oziroma predaji so vrnjene domobranci in civiliste zbrali v nekaterih večjih zbirnih taboriščih (koncentracijska taborišča): Kranj, Škofja Loka (grad), Šentvid (škofijska gimnazija), Teharje, Šterntal (Kidričevo), Studenec pri Mariboru, Brestrnica pri Mariboru in več manjših taborišč: pri Kamniku na Perovem, Mekinjski samostan, semenišče na Teznem; lokalni zapori v večjih mestih: Ljubljana, Celje, Maribor, Kočevje.

Povsod so bili ujetniki izpostavljeni neprestanemu martretiranju, slabi prehrani in živeli so v skrajno neurejenih higienskih pogojih. Ob vsem tem so njihovo življenjsko negotovost »slabšali« še pogosti obiski lokalnih predstavnikov oblasti ali sorodniki medvojnih žrtev (maščevanje), ki so med ujetniki iskali svoje žrtve – ljudi, ki so se med vojno kakorkoli pregrešili proti OF, partizanom oziroma NOB. Pogosto so prišla do izraza tudi malenkostna človeška nestrinjanja, razdori, različni politični pogledi na določene stvari, kar vse je bilo v »zmagoviti evforiji« potencirano do skrajnih razumskih meja – za ujetnike pa je to postalo življenjsko usodno. Znani pa so tudi posamezni primeri človeške deviacije – npr. Puklasti (tudi Grbasti) Miha,⁷³ ki se je sadistično izživljal nad ujetniki v Šterntalu.⁷⁴

Edini znani primer »množičnega« bega iz taborišča Teharje se je zgodil 21. 6. 1945, ko je pobegnilo 11 ujetnikov – Andrej Mehle, Janez Zdešar, Lojze Debevc, kurat Tone Polda, Ivan Korošec, Tine Mehle, Notranjec Opeka, poročnik Švigelj in še trije neimenovani domobranci.⁷⁵ Izmed te skupine sta preganjanje preživela le Ivan Korošec ki se je ponovno vrnil v Avstrijo in od tam kasneje odšel v Argentino, in Janez Zdešar, ki se je skoraj tri tedne (21. 6. – 8. 7.) prebijal do Ljubljane, kjer je ostal do 16. oktobra, ko se je ilegalno spet umaknil na Koroško in od tam v Nemčijo, kjer je dolga leta deloval kot duhovnik med slovenskimi izseljenci v Münchnu.⁷⁶

Zaradi pavšalnih trditev na strani številnih emigrantskih piscev, ki so želeli predvsem povečati število vrnjenih in nato umorjenih domobrancev ter tako še povečati odgovornost/krivdo jugoslovanskih oblasti za ta eksodus, vse do devetdesetih let ni bilo resnejših poizkusov, da bi se ugotovilo točno število žrtev. Prva, ki se je »spopadla« s tem problemom, je bila Milica Strgar, ki je skušala ugotoviti

'izmuznil'. /.../Taki dvomi in vprašanja so me razjedali dolga leta v emigraciji, ko mi je Sebastijan Kocmur povedal drugo epizodo (vezano na L. Remca, op. R. Š.). Na sestanku (mladcev, op. R. Š.) jih je Remec nagovarjal, naj ne gredo na transporte, ker jih Angleži vračajo v Jugoslavijo. To je med njimi povzročilo precejšnje razburjenje in vsi vprek so ga spraševali, od kod ima te podatke. Odgovoril je, da tega ne sme povedati, ker je pač tajna.«

⁷³ Bogdan Horvat.

⁷⁴ Več o tem: *Žgodbe...*; *Vetrinjska tragedija*; Kovač, *V Rogu...*; Klepec, *Teharje...*; Zdešar, *Spomini...*

⁷⁵ Več o tem begu: Ivan Korošec, *Teharje: Krvave arene*, Ljubljana 1994, in Zdešar, *Spomini...*

⁷⁶ Po osamosvojitvi Slovenije se pogosto vrača v Slovenijo.

resnico o vrnjenih in pobitih domobrancih v svoji rojstni vasi, Škofljici. Skrbno je pregledala *Belo knjigo*⁷⁷ in ugotovila več nedoslednosti:

1. iste osebe so se pojavile večkrat na različnih mestih;
2. podatki za Škofljico med umorjenimi naštevajo tudi ljudi, ki so bili sicer med vrnjenimi, a kasneje izpuščeni in so po prestani kazni mirno živeli na svojih domovih.⁷⁸

Še bolj nenavaden pa je primer, ki ga opiše Metod Milač:⁷⁹ »Rešeni so bili tudi vsi domobranci iz te vasi (Olševke na Gorenjskem, op. R. Š.) – redke primer – in so prišli domov. Zaslugo za to je treba pripisati tamkajšnjemu predstavniku komunistov (terencu), nadučitelju Ivanu Jociju, ki je bil vedno pošten. Ker je bil edini učitelj v tej mali vaški šoli, je zelo dobro poznal ljudi. Menda je šel v Kranj in prepričal tamkajšnjo partizansko oblast, da naj izpustijo vse iz vasi Olševke, tudi domobrance, in jih pripeljal domov.«

POBOJI VRNJENIH DOMOBANCEV (SNV)

Glavna značilnost povojnih množičnih pobojev je bila predvsem njihova izredna hitrost – glavnina pobojev se je izvršila v mesecu maju in juniju 1945.⁸⁰ Ukaz za tako množične usmrtitve je, glede na takratno strukturo jugoslovanske oblasti (na pol vojno stanje), lahko prišel le iz samega vrha države.⁸¹ Ob tem je zanimiv še en

⁷⁷ *Bela knjiga slovenskega protikomunističnega upora 1941–1945*, Cleveland 1971. Vsebuje poimenski seznam »vseh« žrtev.

⁷⁸ Ustna izjava M. Strgar avtorici leta 1982.

⁷⁹ Metod M. Milač, *Kdo solze naše posuši*. Ljubljana 2003, str. 238, op. 202.

⁸⁰ Manjši poboji so se dogajali še preko vsega leta 1945 in tudi še v naslednjih letih.

⁸¹ Od osvobodilnega boja do banditizma – Pričevanje Alberta Svetine. Odlomek: Mačkova pot k Titu, *Demokracija*, 9, 2004, št. 36, str. 66 – trdi, da je do načelnega dogovora prišlo že med Mačkovim obiskom v Vrhovnem štabu: »Tito je Mačku v Drvarju maja 1944 dejal, da se bliža konec vojne in da bo imela OŽNA zelo pomembno vlogo pri prevzemu oblasti. Maček se je s Titom o teh stvareh neposredno pogovarjal in je Titove ukaze in ozračje iz Titovega štaba osebno prenesel na nas. Tito mu je prav tako posredoval mnenje in nasvet sovjetske misije, da je treba na koncu vojne čim več političnih nasprotnikov pobiti, da z njimi niti tožilstva niti sodišča ne bodo imela nobenega opravka več. Tito je s pomočjo sovjetske misije odločil, da za politične nasprotnike ni milosti, da zanje ne bodo uporabljali sodišč, da ne bo sodb, ampak da bodo samo likvidirani. In tako se je potem dejansko dogajalo. Titov ukaz je šel z OŽNO po vsej Jugoslaviji, do množičnega uresničevanja tega naročila pa je prišlo v Sloveniji, kajti prav tukaj je bilo zajetih in izročeni največ pripadnikov vojaških formacij, ki so se skupaj z Nemci bojevali proti partizanom. Dejstvo je, da je šel leta 1944 Maček k Rankoviču in Titu, kjer je dobil navodila za povojne poboje. Pri Titu, kjer je bila glavna sovjetska misija v Jugoslaviji, so ugotovili, kaj je treba storiti v pričakovanju konca vojne. Pospešiti je treba delo OŽNE. Zlasti je bilo pomembno zbiranje podatkov o političnih nasprotnikih in urejanje kartoteke. Ko so določili tudi rok za amnestijo pripadnikov vojaških enot, ki so se bojevale proti partizanom, so s tem že napovedali povojne množične poboje. To je bila napoved likvidacij. OŽNA se je morala pripraviti na to, da bo po vojni izvedla množične likvidacije.«

Titov ukaz, in sicer 14. maja 1945,⁸² ki prepoveduje ubijanje kvislinških ujetnikov in predpisuje sojenje za osumljene vojne zločince. »*Obrat v tej politiki zadnji teden maja je bil zelo verjetno v zvezi s tržaško krizo, ki se je nadaljevala, in z bojznijo, da bi repatriiranci, čeprav razoroženi, utegnili postati peta kolona, ki bi jo vodili njihovi pobegli somišljeniki v severni Italiji, od katerih so nekateri že delali za zavezniško obveščevalno službo. Jugoslovanska armada je bila 24. maja v polni pripravljenosti.*«⁸³ Podobne misli naj bi izrekel tudi Boris Kocijančič, takratni predsednik komisije za verska vprašanja pri slovenski republiški vladi, med svojim obiskom v Clevelandu, zapisal pa jih je ravnatelj Ivan Dolenc v pismu prijatelju dr. Tinetu Debeljaku: »*Nam je silno žal, da se je to zgodilo. Če bi imeli še nekaj časa, vsaj en mesec, bi do tega ne prišlo. Toda takrat smo bili v veliki negotovosti, ali se bomo mogli držati, in v tistem strahu smo pomorili vse nasprotnike. Priznavamo, da so se bojevali za svojo idejo, in sicer hrabro bojevali. Lahko jim postavite spomenik, kjer hočete.*«⁸⁴ K tem Kocijančičevim besedam je I. Dolenc dodal še svoj pripis: »*Morija iz strahu za oblast. Ni šlo za osvoboditev, ne za blaginjo, ne za napredek, tvarni in duhovni, ni šlo za posameznika, ne za narod, ni šlo za človeka – šlo je za: 'ali se bomo mogli obdržati'. Šlo je za oblast!*«⁸⁵

Prevoz na morišča, ki je bil skrbno načrtovan, je organizirala Ozna, izvršile pa so ga pristojne enote Knoja.⁸⁶ Povsod v Sloveniji so uporabljali isti način, ki je izgledal približno tako: »*Žrtvami so ravnali skrajno surovo, deloma tudi izrazito maščevalno, saj so morale včasih prepevati domobranske pesmi tudi pred jamo, pri tem pa so jih pretepali s palicami. V nekaj primerih se poroča, da so bile med pobitimi ujetniki tudi ženske in drugi civilisti. Posebej surov je bil način vezanja jetnikov. /.../ Uporabljali so žico nemške vojaške telefonije in zvezali vsako žrtev dvakrat: prvič so žrtvi zvezali roke na hrbtu in nato še po dve osebi skupaj, tako da so jima zvezali nadlaktnici. Ker je nalaganje na tovornjake trajalo včasih tudi uro ali dve, vožnja pa je bila pogosto dolga, so morale z žico stisnjene roke močno zateči in povzročati hude bolečine. /.../ že sam prevoz (je bil, op. R. Š.) oblika nečloveškega in sadističnega mučenja žrtev, saj je trajal več ur.*«⁸⁷ Ko so žrtve prepeljali na določeno mesto, je sledila nova tortura »razkladanja žrtev« in krajši ali daljši pohod/tek do izbranega morišča. Da je bila pot še bolj mučna, so žrtve med potjo surovo pretepali in sramotili. »*Pri likvidacijah v maju 1945 (so,*

⁸² NUK, Rokopisna zbirka, Arhiv Vladimirja Dedijerja. Kopije odredb in ukazov Josipa Broza Tita za leto 1945.

⁸³ Dušan Biber, Dodatna bibliografija, v: T. M. Barker, *Socialni revolucionarji in tajni agenti*, str. 292–293.

⁸⁴ Arnež, SLS..., str. 221.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ To naj bi bili predvsem »izbrani partizani – tisti, ki so jim Nemci, ustaši ali Italijani pobili vso rodbino in so bili maščevalno razpoloženi. Sicer pa je pri izvensodnih pobojih sodelovala vsa jugoslovanska vojska, ki je bila ob koncu vojne skoncentrirana v Sloveniji. Pri Kočevskem Rogu je na primer pri pobojih sodelovala tudi enota hrvaške brigade, katere komisarka je bila Milka Planinc.« Dušan Bravničar, Bal sem se organizirane 'nesreče', *Mladina*, št. 32 (2000), str. 6 (prevzeto po internetu).

⁸⁷ Jože Pučnik, Množični poveljni poboji, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, Ljubljana 1998, str. 44.

op. R. Š.) še uporabljali avtomatsko strelno orožje in kosili žrtve z rafali. V juniju so že uveljavili znano metodo sovjetskega NKVD-ja in pobijali s posamičnimi strelji v tilnik. Prav tako je za likvidacije v maju značilno, da so žrtve umirale oblečene, v juniju pa so že uveljavili postopek slačenja in zbiranja oblačil.«⁸⁸ Zagotovo so najbolj pretresljiva grobišča v Kočevskem Rogu, ki so tudi najbolj množična. Žrtve so bodisi same padale v kraška brezna oziroma jame, vanje so metali tudi težko ranjene ali obstreljene žrtve, nekaj žrtev pa se je nagonsko odločilo za skok v temo – in vsi ti so bili obsojeni na počasno umiranje od žeje in lakote. Prav s teh morišč so znani trije rešenci – Milan Zajec, France Dejak in Franc Kozina (z njim sta pobegnila tudi Karel Turk in Janko Svete, ki pa sta bila po vsej verjetnosti kasneje ujeta oziroma ubita, ker se njuni imeni nikoli nista pojavili med rešenci), ki so »roško resnico« ponesli v svet.⁸⁹

Navkljub veliki časovni oddaljenosti od tragičnih dogodkov še vedno niso narejeni točni sezname vseh morišč/grobišč v Sloveniji. Najnovejše raziskave, ki jih vodi dr. Mitja Ferenc, govorijo o preko 500 moriščih.⁹⁰ Ležijo na celotnem področju R Slovenije in glede na zunanje značilnosti bi jih lahko razvrstili v tri skupine:

1. Kraške in druge naravne jame ter jame, izkopane v redkem gozdu in na obronkih gozdov oziroma travnikov: področje Kočevskega Roga⁹¹ (3 velika brezna in več manjših), okolica Dolenjskih Toplic, brezna v okolici Logatca, Trnovski gozd, okolica Divače in Postojne, področje Krima in Rakitne, okolica Škofje Loke in področje Poljanske doline, jeseniška okolica in v smeri proti Radovljici, okolica Kamnika in Kamniške Bistrice, področje Pohorja, Slovenske Bistrice, Dravograda itn.
2. Rudniški jaški in velike razpoke ob posedanju rudniških jaškov: območje od Laškega prek Hrastnika do Trbovelj – npr. rov Barbara, Huda luknja itd.
3. Protitankovski jarki, ki so jih malo pred koncem vojnem pripravili nemški vojaki za morebitno obrambo: najbolj znan je tisti, ki je potekal med Brežicami in Dobovo ter prečkal polje med Savo in cesto proti Dobovi; celjski protitankovski jarek, ki je »tekkel« od Teharij proti Golovcu; v okolici Bistrice ob Sotli; Tezno pri Mariboru v smeri proti Ptujju (verjetno največje grobišče v Sloveniji, večinoma so tu pokopani ustaši in hrvaški domobrani).⁹²

⁸⁸ Prav tam, str. 43.

⁸⁹ *Ušli so smrti: poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu*, Celovec–Lj.–Dunaj, 1998. Že pred izidom te knjige je bil njihov beg opisan v številnih člankih v revijah *Vestnik* in *Tabor* in v nekaterih knjigah, ki so izšle v Argentini.

⁹⁰ Mitja Ferenc, O izsledkih evidentiranja prikritih grobišč v RS, v: *Žrtve vojne in revolucije*, Ljubljana 2005, str. 115–123, in Mitja Ferenc, *Prikrito in očem zakrito: katalog razstave*, Celje 2005.

⁹¹ Področje Kočevske je bilo zaradi medvojne preselitve Kočevarjev relativno prazno oziroma redko naseljeno. Kraški teren s številnimi globokimi in težko dostopnimi brezni je tako dopuščal »skrivne« množične poboje domobrancev in drugih nasprotnikov NOB (predvsem hrvaških vojakov).

⁹² Karapandić trdi, da naj bi tam bilo pokopanih preko 100.000 hrvaških vojakov. Borivoje

Veliko grobišč je še nerazkritih, za mnoge vedo posamezniki oziroma svojci žrtev, ki le počasi »trkajo na vest ljudi«, da je vsem žrtvam potrebno dati ustrezno spomeniško obeležje na kraju, kjer jih je doletela tragična usoda.

ISKANJE KRIVCEV ZA VETRINJSKO TRAGEDIJO

Iskanje odgovornih za izročitev pripadnikov SNV se je začelo že prve dni junija 1945 in se do danes še ni zaključilo. Med glavnimi krivci se omenjajo:⁹³

1. *Vojaško vodstvo SNV* oziroma njen poveljniški kader z generalom Krennerjem na čelu, ki ni pravilno ocenilo takratnega vojaškega položaja;
 - Napačna (in prepozna!) smer umika SNV proti severu, in to skupaj z nemško vojsko (celo tudi sami v uniformah, ki so bile zelo podobne nemškimi, in oboroženi z nemškim orožjem, česar zavezniki zagotovo niso spregledali);
 - Zapostavljanje obveščevalnega in izvidniškega dela v enotah SNV, ki niso pravočasno ugotovile, da se je IX. korpus premaknil proti Trstu in Gorici in jim s tem izpraznil prostor v smeri Godovič – Čepovan – Brda, od koder bi imeli možnost umika v Furlanijo, kjer so se zaveznikom že predale četniške formacije in primorski domobranci (SNVZ – Slovenski narodni varnostni zbor);
 - Popolno ignoriranje opozoril slovenskih politikov, ki so med vojno delovali v tujini, da je velika nevarnost, da bodo zavezniki po koncu vojne »vsakogar, ki ga dobijo zavezniške oblasti v roke oblečenega v nemško uniformo ali z nemškim orožjem morajo izročiti zavezniški državi, kamor pripada po državljanstvu, brez preiskave, ali je izročitev utemeljena ali ne.«⁹⁴
 - Nerazumljivo dejstvo, da niso verjeli (zaupali) poročilom domačinov in pobeglih vojakov, ki so prišli v taborišče in opozarjali na dejstvo, da gredo vsi transporti nazaj v Jugoslavijo. Pri vsakem od njih so našli kaj »spotakljivega«: eni naj bi širili četniško, drugi komunistično propagando. Namesto odločne akcije so čas zapravljali z brezplodnim razpravljanjem in pisanjem peticij ter slepo zaupali v »dobre in poštene Angleže – gentlemene, ki česa takega niso zmožni storiti.«
2. *Politično vodstvo* – NO za Slovenijo, ki se je nerealno zanašal na dobre zveze z zahodnimi zavezniki. Pri tem je povsem zanemaril delovanje njihovih (predvsem angleških) obveščevalnih služb, ki so zelo vestno spremljale dogajanje v Jugoslaviji oziroma v Sloveniji. Podobno vlogo so imele tudi zavezniške misije pri Vrhovnem štabu NOV.

M. Karapandić, *The Bloodiest Yugoslav Spring 1945...*, New York 1980.

⁹³ Več o tem: Vetrinjska tragedija; Mlakar, Slovensko domobranstvo..., Strgar, Vojaško...

⁹⁴ *Vestnik* (BA), 1986, št. 1, str. 66 – Sklep Teheranske konference.

3. »Cerkveno vodstvo in številni duhovniki, ki so bili v tistem času za pomembni del populacije ne le glavni vir informacij, temveč tudi moralna avtoriteta.«⁹⁵ »Žaradi napačne odločitve (Cerkve, op. R. Š.) je z življenjem plačalo nekaj deset tisoč mladih fantov, ki so se, patriarhalno vzgojeni, refleksno odzvali na klic svojih predpostavljениh, končavši z nadškofom Rožmanom. Vera jim je namreč pomenila zadnje obnebe duhovnega in fizičnega prostora, v katerega so se narodili. /.../ Vse skupaj je domobrance, z njimi pa pretežni del Cerkve in meščanskih strank dokončno postavilo na napačno stran zgodovine, pa četudi so bili v zadnjem trenutku, s taborsko vlado (3. maja 1945) pripravljeni radikalno spremeniti smer. Vendar je bilo za popravni izpit prepozno. Usoda se je odločila proti njim.«⁹⁶
4. Zavezniki – predvsem Angleži, ki se niso menili za usodo vrnjenih vojakov, ampak so brezosebno – administrativno izvrševali ukaze svojega vojaškega poveljstva (ob privolitvi političnega vodstva). Za domobrance je bil usoden predvsem ukaz z dne 14. maja 1945, ki ga je podpisal Lt. Gen. B. H. Robertson – predvsem 3. točka, ki se nanaša na Jugoslovane: »Vse zajete osebe jugoslovanske narodnosti, ki so služile v nemški vojski, se morajo razorožiti in izročiti jugoslovanski vojski.«⁹⁷

»16. maja (1945, op. R. Š.) je vodja britanske vojaške misije v Beogradu Arthur Lee po naročilu feldmaršala Alexandra sporočil Titu, da si Angleži žele 'takoj' izročiti 200.000 jugoslovanskih kolaboracionistov, kolikor se jih je nakopičilo na Koroškem. 'Hvaležen bi bil, če bi bil maršal Tito voljan, da svojim poveljnikom ukaže, naj jih sprejmejo.«⁹⁸

Vsi zgoraj omenjeni potencialni krivci so spregledali izredno pomembno dejstvo, da je anglo-ameriška koalicija nastala zaradi skupnega boja proti nacizmu, ki so ga oznanili za najhujše zlo sodobnega človeštva. Boj proti komunizmu se v tem času pri njih ne omenja. Dokaj prepričljivo zvenijo besede angleškega zgodovinarja dr. Roberta Knighta: »odnosi med Jugoslovansko armado in petim korpusom (so bili, op. R. Š.) precej dobri in da je bil štab petega korpusa na splošno pripravljen ustreči Jugoslovanski armadi pri izročitvi, ne da bi za to dobil obvezno dovoljenje od zgoraj. /.../ Kaže, da so v tej zmedi in v časovni stiski sprejemali ukrepe in odločitve na dveh ravneh: na višjih ravneh se je odločalo po bolj lagodnem postopku. Nekateri sklepi združenih načelnikov štabov v Washingtonu so prišli šele junija, precej pozneje, kot so bile izročitve. Na drugi strani pa so bile potrebne hitre odločitve glavnega štaba zavezniških sil, štabov osme armade in petega korpusa. O tem je spregovoril Alexander avgusta, ko je Američanom v Caserti razložil, zakaj je odobril izročitev: težke sklepe je bilo treba hitro sprejeti.«⁹⁹

Na tem mestu izpostavimo še eno zanimivo vprašanje: »Kakšen status so

⁹⁵ Grega Repovž, Vidkungu Quislingu pa spomenik v Ljubljani? *Delo*, 15. 7. 2004, str. 5.

⁹⁶ Boštjan M. Turk, Izziv krivde, *Delo*, Sobotna priloga, 17. 4. 2004, str. 18.

⁹⁷ »All surrendered personel of established YUGOSLAV nationality who were serving in German forces should be disarmed and handed over to YUGOSLAV forces.« PRO WO 170/4184 The Repatriation..., str. 101.

⁹⁸ PRO WO 202/319. Jože Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992, str. 156.

⁹⁹ Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji, *Borec*, 1986, št. 12, str. 785.

Slika 3: Utrinek iz Vetrinja
(vir: *Vestnik (BA)*, 1963, št. 6, str. 133)

Slika 4: Pogled na vojaški del taborišča v Vetrinju
(Fotografijo je posredoval Branko Rebozov iz Argentine.)

Slika 5: Oj ti Gorenjski fantje...
(vir: *Vetrinjsko polje*, Celovec, 1952, str. 24)

begunci iz Jugoslavije/Slovenije sploh imeli?« Britanske oblasti jugoslovanskim beguncem niso podelile formalnega statusa vojnih ujetnikov, temveč so jih uvrstile v kategorijo '*sovražno osebje, ki se je predalo*'. To pa so storili iz povsem pragmatičnega razloga, ker veliki množici beguncev/ujetnikov niso mogli zagotoviti ustreznih razmer, npr. bivališč in prehrane, ki po 10. in 11. členu ženevske konvencije iz leta 1929 pripadajo vojnim ujetnikom. Tedanji britanski politični in vojaški organi se pri svojih konkretnih odločitvah glede jugoslovanskih beguncev prav nikdar niso sklicevali na tak ali drugačen njihov pravni status.¹⁰⁰

Obstajala pa je še ena možnost, ki pa se je domobranci (oziroma njihovo vodstvo) žal niso poslužili – da bi razpustili vojaške enote in se priključili množici civilnih beguncev na Vetrinjskem polju.¹⁰¹

¹⁰⁰ Mlakar, *Slovensko domobranstvo...*, str. 506–507.

¹⁰¹ Tine Debeljak, *Zapiski ob robu k dobi pred dvajsetimi leti, Žbornik Svobodne Slovenije 1967*, str. 119.

CIVILNO TABORIŠČE VETRINJ

Po odhodu zadnje skupine domobrancev (31. 5.) je na mestu nekdanjega vojaškega taborišča ostal prazen prostor, ki so se mu ljudje izogibali. »Ljudje so prepadli, objokali in nemi zro na prostor, kjer je stalo domobransko taborišče. Prav tak se mi zdi ta prostor, kakor hiša iz katere so odnesli mrliča. Ne morem se nanj ozreti brez žalosti. Popoldne je bil dr. Meršol poklican k majorju Barreju na angleško vojaško komando v Celovec. Tam jima je major Johnson sporočil, da mora biti za jutri (1. 6., op. R. Š.) zjutraj pripravljenih za transport v Jugoslavijo 2700 civilistov in sicer 1200 za Podrožco, 1500 za Pliberk. Major Barre je ob tem sporočilu pobledele kot zid. Dr. Meršol je pojasnil, da to pomeni smrt za vse begunce, ker partizani bodo vse poklali in prosi, naj se ta ukrep prekličče. Vsi begunci smo kraljevi pristaši in smo proti Titu, zato je povratek v Titovino za nas vse sigurna smrt. Prav tako je ugovarjal major Barre in prosil, naj se Johnson obrne na višje poveljstvo. To je tudi storil in po daljšem telefoniranju dosegel, da odidejo v Jugoslavijo samo tisti, ki se za to prostovoljno odločilo. Vsi drugi pa ostanemo begunci in bomo izročeni v oskrbo in zaščito angleškemu rdečemu križu. Naše begunstvo bo trajalo najmanj 2 leti, lahko pa tudi za vedno ostanemo v tujini. Tisti, ki jutri prostovoljno odidejo domov, se morajo nocoj do 1/2 10 javiti. /.../ Za povratek v domovino se je prijavilo 260 ljudi. To so sami taki,¹⁰² ki so Nemcem morali voziti pri umiku pratež. Za nas je to samo olajšanje, ker ti ljudje niso bili naših misli in so bili razširjevalci in posredniki komunistične propagande.«¹⁰³

Čeprav so bili begunci s tem posredovanjem majorja Barreja in dr. Meršola »rešeni«, le-ti niso imeli nobenega pisnega/uradnega zagotovila, da se bo ta obljuba tudi spoštovala. Dobili so jo šele 4. junija, ko je Vetrinjsko taborišče obiskal feldmaršal Harold Alexander, ki si je prišel ogledat taborišče in po pogovoru z dr. Meršolom izjavil: »Kar mene zadeva, lahko ostanete tukaj.«¹⁰⁴

Istega dne je bilo izdano armadno povelje:

Nov armadni postopek glede Jugoslovancev v bodoče

1. *Noben Jugoslovan ne bo vrnjen v Jugoslavijo ali izročen jugoslovanskim četam proti njegovi volji.*
2. *Jugoslovani, ki so se borili proti Titu, se bodo smatrali kot osebe, ki so se predale, ter bodo poslani v taborišče Vetrinj na razpoložanje v pričakovanju nadaljnjih navodil.*
3. *Vse te osebe se bodo smatrale kot preseeljene osebe in bodo končno poslani v Italijo.*
4. *Vetrinjsko taborišče ne bo izpraznjeno.*¹⁰⁵

¹⁰² Pisna izjava enega od teh »mobilizirancev«, F. I., Anketa R. Š. – »Nekateri smo se bali vrniti nazaj, če bi nas morda oblast zaradi tega kaznovala, zato smo ostali v Avstriji.«

¹⁰³ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 31. 5. in 1. 6. 1945.

¹⁰⁴ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 4. 6. 1945.

¹⁰⁵ Prav tam. »New army policy respective Jugoslavs effective forewith

1. *No Jugoslavs will be returned to Jugoslavia or handed over to Jug. troops against their will.*

2. *Jugoslavs who bore arms against TITO will be treated as surrendered personel and sent to Viktring Camp and disposal. Further instructions awaited.*

3. *All this personel will be regarded as displaced personel and ultimately routed via Italy.*

Istega dne (4. 6.) je tudi slovensko vodstvo taborišča izdalo posebne smernice za bivanje v taborišču. Večina se jih je dotikala predvsem javne morale in zaželenega obnašanja. Najbolj pomembne točke so bile:¹⁰⁶

»Beguncem slovenskega taborišča v Vetrinju

1. *Po jutranji molitvi vstanimo, umijmo se in se odpravimo v cerkev. /.../ Poležavanje nam bi škodilo: polenili bi se, mehkužni bi postali. Snažni moramo biti! To je za zdravje potrebno in ohranili bomo na ta način lepo mnenje o sebi, češ: Slovenci so pridni in snažni.*
2. *Čez dan si najdemo kakršnokoli delo. Postopanje napravi človeka manj vrednega, podobnega živali, ki gre iz ležišča h koritu in od korita v ležišče. Spomnimo se tu na besedo sv. pisma: Kdor pa ne dela, naj tudi ne je! V delu in pridnosti preživimo dan!*
3. *Točno ob tri četrt na deset zvečer začnimo v svojem šotoru moliti. /.../ (Nato, op. R. Š.) naj preneha vsako prepevanje, harmonika, sprehajanje, obiski v sosednih šotorih /.../.*
4. *V kopalnih oblekah je prepovedano tako hoditi kakor tudi bivati v šotorih (spalnicah v tovarni). Za moše in fante posebej naročamo, da naj imajo oblečeno tudi srajco. Nismo sami; če pa v skupnosti živimo, bodimo podložni skupnemu redu in skupnim željam!*
5. *Ponovno poudarjamo: preklinjanje, neprimerno govorjenje: Madona, porka, priduševanje itd., tudi najrazličnejši srbski izrazi, ki mnogi od teh žalijo najprimitivnejša čustva človeka, morajo popolnoma izginiti!*
6. *Kjerkoli po šotorih to še ni izvedeno, tam naj se izvede takoj, namreč, da bodo spali moški oziroma fantje v svojih šotorih in dekleta v svojih šotorih. Izjemo tvorita zakonska: mož in žena s svojo lastno družino (otroki), izključeno vse drugo.*
7. *Skupni sprehodi fanta in dekleta po gozdu ali kjerkoli po osamljenih krajih zunaj taborišča čez dan, kakor tudi po danem znaku za mir zvečer v taborišču so brezpogojno nedovoljeni.*
8. *Kvartanje za denar je v taborišču brezizjemno prepovedano. Za izvajanje in natančno izpolnjevanje zgoraj navedenih točk so odgovorni zastopniki občinskih (sobnih) skupin. Neredneža naj občinski oziroma skupinski voditelj ali tudi osebe, ki so jih zato skupinski voditelji pooblastili, posvare; če bi pa to ne zaleglo, naj jih prijavijo glavni taboriščni pisarni. Občinski oziroma skupinski voditelji naj vedo, da ni njihova glavna skrb brigati se za hrano in materialno stran življenja, ampak da vrše v občinski oziroma sobni skupini vzvišeno nalogo družinskega očeta, ki naj skrbi predvsem za to, da*

4. *No evacuation from Viktring TFO.*”

Slovenski prevod je bil objavljen v Vetrinjski tragediji, str. 47–48. Izdani ukaz v zadnjih dveh točkah ni bil izpolnjen: beguncev niso preselili v Italijo, konec meseca pa so dokončno ukinili (razpuščili) Vetrinjsko taborišče.

¹⁰⁶ Taboriščni arhiv priča: IV., str. 17–20, dokument št. 6. Izpuščeni so predvsem versko-nravni deli dokumenta, ki so v tovrstnih dokumentih kar nekakšna stalnica.

bodo njegovemu vodstvu poverjeni člani živeli predvsem življenje otroka božjega! To je njegova glavna skrb in naloga. Če obojega ne morejo vršiti, naj eno ali drugo skrb prepuste dobremu, vernemu, poštenemu članu svoje skupine. Člani občinskih oziroma sobnih skupin so dolžni izvoliti za svojo skupino drugega skupinskega vodjo, če bi dosedanji ne maral izvajati navodil za skupni blagor taborišča oziroma njihove občinske skupine. Občinski oziroma skupinski voditelji so dolžni udeležiti se dnevno ob šestih zvečer pred glavno pisarno svojih sestankov, da bodo mogli vedno tam dobiti tekoča navodila.«

NASTANITEV

Vetrinjsko taborišče, ki naj bi ga za begunce iz Slovenije/Jugoslavije pripravila britanska okupacijska oblast, bi le težko imenovali taborišče v pravem pomenu besede. Tam, razen golih tal, pravzaprav ni bilo ničesar. Na zahodnem obrobju obširnega Vetrinjskega polja je bil benediktinski samostan z mogočno cerkvijo, SV od njega je bila opuščena tekstilna tovarna, v kateri so med vojno Nemci izdelovali dele letal, in na JV sta bili dve večji stanovanjski zgradbi, ki so ju začasno rekvirirali britanski vojaki. Edina prednost tega področja je bila njegova lega, saj je bilo polje na zahodu obdano z gozdom in nizkim hribovjem in preko polja je tekel potok, ki je vendarle dajal nekaj možnosti za osnovno higieno – za umivanje, pranje in tudi za kuhanje. Ni pa ta voda bila primerna za pitje, zato je angleška uprava ob potoku napihnila dva gumijasta zbiralnika z vodo, kjer so z dodajanjem tablet klora razkuževali vodo. V bližini je bilo tudi več vodnjakov, ki pa so zaradi množice uporabnikov hitro presahnili – nekatere pa naj bi domačini sami nalašč pokvarili.¹⁰⁷

V dobrem mesecu in pol, kolikor je obstajalo Vetrinjsko taborišče (12. 5. – 29. 6. 1945), se bivanjske razmere večine taboriščnikov niso bistveno spreminjale. V glavnem so ljudje na vse možne načine izrabili pač tisto, kar so pripeljali/prinesli s seboj oziroma našli v okolici taborišča. Najpogostejše začasno domovanje je bil lojtrski voz, nad katerim so kmetje naredili preprosto streho – platneno ali iz desk. Izkoriščen je bil prav vsak prostor, tudi tisti pod vozom, kjer so običajno naredili ležišča za otroke. Na srečo prvih nekaj dni ni deževalo in je majsko sonce že kar prijetno grelo – le noči so bile v zavetju gozda in bližnjih gora (Karavanke) še vedno mrzle in predvsem vlažne.

Tisti, ki so se na pot odpravili peš ali s kolesom, so lahko s seboj nesli le manjše kovčke, nahrbtnike in torbe (cekarje), v katere so lahko zložili le nekaj najnujnejših stvari – dokumente, oblačila in še kakšno malenkost. Ti so bili odvisni predvsem od svoje iznajdljivosti, poguma in tudi brezobzirnosti. Preprosto so v okolici taborišča in tudi pri okoliških kmetih pobrali (tudi ukradli!) vse, kar bi lahko kakorkoli porabili za pripravo začasnega bivališča – naredili so si skromne šotore iz odej,

¹⁰⁷ France Pernišek, Dnevnik I.; Anton Žakelj, Dnevnik 1945, več vpisov; tudi pisni odgovori na anketo R. Š.

rjuh, kosov pločevine, desk, lubja, ki razen strehe nad glavo niso nudili drugega udobja. Še vedno jih je večina ležala na golih tleh in le postopoma so si uspeli pri okoliških kmetih izprostiti nekaj slame ali sena. Nekateri so si kar sami v okolici natrgali travo in jo posušili – pa še ta se je kmalu spremenila v drobir.

Vodstvo taborišča, ki sta ga predstavljala major Paul Barre in Marko Kranjc, je poskrbelo le za nastanitev družin z majhnimi otroki in bolehne ljudi (predvsem iz ljubljanske skupine, ki je imela s seboj najmanj uporabnih stvari) – namestili so jih v opuščeni tekstilni tovarni, kjer so si na tleh naredili začasna ležišča, ob katerih so skrbno zložili vse svoje premoženje. Skupno število tam nastanjenih beguncev je bilo okoli 600. Nekaj srečnih družin je našlo skromne sobice tudi v tamkajšnjem samostanu.¹⁰⁸

Vse taborišče je kljub splošnemu neredu imelo neke vrste »urejenost«. Begunci so se praviloma družili v večje ali manjše skupine glede na to, od kod so bili doma – Dolenjci, Notranjci, Cerknjani,¹⁰⁹ Ljubljanci (več sektorjev – npr. Ježičani, iz Polja in drugih primestnih področij), Gorenjci in Štajerci. Znotraj tega so se posamezni prebivalci posameznih vasi še bolj »krajevno« organizirali – predvsem ker so se med seboj poznali, si zaupali in si lahko medsebojno pomagali ob številnih nepredvidenih težavah, s katerimi so se srečevali skoraj vsak dan.¹¹⁰

Tako kot v vsaki »prisilno« združeni skupnosti, so se tudi tukaj pojavile nekatere človeške slabosti – predvsem kraje in povzročanje škode. *»Pogoste kraje – tudi med seboj in pri domačinih. V bližnjem gozdu (so, op. R. Š.) olupili veliko dreves za strehe, polomili lipe, ko (so, op. R. Š.) nabirali cvetje za čaj; ukradli celo sedež iz avtomobila taboriščnega poveljnika; pred ribnikom ukradli gumijast nabiralnik za vodo v katerem so Angleži filtrirali vodo – najpogosteje so kradli Dolenjci, predvsem Ribničani in Ložani so bili na slabem glasu.«¹¹¹*

HIGIENSKI POGOJI

Daleč največji problem v taborišču je bila higiena, obstajala je velika nevarnost izbruha epidemije. Zato je bila večina prvih uradnih predpisov namenjena prav

¹⁰⁸ Več o tem: Slovenski begunci v Avstriji, *Koledar Žbornik Svobodne Slovenije* (Buenos Aires), 1949, str. 109–120; John Corsellis, O Slovencih v begunskih taboriščih, *Žbornik Svobodne Slovenije* (BA), 1973/75, str. 61–105.

¹⁰⁹ Prav ta skupina se večkrat izpostavlja zaradi svoje izredne iznajdljivosti – naredili so si namreč velik skupni šotor iz 8 rjuh, ki je zadostoval skoraj za celo skupino (okoli 40 oseb); sezidali so si pravo krušno peč, v kateri so pekli kruh zase in za plačilo v obliki kruha – tudi za druge. To skupino so v glavnem sestavljali mlajši ljudje in prav ta skupna usoda jih je medsebojno izredno povezala – mnogi so ostali »skupaj« tudi po preselitvi v Argentino. Pisni odgovori Jožeta Mihevcu na anketo R. Š.

¹¹⁰ Šlo je tako za praktične nasvete kot za fizično pomoč starejšim ali ženskam, ki so šle na pot same ali z majhnimi otroki, posojanje oblačil, orodja itn. Ustne izjave Nevenke Sommeregger in Alojzija Luskarja leta 1993 avtorici.

¹¹¹ Pernišek, *Dnevnik 1*, vpis za 9. junij 1945.

temu področju. Ko so 18. maja razdelili taborišča na dva dela – vojaški in civilni del, se je stanje vsaj za malenkost izboljšalo. Ker je bila večina beguncev kmečkega porekla in so odšli na pot z vozovi, ki so jih vlekli konji in voli, so tudi živali bivale ob njihovem skromnem domovanju (in tam opravljale tudi potrebo, kar je privabljal roje muh in drugega mrčesa), zato so le neradi izvršili ukaz, da se mora vsa živina zbrati na robu taborišča – v senci drevoreda vzdolž potoka. Samo konj je bilo okoli 400. Tam je bilo zanje sicer organizirano tudi nekakšno varovanje, saj je npr. konj ali vol za kmeta običajno predstavljal določeno premoženjsko vrednost (bogastvo), toda ti skromni ukrepi vendarle niso mogli preprečiti pogostih krajev.¹¹² Zato so se nemudoma lotili tudi izkopavanja začasnih poljskih stranišč (latrin), ki so jih izkopali ob robu taborišča. Običajno to ni bilo kaj več kot podolžna deska in posamezna stranišča so bila le zasilno ločena drugo od drugega – in s sprednje strani zakrita z blagom ali zasilnimi vrati, zbitimi iz desk.

Zaradi slabih življenjskih pogojev so ljudje že po nekaj dnevih začeli obolevati za taboriščno boleznijo – drisko, vročino in slabim počutjem. Ljudje so zaradi tega postajali vse bolj zaskrbljeni, ker so se bali griže in drugih epidemij. V taborišču se je v eni od zaplenjenih hiš nahajala tudi ambulanta, vendar so se ljudje po večini zatekali po nasvet k dr. Valentinu Meršolu,¹¹³ ki je beguncem svetoval post in počitek. Številni drugi so se zatekali po pomoč k »ljudski medicini«, ki je imela svoje zdravilo skoraj za vse bolezni. Tudi veliko mestnega prebivalstva je posnemalo kmečke ljudi, ki so v okolici nabirali zdravilna zelišča, jagodičevje (predvsem borovnice) in različne gozdne sadeže (zlasti pri gobah je bilo celo nekaj primerov lažjih zastrupitev).¹¹⁴

Pri nekaterih beguncih so se kmalu pokazale tudi številne psihične težave – predvsem kot posledica prestanega strahu na poti (obstreljevanje kolone, detonacije) in povsem negotove nadaljnje usode. Mnogi so odšli na pot v paniki in povsem nepripravljeni na begunsko življenje, zato so po nekaj dneh bivanja zapadli v različna psihična stanja – nekateri so povsem otopeli, drugi (zlasti ženske) pogosto jokali in se umikali v nekakšen verski fanatizem.¹¹⁵ To stanje se je še bolj poslabšalo po predaji domobranskih vojakov – skoraj da ni bilo družine ali skupine, ki bi ne izgubila kakšnega sorodnika, prijatelja, znanca. To je pri vseh beguncih povzročilo neko novo psihološko stanje – večine se je lotil strah in obup.¹¹⁶ Številni so iskali uteho in pomoč v molitvi in pokori: *»Čim bolj premišlujem usodo izročeni domobrancev, bolj se mi vsiljuje in utrjuje misel, da je tudi to izraz božje volje. S tem je Bog pokazal, da si mi rešitve in svobode ne bomo priborili z orožjem. Če bi to bilo v božjem načrtu bi se to že zgodilo. Morda nam bo pot v svobodno domovino odprlo orožje, toda*

¹¹² Pernišek, Dnevnik I., in Žakelj, Dnevnik 1945 – več vpisov.

¹¹³ Mednarodno priznan zdravnik, specialist za nalezljive bolezni. Pogovor avtorice z njegovim sinom dr. Tinetom Meršolom v ZDA leta 1995.

¹¹⁴ Prav tam.

¹¹⁵ Večkrat dnevno so obiskovali verske obrede in neprestano molili rožni venec. Odgovori na anketo R. Š. – skoraj pri vseh beguncih so si ti odgovori zelo podobni.

¹¹⁶ Pogovor avtorice z dr. T. Meršolom.

to bodo morali opraviti drugi ne mi. Tudi našega orožja se je držala nedolžna kri prelita zaradi strasti in sovraštva. Pogostokrat sem obsojal brezpravne umore in samovoljne poboje in si iz tega nisem obetal dobrega. Preveč je bilo zraven sovraštva in še danes je med nami vse preveč sovraštva.»¹¹⁷

Zlasti ponoči, ko so ljudje zaspali in naj bi se taborišče umirilo, so se ljudje prebujali zaradi joka otrok, presunljivih krikov posameznikov, oglašanja domačih živali in zlovesčnega oglašanja divjih ptic (sove), ki so pri mnogih vzbujale nov strah in vraževerje.¹¹⁸

PREHRANA V TABORIŠČU

Številne težave so bile vezane prav na prehrano v taborišču. Ker so angleške zasedbene oblasti šele prevzele v upravljanje svojo cono, so imele številne logistične težave – zlasti transportne narave, saj je bilo precej cest in druge infrastrukture, zaradi bombardiranja v zadnjih dneh vojne skoraj v celoti uničena. Na srečo je bilo na Koroškem tudi nekaj neizropanih nemških oskrbovalnih skladišč, ki so jih takoj ustrezno zavarovali in začeli koristiti tam shranjene zaloge hrane. V glavnem so to bile konzerve in prepečenec. Prvi »angleški obrok hrane« – črn sok,¹¹⁹ so dobili begunci šele 14. maja. Te delitve hrane so se udeležili skoraj vsi begunci – nekateri iz resnične potrebe, ker svojih zalog hrane niso imeli več,¹²⁰ mnogo pa je bilo tudi takih, ki so svoje siceršnje zaloge hranili za hujše čase.¹²¹ V naslednjih dneh se je stanje začelo počasi urejati – v taborišče so Angleži pripeljali nekaj suhe hrane (prepečenec, posušen grah in drugo posušeno zelenjavo).

Večinoma so begunci hrano pripravljali v skupnih kotlih (sodih), kamor so zmetali vse, kar so dobili od angleških oblasti oziroma kar so pripeljali s seboj. Ker je bilo v taborišču veliko konj, so pogosto pobili šibkejšje živali in si meso razdelili med seboj. Nekateri so kupili krave za zakol tudi v okoliških vaseh – morali pa so poskrbeti za to, da so meso takoj porabili. Včasih je prišlo med begunci tudi do

¹¹⁷ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 8. junij 1945.

¹¹⁸ Prav tam.

¹¹⁹ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 14. 5. – Ne pove natančno kaj naj bi to bilo, v zapisih nekaterih anketirancev pa je odgovor, da so dobili neke vrste mineštro. Ker prihaja Pernišek iz Štajerske, kjer poznajo jed z imenom »sok« – čista juha (mesna ali zelenjavna), v katero se nadrobi kruh, je možno, da so dobili kaj podobnega.

¹²⁰ Nekateri so bili na poti že 10 dni, zato so precej hrane že pojedli, mnogo pa je bilo tudi takšnih, ki hrane s seboj niti niso vzeli ali pa so jo na poti izgubili oziroma je bila uničena. Starman, Da smo smeli... Z M. Starman in njenim možem Alojzom je bilo opravljenih tudi več ustnih pogovorov.

¹²¹ Do posebne »taboriščne požrešnosti« je zelo kritičen tudi Pavel Slapar, ki pravi: »Želo radi (begunci, op. R. Š.) od drugih kaj sprejmejo, da se včasih človek vprašuje, v koliko je ta lastnost na značaju še opravičljiva. So ljudje, ki ne zaslužijo slabo, a če zvedo, da se bo kje kaj delilo, naravnost drve tja in se silijo v ospredje, da ja ne bi bili prikrajšani. Nekateri si po eni strani pustje pošiljati pakete iz inozemstva, ker so tam prijavljeni kot reveži-begunci in so si našli tako imenovane 'botre', po drugi strani pa isti ljudje domov pošiljajo. /.../« Taborišče v Spittalu in njegove spremembe, *Duhovno življenje* (BA), 27, 1960, št. 8, str. 473.

naturalne menjave blaga za blago, precej pa je bilo tudi črne borze, ki so jo skušale taboriščne oblasti sicer odpraviti, a žal neuspešno.¹²²

Številni begunci so iskali dodatno hrano tudi na sosednjih njivah – zlasti krompir¹²³ in zgodnjo zelenjavo.

UPRAVA TABORIŠČA

Angleška vojaška uprava je že 14. maja 1945 imenovala za taboriščnega poveljnika kanadskega majorja Paula Barreja, kateremu so pri delu pomagali še: pripadnici angleškega Rdečega križa Jane Balding in Florence Philips ter član Friends Ambulance Unit (FAU)¹²⁴ oficir John Corsellis. Nenehno so bile med osebjem in begunci prisotne težave v medsebojni komunikaciji. Le nekaj beguncev je dobro govorilo angleščino in zato so bili le-ti skoraj celodnevno zaposleni s tem delom (ustno in pisno, saj je bilo potrebno prevesti tudi vse odloke in ukaze, ki jih je izdala taboriščna uprava ali pa vojaška uprava v Celovcu).¹²⁵

Sami begunci so imeli v taborišču kar dva odbora. Najprej so imenovali Marka Kranjca za zastopnika NO v taborišču.¹²⁶ Po njegovem odstopu ga je 25. maja nadomestil dr. Valentin Meršol. Ustanovili so tudi poseben taboriščni odbor, ki ga je vodil Jonke (predsednik), Jan je prevzel tajništvo, Lekan je bil zadolžen za prehrano, Zupančič za veterino, Pernišek za informiranje in Maurič, ki je bil zadolžen za blagajno. V ta odbor so vključili tudi predstavnike pokrajin: Dolenjske, Notranjske, Štajerske in Ljubljane: Lesar, Žukovec, Majeršič, Kete, Geratič in Jeglič odn. dr. Logar. Odbor naj bi imel sejo vsak dan ob 9. uri. Navkljub organiziranosti pa je nekatere skrbelo, kaj bo z njimi. *»Naš položaj je še popolnoma nejasen. Žanašamo se na angleško naklonjenost jugoslovanskim narodom. Popolnoma na mestu je predlog g. Novaka, da naj NO takoj ugotovi naš pravni položaj.«*¹²⁷ Zagotovo ta skrb po zvižalni predaji SNV ni bila presenetljiva.¹²⁸

¹²² Pernišek, Dnevnik I; Žakelj, Dnevnik 1945, več vpisov.

¹²³ Prihajalo je do prave »krompirjeve vojne« – domačini so se neprestano pritoževali nad begunci, da jim pokradejo še nezrel krompir s polja (junija je bil na Koroškem zrel le zgodnji krompir, op. R. Š.), večkrat pa so le pobirali ostanke, ki so jih pustili kmetje (droben krompir). Pernišek, Dnevnik I; Žakelj, Dnevnik 1945, več vpisov.

¹²⁴ FAU je organizacija kvekerjev, ki je bila ustanovljena za namen »civilnega služenja vojске« – za tiste, ki jim krščanski pacifizem preprečuje, da bi se borili kot vojaki. Njihovo delovanje je bilo usmerjeno v pomoč trpečim, predvsem beguncem, ujetnikom – delovali so predvsem na socialnem področju.

¹²⁵ Zelo dobro so znali angleško: dr. Valentin Meršol, Rene Podhorsky, France Krištof in nekaj vojakov, ki pa so bili vrnjeni v Jugoslavijo. Odloke in odredbe so sproti objavljali v begunskem taboriščnem tisku *Domovina v taborišču*.

¹²⁶ Izvoljeni člani so večinoma bivali v Celovcu. Mlakar, Slovensko domobranstvo..., str. 490–491.

¹²⁷ Pernišek, Dnevnik I., vpis za 15. 5. 1945.

¹²⁸ Tudi kasneje so bili begunci zelo pozorni na to, kam jih peljejo, premeščajo – npr. ob selitvah posameznih taborišč, pa tudi ob različnih izletih, ob romanjih. Gantar, Spomini

Celotno taborišče je bilo razdeljeno na sedem sektorjev, in sicer po deželah, od koder so bili begunci doma. Vsak sektor pa je bil znotraj ponovno razdeljen po občinah in vsaki občini je načeljeval občinski zastopnik – iz povsem praktičnih razlogov, ker je dobro poznal svoje krajanje in jih nekako držal skupaj (pod kontrolo). Posebno enoto predstavlja opuščena tovarna, v kateri so dobile svoje bivališče družine z majhnimi otroki (veliko jih je bilo iz Ljubljane – meščani, ki so odšli na pot brez vozov), bolniki in starejši ljudje.

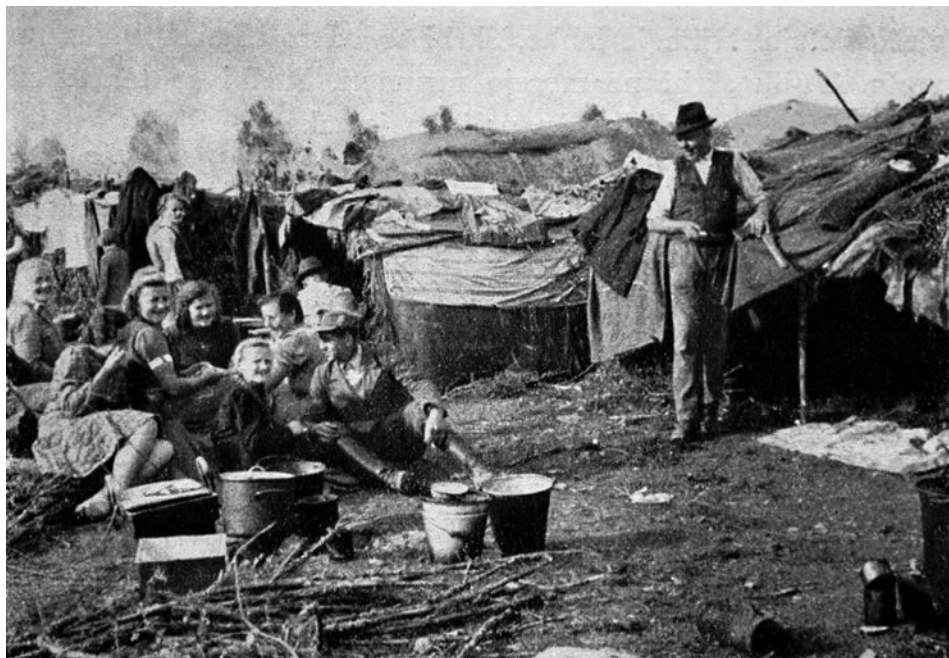
Že 5. 6. 1945 so v taborišču ustanovili podružnico Jugoslovanskega dobrodelnega društva, ki je imelo sedež v Rimu – njegova skrb pa je bila predvsem pomoč beguncem s hrano in obleko. Zaradi večjega nadzora (reda) pri tem razdeljevanju so v naslednjih dneh vse begunce tudi popisali in jim izdali posebne izkaznice – D. P. Index Card.¹²⁹

18. 6. 1945 je angleška vojaška uprava odpoklicala majorja P. Barreja in ga nadomestila z majorjem Bellom, ki je s seboj pripeljal tudi svojega pomočnika

Slika 6: Dr. Valentin Meršol rešuje usodo civilnih beguncev
(Fotografijo je posredoval dr. Valentin (Tine) Meršol iz Clevelanda.)

na begunstvo, *Žaveza*, 2000–2001, št. 38 – št. 41 (dalje: Gantar, Spomini...). Leta 2005 je K. Gantar pri Slovenski matici izdal tudi knjigo *Utrinki ugaslih sanj: spomini na mladost*.
¹²⁹ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 5. 6. 1945.

Slika 7: Potlej si postavljaj svoj dom...
(vir: *Vetrinjsko polje*, Celovec, 1952, str. 21)

kapetana Winerja. Njuna glavna aktivnost je bila povezana s preselitvijo vetrinjskega taborišča.¹³⁰

ODNOSI BEGUNCEV Z AVSTRIJSKIMI SOSEDI

Čprav so se begunci zatekli na področje, kjer je bilo precej slovenskega prebivalstva, so bili vendarle sprejeti kot »nepovabljeni gostje«. Različna neprimerna dejanja nekaterih beguncev (kraje) so sama po sebi povzročala to nenaklonjenost okoliškega prebivalstva. Nenazadnje so bile tudi njive, na katerih so našli begunci svojo začasno namestitvev, v njihovi lasti – kar je pomenilo tudi to, da je bila letina (pšenica, oves in krompir) večinoma uničena (pomendrana od ljudi in živine). Tudi okoliški pašniki, kjer begunci sicer niso bivali, so bili »uničeni«, ker so jih popasle črede konj in volov, kar je pomenilo tudi izgubo krme za prihodnjo zimo. Veliko škode je bilo narejeno v okoliških gozdovih, saj begunci niso pobirali le suhljadi po tleh, ampak so za svoje potrebe podrli tudi večje število dreves. Nekoliko več razumevanja so bili pri domačinih deležni majhni otroci, ki so jim kdaj pa kdaj podarili tudi kak priboljšek (mleko). Pogosto so begunci odhajali po dodatno

¹³⁰ Prav tam, vpis za 18. in 19. 6. 1945.

hrano v precej oddaljene vasi, kjer so bili prebivalci manj prizadeti od vsakodnevnih prestopkov in so bili zato tudi bolj radodarni. Najpogosteje je prihajalo do menjave cigaret za hrano.¹³¹

Verjetno pa je večina beguncev ta »sprejem« doživljala tudi kot veliko razočaranje, saj so se mnogi na začetku tolažili, da so prišli na slovensko zgodovinsko ozemlje in da jim zato tukaj ne bo nič hudega. »Med tukajšnjimi domačini se mi zelo slabo počutimo. Vsi so nasproti nam sovražno razpoloženi. Če prosimo, nam ničesar ne dajo, pri angleških oblasteh nas vedno tožijo in črnijo in vsako tatvino nam pripisejo. Vsi znajo slovensko, govoriti pa noče nihče. Enako je v Celovcu. Tamkaj nam tudi duhovščina ni naklonjena. Zapostavljajo nas, kjerkoli morejo. Mons. Podgorc je star in ne upa delovati. Ni se nam posrečilo spraviti skupaj slovenskega koroškega odbora, ker nihče noče prevzeti odborniškega mesta. Vzrokov za to je več: nacisti so vse narodno zavedne duhovnike izgnali iz slovenskega ozemlja. Isto so naredili tudi z narodno zavednimi kmeti in ljudmi. V vseh drugih pa ni več slovenske zavesti. Če z njimi govorim, vsi priznajo, da znajo slovensko, toda oni niso Slovenci temveč Avstrijci. Partizani, ki so po Koroškem uganjali nasilstva in rope enako kakor pri nas, so uničili še poslednje simpatije, ki so jih tukajšnji Slovenci imeli za Jugoslavijo. Tukajšnja duhovščina ne razume našega odpora proti komunizmu. Zlasti ne odobrava, da smo se v tej borbi naslonili na Nemce, ker ni mogoče hudiča izganjati s hudičem. Obsojajo tudi beg naše duhovščine in ga 'opravičujejo' z množično psihozo. Z druge strani pa so politično zelo veseli, da je naša narodna skupnost močno razbita, da med nami vlada tako silno politično sovraštvo. Trdno namreč računajo z obnovo nekdanje Avstrije in mislijo, da bodo lažje nas vladali, če bomo med sabo sprti. Ti ljudje se v ničemer niso poboljšali, nasprotno nacizem je tudi katoliške ljudi podivjal in jih napravil za brezčutne do vsega, kar ni nemško. Mi bomo imeli v novi Avstriji zelo težko stališče in težke politične borbe. Koroški Slovenci so za nas izgubljeni.«¹³²

¹³¹ Cigarete so bile za večino beguncev povsem nepomembno blago, za mnoge strastne kadilce pa velika potreba. Nekaj cigaret je beguncem razdelila tudi taboriščna uprava, nekaj tega blaga so jim zapustili Nemci ob preselitvi proti severu, nekaj pa domobranci, ki vsega svojega imetja niso mogli vzeti s seboj. Niso pa bili redki, ki so s seboj pripeljali tudi precej cigaret – nekaj za lastne potrebe in nekaj za menjavo. Kociper, Kar sem..., str. 376.

¹³² Pernišek, Dnevnik I, vpis za 21. 5. 1945. Avtor je kot izkušen politik videl in občutil precej več kot večina beguncev. Pri tem ne smemo prezreti tudi dejstva, da je ta zapis narejen v času, ko so se partizani komajda umaknili s področja Koroške, in da je bilo Vetrinjsko taborišče v bistvu ustanovljeno ravno v času največje napetosti med obema vojaškima silama, ko je bil »duh nove vojne« že precej v zraku. Ta nasprotja med zavezniki so prav tako občutili tudi domačini. Nigel Nicolson je o razumevanju »angleškega zavezništva s Titom« še bolj zgovoren: »Dobili smo ukaz, naj bomo hladnokrvni, naj oviramo partizane na vse načine razen s streljanjem. Vse civiliste, ki sta jim grozila rop ali ugrabitev, smo vzeli v zaščito; klateškim skupinam partizanov smo preprečevali dostop do bencina, hrane in transporta; kak naš tank se je 'slučajno' ustavil na pomembnem mostu ali ob železniški progi. Zastraševanje, zadrževanje in zaustavljanje – vendar nič več. Če so partizani vztrajali, da gredo skozi naše cestne zapore, smo jih morali spustiti skozi. Vsekakor ni bilo lahko izpolnjevati te ukaze, in mnogo je bilo odvisno od zdrave pameti nižjih poveljnikov, vodij oddelkov in njihovih oficirjev. Može istih činov v Titovi armadi so bili večinoma neizobraženi, divji kmečki fantje, veterani hudih bojev

Ob vsej tej nesreči, ki je zadela slovenske begunce v Avstriji, je bilo srečno naključje vsaj to, da so bili na splošno zavezniki precej kritični do avstrijske nacistične preteklosti, ki je na svoj način bila tudi sokriva, da je do povojnega begunskega problema sploh prišlo.

RAZPUSTITEV TABORIŠČA

Zaradi vsesplošne neustreznosti taborišča se je angleško poveljstvo odločilo, da taborišče ukine, begunce pa preseli v nova, bolj urejena taborišča. Ukaz je taboriščnemu vodstvu predal major Bell 25. 6. 1945 zvečer. Določen je bil tudi vrstni red selitev:

- 27. in 28. 6. 1945 se bo vsak dan po 300 beguncev odpeljalo s kamioni v Št. Vid na Glini (skupaj 600);
- 28. 6. 1945 se bo z vlakom odpeljalo 600 ljudi v Lienz in 200 v Spittal ob Dravi;
- 29. in 30. 6. 1945 bo vsak dan s kamioni prepeljanih po 200 beguncev v Judenburg.

Po preselitvi je bilo novo stanje taborišč naslednje:

- v Peggezu¹³³ pri Lienzu na vzhodnem Tirolskem, ki pa je upravno spadalo pod angleško okupacijsko cono, je živelo 2600 slovenskih beguncev (večina jih je bila doma iz Gorenjske in iz Ljubljane – mesto);
- v Spittal ob Dravi (am Drau) je odšlo 1600 beguncev (največ Notranjci in Dolenjci), ki so se pridružili okoli 600 beguncem, ki so bili tam že od prej (skupaj 2200);
- v Št. Vid ob (na) Glini je odšlo 600 beguncev (Ljubljanska okolica – Ježica, D. M. Polje, Ig);
- v Liechtenstein pri Judenburgu (na Štajerskem) je odšlo 400 beguncev.¹³⁴

V vetrinjskem taborišču je še kakšen mesec ostalo okoli 500 ljudi, ki so bili zadolženi predvsem za pospravljanje ostankov nekdanjega taborišča, nato pa so bili tudi oni prepeljani na nove lokacije.¹³⁵

in odločeni uživati sadove svoje težko pridobljene zmage. Nismo bili v doomu, kaj se bo zgodilo z vsakim sovražnikom, ki jim pade v roke.« Nicolson, Priča..., str. 3.

¹³³ Pravilna pisava je Peggetz, a ker se v vseh publikacijah uporablja le oblika Peggez, jo sprejemamo tudi v našem besedilu.

¹³⁴ Pernišek, Dnevnik I, vpisi za 21.–28. 6. 1945. Edina izjema so bili učitelji in duhovniki, ki so bili razvrščeni po »potrebi«.

¹³⁵ Žakelj, Dnevnik 1945 – več vpisov za julij 1945; *Domovina v taborišču*, št. 37 (26. 6. 45), str. 1.

TABORIŠČE PEGGEZ PRI LIENZU

Taborišče Peggez / Lienz, kamor je bilo ob razpustitvi Vetrinjskega taborišča (v dneh od 25. – 29. junija 1945) preseljenih 2600 slovenskih beguncev, se je nahajalo na Toblaškem polju – na vzhodnem Tirolskem, ki je formalno še vedno spadalo v okvir Koroške. To je bilo dejansko že staro medvojno nemško taborišče, ki so ga zgradili nemški vojaki za svojo lastno nastanitev in za namestitev ruskih emigrantov. Taborišče se je nahajalo okoli dva kilometra vzhodno od mesta Lienz – med reko Dravo in železniško progo Lienz–Spittal.

NASTANITEV

Taborišče je bilo sestavljeno iz 34 velikih barak (kasneje so zgradili še eno barako 29 a, ki pa se je nahajala izven samega taborišča – v njo so naseljevali nove begunce), ki so bile razvrščene levo in desno od glavne poti, ki so jo begunci imenovali »Aleksandrova cesta«. Barake so bile razdeljene na bivalne, ki so bile namenjene prebivanju beguncev, in na službene, kjer so bile urejene posamezne pisarne, uprava, šola itn.¹³⁶

Bivalne barake

Bivalne barake so bile razdeljene na več ločenih sob, v katerih so praviloma prebivali člani posameznih družin (ali sorodniki), skupine znancev (strogo ločeno po spolu!), umivalnico in stranišče. Posamezne sobe so bile opremljene s pogradi (včasih tudi v treh nadstropjih) in praviloma naj bi imel vsak begunec zagotovljeno vsaj svoje lastno ležišče. V vsakem prostoru je bila tudi manjša peč (gašperček) in nekaj osnovnega inventarja – miza, stoli in ponekod tudi manjša omara (»bogastvo« tega pa je bilo odvisno od iznajdljivosti posameznikov – skoraj po pravilu so jo slabše odnesli izobraženci, ki niso bili vajeni ročnih spretnosti). Zlasti v zimskih mesecih¹³⁷ je bilo v barakah težko zagotoviti primerno bivanjsko temperaturo – pomanjkanje drv in slabo izolirane barake, kjer je skozi vse možne špranje pihalo, zato so si ljudje prostore dodatno ogrevali z električnimi grelci in kuhalniki. Ker pa je to povzročalo težave z električno oskrbo, so jih taboriščne oblasti prepovedale in kasneje celo zaplenile. Ob barakah so bili urejeni tudi manjši vrtovi, kjer so begunci za svoje lastne potrebe pridelovali zelenjavo in cvetje. Glede na uradno objavo taboriščne uprave – poljedelskega odbora¹³⁸ so bili glavarji barak

¹³⁶ Več o tem: Corsellis, O Slovencih...; Slovenski begunci...; France Pernišek, Dušno pastirstvo v begunstvu na Koroškem, *Duhovno življenje* (BA), št. 5 – št. 8, 1991 (dalje: Pernišek, Dušno pastirstvo...), in pisni odgovori na anketo R. Š.

¹³⁷ Taborišče je ležalo na zemljišču v bližini vode in je bilo precej močvirnato – v zimskih mesecih pa je to področje poznano tudi po izredno nizkih temperaturah, tudi do –20 stopinj Celzija.

¹³⁸ Taboriščno glasilo *Novice* (Lienz), 25. 7. 1946.

zadolženi, da so vodili točno evidenco te pridobitvene dejavnosti: obdelovalec vrta, koliko članov šteje družina in s čim je vrt zasajen. Prav tako pa so vodili seznam oseb, ki vrta niso imele, s pojasnilom, zakaj ne – za opravičilo so šteli le bolezen, zaposlenost in če od uprave niso dobili vrta (premalo razpoložljive zemlje).

Službene barake

Št. 2 – osrednja upravna zgradba, kjer se je nahajalo vodstvo taborišča – v baraki se je nahajala tudi uradna oglasna deska, kjer so bili pritrjeni vsi uradni razglasi Vojaške uprave, Unrre in taboriščnega poveljstva. V posameznih pisarnah so begunci lahko dvignili posebne dovolilnice za potovanje izven 10-kilometrskega pasu (soba 6), evidenca/popis beguncev se je vodil v sobi 4 (le z osebno navzočnostjo vsakega begunca), delovni urad se je nahajal v sobi št. 11, pravni odsek v sobi št. 13, registracijski urad v sobi 29 (tukaj so izdajali tudi osebne legitimacije – Wohnsitzbescheinigung), v sobi 28 se je nahajal urad za razdeljevanje oblačil, preostale sobe pa so bile namenjene posameznim uradnikom.

Št. 14 – središče taborišča, v njej se je nahajala skupna kuhinja in v drugem delu manjša cerkev, pravzaprav kapela z oltarjem, ki je bil narejen iz stare omare, konzervne škatle so jim služile namesto vaz, in dveh lestencev ob strani ter oltarne slike – brezjanske Marije Pomagaj, ki jo je naslikal slikar Jerina. Kapela je imela tudi stranski oltar s sliko Marije z Jezusom, ki jo je narisala ena od neimenovanih učenk, oltar sv. Antona Padovanskega in preprosti spovednici. Nasproti vhoda se je nahajal zvonik (narejen iz tramov in železniških tračnic, ki so služile za pritrkavanje namesto zvonov).

Št. 17 – šolska baraka: posamezne sobe, ki so se nahajale na obeh straneh osrednjega hodnika, so bile namenjene otroškemu vrtcu,¹³⁹ ljudski šoli, gimnaziji in strokovnim šolam ter knjižnici. Tu se je nahajala tudi šolska poliklinika.

Št. 18 – je bila namenjena glasbeni šoli.

Št. 19 – begunska tiskarna, vključno z upravno pisarno, ki jo je vodil dr. Blatnik. V baraki so sprva imeli le preprost ciklostilni stroj, ki so ga kmalu nadomestili s pravim električnim ciklostilnim tiskarskim strojem (na valje). V tej tiskarni so tiskali dnevne časopise, učbenike za potrebe begunskih šol in različne tiskovine, ki so jih potrebovali za delovanje taborišča (živilske karte, obrazci).

Št. 22 in št. 27 – dijaški konvikt za fante in za dekleta.

Št. 25 – delavska kuhinja in gledališka baraka, kjer so se odvijale številne igre, akademije, pevski nastopi, športne predstave (v zimskem času), predavanja itd. Tudi ta dvorana je bila bogato okrašena – poslikana z motivi iz kmečkega življenja (Jerina).

Dve posebni baraki sta bili namenjeni taboriščnim delavnicam – mizarski, mehanični, kovaški, čevljarski, krojaški, šiviljski, brivnici in drugim rokodelskim

¹³⁹ Tudi ta prostor je slikar Jerina poslikal s prizori iz Sneguljčice in Rdeče kapice. Pernišek, Dušno pastirstvo...

delavnicam, ki so oskrbovale osnovne potrebe beguncev. V taborišču so imeli tudi posebno trgovino, v kateri so si lahko begunci kupili nekaj drobnarij, ki so jih potrebovali za vsakdanje življenje – britvice, milo, šolske potrebščine, pisma itd.

Peggeško taborišče je bilo poznano v vsej angleški okupacijski coni predvsem kot kulturno in vzgojno središče¹⁴⁰ slovenskih beguncev v Avstriji, ki so ga pogosto obiskovali številni ugledni gostje (od britanskih parlamentarcev do vojaških in političnih oseb ter predstavnikov Unrre).

Kako pomembno vlogo so imeli v »taboriščnem gospodarstvu« sami begunci, nam zgovorno prikazuje »Izkaz zaposlenih v taborišču Peggez na dan 30. 1. 1946«. ¹⁴¹ Vsi ti, ki so bili redno zaposleni, so dobivali tudi redno plačo, ki je bila enaka za vsa taborišča v angleški okupacijski coni (glej tabele 1–5).

Tabela 1: Zaposleni v administraciji

	Slovenci	Hrvati	Srbi	Rusi	Čehi	Latvijci	VD	Skupaj
Uradniki	37			11				48
Inženirji	2							2
Kom. b.	18	2	3	7			1	31
Policija	12	3	6	27				48
Služitelji	11			9				20
Skupaj	80	5	9	54			1	149

Vir: Izkaz zaposlenih...

VD – Volksdeutscherji (ni navedeno njihovo poreklo)

Kom. b. – komandanti barak

Tabela 2: Zaposleni v šolstvu in zdravstvu

	Slovenci	Hrvati	Srbi	Rusi	Čehi	Latvijci	VD	Skupaj
Profesorji	17	2						19
Učitelji	23	1	1	6				31
Zdrav.os.	9	2		6	1		4	22
Čistilci	5	1		10				16
Skupaj	54	6	1	22	1		4	88

Vir: Izkaz zaposlenih...

Zdrav. os. – zdravstveno osebje (zdravniki, medicinske sestre)

¹⁴⁰ Peggeško gimnazijo so obiskovali dijaki iz vseh koroških begunskih taborišč in prav zato so tukaj ustanovili tudi dijaški konvikt. Ustna izjava dr. Jožeta Ranta avtorici leta 2001.

¹⁴¹ Dalje: Izkaz zaposlenih..., Arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š. Dokument ima eno stran.

Tabela 3: Zaposleni delavci (izučeni in priučeni)

	Slovenci	Hrvati	Srbi	Rusi	Čehi	Latvijci	VD	Skupaj
Vrtnarji	12			3				15
Drvarji	159			18				177
Ključav.	6			7		1		14
Električ.	3			2				5
Mizarji	10			5				15
Tesarji	5			11				16
Ostali	9			2				11
Skladiš.	1	1		11				13
Mesarji	2	1						3
Čevljarji	10			16				26
Šoferji	14	2		2				18
Ostali	3							3
Krojači	5			2				7
Šivilje	13			11				24
Ostali	2							2
Vajenci	21			1				22
Delavci	22			11				33
Skupaj	297	4		102		1		404

Vir: Izkaz zaposlenih...

Skupina vajenci – za svoje delo niso prejeli plačila.

Tabela 4: Zaposleni v kuhinji

	Slovenci	Hrvati	Srbi	Rusi	Čehi	Latvijci	VD	Skupaj
Kuharji	5	1	1	4				11
Pom.os.	14			14				28
Skupaj	19	1	1	18				39

Vir: Izkaz zaposlenih...

Pom. os. – pomožno osebje

Tabela 5: Skupaj zaposleni

	Slovenci	Hrvati	Srbi	Rusi	Čehi	Latvijci	VD	Skupaj
Administr.	80	5	9	55			1	149
Šol./zdrav.	54	6	1	22	1		4	88
Delavci	297	4		102		1		404

	Slovenci	Hrvati	Srbi	Rusi	Čehi	Latvijci	VD	Skupaj
Kuhinja	19	1	1	18				39
Skupaj	450	16	11	196	1	1	5	680

Vir: Izkaz zaposlenih...

Iz tabel je razvidno, da je bilo med zaposlenimi daleč največ Slovencev, kar je seveda predvsem posledica tega, da jih je bilo tudi številčno največ. Verjetno pa je k tako velikemu številu zaposlenih prispevalo tudi dejstvo, da je bilo med slovenskimi begunci veliko inteligence in ljudi, ki so bili izučeni za določene poklice (obrtniki).

Na drugem mestu so Rusi, kar je na eni strani tudi posledica njihove številčnosti, pa tudi tega, da so bili prav oni prvi prebivalci tega taborišča in so tudi po prihodu slovenskih beguncev obdržali nekatera delovna mesta / zlasti v administraciji (policija!), kuhinji in pri določenih obrtniških delih (tesarji, skladiščniki, čevljarji, šivilje).¹⁴²

HIGIENSKI POGOJI

Podobno kot v drugih taboriščih je bila sanitetna služba organizirana tudi v tem taborišču. Takoj po preselitvi je sicer bilo veliko prepirov in nesoglasij z ruskimi begunci, ki so se kot »staroselci« imeli za privilegirano skupino, žal pa niso spadali med najbolj urejene begunce. Postopoma so jih iz vseh vidnejših služb izrinili prav slovenski begunci in s tem je taborišče dobilo tudi navzven videz urejenosti in čistosti. Ker so morali vsi za delo sposobni begunci opravljati obvezno delovno zadolžitev, so bili določeni tudi posebni vzdrževalci cest in čistilci barak (skupnih prostorov). Poleg teh rednih uslužbencev, ki so bili za svoje delo tudi plačani (sicer skromno, saj je bila večina njihovega zaslužka »odtrgana« za prehrano, stanovanje in druge taboriščne potrebe), pa so bili vsi begunci zadolženi, da sami skrbijo za higieno svojih lastnih in skupnih prostorov.¹⁴³ Taboriščni listi so skoraj dnevno objavljali različne predpise in odredbe prav s tega področja.¹⁴⁴

Že 18. julija 1945 je taboriščna uprava izdala posebna »Zdravstvena pravila za barake« – za izvajanje le-teh so bili zadolženi poveljniki barak. Navodila so vsebovala predvsem določila v zvezi z osebno higieno (redno kopanje vsaj enkrat tedensko in pregledovanje las in telesa zaradi bolh in uši), odpadki (le na določeno mesto – na razpolago so imeli dva soda, v katera so ločeno odmetavali odpadke:

¹⁴² Pernišek, Dnevnik I; Žakelj, Dnevnik 1945, več vpisov; Corsellis, O Slovencih...

¹⁴³ Prav tam.

¹⁴⁴ Kot uradni list taboriščne uprave so veljale *Novice* (izhajale so od 3. 7. 1945 – 13. 11. 1946). Ob njih so izhajali tudi *Domači glasovi* (ur. F. Blatnik), katerih vsebina je bila bolj vsestranska.

biološke, ki so jih uporabljali kot gnojilo, in ostale odpadke),¹⁴⁵ prepoved kuhanja in pranja po barakah, redno vzdrževanje tal (trikrat tedensko ribanje), kontrolirati zdravstveno stanje beguncev – vsako težavo je bilo potrebno javiti dežurnemu zdravniku (preprečevanje epidemij – prav zaradi te nevarnosti je bila nekajkrat objavljena karantena taborišča – tifus, celo primer črnih koz). V taborišču so delovali trije zdravniki, vsi iz vrst samih beguncev, dr. Felger za odrasle ter dr. Valentin Meršol in dr. Franc Puc, ki sta vodila šolsko polikliniko.

Zaradi pomanjkljive higiene (predvsem pri moških in otrocih) so se že kmalu pojavile tudi različne kožne bolezni (ekcemi, garje, gnojni izpuščaji) – vsem tem je bilo strogo prepovedano uporabljati skupno kopalnico v baraki 24. Bolni so se morali obvezno zglasiti v taboriščni ambulanti.¹⁴⁶ Zdravstveno osebje je moralo voditi tudi evidenco vseh bolezni, pa tudi siceršnjega stanja beguncev – preko sistematičnih pregledov. Posebna skrb je bila namenjena tudi cepljenju otrok in odraslih.¹⁴⁷ Njihova posebna dolžnost je bila tudi nadzor kuhinje in drugih skupnih prostorov. Prav tako so morali poskrbeti tudi za zadostno število usposobljenih medicinskih sester in bolničarjev (preko tečajev).¹⁴⁸

13. in 17. 8. 1946 je bilo v *Novicah* objavljeno obvestilo, da bo v prihodnjih dneh v taborišču delovala posebna zdravniška komisija, ki bo pregledala vse begunce – rentgensko slikanje pljuč. Pregledi so bili obvezni za vse begunce, tudi za tiste, ki so bili zaposleni izven taborišča (obvestiti so jih morali svojci oziroma znanci). Na slikanje so morali prihajati po posameznih skupinah, ločeno po spolu in starosti. Ker so pri nekaterih odkrili TBC, so bili ti naknadno še enkrat poklicani na slikanje, v naslednjih letih pa so zaradi nenehnega naraščanja obolelih odprli celo posebno kliniko.¹⁴⁹

Zaradi velike nevarnosti požara (lesene barake in preprosta električna napeljava) je bila v taborišču organizirana tudi posebna dežurna gasilska služba, ki je bila v stalni pripravljenosti. Gasilska četa je imela svojega gasilskega poveljnika in osem gasilcev, ki so morali dnevno kontrolirati vse barake (zlasti peči, ob katerih so begunci sušili perilo, drva itd., in električno napeljavo) – predvsem »gasilsko orodje« za primer nenadnega požara (veliko posodo z vodo, kramp in sekiro) in gasilne aparate. Gasilska četa se je morala tudi redno urediti (poskusne vaje) in seznanjati tudi preostale begunce z navodili, kaj morajo storiti v primeru požara. Ker v begunskem tisku ni nobenega poročila o morebitnem požaru, lahko sklepamo, da so bili ti ukrepi učinkoviti in da so se jih tudi begunci držali, saj je šlo predvsem za njihovo lastno varnost.

Vsako neupoštevanje požarnega reda je bilo strogo kaznovano, kar je veljalo tudi za samo gasilsko četo – tako je bil npr. kaznovan/odstavljen kot poveljnik

¹⁴⁵ Obvestilo, *Novice* (Lienz), št. 168 (24. 7. 46), str. 2.

¹⁴⁶ Obvestilo, *Novice* (Lienz), št. 242 (17. 10. 46), str. 2.

¹⁴⁷ Taboriščni red – predvsem člani od 27–28, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

¹⁴⁸ Ustna izjava dr. Tineta Meršola in Nevenke Sommeregger avtorici leta 1995.

¹⁴⁹ Corsellis, O Slovencih...

požarne straže Edvard Draksler, ker ni znal narediti reda v svoji četi in je »dopustil«, da je dežurni gasilec zapustil svoje mesto in šel domov spat. Kaznovan je bil s 14-dnevno zaporno kaznijo zaradi povzročitve izredno hude ogroženosti beguncev, ki niso bili varovani.¹⁵⁰

PREHRANA V TABORIŠČU

Vsi begunci, razen majhnih otrok, so redno prejeli hrano v taboriščni kuhinji, ki je bila v baraki 14. Pravzaprav sta bili dve kuhinji – ena je bila namenjena šolski mladini in druga odraslim beguncem. Zaradi razmeroma omejenega prostora je pri razdeljevanju hrane veljal strog red in določene so bile ure, kdaj se je delila hrana. Tudi pri tem je imel pomembno vlogo poveljnik barake, ki je v osrednji kuhinji občasno prevzemal hrano za vso barako – zlasti dodatke za mladino in delavce. Vsa hrana se je delila le s predložitvijo posebnih živilskih nakaznic, ki so veljale za vsako taborišče posebej – le-te so se sproti, po izdaji hrane, zaznamovale na nakaznici. Ker je bila še vedno racionalizirana prehrana, so morali glavarji/poveljniki barak pripraviti tudi točne sezname vseh prebivalcev barak, ki so bili sestavljeni iz naslednjih podatkov: tekoča št., ime in priimek, rojstni podatki, št. index karte, vrsta dela, št. prehranjevalne karte in podpis. Vrstni red spiskov je bil sestavljen iz naslednjih desetih rubrik: spisek od 0–1. leta starosti; spisek od 1.–3. leta starosti; spisek od 3.–6. leta starosti; spisek od 6.–12. leta starosti; spisek od 12.–18. leta starosti; spisek za normalne nezaposlene; spisek od 60 let dalje – nezaposleni; spisek za matere, noseče in doječe do 1. leta, nezaposlene; spisek za nameščence; spisek za delavce.

Posebej je bila določena tudi dietna prehrana – od I. do III. Občasno so posamezne skupine prejemale tudi dodatke, osnovno pravilo pri tem pa je bilo, da je vsaka oseba lahko prejela le po en dodatek (niso se seštevali).¹⁵¹ Največkrat so bili teh dodatkov deležni otroci in delavci – običajno so to bili dodatki, kot so sladkor, maščobe, mleko, sadje pa tudi kruh (za fizične delavce). Zelo natančni so bili tudi pri možnih zlorabah živilskih kart – vsi, ki so npr. odšli iz taborišča, so morali obvezno vrniti v upravi preostanek kart.¹⁵²

Ker je bila prav prehrana ena od ključnih problemov, je bilo skrbno nadzorovano tako delo kuhinje kot razdeljevanje hrane. Vse to je nadziral poseben uradnik Unrre (messing officir), s strani samih beguncev pa je to potekalo preko posebne prehranjevalne komisije, ki so jo sestavljali: šefa obeh kuhinj, stalna kuhinjska nadzornika, skladiščnik ter po en predstavnik vsake narodnosti. Komisija se je sestajala

¹⁵⁰ Naredba za gasilskega poveljnika, *Novice*, št. 118 (22. 5. 1946), str. 2, in št. 260 (8. 11. 1946), str. 2.

¹⁵¹ Objava, *Novice*, 25. 9. 1946, str. 2.

¹⁵² Z njimi si v drugem taborišču tako ali tako niso mogli pomagati, ker je imelo vsako taborišče svoje karte. Objava, *Novice*, 12. 11. 1946, in Žakelj, *Dnevnik 1945–46*, več vpisov.

enkrat tedensko in obravnavala: 1. jedilnik za prihodnji teden za obe kuhinji; 2. vsa sredstva, s katerimi bi se dosegla čim boljša in bolj zdrava hrana.¹⁵³

Četudi ljudje v taborišču niso stradali, je bilo zlasti moškim in odraščajočim otrokom hrane vedno premalo. Poleg domačih pridelkov s svojih vrtov so si pomagali tudi z nabiranjem hrane v naravi in s kupovanjem nekaterih živil pri okoliških kmetih. Veliko beguncev, ki so bili zaposleni izven taborišča, je pri njih opravljalo razna pomožna kmečka dela in namesto plačila prejemale hrano – krompir, mlečne izdelke.¹⁵⁴

Ker je v bližini taborišča tekla reka Drava, so begunci hodili tudi na ribolov, ki pa je bil prepovedan – kogar so zalotili, je bil kaznovan z odvzemom hrane za kak dan ali dva. Najpogostejši »krivolovci« so bili otroci, za katere so bili odgovorni njihovi starši oziroma skrbniki.¹⁵⁵

Neposredno je bil za prehrano v taborišču zadolžen oskrbovalni oficir Lan-ser, kateremu je pri delu/oskrbi pomagal tudi poseben kmetijski odbor, ki so ga sestavljali begunci: Matevž Kalan, Ivan Ašič in kot tajnik Momir Gajin. Skupaj so namreč določili bodočo »kmetijsko politiko« – koliko obdelovalne zemlje bodo preorali in zasadili z določenimi rastlinami. Nekaj osnovnega orodja so izdelali kar v taboriščnih delavnicah, semena pa je nabavilo vodstvo taborišča. Sredi leta 1946 so obdelovali kar 59.000 m² – največ površin je bilo namenjeno sajenju krompirja (kar 48.900 m²), sledijo pa še fižol (5.600 m²), proso (2.800 m²), repa (1.100 m²) in korenje (0.600 m²).¹⁵⁶ K temu pridelku moramo dodati še vse zasejane oziroma obdelane površine v neposredni bližini barak – vrtničke, kjer so sami begunci pridelovali zelenjavo za vsakdanjo rabo: krompir, kumare, korenje, čebulo, fižol, zelje, paradižnik, kolerabo, peso, cvetačo, grah, solato, špinačo, peteršilj in drugo zelenjavo in začimbe. Gojili so tudi jagode in cvetje.¹⁵⁷ Tudi vse te površine in na njih posajena zelenjava je bila evidentirana (popisana) in tisti, ki so imeli svoje vrtove, niso bili upravičeni do posebnih dodatkov.¹⁵⁸

UPRAVA TABORIŠČA

Nad begunci je imelo oblast/nadzor kar več upravnih organov, kar nedvomno kaže na njihov slab (oziroma zelo podrejen) položaj.¹⁵⁹ Vrhovna komanda nad vsemi

¹⁵³ Taboriščni red, člen 24, par. I.– III, arhiv V. Meršol, kopija v arhivu R. Š.

¹⁵⁴ Gantar, Spomini ...

¹⁵⁵ Ustna izjava J. Okorna avtorici leta 2004.

¹⁵⁶ Glede na izbor pridelkov se vidi, da gre dejansko bolj za dodatno hrano – osnovno živilo je bil še vedno grah, ki so ga pripeljali od drugod. Pernišek, Žakelj – Dnevnik.

¹⁵⁷ Report of the session of the farming-committees on 17th July 1946 in Camp Peggez, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

¹⁵⁸ Taboriščna uprava – poljedelski odbor razglašča, *Novice*, 25. 7. 1946.

¹⁵⁹ Pernišek, Dnevnik I. Večkrat zapiše, da so begunci »le številke«. Npr. vpis za 28. 5. 1945, 14. 4. 1946.

taborišči je bila v rokah angleške vojaške uprave, ki je imela svoj sedež v Celovcu. Prvotno je tej upravi poveljeval polkovnik Smith, nato pa ga je julija 1945 nasledil polkovnik Simson. Ta uprava je tudi izdajala odredbe in naredbe, ki so veljale za vsa taborišča v angleški okupacijski coni – neupoštevanje le-teh je preverjala in kršitelje kaznovala pa posebna vojaška policija, ki je ugotovljene krivce predala naprej vojaškemu sodišču, ki ga je vodil polkovnik D. Logan Gray. Zlasti so spadale pod njihovo jurisdikcijo dolžnosti beguncev – delovna obveznost (za vse od 14.–60. leta starosti – z nekaterimi izjemami), omejeno gibanje, stroga prepoved nošenja orožja, črna borza in druga kazniva dejanja itd.¹⁶⁰

Ker je bila Avstrija še vedno močno gospodarsko prizadeta, predvsem na področju komunikacij, je bilo največ pozornosti novih oblastnikov usmerjenih prav na to področje. Po drugi strani pa je tu še vedno potekal proces denacifikacije, ki je za zapahe spravil kar okoli 2000 vidnih nacistov.¹⁶¹ Naslednja pozornost pa je veljala prav beguncem, ki so se jih vsi hoteli kar najhitreje znebiti.¹⁶² Določene pristojnosti nad begunci so imele tudi avstrijske lokalne oblasti, zlasti če so se ti nahajali izven 10-kilometrskega pasu, v katerem so se lahko gibali. Njihove prepustnice oziroma dovoljenja za potovanja so preverjali avstrijski policisti.¹⁶³

Poveljnik taborišča Peggez je bil od julija 1945 naprej angleški major A. E. Richards, R. N. F., ki je bil zadolžen za notranje delovanje taborišča – mesto v malem, kjer naj bi bilo poskrbljeno za normalno (a skromno!) življenje beguncev. Poleg poveljnika je bilo v taborišču zaposlenih še več angleških vojakov: naredniki Marshall, Harrison, Dalby, Creedy in Whitfield, desetar Smith, navadni vojaki Nolan, Horlock, Sollick, Gambon, Craig in Hennesey ter člani angleškega rdečega križa in drugih dobrodelnih organizacij (npr. Friends Ambulance Unit – John Corsellis). Ti uradniki, ki so pokrivali posamezna področja – prehrano, nastanitev, organizacijo dela, šolstvo in kulturo, red in varnost taborišča, so imeli v svojih pisarnah tudi uradne ure, ki so se jih morali begunci strogo držati. Celotno vodstvo taborišča pa je bilo odgovorno predvsem za kontrolo beguncev – da so vsi spoštovali odredbe, da so bili vsi begunci registrirani (od 29. 8. 1945 dalje je veljala prepoved novega doseljavanja beguncev)¹⁶⁴ in imeli svoje identifikacijske izkaznice in živilske nakaznice za hrano. Prav tako je bilo predpisano, da so lahko begunci zapuščali taborišče le pri glavnem vhodu, kjer je taboriščna policija preverjala njihove dokumente in vodila tudi evidenco trajanja odsotnosti. Po 22.

¹⁶⁰ Odredba za preseljene osebe, *Novice*, št. 125 (24. 11. 1945), str. 2, ali *Novice*, št. 34 (11. 2. 1946), str. 2. Te odredbe so morale biti izobešane tudi na več javnih mestih v taborišču (na oglasni deski pred upravno zgradbo ter po vseh barakah).

¹⁶¹ Obvestilo, *Novice*, št. 18 (23. 7. 1945), str. 1. Ta številka bi lahko bila tudi bistveno višja, vendar so nekateri zavzemali pomembna strokovna in upravna mesta, ki jih niso mogli čez noč zamenjati z drugim, primernim osebjem. Je pa ta proces trajal še nekaj naslednjih let, nekateri pa so se tudi spretno prikrili. O tem piše tudi Pernišek, *Dnevnik II*, vpis za 28. 4. 1946.

¹⁶² Pernišek, *Dnevnik II*, vpis za 14. 4. 1946.

¹⁶³ Taboriščna uprava opozarja, *Novice*, 21. 2. 1946.

¹⁶⁴ Peggeško taborišče ne sprejme nikogar več, *Novice*, št. 51 (30. 8. 1945), str. 1.

uri je bilo prepovedano vsako gibanje beguncev – policijska ura, ki je trajala do 6. ure zjutraj.¹⁶⁵

Ker pa je bilo angleških uradnikov vendarle premalo, so sčasoma v upravno službo pritegnili tudi nekaj beguncev. Že novembra 1945 je poveljnik taborišča imenoval tudi posebnega »begunskega vodjo« taborišča (superintendenta) – stotnika Lakića, ki so mu pri delu pomagali vodje posameznih narodnostnih skupin. Navzdol se je ta oblast prenašala najprej na poveljnike posameznih barak in nato na sobne starešine. Ko je Lakić januarja 1946 odstopil, ga je nadomestil dr. Valentin Meršol, njegov pomočnik pa je bil Franjo Smole.¹⁶⁶

11. decembra 1945¹⁶⁷ je taborišče Peggez prešlo iz rok angleške vojaške uprave pod upravo Unrre, ki si je zadala predvsem nalogo, da bi se čim več beguncev čim prej vrnilo na svoje domove oziroma v domovino; tistim, ki pa jim to ne bi bilo mogoče, pa bi našli novo prebivališče v tujem svetu. Za novega poveljnika/ravnatelja je bil za kratek čas imenovan najprej Manuel Katz, ki ga je že po enem tednu nasledil major Noel Simmonds iz teama C. A. S. 331; njuni sodelavci so bili še: Florence Boester, John Corsellis (iz prejšnjega osebja), Lea Thomas in Ayrole Lucien.

Nova uprava, ki je sicer nadaljevala z delom svojih predhodnikov, je vendarle želela uvesti določene spremembe, zlasti večjo samoupravo beguncev.¹⁶⁸ Tako so bile 13. 1. 1946 v taborišču izvedene nove volitve slovenskega taboriščnega odbora – predhodno je potekalo evidentiranje kandidatov po barakah – volitev so se lahko udeležili vsi odrasli begunci (do vključno letnika 1925), ki so bili stalno prijavljeni v taborišču. Princip volitev je bil preko zastopnikov/elektorjev za vsakih 10 volilnih upravičencev. Volitve so bile tajne in so potekale po posameznih barakah.¹⁶⁹

V začetku maja 1946¹⁷⁰ so v taborišču volili tudi taboriščne funkcionarje – vsi skupaj so predstavljali t. i. Mednarodni taboriščni odbor, ki je imel predvsem posvetovalno vlogo oziroma je bil v pomoč ravnatelju. Njegove naloge so bile predvsem:

- a) posvetovati se o tekočih zadevah,
- b) izražati želje in nasvete glede nameravanihboljšavanj v taborišču,

¹⁶⁵ Odredba taboriščnega poveljnika, *Novice*, št. 125 (24. 11. 1945), str. 2.

¹⁶⁶ Prav tam. Tudi Corsellis, *O Slovencih...*, str. 62–63.

¹⁶⁷ Naše taborišče je prevzela UNRRA, *Novice*, št. 142 (12. 12. 1945), str. 1–2. V poročilu predsednika V. Meršola z dne 13. 1. 1946 je podatek, da se je to zgodilo 14. decembra 1945. Arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

¹⁶⁸ Predvsem so hoteli izkoristiti begunsko inteligenco, ki je bilo prav v tem taborišču izredno veliko – veliko učiteljev, pravnikov, zdravnikov, duhovnikov in drugih visokih uradnikov. Najbolj zgovoren je bil primer dr. Valentina Meršola, ki je opravljal celo vrsto funkcij: od predsednika taborišča, zdravnika, prevajalca do učitelja na tečajih in v šoli. France Pernišek, Dr. Valentin Meršol, *Duhovno življenje* (BA), september–okt./nov. 1995, str. 237–261.

¹⁶⁹ Volitve, *Novice*, št. 2–5, januar 1946.

¹⁷⁰ Slovenci so volili 2. 5., druge skupine pa 3. 5. 1945. Volitve v taborišču, *Novice*, št. 100, 104, 111–112 (april–maj 1946)

- c) razgovarjati se o smernicah za posebna navodila in odredbe v taboriščnem življenju.

Lahko pa je podal tudi mnenje pri imenovanju namestnika taboriščnega vodje, ki ga je sicer imenoval ravnatelj/direktor taborišča.¹⁷¹

Slovinci so s 77,59 % (volilnih upravičencev je bilo 1352) izvolili dr. Valentina Meršola, za njegovega prvega namestnika je bil izvoljen Valentin Markež in za drugega namestnika Ivan Gruden. Hrvatje so izvolili dr. Zudeniga in kot namestnika dr. Vuletina, Srbi so izvolili Djurišiča in kot namestnika Maksimovića, Rusi, ki so edini imeli dve kandidatni listi, pa so izvolili Mihajla Kravčenka.¹⁷²

Poleg taboriščnega odbora je v taborišču deloval tudi Socialni odbor – The Social Committee of Slovene emigrants in Austria-Lienz, ki mu je predsedoval msgr. Matija Škerbec,¹⁷³ tajnik odbora je bil Franc Pernišek. Že iz imena se da razbrati njegove glavne naloge: pomoč beguncem v hrani, obleki in obutvi. Odbor je bil izrazito versko in hierarhično naravnani in ni dopuščal nobene demokracije oziroma samovolje. Okoli njegovega delovanja so se pogosto širile upravičene pa tudi neupravičene kritike. Predvsem, da dobijo več pomoči tisti, ki so bolj lojalni cerkvi, nekateri pa so odboru očitali tudi črno borzijanstvo / prekupčevanje s hrano. Odbor je bil zelo aktiven tudi na političnem področju – taboriščnemu vodstvu je poslal več peticij, v katerih ga je seznanjal s težavami beguncev in s položajem v Jugoslaviji¹⁷⁴ – predvsem zato, da bi vodstvo prepričal o veliki nevarnosti, ki jim preti, če bi prišlo do vračanja beguncev v Jugoslavijo (strah pred morebitno repatriacijo, ki je kot Damoklejev meč nenehno visela nad glavami beguncev).¹⁷⁵

¹⁷¹ Taboriščni red, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

¹⁷² Izid volitev narodnih predstavnikov v našem taborišču, *Novice*, št. 104 (4. 5. 1946), str. 2.

¹⁷³ Msgr. Matija Škerbec (1886–1963), teolog, publicist in socialni delavec. Študij bogoslovja je končal l. 1912 in kot župnik deloval najprej v Trziču, nato kot dekan v Kranju. Politično je do leta 1918 deloval v SLS – zlasti ga je zanimalo delavsko in socialno vprašanje. Po šenčurskih dogodkih (1932) je bil aretiran in obsojen na krajšo zaporno kazen. Na začetku vojne se je umaknil v Ljubljano in postal (1942) vodja škofijske dobrodelne pisarne. Aktivno se je vključil v delo NO (1944). Ob koncu vojne se je umaknil v Avstrijo in sodeloval pri Socialnem odboru za pomoč slovenskim beguncem v Avstriji. Leta 1949 se je preselil v ZDA (Cleveland) in pisal predvsem spominsko in historično prozo: *Rdeča zver – pijana krvi* (4 zv.), *Krivda rdeče fronte* (3 zv.). Njegovo delovanje v obdobju 1945–1949 (na Koroškem) je zaradi za sedaj še nedostopnih virov (dr. Jagodičev arhiv) nemogoče bolj podrobno raziskati. Nedvomno pa je bil, iz nekoliko prikritega položaja, kot predsednik Socialnega odbora, eden od ključnih politikov / akterjev, ki je bil prisoten praktično pri vseh odločitvah in aktivnostih. Bil je tudi na jugoslovanskem seznamu vojnih zločincev in Jugoslovani so si zelo prizadevali, da bi ga Angleži repatriirali, zato se je kasneje umaknil iz taborišča in prebival pri različnih okoliških župnikih. Sam je večkrat zapisal, da ga je Ozna skušala v Celovcu nekajkrat aretirati, a se ji je vsakič srečno izmaknil. Imel pa je tudi izredno močan vpliv na mlade ljudi, npr. na Pavleta Ranta. Ustna izjava dr. Jožeta Ranta avtorici leta 2001.

¹⁷⁴ V obliki odlomkov iz pism in ustnih poročil novih beguncev. Corsellis, O Slovencih..., str. 96.

¹⁷⁵ To Group Captain Ryder Young..., 20. 7. 1946, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

Zaradi zmanjševanja Unrrinega osebja v Avstriji so bili sredi maja 1946 iz Peggeza odpoklicani štirje njeni uslužbenci, med njimi tudi ravnatelj Simmonds, ki ga je nadomestil letalski polkovnik Ryder Young. Ta je s seboj pripeljal tudi svojega uradnika Paula Mzyka, ki je postal glavni preskrbovalni oficir.¹⁷⁶ Zaradi zmanjšanja osebja se je novi ravnatelj zavzemal za čim večjo samoupravo beguncev povsod tam, kjer se je to dalo nadomestiti. Tako so že v naslednjih dneh (18. in 20. 5. 1946) izvedli dodatne volitve poveljnikov barak.¹⁷⁷

Prav v času, ko je ravnateljaval R. Young, je samouprava v taborišču dosegla svoj največji obseg. Ustanovili so celo vrsto odborov (13 po številu), ki so se morali redno sestajati – tedensko ob četrtnih in mesečno ob sredah. Za vsak odbor posebej je bil izvoljen po en predsednik iz vrst beguncev, njemu v pomoč pa je bil dodeljen tudi po en uradnik Unrre. Delovali so naslednji odbori (sestanki naj bili enkrat mesečno):

1. Mednarodni odbor za skrbstvo (Welfare), preds. dr. Meršol / Paul Mzyk
2. Mednarodni odbor za vzgojo, preds. ravn. Marko Bajuk / P. Mzyk
3. Zabavni odbor, preds. salezijanski duhovnik Ivan Matko / P. Mzyk
4. Tovarna, preds. Smole / Lanser
5. Stanovanjski odbor, preds. dr. Meršol / Mzyk
6. Poljedelski odbor, preds. Jože Lekan / Lanser
7. Komandanti barak, preds. dr. Meršol / dir. R. Young
8. Športni odbor, preds. dr. Edvard Vračko / Mzyk
9. Trgovinski odbor, preds. Pavle Masič / van Gheluwe
10. Boy-skavti, preds. dr. Meršol / dir. R. Young
11. Mednarodni sestanki vodij skupin, dr. Meršol / dir. R. Young
12. Mednarodni kuhinjski odbor, preds. Lekan / van Gheluwe
13. Odbor za delo, preds. Ivan Gruden / Lanser¹⁷⁸

Navkljub tako razvejani samoupravi pa je bilo strogo prepovedano, da bi se begunci ukvarjali s politiko. »*Kakršnakoli politična dejavnost je v taborišču strogo prepovedana. Politični sestanki niso dovoljeni.*«¹⁷⁹

Kot poseben organ je deloval Varstveni svet za taborišče Peggez-Lienz – njego-

¹⁷⁶ Tako pogosto menjavanje Unrrinega osebja se je izvajalo še iz enega razloga – da se osebje ne bi preveč navezalo na begunce in jim bilo prekomerno naklonjeno. Po prepričanju vodstva Unrre morajo begunci vseskozi občutiti podrejen položaj in se čim prej odločiti za vrnitev v domovino. Corsellis, O Slovencih..., str. 88–90.

¹⁷⁷ Volitve poveljnikov barak in njih namestnikov, *Novice*, št. 112 A (15. 5. 1946), str. 1.

¹⁷⁸ Ime, ki je navedeno za poševno črto, je odgovorna oseba s strani Unrrinega osebja. Odbori od 10–13 so se morali dobivati enkrat tedensko. Prav tako je bilo predvideno četrtletno poročanje direktorju R. Youngu. Odredba taboriščne uprave št. 14 (Peggez, 12. 7. 1946), arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

¹⁷⁹ Taboriščni red, čl. 43, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š. Zato so se begunci vseskozi šli neko obliko prikrite politike, ki je bila skrita za raznimi socialnimi, varstvenimi in drugimi odbori. S pridom pa so izkoriščali tudi taboriščne časopise, da so v njih širili predvsem protijugoslovansko in protikomunistično propagando. Ustna izjava Milice Strgar avtorici leta 1982.

va glavna naloga je bila pomoč »pravim in začasnim sirotam slovenske narodnosti, kakor tudi za tiste otroke in mladoletnike, katerih starši zanemarjajo svojo dolžno skrb zanje«. Sestavljali so ga: zastopnik cerkve, po en zastopnik osnovne šole, gimnazije ter po delegatih izvoljeni zastopniki taboriščnikov.¹⁸⁰ Varstveni svet je svoje pristojnosti izvajal preko izbranih varuhov, ki so neposredno skrbeli za svoje varovance. Kako daleč so šle njegove pristojnosti, nam zgovorno prikaže 11. člen statuta: »Slovenski župni urad taborišča Peggez-Lienz mora vsak primer nezakonskega rojstva v 8 dneh javiti Varstvenemu svetu, da postavi nedoletnemu primernega varuha.« Seje sveta so bile po poslovniku tajne, o svojem delu pa so poročali taboriščnemu odboru.¹⁸¹

Taboriščni ravnatelj je po novem dobil nad begunci tudi sodno oblast – pri delu mu je pomagal novoustanovljeni pravni odsek, ki ga je sestavljalo pet odsekov: naredbodavni, preiskovalni, razsodiščni, izvensporni in splošni. Odsek je sprejel tudi poseben pravilnik o izvajanju sodne oblasti v taborišču in določil kazni za prestopke:

- opomin po predstavniku javnosti;
- javni ukor po direktorju Unrre, objavljen v taboriščnem časopisu;
- delni ali popolni odtegljaj kruha, suhe hrane ali pa celotne hrane, vendar ne dalje kakor skozi 3 dni;
- zapor v trajanju od 24 ur do enega meseca;
- izguba službe.

Kazni je izrekal direktor Unrre.¹⁸²

Pomembno vlogo je imela tudi taboriščna policija – načeloval ji je šef policije, ki mu je pomagal pomočnik in 28 policistov (redarjev). Podobno kot gasilci so bili tudi policisti organizirani preko celega dneva (dežurstva) in šef policije je moral vsako jutro ob 9. uri poročati angleškemu administrativnemu uradniku, kaj se je v preteklih 24 urah zgodilo v taborišču. V glavnem so skrbeli za red in varnost ter preprečevali morebitna kriminalna dejanja (zlasti kraje in nedovoljeno vstopanje oziroma izstopanje iz taborišča). Kot znak prepoznavnosti so na rokavu nosili poseben trak.¹⁸³

1. septembra 1946 je vse taborišče pretresla žalostna vest, da so se na poti proti Hodiškemu jezeru, kjer so nameravali obiskati skavte, ki so tam taborili, v prometni nesreči hudo poškodovali ravnatelj R. Young, dr. V. Meršol in še dva člana spremstva (Alojzij Zupan in Luka Milharčič). Vsi so bili prepeljani v bolnišnico, kjer je ravnatelj podlegel poškodbam, preostali potniki pa so ostali na zdravljenju.¹⁸⁴ Za

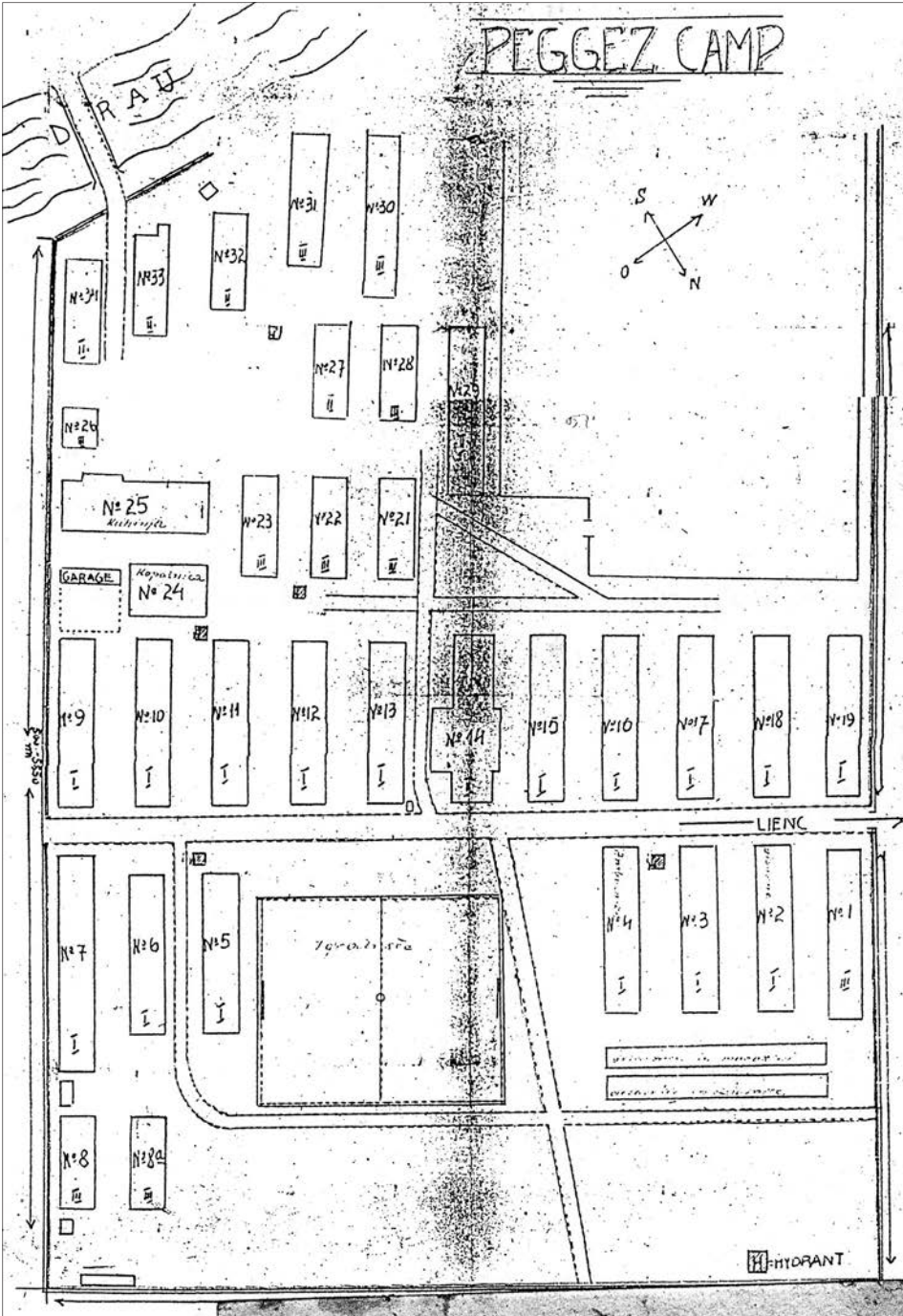
¹⁸⁰ Statut in Poslovnik Varstvenega sveta, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

¹⁸¹ Taboriščni red, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

¹⁸² Prav tam. V naslednjih letih so se kazni še bolj zaostriale – poleg daljše zaporne kazni je bila tudi grožnja z repatriacijo v Jugoslavijo. Tudi Pernišek, Dnevnik II–III, več vpisov.

¹⁸³ Pravilnik pravnega odseka v taborišču Peggez-Lienz, *Novice*, št. 112 A (15. 5. 1946), str. 2–4.

¹⁸⁴ Dr. Meršol je ostal na zdravljenju več mesecev, posledice nesreče pa so ga spremljale vse življenje – občasno je celo izgubil spomin. Ustna izjava sina dr. T. Meršola in Pavleta Borštnika – oba iz ZDA.

Slika 8: Načrt taborišča Peggez - Lienz
(Načrt je posredoval dr. Jože Rant iz Argentine.)

novega ravnatelja taborišča je bil imenovan letalski poveljnik F. C. Chalmers, ki je namesto odsotnega dr. Meršola imenoval novega, začasnega vodjo taborišča, dr. Iva Šinkovca.¹⁸⁵

Nekoliko na svojo roko je v taborišču delovala še dobrodelna organizacija pod okriljem cerkve, Slovenska karitativna pisarna, ki jo je ustanovil papeški delegat za begunce dr. Jože Jagodic. Njena glavna naloga je bila razdeljevanje pomoči (starih oblačil, hrane, posteljnine, zdravil), ki so jo prejeli iz Vatikana, ZDA (Liga slovenskih katoliških Amerikancev) in Švice (Babnikova znanka Berta Weiss). Prav to razdeljevanje pomoči je bilo pogosto predmet očitkov in pristranskosti tistih, ki so pomoč delili (L. Ambrožič, dr. Blatnik, msgr. Škerbec).¹⁸⁶

V jesenskih mesecih leta 1946 je vse peggeške begunce neprijetno presenetila nova odredba, da se mora zmanjšati število obstoječih taborišč v Avstriji oziroma, da se ukinja taborišče Peggez, njegovi prebivalci pa bodo sredi (14.) novembra 1946 premeščeni v taborišče Spittal. Za to selitev so imeli begunci svojo razlago: »Pritiski jugoslovanskih oblasti, da se beguncem v tem taborišču predobro godi in da se zaradi tega nočejo vrniti domov.«¹⁸⁷

V novem taborišču, kjer so prav tako živeli Slovenci (največ iz Dolenjske in Notranjske), jih niso nič kaj ljubeznivo sprejeli – in ta delitev na »Lienčane« in »Špitalce« je še nekaj nadaljnjih mesecev grenila življenje vsemu taborišču.¹⁸⁸

TABORIŠČE SPITTAL NA DRAVI¹⁸⁹

Uradno ime taborišča je bilo »R' (Refugee, op. R. Š.) DP Assembly Centre Spittal / Drau«. Prav to taborišče je bilo tako po številu prebivalcev kot po velikosti, med največjimi¹⁹⁰ begunskimi taborišči v Avstriji. Skupno je bilo v njem preko 100 barak¹⁹¹ (104, starejše so bile večje in zidane, novejše pa lesene in manjše). Celotna

¹⁸⁵ Novi superintendent, *Novice*, št. 217 (18. 9. 1946), str. 2.

¹⁸⁶ Jože Jagodic, *Mojega življenja tek: spomini*, Celovec 1974 (dalje: Jagodic, Mojega življenja...).

¹⁸⁷ Pernišek, *Dnevnik II*, vpis za 11.–14. 11. 1946.

¹⁸⁸ Krivda za to neprijetno situacijo je bila na obeh straneh. Skupina iz Peggeza, v kateri so prevladovali meščani in številna inteligenca, je zelo kritično (včasih tudi vzvišeno!) gledala na preprosto kmečko prebivalstvo, ti pa so se jim maščevali s svojim »kmečkim egoizmom« in jim v težkih trenutkih niso hoteli pomagati. Selitev je bila izvedena tik pred zimo, na katero so se begunci v Peggezu seveda pripravili, vendar s seboj na pot niso smeli vzeti kurjave, zato jih je vso zimo pošteno zeblo. Pernišek, *Dnevnik II*, vpis za november 1946, in Gantar, *Spomini... št. 40*, str. 54.

¹⁸⁹ Več o tem glej: UNRRA D. P. Camp Spittal, Spittal 1946 (dalje, Camp Spittal...).

¹⁹⁰ Uradno je bilo največje taborišče Bistrica / Feffernitz blizu Paterniona, ki je imelo kar 123 barak – v taborišču so prebivali v glavnem Volksdeutscherji. Več o tem: Gabriela Stieber, *Nachkriegsflüchtlinge in Kärnten und der Steiermark*, Graz 1997 (dalje: Stieber, *Nachkriegsflüchtlinge...*).

¹⁹¹ Stieber, *Nachkriegsflüchtlinge...*, str. 319, ima podatek, da je bilo le 41 stanovanjskih barak. Če k temu prištejemo še »službene barake«, bi bilo skupno število bistveno večje.

površina je obsegala kar 150.650 m², od tega je odpadlo na površino zgradb/barak 21.862 m².¹⁹²

Tudi narodnostna sestava je bila zelo pisana, zastopane so bile skoraj vse evropske narodnosti. Med njimi je bilo največ Slovencev, Rusov, Srbov in Hrvatov. Taborišče je delovalo že med vojno¹⁹³ in se je po koncu vojne samo številčno povečalo. Že takoj prve dni maja se je tukaj naselilo okoli 600 Slovencev. Po razselitvi vetrinjskega taborišča se jih je tja preselilo še nadaljnjih 1600 (povečini so bili z Dolenjskega in Notranjskega). Tem se je najprej konec februarja 1946 (27. 2.) pridružila skupina beguncev iz Kellerberga, nato pa sredi novembra 1946 še celotno peggeško/liensko taborišče, tako da je znašalo celotno število tamkaj živčih Slovencev kar 4600.¹⁹⁴ V letih 1947–1948 je bilo to ne le osrednje slovensko begunsko taborišče, ampak tudi politično središče, kjer so se zbirali tisti, ki so nasprotovali novemu političnemu sistemu v Jugoslaviji in proti njej celo vodili manjše teroristične akcije, predvsem pa so vodili močno protikomunistično propagandno »vojno«.¹⁹⁵

Prav zaradi te vloge »centra« slovenske politične emigracije (SPE) se je za delovanje tega taborišča zanimala tudi Udba. Taborišče je delovalo tudi še po tem, ko se je večina Slovencev preselila v prekooceanske države. Sprejemali so politične azilante, ki so bežali iz vzhodnoevropskih držav (zlasti je bilo veliko ubežnikov, ki so se s tem hoteli izogniti služenju vojaškega roka, in raznih desidentov).¹⁹⁶

NASTANITEV

Taborišče je bilo zelo načrtno grajeno in urejeno. Najpomembnejše zgradbe so se nahajale na začetku taborišča, na desni strani od vhoda. To so bile:

Baraka št. 1 – sedež notranje taboriščne uprave;

Baraka št. 17 – skladišče za hrano, obleko, obutev itd.;

Baraka št. 18 – gasilska garaža;

Baraka št. 2 – glavna kuhinja;

Baraki št. 6 in 6A – taboriščna ambulanta in oddelki taboriščne bolnice – celoten

¹⁹² Prav tam.

¹⁹³ Zgrajeno je bilo leta 1942, in sicer kot koncentracijsko taborišče. Po koncu vojne, leta 1945 (15. 5.), so ga spremenili v begunsko taborišče oziroma za razseljene osebe / DP's – najprej z imenom »M (Military) Assembly Centre« in kasneje »R (Refugee) Assembly Centre«. Prvotno so načrtovali, da bi lahko v tem taborišču bivalo kar 5000 ljudi, vendar te številke taborišče ni nikoli doseglo, ker tega zgrajeni objekti (barake) niso dopuščali. V letu 1945 je v njem živelo okoli 3500 beguncev – največ je bilo Slovencev, nato Hrvatov in Srbov, ter druge narodnosti – Rusi in begunci iz baltijskih držav itn. Prav tam, str. 238–240.

¹⁹⁴ Lienz in Špital združena, *Taboriščnik* (Špital na Dravi), št. 65–69 (nov. 1946).

¹⁹⁵ ARS III. Emigrantsko taborišče – Avstrija (Spittal), št. 3211–5. Več o tem: Mateja Čoh, *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952*, Maribor 2004 (dalje: Čoh, Organizacija...).

¹⁹⁶ Prav tam.

kompleks se je nahajal izven taborišča, nasproti vhoda v samo taborišče, kar je zagotavljalo tudi možnost karantene v primeru izbruha kakšne nalezljive bolezni.

Na sredini taborišča so se nahajale barake, kjer so bili šola, gledališka dvorana, imenovana »Gledališče zmage«, Mladinski dom, otroška kuhinja in cerkev. V bližini teh prostorov sta bili tudi veliko otroško igrišče in posebna telovadnica. Večina preostalih barak je bila namenjena prebivanju beguncev – ob njih so bile še posebne barake (pločevinasti hangerji), ki so služile kot umivalnice, kopalnice in pralnice. Na več lokacijah ob robu taborišča so se nahajala tudi stranišča, ki so jih redno razkuževali z lizolom.¹⁹⁷

Na koncu taborišča, v baraki 16, so se nahajale taboriščne delavnice – čevljarška, kovaška, mizarška, ključavničarsko-kleparska, elektroinštalaterska, žebljarska in stavbno mizarstvo (skrbeli so za popravilo barak, zlasti streh in oken).¹⁹⁸ Ena od večjih barak je bila namenjena obrtnim delavnicam (izdelovanje suhe robe, pletarstvo – te prostore so uporabljali tudi dijaki pletarske in rezbarske šole) in milarni (surovine za izdelovanje mila /kosti in maščobe/ so dobili v taboriščni kuhinji in na smetišču, preostale surovine pa je priskrbela taboriščna uprava – kasneje so tukaj začeli izdelovati tudi lepilo/klej za potrebe mizarške delavnice).¹⁹⁹

Taborišče je imelo še dve posebnosti – posamezni deli taborišča so bili med seboj ločeni s cestami, ki so jih begunci poimenovali kar po vrstnem redu svojih ravnateljcev (npr. Daintree Drive, Jarvie Avenue, Michell Road itd.).²⁰⁰ Vse večje neobljudene površine v taborišču so bile namenjene »taboriščni kmetiji«, kjer so morali po svojih močeh pomagati sami begunci – gojili so v glavnem krompir in sezonsko zelenjavo. Manjši vrtički ob barakah so bili namenjeni gojenju rož in tobaka. Nekako lahko k tej kmetijski dejavnosti prištejemo tudi veliko skladišče drv in dela, ki so bila povezana s pripravo le-teh (sečnja v dodeljenih gozdovih, spravlanje lesa v dolino in nato v taborišče, žaganje in razdeljevanje, ki je bilo strogo kontrolirano s strani posebne službe).²⁰¹

Stanovanjske barake so bile dveh vrst – stare so bile zidane in so med vojno dajale zavetje številnim vojskam in beguncem in so bile ob prihodu Slovencev zelo zanemarjene (umazane in polne mrčesa). Begunci so potrebovali kar nekaj časa, da so jih očistili in popravili, tako da so bile primerne za bivanje. Da so si zagotovili vsaj nekaj zasebnosti, so jih stavbarski mojstri predelili z deskami in naredili več ločenih sob – za posamezne družine oziroma skupine istospolnih znancev. Oprema je bila skromna kot po vseh taboriščih, vsi pa so vendarle imeli svoja ležišča in v

¹⁹⁷ Camp Spittal..., str. 36–37.

¹⁹⁸ Glede na število zaposlenih obrtnikov se lepo vidi, katere delavnice so bile najbolj potrebne: 9 čevljarjev, 8 mizarjev, po 5 ključavničarjev in električarjev, 4 kovači in 1 žebljarski (doma iz Kamne Gorice pri Kropi – kraj z bogato žebljarsko tradicijo). Camp Spittal..., str. 59.

¹⁹⁹ Prav tam, str. 20–47.

²⁰⁰ Prav tam, str. 36.

²⁰¹ Prav tam, str. 56.

zimskem času vsaj po dve topli odeji in skromno količino drv za ogrevanje prostorov (pepel so morali zbirati v posebnih sodih in so ga spomladi uporabili namesto gnoja). Le svetlobe je bilo bolj malo, majhna pravokotna okna so se nahajala precej visoko in so v prostore puščala le omejeno količino svetlobe.²⁰²

Veliko več težav so imeli tisti begunci, ki so prišli v Spittal kasneje in so se morali vseliti v nove lesene barake, ki so bile narejene iz svežega lesa in polne špranj. Le postopoma so jih begunci izolirali (s povoščenim papirjem in odpadnim lesom). Ker so bile te barake narejene »na koliščih« in dvignjene slab meter nad tlemi, je bilo hladno tudi od spodaj, zato so jih postopoma zagrebli z zemljo in drugimi materiali. Barake so imele velika steklena okna, kar je prostorom dajalo veliko svetlobe in naredilo že kar prijetne prostore za bivanje.²⁰³

Notranja oprema je bila tipično »taboriščna« – pogradi skoraj do stropa, ki se jih ni smelo prežagati in narediti dveh postelj,²⁰⁴ miza, nekaj stolov ali klopi in morda še kakšna omara. Poleg ležišča je imel največjo vrednost gašperček oziroma njemu podobne peči. Begunci, ki so razpolagali celo z lastnim štedilnikom, so bili prej izjema kot pravilo. Nekaj malega so si ljudje pomagali tudi z malimi gospodinjskimi aparati na elektriko (kuhalniki in likalniki – večina jih je še vedno uporabljala kar stare železne likalnice, za katere so si morali pri taboriščnih oglarjih priskrbeti oglje).²⁰⁵

HIGIENSKI POGOJI

Že s tem, da so bila v neposredni bližini bivanjskih barak postavljena posebna stranišča (na počep), so se sanitarni pogoji precej izboljšali. Sicer je v taborišču delovala tudi posebna higienska enota, ki je bila zadolžena za red in snago v taborišču. Tako je imelo taborišče tudi svojega posebnega cestarja, ki je skrbel za urejenost glavnih poti, sicer pa je bilo veliko tovrstnih zadolžitev razdeljenih kar med same begunce. Neposredno je moral za to skrbeti baračni starešina, ki je moral določiti dežurne begunce in paziti, da so bili vsi enakomerno obremenjeni. Predpisano je bilo tudi sobotno ribanje tal in sprotno odmetavanje odpadkov v posebne sode. Ker je večkrat zmanjkalo vode, je bila poraba in uporaba le-te strogo določena. Tudi

²⁰² Pernišek, Dnevnik II..., vpis za 15. 11. 1946.

²⁰³ Lojze Ambrožič, Pred nastopom rdeče oblasti (podlistek), *Ameriška domovina* – priloga Kanadska domovina, Cleveland, april–julij 1965 (dalje: Ambrožič, Pred nastopom...).

²⁰⁴ Za takšno nedovoljeno »žaganje« je bila zagrožena (in tudi realizirana) celo zaporna kazen. Uprava si je vseskozi prizadevala, da bi imeli begunci občutek začasnosti, češ da so lahko že naslednji dan premeščeni kam drugam, njihove prostore in opremo pa bi potem dodelili drugim beguncem. »Begunčeva« lastnina je bilo le tisto, kar je prinesel s seboj oziroma je kasneje kupil v taboriščni trgovini ali v mestu. Ustna izjava T. Meršola avtorici leta 1995.

²⁰⁵ Gantar, Spomini...; Pernišek, Dnevnik II...; Ambrožič, Pred nastopom...

	ново sprejeti bolniki	– 60
	odpuščeni bolniki	– 62
	stanje ob koncu meseca	– 64
Mestna bolnica:	»stari bolniki«	– 62
	novi bolniki	– 24
	odpuščeni bolniki	– 40
	stanje ob koncu meseca	– 46
TBC sanatorij (Seebach):	»stari bolniki«	– 20
	»odpuščeni«	– 1 (umrl)
	stanje ob koncu meseca	– 19

5. Ambulantni pregledi:

odrasli	– 2727
predšolski otroci	– 143
šolski otroci	– 383

6. Primeri nalezljivih spolnih bolezni – 5 bolnikov z zastaranim sifilisom

7. TBC kontrola:	»stari« bolniki	– 55
	novi primeri bolnikov	– 9
	ozdravljeni	– 18
	stanje ob koncu meseca	– 46

Poleg teh, ki so jih zdravili v taboriščni bolnici, se je 19 bolnikov zdravilo še v sanatoriju v Seebachu in 31 v drugih bolnicah.

Posebna skrb je bila namenjena tudi tistim, ki so bili v stiku s TBC bolniki:

	pregledali so	52 oseb		
	fluoragrifirali	166 oseb		
	rentgenski pregled pljuč	3 osebe		
	laboratorijski pregled	267 oseb		
8. Cepljenje:	črne koze – 25	davica – 2	T. A. B. – 30	tifus
% vseh	97.2 %	92.2 %	96.6 %	96.2 %

V poročilu izredno izstopa število ambulantnih pregledov (2727), kar celo presega število vseh beguncev, ki so bili takrat registrirani v taborišču. Zelo verjetno je to posledica tega, da so nekateri bolniki morali po večkrat obiskati zdravnika (večina vsaj dvakrat – na začetku in koncu bolezni, mnogi, ki so npr. dobivali kakšna posebna zdravila ali injekcije ali hodili na previjanje ran, pa tudi po večkrat). Zaradi vsesplošnega pomanjkanja in neustrezne prehrane (enolične in s premalo vitamini) je bilo precej primerov obolelosti za TBC (tudi med otroki).²¹⁰ Bilo je tudi nekaj primerov smrti – umrli so kar štirje otroci (prav toliko, kot se jih je rodilo) in le en odrasel človek (za TBC).²¹¹

Nekoliko nenavadna je tudi pogostost prezgodaj rojenih otrok (38 / 7), kar

²¹⁰ O tem piše tudi Corsellis, O Slovencih ... Sam je bil namreč nekaj časa tudi vodja takšnega sanatorija.

²¹¹ Poročila o vseh smrtnih primerih so bila objavljena v taboriščnih glasilih.

lahko prav tako pripišemo neustrezni prehrani in bivanju v taborišču. Ne smemo pa prezreti tudi dejstva, da so tekom leta 1948 številne mlade ženske in nekatere družine že odpotovale v prekomorske države in so v taborišču ostale v glavnem tiste matere/ženske, ki niso bile najbolj zdrave. Vsem po vrsti pa se je poznalo tudi triletno bivanje po taboriščih.

PREHRANA V TABORIŠČU

Ker so enaki prehrambeni standardi veljali za vsa taborišča v angleški okupacijski coni, je bila hrana zelo podobna tisti, ki je že bila predstavljena pri lienškem taborišču. V letu 1947 se je hrana začela postopoma slabšati. Tisti, ki so bili zaposleni, so sicer imeli možnost, da so si priboljške kupili v taboriščni trgovini (predvsem sadje, sladkor in maščobe). Številni begunci so dobivali tudi darilne pakete, zlasti iz ZDA (»Care paketi« s suho hrano – prepečenec, piškoti, mleko in jajca v prahu, sem in tja tudi čokolada, kakav in kava).²¹² Večina beguncev se je pritoževala predvsem nad »bio grahom«.²¹³ Še vedno je bila glavni obrok opoldanska mineštra iz različnih stročnic, ki so ji bili dodani tudi koščki mesa, krompirja in makaronov. Zajtrki in večerje so bili po navadi črna kava s kruhom. Bolj pestra prehrana je bila namenjena otrokom, nosečnicam oziroma doječim materam in bolnikom, ki so dobivali tudi več svežega sadja (včasih celo pomaranče) in zelenjave ter mleka in mlečnih izdelkov.²¹⁴

Iz ohranjenega jedilnega lista za 1. marec 1947²¹⁵ je razvidna precej natančna slika prehrane v taborišču:

Žajtrk – kava in kruh (200 g na osebo);

Kosilo – repa in krompir (dodana je bila moka, sol, slanina, čebula in cury prašek);

Večerja – močnik (moka, sol, čebula, slanina).

- a) *Delavci in nameščenci so pri kosilu dobili dodatek – kruh in nekaj slanine.²¹⁶ Za večerjo so delavci dobili še po 100 g kruha.*
- b) *T težki delavci (skupno jih je bilo 130) so dobili skupni dodatek: 20 kg krompirja, 1 kg slanine in 1 kg moke. Za kosilo še dodatno 142,8 g kruha in za večerjo 100 g kruha.*
- c) *Bolniki (340) so dobili za kosilo skupni dodatek: 20 kg makaronov in 6 konzerv masla (vsaka po 0,34 kg) ter 7 konzerv sardin. Vsak je prejel tudi dodatek – 2 klc. biskvit*

²¹² Ambrožič, Pred nastopom...; Corsellis, O Slovencih... – tudi on sam je preko svoje matere, ki je živala v Angliji, pomagal številnim beguncem. Podobno karitativno dejavnost je v Švici in kasneje na Nizozemskem izvajal tudi Nande Babnik. NŠA, Zapuščina Nandeta Babnika (več poročil in korespondence o tem delu).

²¹³ To je bil kaleči grah, ki je bil prav zaradi svežih kalčkov izredno bogat z vitamini, predvsem otroci pa so bili prepričani, da v njihovih enolončnicah plavajo črvi in tega niso hoteli jesti. Camp Spittal..., str. 55.

²¹⁴ Mleko in surovo maslo za begunce, *Taboriščnik*, št. 42 (11. 2. 1947), str. 116 (list ima skupno štetje).

²¹⁵ Jedilni list za soboto 1. marca 1947, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

²¹⁶ Prav tam. Za skupno število 1161 so dobili 2 kg slanine!

tablic. In za večerjo mlečni močnik, za katerega so porabili: 20 l mleka, 3 kg moke, 4 konzerve masla, 4 pakete sladkorja in 2 jajčni konzervi.

Poročilo se zaključuje s pripombo: »Ta dan je še med boljšimi, ker je za večerjo močnik, dočim je večinoma le grenka kava in kruh.«²¹⁷

Prvotno sta v taborišču obstajali dve kuhinji: glavna in šolska (namenjena šolarjem in njihovim učiteljem). Po prihodu novega preskrbovalnega oficirja W. Stadnika se je šolska kuhinja »razširila« oziroma spremenila v otroško kuhinjo, ki je bila namenjena vsem otrokom do 14. leta starosti – poleg treh rednih obrokov so dobili tudi malico. Ker so se morali v otroški kuhinji preskrbovati tudi manjši otroci, so se njihovi starši zbrali na posebnem roditeljskem sestanku in na vodstvo taborišča naslovili posebno prošnjo, da bi jim dovolili, da gredo po njihovo hrano starši, ki bi lažje skrbeli za red pri jedi – pri razdeljevanju hrane je pogosto prihajalo do nepravilnosti, prerivanja in polivanja hrane, zato so pogosto »trpela« njihova že tako borna oblačila in prav to so želeli starši preprečiti.²¹⁸ Ker se stanje ni spremenilo, lahko sklepamo, da je bila prošnja odbita oziroma se ni upoštevala.²¹⁹

Vsi begunci so bili razvrščeni v pet prehrabnenih kategorij:

- otroci od 6.–18. meseca starosti;
- otroci nad 18 mesecev – 14. leta starosti;
- bolniki, okrevajoči, starejši (nad 70 let), noseče in doječe matere (le na podlagi zdravniškega spričevala) – kuhala se je tudi posebna dietna hrana;²²⁰
- delavci in nameščenci;
- ostali taboriščniki.²²¹

V bistvu so dnevno pripravljali tri vrste hrane: otroško, dietno in »navadno« (delavci in nameščenci so k temu dobili še poseben dodatek – dodatno maščobo oziroma bolj zabeljeno hrano). Hrano so pripravljali v 22 veliki kotlih, razdeljevali pa so jo pri treh razdeljevalnih okencih. V kuhinji je bilo zaposlenih 16 oseb, pri določenih delih (npr. lupljenje krompirja) pa so morali pomagati tudi dežurni begunci. Ker je bil novi del taborišča precej oddaljen od osrednje kuhinje, so jim

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Nedatirani zapisnik roditeljskega sestanka, arhiv dr. Valentina Meršola, kopija v arhivu R. Š.

²¹⁹ Prav pri skrbi za otroke so veljali posebni predpisi za vsa taborišča v angleški okupacijski coni – bolj kalorična hrana, posebni vitaminski dodatki, občasno tudi sadje in mleko. In le v »skupni otroški kuhinji« so lahko nadzorovali, da so otroci resnično dobili vse te dobrine. Sicer je zelo malo verjetno, da bi starši sami pojedli hrano, ki je bila namenjena otrokom – vendar je obstajala potencialna nevarnost, da bi se sem in tja lahko zgodilo prav to. Zlasti moški so zelo trpeli zaradi skromnih obrokov in premalo kalorične hrane. Camp Spittal..., str. 16–19; Milena Šoukal, *Ptice na poletu*, Celje 1999; Žakelj, *Dnevnik 1947–48*; Pernišek, *Dnevnik II–III*.

²²⁰ Ker se je taboriščna bolnica in ambulanta nahajala izven samega taborišča, je bilo tudi vse zdravstveno osebje vključeno v to prehrabeno skupino. Skupno jih je bilo na seznamu 38 – med njimi tudi 4 duhovniki. The list of personel, who received food in the Camp Hospital, 18. 2. 1948, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

²²¹ Camp Spittal..., str. 48–56.

hrano tja prepeljali s posebnim, prav za to prirejenim avtomobilom, tako da so tudi oni dobili še toplo hrano.

Aprila 1946 se je hrana precej poslabšala (dobili so manj kruha in s tem manj kalorij), kar so begunci razumeli predvsem kot pritisk, da se vrnejo domov. To je veljalo tudi za otroško hrano – od prvotnih 2000 kalorij so po novem dobivali le še 1600 kalorij:

- zjutraj so dobili kavo ali kakav s kruhom (včasih tudi z marmelado ali maslom);
- kosilo – mineštra iz krompirja, graha, fižola, testenin, zdrob, meso ali mesne konzerve (različne sestave teh osnovnih živil);
- večerja – običajno krompirjeva juha ali kava s kruhom.

Pred vsakim obrokom in ob koncu je bila skupna molitev – Zdrava Marija. Hrano so po mizah razdeljevale postrežnice (iz vrst begunk), ki so tudi skrbele za red pri mizah.²²²

UPRAVA TABORIŠČA

Dokler je bilo spitalsko taborišče pod neposredno upravo angleške vojaške uprave, je taborišče vodil ravnatelj podpolkovnik Ch. Daintree, ki je bil na tem mestu tudi še po tem, ko je 1. decembra 1945 taborišče prevzela Unrra – Team 330; ostal je do začetka aprila 1946, ko je odšel h glavnemu stanu Unrre v Celovec. Ker je imel na razpolago zelo omejeno število svojega osebja in se je na vsakem koraku srečeval s številnimi težavami in pomanjkanjem, je v taborišču organiziral številne delavnice (od domače obrti do rokodelskih delavnic). Te delavnice so v veliki meri pokrivale skoraj vse tovrstne potrebe taborišča in istočasno preganjale brezdelje beguncev. Ker so bile delavnice vključene tudi v vajeniške šole, ki so delovale v taborišču, so dajale možnost tudi mlajšim generacijam, da so se izučile določenega poklica. Nenazadnje pa je to bil istočasno tudi dodaten vir zaslužka, tako za posameznike kot za celo taborišče.²²³

Na njegovo mesto je nato prišel avstralski major. L. F Jarvie. Njegov namestnik in vodja taboriščne upravne pisarne, je bil dr. Maks Kohn Schanzer, ki so ga nekateri begunci poznali še iz Lienza. Njegova skrb je bila tudi vodenje statističnega in zaposlitvenega urada – osebnih kartotek, ki so se vodile za vsakega begunca posebej (po 20 podatkov za vsakega – rojstni podatki, verska pripadnost, znanje jezikov, delovne sposobnosti oziroma spretnosti, zdravstveno stanje itd.). Na podlagi teh kartotek so begunce tudi napotili na posebna dela – obveznost je veljala za vse begunce od 14.–60. leta starosti (oprosčeni so bili le bolni in invalidni begunci ter

²²² Prav tam.

²²³ Določen odstotek zaslužka so odtegnili za skupno taboriščno blagajno, iz katere so potem krili določene skupne nabave (za šolo, gledališče), pa tudi kot pomoč, npr. za invalidske pripomočke. Camp Spittal..., str. 20–23 in 38–39. O tem tudi Žakelj, Dnevnik 1947–48.

matere z majhnimi otroki). Od skupno 1550 registriranih zaposljivih moških na dan 15. 5. 1946 jih je delalo 1184, od 705 zaposljivih žensk pa 353.²²⁴

Preostalo Unrrino osebje v taborišču je bilo:

- Helen Michell, ki je vodila socialni odsek (Principal Welfare Officer), ki je skrbel predvsem za najšibkejše begunce (otroke, nosečnice, doječe matere, onemogle, invalide in starejše). Pri delu ji je pomagal še posebni pododsek za socialno skrbstvo, ki je nudil predvsem moralno in duševno pomoč pri delu teh rizičnih skupin in je bil sestavljen iz samih beguncev.
- Baldingova in za njo Rossova – vodili sta oblačilni pododsek, ki je imel glede na trajanje begunstva vse večji pomen. Ljudje so s seboj prinesena oblačila že ponosili, otroci pa so jih prerasli in raztrgali, zato so skoraj vsi potrebovali »nova« oblačila.²²⁵ Pri razdeljevanju oblačil so sodelovali tudi sami begunci – najprej je bilo pet posebnih zastopnic različnih narodov, nato pa celo devet. Njim so morali pomagati tudi baračni vodje, ki so najbolj »od blizu« poznali potrebe svojih stanovalcev.
- Wladyslaw Stadnik – preskrbovalni (Messing) oficir, ki je vodil prehranjevalni odsek – pri izvajanju te zahtevne naloge mu je pomagalo večje število beguncev.²²⁶
- I. van den Ham, transportni častnik – vodil je avtogaražo z mehanično delavnico in celoten »vozni park«. Za taboriščne potrebe je bilo potrebno prepeljati velike količine hrane (iz Unrrinih skladišč v Celovcu in Beljaku), premoga, drv in drugega materiala za potrebe taboriščnih delavnic ter za dnevni odvoz smeti na javno smetišče ob Liseri.²²⁷
- Boolock je bil zadolžen za vzgojo in izobraževanje (od vrtca, ljudske šole in kasneje tudi gimnazije²²⁸ do strokovnih šol). Pri delu sta mu pomagala še Rossova in Szulc.
- Različni častniki so bili zadolženi za delovanje športno-zabavnega odseka, ki je bil navzdol razdeljen v šest pododsekov: a) za telovadbo; b) za nogomet; c) za namizni tenis; č) za odbojko; d) za lahko atletiko; e) za šah.²²⁹

²²⁴ Camp Spittal..., str. 9–16.

²²⁵ Najbolj so potrebovali oblačila za moške – od spodnjega perila, nogavic do srajc. Tudi s čevlji so bile podobne težave, zato so bile taboriščne čevljarske delavnice polno zasedene prav s popravili čevljev. Camp Spittal..., str. 24–26; Ambrožič, Pred nastopom...; Pernišek, Dnevnik II–III.

²²⁶ Camp Spittal..., str. 48–52.

²²⁷ Prav tam, str. 26.

²²⁸ Prvotno (1945–46) je gimnazija delovala le v Peggezu pri Lienzu in so jo morali obiskovati vsi gimnazijci. Ker nekateri starši niso hoteli otrok poslati tja, so zanje organizirali poseben gimnazijski tečaj, in sicer za 1. in 2. razred realne gimnazije, ki ga je obiskovalo 20 oziroma 13 dijakov. Vsi so morali izpite ob koncu opraviti v Peggezu. Pisni odgovori na anketo R. Š. – dr. Jože Rant in brata dr. Stane in dr. Tine Meršol.

²²⁹ Vsi ti športni pododseki so imeli na eni strani težave z ustreznimi prostori, na drugi strani pa tudi s primernimi športnimi rekviziti (zlasti z žogami). Več o tem: Ivo Kermauner, Poročilo o športni dejavnosti v taboriščih (21. 10. 1948). Dokument se nahaja v NŠA, zbirka Nande Babnik, fasc. 245 (mapa 29).

- Grahamova je v času od 11.–13. aprila 1946 organizirala poseben tečaj za taboriščne športne voditelje, ki se ga je udeležilo kar 23 kandidatov iz različnih taborišč²³⁰ in vse osebje taboriščne uprave.
- P. Szulc – član taboriščne uprave, ki je bil istočasno tudi pokrovitelj taboriščnega orkestra, imenovanega »The Sava melody makers band«, ki ga je sestavljalo sedem godbenikov (trije violinisti, pianistka, harmonikar, kitarist in bobnar).²³¹ Po njegovem odhodu je pokroviteljstvo prevzela Rossova.
- J. F. Newsham je vodil stanovanjski odsek in taboriščne delavnice. Skrbel je za nastanitev beguncev po barakah in za popravilo le teh (zlasti streh) ter za notranjo opremo barak, ki so jo izdelale taboriščne delavnice. Ob tem je bil tudi zadolžen za delo taboriščne policije, ki so jo sicer sestavljali sami begunci – 12 po številu. Na začetku je skrbel predvsem za red (policijska ura od 22.–6. ure) in snago v taborišču, nato pa je prevzela tudi varovanje taboriščnih skladišč, kuhinje, bolnice in garaže.²³²
- Dr. Store je bil vodja taboriščne bolnice in vseh zdravstvenih ustanov (šolska poliklinika in ambulanta za otroke, otroška klinika za predšolske otroke, ambulanta za odrasle in zobna ordinacija). Njegova namestnica je bila dr. Thomsonova. Postopoma so v taborišču ustanovili še nekaj dodatnih oddelkov – za tuberkulozne bolnike, ginekološki in občasno je prihajal v taborišče tudi specialist za bolezni ušes in grla.²³³ Po priključitvi peggeškega taborišča se je zdravstveno osebje povečalo še s slovenskima zdravnikoma – dr. Meršolom in dr. Kvedrom.

Kmalu za tem, ko je taborišče Spittal prevzela Unrra, je precejšen del vsakdanjih opravil prešel na novo izvoljeni taboriščni odbor/svet, ki je bil neke vrste pomožni upravni organ. Neposredno je bil zadolžen za izvajanje taboriščnih predpisov in odredb, skliceval redne in izredne seje baračnih zastopnikov ter po potrebi tudi zastopnike vseh narodnosti, ki so bivale v taborišču. Taboriščni svet je imel tudi svoj delovni statut,²³⁴ v katerem so bile opredeljene vse njegove naloge oziroma pristojnosti. Za svoje delo je bil neposredno odgovoren taboriščnemu

²³⁰ Poleg Spittala so prišli še iz Peggeza, Beljaka, Celovca in Weidmannsdorfa. Na tečaju so se usposabljali predvsem za delo z mladimi ljudmi. Camp Spittal..., str. 30.

²³¹ Orkester, ki je imel na razpolago dokaj slaba glasbila (bobne so izdelali kar v tamkajšnji taboriščni delavnici), je večkrat nastopil v samem taborišču in v mestu Spittal (kar dva meseca je igral v angleški obednici). V drugi polovici leta 1946 je vsak dan igral med kosilom v taboriščni jedilnici. Prav tam, str. 32.

²³² Prav tam, str. 33–39.

²³³ Na začetku so se morali bolni begunci zdraviti pri lokalnih zdravnikih, kar je bilo zaradi neznanja nemškega jezika za številne med njimi izredno neugodno. In ker te potrebe po zdravstveni oskrbi niso bile majhne, je bilo nujno, da so to organizirali v samem taborišču. Dnevno so ambulantno pregledali okoli 100 oseb, opravili okoli 50 zobozdravstvenih posegov in v taboriščni bolnici je ležalo od 80–85 bolnikov. Vsi težji bolniki pa so se vseskozi zdravili v mestni bolnišnici in v celovški bolnici. Prav tam, str. 44–45.

²³⁴ Osnutek statuta za taborišče D. P. Campa Spittal, arhiv V. Meršola, kopija v arhivu R. Š.

direktorju, ki je moral zastopati predvsem interese svoje centrale (najprej je to bila Unrra, nato Mednarodna organizacija za begunce – International Refugee Organization / IRO in na koncu ponovno vojaška uprava – Military Government / MGO), ob tem pa je moral skrbeti tudi za to, da so bili taboriščniki sproti obveščeni o vsem, kar je bilo neposredno vezano na njihovo bivanje v taborišču. Za to je imel na razpolago več možnosti: a) sklicati vodje barak in druge zastopnike, da jim je ustno prenesel navodila; b) izdati pismene okrožnice; c) določati besedilo objav in način objave po zvočniku. Taboriščni svet je bil sestavljen iz devetih članov: pet Slovencev, en Hrvat, en Srb in dva predstavnika baltskih narodov.²³⁵ Istočasno je bil to posvetovalni in upravni organ – seveda v mejah pooblastil, ki jih je dobil od vodstva taborišča. Imel je svojega izvoljenega predsednika, pri delu pa so mu pomagali referenti, ki so bili določeni za posamezne oddelke taboriščne uprave. Skupno jih je bilo devet:

1. Administrativni oddelek;
2. Zdravstveni oddelek;
3. Socialno skrbstvo;
4. Vzdrževanje taborišča in javna varnost;
5. Prehranjevalni oddelek;
6. Oddelek za dobave in skladišča;
7. Zaposlitev in delo;
8. Vzgoja – kultura – verstvo;
9. Repatriacija.

Taboriščni svet (TS) je deloval preko rednih (enkrat tedensko) in izrednih sej, ki so bile »nejavne«, o sejah se je vodil tudi poseben zapisnik. »Člani TS in tajnik so dolžni varovati službeno molčečnost o vseh pri sejah razpravljanih vprašanjih in poteku glasovanja, v kolikor ni izrecno dogovorjeno, kdaj in kako se ima objaviti. Objave oskrbi direktor taborišča.«²³⁶

Poleg taboriščne policije so imeli velik pomen tudi taboriščni gasilci, ki so bili vsi iz vrst slovenskih beguncev²³⁷ – sprva je gasilska »brigada« štela 10 gasilcev, 28. 11. 1945 pa so jo povečali še za 10 in je skupno štela kar 20 gasilcev, ki so morali zagotavljati 24-urno dežurno službo.²³⁸

Številne podrobnosti o organizaciji in življenju v taborišču Spittal so razvidne tudi iz posebnega poročila nepodpisanega obveščevalca, ki se je moral osebno nekaj časa nahajati v taborišču. Dokument ima naslov »Pregled taborišča Špitall – Avstrija«.

»Organizacije

²³⁵ Prav tam. Število predstavnikov je bilo odvisno od števila beguncev, ki so jih zastopali.

²³⁶ Prav tam, 14. člen statuta TS.

²³⁷ V Sloveniji je že od nekdaj veljala močna tradicija prostovoljnih gasilskih društev, ki so bila organizirana po vaseh oziroma v večini večjih krajev. Camp Spittal..., str. 40–41.

²³⁸ Prav tam, str. 41. Vsaka desetina je imela svojega vodjo in požarnega obveščevalca. Gasilci so se morali redno usposablјati in vaditi ter imeti vedno pripravljen poseben gasilski avtomobil z vodo in motorno brizgalno.

Že takoj v začetku obstoja tega taborišča, se je v njem, to je med slovenskimi razseljenci razvilo močno gruparstvo, ki je bilo v službi angloameriške obveščevalne službe. To gruparstvo je trajalo vse do začetka leta 1948, ko je bilo že močno kompromitirano, se začno posamezniki izseljevati v prekomorske države. Mnogo nekompromitiranih pa še danes živi v Avstriji po raznih krajih, kjer vzdržujejo zveze z okupacijskimi oblastmi. Glavna žila teh organizacijskih skupin v službi tuje OS²³⁹ je bilo Vuka Rupnik-a središče. Povezani so bili po kurirskih zvezah z Slovenijo ter tja pošiljali svojim agentom navodila ter dobivali od tam razna poročila. Bile so tudi oborožene grupe, ki so imele za cilj združevati razseljence in jih pripravljati na udar proti FNRJ. Ta grupa je bila sestavljena z sledečih ljudi: Hočevnar rodom iz Ljubljane – star 30 let bivši politični policaj, Grum Franc, be-ga kapetan, vojni zločinec, Bolta Janez iz Ljubljane – med okupacijo bil pri politični policiji, Gornik Pavel, Kozina Jožef iz okolice Sodražice-Ribnica, Marinšek Jerko²⁴⁰ iz Strahinje pri Kranju, Jagodič Jože iz Rakovec pri Kranju in še drugi.

Vsi gori navedeni so imeli dobro organizirane ilegalne prehode v Slovenijo. Prehajali so na ilegalni način v Trst in Italijo, kjer so se povezovali z be-ga-sti tam v emigraciji. So se oboroževali in razvijali domnevo za skorajšnji napad na Jugoslavijo. Dali je to bilo v vednosti Angležev nam ni znano. Vemo pa, da v kolikor so javno kakega teh članov odkrili, so ga pregnali in celo zaprli. Seveda je to le bilo pesek v oči, ker z druge strani so dobivali pa spodbudo.

Rupnikova banda v tem taborišču je imela predvsem nalogo, organizirati obveščevalno mrežo v Sloveniji. Ta je vzdrževala tudi zveze z emigrantsko vlado v Londonu, kakor tudi z posameznimi člani drugih vlad, kot to NDH in Slovenske vlade za dobo nemške okupacije.

Primer Vuka Rupnika, ko je bil v taborišču, tako rekoč iskan od FSS²⁴¹ policije, kot vojni zločinec, je imel možnost da je pobegnil ven in drugod vzdrževal zveze z ostalo bando v taborišču Spitall. Po pobegu Rupnika iz taborišča, so krožile razne podtalne parole, da je pobegnil v Jugoslavijo in da tam vodi križarsko vojsko. Rupnik pa se je nahajal v tamkajšnji bližini.

Ko je Rupnik pobegnil iz taborišča je njegov položaj prevzel neki Stamenkovič, po rodu Hrvat, komandant be-ga bataljona v Višnji gori pri Stični. Imel je precej privilegij pri logarski upravi in je dobival iz magazina kar je sam hotel.

V take organizacije bi lahko prišli tudi organizacijo Matija Škerbec-a, ki je bil za dobo okupacije duhoven v Kranju, sedaj stanuje v Delsah pri Lintz-u v nekem župnišču. Ta je bil vodja vse emigracije na Koroškem. Držal je zveze z Vatikanom, h kateremu so prihajala razna pisma in navodila, o postopku z razseljenci in kaj se naj jih prepričuje. Imel je preverjeno organizacijo o pomoči razseljencem. Isto je z njim imel zveze Krek iz Londona ter drugi emigrantski odbori iz Rima. Prepričeval je v glavnem ljudi za daljno emigracijo v Kanado, da je tam dober zrak in slično, ker je tako imel naročeno, čim več ljudi angažirati za Avstralijo.

²³⁹ Obveščevalne službe.

²⁴⁰ Očitno gre za napako, moralo bi biti Marinšek Janko.

²⁴¹ Field Security Service – Britanska vojaška varnostna služba.

Neki Nagode je v letu 1947 isto tako imel svoje pristaše s katerimi se je hodil posvetovati v tam bližnji gozd. Z njim so bili neki Bitenc, Drnastja,²⁴² Tominkovič in neki Pero ter še 4 drugi. Seveda so to bili sami funkcionarji be-ga in so tvorili močno organizacijo. Cilj njihovega posvetovanja je bil oborožene priprave za akcijo v Sloveniji. Iz Jugoslavije–Slovenije je k njim prihajal redno kurir, kateri je obdrževal zveze med njihovimi pristaši v Sloveniji. Ta kurir je bil rodom iz Ribniške doline star okoli 22 let.

Ker je bilo taborišče Špitall naseljeno iz samih elementov nam nasprotnih, to je beguncev maja 1945 in pripadnikov be-garde, so obstojale še druge grupacije v njem. O drugih grupacijah nismo imeli podatkov. Pripomniti pa moramo, da je bila angloamerikanska obveščevalna služba v tem taborišču nad vsem zelo aktivna in so vrbovali ljudi ter jih pošiljali v našo državo, kakor njihove agente ali diverzante.

Računati moramo, da so se v letu 1946 in 1947, angleške oblasti poslužile v množini repatriacije, za v tihotapljenje agentov potom repatriacije v našo državo. Žakaj pa so jih pošiljali v množini? To je zato, ker so se v tem taborišču nahajali sami be-ga in begunci maja 1945, kateri so bili izrazito nastrojeni proti našemu pokretu.

Kot predsednik taborišča je bil leta 1947 neki Vrtačnik Slovenec – kje je sedaj nam ni znano, baje v Avstriji. Ta je imel zveze z angloamerikanskimi oblastmi in funkcionarji IRO,²⁴³ ki so, nič drugega nego internacionalni agenti angloameriškega kapitalizma.

V glavni pisarni sta bila zaposlena Slovenca Mihič in neki Novak, ki sta bila isto tako eksponenta tuje obveščevalne službe v rokah IRO uslužbencev.

Policije je bilo v taborišču 26 oseb in sicer sestavljena je bila iz samih Slovencev belogardistov. Šef te policije je bil neki Arčon doma iz Ljubljane bivši be-gardist. Razdeljena je bila na dve grupi. Poznani imensko policaji so bili Zajc iz Iga pri Ljubljani, Tomazič iz Iga pri Ljubljani, Hočevar iz Žužemberga, Jaklič iz Pijave Gorice, Blaž iz Ljubljane, Mihič iz Dolenjskega, Nosan Pavel iz okolice Ribnice, Žrinšek iz Dolenjske, Simenc Franc rodom Srb ali Hrvat, Bajic Lado in drugi. Od policajev se je repatriiral eden in sicer: Seliškar Janez, rojen 18. 8. 1906 v Lukovici, kmet, poročen in se naselil v Lukovici št. 17 pošta Brezovica–Ljubljana-okol.

V organizacijo bi lahko navedli tudi sledeče, ki so sestavljali neko propagandno grupo v logarju. Predsednik Škrbec živi izven logarja, dr. Vrečko, Haložan Franc, Plečko²⁴⁴ Franc, Hirsčeger²⁴⁵ Rudolf, Senčar in Hočevar. To so sami be-ga funkcionarji. Sedaj tvorijo organizacijo, ki je pod uplivom angloamerikanskih funkcionarjev in uslužbencev IRO-a. Njihova organizacija se peča z propagando proti Jugoslaviji, za združevanje emigrantov in slično. /.../

Kakor v druga taborišča je tudi sem prihajal razni propagandni material, časopisi in drugo. Od časopisov se je često čitalo tukaj časopis 'Slovenija', 'Domovina', kakor tudi je v samem taborišču izhajal časopis 'Taboriščnik', katerega je bil urednik neki profesor

²⁴² Priimek je očitno napisan napačno, moralo bi biti Dermastja ali Drmastja.

²⁴³ International Refugee Organization – Mednarodna organizacija za begunce.

²⁴⁴ Verjetno je tudi ta priimek zatipkan in bi moralo biti Pleško. V taborišču Spittal je namreč vodil taboriščno pisarno in arhiv Franc Pleško (Corsellis, O Slovencih..., str. 96).

²⁴⁵ Pravilno bi moralo biti napisano Hirschegger.

Sever Janez. Pozneje je bil ta časopis prepovedan. Prihajalo je še časopisje dovoljeno od angloamerikancev.

Prava desponenta sovražne propagande v taborišču sta bila neki Merkun in neki Novak, ki sta delala istočasno v upravi taborišča kakor administrativni moči.»²⁴⁶

V drugem poročilu, ki pa ni datirano, a je skoraj gotovo prav tako iz začetka petdesetih let, so podatki o delovanju emigrantskih komitetov. Razen slovenskega komiteja, ki ga je vodil Leo Jak²⁴⁷ iz Ljubljane, je bil zelo aktiven tudi ustaški komite. Poimensko je predstavljeno delo nekaterih posameznikov, zlasti duhovnikov »Miklavčič Franc in dekan Hafner iz Moravč. Vodita cerkveno emigrantsko organizacijo NCWC.²⁴⁸ Sprejemajo pomoč iz Salzburga²⁴⁹ in jo delijo onim emigrantom, kateri so naklonjeni njim.« Posebno skupino, ki se ukvarja tudi s terorizmom in protijugoslovansko propagando predstavljajo: »Ž Vračkom Edvardom (predstavnik Slovencev), bivši sodnik iz Ljubljane, delujejo še Žaletel Franc iz Šumbrega na Dolenjskem, dekan Hafner, župnik Miklavčič, Hočevar Marjan iz Ljubljane, a duhovnik Lavrič je odšel na študij v Rim. Najbolj aktiven v teroristični organizaciji je bil Žaletel, kateri je tudi pošiljal ilegalno svoje ljudi v Jugoslavijo, da vrše sabotaže. Za ta dela jim je plačeval po 1000 šilingov. Na isti način je delal tudi Župančič Jakob iz Dolenjske (lansko leto odšel v Ameriko). Pičman Franc, bivši slov. domobranec, se je po osvoboditvi nahajal v lagerju Špital in bil večkrat v Jugoslaviji kot angleški kurir in špijon – ilegalno. Ž njim sta bila parkrat v Jugoslaviji tudi Štok Marjan in Vavpot Franc, bivši organ LM.²⁵⁰«²⁵¹

Taborišče je delovalo tudi še v petdesetih letih, seveda številčno zelo zmanjšano. Tako je leta 1954 tam še vedno živelo 345 Slovencev, 183 Volksdeutscherjev, 131 Madžarov, 124 Hrvatov, 67 Ukrajincev, 45 Rusov in manjše število drugih narodnosti.²⁵² Te barake so kasneje nekateri begunci tudi odkupili in si v njih uredili svoja bivališča. Kljub moderni urbanizaciji mesta Spittal je nekaj teh barak še vedno ohranjenih. V eni od tamkajšnjih barak, kjer je bila dalj časa tudi taboriščna kapela, se je po odhodu večine beguncev v prekomorska države nahajal tudi arhiv slovenske emigracijske pisarne (sezname in kartoteke) – vse do 14. 12. 1953, ko je požar popolnoma uničil barako in s tem je zgorel tudi arhiv.²⁵³

²⁴⁶ ARS III. Inv. št. 225/3211–5. Dokument obsega 4 str. in ima z roko dopisan datum 12. 7. 1950. Avtor »Pregleda ...« ni bil najbolj spreten pri tipkanju in tudi njegovo znanje slovenskega pravopisa je bilo zelo pomanjkljivo. V citiranih stavkih so popravljene le najbolj očitne tipkarske napake, sicer je dokument tak, kot se je ohranil.

²⁴⁷ Priimek je skoraj gotovo napačen, morda gre za L. Raka?.

²⁴⁸ NCWC – National Catholic Welfare Conference – Narodna katoliška dobrodelna konferenca.

²⁴⁹ Tam je bil uradni sedež Nacionalnega komiteja Kraljevine Jugoslavije – NKKJ.

²⁵⁰ Ljudske milice.

²⁵¹ ARS III. Inv. št. 225/3211–5. II. dokument – obsega 1 stran.

²⁵² Stieber, Nachkriegsflüchtlinge ..., str. 238.

²⁵³ ARS III. Inv. št. 225/3211–5 Špital – emigrantsko taborišče – Avstrija. Spittalski arhiv.

DELOVANJE DRČAR/GRUMOVEGA OBVEŠČEVALNEGA CENTRA

Čeprav je bilo beguncem strogo prepovedano, da bi se ukvarjali s političnim delovanjem, se je to v nekoliko prikriti obliki vseeno dogajalo.²⁵⁴ Žal nimamo na razpolago ustreznega arhivskega gradiva, tako da smo v veliki meri odvisni od različnih poročil, ki jih je zbrala/pripravila Udba,²⁵⁵ in od relativno majhnega števila spominskih zapisov.²⁵⁶

Skupaj s Slovensko narodno vojsko in civilnimi begunci se je v Avstrijo (in v Italijo) umaknila tudi večina članov NO (dr. Joža Basaj, dr. Franc Bajlec, France Kremžar) in nekateri drugi politiki (France Pernišek, Ludovik Puš), ki so tam nadaljevali svoje politično delo. Prav tako vemo, da so bili v politično delovanje vključeni tudi nekateri duhovniki (predvsem msgr. Matija Škerbec in dr. France Blatnik, škof dr. Gregorij Rožman, msgr. Jože Jagodic, Nande Babnik).²⁵⁷ In čeprav so v taboriščih živeli tudi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov (srbski četniki in ustaši), med njimi in Slovenci ni prišlo do tesnejšega političnega sodelovanja.²⁵⁸ Razhajanja so se pokazala že v Vetrinju, kjer Slovenci niso verjeli tistim četnikom, ki so pobegnili iz transportov in se vrnili v taborišče (šlo naj bi jim le za razbitje enotne slovenske skupnosti, kar se jim je v naslednjih dneh krvavo maščevalo).²⁵⁹

Če bi vendarle skušali najti neko obliko skupnega nastopanja »vse« jugoslovanske emigracije v tujini, bi jo morda lahko našli v Nacionalnem komiteju Kraljevine Jugoslavije (NKKJ), ki so ga konec maja ali v začetku junija 1945 ustanovili v Salz-

²⁵⁴ Zelo pogoste objave odlokov o prepovedi vsakršnega političnega delovanja beguncev v begunskih listih / glasilih kažejo na to, da so bili le-ti pogosto kršeni oziroma da se jih begunci niso držali.

²⁵⁵ ARS III. Bande, Inv. št. 214.

²⁵⁶ Pri arhivskem gradivu je mišljeno gradivo treh pomembnih obveščevalcev: Andreja Glušiča, Franceta Gruma in Dušana Pleničarja (vsi že pokojni), ki so imeli vsak svoj arhiv, vendar ne razpolagamo s podatki, kje so njihovi arhivi spravljene. Več o tej temi: Mateja Čoh, *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952*, Maribor 2004 (dalje: Čoh, *Organizacija...*); Dragan Marković, Nikola Milovanović, Đuro Rebić, *Bojevniki za mir*, 2 zv., Ljubljana 1984; Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*, Ljubljana 1998; Pavle Rant, *To sem bil: Prispevki k zgodovini slovenske politične emigracije*, Buenos Aires 2003; Martin Premk, *Matjaževa vojska 1945–1950*, Ljubljana 2005.

²⁵⁷ V NŠA v Ljubljani se hranijo kar trije arhivi od zgoraj imenovanih duhovnikov: Škerbca, Babnika in Jagodica. Prva dva sta dostopna, vendar v njih ni »političnega« gradiva; dr. Jagodičev arhiv, ki bi bil za naše proučevanje najbolj zanimiv (v katerem je tudi del dr. Rožmanovega arhiva), pa je zaprt do leta 2045.

²⁵⁸ V primeru sodelovanja s srbskimi četniki je to razumljivo, saj so pripadali drugi veroizpovedi; pri ustaših pa je bila precej previdna politika bolj posledica »strahu«, da bi jih angleška taboriščna uprava ne enačila z najbolj eksponiranimi ustaškimi zločinci. Med temi tremi narodnostnimi skupnostmi so bila ne le politična, ampak tudi »metodološka« razhajanja. Tako so bili četniki in ustaši za borbeno akcijo (terorizem), Slovenci pa so bili bolj naklonjeni propagandnim akcijam, s katerimi bi prepričali ljudi v taboriščih in svoje somišljenike v domovini, da zrušijo nedemokratski komunistični režim v Sloveniji / Jugoslaviji. Več o tem: Čoh, *Organizacija...*

²⁵⁹ Pernišek, *Dnevnik I.* – več vpisov za konec maja 1945.

burgu (v ameriški okupacijski coni²⁶⁰) in ga je kasneje priznal tudi Zavezniški svet za Avstrijo,²⁶¹ in sicer »kot organ, ki je moral v prvi vrsti skrbeti za izboljšanje socialnega položaja jugoslovanskih beguncev v Avstriji. Pristojen je bil za registracijo jugoslovanskih državljanov v Avstriji, v kolikor so se seveda pri njem prijavi. Oktobra 1945 je bil pri NKKJ ustanovljen Glavni obveščevalni center (GOC), ki je imel sedež v begunskem taborišču St. Johann v Pongauu. Priprave za ustanovitev GOC-a so potekale že od poletja. Ustanovljen je bil na podlagi sklepa konference jugoslovanskih emigrantov v začetku avgusta 1945 ter predhodnega dogovora med salzburškim NKKJ in Narodnim odborom v Rimu. Glavna naloga GOC-a, ki ga je vodil Andrej Glušič, je bila organizirati mrežo obveščevalnih centrov v begunskih taboriščih v Avstriji in zbirati podatke o stanju v Jugoslaviji.«²⁶² Ta mreža, ki se je vzdrževala preko kurirjev, se je razširila predvsem na področju ob jugoslovanski meji – Gradec, Lipnica, Celovec in Spittal ter Judenburg, ki sta ležala nekoliko bolj v notranjosti. Posamezne sodelavce so imeli tudi v drugih taboriščih, vsi pa so bili vključeni v delo večjih obveščevalnih centrov. Prav tako še ni raziskano sodelovanje med avstrijskimi in italijanskimi obveščevalnimi centri.²⁶³ Pri delu teh obveščevalnih centrov so imeli nemajhno vlogo tudi številni »nepomembni« posamezniki, ki so se znašli v taboriščih in v svoji okolici pripovedovali, kakšno je življenje v Sloveniji/Jugoslaviji. Če so se takih posameznikov lotili bolj večji obveščevalci, so lahko od njih dobili veliko koristnih podatkov.²⁶⁴ Podobne taktike so se posluževali tudi angleški vojaki in avstrijski orožniki, ki so prestregli begunce pri ilegalnem prehodu meje. To početje je bilo namreč kaznivo in tisti, ki

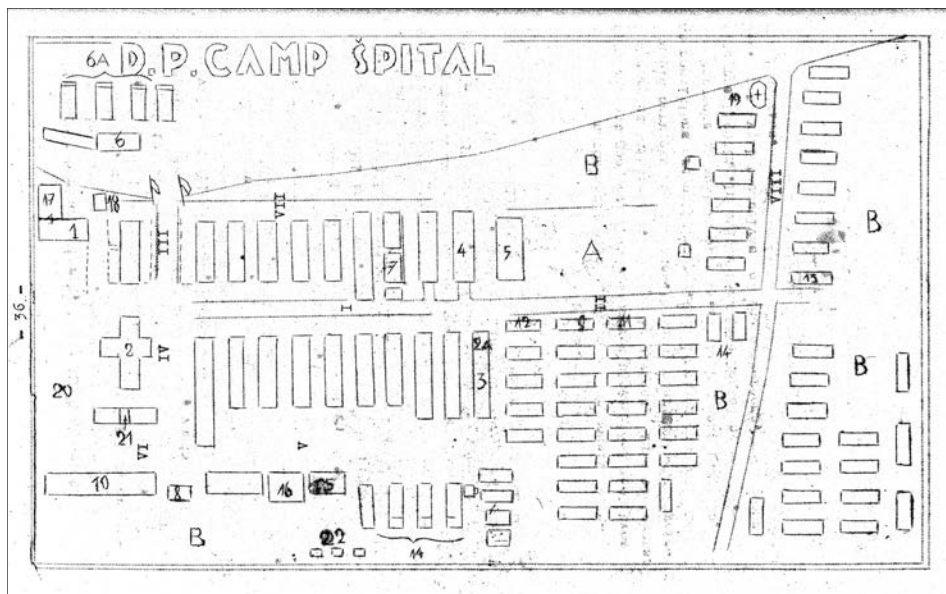
²⁶⁰ Ameriška politika do Jugoslavije je bila ves povojni čas nekoliko drugačna od angleške. To se je opazilo tudi v odnosu do jugoslovanske politične emigracije – dopuščali so ji več »svobode« oziroma jim pri določenih aktivnostih tudi finančno pomagali. V določenih meri je to bila posledica delovanja nekaterih predvojnih jugoslovanskih politikov v ZDA (npr. Fotića) in njihove precejšnje naklonjenosti četniškemu gibanju, ki so ga celo smatrali za neke vrste opozicijo. V primerjavi z Angleži, katerih okupacijska cona je ležala neposredno ob meji z Jugoslavijo, je že tudi geografska oddaljenost ameriške okupacijske cone, dopuščala večjo toleranco. Čoh, Organizacija..., str. 60–70.

²⁶¹ Ta zavezniška politika kaže na precej dvolično ravnanje: na eni strani so priznali organizacijo, za katero so prav dobro vedeli, kdo so njeni člani (izrazito nenaklonjeni Jugoslaviji in Titu, ki so jo/ga šteli v zavezniško koalicijo!), na drugi strani so jim prepovedali vsako »vidno« ukvarjanje s politiko – dopuščali pa prikrito politično delovanje in celo sami koristili njihova obveščevalna poročila, in na tretji strani so izdali članom NKKJ in GOC posebne potne dovolilnice, da so se lahko neovirano gibali po vseh okupacijskih conah (Glušič je imel na voljo celo nekaj bianco dovolilnic. Čoh, Organizacija ..., str. 60–70). Zato je dokaj prepričljiva Borštnikova ugotovitev, da je center deloval »vsaj s pristankom, če ne celo po navodilih ameriške Osrednje obveščevalne službe (CIA)«. Pavle Borštnik, Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale, str. 99.

²⁶² Čoh, Organizacija..., str. 4–5.

²⁶³ Nekaj te problematike obravnava v svojih spominih Dušan S. Lajovic, *Med svobodo in rdečo zvezdo*, Ljubljana 2003. V vlogi kurirja se pogosto pojavljata Janez Grum in Ivan Korošec, ki pa v svojih kar številnih člankih v *Vestniku*, *Taboru* in *Zavezi* te aktivnosti do sedaj še nista razkrila.

²⁶⁴ Vsebinsko takšnih »pogovorov« so npr. objavljali v begunskih listih ali celo v posebnih »Begunskih pismih«, ki jih je pod psevdonomimom Caranthanus objavljval dr. Blatnik. Zaradi teh pisem je 11. maja 1947 prišlo tudi do prepovedi izhajanja vsega begunskega tiska.

Slika 9: Načrt taborišča v Spittalu
(vir: UNRRA DP. Camp Spittal, 1946, str. 36)

so bili bolj zgovorni, so lahko računali tudi na to, da bo njihova obsodba milejša.²⁶⁵ In prav nič drugačne taktike se niso posluževali na nasprotni strani meje – tam so zajete begunce/ilegalce zasliševali vojaki Knoja in Udbe, ki so bili zadolženi za varovanje meje.²⁶⁶ Organizator prvotnega obveščevalnega centra v taborišču Spittal, ki je formalno sprva spadal v okvir celovškega obveščevalnega centra (OC 500), je bil domobranski oficir (podpolkovnik) Ivan Drčar, ki ga je Glušič imenoval tudi za komandanta SNV²⁶⁷ na avstrijskem Koroškem in Štajerskem. Pri delu sta mu pomagala še Janko Marinšek in France Grum, ki sta ga zaradi svojih obveščevalnih sposobnosti postopoma izrinila in sama prevzela vodenje tega OC. Uradno ga je najprej vodil J. Marinšek (do 1948), nato ga je prevzel F. Grum, ki je imel tudi močno podporo katoliških duhovnikov/politikov (Škerbca, Jagodica) in NO v Rimu (Kreka). Aktivnost centra je bila usmerjena predvsem k zbiranju obveščevalnih podatkov o stanju v Sloveniji, ki so jih kot protiuslugo za dopuščanje delovanja posredovali tudi angleškim in ameriškim obveščevalcem. Načrtovali so tudi organiziranje obveščevalnega centra v domovini (v Ljubljani), vendar jim je Udbe to preprečila. Tako je bila njihova aktivnost še naprej usmerjena predvsem

²⁶⁵ Čoh, Organizacija..., str. 317.

²⁶⁶ Gantar, Spomini..., št. 40, str. 65–67.

²⁶⁷ Glede na trditve SPE, da so zavezniki konec maja 1945 vrnili v Jugoslavijo veliko večino pripadnikov SNV (kar 11.000), je takšno imenovanje nekoliko presenetljivo, razen če je bilo dejansko vrnjenih manj in se jih je nekaj tisoč še vedno nahajalo v begunskih taboriščih v Avstriji.

Slika 10: Takšno je bilo begunsko taborišče v Spittalu ob Dravi...
(vir: Jakob Kolarič, *Škof Rožman* – III. knjiga, Priloga, str. 288)

Slika 11: Pokojni slovenski pisatelj Karel Mauser s svojo družico...
(vir: Jakob Kolarič, *Škof Rožman* – III. knjiga, Priloga, str. 288)

v propagandne akcije (pošiljanje emigrantskega tiska, npr. *Matjaževega glasu*, letakov, pisem, na določene naslove itd.). Ko se je Grum leta 1950 preselil v ZDA, je za svojega naslednika imenoval dr. Godniča, ki pa dejansko ni imel nobenega dela več, saj se je večina beguncev takrat že izselila v prekomorske države.²⁶⁸

Tisti begunci, ki so ostali v Avstriji (nekateri duhovniki, starejši ljudje, nekaj mladih »begunskih družin« in tisti, ki so si zakonskega partnerja našli med avstrijskimi državljanji) pa se zaradi lojalnosti do države, ki jim je dala možnost bivanja in delo, niso hoteli »iti politike oziroma protititovske propagande«, zato je center obstajal le še na papirju.²⁶⁹

TABORIŠČE ŠT. VID OB GLINI²⁷⁰ IN KELLERBERG

NASTANITEV

V taborišče Št. Vid ob Glini (St. Veit an der Glan), ki leži okoli 20 km severno od Celovca in ki je bilo samo prehodnega značaja, so se begunci preselili iz Vetrinja konec junija 1945 (27. in 28. 6.). Zaradi izredno slabih bivalnih prostorov – na pol podrtih in slabih barak – je to taborišče delovalo le do jeseni 1945. 12. oktobra so vse begunce preselili v taborišče Kellerberg²⁷¹ (Feistritz/D – Bistrica na Dravi), ki leži na desnem bregu Drave pri Paternionu, okoli 10 km severozahodno od Beljaka (Villacha). Taborišče so na novo postavile angleške zasedbene oblasti in ga januarja 1946 razdelile na dva samostojna dela:

- Feffernitz, kjer so v glavnem živeli avstrijski begunci – bilo je tudi pod avstrijsko upravo;
- Kellerberg, imenovan »'N' Assembly Center«, kjer so živeli Volksdeutscherji, izgnani iz Jugoslavije, Jugoslovani (največ je bilo Slovencev – 600), Madžari in Rusi.²⁷²

Barake so bile sicer novejšega datuma, vendar so veliko večino beguncev konec februarja (27. 2.) 1946 znova preselili, tokrat v skupno taborišče – v Spittal ob Dravi. V Kellerbergu je ostalo le okoli 50 Slovencev,²⁷³ ki so tam ostali vse do srede januarja 1949, ko so se tudi ti preselili v prekomorske države.

²⁶⁸ Čoh, Organizacija..., str. 82–89.

²⁶⁹ Ustna izjava zakoncev Starman (2004) in duhovnika Alojzija Luskarja (1993) avtorici.

²⁷⁰ V nekaterih zapisih se pojavlja tudi ime Št. Vid na Glini.

²⁷¹ Za to taborišče se uporablja samo nemška oblika imena.

²⁷² Stieber, Nachkriegsflüchtlinge..., str. 232–234.

²⁷³ To številko je zapisala anketiranka Zdenka Jan iz Argentine. Stieberjeva ima podatek za leto 1947, da je tam septembra 1947 živelo 360 Slovencev – str. 232. Možno pa je, da se je v letu 1947 število Slovencev ponovno zvečalo, saj so se begunci dokaj pogosto selili iz enega taborišča v drugega. Prav zaradi tovrstnih selitev so taboriščne oblasti zelo zaostriale »pogoje« preseljevanja. Najprej so morali dobiti dovoljenje taboriščne uprave tistega taborišča, ki so ga zapuščali, in predhodno pridobiti tudi dovoljenje novega taboriščnega vodstva, pa še soglasje tamkajšnjih avstrijskih lokalnih oblasti (ki so bile

Prav zaradi dveh oziroma treh zaporednih selitev taborišča se je vseskozi čutila nekakšna začasnost, še posebej je to veljalo za taborišče Št. Vid ob Glini. Begunci so v glavnem uporabljali opremo, ki so jo prinesli s seboj iz Vetrinja. Osnovni princip naselitve je bil podoben kot v drugih taboriščih – družine z majhnimi otroki skupaj in po več v eno barako, samski moški in ženske pa ločeno po spolu. Nekoliko se je stanje izboljšalo po preselitvi v Kellerberg, kjer so imeli na voljo boljše barake (skupno je bilo v taborišču 60 barak), ki so jih taboriščni mizarji predelili na posamezne sobe, ki so dajale vsaj nekaj zasebnosti. Ob barakah so imeli begunci tudi svoje vrtničke, kjer so v glavnem gojili zelenjavo in cvetje.²⁷⁴

Zaradi številčne majhnosti je bila večina slovenskih beguncev zaposlena z delom v taborišču – poučevanje, gledališka in pevska dejavnost ter pomoč pri delovanju taboriščne uprave (delo po pisarnah, v skladišču, kuhinji, vzdrževanje reda in snage).²⁷⁵ Ker je veljalo osnovno načelo, da morajo biti vsi begunci zaposleni, so nekateri opravljali tudi dela izven taborišča – na okoliških kmetijah (ker je bilo zanje »plačilo – hrana«, to delo ni bilo najbolj priljubljeno, zlasti moški so se raje zaposlili v »gozdarski sekciji« – podiranje dreves in priprava drv za zimsko obdobje). Begunci so za svoje delo prejeli tudi »plače, ki so odmerjene po avstrijski lestvici plač. Ugotovilo se je, da so v vseh taboriščih plače enake. So štiri kategorije. Ženske prejemale 10 % manj kot moški.«²⁷⁶

Toda kljub temu niso dobili ustrezne zaposlitve vsi begunci, zlasti ne inteligenca, ki je bila težje zaposljiva v koroškem gospodarstvu (prevladujeta kmetijstvo in živinoreja, izobraženci pa tega dela niso bili vajeni), zato so živeli precej skromno.²⁷⁷

V taborišču je delovala tudi zdravstvena ambulanta – kot zdravnika sta bila v njej zaposlena dr. Janez Janež in dr. Kozin, ki sta izvajala tudi manjše kirurške posege. V taborišču so imeli tudi zobozdravstveno ordinacijo.²⁷⁸

HIGIENSKI POGOJI

Prav zaradi neustreznih sanitetnih in bivanjskih prostorov v Št. Vidu je že po dobrih treh mesecih angleška vojaška uprava preselila begunce v Kellerberg. Ker je bilo to novo taborišče, so bili sanitetni pogoji dokaj urejeni – kljub vsemu pa še vedno

izrazito nenaklonjeni preselitvam!). Prihajali pa so tudi vedno novi begunci iz Slovenije, ki so si želeli čim dalj od jugoslovansko-avstrijske meje. Prošnja za premestitev – navodila, *Novice* (Lienz), 21. 9. 1946.

²⁷⁴ Boris Koman, *Moji spomini (nadaljevanja)*, *Duhovno življenje* (BA), december 1997 – september 1998 (dalje: Koman, *Spomini...*).

²⁷⁵ Pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič in Zdenka Jan.

²⁷⁶ Zapisnik seje taboriščnega odbora z dne 2. 12. 1945, v: Taboriščni arhiv priča, 4. zv., str. 66.

²⁷⁷ Odgovori na anketo R. Š.

²⁷⁸ Pisni odgovori na anketo R. Š. – Zdenka Jan.

»baračni«. Ker je po barakah živelo tudi do 40 beguncev, je bilo največ odvisno od beguncev samih, kako so skrbeli za urejenost svojih sob in skupnih prostorov (predvsem stranišč, umivalnic in kopalnic). Razen posameznikov so bili za to zadolženi tudi sobni in baračni starešine, ki so morali poskrbeti predvsem za to, da so bili prostori vsaj enkrat tedensko pometeni, pomiti in poribani.²⁷⁹

PREHRANA V TABORIŠČU

Ker so za vsa taborišča v angleški okupacijski coni veljali isti predpisi, je bila tudi prehrana precej podobna. V bistvu je prihajalo le do manjših razlik v jedilniku in v tistih finesah, ki jih pač doda vsak kuhar. Uradno, naj bi bila tudi tukaj dnevna količina razdeljene hrane okoli 2000 kalorij, kar pa se v praksi ni dogajalo, saj je povsod občutno primanjkovalo hrane. Za zajtrk je bila najpogosteje črna kava in kruh, za kosilo grahova juha z dodatkom krompirja ali makaronov ter občasno koruzni močnik, za večerjo pa kakšna »malo bolj gosta« mineštra iz različne zelenjave in košček kruha.²⁸⁰ Na sploh je bila hrana precej enolična, slabe kakovosti in nezadostna. Sami begunci so bili prepričani, da kalorična vrednost ni presegala 1000 kalorij.²⁸¹

Tudi tukaj so posamezne kategorije beguncev (otroci, starejši, delavci in doječe matere ter nosečnice) dobivale posebne dodatke – predvsem več maščob in sladkorja, občasno pa tudi mleko in mlečne izdelke. Ko je taborišče prevzela Unrra, so tudi tukaj uporabljali posebne Unrrine pakete s hrano, ki so prihajali iz ZDA (konzerve z mlekom v prahu in sirom, mesne konzerve).

Pred božičnimi prazniki (1945) so dobili tudi posebne darilne pakete iz Rima, ki jih je poslal dr. Miha Krek – v Kellerbergu so jih dobili 180, namenjeni pa so bili obdarovanju otrok.²⁸² Podobno kot v Spittalu in Lienzu so si tudi tukaj ljudje pomagali z dodatnim nakupovanjem hrane, vendar so za to potrebovali tako denar kot posebne živilske nakaznice.²⁸³

V primerjavi z drugimi, že obravnavanimi taborišči, kjer so živeli slovenski begunci, je bilo prav to taborišče med najslabšimi – tako po pogojih bivanja kot

²⁷⁹ Koman, Spomini... št. 2/3 (1998), str. 56–57, in št. 5, str. 118–119.

²⁸⁰ Pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič in Zdenka Jan.

²⁸¹ Prav tam. Tudi Koman, Spomini..., št. 9 (1998), str. 244.

²⁸² Pakete so nabavili v Italiji, sredstva zanje pa so prispevali ameriški Slovenci. V celoti so poslali kar 1160 paketov, po taboriščih so bili razdeljeni sorazmerno s številom tam živečih otrok. Preostali paketi so bili razdeljeni: taborišče Lienz – 680; taborišče Spittal – 240 in taborišče Judenburg – 60. Taboriščni arhiv priča, 4. zv., str. 71–72.

²⁸³ Zanimivo je, da so begunci prejeli le prehrabene / živilske nakaznice, ne pa tudi oblačilnih, ki so jih sicer prejeli domačini. Zato so bili v tem pogledu povsem odvisni od pošiljk, ki so jih v taborišča pošiljali posamezniki in različne dobrodelne organizacije (predvsem iz ZDA, Anglije, Švice in Nizozemske). Nedvomno je imela pri tem veliko zaslug prav cerkvena organizacija, ki je to karitativno dejavnost izvajala preko slovenskih duhovnikov, ki so tam službovali (npr. Nande Babnik). Žakelj, Dnevnik 1945–1948.

v prehrabnem pogledu. Čeprav je bilo od konca leta 1946 pod Unrrino oskrbo, je bila hrana slaba in nezadostna. Ob uradnem obisku tega taborišča so ugotovili, da hrana za odrasle ne presega 700 kalorij, otroci pa so namesto predvidenih 2500 kalorij prejeli le po 1500 kalorij in bili vidno podhranjeni.²⁸⁴ To se je odražalo tudi pri zdravstvenem stanju beguncev – izredno veliko število je bilo obolelih za TBC, zlasti med otroki (samo v septembru 1947 je bilo sedem novih bolnikov in v oktobru 1947 osem obolenj).²⁸⁵

UPRAVA TABORIŠČA

Neposredno je bil odgovoren za nemoteno delovanje taborišča major Donger, ki so mu pri delu pomagali še nekateri uradniki. Podobno kot drugod so tudi tukaj Slovenci ustanovili svoj taboriščni oziroma socialni odbor,²⁸⁶ ki ga je kot predsednik vodil dr. Danijel Veber, funkcijo podpredsednika, blagajnika in vodenje kartoteke je opravljal podpolkovnik Jože Bizjak, tajniška dela pa je opravljal Zdravko Novak, ki je bil običajno tudi zapisnikar na rednih in izrednih sejah odbora. Zanimivo je, da se pri delu oziroma sejah tega taboriščnega odbora večkrat pojavlja ime dr. Jožeta Basaja, nekdanjega predsednika NO,²⁸⁷ ki je posebej za te sestanke prihajal iz Spittala – kot nekakšen koordinator za delo med slovenskimi begunci. Na sejah so bili poleg članov odbora pogosto navzoči tudi taboriščni duhovniki (Miha Burja, Franc Jakop, Matija Lamovšek, dr. Franc Mihelič). Nekajkrat je prišel na seje odbora tudi France Grum, glavni organizator protiobveščevalne dejavnosti in tesen sodelavec dr. Mihe Kreka.²⁸⁸

Poleg taboriščnega odbora je imela vsaka baraka tudi svojega baročnega in sobnega starešino (predstavnika), ki so se po potrebi udeleževali skupnih sej – zlasti kadar so obravnavali teme, ki so se dotikale vseh beguncev (različni predpisi in navodila).

Ker je veljalo spittalsko taborišče za osrednje taborišče, so se občasno tam-

²⁸⁴ Stieber, *Nachkriegsflüchtlinge ...*, str. 233.

²⁸⁵ Pisni odgovori na anketo R. Š. – A. Gospodarič, Z. Jan.

²⁸⁶ V zapisniku se za isti odbor uporabljajo tri različna imena: socialni odbor, glavni taboriščni odbor in begunski odbor. Del zapisnikov je objavljen v zbirki virov: *Taboriščni arhiv priča*, 4. zv., Buenos Aires 1975 (*Zbirka Dokument*; 7) (dalje: *Taboriščni odbor*, 4. zv. ...).

²⁸⁷ Konec novembra 1945 je prevzel predsedniško mesto dr. Miha Krek, ki pa ni dobil dovoljenja angleških zasedbenih oblasti, da bi lahko obiskal tudi taborišča v njihovi okupacijski coni v Avstriji. Zato je dr. M. Krek pooblastil dr. J. Basaja, da zastopa interese in potrebe NO na področju Avstrije. Na tajniško mesto je bil postavljen dr. Bajlec. Načrtovali so tudi, da bi v Celovcu ustanovili posebno oporišče (nekakšen zbirni center) za slovenske begunce, ki bi tja pribežali iz Jugoslavije, vendar so jim to namero preprečile angleške zasedbene oblasti, ki tega niso dovolile. Begunci so dobili le neke vrste »pravno zastopstvo«, ki je lahko pomagalo ob različnih pravnih in sodnih zapletih (npr. ob aretacijah beguncev). *Taboriščni arhiv*, 4. zv., str. 65.

²⁸⁸ Prav tam.

kajšnjih pomembnih sej udeleževali tudi predstavniki iz drugih taborišč – iz Kellerberga je to nalogo občasno opravljal Ferdinand Novak. Tudi kasneje (v letih 1947–1948), ko so začeli pripravljati posebne preselitvene sezname, je vse aktivnosti za preselitev izvajal spittalski socialni odbor. Prav v zvezi s to njegovo dejavnostjo so veliko naporov vložili tudi v ugotavljanje točnega števila vseh beguncev na Koroškem – preselili so se lahko le tisti, ki so bili uradno prijavljeni v enem od taborišč. Še dodatne zaplete so povzročali tisti begunci, ki so se zaradi nevarnosti, da jih angleški vojaki aretirajo, umaknili iz taborišča in niso želeli sporočiti, kje se nahajajo. Bilo je celo nekaj primerov, da so posamezniki spremenili priimke, imena in celo letnice rojstva in tako zakrili svojo pravo identiteto.²⁸⁹

Konec leta 1945, ko je upravo nad taboriščem Kellerberg prevzela Unrra, je v tem taborišču skupno živelo 2500 beguncev (1200 DP's – največ Jugoslovani in Madžari, in 1300 Volksdeutscherjev in ruskih emigrantov). Narodnostna sestava taborišča se je precej spremenila leta 1947, ko so vse nemško govoreče begunce (predvsem Volksdeutscherje) premestili v Feffernitz. V letu 1948 se je izselilo precej Madžarov in Slovencev v prekomorske države, preostale pa so februarja in marca 1949 preselili v Spittal (med njimi je bilo tudi 40 Slovencev, ki se niso mogli izseliti – t. i. »eligible« – neustrezni /bolni, starejši, invalidni/, ki jih nobena država ni hotela sprejeti).²⁹⁰

Leta 1950 je prišlo taborišče pod avstrijsko upravo in ta ga je že leta 1951 zaprla. Najprej so prodali nekaj barak zainteresiranim beguncem, nekaj pa so jih demontirali in prepeljali na druge lokacije. Formalno je bilo taborišče ukinjeno 31. 10. 1952.²⁹¹

TABORIŠČE LIECHTENSTEIN PRI JUDENBURGU

Začetki tega taborišča segajo že v leto 1940, in sicer sta že takrat obstajali dve taborišči: Liechtenstein (kjer so bili v glavnem naseljeni Nemci iz Bukovine) in Murdorf (kjer so živeli delavci, ki so bili zaposleni v tamkajšnjih obratih livarne). K temu lahko dodamo še staro vojaško kasarno (še iz časa prve svetovne vojne), ki je bila še vedno v dobrem stanju. Po koncu vojne, maja 1945, je prišlo to področje pod angleško zasedbeno vojaško upravo. Avgusta 1945 je bilo v taborišču naseljenih okoli 2300 beguncev – med njimi je bilo veliko Slovencev (sprva okoli

²⁸⁹ Ti spremenjeni podatki so se nekaterim v kasnejših letih tudi »maščevali« – npr. tistim, ki so letnico rojstva pomaknili nekoliko navzgor in so zaradi tega morali delati dalj časa. Nekateri so svoje prave podatke po preselitvi ponovno uradno uveljavili, drugi pa so vseskozi uporabljali »privzeti« priimek, npr. pisatelj Jože Krivec, ki je uradno uporabljal priimek Kovačič. Pernišek je začasno privzel ime Franjo Perme. Pernišek, Dnevnik II, vpis za 12. 1. 1948.

²⁹⁰ Stieber, Nachkriegsflüchtlinge..., str. 232–234.

²⁹¹ Prav tam.

300, kasneje se je število povečalo – aprila 1946 jih je bilo okoli 700),²⁹² Hrvatov in Židov. Zaradi prihajanja vedno večjega števila beguncev iz ruske okupacijske cone, ki se je nahajala že na nasprotnem bregu reke Mure, so nekateri želeli, da bi se kapaciteta taborišča povečala na 4800 oseb, vendar ta predlog ni bil sprejet. Zato so večje število beguncev iz Judenburga preselili v taborišče Trofaiach, ki se je nahajalo okoli 30 km bolj proti severu.²⁹³ Taborišče Liechtenstein je obsegalo 9106 m² in je imelo skupno 22 barak (oziroma je zasedalo področje 3264 m²). Taborišče Murdorf je obsegalo 8689 m² in je imelo 19 barak (oziroma 4788 m²).²⁹⁴

NASTANITEV

Begunci so bili nastanjeni v dokaj dobrih, zidanih barakah. Še največ težav je bilo s posteljami, tako da jih je od 2300 beguncev kar 600 moralo prenočevati na tleh. Prav tako je primanjkovalo posteljnine in odej. Stanje se je postopoma izboljšalo, zlasti od novembra 1945 dalje, ko je prišlo taborišče pod upravo Unrre.²⁹⁵

Barake so bile razdeljene na:

- *Bivalne barake*, ki so služile predvsem za bivanje beguncev. Zanimivo, da je bila tukaj nekoliko večja toleranca pri skupnem prebivanju in so lahko v istem prostoru (večji sobi) prebivali skupaj tudi moški in ženske, ki niso bili poročeni – so pa bili v sorodstvenih zvezah ali so vsaj prihajali iz istega kraja.²⁹⁶ Ker je bilo med begunci tudi več obrtnikov (čevljarji, krojači in šivilje), so si ti v svojih bivalnih prostorih kmalu organizirali tudi svojo »sobno obrt«.²⁹⁷ Ker je bilo precej beguncev iz Poljanske in Selške doline, kjer je bila razvita tudi čipkarska obrt, je bilo to taborišče kmalu poznano tudi po tej dejavnosti.²⁹⁸

²⁹² A. Žakelj, Dnevnik 1946 – vpis za 30. 4. 1946. Dostopno preko: <http://zakeljdiary.s5.com>.

²⁹³ Stieber, Nachkriegsflüchtlinge..., str. 278–280.

²⁹⁴ Podatki o obsegu / kvadraturi posameznih taborišč so povzeti po: Stieber, Nachkriegsflüchtlinge..., str. 318–321.

²⁹⁵ Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 3. 7. 1945.

²⁹⁶ Žakelj, Dnevniki 1945. Skupaj z njim je prebivala še zaročenka Cilka, njegova sestra Milka in brat Miro.

²⁹⁷ Kasneje so morali to dejavnost v veliki meri opustiti, saj so v taborišču organizirali posebne delavnice. Prav obrtniška dejavnost je imela izreden pomen: 1) omogočala je dnevno zaposlitev določenega števila beguncev (delovna obveznost!) in seveda tudi zadovoljevala potrebe beguncev (popravila in v manjši meri tudi novi izdelki, v kolikor je bil na razpolago ustrezen material – zlasti je primanjkovalo usnja); 2) taboriščna uprava je na ta način lahko nadzirala samo delo (pa tudi samokontrole med begunci samimi je bilo kar precej) – zlasti je to bilo pomembno tudi zaradi finančnega efekta, ker so vsi begunci morali od svojega zaslužka določen odstotek (takso) za kritje bivanja in prehrane, ki so ju bili deležni. Žakelj, Dnevnik 1945, več vpisov – npr. 31. 5. 1945 ali 8. 2. 1947.

²⁹⁸ Veliko o tem izvemo prav iz Žakljevih dnevnikov – bil je namreč glavni organizator te dejavnosti. Ustanovili so celo nekakšno čipkarsko zadrugo, ki je vključevala tudi do 15 klekljaric – za prodajo izdelkov / čipk pa je skrbel prav Žakelj. Ko so leta 1946 ustanovili

V bližini posameznih barak so bila tudi stranišča – latrine, ki so jih morali pripraviti/izkopati kar begunci sami.

- *Službene barake* – v nekaterih so bile upravne pisarne oziroma vodstvo taborišča s številnimi službami (za prehrano, za oblačila in obutev, registracijska pisarna, policija, gasilci), taboriščne delavnice (zelo je bilo razširjeno izdelovanje aluminijaste posode,²⁹⁹ imeli pa so tudi posebne delavnice domače obrti), skupna kopalnica³⁰⁰ in pralnica, ki sta se nahajali na sredini taborišča. Svojo posebno barako so imele še: kuhinja, šola, taboriščna kapela, zdravstvena in zobna ambulanta.³⁰¹

Oprema bivanjskih barak je bila skromna – postelja, miza z nekaj stoli in morda še omara (večina beguncev je hranila svoje revno premoženje kar po večjih kovčkih). Na sredini večjih sob so bile peči, sčasoma pa si je veliko številno beguncev nabavilo tudi štedilnike na trdo gorivo (za kuhanje dodatnih obrokov hrane in istočasno je tudi ogreval prostor).³⁰² Zelo popularni so bili tudi manjši kuhalniki (rešoji), vendar je bila njihova uporaba uradno prepovedana.³⁰³

Maja 1948 je prišlo taborišče pod neposredno avstrijsko upravo in je dobilo status »bivalnega taborišča«, kar je pomenilo, da so morali begunci sami poskrbeti za svojo prehrano (ni bilo več skupne taboriščne kuhinje) in si organizirati tudi vse ostale dejavnosti (vrtec, šola). Tako kot po večini drugih taborišč, je tudi tukaj vseskozi obstajala stroga delitev po narodnostih, ki jo je še dodatno opredeljevala tudi verska različnost (zlasti so nekatere motili Židje) – ločeni vrtci, šole, gledališka dejavnost, kantine itn.³⁰⁴

tudi posebno Unrrino trgovino za prodajo izdelkov domače obrti, so v njej prodajali tudi čipke. Med kupci so bili tako begunci sami kot ljudje iz mesta Judenburg in okolice. Ta dejavnost se je v naslednjih dveh letih razrasla tudi v druga taborišča – vključili so npr. klekljarice iz taborišča Spittal. Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 17. 11. 1945 in 28. 7. 1946.

²⁹⁹ V bližini taborišča je bil namreč velik odpad starih letal in druge vojaške opreme in ta material so begunci spretno uporabili kot material za izdelovanje različnih posod, jedilnega pribora, pa tudi za povsem umetniške izdelke – npr. razno obredno cerkveno opremo (monštrance, kelihi, vaze, luči). Svoje izdelke so tudi prodajali in s tem imeli bogat vir dodatnega zaslužka. To njihovo dejavnost je podpiralo tudi vodstvo taborišča (odstotki od prodaje!). Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 27. 7. 1945; Pernišek, Dnevnik III, vpis za 24. 9. 1948.

³⁰⁰ Brez omejitev jo je lahko uporabljala le uprava taborišča – begunci so jo lahko uporabljali le po v naprej določenem vrstnem redu (po razporedu barak in ločeno po spolu). Šoukal, Ptice..., str. 137.

³⁰¹ Prav tam.

³⁰² Judenburško področje je znano po številnih obratih železarske industrije (številne livarne), tako da je bilo razmeroma lahko priti do teh izdelkov.

³⁰³ Vzroka sta bila dva: a) nevarnost požara, ker so se žice rade pregrele; b) velika in nekontrolirana poraba električne energije – kar nekajkrat se je zgodilo, da je taborišče ostalo povsem brez elektrike ali pa je prihajalo do velikega nihanja napetosti, kar je povzročalo številne okvare električnih aparatov, npr. radiov. Verjetno je do teh težav z elektriko prihajalo tudi zaradi industrijskih porabnikov v bližini taborišča – livarn, ki pri svojem procesu porabijo veliko električne energije. Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 26. 7. 1945 – pogorela je taboriščna delavnica in 4 bivalne barake.

³⁰⁴ Žakelj, Dnevnik 1948, več vpisov.

V petdesetih letih so bile nekdanje tovarniške barake spet vrnjene tovarni in v njih so se naselili njihovi delavci. Formalno je taborišče Murdorf nehalo obstajati septembra 1958, taborišče Liechtenstein pa 31. 7. 1962.³⁰⁵

HIGIENSKI POGOJI

Po urejenosti taborišče ni prav nič zaostajalo za drugimi taborišči v Avstriji. Za higieno v njih so morali skrbeti begunci sami. Razpored posameznih čistilnih opravil je moral pripravljati baračni starešina – dela so bila razdeljena na tista znotraj barak (pometanje, čiščenje in ribanje tal) in tista pred barako (pometanje poti/ceste, obdelava vrtov). Prav tako je moralo biti vsak dan na razpolago določeno število beguncev (begunk!), ki so počistili skupne prostore³⁰⁶ in pomagali v skupni kuhinji (zlasti lupljenje krompirja). Imeli so tudi posebno zdravstveno službo (vodil jo je poljski zdravnik dr. Strelnikov, pri delu mu je pomagal tudi dr. Janez Janež) in zobozdravstveno službo, ki sta skrbeli za bolne in v določeni meri tudi za preventivo, zlasti pri mladini – šolarjih, ki so bili najbolj rizična skupina.³⁰⁷

V taborišču je bilo nekaj primerov manjših epidemij, npr. škrlatinke (avgusta 1945), zato je bilo taborišče nekaj časa v karanteni (nihče ni smel iz taborišča – to je veljalo tudi za delavce, ki so delali izven taborišča). Imeli so tudi nekaj smrtnih primerov med majhnimi otroki.³⁰⁸ Ob prihodu v taborišče so bili vsi begunci tudi pregledani (bolj površno – mimo zdravniške komisije so se morali le sprehoditi) in zaprašeni z DDT praškom po vseh poraščenih delih telesa. To so kasneje še nekajkrat ponovili, vendar so se občasno vseeno pojavile uši. Stenice, ki so ponoči prilezle iz lesenih špranj, pa so begunce nadlegovale ves čas bivanja v taboriščih.³⁰⁹

Vsi begunci so bili cepljeni proti tifusu (dobili so kar štiri doze cepiva), toda vseeno je bilo v taborišču nekaj primerov te bolezni. Kasneje so jih cepili še proti škrlatinki in davici.³¹⁰ Posamezni begunci so imeli občasno manjše zdravstvene probleme: prebavne motnje (tudi primeri griže), prehladi, lažje poškodbe pri

³⁰⁵ Stieber, *Nachkriegsflüchtlinge...*, str. 259.

³⁰⁶ Že kmalu se je pokazala določena diferenciacija med samimi begunci. Nekateri begunci niso hoteli opravljati določenih del, ker so jih smatrali za umazana in nečastna dela (zlasti čiščenje stranišč), zato so bili pripravljani za to delo plačati drugemu beguncu, ki je to opravil namesto njih. In ker je vodstvo taborišča to prakso dopuščalo, se je to sčasoma zelo »razpaslo« tudi za druga dela – npr. gozdarska dela, delo na železnici in pri vzdrževanju cest, saj se je vedno našel kdo, ki je z veseljem sprejel dvojno plačilo (enkrat mu je plačal delodajalec, drugič ta, namesto katerega je delo opravil – pogosto je to bilo v obliki hrane). Žakelj, *Dnevniki 1945–1948*, več vpisov.

³⁰⁷ Oprava imamo s skupino, ki je bila v obdobju rasti in je potrebovala veliko količino hrane, ki je morala biti tudi ustrezne kakovosti. Ne enega ne drugega pa v taboriščih ni bilo, zato so bili otroci že na zunaj videti podhranjeni, bledični in pogosto bolni. Pisni odgovori na anketo R. Š. – A. Gospodarič, Z. Jan; Šoukal, Ptice...

³⁰⁸ Žakelj, *Dnevnik 1945*, več vpisov.

³⁰⁹ Prav tam.

³¹⁰ Prav tam.

delu (zlasti hrbtenice zaradi dvigovanja težkih bremen in dela na polju). Zaradi skromne prehrane je bilo tudi več primerov ulkusa (ti bolniki so na podlagi posebnega zdravniškega spričevala dobivali dodatne količine mleka). Vsa zdravljenja resnejših obolenj, operacije in porode³¹¹ so izvajali v mestni judenburški bolnišnici. Nekoliko nas preseneča podatek, da je bilo v letu 1947 rojenih kar 29 otrok, umrli pa so 4 begunci.³¹²

PREHRANA V TABORIŠČU

Prehrana v taborišču Liechtenstein je bila dobro urejena. Imeli so svojo taboriščno kuhinjo, ki je delovala na istih osnovah kot v drugih angleških taboriščih v Avstriji. Ohranjeni so podatki iz poročila za konec avgusta 1945, ko je bilo taborišče še pod neposredno angleško vojaško upravo. »Normalna dnevna dietna hrana je sestavljena iz mesa, enkrat ali dva krat dnevno, ali juhe, riža, makaronov, vsak dan sir, kruh, maščobe, sladkor, čaj ali kava in zelenjava. obroki se dnevno pripeljejo iz Judenburga. Bolni in podhranjeni prejmejo še dodatno količino mleka, maščob, sladkorja in s proteini bogato hrano. Vsi otroci prejmejo brezplačno tudi slaščice.«³¹³ Posebna skrb je bila, razen otrokom, namenjena tudi starejšim beguncem, ki so večinoma živeli pri družinah.³¹⁴

Velika večina beguncev je dnevno dobivala zelo enolično in premalo kalorično hrano. Redno so sicer dobivali tri obroke dnevno in vsi zaposleni so dobivali še posebne dodatke (maščobo, sladkor in kruh). Količina živil je zelo nihala – zlasti je bilo to opazno pri kruhu (dobivali so različne vrste kruha, od belega do koruznega, rženega in črnega, količinsko pa od 15–50 dag na osebo). Ker so dobivali kruh v štrucah, in to za več ljudi hkrati, so vsi zelo pazili, da je bila delitev pravična. Isto je veljalo tudi za opoldanski in večerni obrok, zlasti kadar so jedli v barakah in je šel v taboriščno kuhinjo le baračni starešina, ki je v veliki »kanti« prinesel hrano za vse prebivalce. Praviloma pa so hodili begunci po hrano sami in obrok potem pojedli v skupni jedilnici – hrano so jim delili pri posebnem okencu. Največkrat so dobili za glavni obrok različne zelenjavne mineštre – grahovo, repno, zeljno, krompirjevo z dodatkom riža, testenin in mesa. Po kalorični vrednosti hrana ni presejala 1000 kalorij (običajno je bilo okoli 700 kalorij, kar je bilo za odrasle ljudi vsekakor premalo).³¹⁵ »Ljudje so bili lačni in posebno moški so to težko prenašali. Postali

³¹¹ Žakelj, Dnevnik 1947, vpis za 10. 10. 1947 – omenja celo zelo verjetno zamenjavo otroka v porodnišnici. To naj bi se zgodilo njegovi znanki Mici Erznožnik, ki naj bi rodila zdravo deklico. Kasneje so ji prinesli bolešno deklico, ki je imela celo srčno napako in je že kot mlada umrla. Deklica ni bila podobna nobenemu od staršev.

³¹² Žakelj, Dnevnik 1947, vpis za 31. 12. 1947.

³¹³ Stieber, Nachkriegsflüchtlinge ..., str. 259.

³¹⁴ Žakelj, Dnevniki 1945–1948, več vpisov.

³¹⁵ Pomanjkanje so najbolj občutili samski moški, ki se niso toliko znašli v dodatni kulinariki. Za svoje delo pri kmetih so pogosto prejemale namesto plačila kar kmetijske pridelke – od pšenice, koruze, krompirja do razne zelenjave – in vse to je bilo potrebno šele pripraviti za kuhanje. Zato so to skrb zanje prevzele ženske, ki so kuhale za določeno skupino

*so nerazumevajoči in napadalni – njihov boj za preživetje je bil podoben živalskemu – pograbili so vse, kar so lahko dosegli.*³¹⁶

Zagotovo pa je bila hrana tako slaba tudi po krivdi tistih beguncev, ki so bili zaposleni v določenih službah v taborišču (predvsem v kuhinji in v skladišču) – številni med njimi so se ukvarjali s črno borzo (kradli živila in jih prodajali ne le v taborišču, ampak tudi izven njega), iz nekaterih živil pa so ilegalno kuhali žganje (iz žita, koruze in krompirja). Za vso to dejavnost so vedeli tudi v upravi taborišča. Izvajali so številne preglede/racije taboriščnih prostorov in tako zasegli velike količine živil, žal pa te kriminalne dejavnosti niso mogli uspešno odpraviti/preprečiti.³¹⁷

Otroci so imeli svojo posebno jedilnico – tam so hrano prejeli tudi njihovi učitelji. Hrana, ki so jo dobivali, je bila boljša in bolj raznolika – vključevala je tudi razne močnike, piškote, sadje in svežo zelenjavo. Pred večjimi cerkvenimi prazniki (božič, velika noč) so begunci dobili tudi posebne dodatke (mesno ali sirovo konzervo in še posebno darilo za otroke – slaščice in sadje).³¹⁸

Tudi tukaj so begunci pokazali izredno iznajdljivost pri pridobivanju dodatne hrane. Najpogosteje so odhajali na bližnja polja kjer so prekopavali njive, na katerih so kmetje že pobrali svoj pridelek krompirja.³¹⁹ Zelo ugodna je bila tudi cena sladkorne pese, zato so jo begunci kupovali v večjih količinah in iz nje pridobivali »sladkor«,³²⁰ ki so ga v taborišču prejeli v zelo majhnih količinah. Del tega sladkorja so uporabili tudi za kuhanje različnih vrst marmelad – iz gozdnih sadežev in iz odpadlega sadja, ki so ga nabrali po okoliških sadovnjakih.³²¹

delavcev, za opravljeno delo (kuhanje) pa so tudi same lahko jedle skupaj z njimi. Iz Žakljevega dnevnika izvemo številne podrobnosti o tej dejavnosti – zlasti ob praznikih so bile mize bogato obložene s slovenskimi specialitetami (od potic do žlikrofov, štrukljev itd.). Žakelj, Dnevniki 1945–1948, več vpisov – zelo podrobno (vrsta hrane, količina in včasih tudi cena).

³¹⁶ Šoukal, Ptice..., str. 143.

³¹⁷ Velikokrat so bile te zaplembe hrane tudi krivične – večkrat je šlo za privarčevano hrano (imeli so jo kot rezervo za slabe čase) ali za živila, ki so jih dobili namesto plačila za opravljeno delo ali pa za preprosto naravno menjavo blago za blago. Tudi okoliški prebivalci so po koncu vojne imeli likvidnostne težave – povsod je primanjkovalo denarja. Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 5. 9., 6. 12., 10. 12.

³¹⁸ Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 23. 12.

³¹⁹ Zaradi ugodne ravninske lege tega področja, je bila pridelava krompirja in še nekaterih gomoljnic (repa, korenje, sladkorna pesa), izredno velika. Žakelj, Dnevniki 1945–48, več vpisov.

³²⁰ V bistvu so pridelovali neke vrste sirup, ki se je izlužil po dolgotrajnem kuhanju – preko 10 ur. To je bilo izredno zamudno delo saj so morali peso najprej olupiti, nato naribati in potem dolgo časa neprestano mešati, da se zmes ni prismodila. Žakelj, Dnevnik 1946, vpis za 4. 11.

³²¹ Zaradi tega so imeli kar nekaj težav z okoliškimi lastniki, saj so to sadje le-ti sami uporabljali za kuhanje žganja. Šoukal, Ptice..., str. 143.

UPRAVA TABORIŠČA

Kot po vseh drugih taboriščih je tudi tukaj delovala »dvodomna« uprava. Na eni strani je bila angleška uprava taborišča, ki je bila sestavljena iz ravnatelja/direktorja in njegovega štaba – ta je vodil najpomembnejše resorje: prehrano, oskrbo, saniteto in organiziranje delavnic. Sami begunci pa so si izvolili svoj taboriščni odbor, ki je bil sestavljen po »narodnostnem ključu« (zastopniki vseh narodnosti). Več možnosti za napredovanje so imeli tisti, ki so obvladali oba uradna jezika – nemščino in angleščino. Skoraj povsod je prihajalo tudi do večjih ali manjših nepravilnosti – okoriščanja. Že ob sami preselitvi iz Vetrinjskega taborišča je večina beguncev imela s seboj le borno osebno prtljago, nekateri njihovi voditelji pa so znali dobro poskrbeti zase: *»V podstrešju tovarne smo našli bančnega uradnika, ko je polnil zaboje s 'privarčevano' hrano. (Nekdo se je pozneje hvalil, da mu je ukradel 50 kg masla.) Iz svoje izkušnje vem, da noben človek ne more nikoli vsem ustreči in da se pri največji vestnosti lahko zmoti, nisem pa verjel, da bi bili vodilni ljudje tako nepošteni, kakor so jih drugi sumili. Moje brezmejno zaupanje v naše voditelje se je tiste dni močno omajalo, pozneje v taborišču pa popolnoma zrušilo. Čim bliže sem jim bil, tem bolj sem spoznaval gnulobo naše jare gospode. Namesto dokaza, da kdo ni pošten, sem, zahteval dokaz, da je.«³²²*

Taboriščni odbor so sestavljali: predsednik Rene Podhorsky³²³ (ki je opravljal to funkcijo do 5. 9. 1945, ko ga je nadomestil dr. Jože Est), dr. Erman, Venčeslav Sešek, Janez Levičar in Viktor Pip.³²⁴ Za vodjo kuhinje je bil postavljen Zupan, pri delu so mu pomagali še Marjan Filipič, Lazar in Cof. Tudi v skladišču so bili zaposleni begunci – bivša domobranska vojaka Slavko Smolej in Marjan Filipič, ki so ju kasneje zaradi kraj odstavili in celo zaprli.

Taborišče je imelo tudi svojo policijo in gasilsko enoto (ta je morala prvič

³²² Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 28. 6. Ob tem zapiše tudi nekaj drugih bridkih resnic, ki so ga spremljale vso dobo begunstva: *»Ker smo bili v žirovski skupini skoro sami moški, so nas osumili, da smo komunisti ali vsaj njih simpatizerji. Žakaj pa niste šli z drugimi v Palmanovo (nazaj v Jugoslavijo, op. R. Š.)? In so po tej sodbi z nami ravnali.«*

³²³ Rene Podhorsky, ki so ga begunci imenovali »morski razbojnik« in FSS (Žakelj, Dnevnik 1946, vpis za 29. 10.), je zelo zanimiva, a hkrati kontroverzna osebnost. Po činu je bil kapetan fregate, med vojno je bil tesen Rupnikov sodelavec in nekaj časa tudi »ravnatelj NUK« – vseskozi pa je bil zelo dejaven tudi v domobranski politični policiji. Po umiku v Avstrijo je bil precej aktiven – predvsem kot prevajalec. Po ukinitvi vetrinjskega taborišča je odšel v Liechtenstein pri Judenburgu in tam je že 30. 6. 1945 postal vodja taboriščnega odbora. Zaradi številnih nepravilnosti (črna borza) je moral že 5. 9. 1945 odstopiti – formalno iz zdravstvenih razlogov (Žakelj, Dnevnik 1945). Ob tem pa je bil tudi strasten zbiralec knjig – v Judenburgu je zbiral begunski tisk in izdal tudi tri zvezke bibliografskih popisov.

³²⁴ Nekateri člani taboriščnega odbora niso imeli ravno velikega ugleda med samimi begunci: dr. Estu in Pipu so očitali, da sta doma pustila ženi in se v taborišču na novo poročila, Sešek, ki je veljal za zelo vernega človeka, pa je imel nezakonskega otroka z neko čistilko. Le dr. Erman je imel s seboj ženo in prav njeno navzočnost je on sam izkoriščal za to, da je preko funkcij, ki so jih sicer zaupali njej, to v bistvu vodil kar sam. Levičarju so očitali predvsem črno borzo, kar ga je na koncu pripeljalo do tega, da so ga odstavili. Žakelj, Dnevnik 1946, vpis za 29. 10.

posredovati že 20. 7. 1945 – goreti je začelo v taboriščni delavnici in požar se je nato razširil še na štiri sosednje barake, ki so pogorele do tal).³²⁵

Vse barake so imele tudi svoje baračne starešine in znotraj barake še posebne sobne starešine. Skupni sestanki so se sklicevali po potrebi, najpogosteje, ko je bilo treba beguncem obrazložiti nove predpise. Nekajkrat je prišlo tudi do izrednih sestankov, ki so jih sklicali na zahtevo samih beguncev – zaradi nepravilnosti pri delitvi hrane in raznih drugih sumov o kaznivem delovanju posameznikov (tudi iz vrst taboriščnega odbora – črna borza). Prvič je bilo to že 3. 8. 1945, ko so celo zahtevali zamenjavo uprave, a jim to ni uspelo, ker je imel odbor podporo ravnatelja taborišča.³²⁶

Občasno so prihajali v taborišče tudi predstavniki NO iz Lienza in Spittala (dr. Joža Basaj, France Kremžar in France Pernišek) – z namenom, da ohranijo enotno begunsko skupnost in pripravijo skupno strategijo za nadaljnje delo (repatriacijo ali preselitev). Podobno je bilo tudi ravnanje cerkvenih predstavnikov, najpogosteje sta prihajala msgr. Matija Škerbec in dr. Jože Jagodic.

3. novembra 1945 je taborišče prevzela Unrra – ravnatelj Cluyver (ki sta ga že 10. marca 1946 zamenjala ravnatelj Gilbert /ostal je do 26. 6. 1946/ in Butcher), uradna predaja je bila izvršena 5. 11. 1945. Hrana se je sprva občutno izboljšala (zlasti otroška), potem pa so spet začeli prejemati običajne količine hrane. Po več mesecih so begunci začeli dobivati tudi obleko in čevlje – več tisti, ki so delali, saj sta se njihova obleka in obutev zaradi tega hitreje obrabili. Skupaj z ravnateljem je prišlo tudi novo osebje: Russonova, ki se je zelo trudila, da bi beguncem izboljšala pogoje njihovega bivanja (organizacija dela, nasveti, pomoč v materialu), in Kurdyk (vodil je administracijo in blagajno).³²⁷

5. maja 1946 so begunci izvolili novo vodstvo³²⁸ in odbore: Maček – predsednik in referent za prehrano; dr. Erman – referent za prehrano; Roman Malavašič (duhovnik) – referent za kulturo; Fric Natlačén (bivši olimpijski telovadec) – referent za šport; D. Milavec – vodil otroški vrtec; J. Tominec – referent za zdravstvo; Pirnat – referent za higieno; Smolej – vodja policije; Bizjak – referent za kmetijstvo (vrtove); Anton Žakelj³²⁹ – vodja delovnega urada. Odbor je imel predvidene tedenske seje ob ponedeljskih zvečer. Prav tako so na novo izvolili tudi starešine barak.

Podobno kot v drugih Unrrinih taboriščih so tudi tukaj pogosto menjavali osebje – 17. 7. 1946 je dobilo taborišče Liechtenstein novega ravnatelja Dantryja. Pri delu sta mu pomagala Vincentova, ki je skrbela predvsem za razdeljevanje

³²⁵ Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 20. 7.

³²⁶ Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 4. 8.

³²⁷ Žakelj, Dnevnik 1946, več vpisov.

³²⁸ Žal so nekateri stari člani odbora še naprej delovali iz ozadja (sive eminence), zlasti bivša predsednika dr. Est in Rene Podhorsky. Žakelj, Dnevnik 1946, vpis za 6. 5.

³²⁹ Zaradi številnih nepravilnosti v taborišču in nemoči, da bi lahko to odpravil, je A. Žakelj 28. novembra odstopil in njegovo mesto je prevzel Bizjak. Žakelj, Dnevnik 1946, vpis za 28. 11.

Slika 12: Anton Žakelj – Dnevniki – Kleklarice pri delu
(Fotografijo je posredoval sin, Janez Žakelj.)

oblačil in obutve, in uradnik Cviljušac. V začetku maja 1947 je prišla v taborišče še Thompsonova.³³⁰

Ker je bilo v taborišču precej obrtnikov (77 registriranih), so organizirali tudi posebno obrtniško zastopstvo in mu določili posebnega »mentorja« (ing. Büchsel – maja 1947 ga je zamenjal dr. Brezhansky³³¹), ki je imelo predvsem tri naloge:

- organizirati delo (v skupnih delavnicah ali na domu, če je dejavnost to dopuščala – npr. klekljarice);
- pomoč pri nabavi ustreznega materiala za delo;
- pomoč pri prodaji izdelkov – preko taboriščne trgovine (za to so morali upravi odstopiti določen odstotek od prodajne vrednosti – prav zaradi tega so vodili tudi zelo strogo evidenco, kaj vse in v kakšnih količinah je bilo kaj narejeno).³³²

³³⁰ Prav tam.

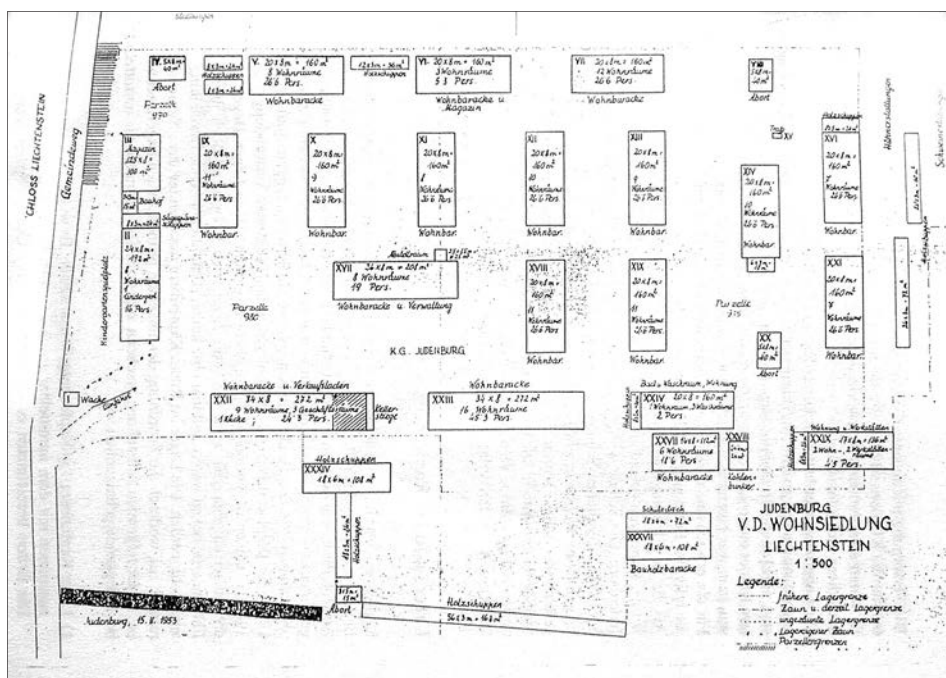
³³¹ Ta nesrečni mož je postal slab mesec kasneje žrtev okrutnega umora – storilcev niso našli, verjetno je šlo za umor iz koristoljubja. Žakelj, Dnevnik 1947, vpis za 11. 6. Že pred tem je bilo nekaj obračunavanj med samimi begunci – ubili so nekega Črnogorca in njegovo ženo – mož naj bi med vojno vodil neko taborišče v Jugoslaviji. Žakelj, Dnevnik 1945, vpis za 10. in 11. 11.

³³² Žakelj, Dnevnik 1947, več vpisov za mesec november.

Za svojega uradnega predstavnika »obrtniškega odbora« so izvolili krojača Vrtačnika in za člana odbora klekljarico Mici Žakelj³³³ in bivšega kuharja Zupana.

12. junija 1947 je bilo zamenjano vse Unrrino osebje – taborišče je prevzela IRO, direktor pa je postal major Brenton. Ta je pripeljal s seboj tudi novo osebje: Fishinger je prevzel taboriščno administracijo in blagajniške posle, Kien je opravljal vlogo taboriščnega nadzornika, Schererjeva pa je pomagala v upravi in ob tem vodila tudi tečaj angleščine. Sledila je tudi menjava taboriščnega odbora – volitve so bile izvedene 7. 9. 1947. Novi (stari) odbor so sestavljali: predsednik Maček, člani pa Kobalč, Clemente, J. Zupan, Roman Malavašič, Oblak, Tominc in Sršen.³³⁴

V drugi polovici leta 1947 je osebje IRO vse bolj pritiskalo na begunce, naj se odločijo za preselitev – zlasti v Kanado in Anglijo. V poštev so prišli le zdravi mlajši moški (okoli 100), ki so morali podpisati posebne izjave, sicer bi izgubili vso oskrbo v taborišču. Ker so bili med njimi tudi nekateri, ki so si komaj ustvarili

Slika 13: Načrt taborišča Judenburg – Liechtenstein (vir: Gabriela Stieber, Nachkriegsflüchtlinge ..., 1997, str. 261)

³³³ To je edini znani primer, da je bila v »politično delo / organ« vključena tudi kakšna ženska. Praviloma so bila vsa takšna mesta rezervirana izključno za moško populacijo. Vloga žensk v taboriščih je bila sicer zelo velika (v veliki meri je bilo prav od njihovega dela odvisno »normalno« življenje celih družin), vendar je bila omejena predvsem na zasebno sfero. Vsako javno delo, z izjemo vzgoje in izobraževanja, pa je bilo nezaželeno in se je celo sistematično preprečevalo. To je bila predvsem posledica tradicionalne katoliške vzgoje, ki je v begunskih letih nekako »konzervirala stare čase«.

³³⁴ Zadnji štirje so bili konec novembra 1947 kazensko prestavljeni v taborišče Trofaiach – zaradi obtožbe, da odvrčajo ljudi od repatriacije. Prav tam, vpis za 7. 9. in 27. 11.

družino oziroma so bile njihove žene noseče ali mlade mamice, so jim na IRO obljubili, da bodo čez nekaj časa lahko sledile svojim možem.³³⁵

V letu 1948, ko se je iz taborišč izselilo že precej beguncev³³⁶ (mnogi so se tudi vrnili nazaj v Jugoslavijo),³³⁷ je postalo za angleško upravo zelo neracionalno, da bi še naprej vzdrževala tako veliko število taborišč, zato so jih začeli združevati. Tako so 7. maja 1948 večje število beguncev iz Liechtensteina preselili v taborišče Trofaiach – begunci so s seboj spet tovorili vse svoje skromno premoženje in stanovanjsko opremo, ki so si jo pridobili v teh treh letih (zlasti štedilnike in peči). Že po nekaj dneh so se begunci na novo organizirali – vključno s taboriščnimi delavnicami, za katere je bil s strani angleške uprave zadolžen oficir McKeon. Taborišče je imelo tudi svojo zdravstveno ambulanto, ki jo je vodil slovenski zdravnik, dr. Kozin.

³³⁵ Prav tam, več vpisov za avgust–december.

³³⁶ Iz Liechtensteina je npr. večja skupina beguncev odpotovala v Kanado 26. 4. 48. Žakelj, Dnevnik 1948.

³³⁷ Žakelj v svojih dnevnikih precej podrobno navaja, kateri begunci iz njegove okolice so zapustili taborišče in se vrnili v Jugoslavijo – in to že od februarja 1946 naprej (npr. vpis za 26. 2. 46 – odpotovali so štirje njegovi znanci).

DEMOGRAFSKA STATISTIKA BEGUNCEV

STATISTIČNI PODATKI ZA LETO 1945

Na begunsko pot so se podali ljudje obeh spolov, vseh starosti, različnih poklicev itn. Ob tem pa ne smemo prezreti dejstva, da je šlo predvsem za »začasen« umik pred partizansko vojsko in iz strahu pred negotovo usodo (očitno zmago novega komunističnega sistema, ki so ga zavračali že med samo vojno). Še vedno so nam na voljo le približna ugibanja, koliko ljudi je maja 1945 zapustilo Slovenijo. Še najlažje ugotovimo število pripadnikov vojske, ki jih je bilo skupno okoli 12.000 in so se v veliki večini umaknili proti severu – v Avstrijo. Le tem se pridruži tudi okoli 6000 civilnih beguncev.¹ Vse te so zavezniki začasno namestili v taborišče Vetrinj (južno od Celovca). Ker pa so številni posamezniki bežali tudi že pred »velikim begunskim valom«, je bilo skupno število beguncev verjetno precej večje. Po britanskih podatkih, ki se nanašajo na stanje 14. maja 1945, naj bi bilo na področju, za katerega je skrbela 8. armada, skupno kar 221.474 zajetih – od tega 25.000 Slovencev.² Najbolj drastično se je število beguncev, ki so se sprva naselili na Vetrinjskem polju, spremenilo konec maja 1945, ko so bili vrnjeni pripadniki SNV – nekaj čez 8000 (11.000?) – in nekaj sto civilistov (600),³ ki se niso hoteli ločiti od svojih bližnjih.

Najzgodnejše statistične podatke najdemo v »Raportu«, ki ga je taboriščni odbor pisno oddal vodji taborišča, majorju Barreju. Pod dokumentom sta podpisana predsednik (dr. Valentin Meršol, op. R. Š.) in tajnik (France Pernišek, op. R. Š.).⁴ Dokument je sestavljen iz dveh delov a) Skupno stanje in b) Specializirano stanje (glej tabelo 6 in 7). Dokument ima datum 31. maj 1945, kar pomeni, da je moral biti narejen na zahtevo angleške zavezniške uprave, ki je prav ta dan izdala odredbo, da bodo začeli tudi civilne begunce vračati nazaj v Jugoslavijo. Žal gre le za številčno stanje, niso pa nam ohranjeni poimenski spiski, ki so po pripovedo-

¹ Mlakar, Domobranstvo..., str. 487.

² Repatriation..., str. 119. PRO WO 170/4243 Surrendered Ex-Enemy Personnel.

³ V veliki večini so to bile ženske – dekleta, žene in sestre pripadnikov vojaških formacij. Med njimi je bilo tudi nekaj deset otrok. Teharska zgodba z dojenčki, ki so jih pazniki odvzeli materam in jih pustili ležati na soncu, da so povečini umrli od vročine in dehidracije. Nekoliko starejši otroci so bili prav tako odvzeti materam in so jih dali v posebne domove za otroke v bližini Celja. Več o tem: Ivan Ott, *Ukradeno otroštvo*, Maribor 1991.

⁴ Dokument je bil objavljen v knjigi: *Taboriščni arhiv priča: IV*, Buenos Aires 1975, str. 14–15, kot »Dokument št. 4«.

vanju nekaterih beguncev bili narejeni in so na podlagi le-teh begunci tudi dobili svoje taboriščne številke (dokumente).⁵

Tabela 6: Skupno stanje

Sektor	Mož	Žen	Otrok	Skupaj	Konj	Goved	Voz	Motor.	Os.avt.	Tov.av.
Ljublj.	372	206	114	692	4	4	4	4	1	-
Dolenj.	621	325	106	1052	80	12	44	-	-	-
Gorenj.	1262	414	460	2136	48	-	37	-	-	-
Notranj.	1034	506	164	1704	184	2	103	-	-	-
Štajersk.	9	30	24	63	-	-	-	-	-	-
Cent.pis.	14	14	-	28	-	-	17	-	-	4
Celov. I.	49	-	-	49	-	-	-	-	-	-
Celov. II.	35	17	-	52	-	-	-	-	-	-
Policija	85	4	-	89	-	-	-	2	-	-
Skupaj	3481	1516	868	5865	316	18	205	6	1	4

Vir: Raport, 31. maj 1945.

Pojasnila k tabeli:

- Večina beguncev je prihajala iz Gorenjske,⁶ Notranjske in Dolenjske. Če bi imeli na voljo tudi enako statistiko za pripadnike vojaških formacij, bi bil nekoliko obrnjen vrstni red teh treh skupin – verjetno bi bili na prvem mestu Notranjska in Dolenjska in nato Gorenjska.

- Kmečko prebivalstvo prihaja v glavnem iz Notranjske, Dolenjske in Gorenjske – s seboj so imeli večje število voz, ki so jih običajno vlekli konji, izjemoma tudi govedo (voli).

- Pri gorenjski skupini izredno izstopa število otrok – več kot polovica vseh otrok v taborišču! To si lahko razlagamo tudi s tem, da so bili med Notranjci in Dolenjci pogosto sorodniki (starši,⁷ žene, bratje in sestre) domobrancev, ki so bili vrnjeni.

Tabela 7: Specializirano stanje

Sektor	0-3	3-5	6-8	8-15	Skupaj	Noseče	Doječe	Matere	Ostale	Skupaj
Ljublj.	23	26	16	49	114	7	4	46	137	206
Dolenj.	21	23	9	53	106	2	2	48	273	325
Gorenj.	114	126	79	144	460	15	17	196	186	414
Notranj.	30	46	27	61	164	2	4	93	407	506

⁵ Ustna izjava Nevenke Sommeregger in Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

⁶ Glede na to, da se je tu domobranstvo razvilo razmeroma pozno, je to nekoliko presenetljivo. To bi lahko pripisali predvsem »psihozi tistega časa / paniki«, da so se množici beguncev, ki so prihajali iz Notranjske in Dolenjske, pridružili tudi številni Gorenjci – na pot so odšli večinoma peš ali s kolesi (zanje je bila pot umika pač krajša).

⁷ Vrnjeni so bili njihovi odrasli otroci.

Sektor	0-3	3-5	6-8	8-15	Skupaj	Noseče	Doječe	Matere	Ostale	Skupaj
Štajers.	2	10	5	7	24	-	-	13	17	30
Cent.pis.	-	-	-	-	-	-	-	-	14	14
Celov. I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Celov.II	-	-	-	-	-	-	-	-	17	17
Policija	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Skupaj	190	228	136	314	868	26	29	406	1055	1516

Vir: Raport. 31. 5. 1945.

Pojasnilo k tabeli: ponovno izstopajo tri skupine Notranjska, Gorenjska in Dolenjska, od koder prihaja največ žensk. Po številu otrok pa jih je bilo največ iz Gorenjske, Notranjske, Ljubljane in Dolenjske.

STATISTIČNI PODATKI ZA LETO 1946

Stanje na dan 18. 5. 1946 velja za taborišče Spittal na Dravi (vključuje tudi tiste begunce, ki so bili februarja 1946 preseljeni v to taborišče iz Kellerberga). Glej tabelo 8 in 9.

Tabela 8: Narodnostna sestava

1	Angleži	1
2	Čehi	26
3	Nizozemci	5
4	Grki	6
5	Poljaki	35
6	Turki	2
7	Jugoslovani - Hrvati	250
8	Jugoslovani - Srbi	188
9	Jugoslovani - Slovenci	2461
10	Estonci	25
11	Italijani	3
12	Latvijci	261
13	Litvanci	112
14	Brez državljanstva	2
15	Ukrajinci	177
16	Volksdeutscherji - Češka	13
17	Volksdeutscherji - Hrvaška	132
18	Volksdeutscherji - Poljska	4
19	Volksdeutscherji - Slovenija	55
20	Volksdeutscherji - Srbija	2

21	Volksdeutscherji - Rusija	83
	Skupaj	3845

Vir: UNRRA D. P. Camp Spittal, str. 57.⁸

- Ugotovimo lahko resnično pestro begunsko skupnost, kar se je odražalo skoraj na vsakem koraku – predvsem težave v komunikaciji.

- V rubriki »brez državljanstva« sta naštetih dve osebi. Če bi upoštevali takratno jugoslovansko zakonodajo, so bili vsi, ki so maja 1945 zapustili državo, brez državljanstva!

Tabela 9: Statistika po verski pripadnosti

	Veroizpoved	Otroci do 6. leta	Otroci od 6–14	Nad 14 let	Skupaj
1	Rimokatoliki	229	261	2605	3095
2	Pravoslavni	25	38	355	418
3	Protestanti	45	60	200	305
4	Muslimani	1	1	20	22
5	Grko katoliki	1		21	22
6	Ateisti			1	1
	Skupaj	301	360	3202	3863

Vir: UNRRA D. P. Camp Spittal, str. 58.

- V statistiki gre za opredeljeno versko pripadnost, ki pa ne daje povsem realne slike, koliko ljudi se je verskih obredov tudi udeleževalo.⁹

STATISTIČNI PODATKI ZA LETO 1947

V naslednjih letih se je število Slovencev precej ustalilo in se je gibalo od 6000–7000. Druga številčna sprememba je nastopila leta 1947, ko so se posamezne večje ali manjše skupine začele preseljevati v prekomorske države (predvsem v ZDA in Kanado), nekaj pa se jih je odločilo za preselitev v Anglijo, kjer je vseskozi vladalo veliko zanimanja za slovensko begunsko delovno silo. Največ so k temu pripomogli nekateri posamezniki iz članov angleške taboriščne uprave, ki so dobro mnenje o delavnosti in zanesljivosti beguncev prenesli med svoje sorojake (npr. John Corsellis), in nekateri predstavniki cerkve in dobrodelnih organizacij.¹⁰

⁸ Publikacija je izšla v taborišču Spittal kot božično darilo decembra 1946. Uredil jo je prof. Janez Sever, natisnila pa tamkajšnja begunska tiskarna.

⁹ Pernišek, Dnevniki I–III – pogosto kritizira predvsem moško brezbriznost do rednega obiskovanja verskih obredov.

¹⁰ Predvsem so bile zaželeno ženske kot tekstilne delavke in kot gospodinjske pomočnice. Poleg plače jim je bilo zagotovljeno tudi bivanje. Corsellis, O Slovencih... (na več mestih).

Prav zaradi preseljevanja je bilo taboriščno vodstvo primorano, da je sestavilo večje število preglednih statistik (glej tabele 10 – 14 /I – XIII/).¹¹

Tabela 10: Starost beguncev v taborišču Spittal in Judenburg ter tistih, ki živijo izven taborišč¹²

STAROST	MOŠKI	ŽENSKÉ	SKUPAJ
0 – 1	130	110	240
1 – 6	374	350	724
6 – 14	337	310	647
14 – 18	349	312	661
18 – 45	2026	925	2951
45 – 60	755	412	1167
Nad 60	230	380	610
Skupaj	4201	2799	7000

Vir: Statistic..., str. 2.

- V tabeli številčno najbolj izstopata starostni skupini od 18–45 in od 45–60 let, torej skupini, ki sta bili v vojnih razmerah najbolj aktivno udeleženi.

- V skupino 18–45 let so uvrščeni predvsem pripadniki Slovenske narodne vojske in dekleta, ki so bile tudi same soudeležene na strani kontrarevolucije, ali pa dekleta in žene, ki so v tujino sledile svojim fantom in možem.¹³

- V skupino 45–60 so razen aktivnih udeležencev vključeni predvsem starši in sorodniki pripadnikov SNV.

- Zanimiva je tudi zadnja skupina starejših od 60 let – predvsem ker je bistveno več žensk, kot moških. Vzrok je v tem, da so moški kot gospodarji težje zapustili

¹¹ NŠA, Zbirka Nande Babnik, fasc. 246 (mapa 46). Statistic of the Slovenian Emigrants in Austria on 1 January 1947. Dokument obsega 9 strani (dalje: Statistic...). Žal v gradivu ni podatka, za koga so bili ti podatki zbrani oziroma komu so jih posredovali. Ker pa je napisano v angleščini, lahko vendarle z veliko verjetnostjo trdimo, da za angleško taboriščno vodstvo. Prav tako ni podatka, kdo je ta pregled naredil / izdelal. Skoraj zagotovo pa je to lahko tako natančno naredil le nekdo, ki je delal v taboriščni pisarni. Avtorjevo znanje angleščine pa je bilo precej pomanjkljivo – tako npr. za vdovce in vdove zapiše »windowers and windows« ali namesto »report« napiše »return« itn.

¹² Praviloma so morali biti v taborišču registrirani tudi tisti begunci, ki so sicer stanovali in delali izven taborišča (le tisti so namreč dobili živilske nakaznice). Vendar se je to pravilo pogosto kršilo oziroma se ni upoštevalo. Zlasti je to veljalo za tiste begunce, ki so že ob samem prihodu v Avstrijo nadaljevali samostojno pot – povečini so se naselili na bolj oddaljenih avstrijskih kmetijah in se zaposlili kot pomožna delovna sila. Prav tako so se takšnim popisom izognili tisti domobranci, ki so se izognili predaji ali pa so ušli že iz samih transportov (strah pred možnostjo ponovne predaje).

¹³ Pri moški populaciji, ki je bila, glede na trditve SPE, skoraj v celoti vrnjena in pobita, je ta številka zelo visoka. Tej številki bi morali prišteti tudi vse tiste, ki so se sami potikali / skrivali izven taborišč, saj so od »vetrinjske tragedije« naprej zaupali le še svoji lastni intuiciji. Ustna izjava Branka Rebozova avtorici leta 2001.

dom / kmetijo (nepremično dediščino), zato so svojim polnoletnim sinovom in hčeram pogosteje sledile matere.¹⁴

DRUŽINSKO STANJE BEGUNCEV NA DAN 1. 1. 1947

Opomba: Zaradi dolgih opisov sestave družin v izvorniku se v tabeli (tabela 11) za vsako skupino upošteva le pripadajoča številka:

1. Samski moški, stari nad 18 let, in vdovci brez otrok, mlajših od 18 let;
2. Samske ženske in vdove brez otrok, mlajših od 18 let;
3. Poročeni ljudje brez otrok, mlajših od 18 let;
4. Družine z 1–3 otroki, mlajšimi od 18 let;
5. Družine z več kot tremi otroki, mlajšimi od 18 let;
6. Vdove in vdovci z otroki, mlajšimi od 18 let;
7. Otroci/sirote brez sorodnikov v taborišču oziroma so starši ostali doma;
8. Nezakonske matere z otroki, mlajšimi od 18 let;
9. Ločene družine – eden od staršev z otroki ali brez njih postal begunec;
10. Ločene družine – starši postali begunci, nekaj otrok šlo z njimi, nekaj jih je ostalo doma pri sorodnikih (praviloma so puščali doma dojenčke, zelo majhne in slabotne otroke).

Tabela 11: Družinsko stanje beguncev

Sestava družine	Moški	Ženske	Družine kot celota
1	1347		
2		1270	
3	280	259	
4			355
5			128
6	11	59	
7	96	27	
8		24	
9			337
10			49

Vir: Statistic..., str. 3.

V razpredelnici izstopata predvsem dva podatka:

- 7 / Sirote brez staršev, oziroma so ti ostali doma – opazno, kar trikrat več

¹⁴ Zlasti iz podeželja, kjer je svoje opravila tudi verska propaganda posameznih duhovnikov, ki so s prižnice pozivali vernike, naj se pred brezbožnim komunizmom in nasiljem umaknejo v tujino. Ustna izjava Majde Starman avtorici leta 2002.

fantov kot deklet, kar kaže predvsem na to, da se za fante starši in sorodniki niso tako zelo bali kot za dekleta. Pogosti so bili tudi primeri, da so se nekoliko večji fantje (od 13. leta naprej) kar sami priključili koloni beguncev (z ali brez vednosti staršev oziroma sorodnikov).

- 10 / Ločene družine – če se je le dalo, so odšle v begunstvo cele družine in so se za skrajno možnost, da so otroke pustili doma, odločili le izjemoma. Po navadi so otroke zaupali v varstvo starim staršem ali »starim tetam«, ki so pogosto živele v isti družinski skupnosti in pazile na otroke oziroma vodile skupno gospodinjstvo.¹⁵

ZNANJE TUJIH JEZIKOV

Tabela 12: Znanje tujih jezikov

JEZIK	AKTIVNO – DOBRO	PASIVNO – SLABŠE
Srbohrvaščina	488	859
Nemščina	598	470
Italijanščina	180	150
Francoščina	57	35
Španščina	7	-
Ruščina	23	6
Češčina	19	-
Poljščina	2	15
Madžarščina	4	13
Turščina	1	-
Flamščina	1	-
Nizozemščina	2	7
Angleščina	19	20

Vir: Statistic..., str. 4.

- Med znanji jezikov sta daleč najbolj v ospredju srbohrvaščina in nemščina – torej jezika, ki so se ju begunci praviloma naučili že v šoli. Zlasti to velja za nemščino, ki je bila obvezen jezik v vseh srednjih šolah. Isto velja za italijanščino, ki je bila obvezna v šolah, ki so po prvi svetovni vojni prišle pod Italijo.

- Nekoliko preseneča dejstvo, da je bilo tako malo ljudi, ki so znali angleško – bistveno manj, kot tistih, ki so znali francosko ali rusko (največ so to bili vojaki, ki so se borili na strani Avstro-Ogrske in bili nato v ruskem ujetništvu, kjer so se naučili rusko).¹⁶

Nekoliko presenetljivo je tudi stanje pri »eksotičnih jezikih«, kot npr. turško,

¹⁵ Ustna izjava Marjance Lešer (hčerke pisatelja Mirka Kunčiča) avtorici leta 2002.

¹⁶ Ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995.

flamsko, nizozemsko – kako so prišli do tega znanja? Gre morda za nekdanje izseljence ali za ljudi, ki so bili tam na sezonskem delu?

IZOBRAŽEVANJE NA RAZLIČNIH STOPNJAH

Tabela 13: Izobraževanje

VRSTA ŠOLE	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
Univerzitetni štud.	103	21	124
Štud. višjih šol	1	11	12
Štud. komerc. šol	12	4	16
Gimnazijci	138	136	274
Šolarji – osn. šola	240	220	460
Poklicne šole / vajenci	73	16	89
Gospodinjstva in kmetijska šola	28	41	69
Vrtec	84	82	166
Udel. jezik. tečajev	127	73	200
Udel. tehničnih teč.	65	-	65
Udel. splošnih teč.	47	5	52

Vir: Statistic..., str. 4.

- Taboriščne oblasti so nenehno skrbele za vse vrste izobraževanja. Že takoj ob registraciji beguncev so poleg izobrazbe popisali tudi vsa praktična znanja, kot npr.: znanje jezikov, znanje strojepisja, pevovodje, športni vaditelji, obrtniška znanja... in vsi ti so bili uradno povabljeni, da se proti skromnemu plačilu vključijo v izobraževalni proces. Zanimivo je, da so se tečajev udeleževali tudi izobraženci, in sicer po načelu: »Več znaš, več veljaš!« Dobro so se namreč zavedali, da bodo med njimi le redki srečneži, ki bodo v tujini našli ustrezno zaposlitev (znanje jezikov!).¹⁷

Nekoliko nenavadno je bilo tudi to, da so v Lienzu (nadaljevali pa nato v Spittalau) organizirali tudi voziški tečaj – tako teoretični kot praktični del, ki pa so ga v glavnem izvajali le okoli taboriščnih garaž (udeležili so se ga le moški).¹⁸

¹⁷ Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 2001.

¹⁸ Vodstvo šoferskih tečajev sporoča, *Novice* (Lienz), 20. in 21. 9. 1946.

PREGLEDNICE PO POKLICIH

Tabele 14: I–XIII

I. Preglednica po intelektualnih in nekaterih obrtniških poklicih

POKLIC	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
Duhovnik	80	-	80
Semeniščnik	15	-	15
Profesor	31	3	34
Odvetnik/pravnik	27	-	27
Inženir	8	-	8
Zdravnik	15	3	18
Zobozdravnik	3	1	4
Farmacevt	2	1	3
Veterinar	5	-	5
Med. oseba z dipl.	8	20	28
Uradnik z diplomom	91	54	145
Uradnik s strok. izp.	126	72	198
Ostali uradniki	51	50	101
Tipkarica	6	25	31
Stenografinja	16	16	32
Telefonist/telegraf.	6	5	11
Učitelj in vzgojitelj	24	51	75
Glasbenik	28	3	31
Slikar, risar	3	2	5
Trener	8	3	11
Učit. tehn. predm.	11	4	15
Industrijalec	9	8	17
Geometer	4	-	4
Pisatelj	9	1	10
Založnik, publicist	7	-	7
Trgovec	42	-	42
Društveni delavec	16	4	20
Obrtnik	16	2	18
Krošnjar/kramar	47	19	66
Trgov. pPomočnik	56	38	94

Vir: Statistic..., str. 5.

- Izrazito prevladujejo moški izobraženci – v nekaterih poklicih pa ženske sploh niso bile zastopane (gre za izrazito »moške poklice« – poleg duhovnikov še: odvetniki, inženirji, veterinarji, geometri, založniki, trgovci). Prav zanimiv bi bil podatek, katera ženska se je opredelila za poklic »pisatelj«.

II. Preglednica kmetijskih poklicev

POKLIC	MOŠKI	ŽENSKI	SKUPAJ
Kmet / lastnik	471	328	793
Kmeč. otrok / delav.	326	164	490
Vrtnar	15 P / 11 A	11 P / 7 A	26 P / 18 A
Sadjar	12 P / 47 A	-	12 P / 47 A
Živinorejec	21 P / 4 A	-	21 P / 4 A
Mlinar	12 P / 14 A	-	12 P / 14 A
Vinar, kletar	29	24	53
Mlekar, sirar	4 P / 4 A	6 P / 18 A	10 P / 22 A

Vir: Statistic..., str. 6.

Opomba:

V določenih poklicih je posebej označen profesionalni poklic – P (z opravljeno ustrežno šolo) oziroma A – amater (priučeno znanje, ljubiteljska dejavnost).

Iz razpredelnice je razvidno, da je bilo med begunci največ ljudi, ki so prihajali iz kmečkih družin (največ iz Dolenjske in Notranjske – s področij, kjer je bilo med vojno najbolj razširjeno tudi domobranstvo).¹⁹

III. Preglednica gostinskih delavcev

POKLIC	MOŠKI	ŽENSKES	SKUPAJ
Gostilničar / najemnik	21 / 9	4 / 7	25 / 16
Kuhar	8 P / 44 A	49 P / 220 A	57 P / 264 A
Pek	11 P / 17 A	- / 82 A	11 P / 99 A
Slaščičar	6 P / 7 A	8 P / -	14 P / 7 A
Mesar	19 P / 20 A	-	19 P / 20 A
Natakar	4 P	14 P	18 P

Vir: Statistic..., str. 6.

IV. Preglednica lesnih delavcev (lesarski poklici)

Ker gre za izrazito moški poklic, je preglednica razločevala le med strokovnimi/profesionalnimi znanji in priučenimi znanji.

POKLIC	PROFESIONALNO	PRIUČENO ZN.	SKUPAJ
Mizar	72	65	137
Tapetnik	35	32	67

¹⁹ Gl. tudi statistično stanje za leto 1945.

Strugar	16	14	30
Izdelovalec vozov	15	4	19
Sodar	7	9	16
Izdelov. škafov	15	24	39
Izdelov. žlic	24	3	27
Pletar, košar	9	6	15
Žagar	20	8	28
Oglar	1	6	7
Gozdar	13		13

Vir: Statistic..., str. 6.

- Izdelovalci škafov in žlic – tu so mišljeni predvsem izdelovalci »suhe robe«, ki jih je bilo v taborišču kar nekaj. Sčasoma so se v tem poklicu izpopolnili tudi številni drugi begunci (vključno z intelektualci in mladino) – predvsem so izdelovali obode za sita.²⁰

- Tudi v pletarstvu – izdelovanju košev in košar – so se preizkusili številni begunci. Še zlasti ker je bilo v neposredni bližini taborišč, ki so bila skoraj praviloma v bližini rek, veliko vrbovja in šibja – osnovnih materialov za izdelovanje teh izdelkov.

V. Poklici s področja elektrotehnike

POKLIC	PROFESIONALNO	PRIUČENO ZN.	SKUPAJ
Elektroinštalater	9	27	36
Radiotehnik	3	2	5
Strojnik	-	24	24

Vir: Statistic..., str. 6.

VI. Poklici v kovinarski stroki

POKLIC	PROFESIONALNO	PRIUČENO ZN.	SKUPAJ
Kovač	25	23	48
Ključavničar	40	20	60
Železokrivec	19	8	27
Varilec	9	4	13
Žebjar	5	11	16

²⁰ Pisni odgovori na anketo R. Š. in ustna izjava dr. Jožeta Ranta avtorici leta 2001. Ribničani so se pogosto pritoževali zaradi te nelojalne konkurence – predvsem ker vsi izdelki niso bili narejeni kvalitetno in je to kvarilo njihov sloves med domačini. Ribničani so že pred drugo svetovno vojno sezonsko prodajali svoje izdelke po vsej Avstriji (krošnjarji).

Klepar	7	13	20
Vodni instalater	3	3	6
Izdelovalec cedil	11	-	11
Avtomehanik	14	13	27
Urar	3	3	6
Mehanik	25	11	36
Kurjač	6	3	9
Tovarniški delavec	47	-	47

Vir: Statistic..., str. 7.

VII. Poklici s področja gradbeništva

POKLIC	PROFESIONALNO	PRIUČENO ZN.	SKUPAJ
Zidar	32	27	59
Pečar	11	3	14
Pleskar	13	4	17
Krovec	7	21	28
Opekar	3	3	6
Lončar	6	11	17
Kamnosek	2	1	3
Strugar	1	-	1

Vir: Statistic..., str. 7.

VIII. Poklici s področja higiene in zdravstva

POKLIC	MOŠKI	ŽENSKÉ	SKUPAJ
Frizer, brivec	15 P / 6 A	6 P / 3 A	30
Strežnica	17 P / 8 A	23 P / 11 A	59
Dezinfekc. delavec	8	-	8
Pediker	4	2	6
Higienik / nadzor	16	5	21
Babica	2 P	2 P / 2 A	6

Vir: Statistic..., str. 7.

Opomba: P – profesionalen poklic z ustrežno izobrazbo
A – amatersko opravljanje poklica brez ustrežne izobrazbe

IX. Poklici s področja transporta in prevoza

POKLIC	PROFESIONALNO	PRIUČENO ZN.	SKUPAJ
Železničar / promet.	19	-	19
Železniški delavec	20	-	20
Šofer	41	57	98
Pilot	-	6	6
Mornar	-	4	4
Voznik stroja	3	2	5

Vir: Statistic..., str. 8.

X. Poklici s področja tekstila

POKLIC	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
Tkalec	16 P / 2 A	23 P / 13 A	39 P / 15 A
Predilec	8 P / 3 A	22 P / 9 A	30 P / 12 A
Vrvar	8 P / 4 A	-	8 P / 4 A
Šivilja	-	156 P / 83 A	156 P / 83 A
Krojač	39	7	46
Pletilja	-	39 P / 37 A	39 P / 37 A
Klobučar	6 P / 8 A	8 P / 7 A	14 P / 15 A
Klekljarica	2 P / 1 A	16 P / 20 A	18 P / 21 A

Vir: Statistic..., str. 8.

P – profesionalno A – amatersko

XI. Poklici s področja obdelave in predelave kož

POKLIC	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
Strojar	8 P / 6 A	-	8 P / 6 A
Čevljar	61 P / 28 A	-	61 P / 28 A
Sedlar	7 P / 3 A	-	7 P / 3 A
Torbar	7 P / 4 A	3 P / 4 A	10 P / 8 A
Tapetnik	3 P / 3 A	-	3 P / 3 A
Krznar	1 P / 1 A	-	1 P / 1 A
Izdel. preš. odej	- / 40 A	4 P / 3 A	4 P / 43 A

Vir: Statistic..., str. 8.

P – profesionalno A – amatersko

XII. Poklici s področja tiskarstva/tiska

POKLIC	PROFESIONALNO	PRIUČENO ZN.	SKUPAJ
Stavec	4	2	6
Tiskar	6	2	8
Rezbar	1	2	3
Slikar	4	4	8
Fotograf	7	5	12
Knjigovez	7	4	11
Papirničar	2	34	36

Vir: Statistic..., str. 8.

XIII. Ostali poklici

POKLIC	MOŠKI	ŽENSKI	SKUPAJ
Lesni trg. pomoč.	19	-	19
Rudar	4	-	4
Miner	7	-	7
Oficir / vojak	9	-	9
Občasni delavci	240	170	410
Izdelovalci mila	8	-	8
Služkinja	-	227	227
Gospodinja	-	800	800

Vir: Statistic..., str. 9.

Splošne opombe k preglednicam znanj in poklicev:

- Če seštejemo vse odrasle, ki so delovali v posameznih poklicih, pridemo do visoke številke – 6673, in če k temu prištejemo še vse otroke, ki so obiskovali vrtec, osnovno (ljudsko) ali srednjo šolo, in temu prištejemo še študente – 1210, dobimo število 7883, kar močno presega skupno število 7000 beguncev.²¹

- Očitno so se nekateri begunci prijavili za več poklicev/znanj, kar je povsem možno, zlasti pri podobnih poklicih (šivilja/krojač; brivec/frizer itn.). Zlasti je to veljalo pri priučenih znanjih (A), ki se jih je dalo hitro priučiti – predvsem s prakso.

- Razvidni so tudi nekateri povsem ženski (služkinje, gospodinje, klekljarice) oziroma povsem moški poklici (zlasti v tehničnih poklicih in določenih obrtnih storitvah).

- Žal nam ohranjeni podatki ne dajejo točne slike, koliko ljudi je v taboriščih obiskovalo različne tečaje – poleg jezikovnih so bili tečaji še iz sledečih področij: knjigovodstvo, stenografija, blagoznanstvo, tečaj za medicinske sestre itn. Veliko

²¹ Gl. starostno preglednico beguncev.

Slika 14: Pred kuhinjskim oknom – čakanje na kosilo
(vir: *Žaveza*, 2001, št. 41, str. 37)

znanj pa so si dekleta in fantje pridobili tudi v okviru šolskega pouka (ročna dela, izdelovanje predmetov iz blaga, lesa, papirja itd.)

STATISTIČNI PODATKI ZA LETO 1948

Pojasnilo: Vse preglednice (tabele 15– 7) oziroma grafi (grafi 1–3) so izdelani na podlagi ohranjenih preselitvenih seznamov, ki so bili narejeni v taborišču Spital.²² Ker gre v tem primeru za skupinsko preselitev v Argentino, dejansko ni bilo

²² Preselitveni (včasih imenovani tudi vselitveni) sezname za Avstrijo in Italijo so shranjeni v Slovenski hiši v Buenos Airesu (v kleti) in predstavljajo nekakšen začetek »Slovenskega zdomskega arhiva«. Ni povsem znano, kdo je te sezname prinesel tja (morda Ladislav Lenček ali France Pernišek ali Filip Žakelj, ki je izdajal edicijo virov: Taboriščni arhiv priča...). Gradivo je izredno obsežno (več sto kopij) – v glavnem gre za drugi list (kopijo) tipkanih seznamov, ki so jih morali predložiti argentinskemu konzulu, da je beguncem izdal vizume za preselitev v Argentino. Da imajo značaj »originala«, so vsi sezname tudi žigosani in lastnoročno podpisani. »La lista de los 4424 emigrantes Eslovenos viviintes en Austria que desean emigrar a la Argentina«, E. c. del Presidente Lenček Ladislav; Secretario Dolsina Janez; žig La Comision Social Eslovena para la inmigracion a la Argentina, Roma, Via dei Colli 8 – tel. 840.827; 168774/948. Kseroks kopije tega gradiva se nahajajo tudi v arhivu R. Š. Vsi sezname so vneseni tudi v računalnik (v programu Excel) in na podlagi le-teh so bili narejeni tudi vsi statistični prikazi. Izpolnjene rubrike: zaporedna številka, priimek in ime, rojstni datum, očetovo ime, veroizpoved, stan, sorodstvena zveza. Tipkani sezname so se dopolnjevali z roko: kraj preselitve (le v primeru, da se je

več možnosti, da bi se begunci sami odločali, kam bi radi šli. V prejšnjih letih so begunci še imeli možnost izbire. Tistim, ki se nikakor niso mogli odločiti, kam naj bi odpotovali, je taboriščno vodstvo svetovalo, naj napišejo »USA, ker tja ne bodo poslali nikogar«. ²³ Ti sezname so zelo pomembni, saj se tisti, ki jih na spiskih ni bilo, niso mogli izseliti v prekomorske države. Praviloma so morali biti pri popisu prisotni vsi člani družine oziroma sorodstvo. Iz vsaj enega primera pa vemo, da je to v imenu družine lahko opravil kar mož oziroma oče, tako da ženi in otrokom ni bilo treba biti zraven. ²⁴

Tabela 15: Število beguncev, ki se niso izselili (po vzrokih in spolu)

ODSTOPANJA	MOŠKI	ŽENSKÉ	SKUPAJ
NE – premislil	19	16	35
TBC	1	1	2
UMRL/a	18	10	28
ODKLONJEN	2		2
SAMOSTAN		1	1
REPETRIIRAN	1		1
VIZA	4	1	5
ZAVRNJEN	1		1
VRNJEN V EVR.	1		1

Vir: Seznamei...

Pojasnilo k tabeli:

NE – to so bili begunci, ki so se prvotno prijaviili za izselitev v prekomorske države (predvsem za Argentino), nato pa so si premislili (povečini so našli redno zaposlitev in se za stalno naselili v Avstriji, ali pa so to bili starejši zakonski pari, ki si niso upali na tako dolgo pot).

TBC – pred odhodom so morali begunci ponovno na zdravniški pregled in rentgenski pregled pljuč – pri dveh beguncih, Mariji Šef (1916) in Rajku Schwarzu (1897), so ugotovili tuberkulozo, zato sta morala ostati na zdravljenju.

UMRLI – umirali so begunci obeh spolov in različnih starosti – najpogosteje so to bili starejši moški letniki – 1875 (1); 1878 (2); 1879 (1); 1880 (1); 1882 (1); 1883

preselil kam drugam), za novo poročena dekleta prevzeti priimek, pri umrlih je dodan + ali umrl / la; »ne« – kar včasih pomeni, da je bil odklonjen zaradi bolezni (TBC) ali si je premislil ali pa ni naveden razlog; precej pogosta je ».« (pika) pri nekaterih beguncih – razlogi nam niso poznani. Sezname so se pogosto tudi črtali in dopolnjevali (dalje: Seznamei...).

²³ Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

²⁴ Pernišek, Dnevnik III, vpis za 31. 10. 1948 – opisuje primer družine Zupančič, ko je mož za preselitev prijavil le sebe in otroke, ne pa žene. »Baba ga je lomila čez vse meje. Žaznamovana javna grešnica in nečastnica. Sama je povzročila zakonski polom. /.../ Baba naj se za svoje pohujšljivo življenje pokori.«

(1); 1885 (1); 1888 (3); 1894 (1); 1902 (2); 1904 (1); 1913 (1); 1927 (1); in en dojenček, rojen leta 1948.

Pri ženskah je slika podobna: 1890 (2); 1892 (2); 1910 (1); 1914 (1); 1916 (1) in otroci 1935 (1); 1937 (1), 1944 (1).

ODKLONJEN – zaradi starosti in samskosti sta bila odklonjena dva begunca: Anton Pekolj (1894) in Ignacij Samec (1896).

SAMOSTAN – v enega od koroških samostanov je vstopila ena od deklet iz Moletove družine, Julija (1929), tri dekleta iz iste družine – sestre Zofija in Ana (1927) ter Marija (1928) – pa so se v taborišču poročile.

REPATRIIRAN – to je bil Janez Kovač (1898), vendar ni navedeno, kam in zakaj.

VIZA – težave z vizo je imela 5-članska družina Jenko, morda so se za preseelitev prijaviли naknadno.

ZAVRNJEN je bil en begunec, in sicer Franc Graf (1894).

VRNJEN V EVROPO – to je bil Andrej Cimerman (1895). To se je v kasnejšem obdobju ponovilo še nekajkrat, praviloma so to bili starejši ljudje ali bolniki, ki jim je nekako uspelo priti na ladjo, zaradi dolge vožnje pa se jim je zdravstveno stanje poslabšalo in argentinske oblasti niso dovolile, da bi jih izkrcali, zato so jih morali odpeljati nazaj. Znani so bili primeri, da so kri in urin za preiskavo starejših »dali« kar njihovi otroci.²⁵

Tabela 16: Verska pripadnost

VEROIZPOVED	MOŠKI	ŽENSKE	SKUPAJ
Ortodoksni	9	4	13
Evangeličani	2		2
Katoliki			5165

Vir: Seznami...

Pojasnilo k tabeli: druge veroizpovedi, razen katoliške, skorajda niso bile prisotne.

Ortodoksni – pravoslavni veri je pripadalo nekaj starih ruskih družin, ki so po oktobrski revoluciji pribežale v Jugoslavijo, npr.: družina Sidasev (štirje člani); družina Telepnjev (štirje člani) in žena Leona Rupnika, Olga (1897) ter ostareli Rus Zubržicki (1873); preostali pa so bili po narodni pripadnosti Srbi: Miroљjub Stamenković in zakonca Zlatković.

Evangeličanski (protestantski) veri sta pripadala dva Prekmurca: Ludvik Horvat (1913) in Ludvik Šiftar (1895).

Očitno pa so bili katoliški begunci (vključno z duhovniki) prav zaradi tako

²⁵ Ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995.

majhnega števila »drugovercev« do njih zelo tolerantni in so jim dopuščali, da zasebno opravljajo svoje obrede.²⁶

Poroke v taboriščih

Čeprav so si slovenske taboriščne oblasti in duhovniki zelo prizadevali, da bi bili mladi in odraščajoči ljudje pod nenehnim nadzorom staršev in vzgojiteljev, so se med mlajšimi begunci vendarle rojevale tudi prave ljubezni in želje po skupnem življenju. Precej pogosto je bila vzrok za poroko tudi nosečnost, zato so takšna dejanja pač skušali prikriti s poroko. Izrazito odstopajo mlajši letniki, rojeni od 1922–1930.

Tabela 17: Poroke

LETNIK	ŠEVILO POROK
1908	1
1915	1
1916	1
1920	2
1921	2
1922	4
1923	4
1924	4
1925	2
1926	2
1927	3
1928	8
1929	3
1930	3
1931	1

Vir: Seznami...

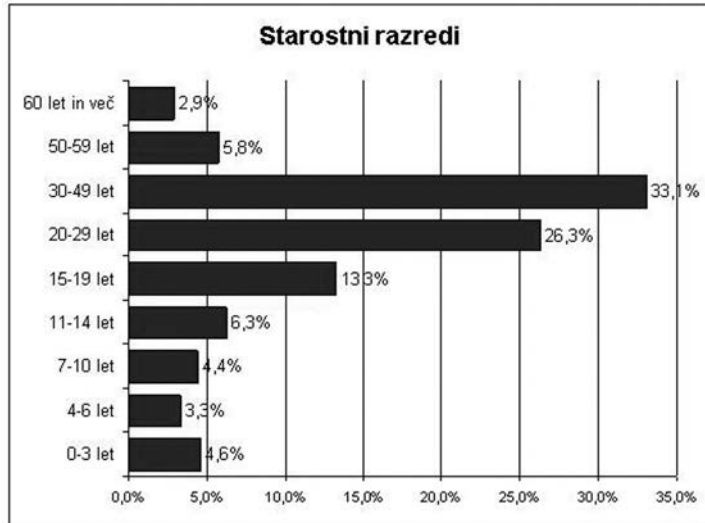
Zaradi ne povsem točnih (doslednih) podatkov, ki se nanašajo na določene kategorije beguncev, je kot ključni datum za statistično obdelavo vzet datum konca druge svetovne vojne – 8. maj 1945. S tem je sicer izpadlo število otrok, ki so bili rojeni v taborišču (139), zato pa smo dobili bolj pregledno sliko o starostni sestavi obravnavane »slovenske begunske skupnosti v Avstriji«.

Starostni razredi: 0–3 leta starosti: 234 oseb; 4–6 let starosti: 167 oseb; 7–10 let starosti: 223 oseb; 11–14 let starosti: 316 oseb; 15–19 let starosti: 669 oseb; 20–29

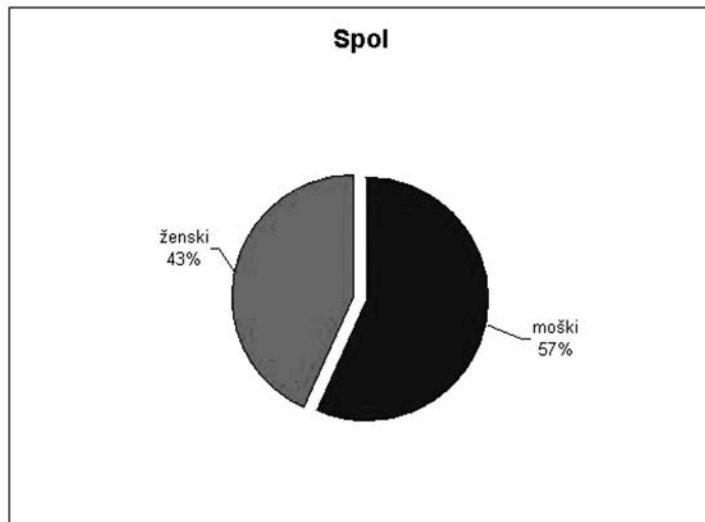
²⁶ Ustna izjava duhovnika Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

let starosti: 1326 oseb; 30–39 let starosti: 1667 oseb; 40–59 let starosti: 293 oseb; 60 let in več: 147 oseb; skupaj: 5181 oseb. Vir: Seznami...

Graf 1: Starostni razredi

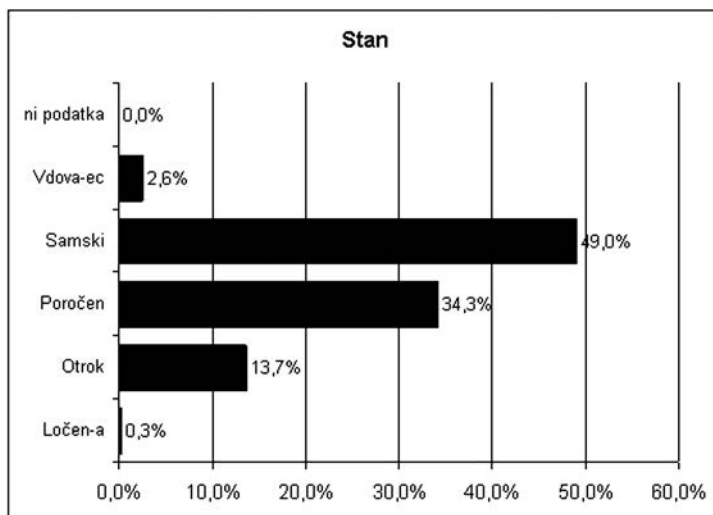

Graf 2: Spol

Delitev po spolu: 2855 moških in 2187 žensk, skupaj 5042 oseb. Vir: Seznami...

Graf 3: Stan

Podatki o stanu: 17 ločenih, za eno osebo ni podatka, 693 otrok, 1727 poročenih, 2472 samskih, 132 vdov-cev, skupaj 5042 oseb. Vir: Seznami...

VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE

SLOVENSKO BEGUNSKO ŠOLSTVO

Ko so bili rešeni osnovni življenjski pogoji, je bilo potrebno vzpostaviti tudi red in disciplino. Ker je bilo v taborišču veliko otrok vseh starosti, ki so se razposajeno podili med zasilnimi bivališči, se je kmalu pokazala potreba, da se tudi otroke »zaposli«. Zato so se nekateri učitelji, ki so bili med begunci, dogovorili za organiziranje begunskega šolstva.¹

VETRINJ

Narodni odbor (NO), najvišji slovenski politični organ v taborišču Vetrinj, je že 16. maja 1945 izdal odredbo št. 1/pr. (prosveta), ki pravi:

»V slovenskem taborišču Vetrinju se ustanovi s pravico javnosti:

a) Prva slovenska begunska gimnazija

b) po potrebi meščanska šola in

c) ljudska šola.

Spričevala teh šol imajo veljavnost enakih učnih zavodov v Jugoslaviji.«

Naslednja odredba z dne 18. maja, št. 2/pr., je imenovala nekdanjega ravnatelja klasične gimnazije v Ljubljani Marka Bajuka² za prosvetnega načelnika, da »organi-

¹ Povzeto po: M. B. (Marko Bajuk), Naše šolstvo po taboriščih v Avstriji, *Zbornik Svobodne Slovenije 1952*, str. 160–180 (dalje: Bajuk, Naše šolstvo...); France Pernišek, Prosvetno delo v taboriščih v Avstriji, *Zbornik Svobodne Slovenije 1953*, str. 110–124 (dalje: Pernišek, Prosvetno delo...); Božidar Bajuk, Iz nič smo začeli (Nekaj spominov na početke Slovenske begunske gimnazije v Vetrinju), *Vestnik (BA)*, 1975, št. 9/10, str. 197–205 (dalje: Bajuk, Iz nič...); Milica Strgar, Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948, *Borec*, 37, 1985, št. 1, str. 8–24 (dalje: Strgar, Šolstvo...); *Begunsko šolstvo v 20. stoletju – naše in pri nas: razstavní katalog*, Ljubljana 2002 – prispevek: Janez A. Arnež, Slovensko šolstvo v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji od 1945 do 1949, str. 29–46, in Kajetan Gantar, Spomini na begunsko gimnazijo v Peggezu pri Lienzu; Marica Cerar-Bastič, Spomini na begunsko šolo v Spittalu, *Žaveza*, 1995, št. 17 (junij), str. 48–55 (dalje, Bastič, Spomini...); Rozina Švent, Slovensko begunsko šolstvo po letu 1945, *Šolska kronika – zbornik*, 6/XXX, 1997, str. 61–77.

² Marko Bajuk (1882–1960), klasični filolog, profesor in vzgojitelj, kulturni delavec, glasbenik in skladatelj. Leta 1945 je odšel na Koroško in nato v Argentino.

zira med slovenskimi begunci na Koroškem ljudsko, meščansko, strokovno in srednje šolstvo.« Najprej so naredili popis vseh otrok in razpoložljivih učiteljic in učiteljev. Skupno je bilo v taborišču 440 otrok (od 6. leta starosti naprej) in 58 učiteljic in učiteljev, kar je zadostovalo za začetek pouka. Za ljudsko šolo se je prijavilo 297 otrok, za gimnazijo 85, za učiteljske 24, za meščanske šole 21 in za druge šole 13 učencev.³

a) Otroški vrtec

V taborišču je bilo tudi veliko majhnih otrok (od 0–3. leta starosti 190 in od 3.–5. leta 228, skupno kar 418 otrok do 5. leta starosti),⁴ za katere so večinoma skrbeli starši. Ker pa so bili nekateri starši (matere) vključeni v različna dela v taborišču ali pa so imeli na skrbi zelo majhne otroke, so nekoliko večje otroke vključili v otroški vrtec, ki ga je organizirala Evalija Šeškova. Pri delu sta ji pomagali še dve vzgojiteljici, Slava Novakova in Jerica Kobentarjeva. Skupno je bilo v vrtec vključenih 40 otrok, ki so se povečini igrali, plesali in prepevali na grajskem dvorišču, učiteljice so jim prebirale različne zgodbe in jih učile raznih spretnosti. Večina teh aktivnosti je bila vezana na zunanje aktivnosti in lepo vreme – v primeru slabega vremena pa zanje v taborišču ni bilo nobenega primerne prostora, zato je takrat vrtec odpadel.⁵

b) Ljudska šola

Podrobna ureditev in organizacija ljudske šole je bila najprej zaupana Angeli Gospodarič in Avgustu Clementeju, kasneje pa je celotno organizacijo prevzel A. Clemente. Zvezo med NO in šolo je prevzel duhovnik Aleksander Majhen. Že takoj na začetku se je pokazala velika razlika v znanju posameznih otrok, kar je bila posledica nerednega pouka v času okupacije. Najbolj se je to pokazalo pri »Gorenjski in štajerski skupini« (glej tabelo: 18), kjer otroci med vojno skoraj niso imeli pouka. Nekoliko bolje je bilo pri »Ljubljanski skupini«, ker je bilo v Ljubljani tudi med vojno šolstvo dokaj urejeno.⁶

Tabela 18: Stanje ljudske (osnovne) šole

Razred	Prvi	Drugi	Tretji	Četrti	Skupaj
Gorenj.-Štaj.	3 (abc)	1	1	1	163
+ pos. iz Lahovč					17
Ljublj. skup.	1	1	1	1	78
+ 2 višja raz.					39
Skupaj					297

Vir: Strgar, Šolstvo..., str. 9.

³ Strgar, Šolstvo..., str. 9–10.

⁴ Taboriščni arhiv priča, 4. zv., str. 14–15. Gl. tudi poglavje o statistiki.

⁵ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 160.

⁶ Slovenska begunska gimnazija v Peggezu pri Lienzu: Letno poročilo za šolski leti 1944/45 in 1945/46, Peggez 1946 (dalje: Letno poročilo I. in Letno poročilo II.).

Šolsko osebje, ki za svoje delo ni bilo plačano, je štelo 25 učiteljic (med njimi je bilo tudi nekaj učiteljščnic) in učiteljev. V Gorenjski skupini so poučevali: Slava Poznič, Marija Zihlerl, Ivana Platiša, Viktorija Homan, Cveta Germek, Marija Bastič in Marija Černe; v Ljubljanski pa: Anica Šemrov, A. Jakop, Zdravka Vajs, Stana Zdešar, Jožica Berčič in Tone Kovač. V obeh skupinah je poučevala cerkveno petje Angela Gospodarič, verouk Boris Koman, Jože Perčič in Ignacij Štancar. Del osebja se je že po nekaj dneh menjal (vrnitev v domovino, zamenjava študentk z usposobljenimi učiteljicami). Tako je namesto Jakopove prišla Ivana Levstik, namesto Vajsove Angela Bolha, namesto Poznetove Frančiška Mrak, namesto Platiševe Pavla Lovšin. Telovadbo sta prevzeli Anica Goršič in Frančiška Verčič, pri petju je pomagala Milena Dobršek.⁷

Šolski pouk se je začel 22. maja 1945 ob 9. uri zjutraj s skupno sv. mašo. Dopolndanski del je trajal od 9.–11.30., popoldanski pa od 14.–16. ure. Prva seja učiteljskega zbora je bila 26. maja 1945.⁸ Učitelji in učenci so sproti razreševali nastale težave. Največji problem so bili prostori za šolo. Ker so bile ugodne vremenske okoliščine, so se učenci in učitelji na začetku zbirali na dvorišču Vetrinjskega samostana (gradu) – vsak razred v svojem kotu. Kasneje je vodstvu šole uspelo pregovoriti taboriščnega ravnatelja majorja Barrya, da je za potrebe šole dovolil uporabo grajskih hodnikov (pritličje in prvo nadstropje). Sprva niso imeli nobenih učnih pripomočkov. Otroci so na začetku pouka dobili »na posodo« majhen konec svinčnika in kos papirja, na katerega so si zapisali najpomembnejše podatke. Svinčnike so morali po končanem pouku vrniti. Tudi učitelji so se morali znajti po svoje. Table so si naredili iz odpadnih desk, kasneje pa so iz bližnje šole dobili dve tabli in 33 šolskih klopi.⁹ Še večji problem so bile učne knjige, ki jih v taborišču skoraj ni bilo in so si morali učitelji sproti pripravljati predavanja in vaje.¹⁰

Ohranil se je učni načrt za slovenske begunske višje ljudske šole.¹¹ Učni načrt za slovenski jezik je vseboval:

»1. razred:

Branje: Logično čitanje, učenje na pamet.

Pravopis: Poudarek in dolžina; premi in odvisni govor (kaj je), dvočrtnje – narekovaj (raba)

Slovnica: Samostalnik (sklanjatve – oblike in posebnosti), pridevnik (tvoritev pridevnikov, tvoritev samostalnikov in pridevnikov, dopolnjevanje), zaimek (sklanjatev, oblike, raba), števnik (oblike, sklanjatev); nedoločne glagolske oblike (nedoločnik, namenilnik, deležnik na -e, -č, -i, -l /opisni/, -t in -n, glagolnik), prislovni (krajevni, časovni, načinovni in vzročni) predlogi, (ki jih vežemo z enim sklonom, z dvema sklonoma, predlog z rodilni-

⁷ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 161.

⁸ Prav tam.

⁹ Ustna izjava duhovnika Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

¹⁰ Bajuk, Iz nič..., str. 197–199.

¹¹ Arhiv R. Š. – kopije posredovala učiteljica Stana Zdešar Millonig iz Roža.

kom, s tožilnikom ter z orodnikom) veznik, medmet; zloženi stavek (kaj je, dopolnjevanje), določanje glagola biti in podobnih glagolov – povedno določilo; pridevniški, samostalniški, priredni in podredni prilastek.

Spisje: Prosti spisi (o slogu, pripovedni spisi, opisi, lastna opazovanja, lastni doživljaji) ter zasebna pisma in dopisnice (razglednice).

2. razred:

Branje: Smiselno čitanje, učenje na pamet.

Pravopis: Pravorečna pravila in znamenja; raba podpičja, pomišljaja, navednic, vezaja in opuščaja.

Slovnica: Samostalnik (dopolnjevanje), pridevnik in zaimek (pregled in razčlemba), števniki (določni in nedoločni, raba); glagol biti (ne biti), določne glagolske oblike (časi: sedanji in posebnosti, prihodnji, pretekli in predpretekli), nakloni (povedni naklon, pogojnik, velelnik, želelnik), prislov (vrste, tvorba, stopnjevanje), predlog (pregled), stavek (stavčni členi, prilastki, števnikiški prilastek, zvalnik, vzklik).

Spisje: Prosti spis (razčlenitev, pripovedni spisi, opisi, primerjave, označevanje, lastna opazovanja, lastni doživljaji) ter poslovna pisma (ofert, pismo z računom, priporočeno pismo, opravičilo, prošnja, pritožba).

3. razred:

Čitanje: Daljših beril, mladinskih knjig, razgovori, pripovedovanje.

Pravopis: Poglobitev učne snovi iz nižjih razredov, nareki.

Slovnica: Glagol (obnovitev in dopolnitev: pregled glagolskih oblik, dovršniki in nedovršniki, pregled sklanjatev, tvorni in trpni način), samostalnik in števnik (pregled in razčlemba), stavek (vejica, pregled stavčnih členov, razčlenitev).

Spisje: Prosti spisi (pripovedni spisi, primerjave, označbe, lastna opazovanja, lastni doživljaji) ter trgovska pisma (ponudba, naročilo, račun, poizvedovalno pismo, opomin, odpoved).

4. razred:

Branje: Kot 3. razred.

Pravopis: Poglobitev učne tvarine, predelane v nižjih razredih, nareki.

Slovnica: Glagol (obnovitev, pregled in razčlemba), imena (obnovitev), besedne vrste (obnovitev in pregled); o stavku (priredje, podredje: a) osebkov b) predmetni c) prilastkov stavek č) prislovni stavki ali odvisni d) pregled uvodnic za odvisnike; obnovev stavka).

Spisje: Prosti spisi (pripovedni spisi, opisi, primerjave karakteristik, lastna opazovanja, lastni doživljaji) ter poslovni sestavki (nakaznica, spremni in prejemni list, dolžno pismo, pobotnica, zaveznica ali reverz, hranilni list, službeno izpričevalo, pogodba (naje-mna), vloga pri uradih, oporoška (z dodatkom ali s kodicilom).

Opomba: V I. razredu uporaba Prve knjige (Erstes Buch), v II. razr. Mi otroci, v III. razr. branje Slomškove čitanke. V vseh razredih pa branje primernih sestavkov iz Begunske mladine in Mladega Korotana in mladinskih knjig, dokler ne izidejo druge primernejše

knjige. – V vsakem višjem razredu ponovitev snovi iz pravopisa in slovnice iz nižjih razredov. V razredih osnovne šole in višje ljudske šole 14 dnevno pisanje šolskih nalog.

Predmetnik za ljudsko šolo je imel še naslednje predmete:

zgodovina, poznavanje prirode, računstvo z oblikoslovjem, zemljepis, praktična gospodarska znanja in gospodinjstvo, higiena, risanje, lepomis (samo v prvih treh razredih).«

c) Gimnazija

Pri organiziranju gimnazije so se organizatorji srečevali še z večjimi problemi kot pri organiziranju ljudske šole. Največji problem je bil, kako »pokriti« z ustreznimi profesorji vse predmete, ki so se poučevali v gimnaziji. Čeprav se je za gimnazijski program sprva prijavilo 85 dijakinj in dijakov, so za nemoten potek pouka potrebovali 18 profesorjev. Na srečo so bili nekateri usposobljeni za poučevanje večjega števila predmetov. Proforski zbor so sestavljali naslednji profesorji: Božidar Bajuk (klasični jeziki, stara zgodovina), ravnatelj Marko Bajuk (klasični jeziki, nemščina, slovenščina, petje), dr. Franc Blatnik (klasični jeziki), Jože Brodnik (fizika), dr. Kajetan Gantar (slovenščina, italijanščina), Janez Grum (klasični jeziki, stara zgodovina), dr. Janez Janež (higiena), dr. Franc Jaklič (verstvo, filozofija), Milko Jeglič (matematika, filozofija), dr. Fr. Kozin (kemija), dr. Rajko Ložar (umetnost), Alojzij Luskar (verstvo), dr. Franc Mihelčič (matematika, prirodopis), Silvester Mihelič (petje), Fr. Novak (zemljepis), Roman Pavlovčič (klasični jeziki, stara in narodna zgodovina), Janez Sever (slovenščina) in Maks Šah (zemljepis, zgodovina).¹²

Tudi organiziranje gimnazije je NO zaupal ravnatelju Marku Bajuku, in to v svoji odredbi št. 3/pr. z dne 8. junija 1945. Učiteljski zbor je imel prvo sejo 11. junija. Na seji so sprejeli naslednje sklepe:

- »1. Osnuje se klasična gimnazija z realnimi paralelkami. Ker pa ni niti dovolj prostorov, niti profesorjev, bodo obiskovali učenci obeh tipov skupne predmete skupaj, različne pa posebej.*
- 2. Ker ni mogoče organizirati učiteljsča za učiteljsčnike, naj ti obiskujejo predmete, ki jih imajo z gimnazijo skupno, v paralelnih razredih gimnazije. Posebni predmeti bodo urejeni čimprej, ker je v proforskem zboru za vse to strokovnjak prof. Jeglič.*
- 3. Gimnazija naj se imenuje »Slovenska begunska gimnazija v Vetrinju«.*
- 4. Ker je med priglasičenimi dijaki več takih, ki iz kateregakoli vzroka ne morejo biti redni učenci, a nimajo pripomočkov za pripravljanje za privatne izpite, smejo vsi hospitirati v vseh razredih, a so vezani na vse disciplinske predpise.«¹³*

12. 6. 1945 je bila sklicana strokovna seja učiteljskega zbora, na kateri so obravnavali organiziranje pouka. Podobno kot ljudska šola se je tudi gimnazija srečevala

¹² Bajuk, Naše šolstvo..., str. 161.

¹³ Prav tam, str. 161–162.

s pomanjkanjem učnih prostorov in učnega gradiva. Knjige, ki so jih potrebovali pri pouku, so z načrtno akcijo zbrali v samem taborišču in v celovških antikvariatih. Učitelji so morali za vse predmete sproti sami sestavljati snov, pisati latinske in grške lekcije in tekste, sestavljati matematične naloge in jih potem razmnožiti na preprostih razmnoževalnih strojih (šapirografirane izdaje). Že takoj so se pokazale velike razlike v znanju pri posameznih dijakih, zato se je učiteljski zbor odločil za 4-tedensko pripravo oziroma ponavljanje učne snovi, da bi potem lahko začeli z resnim delom. S poukom so začeli 14. junija. Dijaki višjih razredov so imeli pouk dopoldne, nižjih pa popoldne. Učna ura je trajala 45 minut.¹⁴

Tabela 19: Številčno stanje gimnazije po oddelkih v mesecu juniju 1945

Razred	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Skupaj
Število	10	20	18	16	15+5u.	10+8u.	14+4u.	17+7u.	120+24

Vir: Letno poročilo I., str. 21.

u. – učiteljiščeniki (-ce), ki so bili zaradi pomanjkanja učnega osebja priključeni gimnazijskim razredom.

Gimnazija je dobila tri prostore (razrede) v prazni hiši Knesebach (Thal 2) v neposredni bližini taborišča, v kuhinji pa so uredili še zbornico in pisarno. Četrto učilnico so si kmalu za tem uredili v bližnjem pokritem listnjaku. Navkljub izredno težkim in neprimernim prostorom je pouk potekal redno. Pri organiziranju pouka in vzgoji otrok so imeli odločilno vlogo salezijanski duhovniki z Rakovnika, kjer so že pred vojno imeli organizirano svoje šolstvo in so svoje bogate izkušnje s pridom uporabili (npr. Alojzij Luskar, Franc Mihelčič, dr. France Blatnik).¹⁵

Ob ukinitvi Vetrinjskega taborišča je prosvetno vodstvo 30. junija z odlokom št. 6/pr. izdalo vsem učiteljem nastavitvene dekrete z obljubo, da jim bodo naknadno uredili vse pravice, zvezane s to službo (plače!). Tako je bilo treba vse šolstvo začeti znova. Pred samo razselitvijo je taboriščno vodstvo namenilo posebno skrb tudi ustrezni »razdelitvi« učnega osebja – predvsem da je vsako taborišče dobilo ustrezno število učiteljev glede na število učencev.¹⁶

Tabela 20: Otroški vrtec (za najmlajše otroke, do 6. leta starosti)

	Učiteljice	Dečki	Deklice	Skupaj – otrok
Peggez	4	52	56	108 (2 oddelka)
Spittal	2	38	33	71 (2 oddelka)
Judenburg	2	30	32	62 (2 oddelka)

Vir: Letno poročilo I., str. 5.

¹⁴ Prav tam, str. 162.

¹⁵ Ustna izjava duhovnika Alojzija Luskarja leta 1993.

¹⁶ Letno poročilo I., str. 5–6.

Ljudska šola (za otroke od 6. do 14. leta starosti):

Najvišji predstavnik za vse šolstvo je bil še naprej dr. Marko Bajuk, ki mu je bil dodeljen tudi posebni šolski nadzornik – Albin Petelin. Za voditelje/organizatorje posameznih šole so bili imenovani:

- a) Peggez – Aleksander Majhen
- b) Spittal – Angela Gospodarič
- c) Judenburg – Avgust Clemente¹⁷

Tabela 21: Ljudska šola

Taboriš.	Učitelji	Učiteljice	Razredi	Oddelki	Dečki	Deklice	Skupaj
Peggez	4	10	8	12	168	139	307
Spittal	3	10	8	10	73	73	146
Judenbu.	1	5	6	4	54	56	110
Skupaj	8	25	22	26	295	268	563

Vir: Letno poročilo I., str. 6.

Pri slovenski šoli je bil organiziran tudi poseben hrvaški oddelek – imeli so svojo učiteljico, pouk pa je obiskovalo sedem otrok (šest dečkov in ena deklica).

Ljudsko šolo so organizirali tudi Slovenci, ki so živeli pri sv. Gertrudi (poučevali so tri učiteljice), in begunci, ki so živeli nekaj časa v Št. Vidu na Glini – ti so kasneje odšli v Kellerberg in od tam v Spittal, kjer so se vključili v tamkajšnjo ljudsko šolo.¹⁸

PEGGEZ PRI LIENZU

Čeprav se taborišče nahaja na področju vzhodne Tirolske, ga obravnavamo v tem pregledu, ker je bilo to osrednje slovensko begunsko taborišče v vsej Avstriji.¹⁹ Tukaj se je nahajalo skoraj celotno politično vodstvo (NO) in večina inteligence – zato je to taborišče tudi po izjavah predstavnikov angleške uprave²⁰ veljalo za najbolj urejeno taborišče v vsej Avstriji (vzorčno!).

Ker je na začetku le tukaj delovala begunska gimnazija, so morali učenci iz

¹⁷ Prav tam, str. 5–6.

¹⁸ Prav tam, str. 6.

¹⁹ To področje je tudi formalno / uradno že od Hitlerjeve aneksije Avstrije (1938) spadalo v t. i. »Gau Kärnten« in to upravno razdelitev so upoštevali tudi zavezniki, zato je celotno področje prišlo pod angleško zavezniško upravo. Sicer je preostali del Tirolske spadal pod ameriško upravo. Gabriela Stieber, *Refugee Need and Refugee Aid in Carinthia after 1945*, Klagenfurt 1999, str. 61 (opomba 16).

²⁰ John Corsellis, Spomini na slovenske politične begunce, *Žaveza*, 2000, št. 38 (september), str. 83–85; John Corsellis in Slovenci: pogovori, *Žaveza*, 1995, št. 17, str. 56–60.

drugih taborišč prihajati sem na opravljanje privatnih izpitov oziroma so kasneje tukaj obiskovali tudi gimnazijo.²¹ Poleg ljudske šole in gimnazije so organizirali še kmetijsko in gospodinjstvo poklicno šolo ter obrtno nadaljevalno šolo.²²

a) Otroški vrtec

Ker so bile v novem taborišču bivanjske razmere dokaj urejene, se je v otroški vrtec vključilo več otrok kot v Vetrinju. Vključeni so bili otroci od 4.–6. leta starosti in nekaj tistih, ki so že bili stari 6 let, vendar še niso bili vključeni v ljudsko šolo (bolehni in slabotni otroci). Skupno je bilo vključenih 128 otrok. Vodstvo je prevzela Jerica Kobentarjeva, ki so ji pri delu pomagale še Angela Klanšek, Danica Milavec in Jožica Berčič (septembra 1945 je zadnji dve zamenjala Slava Pozne).²³ Večino časa so otroci preživeli na prostem – »zaposleni« so bili z igro, petjem in rajanjem. Ob slabem vremenu so imeli na razpolago majhno sobico, ki so jo morali deliti s skupino ruskih otrok.²⁴

V septembru se je število otrok zmanjšalo na 90 (večji so začeli obiskovati ljudsko šolo) oziroma na dve skupini s po eno vzgojiteljico. Šele 28. novembra 1945 je vrtec dobil svoje primerne prostore – veliko sobo, ki jo je poslikal akademski slikar Friderik Jerina (taboriščni učitelj risanja). Organizirali so tudi prave učne ure, ki so trajale od 9.–11. ure dopoldne in od 14.–16. ure popoldne. Pri teh urah so se otroci učili na pamet različne pesmice, veliko so risali in izdelovali okraske iz papirja, blaga itn. Prostore vrta so pogosto obiskali različni taboriščni gostje in otroci so jim radi zapeli pesmice, ki so se jih naučili v vrtcu. Zaradi posebne prisrčnosti, so jih le-ti pogosto tudi obdarili s slaščicami (zlasti ob praznikih – Miklavž, božič).²⁵

b) Ljudska šola

Ker je moral Aleksander Majhen skrbeti za celotno organizacijo ljudskih šol po taboriščih, je bil za upravitelja v Peggezu imenovan Tone Kovač, ki pa je to dolžnost opravljal le do konca avgusta 1945 (preselitev v Italijo), ko ga je z odredbo NO št. 48/pr.²⁶ (20. 8.) nadomestil kar Majhen. Ponovno so morali razdeliti vseh 300 šoloobveznih otrok. Vključno s hrvaškim razredom je bilo 13 oddelkov. Poučevali so naslednji učitelji: Aleksander Majhen, Janko Mernik, Marija Černe, Cveta Germek, Anica Goršič, Viktorija Homan, Pavla Lovšin in Martin Mizerit. Pozneje so se jim pridružili še: Pavla Mušič, Marija Strupi, Anica Šemrov, Ciril Vider, Marija

²¹ Dijaki so sprva prebivali pri sorodnikih in znancih, marca 1946 pa je bil zanje ustanovljen konvikt – dve baraki, kjer so ločeno prebivali fantje in dekleta. Letno poročilo II., str. 13–14.

²² Letno poročilo I., str. 6–7.

²³ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 164.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Verjetno gre za odlok 8 in ne 48, kot je zapisano v Bajuk, Naše šolstvo..., str. 164.

Ziherl, Stana Zdešar in Pavla Žumer.²⁷ Posebno skrb so namenili otokom, ki so imeli premalo znanja, da bi lahko sledili rednemu pouku. Zato je NO z odredbo št. 7/pr. (30. 6.) ustanovil poseben pripravljalni oddelek, ki ga je vodila Francka Veršič. Po opravljenih privatnih izpitih so se ti otroci priključili rednim učencem.²⁸

Tako kot v Vetrinju so se tudi tukaj učitelji in učenci srečevali z nenehnim pomanjkanjem učil in učnih pripomočkov. To stanje so deloma odpravili z darovi angleškega Rdečega križa. Kako izdatna je bila ta pomoč, nam zgovorno kažejo naslednje številke – dobili so: 2600 zvezkov, 2400 pol risalnega papirja, 1200 peres, 1000 pol belega papirja, 350 peresnikov, 240 kosov barvnega papirja za ročno delo, 220 garnitur barvic, 200 barvnih svinčnikov in več drugega drobnega inventarja.²⁹ V spominskih zapisih nekdanjih učencev zasledimo izredno skrb za vsak svinčnik ali list papirja – nobenega namernega uničevanja, saj niti vsak učenec npr. ni imel svojih barvic.³⁰

c) Gimnazija

Ena izmed barak je bila namenjena tudi gimnaziji, vendar so si jo sprva morali deliti z ruskimi begunci, ki pa niso bili tako zavzeti za šolstvo, zato so si jo postopoma pridobili v celoti. Iz Vetrinja se je v Peggez preselilo skupno 122 gimnazijcev. Proforski zbor, ki je spremljal dijake, so sestavljali: ravnatelj Marko Bajuk, Božidar Bajuk, dr. Franc Blatnik, dr. Kajetan Gantar (st.), Milko Jeglič, Friderik Jerina, Vinko Logar, dr. Rajko Ložar, Alojzij Luskar, Jože Majcen, dr. Valentin Meršol, dr. Franc Mihelčič, Silvo Mihelič, Jože Ovsenek, Peter Pajković, Roman Pavlovčič, dr. Franc Puc, dr. Drago Zudenigo, dr. Ljudevit Žagar, Anica Goršič in Ivo Kermavner.³¹

Tretja seja učiteljskega zbora je bila 8. 7. 1945, s poukom so začeli 9. julija v dveh tesnih sobicah, tako da sta imela dva razreda pouk dopoldne, dva popoldne. Učenci v posameznih razredih so tako prišli k pouku le vsak drugi dan. Postopoma so se razmere uredile in od 18. julija dalje je pouk potekal redno. Šolska baraka je bila v izredno slabem stanju (streha je puščala, okna so bila skoraj brez šip, z vseh koncev navlečene šolske klopi in stoli so bile različnih velikosti, tisti brez stolov so dnevno prinašali svoje »od doma«).

Četrta seja učiteljskega zbora je bila 8. avgusta. Na seji so sprejeli naslednje sklepe:

1. Vložili bomo prošnjo na vojaško upravo, da nam izposluje za gimnazijo pravico javnosti.
2. Za dijake in dijakinje, ki nimajo v taborišču svojcev, bomo osnovali deški in dekliški konvikt.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam

³⁰ Pisni odgovori Majde Starman na anketo R. Š.

³¹ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 166.

Dne 9. in 10. avgusta 1945 je šolski pouk nadzoroval šef vzgojnega oddelka pri vojaški upravi v Celovcu in bivši gimnazijski direktor polkovnik Baty. V svojem poročilu vojaški upravi je poudaril resno delo, red in disciplino učencev. V poročilu dobesedno navaja: »Vsi obiskani razredi so bili v redu, učenci točni in lepo disciplinirani. Vedenje dijakov je bilo bolj umirjeno, kot je to navada na Angleškem. Jasno je bilo, da izvira to vedenje iz prirojene dostojnosti in skrbi, izrabitve priložnosti za učenje.«³² Nadzoroval je pouk v naslednjih razredih pri predmetih:

- 5. razred – grščina, prof. dr. Bajuk ml. (Božidar)
- 7. in 8. razred (skupaj) – latinščina, prof. dr. Bajuk ml.
- 8. razred – geografija, prof. Schach (Maks Šah)
- 7. razred – italijanščina, prof. Zudenigo (Drago)
- 8. razred – italijanščina, prof. Zudenigo

V poročilu se je zelo pohvalno izrazil tudi o profesorjih in o šoli nasploh: »*Ta šola, kljub velikim težavam, vzdržuje najlepše tradicije evropske vzgoje. Že zaradi okoliščin, v katerih se šola nahaja, se ta podvig lahko imenuje herojski in zasluži vso možno priznanje in podporo.*«³³

12. avgusta je bila prva ocenjevalna konferenca za 4. in 8. razred in 25. avgusta sta ta dva razreda končala s poukom. Zadnja redovalna konferenca je bila 27. avgusta, po konferenci pa so imeli še sejo učiteljskega zbora, na kateri so sprejeli naslednje sklepe:

»1. Organizirali bomo javno knjižnico v taborišču. Vanjo bomo odstopili vse knjige, ki niso za šolsko pripravo na zavodu niti profesorjem niti učencem potrebne.

2. Za dijake izven našega taborišča, ki nameravajo delati v jeseni privatne izpite, bomo uredili, počitniški tečaj.

3. Sprejemni izpiti bodo zopet samo iz slovenščine in matematike.«³⁴

Konec avgusta in v začetku septembra so potekali nižji in višji tečajni izpiti, nato pa so do 13. 9. potekali še privatni izpiti. Na splošno je bil učni uspeh zelo dober, kar kaže na veliko željo otrok po pridobivanju znanja. V posameznih razredih so bili zbrani otroci različnih starosti (najstarejši celo letnik 1921 – v 3., 4. in v 7. razredu gimnazije, torej so bili stari že 24 let).³⁵

Za večino otrok so nastopile kratkotrajne počitnice, ki so jih popestrili z igro in izleti po bližnji okolici, njihovi vzgojitelji pa so »med počitnicami« organizirali enomesečne (od 13. 9. – 13. 10. 1945) dopolnilne tečaje za nižje razrede gimnazije,

³² »All classes visited were orderly, punctual and well disciplined. The manners of pupils were rather more formal than is usual in England, but (sic!) it was abundantly clear that their good external behaviour proceeded from natural courtesy and a determination to make the best possible use of their opportunities.«

³³ »This School is maintaining, under very great difficulties, the best traditions of European education and culture. In the circumstances the venture can fairly be called heroic, and deserves all possible recognition and support.« Poročilo polkovnika Batyja je bilo napisano 12. 8. 1945 in posredovano vojaški upravi 14. 8. 1945 – pod oznako »Education – DPs«. Arhiv F. Perniška, kopija v arhivu R. Š.

³⁴ Letno poročilo I., str. 11.

³⁵ Prav tam, str. 24.

ki so jih obiskovali predvsem tisti, ki ob preselitvi niso mogli v Lienz in so hoteli opraviti privatne izpite za posamezne razrede.³⁶

Dne 29. 9. 1945 je bila izredna seja učiteljskega zbora. Na njej so sprejeli naslednje sklepe:

»1. V prihodnjem šolskem letu odpade obvezna italijanščina v vseh razredih in jo nadomesti obvezna angleščina.³⁷

2. V vseh razredih obeh tipov bo po 3 ure obvezne nemščine.

3. Prvi razred bo samo klasičen, zato odpade angleščina.«³⁸

Sicer pa so v prvi polovici oktobra potekali popravni in sprejemni izpiti. Spričevala je prejelo 149 učenk in učencev. Uspeh je bil v povprečju dokaj visok (glej tabelo: 22) – izdelalo je skupno 87,13 % učencev (v 8. razredu je bil uspeh celo 95,45%).³⁹

Tabela 22: Učni uspeh ob koncu šolskega leta v oktobru 1945

Razred	redni	privatni	odlični	pr. dobri	dobri	skup.	%	padli
1	4	37	2	15	18	35	85.37	6 (14%)
2	12	12	1	11	10	22	91.67	2 (8.3%)
3	12	11	5	5	11	21	91.30	2 (8.7%)
4	13	6	3	11	2	16	84.21	3 (16%)
5	12	4	1	7	5	13	81.25	3 (19%)
6	10	5	5	4	3	12	80.00	3 (20%)
7	5	6	1	4	4	9	81.81	2 (18%)
8	17	5	7	12	2	21	95.45	1 (4,5%)
Skupaj	85	86	25	69	55	149	87.13	22 (13%)

Vir: Letno poročilo I., str. 23.

13. oktobra 1945 je potekal vpis v naslednje šolsko leto 1945/46. Vpisalo se je skupno 205 učenk in učencev. Prva seja učiteljskega zbora je bila 24. oktobra. Na njej so sklenili, da pričnejo s poukom 29. 10. ob 8. uri. Podobno kot v prejšnjem šolskem letu so imeli znova težave s prostori, zato so imeli višji razredi pouk dopoldne, nižji pa popoldne.⁴⁰

2. seja učiteljskega zbora je bila šele 7. decembra in na njej so sprejeli naslednja dva sklepa:

»1. V višje razrede sprejmemo po dve tedenski uri narodopisja, ki ga bo poučeval docent in ravnatelj ljubljanskega etnografskega muzeja dr. Ložar Rajko.⁴¹

³⁶ Prav tam, str. 12.

³⁷ Po tri ure tedensko od 2. do 8. razreda.

³⁸ Letno poročilo I., str. 11–12.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Letno poročilo II., str. 1.

⁴¹ Več o tem: *Pretgane korenine: sledi življenja in dela Rajka Ložarja*, Ljubljana 2005.

2. Ker nimamo slovenskih čitank in ni upanja, da bi nam jih tiskali v tiskarni, bomo jih razmnožili v naši tiskarni⁴² in sicer postopno od 1.–4.«⁴³

Za potrebe šole so v naslednjih dneh pridobili še tri dodatne prostore, zato so 9. decembra začeli z rednim poukom. V glavnem so ostali isti profesorji kot v prejšnjem letu – na novo so prišli dr. Oton Knezović (zgodovina), Jože Ovsenek (latinščina), Peter Pajković (zgodovina in zemljepis) in slikar Friderik Jerina (risanje).⁴⁴

1. redovalna konferenca za vse razrede je bila 22. decembra, nato so se začele božične počitnice, ki so trajale do 2. januarja 1946. V naslednjih dneh so potekali še privatni izpiti za zamudnike. 2. redovalna konferenca je bila 31. januarja 1946. 3. redovalna konferenca, ki ji je nato sledila še 4. seja učiteljskega zbora, je bila 28. februarja. Na njej so sprejeli tudi sklep glede zdravja otrok: »Med učenci in učenkami, ki so obče pičlo hranjeni, je več vidno slabotnih. Ker je v nevarnosti njihovo zdravje in nadaljnji razvoj, bomo prosili poseben zdravniški pregled, na osnovi tega pa izredne dodatke pri hrani.«⁴⁵

Najbolj delovno je bilo vzdušje v marcu, saj so se zvrstili številni dogodki:

- 7. marca je bila posebna slavnostna akademija, posvečena sv. Tomažu Akvinskemu, zato učenci ta dan niso imeli pouka. Zvečer je bil še poseben roditeljski sestanek za starše.⁴⁶
- 15. in 17. marca je potekala velika telovadna akademija učencev in učenk.
- Od 19.–21. marca so potekali sistematični pregledi vseh učencev in učenk.
- 21. marca je bila na šoli inšpekcija vojaške uprave iz Celovca, ki jo je vodil podpolkovnik Carling.⁴⁷
- 22. in 23. marca so pod vodstvom župnika Al. Žitka na šoli potekale duhovne vaje.

V aprilu je bila najprej cenzurna konferenca za vse razrede (10. 4.), nato so bile od 18.–23. 4. velikonočne počitnice.⁴⁸ Konec maja 1946 (22. 5.) je bila druga cenzurna konferenca. Istega dne je mladina pripravila tudi zaključno telovadno

⁴² Mišljena je Slovenska begunska tiskarna, ki je natisnila več deset enot begunskega tiska. Arnež, Slovenski..., str. 199–212.

⁴³ Letno poročilo II., str. 1.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Že novembra 1945 so na sistematičnem pregledu vseh učencev ugotovili, da ima 40% dijakov prenizko težo nad pol kilograma, večina pa od 2–3 kg. Največ takih otrok je bilo iz 1., 7. in 8. razreda. Še slabše stanje je bilo ugotovljeno na marčnem sistematičnem pregledu – kar 50% dijakov je imelo prenizko težo nad pol kg, 8% vsega dijaštva pa celo nad 10 kg. To stanje se navkljub prizadevanju zdravnikov in učiteljev ni nič izboljšalo. Ob koncu šolskega leta (junija) so kar pri 75% otrok ugotovili prenizko težo. Kot posledica podhranjenosti so nastopile tudi različne bolezni – trije primeri davice, štirje primeri škrlatinke, trije primeri mumpsa in dva vala influence, ki pa nista povzročila množičnega obolenja. Med letom je bil celo en smrtni primer – zaradi sepse je umrla dijakinja Ruža Dučkić. Letno poročilo II., str. 11.

⁴⁶ Prav tam, str. 2.

⁴⁷ Prav tam. Podoben nadzor so imeli tudi 17. aprila, opravil ga je šef vzgojnega oddelka pri zavezniški upravi na Dunaju, polkovnik Baty.

⁴⁸ Prav tam.

akademijo in razstavo v čitalnici. Zadnji dan pouka za 4. in 8. razred je bil 15. junija. Istega dne je bila tudi ocenjevalna konferenca za ta dva razreda in izredna seja učiteljskega zbora. Vsi drugi razredi so končali s poukom šele 3. julija. Naslednji dan je bila ocenjevalna konferenca za vse razrede, spričevala so dijakom razdelili 5. julija.⁴⁹

Tabela 23: Učni uspeh ob koncu šolskega leta 1945/46

Razred	Št.uč.	Odl.	Pr.do.	Dobri	Skup.	%	Pop.iz.	%	Padlo	Neoc.
I.	37	10	11	6	27	72.97	10	27.03	-	-
II.	27	1	16	3	20	74.07	2	18.52	2 (7%)	-
III.	25	4	8	4	16	64.00	7	23.00	1 (4%)	1 (4%)
IV.	24	8	7	3	18	75.00	3	12.50	3(13%)	-
V.	27	4	16	2	22	81.50	4	14.80	-	1 (4%)
VI.	16	2	9	-	11	68.75	3	13.75	2(13%)	-
VII.	11	4	3	-	7	63.64	2	18.18	-	2(18%)
VIII.	17	5	9	3	17	100	-	-	-	-
Skupaj	134	38	79	21	138	75.00	34	18.48	8 (4%)	4 (2%)

Vir: Letno poročilo II., str. 19.

Starostni razpon gimnazijcev v tem šolskem letu – od letnika 1920 (po en učenec v 6. in 8. razredu) do letnika 1935 (3 dekleta v 1. razredu).⁵⁰

Poleg redne šolske dejavnosti je taboriščno vodstvo namenilo otrokom posebno pozornost tudi v prostem času. Poudarek je bil predvsem na verski vzgoji. Večina otrok je vsak dan hodila k maši in prejemale obhajilo. Ob nedeljah in praznikih je potekala posebna šolska maša s pridigo in petjem. Večina otrok je bila vključena v oddelke Marijine družbe (kongregacije) – organizirani so bili v štirih skupinah: višja in nižja stopnja in ločeno za dekleta in fante.⁵¹

Pomembno mesto je imela tudi športna vzgoja. Organizirani so bili plavalni tečajji (na Tristaškem jezeru), tek čez »drn in strn« (kros) in orodna telovadba. Deloma je na to aktivnost vezano tudi delovanje skavtske organizacije, ki sta ji načelovala učitelj Alojzij Zupan in kaplan Marjan Lavrič.⁵²

Prirajali so tudi številna predavanja in bralne večere. Od 20. decembra 1945 naprej je v taborišču delovala tudi knjižnica (vodil jo je Pavel Mašič, knjižničarka je bila Marija Bajuk). Knjižnični fond je sprva obsegal 1068 knjig (od tega je bilo 547 slovenskih). Kako zelo pomembna je bila vloga knjižnice, nam priča podatek

⁴⁹ Prav tam, str. 3.

⁵⁰ Prav tam, str. 20.

⁵¹ Prav tam, str. 9–10.

⁵² Prva slovenska skavtska četa v taborišču je bila osnovana 13. marca 1946. To dejavnost je podpirala tudi angleška taboriščna uprava. Neposredno je bil za skavte zadolžen polkovnik Beaten. Letno poročilo II., str. 10.

o izposojenih knjigah: dnevno se je (v zimskem času, od 25. decembra 1945 – 1. julija 1946) izposodilo 25–30 knjig (v poletnem času od 20–25). Skupno je bilo izposojenih 4591 knjig – od tega 3475 slovenskih. Knjige so se izposojale proti plačilu minimalne izposojevalnine – za tako zbrani denar (v višini 918.75 šilingov) so nakupili nekaj dodatnih izvodov knjig. Nekaj denarja (500 šilingov) je za potrebe knjižnice namenil tudi Socialni odbor v taborišču.⁵³

Vodstvo taborišča je skrbno spremljalo tudi finančne izdatke za organiziranje begunskega šolstva. Sprva so bili ti izdatki skoraj neznatni, saj so vsi profesorji poučevali zastonj, šolsko opremo in potrošni material je priskrbela taboriščna uprava. Prvi resnejši stroški so se pokazali ob koncu šolskega leta, ko je bilo potrebno natisniti šolska spričevala. Zagato je začasno rešil Socialni odbor, ki je namenil denar za natis spričeval. Tudi za naprej se je obvezal, da bo pomagal pri vzdrževanju šole. Tako je do 13. oktobra 1945 namenil šoli 1.124,05 šilinga (kar je zneslo približno 9,53 šilinga na dijaka). Ker se je v šolskem letu 1945/46 skoraj podvojilo število učencev, so porasli tudi stroški vzdrževanja na 5567,51 šilinga. Največji del je pokrili taboriščni odbor (3094,31 šilinga), sledil je Socialni odbor (2361,20 šilinga) in tiskarna (112 šilingov). Iz tako zbranega denarja so pokrili stroške tiskanja novih učbenikov, nakup pisarniških potrebščin, tiskovin (redovalnic, dnevnikov), zvezkov itd. Da bi si zagotovili trajen vir financiranja šolstva, je Socialni odbor izdal naredbo, da morajo vsi otroci pri vpisu v šolo plačati (letni) prispevek v višini 10 šilingov. Za privatne izpite je bilo treba plačati 20 šilingov. Pri tem pa so vendarle upoštevali tudi gmotno stanje učencev – tisti brez sredstev so bili v celoti oproščeni teh dajatev.⁵⁴

V juliju 1946 so potekali tečajni, sprejemni in popravni izpiti. Dne 27. 7. je bila še zaključna seja učiteljskega zbora. Avgust je bil spet namenjen počitnicam in obšolskim dejavnostim. Pripravili so razstavo v Rokodelskem domu, vrstili so se športni nastopi in zabava. To sproščeno vzdušje je 1. septembra prekinila tragična vest o nesreči taboriščnega ravnatelja Rayderja Younga, ki je v njej izgubil življenje, taboriščni zdravnik dr. Valentin Meršol pa je bil hudo poškodovan.⁵⁵

7. septembra je bila seja učiteljskega zbora, na kateri so se dogovorili o organiziranju šole v naslednjem šolskem letu. Sprejeli so tudi dva sklepa:

»1. Na zavodu osnujemo I. letnik trgovske akademije, ker smo dobili kvalificiranega strokovnjaka za trgovske predmete. Druge predmete bodo obiskovali učenci v 5. razredu realnega oddelka.

2. Sprememba učnega načrta za nekatere razrede in predmete po sili razmer.«⁵⁶

⁵³ Prav tam, str. 14–16.

⁵⁴ Prav tam, str. 16.

⁵⁵ Letno poročilo za šolsko leto 1946/47, Spittal 1947 (dalje: Letno poročilo III.), str. 1–3.

⁵⁶ Spremembe učnega načrta:

^{a)} Latinščina je obvezna v vseh razredih v obsegu, ki je predpisan za klasične oddelke, samo v višjih razredih se skrči število ur v 5. in 6. razredu na 4.

^{b)} V 3. razredu dobi klasični oddelek grščino, realni pa živ jezik (italijanščino ali španščino).

Slovene Secondary school D. P. Camp Peggez, Lienz, Austria
Slovenska begunska gimnazija v Peggezu, Lienz, Avstrija

No. of register /
Štev. vpisnice 9

Annual Certificate / Letno spričevalo

Gantar Kajetan son, daughter of Kajetana
sin, hči Kajetana

born on /
rojen dne 14. oktobra 1930 at /
v na Glabjan

district /
okraj M. k. religion M. k. D. P. No. 588.087

attended in the school year /
je obiskoval v šol. letu 1945/46 for the /
za prst time the /
prst form

of this Secondary school and obtains the following certificate:
srednje šole in prejme naslednje spričevalo:

Subject — Predmet	Note — Ocena	Remark — Opomba
Religion — Veronik	<u>excellent - odlično</u>	
Slovene language — Slovenscina	<u>excellent - odlično</u>	
English language — Angleščina	<u>excellent - odlično</u>	
German language — Nemščina	<u>excellent - odlično</u>	
Italian language — Italijanščina		
Latin language — Latinščina	<u>very good - prav dobro</u>	
Greek language — Grščina	<u>very good - prav dobro</u>	
History — Zgodovina	<u>excellent - odlično</u>	The student — has completed Učenec (ha) je končal —
Geography — Zemljepis	<u>very good - prav dobro</u>	<u>the fifth</u> form
Natural science — Prirodopis	<u>excellent - odlično</u>	<u>with the</u> <u>excellent</u> result
Physics — Fizika		raised
Chemistry — Kemija		with the <u>excellent</u> result
Mathematics — Matematika	<u>excellent - odlično</u>	raised
Descriptive geometry — Optična geometrija		with the <u>excellent</u> result
Hygiene — Higijena		raised
Philosophy — Temelji filozofije		
History of art — Umetnost		
Drawing — Risanje		
<u>Handwriting</u> — <u>Književna pisava</u>	<u>excellent - odlično</u>	
Gymnastics — Telesna vzgoja	<u>very good - prav dobro</u>	
Manual work — Ročno delo		

The not obligatory subjects — Neobvezni predmeti.

Behaviour — Vednost excellent - odlično

Absences — excused na h. excused na h.

Izostanki opravičenih ur 0 opravičenih ur 0

Remark: No. of protocols /
Štev. deležev 309

Form master /
Razrednik Jankovič Roman

Peggez, Lienz, on 5. junija 1946
Peggez, Lienz, dne 5. junija 1946

Director /
Ravnatelj ...

C. A. S. 331

For very good (4) good (3) bad (2) very bad (1)
Za zelo odlično (4) odlično (3) dobro (2) slabo (1) zelo slabo (0)

For the very good (4) good (3) bad (2) very bad (1)
Za zelo odlično (4) odlično (3) dobro (2) slabo (1) zelo slabo (0)

Slika 15: Letno spričevalo Kajetana Gantarja (Kopijo je posredoval dr. Kajetan Gantarj iz Ljubljane.)

Vpisovanje učencev je bilo 14. septembra 1946, s poukom pa so pričeli 17. septembra. Pouk, ki je potekal po že ustaljenem redu, je bil kmalu po novembrskih praznikih na silo prekinjen. Prišlo je namreč do ukinitve Peggeškega taborišča – begunci so bili povečini premeščeni v Spittal na Dravi.⁵⁷

- Zgodovina se razdeli tako: v 1. in 5. razr. bo stara, v 2. in 6. srednji vek, v 3. in 7. novi vek, v 4. in 8. razr. pa narodna zgodovina po 2 tedenski uri.
- Matematiko dobi v 8. razr. tudi klasični oddelek, toda ni predmet mature.
- Higijena odpade v 8. razr. in se vzame v maturitetno spričevalo ocena iz 6. razr., kjer bo dobila 2 tedenski uri.
- Umetnost dobi tudi realni oddelek po 2 uri.
- Angleščina (drugi živi jezik) pride po 3 ure v 5. razredu.
- Narodopisje naj obravnava v 5. razredu domačo snov, v 6. slovansko, v 7. obče narodopisje in narodopisje (etnologijo in etnografijo).
- Risanje odpade v 6. razredu.
- Ženska ročna dela dobi 1. in 2. razred po 2 uri. Prav tam, str. 11–12.

⁵⁷ Prav tam, str. 4–5.

č) Kmetijska poklicna šola

Šola je bila ustanovljena s posebnim dekretom NO 10 C/7 pravilnika o taboriščih z dne 9. julija 1945 in je bila obvezna za vse fante, ki so končali ljudsko šolo in se niso vpisali v nadaljnje šolanje (na gimnazijo) – do 21. leta starosti. Izjema so bili tisti, ki so bili v taborišču ali izven njega stalno zaposleni. Tudi ta šola je bila pod jurisdikcijo ravnatelja Marka Bajuka in upravitelja Aleksandra Majhna.⁵⁸ Šola, ki naj bi trajala dve leti, je imela poudarek predvsem na praktičnem delu in naj bi bodoče »gospodarje« naučila »umnega kmetovanja in gospodarjenja«.⁵⁹

Vpis v šolo je potekal 7. avgusta 1945 in na začetku se je za šolo prijavilo le 17 fantov, naknadno pa še 38 (nekoliko starejših), skupaj 55. S poukom so začeli šele 25. avgusta, in sicer vsak dan od 8.–12. ure. V popoldanskem času je bilo na programu praktično delo – delo na vrtu ali na bližnjem polju. Večkrat so bile zanje organizirane tudi posebne strokovne ekskurzije (ogledi bližnjih kmetij, mlekarn). Precej pomoči so bili učenci in učitelji deležni tudi od tamkajšnje avstrijske kmetijske šole – predvsem so jim podarili večje število stenskih slik.⁶⁰

Učiteljski zbor so sestavljali nekateri gimnazijski profesorji – msgr. Matija Škerbec (verouk), Marija Arnež (matematika), dr. Fr. Mihelčič (prirodopis), dr. Rajko Ložar (narodopisje), dr. Valentin Meršol (zdravstvo), Silvin Mihelčič (petje) in Ivo Kermavner (telovadba). Strokovne premete so poučevali: Janez Brodar (kmečko združništvo in trgovanje), Maks Osojnik (poljedelstvo in sorodni predmeti), Fr. Lipar (živinozdravstvo), Ivan Regali (gozdarstvo) in dr. Edvard Vračko (kmetijsko pravo).

V okvir pouka so sodila tudi nekatera predavanja, ki so jih posebej zanje ali pa za širšo skupnost pripravili nekateri vidni strokovni delavci v taborišču: dr. Jože Basaj (s področja združništva), dr. Ludovik Puš (Sodobna kmetijska vprašanja), ing. Jože Brodnik (Zemljemerstvo), Mirko Geratič (Državoznanstvo).⁶¹ Med letom je ta šola doživela precejšen upad učencev, tako da je prvi razred uspešno zaključilo vsega 20 učencev (dva odlična, 17 prav dobrih in eden z dobrim uspehom).⁶²

Učenci so izdajali tudi svoje posebno glasilo *Lepša bodočnost* in imeli tudi svoj istoimenski izvenšolski klub. V glasilu so objavljali krajše leposlovne prispevke, narodopisne črtice in strokovne članke.⁶³ Ker na začetku še niso imeli svojih strokovnih učbenikov, so snov za pouk črpali tudi iz nekaterih koroških časopisov – npr. *Koroška kronika* je večkrat prinesla kakšen tovrstni strokovni članek. Prav ti učenci so tudi prispevali kar nekaj svojih izdelkov za veliko »begunsko obrtno razstavo«, ki je bila decembra 1945 v Celovcu (makete slovenskih kmetij, kozolcev).⁶⁴

⁵⁸ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 165.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Več o tem v poglavju: Kulturno delo v taboriščih, podpoglavje – Razstave.

MASTER TRADESMAN CERTIFICATE - MOJSTRSKO IZPRIČEVALO

Zap. št. 36

Director UNRRA Center TEAM 331 at Lienz certifies that
Direktor UNRRA Center TEAM 331 v Lienzu potrjuje, da je

Mihevc Jože

born on
rojen dne

3. 11. 1923 at *Krnševlje - Postojna*

has passed today his

motor - mechanic's

Master Examination

before the Examination Commission of the undersigned camp, composed according to
Trade Practice.

pred izpraševalno komisijo podpisanega taborišča, sestavljeno v smislu
zakona o obrlih opravil

mojstrski izpit

iz obrla

avto - mehanika

This certificate serves him as a proof of his professional qualification according to Trade
Practice giving him the title of master trades man.

To izpričevalo mu služi za dokaz strokovne izobrazbe po zakonu o obrlih in
mu daje naslov mojstra.

Lienz-Peggez, *31. avgusta* 1946

President of the Examination-Commission:
Predsednik izpitne komisije:

Stefan Lichner

Vice-President:
Podpredsednik:

Stanko Lichner

Members of the Examination-Commission:
Člani izpitne komisije:

Walter *Dotto Ernest*
Peter *mech - barvoj. ing.*

for Director Ryder Young
Group Captain

Slika 16: Mojstrsko spričevalo Jožeta Mihevca
(Kopijo je posredoval Jože Mihevc iz Toronta.)

d) Gospodinjska poklicna šola

Namen šole je bil podoben kot pri prejšnji, le da je bila namenjena dekletom od 15.–21. leta starosti, ki niso bila redno zaposlena. Vpis v šolo je potekal 10. avgusta 1945 – prijavilo se je kar 164 deklet, ki so jih razvrstili v štiri oddelke. Kasneje se je število nekoliko zmanjšalo (šest jih je odšlo na gimnazijo, ena v šivalnico, 33 se jih je zaposlilo).⁶⁵

Šola je pričela s poukom 20. avgusta, zaradi pomanjkanja prostorov je potekal pouk le tri dni v tednu. Tudi ta šola je bila pod upravo Bajuka in Majhna, neposredno pa je šolo upravljala najprej Jerica Kobentar in za njo Marija Arnež. Splošne predmete so poučevali isti profesorji kot na kmetijski šoli (M. Arnež, V. Meršol, F. Mihelčič, S. Mihelič), strokovne pa: Al. Majhen (knjigovodstvo), Sl. Kremžar (šiviljstvo), J. Kobentar (gospodinjstvo, vrtnarstvo, cvetličarstvo, mlekarstvo, strežbo in kuhanje) in A. Slapničar (ročna dela).⁶⁶

Tudi na tej šoli je bil poudarek predvsem na praktičnem delu (izučiti jih za poklic matere in gospodinje) – dekleta so sama izdelala tudi veliko uporabnih predmetov in s svojimi izdelki sodelovala tudi na razstavi v Celovcu (igračice, oblačila, okrasne blazine, vezenine).⁶⁷

e) Obrtno nadaljevalna šola

Pri organiziranju te šole so se najbolj izkazali salezijanci iz taborišča, ki so že od doma imeli precej tovrstnih izkušenj (iz Rakovnika) – predvsem dr. Franc Mihelčič. Šola je pričela s poukom 15. januarja 1946 – vpisanih je bilo 19 vajencev in 15 vajenk. Ker je tudi za to šolo primanjkovalo ustreznih prostorov, so imeli pouk le dvakrat tedensko popoldne (ob torkih in petkih od 14.–18. ure v ljudski šoli). Na šoli so poučevali poleg Mihelčiča še: salezijanec Alojzij Luskar (verouk), Al. Majhen, Fr. Jerina, M. Arnež in C. Vider.⁶⁸

f) Dijaški konvikt⁶⁹

Glavni razlog za ustanovitev konvikta je bila skrb za dijake, ki so bili zaradi obiskovanja gimnazije prisiljeni, da so prebivali med tujimi ljudi (brez nadzorstva staršev, ki so praviloma odgovorni za svoje otroke). To problematiko so učitelji obravnavali že na svoji avgustovski seji (25. 8.), vendar takrat še niso našli primerne prostora za konvikt. Sprejeli so le sklep, da je to ustanova gimnazije in da spada v delokrog ravnateljstva. Sestavili so tudi poseben pravilnik, ki ga je 12. 11. 1945 potrdil najprej socialni odbor, 20. 11. 1945 pa še taboriščni odbor. Konvikt

⁶⁵ Bajuk, *Naše šolstvo...*, str. 165.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Gl. poglavje o razstavah.

⁶⁸ Bajuk, *Naše šolstvo...*, str. 166.

⁶⁹ Izraz, ki dejansko pomeni »zavod z vso oskrbo za študente teologije«, ni najbolj ustrezen. Bolj primerno bi bilo, če bi ga imenovali »internat« ali »dijaški dom«, toda ker je to bilo uradno ime, ga kot takega uporabljamo tudi mi.

je bil namenjen rednim učencem in učenkam gimnazije, ki v taborišču niso imeli svojcev (2. člen pravilnika).⁷⁰

Šele v začetku marca 1946 so za konvikt pridobili dve baraki (22. in 27.), kjer je bilo skupno prostora za 88 otrok. V barakah so bile urejene posebne spalnice

Slika 17: Učiteljski zbor maja 1947 – Ravnatelj A. Majhen na skrajni levi (vir: *Zaveza*, 1995, št. 17, str. 53)

Slika 18: Maj 1947 – Trije otroški vrtci in učiteljice Lali Sešek (levo), Angela Klanšek (v sredini) in Martina Krajnik (desno) (vir: *Zaveza*, 1995, št. 17, str. 53)

⁷⁰ Letno poročilo II., str. 13–14.

(ločeno po spolu!) in učilnice (skupni prostori, ki so bili primerno ogrevani in opremljeni za učenje). Nadzorstvo nad dekleti je prevzela Francka Petelin, ki ji je pri delu pomagal brat, duhovnik dr. Ciril Petelin, fantovski konvikt pa je vodil frančiškan p. Fortunat Zorman, ki mu je pomagal še kaplan Marjan Lavrič. V obeh konviktih je bil predpisan tudi »hišni red«, ki je določal čas za razvedrilo, za učenje, molitev in za spanje. Poskrbljeno je bilo tudi za pranje perila – delo so opravljale posebne oskrbnice, ki jih je plačal taboriščni odbor.⁷¹

Tabela 24: Preglednica delovanja obeh konviktov

	Število mest	Zasedenost	Starši v Judenburgu	Starši v Spittalu	Brez staršev
Fantje	48	47	-	19	28
Dekleta	40	28	1	23	4
Skupaj	88	75	1	42	32

Vir: Letno poročilo II., str. 14.

Iz preglednice je razvidno, da je bilo v konviktu veliko več fantov kot deklet. Zlasti izstopa število tistih, ki so bili v taboriščih brez staršev, kar kaže na to, da so starši nekako »lažje« pustili oditi na begunsko pot fante, medtem ko so se za dekleta bolj bali in so jih bodisi zadržali doma ali pa so šli na pot skupaj z njimi in sami neposredno skrbeli zanje.⁷²

Dijaki v konviktu so bili poleg nastanitve in vzgoje vseskozi deležni tudi posebnih dodatkov v hrani – zlasti so bila za odraščajočo mladina pomembna živila: mleko, zelenjava in maščobe. Te dodatke jim je priskrbel angleška uprava taborišča ali pa jih je zanje priskrbel/kupil socialni odbor.⁷³

SPITTAL NA DRAVI

a) Otroški vrtec

Po razselitvi vetrinjskega taborišča je odšlo v Spittal okoli 1600 beguncev⁷⁴ – in med njimi je bilo tudi 55 otrok (34 dečkov in 21 deklic), ki so jih vključili v otroški vrtec. Kot učiteljice/vzgojiteljice so tam delovale: Cvetka Buh, Frančiška Mrak,

⁷¹ Prav tam.

⁷² Večkrat so starši dekleta zaupali v varstvo sorodnikov (starejših bratov in sester) in sosedov. Pogovor avtorice z nekaterimi begunskimi učiteljicami: Stana Millonig (r. Zdešar), Marija Inzko (r. Ziherl), Anica Vrečar (r. Goršič), Zdenka Jan (r. Virant).

⁷³ Nekaj te hrane so dobili tudi preko Rdečega križa in iz paketov Caritas (največ tega blaga je prišlo iz Švice in Vatikana). Letno poročilo II., str. 16, in Corsellis, O Slovencih..., str. 96–97.

⁷⁴ Marica Cerar-Bastič, Spomini na begunsko šolo v Spittalu, *Žaveza*, 1995, št. 17 (junij) (dalje: Bastič, Spomini...) – omenja število okoli 2000.

Marija Markež in Ivanka Platiša.⁷⁵ Število otrok se je nekoliko zvišalo po prihodu skupine iz Kellerberga (konec februarja 1946), in sicer na 72 otrok. Z njimi so prišle tudi nove učiteljice: Angela Gospodarič, Ana Benedik in Evallija Šešek.⁷⁶

Po razpustitvi peggeškega taborišča (sredi novembra 1946) je število otrok naraslo kar na 126 (68 dečkov in 58 deklic), razdelili so jih v štiri oddelke. Vodstvo vrtca je prevzela Ana Benedik, pri delu pa so ji pomagale še: Angela Stamenkovič, Martina Krajnik, Angela Klanšek, Slava Poznič, Ivana Platiša in Evallija Šeškova.⁷⁷ »Pouk« je potekal podobno kot v vseh prejšnjih vrtcih – največ je bilo petja, plesa in igre. Učiteljice so se predvsem trudile, da bi otroci pozabili na vsakovrstno pomanjkanje, in na drugi strani, da so razbremenile njihove starše.

Številčno stanje otrok se je nenehno spreminjalo – zlasti po letu 1947, ko so se začele prve preselitve v prekomorske države. Toda navkljub temu je vrtec v šolskem letu 1948/49 še vedno deloval – vključenih je bilo 86 otrok (41 dečkov in 45 deklic).⁷⁸ Na splošno so starši zelo radi vključili otroke v vrtec, ker so tam dobivali posebno hrano in pogosto tudi razne dodatke (mleko, vitamine, sadje). Predšolski otroci – vključno s tistimi, ki so hodili v vrtec, so dobivali hrano v posebni otroški jedilnici (obednici). Prejemali so tri obroke dnevno in v popoldanskem času tudi malico.⁷⁹

b) Ljudska šola

Prvotno (leta 1945) je bilo v šentviškem taborišču samo 89 šoloobveznih otrok, ki so bili razdeljeni v šest razredov. To število otrok se je stalno spreminjalo – nekateri so se s starši preselili v druga taborišča ali se vrnili v domovino; spet drugi so opravili različne gimnazijske tečaje in nato odšli na gimnazijo.⁸⁰

Za organiziranje šolstva je bil zadolžen prof. Franc Novak, ki je takoj začel zbirati med begunci ustrezne učitelje in učiteljice. Vsem je bil skupen cilj predvsem ta, *»da bi otroci dokončali tekoče šolsko leto, pomoč družinam, da smo zaposlili otroke, jih nadzorovali, jih učili poleg obveznih šolskih predmetov tudi zborovskega petja, nastopanja na odru. /.../ Želeli (smo, op. R. Š.) šolski mladini dati dobro jezikovno podlago, zdravo narodno zavest, poznavanje verskih resnic in jih pripraviti na zakramente.«*⁸¹ Neposredno je šolo vodila učiteljica Angela Gospodarič, ki je vodila tudi šolski pevski zbor, ki je veliko nastopal v samem taborišču ter po okoliških krajih.⁸²

Ker so bili v poučevanje vključeni tudi nekateri učitelji brez prakse, so le-ti prevzeli nižje razrede, v višjih razredih pa so poučevali bolj izkušeni učitelji. Občasno so se vsi zbrali na strokovnih posvetovanjih, da so si medsebojno svetovali in

⁷⁵ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 175.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Ustna izjava Stane Millonig avtorici leta 1993.

⁸⁰ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 175.

⁸¹ Bastič, Spomini..., str. 49.

⁸² Pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič.

prenašali svoje izkušnje. Zlasti je to bilo potrebno zaradi dejstva, da učitelji sprva niso imeli na razpolago skoraj nobenih učbenikov, zato so si medsebojno posojali zapiske z učno snovjo in jih na preprostih razmnoževalnih strojih razmnožili tudi za učence. Pri pouku so učitelji upoštevali tudi želje posameznih staršev, ki so sami najbolj vedeli, kje imajo njihovi otroci največ težav. V glavnem je veljalo načelo, da so se morali otroci večino snovi naučiti že v šoli (pogosto ponavljanje snovi, utrjevanje), kjer so vendarle imeli kolikor toliko urejene učne pogoje – v nekaterih prenapolnjenih barakah in tam, kjer je živelo večje število majhnih otrok, se skorajda ni dalo učiti. Podobno kot predšolski otroci so se tudi šolarji prehranjevali v posebni jedilnici, kjer so zanje sprva skrbeli kar učitelji (delali red), kasneje pa so to vlogo prevzele posebne varuhinje (mlada dekleta).⁸³

Število otrok se je opazno povečalo februarja 1946, ko se je v Spittal preselilo nekaj beguncev iz Št. Vida ob Glini oziroma iz Kellerberga. V začetku šolskega leta 1946/47 je bilo v taborišču že 148 otrok, v 11 oddelkih.⁸⁴

S prihodom peggeške skupine (sredi novembra 1946) se je število otrok več kot podvojilo – 351, razdeljeni so bili kar v 22 oddelkov. Sprva je vodstvo nameravalo obdržati posamezne skupine v ločenih razredih, vendar so morali to misel kmalu opustiti in otroke med seboj pomešati.⁸⁵

Sestava posameznih razredov/paralelk:

1. razred – 4 oddelki
2. razred – 5 oddelkov
3. razred – 5 oddelkov
4. razred – 3 oddelki
5. razred – 2 oddelka
6. razred – 2 oddelka
7. razred – 1 oddelek

8. razred – ni bil organiziran, ker so bili vsi otroci starejši od 14. leta in so tako že sodili v gimnazijo oziroma v katero od srednjih šol.⁸⁶

Ne le da se je zelo povečalo število učencev, povečalo se je tudi število razpoložljivih učiteljev – zato so bile obveznosti nekaterih učiteljev zmanjšane in v večji meri so lahko ob tem opravljali še druga koristna opravila: pomoč pri izvenšolskih dejavnostih, organiziranje izletov itn.⁸⁷ Iz Peggeza so v Spittal prinesli tudi precej učil,⁸⁸ zato se je kvaliteta pouka izredno izboljšala. Še dodatno se je kvaliteta izboljšala z večjo dostopnostjo šolskih učbenikov – nekaj so jih natisnili v begunskih

⁸³ Bajuk, *Naše šolstvo...*, str. 175–176.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Prav tam, str. 176.

⁸⁷ Pogovor avtorice z begunskimi učiteljicami.

⁸⁸ Večino učil so izdelali v tamkajšnjih delavnicah – to so bili različni modeli za pouk matematike in geometrije. Nekaj zemljevidov in drugih učnih kart za prirodopis (biologijo) pa je kupil taboriščni odbor. Ustna izjava Ivana Matka avtorici leta 1993.

Slika 19: Slovenska šola v taborišču v Spittalu
(vir: Jakob Kolarič, *Škof Rožman* – III. knjiga, Priloga, str. 288)

tiskarnah, nekaj so jih dobili v Celovcu, kjer je bila obnovljena Mohorjeva družba, nekaj učbenikov pa so po različnih poteh uspeli pridobiti tudi iz Slovenije.⁸⁹

V letu 1947 je skrb za vse šole v tem taborišču prevzel Franc Novak.⁹⁰ V naslednjem letu je število učencev začelo upadati in se je število oddelkov v šolskem letu 1948/49 spet spustilo na 11 oddelkov (203 učenci).⁹¹ Vse bolj pogosto je prihajalo do občasnih motenj pri pouku – predvsem kot posledica odhajanja/izseljevanja posameznih učiteljev v prekomorske države. Do konca so ostali predvsem tisti učitelji, ki so kasneje ostali na Koroškem (Stana Zdešar Millionig, Marija Ziherl Inzko, Anica Vrečar, duhovnik Alojzij Luskar), in nekatere učiteljice, ki so nato odpotovale v ZDA in Kanado (Angela Gospodarič, Marija Markež).⁹²

⁸⁹ V letu 1946 je začel bolj redno delovati tudi avstrijski poštni promet, zato je poleg pisem in drugega prepotrebnega blaga prišlo v taborišča tudi po nekaj izvodov učbenikov in različnega slikovnega gradiva. Še vedno je potekalo tudi ilegalno prehajanje meje in ob takšnih priložnostih so občasno v nahrbtnikih prenašali tudi učne knjige. Bajuk, *Iz nič...*, str. 201.

⁹⁰ Bivši ravnatelj / upravnik Marko Bajuk in nadzornik Aleksander Majhen sta skupaj še z nekaterimi učitelji na jugoslovansko zahtevo 8. aprila 1947 morala zapustiti taborišče. Očitani so jim predvsem oviranje repatriacije beguncev. Nekaj časa so se še ilegalno nahajali v taborišču (v posebnih bunkerjih na podstrešju) in na skrivaj tudi še poučevali v gozdu v bližini taborišča, nato pa so se skupaj z družinami preselili bolj proti zahodu, v ameriško okupacijsko cono. Prav tam, str. 197–205.

⁹¹ Bajuk, *Naše šolstvo...*, str. 176.

⁹² Gl. op. 87.

Spittalska šola je redno delovala do junija 1950, ko so zaključili šolsko leto 1949/50. Tiste učence, ki so v taborišču še čakali na odhod v prekomorske države, so v septembru vključili v nemške spittalske šole – nekateri so jih obiskovali le nekaj mesecev, drugi pa vse šolsko leto. Le nekaj posameznih družin z majhnimi otroki se je odločilo, da ostanejo na Koroškem. Tem so se pridružile tudi štiri nekdanje učiteljice. Bilo pa je tudi nekaj družin in dve učiteljici, ki so se vrnili v domovino.⁹³

c) Gimnazija

Selitev beguncev iz Peggeza je bila izvedena sredi novembra 1946 v izredno neugodnih vremenskih razmerah (hud mraz). Ker v novem taborišču ni bilo nobene proste barake, kamor bi lahko preselili »Peggeško gimnazijo«, je bil pouk za daljše obdobje prekinjen. Vse bolj opazno je postajalo tudi negotovanje zaradi obstoja begunskega šolstva. Če so bile angleške oblasti do ljudskega šolstva še dokaj strpne, pa so vse bolj nasprotovale delovanju gimnazije, ker učencev ni pripravljala za poklic, ampak za nadaljnji študij. 9. decembra je taboriščno vodstvo izdalo odredbo, s katero so razpustili gimnazijo in zahtevali ustanovitev zavoda tehniškega značaja, ki bo mladino po najkrajši poti usposobil za praktično delo.⁹⁴

Zaradi izredno hudega mraza beguncem vse do konca januarja 1947 ni uspelo ponovno organizirati šolstva. 28. januarja je bila seja učiteljskega zbora, na kateri so sprejeli učni načrt novega zavoda – »Srednje tehniške šole«. Sprememba je bila bolj formalne kot vsebinske narave. V 5., 6. in 7. razredu so dodali po dve tedenski uri opisne geometrije, ki jo je poučeval inž. Marko Bajuk. Zaradi mraza in težav pri ogrevanju je bil pouk moten in večkrat tudi povsem prekinjen še v februarju in marcu 1947. Prvo polletje so zaključili 30. marca in nastopile so velikonočne počitnice.⁹⁵

Ravnatelj novega taborišča Novarin je 8. aprila izdal odredbo, s katero je odstavil in prepovedal nadaljnje poučevanje nekaterim učiteljem. Odstavljeni so bili: ravnatelj Marko Bajuk, prof. Božidar Bajuk, inž. Marko Bajuk, dr. Franc Blatnik, prof. Janez Sever, prof. dr. Ljudevit Žagar in telovadni učitelj Pavel Kveder. Zaradi te odredbe so ostali »nezasedeni« številni predmeti.⁹⁶ Na mesto ravnatelja je bil imenovan suplent Jože Majcen. Vsa ta negotovost je trajala do začetka junija (10. 6.), ko je taboriščno ravnateljstvo ponovno dovolilo gimnazijo.⁹⁷ V naslednjih dneh je prišlo do večjih kadrovskih sprememb tudi med angleškimi uslužbenci. Taborišče so zapustili vsi uradniki Unrre, vključno z ravnateljem Novarinom, ki

⁹³ Ustna izjava duhovnika Alojzija Luskarja, ki je ostal na Koroškem (Kamen).

⁹⁴ Na odločitev o ukinitvi gimnazije so vplivali tudi nenehni očitki jugoslovanske vlade, da zavezniki podpirajo politično emigracijo in onemogočajo delovanje jugoslovanskih repatriacijskih komisij, ki so želele čim več beguncev pridobiti za povratek v domovino. Bajuk, *Naše šolstvo...*, str. 177–178. Tudi Corsellis, *O Slovencih...*, str. 98–99.

⁹⁵ Bajuk, *Naše šolstvo...*, str. 178.

⁹⁶ Največ nezasedenih predmetov je bilo v 7. in 8. razredu – 21 oziroma 15 ur.

⁹⁷ Bajuk, *Naše šolstvo...*, str. 178.

med begunci ni bil najbolj priljubljen.⁹⁸ Taborišče je s 1. julijem prišlo pod vojaško upravo z ravnateljem Maydonom na čelu. Zaradi težav pri izvajanju pouka in pri opravljanju izpitov se je na svoja prejšnja delovna mesta vrnila tudi večina odstavljenih učiteljev. Zaradi celoletnih težav pri izvajanju pouka⁹⁹ so to šolsko leto (vključno z izpiti) zaključili šele 22. septembra 1947.¹⁰⁰

Tabela 25: Učni uspeh ob koncu šolskega leta 1946/47

Razr.	Št. uč.	Odlični	Pr. dob.	Dobri	%	Pop.izp.	Padlo	Neocen.
I.	30	-	2	21	77	7	-	-
II.	34	1	10	17	82	6	-	-
III.	27	1	10	12	85	4	-	-
IV.	31	8	12	1	68	8	1	1
V.	23	2	19	2	100	-	-	-
VI.	23	3	11	2	70	5	-	2
VII.	20	1	12	4	85	1		2
VIII.	10	5	5	-	100	-	-	-
Skupaj	198	21	81	59		31	1	5

Vir: Letno poročilo III., str. 25. (Združeni tabeli 1 in 2).

Še bolj kot do sedaj je izredno velik starostni razpon učencev – kar od letnika 1916 (en učenec v 4. razredu) do letnika 1936 (trije fantje in dve dekleti v 1. razredu), kar že kaže na to, da so si nekateri »tik pred zdajci« (pred odhodom v prekomorske države!) vendarle želeli pridobiti nekaj več izobrazbe.¹⁰¹

V oktobru so bili najprej sprejemni izpiti za vstop v I. razred gimnazije in vpis vseh dijakov (169). Prva seja učiteljskega zbora v šolskem letu 1947/48 je bila 7. 10., z rednim poukom so začeli dva dni za tem. Komaj utečeni redni pouk je bil 13. 11. 1947 spet prekinjen. Jugoslovanska vlada je od vojaške uprave taborišča zahtevala, da morajo oditi iz taborišča poleg drugih tudi vsi profesorji, ki so bili 8. aprila odstavljene s svojih delovnih mest. Tako je gimnazijo (ob manjši poslovnosti) dokončno zapustil zaslužni ravnatelj Marko Bajuk. Najprej ga je za krajši čas nasledil Jože Mejcen 10. 12. pa je prevzel mesto ravnatelja Jože Ovsenek, ki je istočasno opravljal tudi šolsko delo v Trefflingu.¹⁰²

V tem šolskem letu so se začele nove težave zaradi vse pogostejših odhodov (izselitev) posameznih profesorjev, tako da so morali pri »nezasedenih« predmetih

⁹⁸ Corsellis, O Slovencih..., str. 93–94.

⁹⁹ Pozimi izredno nizke temperature, ki so dosegle tudi do –20 stopinj Celzija; odstavitve profesorjev; visoke poletne temperature, tako da so morali začetek popoldanskega pouka prestaviti na 15. uro.

¹⁰⁰ Letno poročilo III., str. 7–8.

¹⁰¹ Letno poročilo III., str. 26.

¹⁰² V času njegove odsotnosti ga je nadomeščal prof. Milko Jeglič. Bajuk, Naše šolstvo..., str. 178–179.

učenci sami predelati določeno snov. Na srečo so v tem času že imeli na razpolago precej novih učbenikov, ki so jih »uvozili« s Tržaškega.¹⁰³ Sklepna konferenca I. polletja je bila 24. 2. 1948. V dneh od 24.–30. marca so bile velikonočne počitnice. V začetku aprila so potekali predčasni višji tečajni izpiti za osmošolce. Konec rednega pouka za vse razrede je bil 5. junija, sklepna redovalna konferenca je bila 11. junija.¹⁰⁴

Tabela 26: Učni uspeh ob koncu šolskega leta 1947/48

Razred	Št. uč.	Odllični	Pr.dob.	Dobri	Pop.izp.	Vseh	Padli	Neoc.
I.	13	1	2	1	2	6	7	-
II.	25	2	5	12	3	22	3	-
III.	31	2	7	11	6	26	4	1
IV.	26	5	11	8	2	26	-	-
V.	21	5	10	3	-	18	3	-
VI.	22	3	14	5	-	22	-	-
VII.	21	1	11	9	-	21	-	-
VIII.	19	-	11	7	-	18	1	-
Skupaj	178	19	71	56	13	159	18	1

Vir: Letno poročilo IV., str. 23.

Starostna struktura dijakov je bila v razponu od letnika 1917 (en dijak v 8. razredu) do letnika 1938 (en dijak v 1. razredu gimnazije). Opazno je že tudi upadanje števila dijakov – mnogi so se s starši pred koncem šolskega leta izselili v prekomorske države (izseljevali so se predvsem v Argentino).¹⁰⁵

V juniju so potekali tudi nižji tečajni izpiti, v juliju pa še višji tečajni izpiti. Skupno je maturiralo 39 maturantov (22 fantov in 17 deklet). Zanimivo je, da je takratna matura potekala podobno kot danes. Samo za primer – naslov maturitetne teme iz slovenščine je bil »Evropska idejna in literarna gibanja pa slovensko slovstvo« (1. rok) in »Zgodovina in poezija« (2. rok).¹⁰⁶ Vsa šolska aktivnost se je zaključila 19. julija 1948 s slavnostno podelitvijo maturitetnih spričeval in s podelitvijo knjižnih nagrad najboljšim dijakom.¹⁰⁷

Med počitnicami so potekale številne aktivnosti. Vodstvo je pripravilo veliko »koristnih« predavanj, dijaki so svoje šolsko znanje dopolnjevali z različnimi praktičnimi znanji – spoznavanje nekaterih obrti (mizarstvo, mehanika, knjigoveštvo), šoferski izpiti z motoroznanstvom. Vsi nad 16 let stari dijaki so morali pomagati pri

¹⁰³ Gre za učbenike, ki jih je v Trstu izdajala Zavezniška vojaška uprava. Ustna izjava dr. Jožeta Velikonje avtorici leta 2003.

¹⁰⁴ Letno poročilo za šolsko leto 1947/48, Spittal 1948 (dalje: Letno poročilo IV.), str. 6–7.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 24.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 7–8.

¹⁰⁷ Prav tam. Tudi ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici – v dar so dobili spominsko knjigo.

žetvi ali pri drugih potrebnih delih (gradnja cest, popraviljanje železniških prog, delo v kamnolomu). Za dekleta so organizirali tečaj šivanja.¹⁰⁸

č) Kmetijska poklicna šola

Šolo so ustanovili kmalu po preselitvi v taborišče Spittal. Uradni naziv šole je bil »Kmetijska nadaljevalna in pletarska šola« in jo je vodil Franc Žukovec. Pri delu sta mu pomagala Ludvik Pevec in Aleksander Mokorel. Obiskovalo jo je okoli 60 učencev. Poleg teoretičnega pouka je bil izrazit poudarek tudi na praktičnem delu – predvsem pletenje košev in košar, ki so jih potem prodajali v taborišču in pri okoliških kmetih.¹⁰⁹

V letu 1947 oziroma po prihodu peggeške kmetijske šole se je skupna dejavnost šole bistveno okrepila. Poleg učencev je pridobila tudi nove učne moči: Maks Osojnik, Janez Ovsenik, Aleksander Majhen, Franček Kolarič, Janez Kalan, Alojzij Župančič in I. Potočnik.¹¹⁰ Šola je nemoteno delovala do začetka leta 1949, ko ji je zaradi preselitve »zmanjkalo« učencev.¹¹¹

d) Gospodinjska poklicna šola

Šola je začela s svojim delom istočasno kot kmetijska šola. Tudi usmeritev je bila dokaj podobna – minimalni teoretični pouk in večji poudarek na praktičnem delu (šivanje, ročna dela). Večino praktičnega pouka so dekleta opravila v taboriščnih delavnicah, ki jih je vodila Kremžarjeva. Izdelki, ki so jih naredile, so bili namenjeni lastnim potrebam, potrebam beguncev v taborišču in deloma tudi domačinom v okolici taborišča (kot tržni izdelki).¹¹²

Tudi ta šola je bistveno pridobila na kakovosti po združitvi s peggeško gospodinjsko šolo – predvsem na kvaliteti pouka zaradi bolj strokovno usposobljenih učiteljev (Iva Majhen, Angela Bolha, Ana Benedik, Miha Burja, Maks Osojnik, dr. Puc). Pri vodenju šole je večkrat prišlo do menjave predstojnika – kar nekajkrat je to delo opravljala Angela Gospodarič. Šola je prenehala z delom leta 1949.¹¹³

e) Dijaški konvikt

Pred preselitvijo »peggeškega konvikta« je v njem bivalo 88 dijakov (49 fantov in 39 deklet). Ob preselitvi pa je število zelo upadlo – na vsega 25 (18 fantov in 7 deklet). Večina se jih je namreč preselila k svojim družinam, ki so živele v Spittalu.

Ker so tudi v Spittalu še vedno obstajale potrebe, da konvikt deluje naprej, so ga ohranili, vendar je tukaj deloval v veliko slabših pogojih. To se je najbolj opazilo pri prehrani, saj so bili le redko deležni posebnih dodatkov. To je bila logična

¹⁰⁸ Letno poročilo IV., str. 14.

¹⁰⁹ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 176.

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Ustna izjava duhovnika Ivana Matka avtorici leta 1993.

¹¹² Bajuk, Naše šolstvo..., str. 176–177.

¹¹³ Prav tam. Tudi pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič.

posledica tudi siceršnjega slabšanja prehrane v taborišču za vse taboriščnike, ker je angleška uprava hotela čim prej in dokončno razrešiti begunsko vprašanje – ali preselitev v prekomorske države ali repatriacija v Jugoslavijo.¹¹⁴

ŠT. VID OB GLINI IN KELLERBERG

a) Otroški vrtec

Skupaj z majhno skupino Slovencev, ki se je preselila v to taborišče iz Vetrinja, je odšla kot vzgojiteljica Evlalija Šeškova. Ker so bili v taborišču izredno slabi bivalni pogoji – stare in dotrajane barake, za otroški vrtec niso našli nobenega primerne prostora. Tisto kratko obdobje delovanja tega taborišča, od 27. junija – 12. oktobra 1945, ko so vremenski pogoji dopuščali različne skupne aktivnosti na prostem, so izvajali podobne aktivnosti kot prej v Vetrinju – igra, petje in rajanje.¹¹⁵ Pred nastopom zime so celotno taborišče 12. 10. 1945 preselili začasno v Kellerberg, 27. 2. 1946 pa so to skupino beguncev preselili v taborišče Spittal na Dravi.¹¹⁶

b) Ljudska šola

Ob razselitvi vetrinjskega taborišča je odšlo v Št. Vid na Glini manjše število Slovencev, vendar je bilo med njimi kar 77 šoloobveznih otrok, ki so jih spremljali učitelji: Peter Golobič, Karel Slabe, Angela Gospodarič, Antonija Mravlje, Apoloniya Pezdir in Vera Holozan. K pouku je vodstvo pritegnilo še dva učiteljsčnika: Antona Kobala in Anico Jakop. Za šolo na začetku ni bilo na razpolago nobenega ustreznega prostora (barake), zato je pouk sprva potekal na prostem – v bližini taborišča ali v bližnjem gozdu. V glavnem so ponavljali že predelano snov, se učili na pamet krajša besedila in se vadili v prostem računanju. Za delovanje šole sta imela največ zaslug Peter Golobič, ki je šolo organiziral, in tajnica šole Angela Gospodarič¹¹⁷

Učenci so bili razdeljeni v štiri oddelke. S poukom so pričeli 4. julija 1945, stalno barako pa so dobili šele 15. julija (za silo popravljena baraka nekdanjega nemškega strelskega društva). Sprva tudi niso imeli nikakršnega šolskega inventarja – na pomoč jim je priskočil taboriščni odbor in angleški rdeči križ, tako da so pridobili vsaj nekaj osnovnih učil. Toda komaj so se razmere za silo uredile, je 12. oktobra 1945 prišlo do selitve taborišča v Kellerberg, kjer je bila ena od novih, a praznih barak določena za šolske potrebe. Ker ni bilo predelnih sten in nekaj časa tudi niso mogli dobiti ustreznega materiala za predelne stene, je bil pouk precej

¹¹⁴ Letno poročilo III., str. 16–17.

¹¹⁵ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 172.

¹¹⁶ Pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič.

¹¹⁷ Dejansko je šolo vodila Gospodaričeva sama, ker je bila samska in se je z vsem srcem posvetila poučevanju in vodenju otroškega pevskega zbora, medtem ko je bil Golobič v taborišču redno zaposlen kot skladiščnik in se je lahko s šolo ukvarjal le bolj priložnostno. Prav tam. Tudi Bajuk, Naše šolstvo..., str. 172.

moten. Šele v drugem polletju so uspeli narediti šest primernih razredov, tako da je imel vsak razred svojo učilnico. V glavnem so bili to zelo majhni razredi:

1. razred, ki ga je vodila A. Gospodarič, je imel 7 učencev in učenk;
2. razred je vodila Apolonija Pezdir, imel je 17 otrok;
3. razred je vodila Vera Holozan, imel je 21 otrok;
4. razred je vodila Ant. Mravlje (nekaj časa jo je nadomeščala Anica Jakop), imel je 7 otrok;
5. razred je vodil Anton Kobal, imel je 16 otrok;
6. razred je vodil Karel Slabe in je imel 9 otrok.¹¹⁸

Že tako skromen pouk je bil oviran tudi zaradi majhnega števila učbenikov, ki so jih imeli na razpolago. Nekoliko so si pomagali z avstrijskimi učbeniki¹¹⁹ in z otroškimi begunskimi listi *Begunska mladina* in *Begunček*.

Sredi januarja 1946 je prišla iz Jugoslavije nova skupina ljudi, zato se je tudi število otrok povečalo za 20. V tem taborišču je bivalo tudi nekaj Volksdeutscherjev, ki so hoteli svoje otroke priključiti slovenski skupini otrok, a jim taboriščno vodstvo tega ni dovolilo. 27. februarja 1946 je sledila nova, tokrat dokončna selitev v Spittal.¹²⁰

c) Kmetijska šola

Zametki šole – v obliki tečajev, so bili narejeni že v Št. Vidu. Formalno so s poukom pričeli 30. avgusta 1945. V šolo, ki ni bila obvezna, se je vpisalo 27 fantov (med njimi je bilo tudi pet starejših fantov). Ker za pouk niso imeli na razpolago nobenih učbenikov, so učno snov v glavnem prepisovali. Na splošno so imeli učenci precej pomanjkljivo znanje, zato je delo le počasi napredovalo.¹²¹

Ob preselitvi v Kellerberg so za dva meseca prenehali s poukom in ga obnovili šele 17. januarja 1946. Pouk je trajal vsak dan po pet učnih ur. Nekaj učiteljev je prihajalo poučevat tudi iz Spittala: dr. Basaj (zadružništvo), dr. Mihelčič (zgodovino), dr. Puš (stanovski nauk), Ovsenik (mlekarstvo, vrtnarstvo). Ostali učitelji pa so bili še: dr. Godnič, Burja, Golobič, Kobal, Potočnik, Slabe, Sever in Vukšinič. Vodstvo je načrtovalo, da bi pouk potekal do konca marca, vendar se je končal že prej, ker so se morali učenci preseliti v Spittal, kjer so se nekateri vključili v tamkajšnjo kmetijsko šolo.¹²²

č) Gospodinjska šola

Podobno kot kmetijska šola je bila tudi ta zamišljena v obliki tečaja. K pouku se je priglasilo 32 deklet, vendar so s poukom začeli šele v Kellerbergu 11. decembra 1945.

¹¹⁸ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 172–173.

¹¹⁹ Predvsem učitelji, medtem ko za otroke, ki nemškega jezika niso obvladali, skorajda niso prišli v poštev. Izjema so bil abecedniki, po katerih so se učili pisanja črk. Ustna izjava učiteljic avtorici.

¹²⁰ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 173.

¹²¹ Prav tam.

¹²² Prav tam.

Neposredno je bil za organiziranje šole zadolžen profesor Janez Sever. Poučevali so večinoma isti profesorji kot na kmetijski šoli, le nekatere »ženske predmete« so poučevale učiteljice: A. Gospodarič (vrtnarstvo, cvetličarstvo, uporaba sadja), Stana Novak (ročna dela, nega dojenčka, strežba) in Zdenka Virant (kuharstvo).¹²³

LIECHTENSTEIN PRI JUDENBURGU

Podobno kot za taborišče Peggez pri Lienzu velja tudi za to taborišče, da ga je smiselno obravnavati v sklopu koroških taborišč, predvsem ker je to bila le nekakšna prehodna faza in so kasneje tudi begunce iz tega taborišča preselili v Spittal.¹²⁴

a) Otroški vrtec

V to taborišče so preselili manjšo skupino beguncev – vsega okoli 300 posameznikov.¹²⁵ Med njimi je bilo tudi nekaj majhnih, predšolskih otrok, ki jih je v posebni otroški vrtec organizirala Ema Dobršek, pri delu pa ji je pomagala tudi sestra Marija.¹²⁶ Za njima je vodstvo vrtca prevzela Milica Žonta – leta 1948 je bilo v vrtec vključenih že 61 otrok. Deloval je do konca marca 1948, ko je bilo vse taborišče preseljeno v Trofaiach pri Leobnu.¹²⁷

Večino časa so otroci preživeli na prostem – v igri in petju.¹²⁸ Ob slabem vremenu zanje ni bilo primerne prostora, zato takrat vrtca pač ni bilo ali pa so se dobili na kakšnem hodniku stanovanjske barake.

b) Ljudska šola

Za organiziranje šolskega pouka so že v Vetrinju določili učitelja Avgušтина Clementeja,¹²⁹ ki sta mu potem pri delu pomagali še učiteljici Frančiška Trobec in Milena Dobršek. Skupno je bilo v taborišču 29 šoloobveznih otrok, ki so jih razvrstili v dva oddelka:

1. je vključeval otroke 1., 2., in 3. razreda – vodila ga je F. Trobec;

¹²³ Prav tam. Tudi pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič in Zdenka Jan.

¹²⁴ Angleška vojaška uprava si je vse od začetka prizadevala, da bi bila taborišča urejena po nacionalnem principu. To še zlasti po tem, ko so videli kako velika nasprotja so bila med nekaterimi narodnostnimi skupinami – npr. med Srbi in Hrvati ali med Rusi in ostalimi slovanskimi narodi. Corsellis, O Slovencih...

¹²⁵ Avguštin Clemente omenja število 500. France Pernišek, A. Clemente devetdesetletnik, *Duhovno življenje*, 1991, št. 10/11, str. 543 (dalje: Pernišek, Clemente...).

¹²⁶ Milena Šoukal, Ptice na poletu (spremna beseda Helge Glušič), Ljubljana 1999, str. 129–148 (dalje: Šoukal, Ptice...).

¹²⁷ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 171.

¹²⁸ Obe vzgojiteljici (in sestra Milena – kasneje pesnica) sta pripadali znani pevski skupini sester Dobršek »Trio Dobršek«, ki so že pred vojno pele v stolničnem cerkvenem zboru in imele tudi svojo redno četrtkovo tedensko oddajo na ljubljanskem radiu. Šoukal, Ptice..., str. 129–148.

¹²⁹ Pernišek, Clemente..., str. 539–544.

2. pa otroke 4., 5. in 6. razreda – vodila ga je Dobrškova.¹³⁰

Upravnik Clemente je moral prevzeti tudi delo v mešani (mednarodni) taboriščni šoli, zato je bil v slovenski šoli zaposlen le kot vodja in sprva tam ni poučeval.

S poukom so začeli že 7. julija 1945, in to v prostorni večnamenski dvorani, ki je bila brez klopi. Edino, kar je spominjalo na šolo, je bila velika šolska tabla, ki jo je priskrbelo taboriščno vodstvo. Dopoldne, od 10. – 12. ure, je imel pouk 2. razred, od 13.–15. ure pa 1. razred. Šele v naslednjem šolskem letu 1945/46 jim je uspelo organizirati še tretji razred, ki je zajel otroke 3. in 4. razreda. Pouk je še vedno potekal le v veliki dvorani, in to po dve uri dnevno za vsak razred. Šele 11. 12. je vodstvu uspelo pridobiti posebno sobo za 1. razred in konec meseca še za 2. in 3. razred. Pravo šolsko barako so si izborili šele 21. januarja 1946 in poleg treh učilnic so v njej organizirali tudi pisarno (zbornico).¹³¹

Prvega maja 1946 se je v Judenburg preselila še skupina iz Dittersdorfa, tako da je število otrok naraslo na 95, zato so jih morali na novo razvrstiti v štiri oddelke. V učiteljski zbor so vključili še učiteljico Jožico Berčič. Deloma zaradi prisotnosti sester Dobršek (zlasti Milene) in nekaterih drugih umetniško navdahnjenih posameznikov so se ti otroci pogosto vključili v različne prireditve v taborišču – pevske nastope in otoške igre (Sneguljčica, Miklavžev večer, Žive jaslice).¹³²

Podobno kot v drugih taboriščih je bila tudi tukaj organizirana posebna šolska jedilnica, kjer so jim servirali nekoliko bolj kalorično hrano, kot so je bili deležni ostali begunci. Sprva so se v šolski kuhinji prehranjevali tudi tamkajšnji učitelji, vendar je to pri nekaterih vzbudilo nevoščljivost, zato so to prakso prekinili.¹³³

V glavnem se učiteljski zbor ni bistveno spreminjal. Aprila 1948 se je skupaj z begunci tudi šola preselila v Trofaiach pri Leobnu in takoj nadaljevala s svojim delom v posebni baraki z dvema učilnicama. Šola je delovala v štirih oddelkih. Težave so se začele v naslednjem šolskem letu 1948/49, ko je začelo primanjkovati ustreznih učiteljev (začetek preseljevanja). Šolo je vse do konca delovanja vodila Jožica Berčič.¹³⁴

c) Obrtno nadaljevalna šola

Šola je bila organizirana na pobudo »združenja obrtnikov«, ki so ga ustanovili pozimi 1946 v taborišču Judenburg z namenom, da si mladi pridobijo ustrezen poklic. Že v februarju 1947 se je v šolo vpisalo 9 vajencev in 9 vajenk. Vodstvo šole

¹³⁰ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 171.

¹³¹ Prav tam, str. 171–172.

¹³² Prav tam. O tem tudi: Šoukal, Ptice..., str. 143.

¹³³ Padale so celo opazke, da učitelji poučujejo samo zato, da dobijo boljšo hrano. Ob tem pa so ljudje pozabljali, da učitelji za svoje delo niso bili plačani. Uprava jih je nato »nagrada« z dodatnimi boni za kruh, ki pa so ga lahko kupili le, če so imeli denar. »Danes je težko razumeti vse te spopade zaradi hrane. Ljudje so bili lačni in posebno moški so to težko prenašali.« Šoukal, Ptice..., str. 142–143.

¹³⁴ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 172.

je prevzel upravitelj Clemente, ki so mu pri delu pomagali: A. Fischinger, Ivan Oven in duhovnik Roman Malavašič. Pouk je potekal 10 mesecev – po opravljenih vajeniških izpitih so vsi učenci dobili spričevala. Po preselitvi beguncev v Trofaiach ta šola ni več nadaljevala z delom.¹³⁵

SV. JEDERT NAD VELIKOVCEM

a) Ljudska šola

V tem majhnem zaselku se je že med vojno nahajala manjša skupina Slovencev, ki so jo tja preselili Nemci. Večina otrok je obiskovala tamkajšnjo nemško šolo. Leta 1945, po končani vojni, so tja prišli tudi nekateri slovenski begunci in pomagali pri organiziranju slovenske šole: lazarist Mejač, Jožica Berčič in Danica Milavec.¹³⁶

Vseh učencev je bilo 28 in so bili razdeljeni v štiri oddelke. Z učili so jim pomagali učitelji iz Peggeza. V glavnem je bilo znanje otrok precej pomanjkljivo in so večino časa porabili za utrjevanje snovi – branje slovenskih tekstov.¹³⁷

Šola je prenehala delovati s preselitvijo te skupine v taborišče Judenburg.¹³⁸

ASTEN PRI LIENZU

a) Ljudska šola

V tem taborišču je bilo sprva le malo Slovencev (okoli 50), katerih šoloobvezni otroci so bili vključeni v tamkajšnji »srbski oddelek«, nekateri pa sploh niso hodili v šolo. Stanje se je bistveno popravilo konec leta 1947, ko je tja pribežala skupina izgnanih profesorjev in drugih izobražencev, ki so morali zapustiti spittalsko taborišče. Pouk je organiziral prof. Božidar Bajuk. Za šolo se je prijavilo 16 učencev, ki so jih razdelili v tri oddelke. Imeli so urejene šolske prostore in tudi že nekaj učbenikov, ki so jih natisnile begunske tiskarne, tako da je potekal pouk dokaj redno. Sprva so imeli pouk le dopoldne, kasneje pa že v dveh delih – dopoldne in popoldne.¹³⁹

Težave so se začele po odhodu prof. Bajuka (septembra 1948). Nekaj časa je šolo vodil učitelj Mokorel in za njim duhovnik Jože Cvelbar, potem pa je šola sama od sebe, zaradi preselitve beguncev/otrok, zamrla.¹⁴⁰

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Prav tam, str. 179.

¹³⁷ Prav tam.

¹³⁸ Prav tam, str. 180.

¹³⁹ Prav tam.

¹⁴⁰ Prav tam.

ZDRAVSTVENO STANJE OTROK

Za čas delovanja vetrinjskega taborišča, ki je imelo ves čas značaj »prehodnega taborišča«, nimamo na razpolago nobenih uradnih zdravstvenih poročil. Bilo je nekaj primerov¹⁴¹ prebavnih motenj in črevesnega katarja – kot posledica slabe prehrane in neustrezne vode.

Po preselitvi beguncev v Peggez je tam začela 5. julija 1945 delovati posebna šolska poliklinika pod vodstvom dr. Franca Puca. Za svoje potrebe je imela na voljo tudi posebno barako. Vodstvo si je zastavilo tudi svoje cilje:

1. Sistematično pregledati vse učence – na 2–3 mesece;
2. Dnevno pregledati obolele otroke.

Pregledi, ki so zajeli 588 otrok (od tega 205 sistematičnih), so bili zaključeni 15. oktobra 1945.¹⁴² Kar pri 40 % otrok je bila ugotovljena prenizka telesna teža (starejši ko so bili otroci, večja so bila odstopanja od normalne teže). Kar nekaj otrok je bilo slabokrvnih (8 %) in vidno slabotnih. Da bi stanje nekoliko izboljšali, so začeli otrokom pri jedi dodajati posebne vitamine, ki so jih delile medicinske sestre (bela tekočina, ki so jo nakapale na koščke prepečenca).¹⁴³ Bilo je tudi nekaj primerov prebolenega rahitisa (20 %) in nekaj golšavosti. Razen dveh primerov davice in treh primerov mumpsa niso zaznali drugih nalezljivih bolezni.

Več težav pa je bilo na področju zobozdravstvene nege – okvare zob so opazili kar pri 39 % otrok, zato so organizirali tudi posebno zobozdravstveno službo, ki je začela delovati 15. avgusta. Najpogostejši posegi so bili: izdiranje zob (42), plombiranje (29) in zdravljenje zobnih korenin (20) in dlesni (38).¹⁴⁴

Tudi v naslednjem šolskem letu 1945/46 (novembra) je bilo opravljenih 2526 pregledov (od tega 782 sistematičnih). Rezultati so bili zelo podobni tistim od prej – 40 % otrok je imelo prenizko težo, in to povečini kar za 2–3 kg. Že čez pol leta (aprila 1946) je bil ta odstotek še višji, kar 50 %. Med njimi je bilo kar 8 % otrok, ki so imeli več kot za 10 kg premajhno težo. Kljub dodatkom v hrani se to stanje v prihodnjih mesecih ni izboljšalo – celo poraslo je na 75 %.¹⁴⁵

Med letom so zaznali tudi nekaj primerov nalezljivih bolezni: tri primere davice, štiri primere škrlatinke (med njimi je bil tudi en profesor) in tri primere mumpsa. Bilo je tudi nekaj primerov influence, ki pa se na srečo ni razširila v epidemijo, kar

¹⁴¹ Pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič, Zdenka Jan. Tudi ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995.

¹⁴² Letno poročilo I., str. 16.

¹⁴³ Ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995 in odgovori na anketo R. Š. – dr. Stanislav Meršol. Oče je svojim otrokom nekajkrat v stegensko mišico vbrizgal posebne vitaminske injekcije, kar je povzročalo močne bolečine. Očitno tovrstnega preventivnega zdravljenja drugi otroci niso bili deležni.

¹⁴⁴ Večina teh težav je izviralo predvsem iz pomanjkanja mlečnih izdelkov (kalcija) in vitaminov (svežega sadja in zelenjave). Ustna izjava dr. T. Meršola avtorici leta 1995.

¹⁴⁵ Zdravnik je to pripisoval ne le slabi prehrani, ampak tudi povečanemu fizičnemu naporu ob koncu šolskega leta. Letno poročilo II., str. 11.

bi lahko bilo za marsikaterega otroka in tudi za odrasle več kot usodno. Imeli so tudi en smrtni primer – za sepso je umrla učenka 6. razreda, Ruža Dučkiceva.¹⁴⁶ Tudi število zobozdravstvenih posegov se je povečalo: vstavili so 164 plomb, izdrli 84 zob, zdravili 95 poškodb dlesni in 75 korenin.

V šolskem letu 1946/47 je skrb za zdravje otrok prevzela dr. Marta Weidemanis. Opravila je 787 pregledov in pri 49 % otrok se je spet pokazala prenizka teža. Občutno se je povečalo tudi število golšavosti (pri 20 %) in slabe držje (9 %). V tem letu je bilo prvič opravljeno tudi sistematično cepljenje otrok proti tifusu in proti davici (do 14. leta starosti).¹⁴⁷

V šolskem letu 1947/48 je bilo skupno opravljenih 523 zdravniških pregledov. Zanimivo je, da so tokrat prvič opazili upadanje podhranjenih otrok – takih je bilo le še 20 %. Nekoliko pa se je dvignil odstotek učencev s slabo držjo (na 29 primerov – pogosteje pri fantih) in tistih, ki so bili slabokrvni (32 – kar 25 fantov in 7 deklet).

V zobozdravstvu je bilo stanje podobno kot prejšnja leta: 259 plomb, 143 primerov zdravljenja zob in 83 izpuljenih zob. Nekoliko presenetljiv je podatek, da so v tem času opravljali tudi nekatere »nadstandardne posege«, npr. odstranjevanje zobnega kamna, vstavljanje zobnih kron. Te zobozdravstvene posege je ves čas opravljal dentist Albin Šega.¹⁴⁸

ŠOLSKE KNJIGE (UČBENIKI)

Slovensko begunsko šolstvo, ki so ga organizirali že sredi maja 1945 v begunskem taborišču v Vetrinju, še kaže določene poteze »začasnosti«. Večina beguncev je bila trdno prepričana, da se bodo v najkrajšem možnem času vrnili domov in tam nadaljevali življenje, ki so ga tako na hitro in iznenada prekinili. Prav zato s seboj povečini niso jemali knjig – morda le nekaj molitvenikov in drugih nabožnih besedil, ki bi jim lajšala najtežje trenutke begunskega življenja. Tudi nekaj otroških leposlovnih knjig so vzeli nekateri s seboj na pot – z namenom, da bi otrokom ob večerih in v primeru slabega vremena brali zgodbice, pesmice ... in jim tako polepšali taboriščno življenje, ki je bilo sestavljeno iz številnih pomanjkanj – hrane, oblačil, igrač itn. Le prostega časa, ki so se ga sprva otroci zelo veselili, je bilo več kot v izobilju. Tega pa niso bili prav nič veseli njihovi vzgojitelji in starši, ki so se bali, da bi se otrokom kaj zgodilo.¹⁴⁹ To in pa dejstvo, da nekateri otroci zaradi

¹⁴⁶ Deklica je umrla 4. 5. 1946 v Lienški bolnišnici. Že v taborišču jo je zdravil dr. V. Meršol z injekcijami penicilina, vendar je bila doza očitno premajhna. Ta smrt je otroke izredno prizadela in njenega pogreba so se udeležili vsi njeni sošolci. Ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995.

¹⁴⁷ Letno poročilo III., str. 15.

¹⁴⁸ Letno poročilo IV., str. 14–15.

¹⁴⁹ Zaradi komaj končane vojne je bilo povsod v okolici taborišča veliko odvrženega orožja in municije in prava sreča je bila, da se ni zgodila kakšna večja nesreča, ki bi terjala tudi

vojnih razmer že več let niso redno obiskovali šolskega pouka (zlasti na Gorenjskem), je nekdanje učitelje napeljalo na misel, da so kljub skromnim razmeram začeli z organiziranjem šolskega pouka. Tudi sami učitelji so imeli veliko težav s podajanjem snovi, saj so morali predavati kar po spominu (»iz glave«), otrokom pa učno snov razmnožiti na posameznih listih. Begunska »šolska tiskarna« je delovala kar na podstrešju hiše v bližini taborišča – gradivo so razmnoževali na preprostem ročnem razmnoževalnem stroju in na slabem papirju.¹⁵⁰ Kot predloge so učiteljem služile pač tiste knjige, ki so jih uspeli najti v taborišču ali v bližnjih celovških antikvariatih. Nekaj posameznih primerkov knjig za posamezne predmete (za zgodovino, zemljepis, latinščino, nemščino) so našli tudi po nekaterih župniščih in šolah v sosesčini. Nesreča je bila tudi v tem, da so nacisti med vojno na Koroškem uničili (zažgali) veliko slovenskih knjig (nasilna germanizacija).

Le redki starši so se odločili za možnost, da so svoje otroke poslali v redne, avstrijske (nemške) šole. Zakaj niso izkoristili te možnosti v večjem številu, nazorno pokaže učitelj Jože Čuješ: »V (slovenski šoli, op. R. Š.) se bodo naši otroci učili v materinem jeziku, poučevali pa jih bodo slovenski učitelji, ki bodo otrokom blizu po svojem mišljenju in čustvovanju, pa tudi po govorici.«¹⁵¹ Prav zaradi tega prepričanja so le izjemoma na begunskih šolah lahko poučevali tudi tujci, npr. tuje jezike (Drago Zudenigo – italijanščino), a le zato, ker med begunci niso našli ustreznih učiteljev. Bolj popustljivi so bili pri različnih tečajih, ki so bili namenjeni nekoliko starejšim otrokom in odraslim (jezikovni tečaji – predvsem pri poučevanju angleščine so sodelovali tudi ljudje iz vrst angleškega taboriščnega osebja, npr. John Corsellis;¹⁵² zdravstveni – za medicinske sestre, knjigovodski, strojepisni, vozniški itd.).

Učbeniki za osnovno šolo:¹⁵³

1. *Prvo berilo*. Peggez, 1945 (14 str., posamezni listi);
2. *Slovenska čitanka*. Peggez, 1945 (14 str., ločeni listi);
3. *Slovenska čitanka* (za 2. razred ljudske šole). Peggez, 1945 (16 str., ločeni listi, uredil Al. Majhen);¹⁵⁴

žrtve med otroki – bili so le posamezni primeri manjših prask in poškodb okončin. Ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995.

¹⁵⁰ Večkrat kar na hrbtni strani že popisanih obrazcev, ki so jih našli v bližini taborišča, ali pa so papir za razmnoževanje kupili na »črni borzi«. Zelo dobrodošli so bili različni že pripravljene tiskani dokumenti in obrazci, ki so imeli že po tri kopije skupaj, kar je precej olajšalo tiskanje in popisovanje. Bajuk, *Iz nič...*, str. 201.

¹⁵¹ »V slovenske šole – slovenskega duha«. *Koroška kronika* (Celovec), št. 5 (24. 8. 1945), str. 5.

¹⁵² Corsellis, O Slovencih....

¹⁵³ Povzeto po: Janez A. Arnež, *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945–1949*, Ljubljana 1999 (dalje: Arnež, *Slovenski tisk...*), str. 266–298.

¹⁵⁴ Med naštetimi »taboriščnimi monografi« navaja še dve *Slovenski čitanki*, ki naj bi izšli leta 1947 (?) v taborišču Spittal – ena naj bi imela 60, druga pa kar 105 strani. Prav tam, str. 291.

4. *Abecednik*, priredila Anica Šemrov. Peggez: SBT,¹⁵⁵ 1946 (46 str.);
5. *Pravopis, stavek, pridevnik, števniki ...* (Slovnica), [Peggez: Slovenska ljudska šola, 1946] (1+11 str.);
6. Aleksander Majhen, *Slomškova čitanka*. Celovec: Koroška kronika (1947) (32 str.);
7. *Šolska pesmarica*, I.–III. del (izbrala Angela Gospodarič). Spittal: Slovenska ljudska šola, 1948 (45, 70, 49 str.).

Med učbenike, ki so jih uporabljali tudi v begunskih taboriščih v Avstriji, lahko uvrstimo tudi učbenik, ki je bil namenjen slovenski manjšini na Koroškem. Gre za bibliografsko nekoliko »pomankljivo« izdajo, saj nima praktično nobenih podatkov – neznana roka je na posamezna izvoda napisala: »Slovenski abecednik za velike črke« in »Slovenski abecednik za male črke«. Na 2. str. je le podatek: »Herausgegeben von einer Arbeitsgemeinschaft. Bilder von Sepp Burgstaller.« In še pripis s svinčnikom: »Krainburg Oberkrainer Verlagsgesellschaft 1945.«¹⁵⁶ Dve tretjine besedila (črk, besed in preprostih stavkov) je v slovenščini, ena tretjina je nemško besedilo. Ker so imeli otroci v vseh razredih tudi verouk, je za te potrebe izšlo tudi večje število molitvenikov, katekizmov in verskih tekstov (razne papeške okrožnice, pisma, velikonočna in božična branja).

Ob pravih učbenikih pa ne smemo prezreti vloge begunskega časopisja, ki je tudi prinašalo gradivo, ki je služilo potrebam šolskega pouka. Predvsem so to bila naslednja glasila:¹⁵⁷

1. *Begunska mladina* – izhajala v taborišču Peggez in v Spittalu,
2. *Begunček* – izhajal v taborišču Št. Vid na Glini in v Kellerbergu,
3. *Cvetje v tujini: glasilo begunske dijaške mladine*, Peggez, Spittal,
4. *Scout: glasilo 1. slovanskega stega*, Peggez, Spittal,
5. *Šola in dom: glasilo Slomškove zveze*, Spittal,
6. *Lepša bodočnost: glasilo Kluba učencev kmetijske šole*, Peggez, Spittal,
7. *Mladi Korotan*¹⁵⁸ – Celovec,
8. *Koroška kronika* – izhajala v Celovcu.

Srednješolski učbeniki¹⁵⁹

Strokovnih učbenikov za gimnazijo (matematiko, fiziko, kemijo itn.) niso izdajali iz dveh razlogov:

1. Pisanje tovrstnih učbenikov bi sestavljalcem vzelo izredno veliko časa;
2. Praviloma za te predmete tudi niso imeli ustreznih predlog (učbenikov), ki bi jim služili za pripravo/sestavo novega, poenostavljenega učbenika.

¹⁵⁵ SBT – Slovenska begunska tiskarna.

¹⁵⁶ Oba izvoda, ki ju hrani NUK, je knjižnici podaril M. Pavh (31. 10. 1945).

¹⁵⁷ Bolj podrobno so ta glasila predstavljena v poglavju »Periodični tisk«.

¹⁵⁸ Sprva je izhajal kot podlistek v *Koroški kroniki* (od 5. 10. 1945), nato je začel izhajati (1946) kot samostojna publikacija, in sicer zaradi visoke naklade in ker je *Koroško kroniko* izdajala angleška vojaška uprava, ki je bila tudi sama zainteresirana za njeno širjenje po taboriščih. Na ta način je namreč lahko dosledno izvajala tudi svojo cenzuro.

¹⁵⁹ Povzeto po: Arnež, Slovenski tisk..., str. 266–298.

1. Josip Bučar, *Žgodovina Grkov*. Peggez: SBT, 1946 (56 str.);
2. Josip Bučar, *Žgodovina starih orientalskih narodov*. Peggez: SBT, 1946 (28 str.);
3. Jos. Pipenbacher, *Latinska sintaksa*. Peggez: SBT, 1946 (2+125 str.);
4. Roman Pavlovčič, *Žgodovina Slovencev*. Spittal, 1946 (86 str.);
5. *Slovenska literarna zgodovina*. (Peggez, 1946?) (36 str.);
6. *Slovenska slovnica*. (Spittal, 1946?) (18 + 1 str.);
7. *Slovenska slovnica*. (Peggez, 1946?) (16 str.);
8. *Slovensko berilo za III. gimnazijski razred*. Peggez: SBT, 1946 (150 + 2 str.);
9. *Slovensko berilo za IV. razred srednjih in njim sorodnih šol*. Ur. J. Sever, ilustr. B. Kramolc in F. Holozan. Špital: SBT, november 1946 (179 str.);
10. *Slovensko berilo za II. gimnazijski razred*. Spittal: SBT, 1947 (105 str.);
11. *Slovensko berilo*. (Peggez, 1947?) (56 str.);
12. Josip Bučar, *Žgodovina Rimljanov*. Spittal: SBT, 1947 (76 + 2 str.);
13. *Latinska slovnica*. Peggez, 1947 (?) (38 str.);
14. Roman Pavlovčič, *Stavek (latinski jezik)*. Spittal, 1947(?) (38 str.);
15. Roman Pavlovčič, *Temeljne oblike (latinskih) glagolov*. Spittal, 1947(?) (24 str.);
16. Cicero, *Orationes in Catilinam*. Spittal: SBT, 1947 (27 str.);
17. Livius, *Ab urbe condita libri: izbor*. Spittal: SBT, 1947 (2+28 str.);
18. *Vaje iz latinščine*. (Peggez, 1947?) (46 str.);
19. *Iz družboslovja*. Spittal: Tiskovni odsek KA, SBT, 1947 (8+72 str.);
20. Roman Pavlovčič, *Zemljepis Slovenije in Jugoslavije*. Spittal: BTŠ, oktober 1947 (86 str.+ zemljevid. Dodan »Zemljepis« Koroška – 25 str.);
21. R. Pavlovčič, *Žgodovina Slovenije in Slovencev za 8. gimnazijski razred*. Špital, oktober 1947 (137 str.);
22. *Nemška vadnica*. Spittal, 1947(?) (37 str.);
23. Vinko Logar, *Učbenik nemškega jezika za nižje razrede srednjih šol*. Spittal, 1948;
24. *Slovensko berilo za I. razred srednjih in njim sorodnih šol* (ur. Janez Sever). Spittal, 1948 (98 str.);
25. R. Pavlovčič, *Žgodovina srednjega in novega veka: pomožna učna knjiga za gimnazijo*. Špital: SBT, 1948 (104 str.);
26. R. Pavlovčič, *Žgodovina za IV. razred gimnazije*. Spittal, oktober 1948 (56 str.);
27. R. Pavlovčič, *Zemljepis Slovenije za 4. gimnazijski razred*. Spittal, november 1948 (75 str. + 20 str. zemljevidov in grbov);
28. Janez Sever, *Kratki pregled slovenskega slovstva*. Spittal, 1948 (27 str.);
29. J. Sever, *Slovenska slovnica za I. in II. gimnazijski razred*. Spittal, 1948 (78 str.);
30. *Slovenske balade in romance: izbor 18 del. Za potrebe gimnazije v taborišču Špital*. Spittal, 1948 (36 str.).

Učbeniki za srednje strokovne šole:¹⁶⁰

1. *Blagoznanstvo*. (Peggez, 1946?) (29 str.);
2. *Žadružništvo*. (Dr. Basaj) (Spittal, 1946) (5 + 5 str.);
3. Martin Humek, *Domači vrt*. Spittal, 1947 (104 str.);
4. Andrej Žmavc, *Vinogradništvo*. Spittal: SBT, 1947 (6 + 90 str.);
5. Bohuslav Skalycki, *Kletarstvo*. Spittal, 1947 (102 str.);
6. Basaj - Puš, *Žadružništvo*. Spittal, 1948 (28 str.);
7. *Blagoznanstvo*. (ponatis?, Spittal, 1948) (29 str.);
8. Maks Osojnik, *Splošno kmetijstvo*. Spittal, 1948;
9. M. Osojnik, *Poljedelstvo in travništvo*. Spittal, 1948 (98 str.);
10. Janez Ovsenik, *Živinoreja in mlekarstvo: po raznih virih priredil...* Spittal, 1948 (172 str. + priloge);
11. Ivan Potočnik, *Sadjarstvo*. Spittal: Slovenska begunska kmetijska šola, 1948 (177 str.).

Z gotovostjo lahko rečemo, da je najpomembnejši učbenik, ki je izšel v begunskih taboriščih v Avstriji: *Zgodovinski atlas Slovenije* Romana Pavlovčiča (Špital na Koroškem, februar 1948) s pripisom na naslovni strani: »L. 1848 so se Slovenci zavedeli narodne celosti in izdelali narodni program. Razkosanost je bila delež Slovenije v zgodovini. Kdaj bo uresničen stoletni sen? Kdaj bomo zagledali domovine celostni obraz?« Naknadno je izšlo še 20 listov dodatnih risb (izšlo oktobra in novembra 1948 v Špitalu). Učbenik je bil splošno razširjen tako v Avstriji kot tudi v Italiji.¹⁶¹

Če naredimo kratko analizo vseh učbenikov, lahko izpostavimo nekaj skupnih značilnosti:

1. Praviloma gre za učbenike, ki so po obsegu dokaj skromni (od 30–50 str.) in le izjemoma dosežejo obseg preko 100 str.;
2. Vsi brez izjeme so razmnoženi oziroma natisnjeni na izredno slabem (cenenem) papirju;
3. Praviloma so večjega formata (A 4).¹⁶²

Učbeniki so bili sestavljeni precej nazorno in preprosto. *Slovensko berilo za I. razred srednjih in njim sorodnih šol* (Špital, oktober 1946) je npr. izgledalo tako:

K. Mauser: Pravljica o domovini.

- Besede in jezik: lesa – lesena vrata pri plotu; udinjati se – pogoditi se za službo...

¹⁶⁰ Povzeto po: Arnež, Slovenski tisk..., str. 266–268.

¹⁶¹ Ustna izjava dr. Jožeta Velikonje avtorici leta 2003.

¹⁶² To je bil najbolj pogost format, ki so ga uporabljali tudi za tiskanje periodičnega tiska. Praktično se drugega formata takrat v Avstriji skoraj ni dobilo. Če so izdali učbenik ali knjigo manjšega formata, so A4 le prepognili ali prepolovili in dobili so A5 (velikost malega zvezka). Ustna izjava Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

- Misli: Kaj je hotel reči starec z besedami....
- Podatki o avtorju – življenjepis, najpomembnejša dela.
- Vaje: Pripoveduj o podobnih dogodkih iz svojih otroških let....
Pri pesmih – npr. basen - Kaj je in o čem pripoveduje.
- Slovsstvena oblika – definicija.

Ostali avtorji: K. Mauser: Svilen ruta; Mirko Kunčič: Slovenska beseda, Pismo v tujino; Jakob Gomilščak: Slovenec sem; Finžgar: Naprodaj nismo Sloveni nikdar; Jože Virk: Slovensko dekcle; Tobijevi nauki sinu (iz Tobijevih bukev poslovenil Ravnikar); Anton Aškerc: Mutec Osojski; Ksaver Meško: Mali koroški trpin; Tone Seliškar: Bratovščina sinjega galeba; Ivan Dolenc: Po zraku iz Zemuna v Zagreb; Alojz Res: Izgnanci; Simon Jenko: Naprej (na koncu). Po številu objavljenih prispevkov odpade na posamezne slovenske avtorje: narodne – 9; Župančič – 8; Finžgar – 5; Cankar – 4; Slomšek – 4.

Ker so bili v taboriščih organizirani tudi številni jezikovni tečaji, so za te potrebe izšli tudi številni učbeniki in priročniki za samouke – za nemščino, angleščino, italijanščino in španščino. V začetnem obdobju se je zelo veliko otrok, mladine in odraslih odločilo za pouk angleščine (ker si je večina želela, da bi se lahko izselili v bolj civilizirano Severno Ameriko), kasneje (po letu 1947) pa je bilo vse več zanimanja za španščino. Ob tem se je že takoj pokazala velika potreba po slovarskem gradivu – za angleščino so uporabljali kar slovarje, ki jih je v omejenem številu priskrbel J. Corsellis.¹⁶³

Nekoliko zaradi šolskih in »tečajniških« potreb, še znatno bolj pa zaradi lažjega komuniciranja z nemškimi sosedi je bilo veliko zanimanja za nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar. Tako je najprej izšel: Deutsch-Slowenisches Wörterbuch (rokopis 1946, prepis z roko: Godnič Jože / vie: Koroška kronika, 28. 3. 47, obseg 414 + 7 str.) in Slovensko-Nemški slovar (Spittal, 1947, obseg 532 str.).¹⁶⁴ Na koncu so dodani popravki in pojasnilo o izdaji: »Razmnoženo z dovoljenjem vodstva DP Camp UNRA Spittal n. D. Za taboriščno uporabo.«

S teoretičnega vidika je zelo zanimiv učbenik *Učimo se angleščine* (dr. Stanko Kociper, samozaložba, Spittal: BTŠ, 15. julij 1948, 61 str.). Učbenik je bil namenjen predvsem udeležencem jezikovnega tečaja, enako dobro pa je služil tudi samoukom, ki jih je bilo med begunci kar precej. Žal v knjigi (skriptih) ni podatka, kateri učbenik je sestavljavcu služil za predlogo.¹⁶⁵ Nedvomno pa je bil izid tega učbe-

¹⁶³ Corsellis, O Slovencih..., str. 89. Opisuje, da mu je slovarje iz Anglije pošiljala mama.

¹⁶⁴ Izvod, ki ga hranimo v NUK, ima to zanimivost, da ima pod listkom z naslovom napisano »Nemško – slovenski slovar«, kar kaže na to, da so pri vezavi uporabili kar staro naslovno stran.

¹⁶⁵ Morda učbenik Julije Pajman *A Handbook of English Grammar for Slovenes*, ki je izšel leta 1943 v Ljubljani (v samozaložbi) – na koncu tega učbenika avtorica uporablja zelo podobne znake kot S. K. Zagotovo pa bi ga dr. Kociper, ki do tedaj ni imel nobenih izkušenj s poučevanjem, težko sestavil povsem sam.

nika precejšen podvig za špitalsko begunsko tiskarno, predvsem zaradi številnih fonetičnih znakov, ki ponazarjajo posamezne glasove.

Prvi stavek prve lekcije se glasi:

We are Slovenes and wish to learn English.

Ui a Slovines änd uiš tu lön Ingliš.

Mi smo Slovenci in želimo učiti se angleški.

Ker naj bi se učenci/uporabniki kar najhitreje naučili praktično uporabljati pridobljeno znanje, je bil največji poudarek na pridobivanju novega besednega zaklada, ki ga Stanko Kociper zanimivo imenuje z različnimi besedami: *Nekaj kamenčkov za naš temelj; Zopet nekaj zidakov za naše znanje; Naš nabiralnik*. Vseh lekcij je 15 in v njih naj bi učenci osvojili predvsem »uporabno angleščino« – črke, številke, mesece, besede za predmete iz neposredne okolice, pozdravljanje, osnovne fraze, način pisanja pisem itn. Večina lekcij se zaključi s priporočilom, kako čim hitreje in bolje napredovati: *»Čitajte in vadite se vedno in samo glasno, glasno...; Kdor se glasno uči, dvakrat hitreje napreduje v tujem jeziku! Glasno čitati! Glasno vaditi! Glasno govoriti! Počasno in večkratno (tudi 10 x) prepisovanje z istočasnim glasnim izgovarjanjem angleških tekstov – posebno v začetku – je najboljši način, kako navaditi roko in uho na tuji primer.; Izrabite vsako priložnost, da slišite dobro angleško izgovorjavo, čeprav v začetku vsega ne razumete! Le tako si boste pridobili dobro izgovorjavo in pravilni poudarek v angleški govorici. Pridno torej poslušajte!; Nikoli se ne naveličajte iskati iz besed, ki jih že poznate, praktične, vsakdanje stavke. Tako se boste sami najboljše izpopolnili v angleščini! V natančnosti je uspeh znanja jezika!«* In zaključek: *»Konec za tiste, ki so res natančno izpolnjevali vse nasvete, ki smo jim jih dajali tekom tečaja. Kdor se jih ni držal, naj začne zopet pri prvi strani! Ponavljanje pa toplo priporočamo tudi ostalim. Če pa mislite, da ste ta učbenik dovolj natančno predelali, potem zatrdno znate že po angleško 'plavati'. Zato: Neustrašno skočite 'v vodo' in izrabite vsako priložnost, kjer lahko slišite in govorite angleščino! Zame je tu vsekakor konec. Želim vam mnogo uspeha in good bye!«*

Samostojnemu učenju angleščine je bil namenjen tudi poseben »kotiček – Ten minutes English« v *Koroški kroniki* od št. 12 (5. 10. 1945) naprej.

Šolski učbeniki, ki so bili izdani v begunskih taboriščih v Avstriji, so le za silo pokrivali potrebe tamkajšnjih otrok. Nekoliko so si pomagali tudi z učbeniki, ki so jih zavezniške oblasti natisnile v severni Italiji (v Trstu in Gorici), kjer je bilo teh učbenikov relativno dovolj. Poleg teh izdaj so imeli tam tudi več možnosti, da so prišli do slovenskih učbenikov, ki so bili natisnjeni v Sloveniji. Z vzpostavitvijo rednega poštnega prometa med Avstrijo in Jugoslavijo so se tudi v begunskih taboriščih pojavili posamezni slovenski učbeniki (predvsem za potrebe učiteljev, ki so na osnovi teh pripravljali svoje izdaje, skripta, tematske liste – in ob tem skrbno pazili, da se ni med besedila prikradla kakšna prikrita komunistična propaganda). Danes predstavljajo ti begunski učbeniki pravo »rariteto« in se le izjemoma še pojavijo na kakšni knjigotrški dražbi.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Poznane so štiri večje lokacije tega gradiva: 1. NUK, Ljubljana; 2. Studia Slovenica – arhiv J. Arneža v Št. Vidu; 3. Dunajska nacionalna knjižnica, kamor je »odšla« zbirka

Slika 20: Begunski list za mladino (NUK, Zbirka begunskega tiska)

TELOVADBA IN ŠPORT

Največ podatkov o športni dejavnosti dobimo v neobjavljenem poročilu, ki ga je pripravil telovadec in telovadni učitelj Ivo Kermavner 21. 10. 1948. Na začetku opiše vzroke, zakaj je takoj po prihodu v vetrinjsko taborišče začel s svojim delom:

»Voda, ki stoji, se osmradi in isto bi lahko rekli tudi o človeku. Zato je bila prva naloga naših merodajnih činiteljev, da se ljudje čimpreje zaposle in da se prične za mladino šola. Moja skrb pa je bila, da takoj pričnemo s telovadbo in športom. Zato sem se takoj podal v Celovec iskat primerno telovadno in športno orodje. V takih okoliščinah, ko se umika razsula nemška vojska po celovških ulicah, istočasno pa zaseda posamezne predele angleška vojska in to v nemalo bombardiranem mestu iskati orodje za telovadbo in šport, ni lahka stvar. Kljub temu se mi je posrečilo najti na dvorišču jezuitske vojašnice staro bradljo, katero so naši vozniki prepeljali v Vetrinj na telovadni prostor poleg ljudske šole, kjer smo imeli prve telovadne vaje za gimnazijce in gimnazijke (to bradljo so pozneje odpeljali v taborišče Št.

bibliofila Reneja Podhorskega; 4. Rimski Slovenik, kjer naj bi bila shranjena zapuščina Zdravka Novaka (žal je zbirka za sedaj še nedostopna in se ne ve, koliko gradiva je tam sploh še ohranjenega).

*Vid ob Glini, kjer je bil precejšen del naših Slovencev). V Vetrinju se je vršila gimnazijska telovadba pod mojim vodstvom, starejši (Kermavner, Varšek, Čop, Boh) smo pa po malem pričeli že tudi z izvenšolsko telovadbo.*¹⁶⁷

Osnovno vodilo pri organizaciji telovadbe in športa je bil predvsem vzgojni in zdravstveni vidik. Ob tem pa ni izostal tudi moralni vidik, na kar so bili begunci, ki so bili večinoma katoliško usmerjeni, vedno izredno pozorni. Praviloma so morale vse aktivnosti potekati ločeno po spolih. Le izjemoma je bila dopustna skupna vadba pri najmlajših (nekje do 4. razreda oziroma do 10. leta starosti). Vz glednost in morala pa nista veljali le za otroke, ampak tudi za učitelje/vaditelje, ki so morali prav tako biti primerno športno oblečeni in sami aktivno sodelovati pri izvajanju posameznih vaj. Za športno dejavnost so izkoristili prav vse dane možnosti in se prilagodili tako vremenu kot letnemu času. Največji poudarek je bil na množičnosti – izvajali so športe, ki so zajeli čim več otrok (poleti predvsem tek, telovadba na prostem in plavanje, pozimi pa igre na snegu, medtem ko so sankanje, smučanje in drsanje zahtevali že določeno iznajdljivost pri pridobivanju rekvizitov).¹⁶⁸

Ker je bilo ustrezno strokovno izobraženih športnih delavcev relativno malo, so bili ob vsaki delitvi/preselitvi taborišč posebej pozorni tudi na to, da je vsako taborišče dobilo primerno število takšnih delavcev.

VETRINJ

V Vetrinju so najprej organizirali telovadbo za šolsko mladino (med poukom in po pouku). V začetku so izvajali predvsem razne gimnastične vaje, prosto telovadbo in tek, pozneje pa uvedli tudi skoke v višino in daljavo, skoke čez konja s prožno in običajno desko. Telovadno orodje so uporabljali v glavnem kot zapreko/oviro. Zelo priljubljene so bile tudi igre in vaje z žogami, vendar je bilo prav žog vedno premalo (pa še tiste, ki so bile, so bile pogosto preperete ali slabe kakovosti in so kaj rade počile).¹⁶⁹

Čeprav so bili telovadni učitelji in vrhunski športniki (predvsem telovadci) precej zaposleni z organiziranjem športnih aktivnosti za otroke in dijake, pri tem niso pozabili na vzdrževanje svoje vrhunske forme. Namesto telovadnih orodij so za vaje uporabili kar primerne drevesne veje, ki so pri naključnih gledalcih vzbujale veliko navdušenje.¹⁷⁰

Bilo je tudi več telovadnih nastopov. Prvega je v obliki tekmovanja izvedla moška in mlajša srednješolska mladina. Izvajali so razne tekmovalne igre resnega

¹⁶⁷ Telovadba in šport slovenskih beguncev v Avstriji (18 strani), NŠA, Zbirka Nande Babnik, fasc. 245, mapa 29 (dalje: Kermavner, Telovadba...) Nekaj preglednih podatkov o »telesni vzgoji« najdemo tudi v Letnih poročilih za posamezno šolsko leto.

¹⁶⁸ Ustna izjava dr. Tineta Meršola (1995) in dr. Jožeta Ranta (2001) avtorici.

¹⁶⁹ Ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995.

¹⁷⁰ Prav tam.

in šaljivega značaja, kot so štafetni teki, teki dvojic z zvezanimi nogami, teki z žlico vode v ustih, tekmovanje v vožnji živih samokolnic ter plezanje po mlaju, na vrhu katerega so bila obešena razna darila. Kdor je priplezal do vrha, si je lahko odtrgal po eno tako darilo.¹⁷¹

PEGGEZ PRI LIENZU

Ivo Kermavner je bil ob razpustitvi vetrinjskega taborišča dodeljen lienški skupini, kamor se je preselila tudi gimnazija. Sam zapiše: »Komaj smo se dobro porazdelili na določena mesta po barakah že sem hitel v pol ure oddaljeni Lienz iskat telovadno in športno orodje. Delo ni bilo lahko, kajti bil sem popoln tujec v tem mestu, ki sem ga poznal le v toliko iz prve svetovne vojne, v kolikor sem se skozi vozil kot avstrijski vojak iz Južnih Tirol, kjer sem bil na italijanski fronti. Poguma kljub temu nisem izgubil; vedel sem namreč, da je v šolah najlaže priti do potrebnega orodja. Podal sem se takoj v glavno ljudsko šolo, ki stoji na Schweizergasse zraven frančiškanske cerkve. Dostop v to šolo pa je bil zabranjen, kajti v njej je bila nastanjena bolnica kjer je bilo polno nemških vojakov-ranjencev. Ko sem vratarju obrazložil, da me pošilja angleška komanda taborišča (takega načina sem se v begunstvu večkrat poslužil, četudi vselej nisem imel naročila angl. oblasti, ker bi drugače dostikrat ne dosegel svojega namena), sem imel takoj prost vstop v šolo, tedaj še bolnico in do šolskega sluge, ki se mi je zdel najprimernejši za dosego mojega cilja. /.../ Pokazal mi je telovadnico, ki je bila po njegovi izjavi nekoč bogato opremljena z najrazličnejšim telovadnim orodjem, a sedaj je zijala v njej žalostna praznina. Nasvetoval mi je, naj se obrnem do žene svoječasnega nacističnega veljaka v tem kraju, ki pa je bil sedaj že pod ključem, češ da mora imeti on shranjenega precej telovadnega orodja. Njegova žena o tem ni hotela ali pa res ni ničesar vedela ter me napotila drugam. Tudi tu nisem mogel dobiti potrebnega odgovora. In tako sem se podal malo obupan nazaj v ljudsko šolo k omenjenemu slugi ter mu potožil o svoji neuspeli misiji. Ta mož me je potem napotil na drugo pot, namreč v trgovsko šolo pri mostu čez reko Isel, kjer so svoječasno shranili skoraj vse telovadno orodje iz Lienza. Ta šola in zraven stoječa cerkev sta bile deloma v ruševinah, kajti letalske bombe so tu precej učinkovito opravile svoj posel. Merodajni činitelji v tem posloplju so mi pokazali kje približno pod ruševinami naj bi se nahajalo zaželeno orodje. Toda kako priti do njega, ker so taki kupi ruševin, jaz pa brez vseh potrebnih pripomočkov za izkopavanje. Če ga hočeš dobiti, sem si mislil, se bo treba lotiti dela na kakršenkoli način. In uspeh ni izostal. Kmalu sem prišel do gotovih delov tel. drogu in izredno sem bil vesel tega. Ko sem uvidel, da sam tega posla ne bom mogel opraviti, sem se vrnil v taborišče ter o tem obvestil svojega starega znanca iz orlovskih vrst, Avgusta Čopa z Jesenic, s katerim sva se naslednji dan oba podala na izkopavanje in iskanje. Drugi dan je šlo delo zelo hitro izpod rok. Kmalu sva imela kompletni drog, bradljo, prožno desko in še več drugega orodja, kar vse smo potem odpeljali v taborišče in tamkaj postavili na prostoru, ki nam je služil za telovadbo in šport.

¹⁷¹ Povzeto po: Kermavner, Telovadba..., str. 7.

Tako se je potem pričelo naše delo na tem področju s polno paro. Pri celi stvari so nam šle angleške taboriščne oblasti zelo na roko, ki so močno forsirale telesne vaje. V tem pogledu je bil zlasti agilen Anglež g. Strachan, katerega bomo ohranili taboriščni telovadci in športniki v najlepšem spominu. Kasneje smo si uredili tudi nogometno igrišče, krožno progo za teke, igrišče za odbojko in košarko, naprave za skoke in za mete. Sčasoma smo dobili tudi telovadnega konja ter si postavili še kroge. Uredili smo si tudi lepo telovadnico v baraki 14. Ker nismo imeli telovadnih blazin, smo si pomagali z žaganjem, tako da je bilo v tem pogledu vse tako urejeno, da si boljšega skoraj nismo mogli želeli. Vse to smo imeli v taborišču Peggez do novembra 1946, ko se je moralo taborišče po višjem nalogu preseliti v Spittal.»¹⁷²

4. avgusta 1945 je priredila srednješolska mladina s sodelovanjem izvenšolske mladine v Peggezu prvi večji nastop na lastnem letnem telovadišču. Prvi del nastopa so izvedli dijaki in dijakinje z raznimi gimnastičnimi vajami, ritmično gimnastiko, talno telovadbo, preskoki čez konja ter vajami na orodju kot zapreka. Vse vaje so se izvajale ob spremljanju harmonike. V drugem delu so izvenšolska dekleta nastopila z 'rajanjem slovenskih deklet', najmlajše pa so se predstavile z ljubkim rajanjem 'konjički'. Višek vsega nastopa so bile vaje na bradlji in drogu, ki so jih izvedli »pravi« telovadci. Ta telovadni nastop je tudi med zastopniki angleških oblasti, zlasti pri poveljniku taborišča majorju Richardsu, žel veliko navdušenje in dajal vzpodbudo za nadaljnje delo.¹⁷³

Ko je 31. avgusta 1945 taborišče Peggez obiskal angleški šolski zastopnik Baty, ki je nadzoroval potek tamkajšnje mature, mu je šolska mladina pripravila veliko športno prireditev (akademijo). Otroci so predstavili vaje iz gimnastike, ritmične gimnastike, telovadbe in preskakovanja zaprek. Izvenšolski telovadci so ob tej priliki nastopili z vajami na bradlji in drogu, dekleta pa z rajanjem. Nastop, ki je trajal 35 minut, je zelo uspel.¹⁷⁴

Večje športne prireditve so bile še:

- 13. oktobra 1945 – tekmovanje v krosu;
- 21. in 22. januarja 1946 – dve uspeli telovadni akademiji v telovadnici barake 14 a. Akademija je obsegala 14 točk.
- 15. in 17. marca 1946 – dve telovadni akademiji v gledališki dvorani barake 25 z novim sporedom. Akademija je obsegla 15 točk.
- 26. aprila 1946 so bile izvedene telovadne tekme posameznih razredov slovenske begunske gimnazije.
- 25. maja 1946 – veliki telovadno-športni nastop na letnem telovadišču v taborišču. *»Spored je bil zelo bogat, saj je obsegal 23 točk. /.../ Višek nastopa pa je tvorila zaključna simbolična vaja 'Domovina', pri kateri je nastopalo ob spremljavi pevskega zbora nad 400 učencev in učenk vseh šol v taborišču.»¹⁷⁵*

¹⁷² Kermavner, Telovadba..., str. 6–7.

¹⁷³ Letno poročilo I., str. 17. O telovadnih nastopih in drugih športnih prireditvah so proti poročale tudi lienske *Novice* – veliko prostora je bilo namenjenega zlasti nogometu.

¹⁷⁴ Letno poročilo I., str. 17, in Kermavner, Telovadba..., str. 8.

¹⁷⁵ Kermavner, Telovadba..., str. 9.

- 10. in 11. avgusta 1946 – spored je bil še obširnejši – sodelovali so tudi slovenski begunci iz taborišča Spittal.

V letu 1946 je bilo izvedenih več plavalnih tečajev za ljudsko in srednješolsko mladino na Tristaškem jezeru – za začetnike in tiste, ki so že znali plavati. Med njimi je bilo tudi več takih, ki doma niso imeli možnosti, da bi se naučili plavati (iz gorskih krajev in iz krajev, kjer niso imeli na razpolago vode za plavanje). Vadili so tudi skoke v vodo. Podobni tečaji so bili izvedeni tudi v letih 1947 in 1948 za mladino špitalskega taborišča, in sicer na Milstattschem jezeru. Plavalne tečaje so vodili Kermavner, prof. Kveder in Zupan.

Otroci so se učili tudi smučati – v zimski sezoni 1945/46 je bilo to še bolj skromno, ker je primanjkovalo opreme (zlasti smuči), kasneje pa se je stanje izboljšalo. Na smučanje so hodili na okoliške hribe in v Lienške Dolomite.¹⁷⁶

»Drugo zimsko sezono v letu 1946/47, ko sta bili združeni liensko in špitalsko taborišče v Spittalu na Dravi, smo pa posvetili tudi tej lepi, zimsko-športni panogi vso pozornost. Ustanovljen je bil poseben smučarski odsek, v katerega je stopilo precej članov in članic in katerega je vodil prof. Kveder. Veliko podporo smo imeli v UNRRA-inem uradniku g. Adlerju, tako da se je mogel ta šport lepo razvijati. Dobili smo tudi nekaj opreme in nabavili več parov smuči. Pod vodstvom prof. Kvedra smo izvedli smučarsko gimnastični tečaj kot pripravo za pravo smučanje, na terenu samem pa je bilo izvedenih več tečajev, tako da je bilo opaziti na koncu sezone tako pri začetnikih kakor pri izvežbanih lep napredek. V okolici Trefflinga in Spittala so bila naša vežbališča, nekaj lepih izletov pa smo izvedli na Goldeck in na Kanzelhöhe (Görlitz). Med smučarji sta se posebno odlikovala Bertoncej in Jerman, ki sta z uspehom nastopala tudi pri avstrijskih smučarskih tekmovanjih.«¹⁷⁷

Od vseh športnih aktivnosti je daleč najbolj izstopala vrhunska orodna telovadba. Seveda je šlo za telovadce, ki so se s to športno panogo ukvarjali že v Sloveniji, le-tem pa so se postopoma pridružili tudi mlajši člani. Postopoma so jih tudi meščani Lienza vzljubili in tako se je kar nekajkrat primerilo, da so se morali udeležiti kakšne posebne predstavitve v tamkajšnji katoliški telovadnici, ki je sicer pripadala »Turn und Sport Union, Lienz«, kjer je bil kot uslužbenec zaposlen Franc Jeraj (doma iz Vodice). To je bilo dvakrat v letu 1947 in enkrat v letu 1948.¹⁷⁸

Nogomet, namizni tenis in šah v Lienzu

»V lienskem taborišču smo imeli kar tri nogometna moštva. Eno so sestavljali Slovenci, drugo Hrvati in tretjo Rusi. Ta moštva so večkrat tekmovala med seboj za prvenstvo taborišča. Iz vseh teh moštev se je sestavila taboriščna reprezentanca v kateri smo imeli Slovenci večino, ki je z velikim uspehom nastopala proti angleškim vojaškemu moštvom lienske vojaške posadke, proti UNRRA-inemu Team ter proti domačim nemškemu moštvom. Že moštva posameznih narodnosti so bila na lepi višini, taboriščna reprezentanca je pa uživala sloves ne samo v Lienzu, temveč tudi izven njega, saj je ponovno premagala domača

¹⁷⁶ Povzeto po: Kermavner, Telovadba..., str. 8–10.

¹⁷⁷ Kermavner, Telovadba..., str. 11.

¹⁷⁸ Prav tam..., str. 18.

Slika 21: Telovadni nastop v taborišču
(vir: Koledar – *Žbornik Svobodne Slovenije*, 1953, str. 111)

avstrijska moštva in tudi angleške vojaške teame. Angleško vojaško moštvo smo premagali z visokim rezultatom 11:0. organizirali smo taboriščni nogometni turnir, pri katerem so sodelovali Hrovatje, Srbi, Rusi in Slovenci. Zmaga je pripadla Slovencem. Pomerili smo se tudi z lienskim Rapidom, ki je bil v Koroški Ligi in ga premagali z rezultatom 4:2, kasneje pa celo s 7:2.«¹⁷⁹

Tako kot danes so se tudi že takrat ob nogometnih tekmah razvnele strasti, tako med igralci kot med gledalci. Taboriščni listi, ki so poročali o posameznih tekmah, so bili precej kritični do tega dogajanja (pretepi in neprimerno navijanje). Skoraj praviloma pa je bil za vse neuspehe slovenske ekipe – kriv »pristranski sodnik«.¹⁸⁰

Lienška taboriščna mladina se je udejstvovala tudi v namiznem tenisu. Večino igralcev so imeli Slovenci, ki so bili najboljši igralci tako med fanti kakor tudi med dekleti. Pogosti taboriščni turnirji in turnirji s tirolskimi igralci iz Lienza so prinesli taborišču precej zmag.¹⁸¹ Veliko zanimanje je bilo tudi za šah – udejstvovali so se mladi in stari in organizirali več uspešnih turnirjev.¹⁸²

¹⁷⁹ Prav tam..., str. 11–12.

¹⁸⁰ Nogomet – Hrovati : Slovenci, *Novice* (Lienz), 25. 7. 1945, str. 2.

¹⁸¹ Kermavner, *Telovadba...*, str. 12.

¹⁸² Prav tam.

SPITTAL NA DRAVI

Za telesne vaje v Spittalu je skrbel športno-zabavni odsek, ki je bil ustanovljen kmalu po prihodu slovenske begunske skupine v to taborišče. Odsek je imel v svojem okviru naslednje pododseke: a) za telovadbo, b) za nogomet, c) za namizni tenis, č) za odbojko, d) za lahko atletiko in e) za šah.¹⁸³

»Ker je primanjkovalo telovadnega in športnega orodja, se je morala mladina zadovoljiti s primitivnimi napravami, ki so si jih sami zamislili in izdelali. Najprej so začeli telovaditi fantje, pozneje pa še dekleta. Istočasno so pričeli tudi s telovadbo ljudsko šolske mladine. Vse te skupine je vodil naš mednarodni tekmovalec Ivo Varšek. Vsa telovadba je bila omejena na gojitev gimnastike, talne telovadbe in talnih iger, ker ni bilo /.../ na razpolago potrebnega orodja.

V tem času sta bili izvedeni dve prireditvi telovadnega značaja. Ljudsko šolska mladina je nastopila v avgustu 1945 z raznimi telovadnimi igrami, štafetnimi teki ter teki v vrečah, v vlečenju vrvi, dalje z rajanjem in prostimi vajami. /.../ 8. decembra se je mladina predstavila na telovadni akademiji z raznimi telovadnimi točkami. /.../

Čez zimo so s telovadbo prenehali, ker ni bilo na razpolago notranjih prostorov. S prihodom slovenske skupine iz Kellerberga je prišlo tudi nekaj drugih dobrih telovadcev in telovadk ter drugih športnikov in spomladi 1946 je oživel v Spittalu razgibano življenje na športnem in telovadnem polju. Telovadci so dobili na razpolago posebno barako, ki so si jo uredili za telovadnico. Ko so prejeli iz lienskega taborišča bradljo in drog, so gojili tudi orodno telovadbo. Telovadbo je obiskovalo 75 moških in 71 žensk poleg ljudskošolske mladine, za katero je bilo obiskovanje telovadbe obvezno.

Ža nogomet je vladalo veliko zanimanje. Gojili so ga med taboriščniki poleg Slovencev še Srbi in Hrvatje. V tem letu je bilo odigranih 9 nogometnih tekem, deloma v taborišču, deloma zunaj njega. Pri nogometu je sodelovalo v tem času 35 igralcev.

Tudi za namizni tenis je bilo veliko zanimanje. Poleg Slovencev so sodelovali zlasti Litvanci in nekaj malega Hrvatje. V mesecu marcu in aprilu 1946 je pododsek organiziral v taborišču, odnosno zunaj njega pet tekem. 22. aprila /.../ je priredil nagradni brzoturnir, ki se ga je udeležilo 39 igralcev. Ta športna panoga bi se gotovo še bolj razvila, če bi bilo na razpolago dovolj igralnih žogic, a kljub temu ga je gojilo v tem času 43 igralcev.

Enake težkoče, kar se namreč žog tiče, so bile pri igri odbojke. Zanimanje za to igro je bilo vseskozi veliko, vendar se ni mogla tako razviti, kakor bi se lahko, če bi imeli dovolj žog. Vendar so bili tudi na tem polju doseženi lepi uspehi.

Najmanj se je v tej dobi razmahnila lahka atletika, ker ni bilo niti primernega prostora niti potrebnega orodja. Pozneje, ko je taborišče dobilo športno igrišče in najnujnejše orodje, si je tudi lahka atletika pridobila ono mesto, ki ji kot 'kraljici športov' pripada.

Šahovska igra, ki sicer ne spada v področje telovadbe ali športa, si je utrdila pot med široke plasti taboriščnikov. 21. aprila 1946 je taboriščni šahovski klub priredil brzo-turnir, pri katerem je igralo 20 najboljših taboriščnih šahistov.

¹⁸³ Prav tam.

Važno vlogo pri mladinski vzgoji je igral mladinski pododsek, ki je imel svoje prostore v 'Children's Recreation Room', ki so ga Slovenci krstili za 'Mladinski dom'. Tu je imela mladina svoje vzgojne in izobraževalne sestanke, predavanja, mladinske igre, tekme itd. Ta pododsek je imel tudi svoj posebni prostor na igrišču, koder je bilo postavljenih nekaj gugalnic mladini v razvedrilo.

V zvezi z mladinskim športnim pododsekom bi bilo omeniti medtaboriščni športno-vzgojni tečaj, ki se je vršil v taborišču Spittal v času od 11.–13. aprila 1946 pod vodstvom Miss Graham. Pri tem tečaju je šlo za to, da bi bilo mladinsko športno vzgojno delo po vseh taboriščih britanskega zasedbenega pasu enotno in kar se da smotrno urejeno. Tečaja se je udeležilo 23 športnikov-vaditeljev iz naslednjih taborišč: Peggez-Lienz, Beljak, Celovec, Weidmannsdorf in Spittal. /.../ sličen tečaj (je bil, op. R. Š.) kasneje tudi v Beljaku in Lienzu.¹⁸⁴

Uspela telovadna akademija je bila tudi ob otvoritvi 'Doma Zmage' junija 1946. Naslednja večja prireditvev – športno-glasbeni festival – je bil v času od 7.–8. septembra 1946 v Spittalu. Prireditve so se udeležili tudi avstrijski športniki (domačini). Športniki so se pomerili v vseh disciplinah: telovadbi, nogometu, atletiki, odbojki, namiznem tenisu ter štafetnem teku skozi mesto Spittal. V glavnem so bili boljši taboriščni športniki. Kot ponavadi so največji uspeh doživeli prav slovenski orodni telovadci, ki so vse navzoče presenetili s posebnimi vrhunskimi vajami.¹⁸⁵

6. oktobra 1946 so organizirali celo 'Malo DP olimpijado' v atletiki, odbojki in namiznem tenisu. Skupno je nastopilo skoraj 200 tekmovalcev.¹⁸⁶

Konec leta, 20. in 22. decembra, sta bili izvedeni dve uspeli telovadni akademiji v Spittalu. Na tej akademiji so sodelovali tudi lienski športniki, ki so se sredi novembra preselili v to 'združeno' taborišče.¹⁸⁷

Naslednja velika športna prireditvev je bila 30.–31. avgusta 1947 v Spittalu. Na prireditvi so sodelovala tudi ostala taborišča s Koroškega in Štajerske. Osrednje tekmovanje se je odvijalo na športnem igrišču Striesnig v samem mestu Spittal, nekaj manjših prireditvev pa je bilo v samem taborišču (odbojka, namizni tenis in šah).¹⁸⁸

Podobno skupno prireditvev vseh taborišč so organizirali od 11.–12. septembra 1947, ponovno v Spittalu. Na prireditvi/športnem festivalu je sodelovalo preko 200 tekmovalcev in spet so največ dobrih rezultatov dosegli Slovenci.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Prav tam, str. 12–14.

¹⁸⁵ Prav tam, str. 14.

¹⁸⁶ Prav tam.

¹⁸⁷ Prav tam, str. 15.

¹⁸⁸ Prav tam.

¹⁸⁹ Prav tam, str. 15.

ŠT. VID OB GLINI

Del Slovencev, ki je bil konec junija 1945 iz Vetrinja preseljen v Št. Vid na Glini, se je tamkaj hitro privadil na nove razmere in se tudi »športno organiziral«. Največ zaslug za uspešno organizacijo je imel nekdanji telovadec Ivan Boh.

Prvo telovadno akademijo na prostem so pripravili 19. avgusta 1945. Na akademiji so nastopili otroci in izbrana vrsta telovadcev iz Lienza pod vodstvom Iva Kermavnerja. Ker so imeli v Št. Vidu le bradljo, so telovadci skušali poiskati drugo orodje v tamkajšnji šoli, ki je bila spremenjena v bolnico, a niso imeli uspeha. So pa tam našli »žrd« in sami naredili primerna lesena stojala in tako obiskovalcem predstavili poleg vaj na bradlji tudi vaje na drogu. Naslednjo telovadno/športno akademijo so organizirali kot nekakšno žalno komemoracijo ob preselitvi taborišča v Kellerberg. Tudi tukaj se je slovenska skupina v glavnem ukvarjala s telovadbo in odbojko. 26. februarja 1946 so v tamkajšnji gledališki dvorani pripravili telovadno akademijo z različnimi prostimi in gimnastičnimi vajami. Poleg moške vrste je prvič nastopila tudi izbrana ženska telovadna vrsta, ki je nastopila na več orodjih. Ker se je tudi to taborišče konec leta 1946 preselilo v Spittal, so se tudi ti telovadci priključili tamkajšnjim športnikom.¹⁹⁰

JUDENBURG

V to taborišče se je ob razpustitvi vetrinjskega taborišča preselilo najmanj Slovencev, in ker med seboj niso imeli nikogar, ki bi že imel predhodne izkušnje v organiziranju športne dejavnosti, se je tam ta aktivnost razvijala v zelo omejenem obsegu (le za šolsko mladino). Razmere so se nekoliko izboljšale po prihodu telovadca Frica Natlačena (1946). Podobno kot v drugih taboriščih so tudi tukaj pripravili uspelo telovadno akademijo, ki so se je poleg beguncev udeležili tudi meščani – prireditev je potekala v tamkajšnji mestni dvorani. Poleg samih »judenburčanov« je sodelovala tudi gostujoča ekipa izbranih slovenskih telovadcev iz Spittala pod vodstvom Iva Kermavnerja.¹⁹¹

SKAVTI V TABORIŠČIH

Skavtsko gibanje, ki je bilo že pred vojno zelo razširjeno tudi v Sloveniji, je že kmalu po ureditvi osnovnih razmer v taboriščih dobilo nov delovni zagon. To je bila organizacija, katere osnovni namen je bila vzgoja mladega človeka (red in disciplina, utrjevanje volje in telesa – vaje vzdržljivosti, življenje v zdravem okolju – taborjenje itn.). Prva skavtska organizacija v begunstvu je bila ustanovljena avgusta 1945 v

¹⁹⁰ Povzeto po: Kermavner, *Telovadba...*, str. 17.

¹⁹¹ Prav tam, str. 17–18.

Peggezu pri Lienzu in jo je vodil Ciril Lavrič.¹⁹² Ta podatek je nekoliko vprašljiv. Lienški begunski list *Novice* je 12. 3. 1946 objavil novico, da se v Peggezu ustanavlja skavtska organizacija,¹⁹³ ki je imela potem svoj prvi sestanek – tečaj (za fante) 17. 3. 1946, katerega se je udeležil tudi taboriščni poveljnik in istočasno ustanovitelj skavtstva v Peggezu, polkovnik Beaton iz vrst Unrrinega osebja. Posebna dekliška organizacija skavtinja – planink je bila ustanovljena šele julija 1946. Ker so bili v tem taborišču tudi Rusi, so ustanovili skupno enoto – I. slovanski steg, ki so ga sestavljale 1. in 2. slovenska četa ter 3. ruska četa, priključili pa so mu kot 4. enoto še slovensko četo v Spittalu. Po ukinitvi lienškega taborišča (novembra 1946) in preselitvi beguncev v Spittal so se vse skavtske čete združile, pridružili pa so se jim še dve krdeli volčičev (najmlajših, v starosti 6–12 let), skupina roverjev (fanti od 17. leta naprej) in skavtinja. Njihov stegovodja je postal prof. Alojzij (Slavko) Zupan, kot duhovnega vodjo so pritegnili Janeza Rovana in nekatere druge, predvsem učitelje. Spomladi 1946 so svojo skavtsko četo ustanovili tudi v taborišču Liechtenstein pri Judenburgu. Tudi angleške zasedbene oblasti, Unrra in Mednarodna organizacija za begunce (IRO) so bile dokaj naklonjene tej organizaciji, saj so bili skavti tudi v Angliji zelo priljubljena organizacija. Nasploh se je v taboriščih poznal angleški vpliv – skavti so na kapah nosili angleške skavtske značke in bili tudi vključeni v angleško skavtsko organizacijo British Boy Scout. Otrokom so priskrbeli šotore, obleke (predelane vojaške obleke), opremo za kampiranje, dodatno hrano, ustrezno literaturo in jim omogočili tudi taborjenje ob bližnjih jezerih. Lienški skavti so avgusta 1946 taborili ob Tristaškem jezeru, špitalski skavti pa so istega meseca taborili na Goldecku in na severni strani Millstatskega jezera v Dellachu. Poleg taborjenja so imeli skavti tudi svoje redne sestanke, predavanja, vadili in imeli javne nastope po taboriščih, hodili na izlete itn. Na praznik svojega skavtskega patrona, sv. Jurija (28. aprila 1946), so lienški skavti pripravili veliko slovesnost z mašo, kresom in kratkim sporedom za obiskovalce na obrežju Drave – prireditve so se udeležili tudi predstavniki taboriščne uprave.¹⁹⁴

Najpomembnejši dogodek I. stega je bil »jamboree«, taborjenje ob Belem jezeru / Weisser See od 9.–19. septembra 1947, ki ga je vodil Humar. Ob tej priložnosti so izdali tudi posebno brošuro *Tabor I. slovenskega stega skavtov*. Izdajali so tudi svoje glasilo *Scout*. 1. številka izšla oktobra 1946 v Peggez-Lienzu, članki so bili večjezični, urednik je bil ves čas Stanko Meršol, izhajal pa je občasno vse do

¹⁹² Ivo Jevnikar, *Slovenski skavti v taboriščih, Mladika* (Trst), 1985, št. 4, str. 45–47 (dalje: Jevnikar, *Skavti...*).

¹⁹³ V letnem poročilu za šolski leti 1944/45 in 1945/46 je na str. 13 podatek, da je bila 1. slovanska skavtska četa ustanovljena 13. marca 1946, in sicer iz enega voda Slovencev in enega voda Rusov. 8. aprila naj bi sem mu pridružila še dva voda pripravnikov, 5. maja 1946 pa so ustanovili 1. slovanski skavtski steg, ki so mu pripadali: dve četi izvidnikov, trije vodi volčičev v starosti do 12 let in dva voda roverjev od 17.–23. leta. Vseh skavtov / dijakov je bilo 72, vodil jih je »groupscoutmaster« Alojzij Zupan.

¹⁹⁴ Jevnikar, *Skavti...*, str. 45–47.

leta 1949. Drugi list, ki so ga izdajali skavti, je bil *Izvidnik – obir*, ki je bil manjšega obsega in je izhajal še bolj neredno kot *Scout*.¹⁹⁵

Kot učne pripomočke za priprave na izpite so izdali tudi razne razmnoženine (za izpit III. reda 1946 v Lienzu, II. reda 1946 v Spittalu in I. reda 1947 v Spittalu). Predvsem so bili nekateri otroci navdušeni nad ustanoviteljem skavtov Baden Powlom. Tako je komaj 12-letni stegovodja Stanko Meršol prevedel iz angleščine njegov življenjepis (nekaj strani besedila).¹⁹⁶ Izdali so tudi tri številke *Skavtske knjižnice* – št. I. (16 str.) in II. (87 str.) leta 1946 v Peggezu (obe v nakladi 150 izvodov). Št. III. je izšla v Spittalu leta 1947 (33 str., naklada 150 izvodov).

O tem, da imamo opraviti z dokaj resno organizacijo (pa čeprav so to bili v glavnem otroci!), nam priča tudi ohranjeno uradno potrdilo o opravljenem izpitu – Prva pomoč. Najprej se je moral kandidat skavt-rover Valentin Meršol udeležiti tečaja/predavanj o prvi pomoči, ki je trajal od 22. 11. 1947 – 15. 3. 1948 (po dve uri tedensko, teorija in praksa), predaval je taboriščni zdravnik dr. Valentin Meršol (oče kandidata). Tečaj je potekal kar v prostorih taboriščne bolnišnice (praksa!). Svoje znanje je moral kandidat praktično pokazati na posebni prireditvi v taboriščni gledališki dvorani (»predstava« je bila 28. 2. in 4. 3. 1948). Izdano potrdilo, ki sta ga podpisala predavatelj dr. Meršol in vodja skavtov v taborišču Spittal Alojzij Zupan, je potrjevalo, da je kandidat seznanjen z vsemi skavtskimi pravili (Scout's Book of Rules) glede prve pomoči (člen 452 in 485), in s tem je dobil tudi pravico do nošenja posebne značke prve pomoči.¹⁹⁷

Občasno so prirejali svoje »skavtske večere«, ki so se jih udeleževali predstavniki angleške uprave in številni begunci. Večer, ki je ponavadi trajal več kot eno uro, je želel predstaviti celotno skavtsko aktivnost in je potekal pod geslom »Bodi pripravljen!« Program je obsegal naslednje dejavnosti: budnica, jutranja gimnastika, govor stegovodje, skavti odhajajo na pionirska dela, polaganje 3. reda, dogodek kuharja, prva pomoč, skavtski kvartet, jamboree, volčiči, pred taborna zabava, komandant obišče tabor.¹⁹⁸

V celoti je bilo v to organizacijo vključenih preko 200 fantov (zaradi velikega zanimanja je bila starost sprva omejena le na fante od 15.–16. leta, kasneje pa so se lahko vključili tudi mlajši in starejši letniki) in okoli 100 deklet (v starosti od 9.–16. leta). Prvi slovanski steg je bil vključen tudi v Svetovno skavtsko organizacijo, in sicer v okviru posebne »D.P. Division«, ki je imela svoj sedež v Münchnu, vodil pa jo je do razpusta (30. 6. 1950) John R. Monnet. Prav tako so se predstavniki I. slovanskega stega udeležili tudi mednarodnega Jamboreeja v francoski okupacijski coni v Avstriji, navzoče je v francoščini pozdravil že omenjeni Stanko Meršol.¹⁹⁹

Prvo večjo krizo je begunsko skavtsko gibanje doživelo že v letu 1947, povsem

¹⁹⁵ Prav tam.

¹⁹⁶ Pisni odgovori na anketo R. Š. – dr. Stanko Meršol.

¹⁹⁷ Potrdilo. Dokument iz arhiva dr. Valentina Meršola, kopije v arhivu R. Š.

¹⁹⁸ Prav tam. Ohranjeno je vabilo za prireditev, ki je bila 28. 2. 1948, zvečer.

¹⁹⁹ Pisni odgovori na anketo R. Š. – dr. Stanko Meršol.

pa je zamrlo z letom 1949, ko se je velika večina beguncev preselila v prekomorske države in potem tam nadaljevala s to tradicijo skavtskega druženja.²⁰⁰

Slika 22: Skupina skavtov na izletu
(Fotografijo je posredoval dr. Jože Rant iz Argentine.)

DOPOLNILNO IZOBRAŽEVANJE

Osnovni namen tovrstnih aktivnosti je bil predvsem – čim bolj zaposliti vse begunce z različnimi aktivnostmi. Ker so bili otroci in mladostniki v veliki meri že »zaposleni« s šolo (in učenjem) in drugimi vzgojnimi aktivnostmi (šport, verska društva, obšolski tečaji itn.), je bilo potrebno poskrbeti predvsem za tiste, ki so bili v taborišču nezaposleni (starejši ljudje, ženske, ki so skrbele za družine, in moški, ki jim je po opravljenem delu ostalo še nekaj »nerazporejenega« časa). Kot predavatelj je taboriščno vodstvo vključilo veliko večino intelligence. Na srečo je bilo med njimi precej samskih, zato so lahko izvajali različne obveznosti preko celega dneva in občasno tudi zvečer.²⁰¹

²⁰⁰ Skavtstvo v begunskih taboriščih, <http://www.s-ssp.po.edus.si/home/joze.fabcic/sk-az/sko7.html> (datum dostopa: 19.12.2005)

²⁰¹ Ustna izjava Nevenke Sommeregger, Alojzija Luskarja in Ivana Matka avtorici leta 1993.

PREDAVANJA

VETRINJ

V tem zasilnem taborišču je kljub njegovi začasnosti vendarle bilo izvedenih nekaj predavanj, ki so se jih udeležili številni begunci. Prvo predavanje O našem položaju je imel predsednik NO dr. Joža Basaj 14. junija 1945 (na prostem pred vetrinjskim samostanom).²⁰² Že naslednji dan je imel predavanje vetrinjski župnik J. Mussger, ki je beguncem predstavil zgodovino samostana. Podobno predavanje je imel tudi dr. Rajko Ložar, vendar bolj z umetnostnozgodovinskega vidika.²⁰³

Zadnje predavanje je imel ponovno dr. Joža Basaj, tik pred razpustitvijo vetrinjskega taborišča, 25. 6. 1945. Predavanje je izzvenelo predvsem v bolj moralnem tonu – kot opozorilo beguncem: »*Žavedajmo se, kar bo tuji svet na nas videl, da nas bo po tem presojal. Če bo videl na nas dobro, bo po nas dobro presojal ves slovenski narod.*« Sledili so še trije pomembni napotki: Moli, Delaj, Zaupaj (da bo trpljenja enkrat konec).²⁰⁴

PEGGEZ PRI LIENZU

Že 31. 7. 1945 so se na skupnem sestanku zbrali vsi člani prosvetnega sveta in skupaj pripravili načrt dela. Glavne smernice predavanj je pripravil prof. dr. Franc Mihelčič, ki je vsa področja razdelil na devet skupin (krakov):

- 1) Naravno – medicinski krožek;
- 2) Filozofsko – ideološki krožek;
- 3) Kulturno – zgodovinski krožek;
- 4) Socialni krožek;
- 5) Vzgojni krožek;
- 6) Teološki krožek;
- 7) Pravni krožek;
- 8) Tehniški krožek;
- 9) Kmetško – kulturni krožek.²⁰⁵

Krožke oziroma predavanja so izvajali posamezni izobraženci (v večini so to bili profesorji). Prvotno je bilo zamišljeno, da bi osnovali tudi nekakšno »potujočo skupino predavateljev«, ki bi svoja predavanja izvajali tudi po drugih taboriščih. Vendar je ta zamisel že takoj naletela na nepremostljivo oviro – zaradi omejenega gibanja (le v radiu 10 km!) bi si predavatelji morali pridobiti posebno potno dovolilnico za vsako predavanje posebej. Zato so bili prisiljeni izpeljati le tista predavanja, za katera so imeli v taborišču ustrezne predavatelje. Obvestila o posameznih predavanjih oziroma temah predavanj so redno objavljali v dnevnem

²⁰² France Pernišek, Prosvetno delo v taboriščih v Avstriji, *Zbornik Svobodne Slovenije 1953*, str. 110–124 (dalje: Pernišek, Prosvetno...).

²⁰³ Prav tam, str. 110.

²⁰⁴ Predavanje dr. Jožeta Basaja, *Domovina v taborišču*, št. 35 (25. 6. 1945), str. 1–2.

²⁰⁵ Pernišek, Prosvetno..., str. 110–111.

časopisju (prav tako so bila tu objavljena tudi obvestila o odpadlih predavanjih).²⁰⁶ Večina predavanj je potekala v poznih popoldanskih in v večernih urah (najpogosteje po večernih mašah).

Predavanja so se delila na dve vrsti: 1. splošna – za maso; 2. specializirana – za ožje, posebej izbrane skupine poslušalcev – npr. za inteligenco, za moške in fante, za mladino, za dekleta in žene.²⁰⁷ Prva predavanja so zaradi velikega zanimanja potekala v veliki gledališki dvorani. Teme so bile zelo splošne in nestrokovne, bolj so se navezovala na splošne težave beguncev: od higijene do medsebojnega sožitja, tolerance, nravstvenega življenja beguncev itn.²⁰⁸ Med tovrstna predavanja lahko uvrstimo tudi predavanja, na katerih so predstavili »trenutni položaj v Jugoslaviji«, zlasti politični in gospodarski položaj v domovini. Ta predavanja so bila med najbolj obiskanimi. Kot predavatelji so se zvrstili predvsem vidnejši politični in verski voditelji v taborišču (npr. dr. France Blatnik, dr. Joža Basaj in drugi). Vabilo na enega od teh predavanj: »*Drevi (27. 12. 45, op. R. Š.) ob 8. bo v gledališki dvorani g. dr. Fr. Blatnik predaval o vprašanju: 'Kaj sedaj, ko so zavezniki Titovo republiko priznali?' – Udeležite se zanimivega predavanja, vsaj po eden iz vsake družine.*«²⁰⁹ Dva dni za tem je sledilo »poročilo« o predavanju: »*Izredno velika udeležba pri predavanju g. dr. Blatnika pretekli četrtek je pokazala, kako zelo si taboriščniki žele jasne in odkrite besede o dnevnih dogodkih. Jutri ob pol 5. pop. bo v dvorani zopet tako zanimivo predavanje, na katerem bo govoril poznan slovenski govornik. Vabljeni so vsi taboriščniki, še posebno pa moške in fantje.*«²¹⁰

Specializirana predavanja, ki so bila namenjena predvsem izobražencem, so bila redno ob sredah zvečer. Prvo predavanje z naslovom Razvoj organizmov je bilo na sporedu 30. 1. 1946.²¹¹ Teme, ki so jih obravnavali kasneje, so bile zelo specializirane, npr.: mehanizem, svet atomov, izumrla bitja, razvoj organizmov, tehnika v naravi; s področja politike (materializem, demokracija, odnos politika-cerkev), verska vprašanja (znanost in vera, liberalizem in krščanstvo, o brezboštvu, načelnost in značajnost, krščanska družina), socialna tematika (socialna vprašanja, zasebna lastnina, vrednostne lestvice) itn. Kot predavatelji so večkrat nastopili: dr. Žagar, prof. M. Jeglič, dr. F. Mihelčič, Ciril Lavrič, p. Fortunat, prof. A. Luskar, dr. F. Blatnik, F. Pernišek in drugi.²¹²

Predavanja za moške in fante so potekala ob četrtnih. Predavanja so bila po tematiki (naslovih) precej podobna tistim za izobražence, le s to razliko, da so bila podana manj strokovno. Bolj je bila v njih poudarjena vloga moškega (moža)

²⁰⁶ Prav tam.

²⁰⁷ Prav tam.

²⁰⁸ Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 2001.

²⁰⁹ Važno predavanje, *Novice*, št. 153 (27. 12. 1945).

²¹⁰ *Novice*, št. 155 (29. 12. 1945).

²¹¹ *Novice*, št. 23 (28. 1. 1946). V vabilu so navedene tudi teme bodočih predavanj – 16 po številu, kar nas napeljuje na misel, da so že tudi imeli določene predavatelje za ta predavanja.

²¹² Pernišek, *Prosvetno...*, str. 111.

tako v družini kot v širši družbi.²¹³ Bolj splošne teme pa so bile: oseba in država, politika in njen pomen, pravice katoličanov v državi, krščanska ureditev družbe, osebne pravice človeka itn.²¹⁴

Za moško mladino so imeli tudi posebna predavanja ob torkih v okviru mladinskega odseka. Teme predavanj so bile: vzgojni pomen fantovske družčine, medsebojni vpliv fantovske družbe, fant naj študira socialno vprašanje, boj lenobi, predvsem načelnost, kako gleda fant na svetovno dogajanje, fant nositelj idealizma in veselja in druge bolj splošne teme s področja fizike, astronomije itn.²¹⁵

Zelo zanimiv je bil tudi ciklus posebnih psiholoških predavanj (o vzgoji), ki jih je imel prof. dr. Rudolf Hanželič. Predavanja so potekala od avgusta do novembra 1945, in to kar za tri skupine poslušalcev: za izobražence in za vzgojitelje, ta so bila bolj strokovna in bolj laična predavanja za starše in druge poslušalce. Zaradi velikega zanimanja je nekaj predavanj ponovil tudi v Judenburgu (od 14.–16. novembra 1945).²¹⁶

Izvedli so tudi poseben ciklus vzgojnih predavanj, ki so potekala ob četrtnih. Teme teh predavanj so bile na eni strani vezane na sam vzgojni proces v šoli, družini in širši skupnosti, na drugi strani pa strogo vezana na vlogo cerkve v tem procesu. Teme so bile: bistvo, važnost in odličnost krščanske vzgoje, Cerkev vzgojiteljica, nevarnosti za mladino, spolna vzgoja itn.²¹⁷

V taborišču so organizirali tudi poseben socialni tečaj oziroma serijo predavanj s področja družboslovja: gospodarski liberalizem, moderni kapitalizem, o socializmu in komunizmu, o stanovski ureditvi, o papeški okrožnici »Quadragesimo anno« itn. Tečaj sta vodila msgr. Matija Škerbec in Franc Pernišek. Tečaj je bil v glavnem namenjen delavcem (moškim!).²¹⁸

Med poletnimi počitnicami leta 1946 so izvedli še poseben socialni tečaj za dijake, višješolce in akademike. Podoben tečaj so izvedli tudi naslednje leto (1947) v Hohenburgu pri Spittalu.²¹⁹

SPITTAL NA DRAVI

V tem taborišču se je zelo poznalo, da je odšla večina izobražencev v Peggez. Tako v letu 1945 sploh niso imeli predavanj, v letu 1946 pa so skupno organizirali vsega

²¹³ Zlasti moramo imeti pred očmi strukturo beguncev, ki so bili skoraj 100-odstotno katoličani.

²¹⁴ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 111.

²¹⁵ Prav tam. Opazna je velika razlika med spoloma. Medtem ko je bilo moškim namenjenih več vrst tečajev, predavanj itn., je bilo tovrstnih predavanj za ženske zanemarljivo malo. Vse je bilo v znamenju katoliškega gledanja na vlogo in položaj ženske – njeno mesto je predvsem v družini.

²¹⁶ Prav tam, str. 111.

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Prav tam, str. 112.

²¹⁹ Prav tam.

13 predavanj – od tega jih je bilo kar sedem s področja vzgoje. Skupno se je teh predavanj udeležilo od 100–300 beguncev.²²⁰

Podobno kot v Peggezu so imeli tudi redne tedenske sestanke za fante. Na teh sestankih so obravnavali predvsem moralno-vzgojne teme. Večino teh predavanj so imeli taboriščni duhovniki, zato ne preseneča, da je bil poudarek prav na vlogi cerkve v družbi. Sestankov se je udeleževalo od 50–100 fantov.²²¹

ŠT. VID OB GLINI

Glede na majhno število beguncev tukaj niso organizirali specialnih predavanj, temveč le nekaj splošnih predavanj, ki so se jih udeležili begunci obeh spolov. Teme nekaterih predavanj so bile: o trenutnem položaju v svetu, o begunski problematiki, o demokraciji itn. Pripravili so tudi poseben cikel vzgojnih predavanj, ki so se jih udeležili predvsem starši in vzgojitelji.²²²

TEČAJI

Tečajji so bili zamišljeni predvsem kot dodatno izobraževanje beguncev, zlasti tistih, ki izobrazbe sploh niso imeli (predvsem kmečko prebivalstvo), in kot dodatno za tiste, ki so sicer že imeli neko določeno izobrazbo, pa so si želeli znanje dopolniti oziroma razširiti. Praviloma so se lahko na tečaje prijaviли vsi odrasli begunci ne glede na spol. Vendar je za nekatere tečaje (npr. zadružni) vendarle bilo že vnaprej mišljeno, da se zanje prijavijo le moški.²²³

Zlasti prvi dve leti (1945–1946) se je zelo občutilo pomanjkanje ustreznih učbenikov, zato so mnogi tečajniki kmalu obupali, ker niso mogli slediti pouku. Še dodatno so se pokazale velike težave pri pouku tujih jezikov – predvsem so imeli tečajniki zelo pomanjkljivo znanje slovenske slovnice, zato so le s težavo sledili posameznim lekcijam.²²⁴

PEGGEZ PRI LIENZU

Zadružni tečaj

Tečaj je potekal od 24. aprila do 8. julija 1946, in sicer štirikrat tedensko, zjutraj. Da je bil tečaj resnično zamišljen dovolj strokovno, govori tudi dejstvo, da so za tečaj natisnili celo posebna skripta.²²⁵ Program tečaja je obsegal naslednja poglavja:

Poglavje o predhodnikih današnjih zadrug – dr. Joža Basaj;

²²⁰ Prav tam.

²²¹ Prav tam.

²²² Prav tam.

²²³ Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 2001.

²²⁴ Prav tam.

²²⁵ Obsegala so 21 str. besedila in 3 strani vprašanj za ponavljanje oziroma utrjevanje snovi.

Poglavje iz zgodovine združnega gibanja – dr. Joža Basaj;
Poglavje o organizaciji zadrug – Lovro Jan;
Poglavje o vrstah kmetijskih zadrug na Slovenskem – dr. Joža Basaj;
Poglavje iz združne ideologije – dr. Ludovik Puš.²²⁶

Tečaja se je udeležilo skupno 72 beguncev, prevladovali so moški poslušalci. Tudi njihova starostna sestava je bila zelo pestra, od 21.–52. leta starosti. Prav tako je bila zelo pisana sestava poklicev – od delavcev, kmečke mladine do obrtnikov, trgovcev in celo izobražencev.²²⁷

Knjigovodski tečaj

Tečaj se je začel spomladi 1946 (od 26. marca do konca septembra 1946), in to dvakrat tedensko (ob torkih in četrtek zjutraj po eno uro). Ker za ta tečaj ni bilo primernih skript (učbenikov), je bilo delo precej oteženo. Večinoma je potekalo v obliki predavanj, ki so si jih tečajniki zapisovali. Zaradi velikega števila prijavljenih so ga razdelili na tri oddelke:

- združni knjigovodski tečaj – vodil ga je Franjo Sfiligoj;
- obrtniški knjigovodski tečaj – vodil ga je Jože Lekan;
- knjigovodski tečaj za izobražence – vodil ga je Jože Mavrič.

V vsaki skupini je bilo od 15–20 udeležencev.²²⁸

Tečaj slovenske stenografije

Tečaj je bil namenjen predvsem odraslim²²⁹ izobražencem in obrtnikom, ki so si želeli pridobiti dodatno znanje. Prijave za tečaj so začeli zbirati že 25. aprila 1946 pri taboriščni knjižničarki. Da bi se lahko tečaja udeležilo čim več poslušalcev, so jim dali celo možnost, da sami povedo, kdaj bi lahko obiskovali predavanja, ki naj bi bila praviloma dvakrat tedensko (ob ponedeljkih in četrtek).²³⁰ Prvotno je bil določen datum za začetek tečaja 2. maj, vendar so ga morali zaradi volitev v taborišču premakniti na 6. maj 1946 – trajal je do konca oktobra 1946. Predavatelj Stanko Masič je sproti pripravljajl gradivo za tečaj, pri delu pa mu je pomagal prof. Fran Novak, ki je prevajal posamezna poglavja iz nemškega priročnika. Sprva se je za tečaj prijavilo 29 tečajnikov, ob začetku tečaja pa se je število nekoliko dvignilo – na 33 udeležencev. Vendar so nekateri spet kmalu obupali, tako da je tečaj dokončalo le 17 udeležencev.²³¹

²²⁶ Dr. Puš je že pred vojno predaval ta predmet na kmetijski šoli na Grmu pri Novem mestu in je bil priznan strokovnjak na tem področju. Prav tako se je z združništvom strokovno ukvarjal dr. Basaj (predvsem kot politik).

²²⁷ Pernišek, Prosvetno..., str. 113.

²²⁸ Prav tam, str. 113–114.

²²⁹ Za dijake je bil organiziran poseben tečaj v počitniškem času. Letna poročila I.–IV.

²³⁰ *Novice*, št. 96 (25. 4. 1946).

²³¹ Pernišek, Prosvetno..., str. 114.

Jezikovni tečajji

Že ob svojem prihodu v Avstrijo so begunci na lastni koži občutili, kako pomembno je znanje tujih jezikov. Le nekaj redkih posameznikov je tekoče govorilo tuje jezike – še največ so obvladali nemški jezik in nekaj deset posameznikov je obvladalo angleški jezik.²³²

Zaradi izrednega zanimanja taboriščnikov za različne jezikovne tečaje so bili organizatorji celo prisiljeni, da so postavili določene omejitve. Skupno se je namreč prijavilo preko 600 beguncev (za angleščino 246, za nemščino 225, za italijanščino 113, za francoščino 23 in za ruščino 25).²³³ Predvsem so morali organizirati večje število vzporednih tečajev – učence so preprosto razdelili po določenih črkah abecede. »*Da bomo mogli skupine pravilno razdeliti, naj vsak priglašenec izpolni poseben obrazec. /.../ Ne bo mogoče obiskovati dveh začetnih tečajev istočasno, pač pa bo omogočeno obiskovati začetni tečaj enega in višji tečaj kakega drugega jezika.*«²³⁴ Končna razdelitev števila začetnih tečajev je bila naslednja: nemščina – 7; angleščina – 5, italijanščina – 2, francoščina – 1 in ruščina – 1 tečaj. Kasneje se je število tečajev nekoliko skrčilo:

- nemščina – 3 tečajji, ki jih je vodil rav. Marko Bajuk;
- angleščina – 2 tečaja, vodila sta jih dr. Zudenig in prof. Vinko Logar (kasneje so dodali še enega, ki ga je vodila dr. Julija Pajman);
- italijanščina – 1, vodil ga je dr. Kajetan Gantar;
- francoščina – 1, vodil ga je prof. Roman Pavlovčič.²³⁵

Skupine so štele od 15–30 udeležencev, tečajji so potekali dvakrat tedensko ob različnih urah. Ker je občasno prišlo tudi do »izpada« posameznih ur, so le te praviloma nadomeščali ob drugih terminih.²³⁶

Poleg začetnih tečajev so organizirali tudi dva nadaljevalna tečaja angleščine, ki sta ju vodila člana angleške taboriščne uprave, John Corsellis in Strachan.²³⁷ Ker v tem času skoraj nihče še ni pomislil na izselitev v Južno Ameriko, še ni bilo večjega zanimanja za pouk španskega jezika.²³⁸ Za nekaj redkih posameznikov je tečaj organizirala dr. Julija Pajman – tečaj se je začel 3. oktobra 1946 in je trajal približno en mesec.²³⁹

²³² Večino teh je angleška vojaška uprava takoj vključila v svoje delo – kot prevajalce oziroma posrednike med njimi in begunci.

²³³ *Novice*, št. 12 (16. 7. 1945), str. 2.

²³⁴ *Novice*, št. 13 (17. 7. 1945), str. 2.

²³⁵ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 114.

²³⁶ Vse spremembe so bile najavljene v taboriščnem dnevniku *Novice*. Ure so ponavadi odpadle zaradi prezaposlenosti posameznih predavateljev, ki so sicer redno poučevali tudi na šolah.

²³⁷ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 114.

²³⁸ Zanimivo, da so *Novice* 20. 9. 1946 objavile naslednje 'povabilo': »*Zakaj se učimo špansko? Zato, da bi bili pripravljeni, če bi se nam bilo treba seliti v južno Ameriko, kjer je španščina občevalni jezik.*«

²³⁹ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 114.

Zavzetost tečajnikov je bila izredno velika. Za nekatere jezikovne tečaje so v taboriščni tiskarni natisnili tudi posebne jezikovne učbenike (skripta), kar je slušateljem precej olajšalo učenje. Poleg učbenikov so v taborišču natisnili tudi nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar, medtem ko je npr. angleške slovarje pomagal priskrbeti John Corsellis (direktno iz Anglije).²⁴⁰

Šoferski tečaj

Resnično se sliši nekoliko nenavadno, da so v taborišču Peggez organizirali tudi šoferski tečaj. Zaradi velikega zanimanja so morali zapovrstjo organizirati kar tri tečaje, ki so potekali od septembra do decembra 1946 (tretjega zaradi preselitve taborišča že v Spittalau). Tečaj je bil sestavljen iz dveh delov, teoretičnega in praktičnega (vožnje z avtomobilom, vendar šele po uspešno opravljenem teoretičnem izpitu).²⁴¹ Predhodno so morali vsi prijavljeni bodoči vozniki opraviti tudi zdravniški pregled. Kot študijsko gradivo so izdali tudi strokovni učbenik: Rajmund Danko, *Opis avtomobila in predpisi o vožnji*, UNRRA šoferski tečaj D.P.Camp Peggetz, Peggez Lienz 1946 (ima kar 4+122 str., naklada 380 izvodov).²⁴²

Strokovni tečaji za kandidate za mojstrske in pomočniške izpite

Tečaji so bili organizirani aprila in maja 1946, in sicer za krojače, čevljarje, mizarje in kovinarje. Tečaji so potekali ločeno po posameznih panogah, vsi pa so morali predelati tudi skupne predmete, kot so: blagoznanstvo s tehnologijo, knjigovodstvo, strokovno (tehnično) risanje in poznavanje »obrtnega zakona«. Tečaj se je zaključil s pisnim izpitom, nato pa so morali kandidati posebni komisiji predložiti tudi svoje izdelke, ki jih je ocenila strokovna komisija. Predloženi izdelki so bili tudi javno razstavljeni v nedeljo 19. 5. 1946 v baraki št. 2.²⁴³ Po uspešno opravljenem pisnem delu izpita in po predložitvi »primerne izdelka« je komisija izdala posebne mojstrske oziroma pomočniške diplome.²⁴⁴

Tečaja za bolniške strežnice in zdravstvene pomočnike

Oba tečaja sta bila organizirana predvsem zaradi pomanjkanja tovrstnega osebja v taborišču. Ker sta bila tečaja zamišljena kot 3-mesečna, je bilo število udeležencev omejeno. Za bolniške strežnice so sprejeli le pet kandidatk (dekleta, ki so imela

²⁴⁰ Več podatkov je v poglavju o šolskih knjigah.

²⁴¹ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 114. Zaradi varnosti je bila praktična vožnja omejena le na vožnjo okoli garaž.

²⁴² J. Arnež, *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji*, Ljubljana 1999 – navaja na str. 269 še en učbenik z enakim naslovom in obsegom 56 str. Ker R. Podhorsky te knjige ne beleži, je možno, da je knjiga izšla v dveh delih in bi bil to le I. del učbenika.

²⁴³ *Novice*, št. 115 (18. 5. 1946).

²⁴⁴ Ustna izjava duhovnika Ivana Matka avtorici leta 1993.

končano osnovno šolo in so bila stara nad 20 let). Za zdravstvene pomočnike pa so sprejeli osem oseb (prav tako starejših od 20 let in s končano osnovno šolo). Tečaj je bil sestavljen iz teoretičnega in praktičnega pouka, ki je potekal v okviru šolske poliklinike, ambulante in taboriščne bolnice. Glavna »duša« obeh tečajev je bil dr. Valentin Meršol. Večino učne snovi so si udeleženci obeh tečajev morali zapisovati v zvezke, saj drugega ustreznega študijskega gradiva niso imeli na razpolago.²⁴⁵

Poučni tečaj za pritrkavanje

Na prvi pogled gre za nekoliko neobičajen tečaj, vendar se je zanj prijavilo kar 60 učencev. Morda je na prijavo nekoliko vplivalo tudi vzpodbudno povabilo: »*Ena najlepših slovenskih posebnosti je lepo pritrkavanje ob cerkvenih slovesnostih. Poskrbimo, da ne izumre. 1. jan. 1946 po večernicah se zberimo vsi, ki nas veseli pritrkavanje v bar. 28. Dogovorili se bomo, kako naj se uredi pouk v tej umetnosti. Pridejo naj fantje od 12 leta naprej, če že kaj znajo ali ne. Če nas bo veliko bo več skupin. V taborišču bomo poskrbeli dovolj glasna zvonila; dobrega učitelja pa že imamo! Glavni namen bo izučiti mojstre za bodoče potrebe slovenske zemlje. Ne zamudite.*«²⁴⁶

Zaradi velikega zanimanja so organizirali kar tri tečaje po 1–2 uri tedensko. Zaradi lažjega izvajanja tečaja je A. Gaber celo pripravil poseben učbenik *Slovenski pritrkovelec*.²⁴⁷ Učence je poučeval A. Gaber s pomočnikoma Snajderjem in Langerholcem. Namesto zvonov so uporabljali prirezane železniške tračnice, ki so bile obešene na vrvi.²⁴⁸

SPITTAL NA DRAVI

Zaradi pomanjkanja ustreznih strokovnjakov za določena strokovna področja so v tem taborišču organizirali samo jezikovne tečaje, in sicer za naslednje jezike: angleščino, nemščino, francoščino, češčino in španščino.

a) Angleščina

Že v letu 1945 (od julija do januarja 1946) so organizirali dva začetna trimesečna tečaja, ki ju je vodil Hugo Kern. Oba tečaja je obiskovalo povprečno okoli 20 posameznikov. Podoben tečaj, tretji, je bil organiziran tudi v letu 1946 (od januarja do novembra), obiskovalo pa ga je kar 54 posameznikov. Večina je študij nadaljevala v okviru dveh nadaljevalnih tečajev, ki so ju vodili predstavniki angleške taboriščne uprave: Adler, Mearns in Bill Wright.²⁴⁹

²⁴⁵ Ustna izjava Nevenke Sommeregger (1993) in dr. Tineta Meršola (1995) avtorici.

²⁴⁶ *Novice*, št. 156 (31. 12. 1945).

²⁴⁷ 1. izd. Lienz 1946 (25 str., A 5); 2. izd. Spittal 1947 (50 str., A 5).

²⁴⁸ Ustna izjava duhovnika Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

²⁴⁹ Pernišek, Prosvetno..., str. 114.

Sredi leta 1948 je začel s posebnimi trimesečnimi tečaji dr. Stanko Kociper (v štirih skupinah), ki je za svoje tečajnike pripravil tudi poseben učbenik (skrip-ta), ki ga je natisnila tamkajšnja begunska tiskarna. Ti tečaji so se vrstili vse do začetka leta 1949, ko jih je predavatelj moral opustiti, ker je prevzel redni pouk na tamkajšnji gimnaziji.²⁵⁰

b) Nemščina

Za pouk nemščine so skupno organizirali tri začetne in en nadaljevalni tečaj. Začetni tečaj je obiskovalo okoli 150 beguncev, v nadaljevalnega pa se je vpisalo le okoli 20 posameznikov.²⁵¹

c) Francoščina

Zaradi majhnega števila prijavljenih so organizirali samo en tečaj, ki ga je obiskovalo 15 posameznikov.²⁵²

č) Češčina

Ker so ob razpisu za pouk tujih jezikov dali beguncem proste roke, da se lahko prijavijo za kateri koli jezik, se jih je, nekoliko presenetljivo, kar 14 prijavilo tudi za tečaj češčine. Zanje so organizirali trimesečni začetni tečaj, ki je potekal dvakrat tedensko po dve šolski uri.²⁵³

d) Španščina

Večje zanimanje beguncev za španščino se je pojavilo šele v letu 1947, ko se je že začelo govoriti o možnosti preselitve vseh beguncev v Argentino. Prvi tečaj so pripravili že poleti 1947, in sicer v povsem novi obliki poučevanja – preko taboriščnega radijskega ozvočenja, da bi se lahko tečaja udeležili vsi begunci, ki bodo to znanje potrebovali. Tečaj je vodil salezijanski duhovnik dr. Franc Blatnik. Za ta namen je predavatelj sestavil tudi poseben učbenik *Učimo se španščino*, ki so ga natisnili v tamkajšnji tiskarni.²⁵⁴ Vsa učna snov je bila razdeljena na 16 lekcij in je udeležence seznanila predvsem z osnovnimi besedami, ki jih bodo potrebovali za osnovno komunikacijo v novem okolju.²⁵⁵

V letu 1948 so organizirali kar pet tečajev, ki jih je vodil šolski nadzornik

²⁵⁰ Prav tam.

²⁵¹ Prav tam.

²⁵² Prav tam, str. 114–115.

²⁵³ Prav tam, str. 114.

²⁵⁴ Učbenik je bil malega (A 5) formata in je obsegal 98 strani (R. Podhorsky). Po drugem viru – J. Arnež, Slovenski begunski... – naj bi imel celo 146 strani.

²⁵⁵ Pernišek, Prosvetno..., str. 115.

Aleksander Majhen. Tečaj je bil zamišljen na nekoliko bolj zahtevni stopnji in so se ga udeležili predvsem izobraženci. Pouk je potekal približno en mesec, in to trikrat tedensko. Tečaji so bili organizirani v maju, juniju, avgustu, oktobru in novembru. Povprečno je bilo v vsakem tečaju po 30 slušateljev.²⁵⁶ Bolj »zasebne« narave je bil osmi tečaj španščine, ki ga je v letu 1948 pripravil Albin Breznik – v glavnem so tečaj obiskovali njegovi prijatelji in znanci (okoli 10).²⁵⁷

V šolskem letu 1948/49 je postala španščina tudi obvezen šolski predmet, tako v ljudski šoli kot v gimnaziji. Na obeh stopnjah je španščino poučeval Aleksander Majhen,²⁵⁸ ki je posebej za šolske potrebe pripravil tudi učbenik *Španščina* – žal je izšel le 1. zvezek s 13 lekcijami.²⁵⁹ Za potrebe šole in tudi za splošno rabo so ponatisnili tudi *Slovensko-španski slovar*, ki ga je sestavil Ivan Pekolj, in prav tako njegov učbenik *Španska vadnica*.²⁶⁰

LIECHTENSTEIN PRI JUDENBURGU IN TROFAIACH PRI LEOBNU

Razmeroma majhna skupina Slovencev v tem taborišču je bila neverjetno željna znanja, saj so organizirali kar štiri tečaje angleščine, tri tečaje nemščine in en tečaj ruščine. Po preselitvi taborišča v Trofaiach (spomladi 1948) so organizirali samo še tečaje španščine.²⁶¹

a) Angleščina

Prvi tečaj angleščine se je začel 7. avgusta 1945 in ga je vodil Ratko Šušteršič. Temu tečaju so sledili še 3 tečaji (29. 10. 1945; 5. 3. 1946; 28. 11. 1946), ki sta jih vodila Franc Zupan in Russonova. V povprečju se je vsakega tečaja udeležilo okoli 15 slušateljev.²⁶² Tečajniki so imeli na razpolago tudi dva pomožna učbenika. Prvega je priredil predavatelj F. Zupan (po Sauerju) – *Vadnica za angleški jezik*, drugega pa je sestavil Alfred Fischinger – *Nemška vadnica za samouke*.²⁶³

b) Nemščina

Skupno so v letih 1945 in 1946 izvedli kar štiri tečaje nemščine. Prvi se je začel že 26. 7. 1945, drugi 15. septembra 1945 (oba je vodil Franc Zupan), tretji 15. januarja

²⁵⁶ Prav tam.

²⁵⁷ Prav tam.

²⁵⁸ Učenje je potekalo v dveh oblikah: redno in dodatno v obliki tečajev.

²⁵⁹ Veliki format (A 4), 30 str. Učbenik so s pridom uporabljali tudi na tečajih za odrasle.

²⁶⁰ Gre za 2. izdajo, prvič sta obe deli izšli že leta 1947 v Brixnu.

²⁶¹ Pernišek, Prosvetno..., str. 115. Več zapisov o različnih tečajih je tudi v Žakljevih Dnevnikih 1945–1948.

²⁶² Prav tam.

²⁶³ Oba učbenika sta bila natisnjena v tamkajšnji tiskarni leta 1946. Zlasti drugi je bil zelo obsežen, imel je kar 200 strani velikega formata.

1946, četrti 26. novembra 1946 (ta dva je vodil Alfred Fischinger). Vsi štirje tečaji so trajali po tri mesece, udeležilo se jih je okoli 30 slušateljev.²⁶⁴

c) Ruščina

Tečaj so samoiniciativno organizirali kar sami begunci, in to med šolskimi počinicami leta 1946. Za poučevanje so prosili ruskega begunca, profesorja Orlova, ki se je tega poučevanja lotil zelo resno in predvsem s srcem. Za svoje slušatelje je pripravil posebne vaje in berila. *»Ko smo jezik že dovolj razumeli in z vsako vajo bolje poznali besedišče, je profesor dolgočasno slovnico obogatil s poezijo ruskih mojstrov in zapomniti smo si morali nekaj verzov. Vse to pa se je zelo hitro končalo: nekdo nas je pri poveljujočem častniku obtožil, da smo ruski vohuni. Svetoval nam je, da zapustimo tečaj. Profesorju Orlovu je to strlo srce: dvakrat je bežal pred komunizmom in zdaj ga je nekdo obtoževal, da vohuni za Sovjetsko zvezo. Od tega udarca si ni več opomogel; postal je potr, vzeli so mu prav to, kar mu je največ pomenilo. /.../ Na dan vseh svetih se je obesil. Žanj se je pot končala.«*²⁶⁵

č) Španščina

Tečaj španskega jezika so organizirali po preselitvi taborišča v Trofaiach, in sicer v letu 1948. Tečaj je vodil Avgust Clemente,²⁶⁶ ki je za ta tečaj pripravil tudi poseben učbenik *Praktični tečaj španskega jezika*.²⁶⁷ Tečaja se je udeležilo okoli 40 slušateljev.²⁶⁸

ŠTUDENTI – VISOKOŠOLCI V GRADCU

V begunskih taboriščih so se poleg otrok, ki so potrebovali osnovno šolsko izobrazbo, znašli tudi številni visokošolci, ki jim je vojna preprečila nadaljevanje študija. Že med vojno se je nekaj študentov umaknilo iz Slovenije/Jugoslavije in na različnih univerzah (predvsem italijanskih – Bologna, Padova, Rim) nadaljevalo začeti študij. Posamezni študenti so živeli skoraj v vseh taboriščih, razumljivo, da jih je bilo največ tam, kjer je bilo največ beguncev – v Lienzu in v Spittalu. Nekateri so bili tam s svojimi starši oziroma sorodniki, veliko pa je bilo tudi takšnih,

²⁶⁴ Pernišek, Prosvetno..., str. 115.

²⁶⁵ Šoukal, Ptice..., str. 144. To je v begunski spominski literaturi edini znani primer samomora!

²⁶⁶ Zanimivo je, da se je predavatelj kot samouk naučil španščino šele v taborišču – očitno je lahko s pridom uporabil svoje predhodno znanje klasičnih jezikov.

²⁶⁷ Učbenik je natisnila spittalska begunska tiskarna. V spominskem članku o A. Clementeju (*Duhovno življenje*, 1991, št. 10/11, str. 544) je naslov učbenika nekoliko spremenjen: Vadnica španskega jezika.

²⁶⁸ Pernišek, Prosvetno..., str. 115.

ki so se umaknili sami. Tako so se npr. v taborišču v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan) študenti celo povezali v posebno skupino in v njej pogosto razpravljali o svojih možnostih nadaljnjega študija.²⁶⁹ Ker je bilo v britanski okupacijski coni dovoljeno, da se begunci lahko oddaljijo od taborišča le za 10 km, je bilo za te pogovore še toliko več možnosti.

Rešitvi »študentskega problema« je bila naklonjena tudi taboriščna uprava, predvsem FAU (Friends Ambulance Unit), ki je v taboriških skrbela za vzgojo in izobraževanje, zlasti njen zastopnik John Corsellis, ki se je zavedal pomena neprekinjenega študija. Težave so bile predvsem v tem, da mnogi študenti niso imeli s seboj ustreznih dokumentov in potrdil o opravljenih izpitih in da avstrijske oblasti sprva niso priznavale veljavnosti maturitetnih spričeval, ki so bila izdana v taboriških (Lienz in Spittal). Sam Corsellis zapiše: »Skušam priti v stik z vsemi mogočimi oblastmi, da bi omogočil našim študentom nadaljevanje njihovega študija v Gradcu, na Dunaju, Inomostu ali Padovi – a nihče ne ve, kdo je za to pristojen.«²⁷⁰ To kaže na še vedno zelo slabo urejene šolske razmere v Avstriji, ki se prav zaradi navzočnosti več deset tisoč beguncev na njenem teritoriju nikakor ni mogla gospodarsko in pravno urediti. Od vseh načrtovanih možnosti nadaljnjega študija se je na koncu tehtnica nagnila v korist Gradca, čeprav je bilo tudi to mesto zaradi zaključnih vojnih operacij precej porušeno in je potrebovalo temeljito obnovo. Nekako je prišlo do srečnega naključja, da sta to rešitev podprla tako britanski Rdeči križ kot Unrra, predvsem njen direktor za Štajersko, polkovnik Hall. Našli so dovolj prostora za skupno 350 študentov (250 iz angleške in 100 iz ameriške cone), kar je bilo bistveno več, kot je bilo evidentiranih študentov (samo v Lienzu jih je bilo 47, v preostalih dveh taboriških pa še nadaljnjih 76).²⁷¹ Prvi uradni sestanek vseh evidentiranih bodočih študentov, ki ga je vodil J. Corsellis, je bil 24. 7. 1945. Navzoči so bili tudi predstavniki iz taborišč Spittal in Anras. Na sestanku so izvolili poseben odbor, ki bo zastopal interese študentov. Sestavljali so ga: Jože Jančar (neke vrste predsednik), Maks Šah, Tone Kompare, dr. Angel Kalin, Roza Malovrh, Lado Hudić (za Hrvate) in Vlado Zaruba (za Ruse). Ves naslednji mesec je odbor zbiral in urejal potrebne dokumente, vsi študenti pa so morali predložiti tudi po tri fotografije, ki so jih potrebovali za izdajo novih dokumentov.²⁷² Ob tem so tudi med ostalimi taboriščniki potekale posebne zbiralne akcije prostovoljnih prispevkov (v Spittalu so zanje nabrali 5000 S (šilingov), kar je bilo v tistem času kar precej denarja).²⁷³ Navkljub občutnemu znižanju šolnin na graški univerzi je vpisnina za posameznega študenta še vedno znašala 12.000 Rm (Reichmark – k temu je treba prišteti še stroške za knjige/literaturo in druge potrebe). Po taboriških

²⁶⁹ Metod Milač, Spomini na študentovsko taborišče v Avstriji, *Zaveza*, št. 19 (dec. 1995), str. 82–87 (dalje: Milač, Spomini...).

²⁷⁰ Corsellis, O Slovencih ..., str. 75–76.

²⁷¹ Prav tam, str. 79.

²⁷² Akademiki, *Domači glasovi* (Spittal), št. 44 (25. 9. 1945), str. 2.

²⁷³ Obračun slovenske karitativne pisarne ... za leto 1947. Original se nahaja v arhivu dr. Valentina Meršola, kopija v arhivu R. Š.

so celo ustanovili posebne zbiralne odbore, ki so vse zbrane prispevke nato poslali v Lienz, kjer je delovala posebna pisarna akademskega odbora (v okviru slovenske taboriščne pisarne v baraki I/1 – vsak dan od 10.30–12. ure).²⁷⁴

V Lienških *Novicah* je bil 7. 11. 1945 objavljen poziv/obvestilo vsem akademikom, da je Vojaška vlada iz Celovca poslala uradno sporočilo vsem taboriščem, naj sestavijo dokončen seznam vseh interesentov. Vsi, ki nameravajo resno študirati, naj se nemudoma prijavijo v pisarni britanskega RK (baraka II). V istem pozivu je tudi opozorilo, da bo vojaška vlada vse, ki se ne bodo resno lotili študija, poslala nazaj v matično taborišče. Veljale so le osebne prijave interesentov, transport za odhod je bil predviden že čez en teden.²⁷⁵

Število študentov je vseskozi nekoliko nihalo, predvsem ker so si nekateri našli svoja zasilna prebivališča izven taboriščne skupnosti. Ohranjeni seznam, ki je datiran z letom 1946(?),²⁷⁶ vsebuje poimenski seznam 62 študentov in 12 študentk. Večina jih je bila iz Ljubljane oziroma bližnje okolice. Od teh jih je kar 22 študiralo medicino, 16 pravo, 15 tehniko, 13 jih je obiskovalo filozofsko fakulteto (umetnostno zgodovino, literaturo, zgodovino, filozofijo), dva arhitekturo in po eden montanistiko in agronomijo. Med študenti so bili tudi štirje, ki so se pripravljali na doktorat (trije iz prava in eden iz teologije). Med študenti je bilo tudi nekaj glasbenikov, ki so študij nadaljevali na glasbeni akademiji. V naslednjem letu (1946) so se prvotni skupini priključili tudi tisti, ki so maturirali na begunskih gimnazijah (v Lienzu in Spittalau). Spet se je ponovila zgodba evidentiranja študentov in zbiranja ustreznih dokumentov. Skupni seznam (za vsa taborišča) je bil odposlan v Gradec 1. 9. 1946, bodoči študenti pa so odšli na pot 20. septembra. Prav ta skupina, ki je živela dalj časa med begunci, je tudi po odhodu v Gradec ohranila več stikov z matičnimi taborišči. Tako je špitalski *Taboriščnik* kar dvakrat zapored objavil anonimno pismo študenta iz Gradca (15. in 21. 11. 1946) – poročal je o razmerah v Akademskem domu, o uspehih pri študiju, o pomanjkanju denarja (kar v resnici zveni kot prošnja za novo denarno pomoč!), o delovanju pevskega zbora, o številnih obiskih tujih gostov (ki so vedno prijetno presenečeni ob uspehih, ki jih doživljajo prav slovenski študenti – urejenost, dobre ocene) itn.²⁷⁷

Kljub ločenemu bivanju v posebnem študentskem taborišču na Hochsteingasse

²⁷⁴ Akademiki (obvestilo), *Novice* (Lienz), 19. 9. 1945, 11. in 12. 10. 1945.

²⁷⁵ Odpotovali so 16. novembra 1945.

²⁷⁶ Seznam akademikov v Avstriji (2 str.). Na prvi strani je nekdo z roko dopisal 1946?. Arhiv R. Š., kopiji izročil dr. Jože Velikonja. Na voljo sta še dva podatka, ki se razlikujeta od tega seznama. 1. Statistika na dan 1. 1. 1947 (NŠA, Zbirka Nande Babnik, fasc. 246, mapa 46) – 124 študentov (103 študenti in 21 študentk) in še dodatnih 12 višješolcev (1 študent in 11 študentk) ter 16 študentov trgovske akademije (12 študentov in 4 študentke) – skupno kar 152 študentov in študentk; 2. V. Klinar, nekdanji graški študent, v svojem članku *Študenti in taborišče*, *Žaveza*, št. 23 (1996), str. 86, zapiše: »V graškem taborišču, ki je bilo ustanovljeno konec leta 1945, je bilo daleč nad sto slovenskih študentk in študentov. Po ohranjenih seznamih jih je bilo v letu 1949, to je v času prve emigracije v Ameriko, še 73, seznam iz leta 1950 pa imenoma navaja 104 študente emigrante.«

²⁷⁷ V obliki odlomkov iz pisma.

37 so študenti ohranjali tesne stike s sorodniki in prijatelji v begunskih taboriščih, bolj ali manj redno so prejeli begunske časopise in med njimi preživeli tudi večino počitniškega časa (predvsem zaradi pomanjkanja kurjave v Gradcu).

V vseh taboriščih so se begunci dokaj pristrčno poslovlili od svojih bodočih študentov. Ohranjen je opis poslovilne slovesnosti v taborišču Kellerberg, ki so jo pripravili v zahvalo za vso pomoč kar študenti sami, in sicer klavirski in godalni koncert. Večina študentov se je predhodno zbrala že v Celovcu in so potem skupaj nadaljevali vožnjo z vlakom do Gradca. Novodošle študente so najprej začasno naselili v Keplerschule, kjer so bili tako bivanjski prostori kot sama prehrana izredno slabi. Tisti, ki so imeli nekaj lastnih denarnih sredstev, so si pomagali po svoje – v bližnji gostilni. Metod Milač, eden izmed študentov, opisuje svoj sprejem na univerzo takole: *»Na univerzi smo bili sprejeti ustrežljivo, kot se za take institucije spodobi. Kljub težavam z nemščino za nekatere od nas, smo vedno našli razumevanje in pomoč. Tako je opis potekel brez težav. Tudi pri izbiri predavanj ni bilo zadržkov, saj je bil sistem študija več ali manj določen že naprej. Tu ni dosti izbire, ne pri predmetu ne kdo bo predaval. Manj pozitiven je bil naš odnos do Studentenschaft. Nekajkrat so poskušali nekateri njihovi študentje uradniki ponemčevati naša imena, kar seveda ni vodilo v kolegialno razmerje in je obujalo mučne spomine na komaj preteklo dobo. Na splošno pa je bilo med študenti dobro razmerje. Nikdar v življenju se nismo toliko rokovali kot prav na univerzi v Gradcu. V protokol vsakega srečanja in razgovora je spadal stisk roke in uvodni pozdrav 'Herr Kollege.' Menda stara tradicija.«*²⁷⁸

Na stalno lokacijo – v Studentenlager Hochsteingasse – so se študenti preselili po božiču 1945. Taborišče je vodila Margret Jaboor. Ker so bili v taborišču študenti različnih narodnosti (predvsem jih je bilo veliko iz srednje in vzhodne Evrope, od teh je bilo prav Slovencev največ), si je vodstvo taborišča vseskozi prizadevalo, da bi se študentje čim prej medsebojno spoznali, se priučili jeziku in si medsebojno pomagali. Osnovni princip razvrščanja po barakah (po 20 študentov na barako) je bil predvsem razvrščanje po »strokah«, kar je zagotavljalo predvsem večjo usmeritev v sam študij (skupno reševanje strokovnih problemov). Ker je bilo študentk veliko manj, ta strokovna delitev med njimi ni bila možna. Študenti so imeli pravico, da izvolijo svojega predsednika in zastopnika – to je postal Slovenec, medicinec Jože Jančar (tudi vsi naslednji predsedniki so bili iz vrst Slovencev: kemik Polde Čop, jurist Mate Resman in medicinec Maks Rak). Prav tako so imeli študenti tudi svojega duhovnika (najprej je bil to lazarist p. Jože Mejač, za njim pa župnik Janez Hafner in salezijanec Ludvik Žagar).²⁷⁹

Iz ohranjenih poročil papeškega delegata za slovenske begunce v Avstriji in Nemčiji dr. Jožeta Jagodica je razvidno, da je vsaj dvakrat uradno obiskal visokošolce v Gradcu (20. 5. 1947 in 5. 7. 1948 – možno pa je, da je bilo neformalnih obiskov tudi več, saj se je dr. Jagodic pogosto mudil v Gradcu).²⁸⁰

²⁷⁸ Milač, Spomini ..., str. 83.

²⁷⁹ Prav tam.

²⁸⁰ Vzrok njegovih večkratnih obiskov v Gradcu so bila občasna srečanja z različnimi verskimi

Poleg barak, kjer so prebivali študenti, je bila še posebna baraka z veliko študijsko sobo in jedilnico, med obema pa je bila kuhinja. Sčasoma se je tudi prehrana nekoliko izboljšala, zlasti po letu 1949, ko je bila v Avstriji odpravljena racionalizirana prehrana (na karte). Ker je bilo to taborišče neke vrste »vzorčno«, so ga pogosto obiskovali različni visoki predstavniki vojske, politike in različnih dobrodelnih organizacij. Znan je vsaj en primer obiska jugoslovanskega predstavnika (Slovenca, jeseni 1946), ki je študente prepričeval, da lahko nadaljujejo začetni študij v domovini. Ko je med pogovorom padlo tudi vprašanje o usodi vrnjenih domobrancev, je bilo razgovora in obiska konec.²⁸¹

Ves čas obstoja je to študentsko taborišče ohranilo svoj mednarodni videz – predvsem preko kulturnih prireditev, na katerih so posamezni narodi predstavili svoje značilne ples, petje, igre, noše itn. Kulturno-zabavnemu večeru je ponavadi sledil ples, ki so se ga udeležili tudi domači študenti, ki so sicer imeli prepoved obiskovanja tovrstnih prireditev s strani tamkajšnje vojne zasedbene oblasti (slovenski študenti so še naprej ostali pod angleško upravo!). Prav za te »potrebe« je podjetna skupina Slovencev, glasbenikov, ustanovila svoj orkester »Baby Kapelle«, ki je igral predvsem moderno plesno glasbo (največ ameriško). Čeprav so s prodajo vstopnic za te prireditve tudi nekaj malega zaslužili (za potrebe študija in za prehrano), je bila njihova dejavnost v begunskih (matičnih) taboriščih zelo ostro zavržena kot nemoralna.²⁸²

Slovenska študentska skupina, ki se je z leti številčno nekoliko spreminjala, je vseskozi veljala kot izredno marljiva in vztrajna skupna – nihče od vpisanih študentov ni predčasno zapustil študija. Še celo kasneje, ko so se nekateri že preselili v prekomorske države (po letu 1948), so se vračali nazaj v Gradec, da so tam opravili še zadnje izpite. Prav tako je največ slovenskih študentov dobilo mednarodne štipendije, ki so jim omogočile nadaljnji študij v ZDA in v Kanadi. V veliki meri so se za slovenske študente zavzele tudi nekatere dobrodelne organizacije, predvsem Liga slovenskih katoliških Amerikancev, ki je delovala v New Yorku, vodil pa jo požrtvovalni pater Bernard Ambrožič.²⁸³

Iz ohranjenega Obračuna Karitativnega odbora za visokošolce v Gradcu z dne 1. 1. 1948, ki ga je sestavil predsednik tamkajšnjega odbora, sta razvidna priliv in poraba zbranih sredstev.

Prejemki:	S (šilingov)
1. Saldo blagajne 1. 1. 1947	13.947.45
2. Karitativna pisarna, nabirka v Spittalu	5.000.00

predstavniki, ki so prihajali iz Dunaja, ki je ležal v sovjetski okupacijski coni – sam je imel le dovolilnico za gibanje po angleški okupacijski coni. Šlo je za prenašanje uradnih dokumentov in denarja za delovanje njegove misije. *Folium Officiale*, št. 1–3 (1948), str. 12–22, in št. 1–2 (1949), str. 10–13. Tudi v: Jagodic, *Mojega življenja...*

²⁸¹ Milač, *Spomini...*, str. 84.

²⁸² Prav tam, str. 85–86.

²⁸³ Prav tam, str. 87.

3. Dar asist. pontif. v Rimu	23.000.00
4. Razni dohodki	1.707.75
Skupaj prejemki	43.457.20

Izdatki:	S
1. Za vpisnino na univerzi	26.206.50
2. Nakup živil – krompir	3.651.60
3. Podpora posameznikom	860.00
4. Razni izdatki	1.001.60
5. Izguba pri zamenjavi šilingov	7.825.00
6. Saldo blagajne 31. 12. 1947	3.912.50
Skupaj izdatki	43.457.20

Pod obračunom je še naslednje pojasnilo: »*Akademiki v Grazu so prejeli že v letu 1946 toliko podpore za naprej, da jim razen zbirke v Spittalu centralna pisarna ni poslala v letu 1947 nikakega prispevka. Poleg tega je poslala Assistenza Pontificia iz Rima za nje potom p. Prešerna visoko podporo.*«²⁸⁴

Študenti v Gradcu so izdajali tudi svoje glasilo *Slovenska misel*. Izšli sta le dve številki: prva je izšla 8. 12. 1945, druga (zadnja) pa 20. 1. 1946, obe na osmih straneh. Prav v 2. številki sta tudi članek »Podoba slovenskih akademikov« in podatek, da se je »72 mladih odločilo za študij na univerzi«, kar dodatno potrjuje našo trditev.

Že pred tem pa je skupina študentov, ki se je po vojni zatekla na južno Tirolsko, v Anras, izdala 6 številk svojega glasila *Slovenec v Tirolah*. (Prva številka je izšla 15. 7. 1945; zadnja, dvojna številka 5/6, pa 21. 10. 1945, že na 28 straneh. Članki so sicer nepodpisani, vendar je številne med njimi zagotovo napisal tamkajšnji novomašnik Vladimir Kozina.)²⁸⁵

Nekaj študentov se je odločilo za nadaljevanja študija tudi na italijanskih univerzah. Tako se jih je kar 70 vpisalo na univerzo v Bolgnoi (večinoma so bili iz italijanskih begunskih taborišč), večje število bogoslovcev pa je nadaljevalo svoj študij na »Ljubljanski bogoslovni fakulteti«, ki jo je v Praglii pri Padovi ustanovil papež Pij XII. (julija 1945). Rektor te fakultete je postal prof. prelat dr. Alojzij Odar, tajnik pa dr. Jože Prešeren, sčasoma pa so se profesorskemu zboru priključili nekdanji ljubljanski profesorji. Fakulteta je delovala vse do preselitve beguncev v prekomorske dežele.²⁸⁶

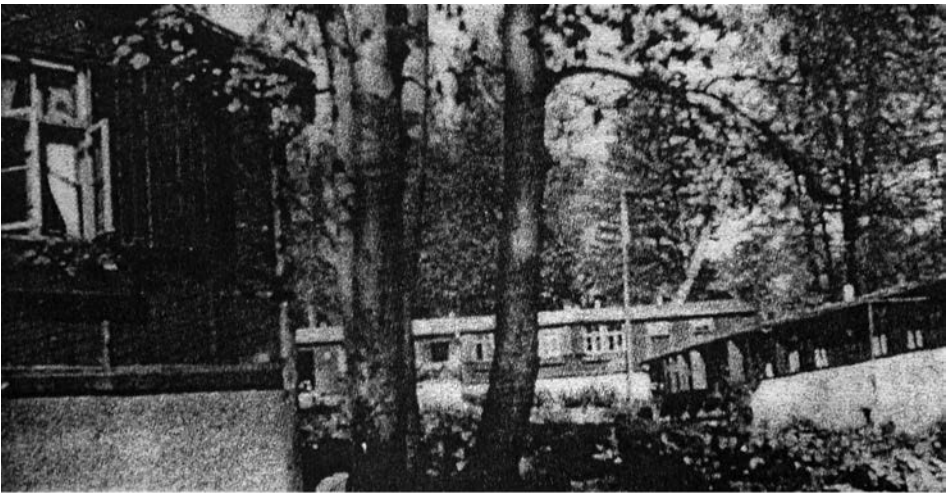
²⁸⁴ Dobrodelnost za slovenske begunce v Avstriji. (Dokument ima 10 str.) Arhiv dr. Valentina Meršola, kopije v arhivu R. Š.

²⁸⁵ Več podatkov o tej temi je v zborniku *Pričevanja: Graški zbornik* (Celovec: Ljubljana: Dunaj, 1996) in v prispevku Vladimirja Kozine z naslovom Slovenija, dežela moje radosti in bolečine (podlistek v reviji *Tabor*, BA, v letih 1985–1986).

²⁸⁶ Ustna izjava dr. Jožeta Velikonje avtorici leta 2003.

Slika 24: Pevski zbor Sraka, pevovodja Aleš Šimenc (v Gradcu)
(Vir: Metod M. Milač, *Kdo solze naše posuši ...*, str. 257)

Slika 23: Študentsko taborišče v Gradcu, Hochtengasse 38
(vir: Metod M. Milač, *Kdo solze naše posuši ...*, str. 256)

VERSKO ŽIVLJENJE V BEGUNSKIH TABORIŠČIH

Glede na sestavo beguncev, ki so maja 1945 zapustili domovino, lahko z veliko gotovostjo zapišemo, da so bili le-ti večinoma verni. Poznani so primeri, da so nekateri župniki – predvsem z Dolenjske – sami organizirali umik svojih vernikov.¹ Tako se je v taboriščih med več tisoč begunci znašlo tudi 132 slovenskih duhovnikov: 80 iz ljubljanske škofije, 18 iz mariborske; 34 redovnikov iz obeh škofij: 14 salezijancev, 9 cistercijanov, 5 frančiškanov, 2 jezuita, 2 lazarista, 1 kapucin in 1 dominikanec. Poleg slovenskih duhovnikov je bilo tudi nekaj hrvaških (30) in nemških duhovnikov in redovnikov (Volksdeutscherji 38).² V cerkvenem oziru so bili vsi ti duhovniki pod jurisdikcijo narodnega delegata papeške misije za jugoslovanske begunce v Avstriji in Nemčiji, mons. dr. Jožeta Jagodica, ki ga je na to mesto 16. 1. 1946 imenoval takratni papež Pij XII.³ Med begunci v Avstriji so se znašli tudi trije jugoslovanski škofje: ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, sarajevski nadškof dr. Ivan Šarić in škof iz Mostarja, frančiškan pater Joso Garić, ki pa niso bili pod jurisdikcijo narodnega delegata, marveč so bili »eksemptni«.⁴

Večina beguncev je pričakovala, da bo skrb za begunce prevzel škof Rožman, ki je že 5. 5. 1945 zapustil svojo škofijo (Ljubljano) prav z namenom, da pri angleških oblasteh poskrbi za sprejem in nastanitev beguncev, ki so se takrat že pripravljali na odhod.⁵ Prav okoli tega Rožmanovega dejanja so se že takrat in tudi kasneje izražala različna mnenja. To njegovo odločitev so zagovarjali in podpirali predvsem njegovi ožji sodelavci na škofiji. Pred končno odločitvijo je Rožman sklical stolni kapitelj in se z njim posvetoval, kaj naj naredi. Ta mu je svetoval, naj sprejme povabilo celovške škofije in se vsaj za nekaj časa umakne na varno v tujino.⁶

¹ Tudi kasnejši škof Anton Vovk v svojih spominih zapiše: »*Odkrito moram zapisati, da bega duhovščine v toliki meri verniki niso mogli razumeti. V premnogih očeh so bili tudi duhovniki krivi, da so bežali tudi civili. Vsaj propaganda je tako govorila. Na 'piko' so vzeli verniki zlasti gospode, ki so preje večkrat govorili o mučeništvu, sedaj so pa odšli. Kdo je pa vedel, kaj bo? Mirno rečem: Mnogi bi res lahko ostali, nekateri bi pa morali iti, ko so ostali.*« Anton Volk, *V spomin in opomin*, Ljubljana 2003, str. 44.

² Jože Jagodic, *Mojega življenja tek: spomini*, Celovec 1974, str. 267 (dalje: Jagodic, *Mojega življenja...*).

³ Dr. Jagodic je na tem mestu zamenjal jezuita p. Jakoba Žibertta, ki je zaradi bolehnosti zaprosil za predčasno razrešitev.

⁴ Jagodic, *Mojega življenja...*, str. 267.

⁵ Prav tam, str. 245.

⁶ V teh obsodbah škofovega bega je bil izredno oster dr. Metod Mikuž: »*Žakaj je potem-*

Na poti so ga spremljali kanonik Kraljič, domobranec – bogoslovec Gaber, sestra Liza (gospodinja) in šofer Nande Babnik. Nekaj dni je ostal kot gost na škofiji, nato je 1. 7. 1945 nadaljeval pot proti zahodu, v Anras na Tirolskem, kamor se je zateklo tudi nekaj politikov, študentov in drugih beguncev. Od tu je škof Rožman večkrat obiskal tudi begunce v taboriščih, najprej Peggez, ki mu je bil najbližje. Kmalu so mu to dejavnost angleške oblasti prepovedale in ga celo »internirale« na celovski škofiji (neke vrste hišni pripor, saj se je moral vsak dan javljati na angleškem vojaškem poveljstvu). Vsekakor je škof Rožman sodil med tiste begunce, ki jih je jugoslovanska vlada večkrat zahtevala nazaj, ker se je nahajal na seznamu vojnih zločincev.⁷

Funkcija narodnega delegata je bila izredno pomembna, saj je dr. Jagodic deloval povsem neodvisno od krajevnih škofov (eksemptem ordinarij) in bil neposredno odgovoren za svoje delo le papežu oziroma njegovim službam. V zvezi z njegovim delom je nastajala tudi izredno pomembna dokumentacija (arhiv) – vodil je npr. rojstne, krstne, poročne in smrtne knjige, izdajal razne dekrete o delu, poročila o vizitacijah po taboriščih itn.⁸ Z večjo (ali manjšo) naklonjenostjo so narodnega delegata »spoštovali« tudi poveljniki taborišč in mu določili posebno pisarno (sobo), kjer je lahko sprejemal posamezne begunce. Dovoljeno mu je bilo, da je prisostvoval pouku verouka v šoli in opravljal v taborišču tudi verske obrede, procesije itn. Zaradi racionalizirane porabe bencina za »osebne potrebe«, so mu šli na roko tudi pri dobavi bencina, saj je bila njegova temeljna naloga, obiskati prav vsa begunska taborišča v Avstriji in v Nemčiji. Vendar te svoje zadolžitve zaradi danih razmer ni mogel v celoti realizirati. Ker ni mogel dobiti uradnega vizuma za

*takem bežal škof Rožman iz Ljubljane? Ne iz praznega strahu, ne iz napačnega prepričanja, da ga bo od partizanov doletela kazen pač zato, ker je katoliški škof, pač pa, ker je začutil in vedel, da ga bo spričo njegovega dokazanega in jasnega sodelovanja z okupatorji in domačimi izdajalci njegov lastni, tudi verni slovenski narod klical na odgovor. Tega odgovora in kazni se je škof zbal. Zapustil je slavno škofijsko stolico sv. Maksimiljana, /.../ skrb in strah za lastno življenje sta bila močnejša. In kaj je bolj prav? Ostati ali bežati? In kaj bi bilo edino v skladu z njegovim škofovskim dostojanstvom? Ostati, ali bežati? Beže zločinci in zato škof ne bi smel bežati, če bi ne bil zločinec.« O nepravih duhovnikih, *Koledar*, str. 198. V: Jakob Kolarič, *Škof Rožman*, III. del., str. 412–413, 814 (op. 18).*

⁷ Na sodnem procesu proti Rožmanu in soobtoženim, ki je potekal v Ljubljani pred vojaškim sodiščem od 21.–30. 8. 1946, je bil »v odsotnosti« obsojen na 18 let prisilnega dela, izgubo državljskih pravic še 10 let po prestani kazni in zaplembo premoženja. Več o tem: Tamara Griesser Pečar, France Dolinar, *Rožmanov proces*, Ljubljana 1996.

⁸ V svojih spominih dr. Jagodic opiše tudi »vsebino« svojega arhiva. Poleg rojstnih, krstnih, zakonskih knjig se tu nahaja kar 69 fasciklov posameznih taborišč, curriculum vitae duhovnikov, dokumentacija cerkvenih društev in organizacij (SDZ, KA, Marijina družba), uradna korespondenca z apostolskim nuncijem na Dunaju, šolske zadeve, spričevala, poročila o izpitih itn. Jagodic, *Mojega življenja...*, str. 285–286. Žal je ta arhiv za večino raziskovalcev nedostopen do leto 2045. Dr. Janez Zdešar, ki je ta arhiv leta 1995 pripeljal v Slovenijo in ga izročil v hrambo Nadškofijskemu arhivu v Ljubljani, je osebno zahteval njegovo klavzuro. Zato nas preseneča, da je pred leti zgodovinarica dr. Tamara Griesser Pečar vendarle dobila dovoljenje, da je lahko pregledala nekaj gradiva o škofu dr. Rožmanu – gl. publikacijo *Slovenija v letu 1945*, str. 128, op. 64.

Nemčijo (navkljub posredovanju Vatikana), ni nikoli uresničil obiska beguncev v Nemčiji. Zato je za področje Nemčije imenoval svojega zastopnika, župnika Franca Šeškarja, ki je obiskoval tamkajšnja taborišča (sedež je imel v Münchnu). Prav tako mu je bilo onemogočeno potovanje v rusko zasedbeno cono, pod katero je spadal tudi Dunaj, kjer se je nahajal apostolski nuncij (najprej je bil to naslovni nadškof mons. Maurilio Silvani – do leta 1947, ko je nenadoma umrl in ga je nasledil mons. Luigi Borrettini). Stike z nuncijem je opravljal preko pošte oziroma s pomočjo zanesljivega kurirja z avstrijskim potnim listom, ki je poleg pisem večkrat varno prenesel tudi večje vsote denarja, ki jih je dr. Jagodic potreboval za kritje stroškov svojega delovanja in za različne pomoči beguncem (šolnine, štipendije, socialno pomoč, hrano, šolske potrebščine).⁹

Dr. Jagodic je poleg svoje uradne pisarne organiziral tudi celo mrežo delujočih duhovnikov oziroma dekanov (delovali so na principu okrožnih načelnikov), ki so bili usklajeni s štirimi zasedbenimi vojaškimi conami. V angleški zasedbeni coni, kamor so spadale vzhodna Tirolska, Koroška in Štajerska, je imenoval naslednje župnike: Leona Kristanca (vzhodna Tirolska), prof. Pavleta Slaparja (zahodna Koroška), Antona Zeca (Hrvat, za mesto Celovec z okolico), Vinka Zaletela (ostala Koroška), p. Jakoba Vučino (Štajerska), p. Emanuela Kisića, pozneje prof. Aleksandra Thiela in župnika Janeza Hafnerja (mesto Gradec), prof. dr. Ivana Žagarja (dijaški dom v Gradcu). Za deželi Salzburg in Gornjo Avstrijo, ki sta bili v ameriški coni, je imenoval prof. p. Jožefa Sabina Štefana, za Linz in okolico Hrvata Petra Fischerja, za Gornjo Avstrijo prof. Jožefa Haltmayerja. V francoski coni, kamor sta spadali severna Tirolska in Predarlška, je imenoval za Innsbruck in okolico prof. Johanna Grieserja, za ostalo Tirolsko in Predarlško pa Štefana Cepetića. Za rusko cono kamor so spadali Dunaj, Nižja Avstrija in Gradiščansko, je bil postavljen prof. dr. Michael Lehmann.¹⁰

Ti dekani so bili zadolženi predvsem za organiziranje dušnega pastirstva po taboriščih in so morali delovati po navodilih narodnega delegata ter mu občasno tudi poročati o svojem delu. Tem potrebam je bil namenjen tudi poseben Uradni list narodnega delegata *Folium officiale*, ki je izhajal v latinščini.¹¹ Poleg uradnega lista je začel izdajati (in urejati) tudi versko glasilo za begunce, in sicer list *Bogoljub v begunstvu/tujini*,¹² ki je izhajal v Tristachu in nato v Spittalu od leta 1946–1950.

Poleg dekanov, ki so bili zadolženi za večji okoliš, so bili za posamezna taborišča imenovani tudi župniki, ki so poleg verske službe poučevali tudi verouk v šoli. Ker se je v nekaterih taboriščih nahajalo večje število duhovnikov (npr. samo v Peggezu jih je bilo 40), so le ti pogosto pomagali tudi župnikom v okolici (zlasti ob večjih praznikih, predvsem pri spovedovanju, saj so se domačini lažje

⁹ Jagodic, Mojega življenja ..., str. 265.

¹⁰ Prav tam, str. 266.

¹¹ Skupno je izšlo 6 števil.

¹² Ime »Bogoljub v begunstvu/tujini« je imelo tudi simbolični pomen. Spominjal je na predvojni verski list *Bogoljub*, ki je v domovini prenehal izhajati.

spovedali pred tujimi župniki kot pred domačimi, ki so jih osebno poznali). V vseh taboriščih so bile za versko dejavnost določene (narejene) tudi posebne kapele, za katere so skrbeli sami begunci. Tudi pri tem so Slovenci pokazali izjemno spretnost – skromne barake so hitro spremenili v lične »važke cerkvice«, kjer se je preko dneva zvrstilo več pobožnosti (maš, procesij). Zlasti ob pomembnejših cerkvenih praznikih je bilo teh prireditev še več in so skorajda dosegle enako svečan izgled kot nekoč v domovini – pogosto je pri bogoslužju nastopal tudi taboriščni pevski zbor (petje litanij). Nekaj cerkvene opreme so izdelali sami begunci v svojih taboriščnih delavnicah, nekaj predmetov jim je podaril narodni delegat (kelihe, monštrance) ali pa so jim to posodje darovali okoliški župniki ali drugi dobrotniki. Po mnenju beguncev je bila najlepša taboriščna kapelica v Spittalu, ki jo je krasila podoba Marije Pomagaj z Brezij,¹³ ki jo je naslikal slikar Jerina.¹⁴

Misija narodnega delegata je delovala tudi izven meja Avstrije, in sicer preko posebnih pomočnikov, ki so opravljali predvsem neke vrste karitativno dejavnost. Tako je v Holandiji od leta 1947 dalje deloval nekdanji Rožmanov šofer in tajnik Nande Babnik. Kasneje je isto delo opravljal tudi v Švici (zbiral je predvsem oblačila in hrano za begunce). V Švici je deloval tudi Ferdinand Kolednik, ki je izpeljal več dobrodelnih akcij za pomoč beguncem.¹⁵

V taborišču Peggez je dr. Jagodic, po ukinitvi organizacije Caritas (s strani angleške vojaške uprave), ustanovil svojo Karitativno pisarno na cerkvenem področju, ki jo je sprva vodil dekan Matija Škerbec, pozneje pa dr. Edvard Vračko. Ta organizacija se včasih imenuje tudi Socialni odbor,¹⁶ saj je bila njena osnovna skrb prav pomoč beguncem, predvsem razdeljevanje oblačil, ki jih je bilo glede na potrebe beguncev vedno premalo – zato je ob teh akcijah pogosto prihajalo do preprirov in celo preteпов za boljši kos oblačil. Pogosto je ob tem prišla do izraza izredna sebičnost posameznikov, ki so si prilaščali oblačila, čeprav jih niso nujno potrebovali (rezerva za hude čase). Najhuje se je dogajalo družinam z večjim številom otrok, ki so oblačila bodisi prerasli ali potrgali (prejemali pa so tudi že ponošena oblačila, zato je bila njihova »uporabna doba« relativno kratka). Predvsem ženske so se pri uporabnosti oblačil izkazale z izredno spretnostjo – same so si prekrojile veliko oblačil in pletenin (jih razdrle in na novo spletle). Da bi ne prihajalo do prevelikih nepravilnosti pri razdeljevanju oblačil, so glavno vlogo ravnodavnika prevzeli vodje posameznih barak, ki so najbolj poznali svoje stanovalce in vedeli (videli) za njihove potrebe. Toda ob še tako pogostih darovih iz tujine je vedno primanjkovalo predvsem posteljnine. Stanje se je nekoliko izboljšalo proti koncu delovanja taborišč, ko se je več taboriščnikov zaposlilo tudi izven taborišča

¹³ Večina kapelic je bila posvečena Mariji, ki so jo begunci imenovali »Kraljica Slovencev in mogočna zavetnica beguncev«. Jagodic, *Mojega življenja...*, str. 275.

¹⁴ Slikar Jerina je med drugim izdelal tudi štiri bakrene »slike«, ki so krasile skupni spomenik (v obliki vaške kapelice) slovenskih beguncev, ki so bili pokopani na lienskem pokopališču. Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

¹⁵ Jagodic, *Mojega življenja...*, str. 267.

¹⁶ Prav tam, str. 273.

in so si lahko s prisluženim denarjem v okoliških trgovinah sami kupili potrebna oblačila. Deloma so temu namenu služile tudi taboriščne obrtne delavnice, npr. za izdelovanje suhe robe – pletarji, ki so svoje izdelke prodajali okoliškimi prebivalcem in si za iztrženi denar nakupili oblačila.¹⁷

Ob zelo uspešni misiji narodnega delegata je vse »prizadete« izredno presenetil dopis dunajske nunciature novembra 1948, ki sporoča, da se s 1. januarjem 1949 misija ukinja. Razlog za ukinitve je bilo dejstvo, da se je že precej beguncev preselilo v prekomorske države, tisti, ki so se še nahajali po taboriščih, pa so prišli pod redno oblast krajevnih škofov. S to odločitvijo so bili nezadovoljni tudi nekateri krajevni škofi, ker bi se jim po novem zelo povečal obseg dela. Zato so predlagali, da bi v njihovem imenu dr. Jagodic še naprej izvrševal svojo službo, vendar Vatikan teh predlogov ni sprejel. Zadnja možnost je bila njegova osebna intervencija v Rimu. Na pot je odšel 3. 12. 1948 in bil na osebni avdienci pri papežu Piju XII. 10. decembra dopoldne. Sprejem je trajal le deset minut in ob tej priliki je dr. Jagodic predal papežu posebno spomenico o nujnosti njegove misije za begunce in mu podaril tudi obsežen album s slikami iz »taboriščnega življenja«. Uspeh te poti/avdience je bil le delen. Proti koncu leta 1948 (za Božič) je prejel dr. Jagodic dopis dunajske nunciature, da ga je papež imenoval za vrhovnega dušnega pastirja jugoslovanskih beguncev v Avstriji. Že pred tem dekretom je dr. Rožman 18. 12. 1948 imenoval dr. Jagodica za vrhovnega dušnega pastirja jugoslovanskih beguncev v Avstriji in ga tako vsaj »navidez« pooblastil, da se lahko begunci še naprej obračajo nanj s svojimi prošnjami in zahtevami. Odgovor iz Rima je prišel za novo leto 1949, in sicer, da se podaljšuje delovanje njegove misije za tri mesece. Tako se je s 1. aprilom 1949 uradno zaključilo delo te papeške misije za begunce.¹⁸

Kraji v Avstriji, kjer so se nahajala taborišča za begunce, ki jih je obiskoval dr. Jagodic, so po abecedi: Admont, Asten, Bergheim, Braunau, Bregenz, Brnca (Fürnitz), Celovec - mesto, Dittersdorf, Dunaj – 8 taborišč, Eisenerz, Feffernitz, Gradec - mesto, Gradec – taborišče študentov, Grödig, Haid, Haiming, Hätting, Hodiše (Keutschach), Judenburg-Liechtenstein, Kapfenberg, Kellerberg, Kematen, Kufstein, Kleinmünchen, Labot (Lavamünd), Lambach, Leoben, Lienz-Peggez, Linz ob Dravi (3 taborišča – 75, 66 in v mestu), Maria Sorg, Murdorf, Puch pri Salzburgu, Ried, Riedenburger, Rotenmann, Saalfelden, Salzburg (hotel Europa, Lehen, Rossittenkaserne), Seebach (bolnišnica), Seewalchen, Seifling, Spittal ob Dravi, Steinfeld, Steinkogl, Steyr, Strass, St. Gertraud v Labotski dolini, St. Johann im Pongau, St. Martin pri Beljaku, Schwanenstadt, Traun pri Linzu, Treffling, Trofaiach, Vöklabruck, Wagner, Waidmannsdorf pri Celovcu (taborišče A B C), Wegscheid, Wörgl. Skupno torej 69 taborišč.¹⁹

¹⁷ Pernišek, Dnevniki I–III; Žakelj, Dnevniki 1945–48.

¹⁸ Povzeto po: Jagodic, Mojega življenja..., str. 287–291.

¹⁹ To je tudi najpopolnejši seznam vseh obstoječih begunskih taborišč v Avstriji, kjer so bili nastanjeni slovenski begunci – v nekaterih je živelo le nekaj posameznikov. So se pa

Med vsemi begunci, ki so bili pod okriljem dr. Jagodičeve misije, je bilo leta 1946:

- okoli 8000 Slovencev – v taboriščih v vseh conah Avstrije okoli 6750, zunaj taborišč okoli 1250;
- okoli 8000 Hrvatov – v taboriščih okoli 6450, zunaj taborišč okoli 1550;
- okoli 85.000 Nemcev (Volksdeutscherjev) – v taboriščih okoli 50.000, zunaj taborišč okoli 35.000;
- okoli 2000 Madžarov.

Torej je bilo vseh beguncev v Avstriji okoli 100.000. Tem se je kasneje pridružilo še okoli 80.000 Nemcev, ki so bili izgnani iz Jugoslavije nekoliko kasneje, tako da je bilo skupno število katoliških beguncev v Avstriji pod njegovo jurisdikcijo kar 180.000.²⁰

Glede na tako veliko število beguncev in taborišč v Avstriji je razumljivo, da je bil delokrog narodnega delegata izredno obsežen (npr. zakrament birme je podelil 3033 osebam, med njimi celo Vuku Rupniku, ki se je po izognitvi predaje Jugoslaviji kot hlapec udingal pri neki verni družini v bližini Anrasa).²¹ Zato je že takoj na začetku zaposlil tudi tajnika, prof. Martina Starca, ki je opravljal predvsem pisarniška dela. Pri svojem delu na terenu je uporabljal tudi »svoj« avto s šoferjem. (Najprej je bil to Franc Skvarča, ki je pripeljal v taborišče kar svoj osebni avto DKW. Ker so mu Angleži pri prehodu čez Dravo odvzeli dokumente, mu jih je moral dr. Jagodic na novo priskrbeti pri lienškem županu. Za njim je to mesto prevzel nekdanji ljubljanski trgovec Jože Verovšek, ki je za vožnjo uporabljal nekdanji Rožmanov avto znamke BMW, s katerim je škof odšel v begunstvo.) Za vsa ta potovanja (gibanje po terenu) je potreboval tudi posebna potna dovoljenja, ki mu jih je izdal angleški major v Lienzu (za delegata in za šoferja). Čeprav je bil dr. Jagodic na splošno dobro sprejet tudi s strani domačih župnikov (avstrijskih), so le ti občasno pokazali precej nenaklonjenosti do beguncev in njihovih aktivnostih izven taborišč. Deloma je to bila posledica slabih izkušenj s Kozaki, ki so bili nastanjeni v nekaterih taboriščih še pred prihodom večjega števila slovenskih beguncev. Predvsem so se Kozaki »odlikovali« s pogostimi kraji in vsesplošnim nasiljem (celo nekaj umorov). Zato so bile v begunskih časopisih pogosto objavljene prošnje (pozivi), naj se begunci lepo obnašajo do svojih sosedov/domačinov in naj ne kradejo na bližnjih njivah.²²

Tudi sicer pogosto naletimo na različne moralne in verske nauke, ki so na eni strani opozarjali na napake in razvade in na drugi strani dajali tolažbo in smisel

njegovih verskih obredov udeleževali tudi katoliki iz drugih držav, če niso imeli ob sebi svojih duhovnikov. Jagodic, Mojega življenja..., str. 268–269.

²⁰ Prav tam, str. 268–269. Iz pregleda ni razvidno, od kod so ti begunci prišli (ali samo iz Jugoslavije ali tudi od drugod).

²¹ Prav tam, str. 281.

²² Na ta način so si nekateri izboljšali taboriščni jedilnik – predvsem so bile pogoste kraje krompirja, celo v času, ko ta še ni bil zrel. O tem v svojih dnevnikih pogosto pišeta tudi Pernišek in Žakelj.

nekaterim dogodkom. Opažamo tudi, da se je to premosorazmerno povečevalo s trajanjem begunstva. Ljudi, ki so vse težje prenašali svojo negotovo usodo, je bilo pač treba nekako potolažiti. Tudi sami letni časi in datumi so še dodatno vplivali na slabo razpoloženje, ki je včasih mejilo že na popoln obup (zlasti majski dnevi, ki so bili vezani na spomin na vrnjene in pobite domobrance – med begunci so bili le redki, ki v tem eksodusu niso izgubili sorodnika, prijatelja ali vsaj sovaščana). Te »potrebe« je najbolj sistematično zadovoljeval verski list *Bogoljub v tujini*, ki ga je izdajal dr. Jagodic. S svojimi prispevki so občasno sodelovali tudi drugi duhovniki (npr. jezuit Vladimir Kos in pater Valentin Bazilij, oba pesnika), od laikov pa pesnik Rudolf Kolarič ali Karel Mauser (tudi pisatelj). Takšne tolažilne misli so se zvrstile pod skupnim naslovom »Bratom in sestram razpršenim po tujini«:

Naš ponos – »Begunci trpimo tudi kot Slovenci. 'Podcenjevali smo se, preslabo o sebi mislimo', ta beseda je padla ob neki priliki zadnji teden v taborišču. Žares: ali nimamo mi marsikakšne lepe lastnosti, zaradi katere nas lahko veliki narodi zavidajo? Poštenje in pridnost, pogum in iznajdljivost, vernost in blago srce? Gojimo te kreposti in potem bodimo kot otroci uboge, pa poštene in častitljive matere, ki jo nad vse spoštujemo in ji delajo veselje: bodimo ponosni na to slovensko mater svojo, pa tudi ona naj bo ponosna na nas.«²³

Tujina in begunstvo – »Tujci in begunci smo. Kaj to pomeni? Žapustili smo dom, o katerem pravi naš pregovor: 'Ljubo doma, kdor ga ima.' Ne smemo od tujcev pričakovati tega, kar po pravici smemo pričakovati od domačih. Doma poznamo ljudi, se prijazno pozdravljamo, drug z drugim sočustvujemo, si v težavah pomagamo. Tujina ima pač srce le bolj za svoje otroke, ki jim je mati. /.../ Begunca se vse ustraši: kdaj bo odšel, nič ne bo dal zaslužiti, samo zajeda nas: te in podobne misli obletavajo domačina. In priznajmo: mi nasproti tujcem večkrat ne bi bili nič boljši, včasih morda še slabši.«²⁴

Naše poslanstvo v tujini – »Vsak človek – od največjega vladarja do zadnjega berača – ima svoje posebno poslanstvo: nalogo, ki naj jo dovrši. Mi, ki verujemo v Boga in Njegovo previdnost, ne smemo prav nič dvomiti, da smo postali tudi begunci po božjem pripuščanju, morda tudi naravnost po božji volji. Tudi za nas bo veljalo: 'Tistim, ki Boga ljubijo, vse pripomore k dobremu,' torej tudi begunstvo. /.../ Težko življenje pa človeka tudi vedno očiščuje in dviga – seveda, če ga prav živi. Kdo bi mogel mirno reči o sebi: nič nimam nad seboj, za kar bi moral delati pokoro? Mislimo malo nazaj: kako smo živeli pred desetimi leti – posamezni in ves narod. Ali ni bilo le vse preveč napuha, lakomnosti, nečistosti – in sedaj imamo veliko priliko, da se vadimo v nasprotnih krepostih.«²⁵

Ob slovesu – Tujina – »Tujina kamor pojdemo, bo za nas nov svet. Mi smo vajeni svojega malega sveta, svojih malih življenjskih pogojev, svojih skromnih razmer. Ker je naša domovina majhna in ozka, smo tudi mi majhni in ozki. Obdajata nas neka tesnoba in strah, kakor otroka, ki se je oddaljil od svoje matere, pa ne ve kam bi se obrnil. /.../ Tujina živi drugačno življenje kot smo ga vajeni mi. Velikanska mesta, veliki industrijski obrati, nepregledne plantaže. V tem svetu se posamezni človek izgubi kot posamezne kapljice, ki

²³ *Bogoljub v tujini* (Triestach), 2, 1947, št. 21 (23. 11. 1947), str. 2.

²⁴ Prav tam, 2, 1947, št. 22 (30. 11. 1947), str. 4.

²⁵ Prav tam, 2, 1947, št. 23 (7. 12. 1947), str. 6–7.

padejo izpod neba v širno morje. /.../ Vendar ne mislimo, da je v svetu vse slabo. Mnogo dobrega in lepega bomo našli in videli tudi v svetu, ako bomo z odprtimi očmi in ušesi opazovali življenje okoli sebe. Toda mi bodimo pametni in se od obojega učimo. Kar bomo videli dobrega, naj nam bo za zgled, to posnemajmo, kar bomo videli slabega, naj nam bo kot živ opomin, kam zabrede človek brez vere in morale. /.../ V tem pogledu naj nam bo tujina velika učiteljica.»²⁶

Ali smo pripravljene na življenje v širnem svetu? – »Ko smo bili po vetrinjski tragediji razseljeni po raznih taboriščih Koroške in Štajerske, se je pričela naša priprava na emigracijo. Pripravljali smo se v duhovnem in materialnem oziru. Veliki močje so se odmaknili od sveta ob molitvi in postu pripravljali na velike dogodke svojega življenja. /.../ Kdor vsa ta tri leta ni lenuharil in je pridno izkoriščal ugodne prilike, za tega lahko rečemo, da je duhovno toliko utrjen in v materialnem oziru toliko pripravljen, toliko močan in toliko oborožen, da bo v svetu lahko vzdržal, pa ne samo vzdržal, ampak tudi napredoval. /.../ Lažje bi v verskem, moralnem in narodnostnem pogledu vzdržali, ako bi se naselili kje skupaj in bi živeli v skupnosti, kot živimo sedaj v taborišču. Toda izgleda, da je božja volja, da se razpršimo po vsem svetu.»²⁷

Naše poslanstvo v tujini – »Ko bomo začuli klic domovine, ki nas bo vabila zopet v svoje naročje, ne preslišimo tega glasu. Še tako veliko blagostanje v svetu naj nas ne premoti, da bi preslišali ta klic. Vrnimo se! Vse, kar bomo v svetu videli lepega in dobrega, ponesimo s seboj! Ponesimo pa s seboj tudi vse, kar bomo v svetu prihranili. /.../ Ako pa temu ali onemu res ne bo mogoče se vrniti, naj pa v tujini pomaga na novo pozidati našo lepo domovino. /.../ Dveh načel pa se držimo! Prvič: Naša katoliška skupnost nad vse! /.../ Drugič: Bodimo globoko interesirani in čutimo se vsak zase osebno odgovorni za skupnost, a ne poslužujmo se skupnosti ne kot sredstvo za obstoj, ne za osebno uveljavljanje. 'Brezimen častnik v štabu, globoko interesiran na stvari, do utrujenosti se ubijajoč za skupnost.' Tako so označili profesorja Tomca! To naj bo naš ideal! Odklanjamo vsako mladinstvo kot škodljivo zmoto. Za nas boj med očeti in sinovi ne sme iti izven meja solidnega tekmovanja za dobro stvar. Držimo veliko na lojalnost, na odgovornost, na skupdržanje! Pred vojsko in med vojsko so se vtihotapile med nas totalitarne metode, verolomstvo, izigravanje; držimo visoko zastavo demokratičnih načinov, ki so bili našim organizatorjem podlaga uspešnega dela.»²⁸

Posebej zanimiva je verska statistika iz spittalskega taborišča, ki nam prikaže pestrost tamkajšnjega taborišča.

»Po veroizpovedi je bilo v novem letu 1950 v taboriščnem seznamu vpisanih:

<i>katoličanov rimskega obreda</i>	<i>1571</i>
<i>katoličanov vzhodnega obreda</i>	<i>28</i>
<i>pravoslavnih</i>	<i>232</i>
<i>luteranov</i>	<i>94</i>
<i>mohamedancev</i>	<i>35</i>
<i>kalvincev</i>	<i>74</i>

²⁶ Prav tam, 3, 1948, št. 23 (6. 6. 1948), str. 7.

²⁷ Prav tam, 3, 1948, št. 24 (13. 6. 1948), str. 5–7.

²⁸ Prav tam, 3, 1948, št. 28 (11. 7. 1948), str. 5.

baptistov

6

ateisti

3

Število Slovencev v taborišču ob koncu l. 1947 še 2862. Ob koncu leta 1948 in v začetku 1949 pa so se odvijali največji transporti v Argentino. Tako je bilo ob koncu l. 1948 v taborišču le še 1959 Slovencev, sedaj pa, ko jih je še v zadnjih mesecih veliko sprejela severna Amerika je število padlo na 861. Izgleda pa, da se bo tudi ta številka močno skrčila do spomladi, ker se morajo vsi tisti, ki so na vidiku za emigracijo, seliti v St. Martin pri Beljaku. Tukaj pa se bodo barake popravile in bodo v njih našli stanovanje taki, ki se iz raznih razlogov ne morejo poslati v daljni svet. Po večini bodo to stari in bolehní ljudje. Koliko bo med njimi Slovencev, je težko predvideti. Sicer smo se pa že kar navadili na mednarodni značaj taborišča. Taboriščna kapela, ki je bila nekoč premajhna, je sedaj že prevelika, čeprav je bila v jeseni skrajšana do drugih vrat. Za sedanje število vernikov, ki hodijo v cerkev, bi bila Edlinška cerkvica zadosti velika. Škoda le, da je tako »daleč« in da jo še vedno uporabljajo Hrovatje, ki jih je kar lepa skupina. Madžari imajo božjo službo v mali kapeli pri stražarnici, protestantje se zbirajo v 19. baraki poleg TBC kuhinje, pravoslavni pa v kapeli ob poti v Edling. Tako je za vse preskrbljeno, če le hočejo iti v cerkev. V letu 1949 je bilo sklenjenih med Slovenci 20 porok. Zakrament sv. krsta je prejelo 35 otrok, zakrament sv. birme okoli 60. Umrlo jih je 11. Zakramentalno življenje je bilo še na lepi višini. Saj je bilo samo v taboriščni (takozvani slovenski) cerkvi razdeljenih 120.500 posvečenih hostij.

Zanimiva in značilna je pa statistika verskega časopisja, po katerem so nekoč taboriščniki tako pridno segali in si ob dobrem čitvu izpopolnjevali svoje versko znanje in utrjevali in poglobljali versko življenje. To pa se je sedaj močno spremenilo. Verski list »Nedelja« je prihajal le v 150 izvodih, čeprav je zelo poceni in ima veliko zanimivega in koristnega branja. Nekatere barake niti ne vedo, da izhaja. Še slabše se je godilo »Bogoljubu«. Le 120 izvodov so ga vzeli taboriščniki, vse drugo je šlo na pošto, večinoma za tistimi, ki ga še v daljnem svetu radi čitajo kot nekoč v taborišču. Zlasti mlajši rod se zanj malo zmeni. Zato pa je bil ob koncu leta tako obupan, da je že mislil iti v pokoj. – Za Mohorjevo družbo se je prijavilo 170 ljudi. – Od drugega čtiva je prihajalo v tab. 220 Koroških kronik in 10 do 15 Naših tednikov ter nekaj nemških časopisov.«²⁹

Kar nekaj begunskih duhovnikov je kasneje ostalo v Avstriji (predvsem na področjih, kjer je živelo večje število koroških Slovencev, katerim so se priključili tudi tisti begunci, ki se niso hoteli preseliti v prekomorske države) in skoraj zgotovo so le-ti s svojim delom tudi pripomogli k temu, da se je slovenska manjšina v Avstriji še bolj okrepila (ohranila?). Med temi duhovniki je bil tudi mons. dr. Jože Jagodic, ki je kot župni upravitelj deloval v več župnijah v okolici mesta Lienz (Amlach, Ainet, Leisach – kjer je tudi pokopan).³⁰

S precejšnjo verjetnostjo lahko zapišemo, da je prav vera na nek način pomagala večini beguncev, da so lažje premagovali udarce usode – na eni strani izgubo doma/domovine in na drugi strani izgubo svojih dragih (vrnjenih domobrancev).

²⁹ Prav tam, 5, 1950, št. 2 (februar), str. 10.

³⁰ Ustna izjava duhovnika Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

Že samo okolje, kjer so se znašli – Vetrinjsko polje in v neposredni bližini stara vetrinjska cerkev, številni domači duhovniki, ki so jih spremljali na poti in živeli sredi njih, pa dokajšnja naklonjenost tamkajšnjih duhovnikov in možnost, da so se lahko tudi po večkrat dnevno udeležili verskih obredov – vse to je vzpostavilo nekakšno obliko kolektivnega žalovanja. V cerkvi so lahko ljudje izražali svojo bolečino in jo delili z drugimi, ob glasni molitvi in ječanju so se zatekali po pomoč k Mariji. Nekateri so to skupinsko žalovanje doživljali kot pravo zdravilo za ranjeno dušo. Posebnost tega žalovanja je bila tudi v tem, da sprva ljudje niso vedeli, ali objokujejo žive ali mrtve svojce. In prav ta negotovost je še povečevala njihovo trpljenje. Pri marsikaterem beguncu se je za hip pojavil celo dvom v Boga, ki je dopustil to tragedijo oziroma je ni preprečil. Svoje trpljenje so primerjali z Jezusovim trpljenjem, zato so pogosto svojo begunsko pot imenovali tudi »begunski križev pot« in upali na srečno rešitev.³¹

Ko obravnavamo področje verskega življenja beguncev, ne moremo povsem spregledati vloge, ki jo je v njihovih očeh imel škof dr. Gregorij Rožman. V lienški cerkvi je občasno maševal in vodil tudi druge pobožnosti. Že 13. maja 1945 je vodil slavnostno romanje beguncev k Fatimski Materi božji v Thurn nad Lienzom, kjer so se vsi skupaj zaobljubili, da bodo v primeru srečne vrnitve v domovino postavili Mariji v čast novo cerkev v Zgornji Šiški.

24. maja 1945 je beguncem namenil tudi posebno škofovsko/pastirsko pismo, da bi jih s svojo besedo tolažil in opominjal na njihove obveznosti. Naslovil ga je »V Gospodu ljubljeni rojaki«. Pismo je sestavljeno iz uvoda, v katerem zapiše: »*Bili (smo, op. R. Š.) prisiljeni zapustiti svojo domovino in se podati na težko pot begunstva. Neumljivi so nam sklepi božje Previdnosti. Verujemo pa, da nas Bog ni poslal na to bridko pot zato, da nas uniči, ampak da nas očisti in utrdi v veri in upanju, nas s skupno grenko usodo s seboj in med seboj poveže v močnejši ljubezni.*«³² Nato sledi osrednji del, ki begunce nagovarja predvsem k strpnosti, vzdržnosti in potrpežljivemu prenašanju vseh tegob begunstva (pomanjkanje hrane, stanovanj, negotovost) – za vse to bodo našli tolažbo v molitvi in prejemanju svetih zakramentov.³³

27. maja 1945 se je škof Rožman v Anrasu udeležil slovesne nove maše bogoslovca Vladimirja Kozine in imel pri tem obredu tudi slavnostni nagovor. Prav v času njegovega bivanja v tej gorski vasici ga je doletela vest o vračanju domobrancev, ki ga je še dodatno potrla. Večino časa je preživel v molitvi in pisanju nabožnih tekstov.³⁴ Tako je v Anrasu napisal molitev »Križev pot z Marijo«, ki jo je V. Ko-

³¹ Povojno prekrivanje pobojev vrnjenih domobrancev s strani jugoslovanske države je to agonijo beguncev spremljalo tudi vsa povojna leta v tujini. Predvsem varljivo upanje, da morda niso mrtvi – ker niso nikdar videli mrtvih trupel, da bi jih lahko dostojno in civilizirano pokopali. Ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003.

³² Filip Žakelj, *Pastirjev glas v tujini*, Buenos Aires 1970, str. 16–19.

³³ Prav tam.

³⁴ Jakob Kolarič, *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa*, III. knj., str. 429–436 (dalje: Kolarič, Škof Rožman...).

zina vključil v svoj molitvenik *Žgodi se tvoja volja*, ki je izšel za svečnico leta 1946. Knjiga je izšla v večji nakladi in so jo uporabljali begunci skoraj po vseh taboriščih v Avstriji in tudi v Italiji.

Po razselitvi vetrinjskega taborišča se je največji del beguncev preselil v Peggez, v neposredno bližino škofa. Zato jih je le-ta obiskal že 1. julija in begunci so mu pripravili slovesen sprejem. Ob tem je imel tudi govor »Brez prelivanja krvi ni odrešenja...« Govor naj bi beguncem vlival upanje za prihodnost: *»Če tudi smo ločeni od doma, vztrajajmo kakor tisti, ki so 3 dni vztrajali in poslušali Njegove čudovito lepe besede. Naj bo pot še tako težka vztrajajmo v zvestobi do njegovih zapovedi, da ne bomo žalili Boga, da drug z drugim potrpiamo in bomo polni dajalne ljubezni pri lajšanju težav svojega bližnjega. Če bomo tako delali, bo Bog nad nami razlil bogastvo svoje ljubezni ob času, ki ga mi še ne vemo.*

Vztrajajmo v skupni molitvi, saj smo se prepričali, da razen Boga nimamo na zemlji prijateljev, ki bi iz ljubezni do nas za nas kaj storili. Kolikor store, store ker jim tako vevajmo njihove koristi, ki pa se ne krijejo vedno z našimi. Z boleščjo v srcu in bridkostjo, ki nas bosta spremljali vse življenje, spoznavamo, da edino Bog, Jezus Kristus misli na nas. On edini ve, kje so naši dragi, kje in kako trpe in umirajo. On nam bo dal svojo tolažbo, če v tej hudi preizkušnji ostanemo stanovitni.

Danes sv. Cerkev obhaja praznik dragocene Krvi našega Žveličarja. V današnjem berilu so (sic!) zapisani 2 besedi, ki kar strašno zvenita: 'Brez prelivanja krvi ni odrešenja.' Dobesedno velja to za Kri našega Odrešenika. Odrešenje ni bilo drugače mogoče kakor, da je božji Sin svojo kri dal v zadoščenje božji pravici. Ker je v preliti Jezusovi krvi naše odrešenje, zato vse naše zaupanje sloni na mukah, v katerih je svojo kri preli. V teh besedah pa tudi moremo razumeti dogodke naše dobe.

Kri se je prelivala, tudi kri našega naroda in se, kakor slišimo iz domovine še tako strahotno preli, da nas srce boli. Naši fantje in možje umirajo deloma pod izreki sodišč, deloma brez njih in s svojo krvjo namakajo našo zemljo. Kako lahko se v naši duši vpricho vsega tega porodi vprašanje: 'O Bog, zakaj dopuščáš vse to?' Tako pravimo ker so pri tem prizadeti naši najdražji, očetje, bratje in sinovi, tisti, na katere je naš narod gradil upanje v lepšo bodočnost. Tóda zakaj ljudje rajši ne vprašajo: 'O Bog, zakaj si dopustil, da je tvoj Sin v strašnih mukah svojo kri preli?' Bog je to dopustil, ker brez prelivanja krvi ni odpuščanja grehov. In tako smemo upati, da bo to prelivanje krvi skupaj z Žveličarjevo prelito krvjo prineslo odpuščanje nam in vsem tistim, ki tako strašno greše. Če vdani v božjo voljo, podprti s Kristusovo milostjo mi vsi tukaj v begunstvu in oni naši tam v domovini svoje trpljenje združimo s trpljenjem Kristusovim in z zasluženjem Njegove presv. Krvi, potem je ta prelita kri tekla in še teče v naše odrešenje, da bo vsaj tisto od nas, kar bo še ostalo, rešeno iz krempljev brezboštva in spoznalo zlohoto brezbožnikov, ki hočejo uničiti vse božje v nas.

/.../ Vztrajajmo v skupni molitvi in medsebojni ljubezni. To nas bo držalo pri Bogu, da bomo mogli kdaj uživati sadove, ki jih ima pripravljene Bog, kateri nam je poslal to

preizkušnjo in da bomo zaradi tega v onostranskem življenju iz vsega srca mogli hvaliti Boga za to svoje begunsko življenje.»³⁵

Popoldne se je škof udeležil še slavnostnega koncerta, na katerem je nastopil begunski pevski zbor. Podoben obisk je škof opravil 7. julija 1945 v Št. Vidu na Glini – tudi »spored« je bil precej podoben kot v Peggezu. Govoril je o odrešilni vrednosti trpljenja. Tretji škofov obisk, ki ga je namenil beguncem v Spittalu, je bil 22. julija 1945. Tudi ta govor je podoben prejšnjima: »Bog vse tolažbe in usmiljenja«. Škof si je po maši ogledal taborišče, predvsem šolske prostore in ambulanto. Tudi tokrat mu je zapel tamkajšnji begunski pevski zbor pod vodstvom dr. Cigana.

Vse te obiske beguncev je škof opravil s svojim avtomobilom in šoferjem Babnikom. Ves javni promet (vlak, avtobus) je bil zaradi vojnih operacij na tem področju (precej porušenih mostov) skoraj zanemarljiv. Zato je dal škof pogosto na razpolago svoj avtomobil tudi za prevoze beguncev (celo za ilegalne prevoze preko meje v Italijo – v prtljažniku avtomobila).³⁶ Zaradi večje »varnosti avtomobila« je pri anraških oblasteh dobil posebno potrdilo, da bo avto služil predvsem za prevoz bolnikov (enkrat se je to celo tudi zgodilo!).³⁷

V to »anraško obdobje« delovanja škofa Rožmana spada tudi posebno poročilo/pismo, ki ga je napisal za papeža Pija XII. in v katerem je zelo nadrobno predstavil vse tedanje dogajanje v Jugoslaviji in na zasedbenem področju v Avstriji (predvsem kaj se dogaja z begunci). Ker sam pred morebitno avdienco pisma ni mogel osebno izročiti papežu, je to nalogo zanj opravil kanonik dr. Kraljič. Očitno sta tako Kraljič kot pismo prešla mejo ilegalno. Pismo naj bi namreč Kraljiču v taborišču Monigo v Italiji izročil neki »gospod Korošec«.³⁸ V pismu nas preseneča predvsem dejstvo, da je v njem dr. Rožman že prav vizionarsko razmišljal o možnosti, da se bodo morali begunci naseliti nekje v Južni Ameriki, in to v času, ko je večina beguncev poznala skoraj kot edino možnost vračanje domov.

Škof Rožman je ostal v Anrasu do srede avgusta 1945. 13. avgusta ga je tam obiskala angleška policija in mu izdala ukaz, da se mora nemudoma preseliti v Celovec. Na pot je odšel že naslednji dan, vendar je prišel na škofijo šele 15. avgusta (zaradi številnih okvar avtomobila – noč pa je škof prespal kar v sanatoriju »Maria Hilf«). V emigrantskem tisku je bilo kar nekaj ugibanj, zakaj so angleške vojaške oblasti zahtevale Rožmanovo premestitev/konfinacijo v Celovec. Da bi to storili iz varnostnih razlogov, je precej nelogično, ker je Celovec precej bližje Jugoslaviji kot oddaljeni Anras. Bolj bi bila logična razlaga, da so se bali, da bi jim škof Rožman ilegalno »ušel« v Italijo in bi zaradi tega imeli še dodatne sitnosti z

³⁵ Zanimivo je, da so cerkveni predstavniki vračanje in pomor domobrancev že takoj po »dogodku« izkoristili v »svojo korist« – predvsem kot kazen za storjeni greh. Zaradi strašne tragedije se je večina beguncev zatekala k molitvi, saj za storjeni zločin nikakor niso našli racionalne razlage.

³⁶ Kolarič, Škof Rožman..., str. 438

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam, str. 439. Ta oseba je skoraj zagotovo Ivan Korošec, ki je poleg Janeza Gruma najpogosteje opravljal tovrstne »podvige«.

jugoslovanskimi oblastmi, ki so nenehno zahtevale Rožmanovo izročitev. Glede samega »varovanja« v Celovcu bi morda še lahko pristali na razlago, da so ga v Celovcu, kjer je bilo precej angleške vojske in vojaške policije, lahko bolj ustrezno izvajali. Redno, enkrat tedensko, se je moral osebno javiti na angleški vojaški komandi.³⁹ Nedvomno pa drži, da so škofa Rožmana opazovali kar z dveh koncev: razen Angležev so ga skrbno nadzirali tudi Jugoslovani. »V dosjeju Rožman je kar nekaj dokumentov, poročil ovaduhov o Rožmanovem bivanju v Avstriji. Pogosto sta se oglašala ovaduha Mane in Sima in iz dokumentov je mogoče razbrati, da je UDBA samo čakala, kdaj bo Rožman odšel iz Avstrije. Spremljala ga je res načrtno, zabeležila je celo njegove sprehode po mestu, ugotovila, da ima v Celovcu na voljo več sob, da mesta brez dovoljenja angleških oblasti ne sme zapustiti. /.../ Nadziranje Rožmana pa je verjetno potekalo tako, da je bil pri policiji v kakšni službi za emigracijo in Cerkev kdo neposredno odgovoren zanj, pisal poročila, sam pa imel vrsto ovaduhov, ki so škofa spremljali. Med gradivom je mogoče najti celo poročila Udbinega sodelavca Miloša, ki je bil dolgo Rožmanov prijatelj, sošolec in rojak.«⁴⁰

Njegov »varnostni položaj« se je občutno poslabšali po izidu Pastirskega pisma jugoslovanskih škofov, ki je izšlo 20. septembra 1945 v Zagrebu. Pismo je bilo zelo razširjeno tudi izven Jugoslavije – ponatisnili so ga tudi v begunskem taborišču v Peggezu, in sicer v slovenščini, nemščini, angleščini in v italijanščini.⁴¹ Pri tem pismu, ki ga je sestavil nadškof dr. Alojzij Stepinac, škof Rožman ni bil prav nič »sokriv«. Zagotovo pa je tudi sam te zahteve podpiral oziroma se z njimi strinjal. Predvsem zadnji del pisma: »Zahtevamo – in ne bomo nikoli popustili – popolno svobodo katoliškega tiska, popolno svobodo za katoliške šole, popolno svobodo za katoliška društva in organizacije, popolno svobodo za katoliško dobrotelost, popolno svobodo za človeško dostojanstvo in osebnost ter neodtujljive pravice, popolno spoštovanje krščanske poroke, vrnitev vsega zaplenjenega premoženja in ustanov. Le s temi pogoji je mogoče rešiti položaj v naši deželi in uresničiti notranji mir.« Pismo so brali tudi med mašami v begunskih taboriščih.⁴²

V začetku leta 1946 se v Rožmanovem življenju ni zgodilo nič posebnega. Za svečnico 1946 je beguncem namenil še drugo pastirsko pismo, tokrat z naslovom »Za prvi postni čas v begunstvu«; v njem primerja življenje beguncev, ki živijo po taboriščih, z življenjem svete družine.

V avgustu (21.–30. 8. 1946) se je v Ljubljani odvijal proces proti škofu Rožmanu, ki mu je tudi sam škof pozorno sledil (preko časopisov – *Ljudska pravica* in *Slovenski poročevalac*⁴³ – ki so mu bili dostopni tudi v Celovcu). Na procesu je bil

³⁹ Jagodic, *Mojega življenja...*, str. 246. Zapiše, da se je moral javljati vsak dan, kar pa ne drži.

⁴⁰ Ljerka Bizilj, *Cerkev v policijskih arhivih*, Ljubljana 1991, str. 82–83 (dalje: Bizilj, *Cerkev...*).

⁴¹ NŠA, Babnik – fasc. 244, mapa 15, ov. 14. Tu so ohranjene vse štiri jezikovne različice.

⁴² Ustna izjava Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

⁴³ V *Slovenskem poročevalcu* je bila objavljena cela serija člankov pod skupnim naslovom »Zakaj narod sodi svojega škofa?«, I–IV (avgust 1945).

Slika 25: Taboriščni duhovniki
(Fotografijo je posredoval dr. Jože Rant iz Argentine.)

škof Rožman, v odsotnosti, obsojen na 18 let zapora. Njegova krivda je bila naslednja: obsodili so ga kot duhovnega vodjo domačih izdajalcev in ustanovitelja bele garde za narodno izdajstvo, za moralno pomoč okupatorju, za izdajanje navodil za streljanje ujetnikov in ranjencev, sistematičen teror itd. na podlagi dokazov: časopisa *Žutro*, *Slovenskega doma*, pisem, dokumentov in fotografij.⁴⁴ Mesec dni zatem (30. 9. 1946) je škof Rožman napisal svoj zagovor, v katerem je po točkah obsodbe izpodbijal tožilčeve trditve. Zagovor je poslal tudi papežu Piju XII. Kot že večkrat pred tem, se je tudi tokrat skliceval na encikliko 'Divini Redemptoris': »Odkrito izpričujem, da sem videl v brezbožnem komunizmu /.../ največjo nevarnost za krščanstvo in za krščansko življenje mojega naroda, nevarnost za časno in večno srečo, kakor doslej v tisočletni zgodovini naroda ni nikdar prej obstajala. Zato sem smatral za svojo nadpastirsko dolžnost, da vernike o resnosti te nevarnosti poučim, jih po poglobitvi verskega življenja in dejanskem navajanju k vrednotam /.../ duhovno utrdim za grozečo težko versko in zvestobno preizkušnjo v vedno bolj verjetno prihajajoči komunistični revoluciji. To svojo dolžnost sem vršil kljub nevarnosti, da se je od komunistične strani moje delo napačno tolmačilo kot sodelovanje z okupatorjem. /.../ To je moj 'zločin', ki sem moral biti zaradi njega obsojen.«⁴⁵

Zaradi resne nevarnosti, ki je grozila škofu Rožmanu, se je začela organizirana

⁴⁴ Bizilj, Cerkev..., str. 73.

⁴⁵ Kolarič, Škof Rožman..., str. 478.

akcija za njegovo rešitev – umik iz Celovca. Aktivnosti so se začele že v aprilu 1947, in to s tihim pristankom ameriških zasedbenih oblasti v Salzburgu.

Jeseni 1947 so se dogodki usodno zaostriili tudi zaradi podpisa »Steel-Titove pogodbe«. Ker je bil škof Rožman v Jugoslaviji že uradno obsojen kot vojni zločinec, angleška uprava pravzaprav ni imela nobene možnosti, da bi »zagovarjala« škofovo neizročitev. Po do sedaj zbranih podatkih naj bi Rožmanov beg iz Celovca pomagal organizirati tudi salzburški nadškof Rohrer in morda celo sam papež Pij XII. Akcijo so izvedli 11. novembra 1947. Zanimivo je, da se je tudi celovski škofijski ordinariat (dr. Kadras) po Rožmanovem odhodu obnašal precej zadržano/previdno. Pošte, ki je prihajala za škofa Rožmana, niso hoteli pošiljati na njegov »novi« naslov, pač pa so jo izročali dr. Jagodicu, da jo je on pošiljal naprej.⁴⁶

Na Salzburškem je škof Rožman ostal do 4. marca 1948,⁴⁷ ko je z vlakom odpotoval v Švico, kjer je našel svoj novi dom pri sestrah križarkah v Menzingenu. Tako se je končalo tudi obdobje stalne nevarnosti, ki je prežala na škofa v Avstriji. 2. julija 1948 je z letalom odletel v Ameriko.

DELOVANJE IN ORGANIZACIJA KATOLIŠKE AKCIJE (KA)

Ko obravnavamo versko življenje v taboriščih, nikakor ne moremo spregledati izredno organiziranega delovanja KA, ki se je na nek način začela organizirati že na samem začetku begunske poti. Deloma so k temu pripomogli nekateri duhovniki, ki so te aktivnosti opravljali že v domovini, deloma pa nekatera zelo »versko goreča« dekleta in žene. Iz tega najzgodnejšega obdobja (1945) se nam je ohranilo kar precej dokumentarnega gradiva – od *Privočnika KA*, ki ga je sestavil dr. Alojzij Odar, do delovnih načrtov, priprav na tečaje za posamezne »stanove« in grupe beguncev, do formalne zaobljube »o vestnem delu in spoštovanju načel KA« in že tudi prvih poročil o uspešnem organiziranju in delu odborov KA po posameznih taboriščih.⁴⁸

Osnovno pravilo, ki se ga je KA vseskozi držala, je bilo »prilagodljivost organizacije danim razmeram«. Ker se je z odhodom v begunstvo izoblikoval nov in enoten »begunski stan«, je bila potrebna tudi nova organiziranost, ki ni več temeljila na nekdanji organiziranosti po stanovih in izobrazbi. Nova delitev je predvidevala organiziranost v naslednjih skupinah: vojaška KA, dijaška KA, KA za dijakinje, dekliška KA, fantovska KA, Prerod (odrasli moški) in Taboriščni ženski apostolat. Kot nadzorni organ je v vseh taboriščih deloval poseben Narodni odbor KA (NOKA). Najvišji organ pa je bil Narodni svet KA (NSKA), ki se je prvič sestal na svoji seji 15. 8. 1945 v taborišču Peggez. Na seji, ki jo je vodil predsednik

⁴⁶ Prav tam, str. 836.

⁴⁷ Prav tam. Rožman je nameraval odpotovati v Švico že prej, a ni dobil švicarskega vizuma.

⁴⁸ NŠA, Nande Babnik, fasc. 244, mapa 15, ov. 16, Katoliška akcija (dalje, Babnik, KA...).

France Kremžar, so obravnavali delovne načrte in poročila posameznih »sekcij« KA, poslušali so referat Franceta Perniška »O delu KA v novih razmerah« in na koncu »je g. predsednik podal nekaj misli: najprej je govoril o tem, kako moramo pomagati drug drugemu, zlasti bolnikom. Za primer je navajal neko taborišče, kjer skupina članic KA hodi na delo, da potem s prisluženim lahko ustrezajo bolnim tovarišicam. Dalje je opozoril, naj člani KA pomagajo družinam pri delu; naj nikar ne pozabljamo dela ljubezni, za kar se nam nudi res dosti prilike. – Prizadevajmo si zagrabit čim več fantov in deklet za KA, zlasti kmečkih, kakor je bilo že poudarjeno. – Težave, ki jih imamo v begunstvu naj nam ne jemljejo poguma, saj imamo močna nadnaravna sredstva, da se z njimi hrabrimo, dalje imamo vodstvo, ki mu zaupamo. Trpljenje, ki ga moramo trpeti, prenašajmo res v duhu vere, poglobimo se v pomen trpljenja, kakor nas uči vera: Trpljenje – kazen za greh, sredstvo očiščenja in izkaz božje ljubezni. Za dobro stvar moramo in hočemo trpeti. (prostovoljnost trpljenja). Bog bo trpljenje blagoslovil, če ga bomo voljno prenašali – ne pozabimo pri delu na molitev in žrtev – pazimo, da bomo vedno zaposleni (lenoba je vseh grdob grdoba). – Proti materializmu, ki se tudi v naših vrstah mnogokrat pojavlja (črna borza) nastopimo s krščanskim idealizmom. – Naša propaganda proti vsem nasprotnikom in nagajajočim bodi solidno in vztrajno delo (akcija) in pozitivno delo za edinost.«⁴⁹

Glede na organizacijsko razvejanost KA, ki naj bi na nek način vključila večino beguncev, niti ni presenetljivo, da je pri nekaterih posameznikih (predvsem moških) naletela kar na nekaj nasprotovanja – za vodilne člane so se pojavili vzdevki, kot npr. »črna OŽNA, črna mafija, klerofašizem«.⁵⁰ Posebna pozornost je bila namenjena tistim članom, ki so že imeli določene izkušnje pri delu/organiziranju iz domovine. Prav ti naj bi s svojim vzorom in delom pridobivali nove člane in članice. Za vse člane KA so vodili tudi posebno kartoteko članstva. Prav tako je bila posebna skrb namenjena »pokritosti« KA po taboriščih, predvsem ob preseljevanju taborišč, nadomeščanje članov, ki so se bodisi preselili oziroma odpotovali drugam, zboleli ali celo umrli. Vsi člani KA so morali poleg lastnih sestankov in predavanj obiskovati tudi druga predavanja, predvsem s področja nravnosti, ki jih je imel v taborišču Peggez Rudolf Hanželič, in se seveda »pod nujno« redno udeleževati tudi verskih obredov.⁵¹

Najbolj vzorno je bila urejena KA v taborišču Peggez pri Lienzu, ki jo je vodil poseben Taboriščni odbor KA, ki so ga sestavljali: predsednik France Kremžar, za dijake je skrbel prof. Roman Pavlovčič, Lovro Jan je kot ekspert posebej skrbel za fante in bil istočasno tudi tajnik taboriščnega odbora, Nada Pavlovčič je skrbel za kmečka dekleta, učiteljica Stana Zdešar je bila zadolžena za dijakinje, asistent taboriščnega odbora pa je bil duhovnik Ciril Lavrič. V tem taborišču so formirali vse »sekcije« KA razen vojaške, ki je bila po ukinitvi Vetrinjskega taborišča in izročitvi domobranske vojske nesmiselna. Tisti, ki so se rešili (izognili predaji ozi-

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ France Pernišek, Dušno pastirstvo v begunstvu na Koroškem, *Duhovno življenje* (BA), 1991, št. 5 – št. 8, str. 299 (dalje: Pernišek, Dušno pastirstvo...).

⁵¹ Prav tam.

roma pobegnili iz konvojev in pribežali nazaj), so imeli možnost, da so se vključili v druge »sekcije«.

Od ohranjenih delovnih poročil je najbolj dokumentarno »Poročilo dijakov« (KA) iz Peggeza, ker vsebuje tudi poročilo o delovanju Vojaške KA v Vetrinju, ki je bila na nek način njihova predhodnica. Ta organiziranost je bila naslednja: »Ker se je SNV v Vetrinju preuredila po polkih, se je tudi vojaška KA preustrojila v polkovne skupine ter nadaljevala z delom. Bilo je zelo potrebno delati zlasti v dveh pogledih: začela se je od določene strani rušilna kampanja zoper narodno vodstvo; to je bilo treba zaježiti in z discipliniranostjo to negativno akcijo skriti. Drugo, kar je bilo močno potrebno, pa je bila akcija za vzdrževanje versko-nravstvenega nivoja med vojaki in to v čudnih, precej težkih razmerah, ko so bili civilisti (moški in ženske) pomešane v šotorih in skoraj brez dela. Nekako objestni so nekateri posamezniki že na poti, češ edino orožje in brezobzirno maščevalno vračanje enakega z enakim nas more zresniti, ne pa roženkranc. Težka naloga je čakala vojaško KA, da namreč iztrebi najgloblje korenine komunizma med antikomunističnimi borci, to je življenjski materializem in ga nadomesti z duhovno usmerjenostjo in brezmejnim zaupanjem v čudovita pota božje politike. To delo se je začelo izvajati obenem z raznimi načini: ne le z molitvijo in žrtvami, marveč tudi s pisano besedo: nekaj naših vojakov je bilo določenih za pomoč pri taborskem listu, da bi prispevali v ideološki - akcijski del. /.../ Za člane VKA in dijaške KA, ki so ostali v domovini, ne vemo ničesar. Od mladčevskih starešin in vojakov oz. ofic. je bilo odpeljanih v Titovino.⁵² Za enega vemo, da je ušel v hribe, za drugih 5 in še za druge, ki so bili ob času zloma izven Ljubljanske pokrajine, pa ni poročil. Število ostalih pogrešanih članov DŽ (bodisi akad., gimnazij. ali nedijaških vej KA) ter DKA ne moremo podati točno, reči moremo le, da je procent zelo visok.«⁵³

Glede na to, da je vojaški del vetrinjskega taborišča obstajal le od 12.–31. 5. 1945 in da so nekaj prvih dni vojaki porabili za urejanje svojih bivališč (postavljanje šotorov), je torej ta VKA delovala le kakšnih 14 dni. V tem času se je torej na novo organizirala in začela tudi delovati. Žal nam ni ohranjen podatek, koliko članov je imela – predpostavljamo lahko, da ni bila prav številna.⁵⁴ Vojaško vodstvo SNV je namreč dnevno organiziralo vežbanje in tudi sicer skrbelo za to, da se vojaki niso prepogosto oddaljevali od svojih enot (izjema so bile le posebne vojaške maše v Vetrinjski cerkvi).

Taboriščni odbor KA v Spittalu so sestavljali: Tršinar, Slapar; Prerod so vodili Sebo (Kocmur) in Jože Vovk; Fantovsko KA Nace Lavrenčič, Kraljič in Metlikovič Alj.; Žensko KA sta vodila Židan in Stancar; Dekliško KA Bastič in Slapar.⁵⁵ V taborišču Spittal so glavne aktivnosti KA vodili salezijanci. Ker je bilo za šolsko mladino poskrbljeno že v okviru šole, so se bolj trudili, da so dobili v svoje vrste

⁵² V dokumentu je na tem mestu nekdo z roko dopisal podatek: »Seznam, izdelan po spominu v Vetrinju, je imel okoli 120 imen.«

⁵³ NŠA, Babnik, KA. Poročilo je sicer brez datuma, ker pa so ga obravnavali na seji NSKA dne 15. 8. 1945, je skoraj zagotovo iz avgusta 1945.

⁵⁴ Ali pa je morda štela 120 članov, kot navaja že omenjeni pripis, kar je pri 12.000 vojakihi zanemarljivo malo – en odstotek).

⁵⁵ NŠA, Babnik, KA. Poročilo je datirano z 21. 8. 1945.

predvsem odrasle moške, pri katerih so duhovniki opazili, da so precej brezbrizni do obiskovanja verskih obredov (maš). Zato so posebej zanje pripravili predavanja in tečaje. »Ta teden bomo začeli s predavanji za vse moške našega taborišča. Predaval bom jaz⁵⁶ o vzrokih slovenske narodne nesreče, g. Cigan o krščanski državi (po okrožnici), g. Brumec o komunizmu in krščanski vzgoji mladine. Gospoda sta oba salezijanca in pomagata pri našem delu. Temata so mišljena kot ciklusi. Snov bi obdelali nekako v dveh mesecih ker bodo predavanja dvakrat tedensko. S temi predavanji hočemo dati ljudem drugega mišljenja. To bo tudi sredstvo za nabiranje novih članov – Preroda in fantovske KA. Vzporedno s to akcijo gre druga akcija, ki gre za tem, da (da, op. R. Š.) ljudem soliden pouk v verouku. V ta namen vsak večer pri litanijah salezijanec g. Brumec razlaga verouk, to pa na sodoben način. Program smo sestavili skupno g. Cigan, Brumec in jaz. Od časa do časa imamo skupne seje, kjer izmenjamo medsebojne misli. Sedaj obravnava dokazuje o bivanju božjem, na koncu pa bo posebej obravnaval ugovore. Cerkev je vedno polna – kot ob nedeljah, kar kaže, da je zanimanje veliko. Salezijanci imajo razen tega še svoj oratorij. Složno sodelovanje med njimi in nami bo rodilo kot izgleda najlepše sadove.«⁵⁷

V posamezne »sekcije« KA so bili vključeni različni posamezniki (glede na stanovsko pripadnost). Tako so bili v Fantovsko KA v Spittalau, ki je na začetku štela le devet članov, vključeni trije akademiki, en učitelj, en kmečki mladeč, štiri mladi mladci (nižješolci) in trije kandidati. Podobno pestra sestava je bila pri Dekliški KA, ki je štela 19 članic: tri učiteljice, šest dijakinj, štiri nameščenke, štiri kmečke mladenke, dve delavki in 16 kandidatk.⁵⁸

Zelo podobno je bila KA organizirana tudi v taborišču Št. Vid na Glini.⁵⁹ Imela je štiri »sekcije«: Mladce (vodil jih je Milan Hlebš, imeli so 12 članov), Mladenke (vodila jih je Zdenka Virant, imele so 12 članic), Prerod (vodil ga je Zdravko Novak, včlanjenih je bilo 23 beguncev) in Ženski taboriščni apostolat (vodila jih je Tončka Mravlje in je imel 16 članic). Poročevalec (ka?) je zelo kritičen do opravljenega dela, zlasti v prvi fazi organiziranja je bilo opaziti med begunci bolj malo zagretosti. S sistematičnim delom se je stanje popravilo, vendar so se morali sproti prilagajati razmeram v taborišču. Tudi sestajali se niso tako pogosto, kot je pričakoval nadzorni svet KA: »Nismo pa uvedli dveh sestankov na teden, ker je v našem taborišču zaradi splošne delavne obveznosti in številnih drugih prireditev taka stiska za čas in kraj, da kaj več ni mogoče doseči.«⁶⁰ 5. točka obravnava Položaj v taborišču: »V taborišču je 680 Slovencev. Tu so predvsem ljudje iz okolice Ljubljane (Polje, Ježica, Brezovica), nekaj Gorenjcev, nekaj Ljubljančanov, pa tudi nekaj drugih narodnosti. Versko-moralni nivo ni posebno visok. Med ljudmi je mnogo materialističnega mišljenja, vidi se pomanjkanje verske izobrazbe. Obisk cerkve je bil sprva precejšen, nato pa se je nekoliko zmanjšal. Isto velja glede

⁵⁶ Verjetno je bil mišljen Pavle Slapar.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam. Očitno je prevladalo mišljenje, da je bolje, če je teh sekcij manj, kot pa da bi se strogo držali organizacijskih pravil in s tem zmanjševali svojo učinkovitost.

⁵⁹ NŠA, Babnik, KA. Poročilo je datirano z 20. 8. 1945.

⁶⁰ Prav tam.

evharističnega življenja. V taborišču je še skupina oficirjev (p. pol. Vizjak, major Boh) in druge intel., ki nam ni naklonjena in nam ob vsaki priliki nagaja. Tako se je moral iti g. dekan Kette zagovarjat zaradi nastopa proti plesu pri rekolekciji (ki ga v taki obliki sploh ni bilo) k angl. majorju. To delno osvetli intrige, ki imajo z njimi opraviti v našem taborišču. To je razumljivo, ker so ljudje pri nas treh vrst: 1. Načelni in dobri katoličani, 2. dekleta, ki so bežala zaradi fantov – domobrancev, 3. italijanski ostanki. Iz tega je razvidno, da imamo z dekleti največ težav.«⁶¹ Poročilo nam vendarle razkrije več, kot je poročevalec želel povedati – zlasti nehote potrjuje »občutek« mnogih beguncev, da so v taboriščih nenehno nadzorovani. In pri skupnem številu 680 beguncev, ki so bili nastanjeni v strjenem barakarskem naselju, kjer so bile posamezne sobe le zasilno predeljene z lesom ali kartonom, se je zagotovo slišalo več, kot so prebivalci želeli.⁶²

VERSKI TISK

Glede na že znano dejstvo, da so med begunci prevladovali preprosti kmečki ljudje, je povsem razumljivo, da so le ti potrebovali veliko vzpodbudnih besed in tolažbe. Zlasti jim je veliko pomenila pisana beseda škofa Rožmana, ki je prav tako kot oni, preživeljal negotovo begunsko usodo. Že leta 1945 so v Anrasu natisnili kar dve izdaji njegovih pridig *Križev pot z Marijo*.

Tudi v prihodnjih letih so natisnili več molitvenikov, cerkvenih pesmaric in papeških okrožnic. Skupno naj bi izšlo kar 48 verskih tiskov (večje število je bilo namenjenih odraščajoči mladini: M. Bregar: *Od kod sem, mati?, Dnevi božjega obiska, Na pot, Naša pot*, J. Basaj: *Življenjski pogum*; prevod F. Kremžar / Heredia: *Vir največje sile* itd. V taboriščih so natisnili tudi več Rožmanovih govorov, okrožnic in pridig.

Med begunci je imelo velik odmev tudi *Pastirsko pismo katoliških škofov Jugoslavije, izdano na vsesplošnih škofovskih konferencah v Zagrebu dne 20. sept. 1945* (Peggez-Lienz, 1945). Pismo je bilo natisnjeno tudi v več tujih jezikih (angleščini, nemščini, italijanščini) in so ga pošiljali tudi na različne naslove po vsem svetu.

Po statističnem pregledu vsega izdanega begunskega tiska je prav verski tisk obsegal največji del – kar 29 %, sledijo pa: šolski pripomočki – 24 %, begunstvo in problemi begunstva – 15 %, literarna dela – 7 %, pričevanja o vojnih in povojnih dogodkih – 7 %, o položaju Slovencev v FLRJ – 6 %, pesmarice in pevski nastopi – 4 %, razno – 8 %.⁶³

⁶¹ Kaj točno je poročevalec imel v mislih pri tretji kategoriji, ni jasno. Morda je šlo za skupino deklet, ki so že v času italijanske okupacije hodile na zmenke z italijanskimi vojaki in se ob koncu vojne zaradi strahu pred morebitnim zasramovanjem / obsodbo, raje umaknile v tujino.

⁶² Podobne kritične zapise najdemo tudi v Perniškovem in Žakljevem dnevniku. To med drugim omenja tudi dr. Jože Rant v svojih pisnih odgovorih na anketo R. Š.

⁶³ Arnež, Slovenski tisk..., str. 113.

BEGUNSKI TISK

Glavni vzrok, da se je v begunskih taboriščih razmeroma zgodaj (že sredi maja 1945) pojavil tisk, je bil preprosto potreba po medsebojni komunikaciji in sprotni obveščeni beguncev.¹ Seveda si tega tiska ne smemo predstavljati kot »moderen tisk«, ampak imamo opravka z različnimi razmnoženinami (šapirografirane izdaje).² Prvi tiski so bili »časopisi« na dveh do največ štirih straneh, različna sporočila – šlo je bodisi za uradne objave, objave različnih skupin (s področja petja, gledališke dejavnosti, športa, šolstva) ali verska obvestila (»sporedi« cerkvenih obredov – maš) in že razmeroma zgodaj tudi »učno gradivo« za potrebe begunskih šol. Zaradi številnih »neosnovanih govoric«,³ ki so krožile po taborišču, je bilo tudi samo vodstvo taborišča zainteresirano, da je imelo čim večji vpliv na mišljenje/vedenje ljudi.⁴

Begunski tisk ima poleg svojega informativnega in kulturnega pomena tudi izredno vrednost kot zgodovinski vir – kot dokument časa in dogajanja v begunskih taboriščih.

Še korak naprej je bil narejen leta 1947 v taborišču Spittal, kjer so imeli celo poseben radijski studio, ki je preko zvočnikov, nameščenih po taborišču, poleg glasbe in novic prinašal tudi različna uradna obvestila taboriščnih oblasti. Neposredno sta bila za te radijske oddaje zadolžena Milko Pust in Marjan Hočevnar.⁵

V taboriščih je bila izredno razvita tudi fotografska dejavnost – opremili so

¹ Ob tem moramo upoštevati tudi to, da so begunci nekaj »tiskarskih izkušenj« dobili že med vojno, saj so izdajali kar nekaj ilegalnih glasil, letakov in drugega propagandnega gradiva.

² Za razmnoževanje so uporabljali matrice, na katere so s pisalnim strojem natipkali besedilo in ga potem s pomočjo alkoholnega črnila razmnožili. Običajno so na ta način lahko naredili več deset kopij naenkrat. Arnež, Slovenski tisk..., str. 199–202.

³ Prof. Pavle Slapar zapiše v enem od svojih pisem: »Če se v taborišču kaj govori, je potrebna najprej previdnost. Morda je res, morda je nekoliko res, največkrat pa sploh ni res. Iz taborišča ven se vidi vse drugače, kot je v resnici. /.../Taboriščniki vedno vse vedo, čeprav se pozneje nič od tega, kar so napovedali, ni uresničilo. /.../Taborišče je umeten otok eksistence ali umetna utopija. Polagoma tudi misli prebivalcev v taborišču zaidejo v utopičnost.« Taborišče v Spittalu in njegove spremembe, *Duhovno življenje*, 27, 1960, št. 8, str. 473–474.

⁴ V glavnem je šlo za govorice o terorju v domovini, ki so begunce odvrčale od namere, da bi se vrnil domov – kar pa je bilo v popolnem nasprotju s prizadevanji zavezniških oblasti v Avstriji, ki so želele, da bi se čim večje število beguncev (vsi!) čim prej vrnilo na svoje domove. Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

⁵ Pernišek, Prosvetno..., str. 115.

si celo posebno temnico, kjer so razvijali filme in izdelovali fotografije, po katerih je bilo v taboriščih izredno povpraševanje (za spomin in kot uradne fotografije, ki so jih potrebovali za različne dokumente – prepustnice, legitimacije, potne liste).⁶ Med tovrstnimi strokovnjaki sta se najbolj odlikovala Marjan Kocmur in Marjan Hočevar.

Ob tem ne smemo prezreti tudi nekaterih manj resnih vsebin begunskega tiska. Begunci so svoje nestrinjanje ali svoje begunske tegobe pogosto izrazili v karikaturi, ki je bila zaradi sicer veljavne cenzure bolj sprejemljiva oblika »protesta«. V taborišču je bilo kar nekaj dobrih karikaturistov/risarjev.

PERIODIČNI TISK⁷

a) Vetrinj

Razmere, v katerih so živeli begunci v zasilnih bivališčih na vetrinjskem polju, zagotovo niso bile primerne za kakršno koli tiskarsko dejavnost. Toda želja in potreba sta bili tako veliki, da so že 15. maja 1945⁸ začeli tam izdajati begunski list *Domovina v taborišču* s pojasnilom, da ga izdaja »Propagandni odsek NO za Slovenijo«. Že iz imena lista je razvidno, kaj so želeli doseči s tem listom: informirati ljudi o novih življenjskih pogojih oziroma o dogajanju v taborišču, ki je postal zanje »nova, začasna domovina«, o dogajanju v matični domovini Sloveniji in o dogajanju v svetu. Čeprav po obsegu izredno skromen list,⁹ je vendarle dajal ljudem osnovne informacije o vsem, kar jih je zanimalo. Kot uredniki so se pri

⁶ Večina beguncev še danes hrani večje število fotografij, ki prikazujejo različne dogodke (obhajila, birme, poroke, procesije, pogrebe), prireditve v taborišču (pevske in dramske nastope, koncerte, športne nastope), šolske razrede z učitelji... Tiskali so celo posebne razglednice / dopisnice, na katerih so slike posameznih taborišč in okolice le-teh (barake, prireditveni prostori, delavnice itn.), in s tem nehote ustvarili tudi pomembno slikovno taboriščno dokumentacijo, in različne praznične kartice (za božič in veliko noč), ki so jih begunci zelo radi kupovali in jih tudi pošiljali svojim sorodnikom in znancem v Slovenijo. Pisni odgovori na anketo R. Š.

⁷ Več o tem: Rene Podhorsky, *Bibliografija slovenskega begunskega tiska...*, 3 zv., Judenburg 1946–1949 (dalje: Podhorsky, Bibliografija I., II., III.); Jaka Mlinar, Slovenski emigrantski periodični tisk, *Koledar Svobodne Slovenije 1951*, str. 176–184 (dalje, Mlinar, Slovenski emigrantski periodični tisk...); Arnež, Slovenski tisk...; Milica Strgar, Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji, *Knjižnica*, 28, 1984, št. 3–4, str. 243–248 (dalje, Strgar, Slovenski tisk...) in Rozina Švent, Tiski slovenskih beguncev v taboriščih v Avstriji in Italiji, *Dve domovini / Two Homelands*, 1992, št. 2–3, str. 67–90.

⁸ Vendar to ni bil prvi begunski list v Avstriji. Prvi so svoj list začeli »tiskati« begunci v Lienzu, in to že 12. maja 1945, pod naslovom *Demokratska Slovenija*. To je bila tista skupina beguncev, ki je odšla na pot že prve dni maja 1945, in sicer z vlakom, ko je ta še vozil. Strgar, Slovenski tisk..., str. 243.

⁹ Prva in druga številka sta imeli le po eno stran, tretja številka pa je izšla na dveh straneh.

izdajanju lista zvrstili že izkušeni časnikarji: Franc Kremžar, France Pernišek in dr. Franc Blatnik.¹⁰

Prve tri številke (1–3) so bile natipkane na pisalnem stroju in razmnožene v vsega osmih izvodih, ki so jih kot »stenčas« izobesili na nekaterih barakah in oglasnih deskah.¹¹ Pravi tiskarski podvig predstavlja 4. številka, ki je izšla že v nakladi 200 izvodov.¹² Kot »tiskarno« so najprej uporabljali hišo, ki je bila v bližini taborišča, nato pa prostore, kjer je bila šola. Že vnaprej je bilo tudi določeno, da po en brezplačni izvod prejmejo predstavniki vsake občine (večje občine so prejela tudi nekaj več izvodov), predstavniki taboriščne uprave in angleški major Johnson¹³ v Celovcu. Vsi ostali izvodi so bili naprodaj po enotni ceni, in sicer po eno liro za izvod.

List je izhajal redno vsak dan – razen v nedeljo, 27. maja 1945.¹⁴ Zaradi vračanja domobrancev je za krajši čas prenehal izhajati (s št. 14, ki je izšla 29. 5., in do 6. 6, ko je izšla naslednja, 15. številka). Zanimivo je, da je nekaj števil izšlo kar v dveh izdajah – ena dopoldne in druga popoldne. Vendar je list le za nekaj dni »preživel« Vetrinjsko taborišče. Selitev taborišča in s tem tudi lista je bila napovedana že v številki 37 (26. 6.): »*Domovina v taborišču' se bo preselila v Lienz, kjer bo največ naših beguncev in kjer bo tudi gimnazija. Vsi pa moramo skrbeti, da bo list še nadalje vezal vse nas, ki nas družijo trda begunska usoda. Zato bo naš list vse storil, da bo to nalogo tudi izvrševal. To pa bo mogoče le, če bo v drugih taboriščih imel pridne zastopnike. Zato prosimo vse svoje rojake iz vseh taborišč naj nas sproti obveščajo o vsem, kar se bo v njihovem taborišču kaj novega zgodilo. Kdor bo dobil kako poročilo iz domovine, naj ga nam pošlje. Prav tako naj vsak z ljubeznijo sprejme in informira o vsem rojake, ki bodo še pribežali semkaj čez mejo.*«¹⁵

Ob selitvi taborišča 28. junija 1945 je bil list deležen posebne epizode: »*14. številka (39., op. R. Š.) 'DOMOVINE VTABORIŠČU' se je začela pripravljati v Vetrinju, kjer je pa zaradi nagle preselitve nismo mogli dokončati. Zato se je zgodilo, kar se menda doslej še nobenemu listu ni, da se je ena stran lista tiskala v eni, druga pa v drugi deželi.*¹⁶ *V lienskem taborišču, kamor smo z avtomobili srečno prispeli na dan sv. Petra in Pavla, smo sedaj čez dva dni spet mogli začeti z delom, ko smo od tukajšnjega angleškega tabornega*

¹⁰ Arnež, Slovenski tisk..., str. 44–45

¹¹ Večinoma so jih begunci že po krajšem času odtrgali in si jih podajali iz roke v roko. Izgleda, da se št. 1–6, niso ohranile. V NUK so ohranjene originalne št. 35–40 (gradivo je iz dr. Jagodičeve zapuščine, zato je nekoliko nenavadno, da niso ohranjene vse številke) in kopije št. 18–30 (originali se nahajajo v Arhivu III). Knjižnica Studia Slovenica hrani št. 7–41 (21. 5. – 2. 6. 1945). Arnež, Slovenski tisk..., str. 45.

¹² Številka je bila razmnožena na ročnem ciklostilnem stroju. Zaradi velikega interesa bralcev se je kasneje naklada dvignila na 300 izvodov. Prav tam.

¹³ Major Johnson je bil poveljnik celovškega vojnega področja.

¹⁴ Arnež, Slovenski tisk..., str. 45. Po drugi varianti naj bi list izhajal redno vsak dan razen ob ponedeljkih. Mlinar, Slovenski emigrantski..., str. 178.

¹⁵ Novice iz taborišča: Naš list se bod(sic!) tudi preselil, str. 2.

¹⁶ Na Tirolskem.

*poveljstva, ki je pokazalo takoj s početka veliko umevanje za naš list in za naše kulturno delovanje, dobiti prostor za uredništvo in 'tiskarno' našega begunskega glasila.*¹⁷

Izoblikovale so se že tudi posebne rubrike: uvodni članek (političnega, informativnega ali verskega značaja), Kako je v domovini oziroma Novice iz domovine (odlomki iz pisem ali kratka kurirska poročila), Novice iz taborišča (dogajanje v taborišču, med njimi tudi »najdene in izgubljene stvari«), Novice iz zunanjega sveta (poudarek je na političnem dogajanju v Evropi). Urednik je večino novic povzel po rednih slovenskih in avstrijskih časopisih, po radijskih vesteh in preko »taboriščnega nabiralnika«, ki je bil pritrjen ob vhodu v taboriščno pisarno. Tja so lahko begunci oddali prepise pisem, ki so jih dobili iz domovine, uredništvu lista pa so lahko posredovali tudi svoje želje in nasvete.

Nekaj posebnega je tudi sam tisk. Očitno njihov tipkalni stroj ni imel šumnikov, namesto strešic na č, š, ž, so uporabljali c, s, z in dodali še ostrivec. Vse številke pa so tiskane na izredno slabem papirju.¹⁸

Zadnja številka (41.) je izšla 2. julija 1945, nato »je morala prenehati na ukaz angleškega taboriščnega poveljnika, ker je prinesla članek o ljubljanskem škofu dr. Gregoriju Rožmanu.«¹⁹

Drugi list, ki je začel izhajati v Vetrinju le dva dni za *Domovino v taborišču* (DvT), je bilo glasilo 2. bataljona II. domobranskega polka, *Ža lepšo bodočnost*. Prva številka je izšla 17. maja 1945 na dveh straneh (št. 4 je izjemoma izšla na štirih straneh). Glasilo je urejal domobranski kurat Jaka Mavec.²⁰ Zadnja, 9. številka je izšla 26. maja 1945, ko je bil ta bataljon odpeljan v Jugoslavijo.²¹ V vsem je bilo to glasilo podobno DvT, le da je prinašalo več napotkov za vojake.²²

b) Peggez pri Lienzu

Majhna skupina Slovencev, ki se ji je še pred koncem vojne uspelo umakniti na Koroško – z vlakom najprej do Celovca in od tam naprej proti zahodu na Tirolsko (Lienz), je tam začela že 12. maja 1945 izdajati svoje informativno glasilo *Demokra-*

¹⁷ *Domovina v taborišču*, št. 39, str. 2.

¹⁸ To samo še potrjuje njihovo nenehno pritoževanje nad papirjem: da je slab (v njem je veliko lesovine, zato je izredno krhek in rumene barve) in za povrh še drag ter se ga težko dobi. To pa je bila že kar nekakšna stalnica v takratni povojni Evropi – tudi v Jugoslaviji je bilo veliko pomanjkanje papirja. Arnež, *Slovenski tisk...*, str. 52.

¹⁹ Mlinar, *Slovenski emigrantski...*, str. 178. To sta bila članka Naš škof in pozdravni nagovor Franceta Kremžarja ob Rožmanovem obisku v taborišču. Bolj verjetno pa je, da je prepoved lista »izsilila« jugoslovanska vlada, ki je budno spremljala vse dogajanje po taboriščih – predvsem tistih posameznikov, ki jih je imela za vojne zločince.

²⁰ Kurat J. Mavec je bil skupaj s svojo enoto vrnjen 30. 5. v Pliberku in odpeljan v Teharje, od koder so ga po štirih dneh odpeljali na morišče »v neki dolenski gozd, kjer so ga komunisti vpričo domobrancev živega sekali kos za kosom. Domobranci so morali kos za kosom zakopavati, na kar so tudi domobrance postrelili.« Jakob Mavec, domobran. voj. kurat, *Šmartinski vestnik*, 2, 1953, št. 7, str. 5.

²¹ Arnež, *Slovenski tisk...*, str. 112.

²² Ni podatkov, da bi bil kjerkoli ohranjen kak izvod tega glasila.

tična Slovenija. Za njeno izhajanje sta imela največ zaslug dr. Tine Debeljak in Ruda Jurčec,²³ ki sta že od prej imela veliko izkušenj z izdajanjem časopisov.

Glasilo je bilo predvsem informativnega značaja: prinašalo je novice, ki so jih povzeli po zavezniških radijskih postajah, in navodila/odredbe Narodnega odbora. Glasilo je izhajalo na vsega dveh straneh in v desetih izvodih.²⁴ Redno je izhajalo vse do konca maja 1945, ko se je ta skupina preselila v Italijo.

Po preselitvi okoli 2600 beguncev iz Vetrinja v Lienz in po njihovi namestitvi po barakah je že 3. julija 1945, kot nekakšno nadaljevanje *Domovine v taborišču*, začelo izhajati novo glasilo *Novice*, ki jih je tudi urejal zadnji urednik DvT, dr. France Blatnik. Glede na prejšnje izkušnje s taboriščnimi listi je angleški poveljnik taborišča določil narednika Shanyja za uradnega cenzorja. »Članke izbere iz časopisa 'Kärnten Nachrichten' – izbere jih Shany tako, da jih občrta z rdečo in begunci jih morajo prevesti in objaviti. Prepovedano je objavljane verskih, načelno političnih in nacionalnih člankov. Begunci skrivoma izdajajo 'Domače glasove' in tam objavijo vesti, ki jih sicer ne smejo v Novicah. Načrtujejo začetek izdajanja lista 'Begunska mladina'«. ²⁵ Po Shanyjevem odhodu je cenzorsko delo opravljal neki Slovenec, ki je moral »važnejše sestavke prevesti v angleščino, zlasti poročila iz Jugoslavije.²⁶ Zaradi tega pa niso smele večkrat objaviti prav tistih poročil, ki so bralce najbolj zanimala in bila zanje tudi v resnici najbolj važna.«²⁷ Večino naklade (okoli 600 izvodov) so prodali v samem taborišču, okoli 250 izvodov pa tudi izven taborišča (nekaj tudi med koroškimi Slovenci).²⁸

Istočasno z *Novicami* so v begunski tiskarni izdajali tudi posebno glasilo *Novine*²⁹ za rusko skupino beguncev. Nekaj »uradnih« člankov je bilo v obeh glasilih istih, preostali del pa je dodajal vsak urednik po lastni presoji, kar je bilo za bralce bolj zanimivo. V glavnem pa je bila struktura člankov podobna kot v DvT: uvodni članki in uradne taboriščne objave,³⁰ novice iz domovine in iz tujine. Da bi nekoliko razbili enoličnost glasila, so bile pogosto objavljene različne karikature, ki so smešile predvsem dogajanje v taborišču. Kar nekaj je bilo tudi takih, ki so se neposredno dotikale članov angleške taboriščne uprave (zlasti J. Corsellis je bil zaradi svoje suhe postave večkrat »žrtev« taboriščnega karikaturlista).

Novice so izhajale kot dnevnik (ob 11. uri dopoldne), razmnožen na ciklostilu, na dveh straneh in v nakladi 600 izvodov. Do konca leta 1945 je izšlo 156 števil, v letu 1946 oziroma do 13. 11. 1946 pa še nadaljnjih 264 števil. S tem datumom je

²³ Oba sta bila sodelavca časnika Slovenec – T. D. kot kulturni urednik in R. J. kot zunanjepolitični komentator in urednik.

²⁴ Mlinar, Slovenski emigrantski..., str. 178. Zapiše, da so se ohranile tri številke: št. 5 (16. 5.), št. 6 (17. 5) in številka z dne 27. maja 1945. Žal avtor ne navede, kje.

²⁵ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 20. 8. 1945.

²⁶ Običajno so bile novice iz Jugoslavije objavljene v četrtkovi izdaji *Novic*.

²⁷ Mlinar, Slovenski emigrantski..., str. 180. Begunce so zlasti zanimale vse novice, povezane z njihovo nadaljnjo usodo, saj so se še vedno bali, da bi jih nasilno vrnili v Jugoslavijo.

²⁸ Arnež, Slovenski tisk..., str. 91–92.

²⁹ Oba lista skupaj sta imela naklado 1100 izvodov. Corsellis, O Slovencih..., str. 64.

³⁰ V nekem smislu lahko govorimo kar o taboriščnem uradnem listu.

povezana tudi nova selitev beguncev, ki so se morali preseliti v Spittal, kjer so že imeli svoje glasilo *Taboriščnik*, zato so *Novice* prenehale izhajati.³¹

Poleg »uradnih« *Novic* je dr. Blatnik³² že 5. julija 1945 začel izdajati tudi »ilegalno« glasilo *Domači glasovi*, ki naj bi prinašalo predvsem necenzurirane novice. Pod naslovom je bilo natisnjeno, da glasilo izhaja v Celovcu. Da bi resnično izgledalo, da ga pripeljejo v taborišče iz Celovca, so uro »kolportaže« vezali na prihod celovškega vlaka – na 17. uro popoldne.³³ Naklada je bila za spoznanje večja (650 izvodov) in je bila dostopna tudi beguncem po drugih taboriščih v Avstriji in tistim, ki so živeli izven taborišč. »Ilegalno« so do konca oktobra 1945 izdali 68 številk,³⁴ nato pa so začeli z novim štetjem glasila in v podnaslovu spremenili tudi kraj izhajanja – Lienz. Do konca leta 1945 so izdali še 42 številk. V letu 1946 (do 12. novembra) je izšlo še 238 številk.³⁵ Praviloma je glasilo izhajalo na štirih straneh, le nekaj številk je bilo natisnjenih le na dveh straneh, nekatere »praznične številke« pa celo na 6–8 straneh.

Če vsebinsko primerjamo obe lienski glasili, lahko ugotovimo, da iz *Novic* izvemo več uradnih navodil/predpisov, ki so se tikali beguncev; iz *Domačih glasov* pa izvemo več o dogajanju v Jugoslaviji/Sloveniji.³⁶ Predvsem so bili zanimivi komentarji k objavljenim novicam oziroma poročilom in jih lahko imenujemo že kar »pravi politični komentarji«, kar je bilo sicer s strani taboriščne uprave nezaželeno oziroma celo prepovedano.³⁷ Kako so svojo »nepolitičnost« razumeli sami begunci največ izvemo iz »poslovilnega članka urednika« v zadnji številki (238) tega glasila: »V globokem prepričanju, da moramo in hočemo z *Domačimi glasovi* opravljati le

³¹ Podhorsky, Bibliografija I., str. 12.

³² Dr. France Blatnik je bil salezijanski duhovnik z Rakovnika. Med vojno je postal domobranski kurat in propagandist v Novem mestu, se maja 1945 umaknil v Avstrijo in nato preselil v ZDA, kjer je v Pattersonu (NJ) nadaljeval svojo protijugoslovansko aktivnost. Njegova vloga v begunskih taboriščih še ni povsem razkrita, menda naj bi bil tudi sodelavec britanske obveščevalne službe (Corsellis, O Slovencih..., str. 76, in ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003), sicer pa je bil zaradi svoje iznajdljivosti in podjetnosti izredno zaslužen prav za izhajanje begunskega tiska.

³³ Čeprav so bili begunci oziroma urednik dr. Blatnik prepričani, kako uspešno so izzigrali angleško taboriščno poveljstvo, je J. Corsellis povedal, da so že takoj vedeli, da glasilo na skrivaj tiskajo v lienski begunski tiskarni – po značilnih črkah (šumniki brez strešic) je bilo to več kot očitno. Ustna izjava J. Corsellisa avtorici, 28. 3. 1995.

³⁴ Podhorsky v Bibliografiji I., str. 9, zapiše: »V resnici je list tiskan v Lienzu, oznaka Celovec je le kamuflaža. Ko so razlogi odpadli, je list začel izhajati z novim štetjem in z oznako Lienz.«

³⁵ *Domači glasovi* so pod uredništvom msgr. Matije Škerbca ponovno začeli izhajati leta 1948 (12 številk), ena številka pa je izšla leta 1949. Arnež, Slovenski tisk..., str. 87–88.

³⁶ Do novic iz domovine so begunci prišli na več načinov: sproti so prebirali slovensko časopisje (*Slovenskega poročevalca* in *Ljudsko pravico*), ki ga je bilo na Koroškem relativno veliko (za njegovo širitev so bile zadolžene tudi jugoslovanske repatriacijske komisije), avstrijsko časopisje, pripovedovanja (zasliševanja) novih beguncev, poročila kurirjev, ki so bili na svojih ilegalnih prehodih preko meje posebej zadolženi za »zbiranje novic«, ki so jih večinoma dobili pri svojih somišljenikih (zaupnikih) v Sloveniji, osebna pisma beguncev. Pernišek, Dnevnik I–II, več vpisov.

³⁷ Corsellis, O Slovencih..., str. 76. Tudi ustna izjava dr. Jožeta Ranta avtorici leta 2001.

važno kulturno nalogo med slovenskimi begunci, smo se izogibali vse politike, kateri smo od časa do časa posvečali zgolj toliko pozornosti, kolikor smo jo morali obravnavati, če smo hoteli izvrševati postavljeno nam kulturno nalogo. Dokler nam je bilo mogoče, smo skušali v svojem listu svoje rojake seznanjati tudi z najnovejšimi tokovi v domovini, ki so pač izraz svetovnih tokov, kakršni danes od ene ali druge strani gibljejo svet. Tudi to je spadalo med naše kulturne naloge, pri čemer smo se skušali izogniti vsega, kar bi našemu listu utegnilo dajati kakršno koli političnost. Kot begunci se namreč dobro zavedamo, da s političnim delom ne moremo niti sebi niti svojim rojakom v ničemer koristiti. Sicer pa tudi nam beguncem ne gre, da bi se v svoji veliki nesreči šli politiko, ker bi tako ravnanje ne bilo le brezplodno, marveč bi bilo tudi več ali manj tragikomično. S tem svojim stališčem se kajpada nikakor nismo odrekli niti svojemu prepričanju niti se s tem nismo hoteli izogniti načelnim vprašanjem, ki nas kot ljudi, Slovence in zlasti kristjane morajo zanimati. Če smo v takih rečeh zavzeli svoje stališče, smo ga zavzeli na podlagi za vse ljudi v vsaki demokraciji veljavne svobode vesti, na kateri sloni tudi atlantska karta zmagovitih narodov. In dasi smo le ubogi begunci, vendar si svobode vesti in prepričanja ne damo jemati, tem manj, ker kaj takega tudi od nas ni zahteval nihče izmed tistih, ki so zdaj v begunstvu odgovorni za naš telesni blagor.«³⁸ Ta dr. Blatnikov članek razkrije tudi to, da so duhovniki med svoje verske članke dokaj spretno vnesli tudi prenekatero politično ost. Ne smemo namreč prezreti dejstva, da so imeli prav duhovniki največ možnosti za vplivanje na begunsko politično opredelitev – vsakodnevni cerkveni obredi s pridigo, v kateri so še vedno poudarjali predvsem »boj proti brezbožnemu komunizmu«.

Maja (ali junija?) 1946 so začeli v Peggezu izdajati po imenu nekoliko nenavadno glasilo *Izbor člankov iz svetovnega časopisja* – gradivo je pripravljal dr. F. Blatnik. Skupno naj bi izšle le tri številke (št. 1, maj (?) 1946, 27 str.; št. 2, julij(?) 1946, 32 str.; št. 3, marec 1947, 24 str. – ta je izšla že v Spittalu).³⁹

Za novo leto 1946 je v Lienzu izšla 1. številka verskega glasila *Bogoljub v begunstvu* oziroma kasneje *Bogoljub v tujini*, ki ga je izdajal msgr. dr. Jože Jagodic. Kot mesečnik je izhajal do konca leta 1946 (izšlo je 11 številčk), ko ga je nadomestila nedeljska izdaja spittalskega *Taboriščnika*.⁴⁰ Poleg uradnih objav papeškega delega-

³⁸ Št. 238, 12. 11. 1946.

³⁹ Podhorsky, Bibliografija II., str. 8.

⁴⁰ Preselitev beguncev iz Lienza v Spittal! Po preselitvi je začel izhajati kot tednik – izšlo je 23 številčk, zadnja 11. maja 1947, ko je prišlo do splošne prepovedi izhajanja begunskih glasil. V drugi polovici leta 1947 (julija) ga je ponovno začel izdajati dr. J. Jagodic v svojem župnišču v Tristachu – izhajal je do marca 1950. Ker je v tem času že prišlo do selitve nekaterih beguncev v prekomorske države, je del naklade dr. Jagodic po pošti poslal tudi »v svet« in le okoli 250 izvodov so pokupili begunci v Avstriji. V letu 1950 je njegovo vlogo prevzel koroški list *Nedelja*. Istočasno je dr. Jagodic izdal tudi devet številčk uradnega lista svoje misije *Follium officiale* (1946–1949), ki je bil namenjen predvsem duhovnikom in večinoma pisan v latinščini (tiskan je bil v lienski in nato v spittalski begunski tiskarni, sicer je kraj izhajanja Triestach pri Lienzu). Ob koncu vsake številke je seznam oziroma opis vseh Jagodičevih službenih poti, ki nam zelo nazorno pokažejo, kdaj in kolikokrat je obiskal posamezna begunska taborišča. List je izhajal v nakladi 140–160 izvodov in v obsegu 10–20 strani. Vse številke so ohranjene v NŠA, v zapuščini Nandeta Babnika.

ta za begunce je dr. Jagodic v vsaki številki objavil tudi po en prispevek (pismo) škofa dr. G. Rožmana. To je lahko storil predvsem zato, ker ta list ni bil podvržen siceršnji taboriščni cenzuri.

Po vsebini je to izrazito versko glasilo, ki izhaja iz tradicije nekdanjega *Bogoljuba* – prevladovali so versko npravstveni članki. Po obsegu (tudi do 20 str.) je bil to najobširnejši begunski list v vsej Avstriji. Tiskali so ga v lienski begunski tiskarni v nakladi 600 izvodov.⁴¹ Uredniške posle je najprej opravljal duhovnik Janez Kalan, po njegovem odhodu pa salezijanski duhovnik Alojzij Luskar.

Drugi verski list, ki je izhajal v taborišču Peggez od 5. 7. 1945 naprej, so bila *Cerkvena oznanila za taborišče v Lienzu*, ki jih je izdajala begunska župnijska pisarna. List je prinašal vsakdanja verska oznanila in sestavke, ki so se nanašali na nedeljske evangelije, verske praznike in siceršnje versko dogajanje v taborišču. Izhajal je vsako soboto v nakladi 500 izvodov. Običajno je list izšel na dveh straneh in le izjemo na štirih oziroma šestih straneh. List je redno izhajal do 1. novembra 1946 (skupno je izšlo 72 števil),⁴² ko je zaradi preselitve beguncev v Spittal prenehala izhajati. Vseskozi ga je urejal duhovnik Jože Cvelbar.

V taborišču je bila zelo delavna tudi mladina, ki je izdajala kar dve svoji glasili. Prvo je bilo glasilo *Cvetje v tujini: glasilo begunske dijaške mladine v Peggezu* – 1. številka je izšla decembra 1945 na 20 straneh. Skupno je izšlo 6 zvezkov oziroma 8 števil I. letnika (1945/46, skupno 119 str.), urejal ga je frančiškanski klerik Bazilij Valentin. Naklada glasila je bila 300 izvodov.⁴³

II. letnik je urejal dijak Tone (Anton) Pečaver, izšlo je 5 števil (vsaka je imela 20 strani). Jeseni 1947 so sprejeli odločitev, da bodo namesto posameznih števil izdajali raje zbornike večjega obsega. Prvi je izšel že septembra 1947 (52 str.), drugi za božič (62 str.), tretji pa za veliko noč 1948 (70 str.). V marcu 1948 je izšla zadnja številka *Cvetja v tujini* – na 20 straneh.⁴⁴

List je nekaj posebnega tudi v vsebinskem pogledu – objavljala je literarne prvence lienskih dijakov, ki so bili po večini vključeni v literarni krožek. Kot nekakšen literarni mentor nastopa na njihovih tedenskih sestankih tudi pisatelj Karel Mauser. List je bil vseskozi tudi bogato likovno opremljen – tudi to je bilo delo dijakov (Zdene Vižintin, Stane Snoj, Ivan Žitnik, Sonja Čop in Marija Lekan). Že v drugem letniku so dodali novo (strokovno) rubriko Znanost, s svojimi prispevki so sodelovali njihovi profesorji dr. Fr. Mihelčič, dr. Žagar in prof. Jeglič. V rubriki Iz narodne zakladnice je list prinašal tudi narodopisne prispevke.

Drugo mladinsko glasilo, *Lepša bodočnost*, so izdajali učenci kmečko-poklicne (kmetijske) šole. List je začel izhajati februarja 1946, in sicer dvakrat mesečno.

⁴¹ Podhorsky, Bibliografija II., str. 5, in Bibliografija III., str. 3.

⁴² Edini znani ohranjeni izvodi se danes nahajajo v avstrijski nacionalni knjižnici na Dunaju, kamor je bila prenesena celotna zbirka begunskega tiska Reneja Podhorskega. Seznam gradiva hrani tudi NUK.

⁴³ Podhorsky, Bibliografija I., str. 7, in Bibliografija II., str. 5–6.

⁴⁴ Zadnje tri številke zbornika *Cvetje v tujini* so izšle v Spittalu. Prav tam.

Urejal ga je Mirko Geratič. Glasilo je imelo istočasno literarne,⁴⁵ vzgojne in »šolske« ambicije – fante/avtorje naj bi vzpodbujali k samostojnemu in poglobljenemu izražanju svojih misli, preko vzgojnih člankov pa vplivali na mišljenje mladih ljudi in jim, preko strokovnih člankov, pomagali tudi pri šolskem delu.

Prva številka je izšla v skromni nakladi 50 izvodov na manjšem formatu (A 5 – prepognjena pola) in na štirih straneh. Že naslednja številka je izšla na šestih straneh⁴⁶ in v nakladi 120 izvodov (naklada je vseskozi po malem rasla in je imel list ob koncu že 300 izvodov), kar kaže, da so po njem posegali tudi drugi bralci.⁴⁷

Drugi letnik (od oktobra 1946 do septembra 1947) je začel izhajati v večjem formatu (A 4), skupno je izšlo 12 številk na 252 straneh (skupno štetje in še štiri strani kazala).⁴⁸ S preselitvijo beguncev v Spittal novembra 1946 je za nekaj časa prenehal izhajati, potem je do februarja 1947 izhajal na skrivaj,⁴⁹ nato pa spet legalno. Podobno kot *Cvetje v tujini* je bil tudi ta list bogato ilustriran, kot ilustratorji pa so sodelovali Stane Snoj, Mirt in Jože Poznič.

Neprimerno večje literarne ambicije kot obe zgornji dijaški glasili je imela »kulturna revija«, tednik *Slovenska beseda*, ki je bila namenjena predvsem izobražencem. Prva številka je izšla 2. septembra 1945 na štirih straneh velikega formata (A 4), uredil jo je France Kremžar. V letu 1945 je skupno izšlo 10 številk (zadnja 4. 11.) na šestih straneh, od 2. številke naprej je revijo urejal France Pernišek. V letu 1946 je začela izhajati kot mesečnik, prva številka je izšla za novo leto 1946 na 28 straneh. Naslednja, dvojna številka (2/3) je izšla 31. marca 1946 na 30 straneh. To je bila tudi zadnja številka te revije, ki si zaradi višjega intelektualnega nivoja nekako ni našla dovolj stalnih bralcev, zato je nehala izhajati.⁵⁰ Dosegla je naklado do 500 izvodov.⁵¹

Za potrebe begunske mladine in hkrati kot »učni pripomoček« so v Lienzu 5. septembra 1945 začeli izdajati otroški tednik⁵² *Begunska mladina*. List je bil manjšega formata (A 5), izhajal je na 8–16 straneh in je dosegel naklado od 500–800 izvodov.⁵³ Bil je bogato ilustriran⁵⁴ in je prinašal tako vzgojne kot leposlovne prispevke. Vseskozi ga je urejal salezijanec, učitelj Janko Mernik. List je redno izhajal tudi po preselitvi beguncev v Spittal – do konca leta 1948. Vseskozi so ga učenci ljudske šole uporabljali tudi pri pouku. V listu je kot podlistek izhajala

⁴⁵ Učenci so imeli tudi svoj literarni klub z istim imenom Lepša bodočnost, njegov predsednik je bil Jože Bidovec, ki je tudi dal pobudo za izdajanje glasila. Arnež, Slovenski tisk..., str. 107.

⁴⁶ Obseg se iz številke v številko veča: št. 3 in 4 obsegata po 8 str.; št. 5–14 pa po 24 str.

⁴⁷ Podhorsky, Bibliografija II., str. 5–6.

⁴⁸ Podhorsky, Bibliografija III., str. 3.

⁴⁹ Taboriščna uprava ni dovolila, da bi list izhajal.

⁵⁰ Arnež, Slovenski tisk..., str. 105–106.

⁵¹ Podhorsky, Bibliografija II., str. 4.

⁵² Zaradi pomanjkanja papirja začne kasneje izhajati kot polmesečnik.

⁵³ Prvi dve leti so glasilo tiskali v slovenski begunski tiskarni, nato v tiskarni mladinskega doma. Podhorsky, Bibliografija I. in II.

⁵⁴ Kot ilustratorji se pojavijo že znana imena: Ciko Skebe, Žagar in Žitnik.

tudi povest »Krompirčkove zgodbe«, ki jo je napisal Bazilij Valentin, in slikanica »Jurčkov polet na luno«. Zadnja stran lista je redno prinašala uganke, križanke, pobarvanke in različne naloge s področja matematike, prirodopisa in »slovenščine« (odbiralnica, premikalnica). V listu je urednik objavil tudi nekaj otroških pesmic, ki so jih napisali sami otroci, sicer pa se kot avtorji pojavljajo slovenski mladinski pesniki (Oton Župančič in drugi) in »narodno blago«. ⁵⁵

Mladina, ki je bila vključena v skavtsko organizacijo, je začela leta 1946 izdajati svoje glasilo *Scout: glasilo 1. slovanskega stega*. Skupno naj bi izšlo pet(?) števil, ⁵⁶ izhajal je tudi po preselitvi beguncev v Spittal.

Svoje strokovno vzgojno glasilo so imeli tudi taboriščni učitelji. Imenovali so ga *Šola in dom: glasilo Slomškove zveze* in je v glavnem prinašalo vzgojne članke. Zlasti je bilo namenjeno mlajšim učiteljem, ki še niso imeli dovolj izkušenj s poučevanjem otrok. Glasilo je izhajalo v večjem formatu (A 4) in v nakladi 250 izvodov. Skupno je v letu 1946 izšlo pet števil (1. številka maja 1946), ⁵⁷ urejal ga je učitelj Albin Petelin. Po preselitvi beguncev v Spittal je prenehalo izhajati.

Tudi tamkajšnja gledališka skupina je ob premierah v taborišču Peggez izdajala svoje glasilo *Gledališki list* (namesto običajnih gledaliških programov). Prinašal je kratko vsebino in oceno igre ter je navadno obsegal 8–12 strani, izhajal je v nakladi od 120–200 izvodov. Vseskozi ga je urejal France Pernišek. List je nadaljeval z izhajanjem tudi po preselitvi v Spittal. Izhajal je od 1946–47. ⁵⁸

V Peggezu naj bi izhajali še naslednji listi (ker ni na voljo več podatkov, so samo naštet): ⁵⁹

- *Luč v temi: glasilo KA*, Peggez, Spittal, 1946–1948;
- *Naše delo: list slovenske delavske mladine v begunstvu*, Lienz-Peggez, 1946; ⁶⁰
- *Potoček*, Lienz-Peggez, oktober 1945 – julij 1946; ⁶¹

⁵⁵ Slovenske narodne pesmi in pripovedke. Vsebinski opis narejen po ohranjenih številkah v NUK.

⁵⁶ Arnež, Slovenski tisk..., str. 302. Podhorsky, Bibliografija II., str. 13–14, ima podatek, da je leta 1946 izšla samo ena številka (oktober, na osmih straneh, format A 5); Bibliografija III., str. 7–8 – v letu 1947, 2. letnik, naj bi izšle še številke 1 (januar) – 4 (april). Obsegale so od 17–20 str. velikega formata (A 4).

⁵⁷ Podhorsky, Bibliografija II, str. 15. Št. 1 je izšla na desetih, ostale pa na osmih straneh.

⁵⁸ Ni točnega podatka, koliko števil je izšlo. Arnež, Slovenski tisk..., str. 301, ima podatek, da so izšle tri številke (v Studia Slovenica hranijo decembrsko številko iz leta 1946). Podhorsky, Bibliografija II., str. 10, ima podatek, da sta leta 1946 izšli dve neoštevilčeni številki (1. oktobra na 12 straneh in 2. decembra na 20 straneh (2. številka naj bi izšla v dveh izdajah). Leta 1947 naj bi v Spittalu izšla še ena številka (januar). Podhorsky, Bibliografija III., str. 6.

⁵⁹ Bibliografski podatki so povzeti po Arnež, Slovenski tisk..., str. 299–303.

⁶⁰ Štirinajstdnevnik, izšle naj bi le tri številke. Podhorsky, Bibliografija II., str. 6, ima podatek, da je izšla ena sama številka (8. junij), na štirih straneh.

⁶¹ Izšlo naj bi 33 števil.

- *Slovensko dekle*,⁶² Lienz-Peggez, Spittal, avgust 1946 – april 1947;⁶³
- *Triglav: glasilo Savičarjev*, Lienz-Peggez, 1946.⁶⁴

V bližini Lienza oziroma peggeškega taborišča, v Anrasu pri Lienzu, je tamkaj živeča skupina Slovencev (dijakov) že poleti 1945 začela izdajati svoje glasilo *Slovenec v Tirolah*. Prva številka je izšla 15. julija 1945 na štirih straneh. Skupno je izšlo 6 števil⁶⁵ v nakladi od 150–200 izvodov. Po vsebini je bil list kulturno-leposlovno usmerjen, občasno je prinašal tudi politične članke. Podobno kot drugi mladinski listi je bil tudi ta bogato ilustriran.⁶⁶ Ko so odšli dijaki na nadaljnji študij v Gradec, je list nehal izhajati pod tem imenom. Za njegovega naslednika imamo glasilo *Slovenska misel*, ki so jo izdajali visokošolci v Gradcu.⁶⁷

V Anrasu naj bi v letu 1947 izhajalo tudi glasilo *Besede življenja* – poznana je le številka 3 (maj 1947, ki je izšla na 40 straneh).⁶⁸ V Astnu pri Lienzu naj bi v letu 1946 baje izšlo tudi 12 števil⁶⁹ glasila *Domovina: informativni poltjednik*, ki naj bi prinašal tudi slovenske prispevke.⁶⁹

c) Spittal na Dravi

Glede na običajno taboriščno »tiskarsko zagnanost« je presenetljivo, da v taborišču Spittal vse do srede avgusta 1946 niso uspeli z izdajanjem svojega glasila. Begunci so čutili potrebo po svojem glasilu in tudi angleško taboriščno vodstvo je bilo tej zamisli dokaj naklonjeno, ni pa bilo »operativnega Slovenca«, ki bi zamisel realiziral. Šele ko sta se iz Kellerberga v Spittal preselila prof. Janez Sever in Zdravko Novak in s seboj pripeljala tudi tiskarsko opremo (predvsem pisalni stroj s šumniki), je uspešno steklo delo za natis novega lista – imenovala sta ga *Taboriščnik*. 1. številka je izšla 14. avgusta 1946 in v njej sta urednika seznanila svoje bralce tudi z vsebino lista: »*Naš list bo skušal po najboljših močeh služiti skupnosti. Stvarno bomo skušali informirati taboriščnike o vsem, kar se dogaja v svetu, posebno še o tem, kar zadeva našo nadaljnjo usodo. – Nadalje se bomo trudili, da povežemo vse taboriščnike v močno*

⁶² Mlinar, Slovenski emigrantski..., str. 183–4, ima podatek, da je list začel izhajati 1. 8. 1946 v spittalskem taborišču. Izhajal naj bi v nakladi 500 izvodov in na šestih straneh. Namenjen je bil begunskim dekletom, ki so živela v taboriščih in izven njega. Skupno naj bi izšlo 13 števil⁶⁵ velikega formata (A 4).

⁶³ Izšlo naj bi 13 števil⁶⁵, glasilo je urejal prof. Pavel Slapar. V Podhorsky, Bibliografija II., je podatek, da je glasilo začelo izhajati v Spittalu, zato je več podatkov navedenih pri »spittalskih izdajah«. List je izhajal v nakladi 500 izvodov.

⁶⁴ To naj bi bilo glasilo »Nižješolskega literarnega krožka Savica«. Izhajal naj bi dvakrat mesečno. Poznana je le 1. številka.

⁶⁵ 2. št. (22. 7.), 3. št. (19. 8.), 4. št. (9. 9.) in št. 5/6 (21. 10) že na 28 straneh. Podhorsky, Bibliografija I., str. 15.

⁶⁶ Arnež, Slovenski tisk..., str. 110–111.

⁶⁷ Izšli sta le sve številki (8. 12. 1945 in 20. 1. 1946). Podhorsky, Bibliografija II., str. 10, ima podatek, da je št. 2 »sicer bila natisnjena, vendar ni bila izdana«. Ni jasno, kaj naj bi to pomenilo?

⁶⁸ Arnež, Slovenski tisk..., str. 299.

⁶⁹ Podhorsky, Bibliografija II., str. 7.

notranjo enoto. V posebno dolžnost si bomo zategadalj šteli, da bomo pri svojem pisanju gojili v naših ljudeh temeljne lastnosti, ki morajo odlikovati slehernega dobrega Slovence in Jugoslovana, t.j. ljubezen do naroda, njegove vere, besede in domovine. Zavedamo se, da bomo v sedanjih razmerah na ta način najbolje služili svojemu narodu in vsemu človeštvu. – Končno bomo v listu objavljali kroniko vseh važnih dogodkov v taboriščnem življenju. – V kolikor nam bodo dopuščala sredstva, bomo objavljali v zvezi s članki tudi slike. – Vse taboriščnike, ki so z nami iste volje, prosimo, da nas pri tem podprejo s tem, da naš list naročajo, bero in ga širijo odnosno da pri njem sodelujejo s prispevki odosno nasveti.«⁷⁰

List je najprej izhajal dvakrat tedensko (1.–6. št.), ob sredah in sobotah, na 4–10 straneh. Ko se je list nekako »prijel«, so izdajanje povečali najprej na tri in nato na štiri številke tedensko. *Taboriščnik* postane z 20. številko (23. 9. 1946) dnevnik. Ker je uredniku uspelo pridobiti večje število dopisnikov, je bil list zaradi svoje dobre informiranosti zelo priljubljen. Sprva je izhajal v nakladi 400 izvodov in postopno višal svojo naklado – na koncu je dosegel naklado 700 izvodov. Zaradi priljubljenost in dobre prodaje je izšlo tudi nekaj obsežnejših prazničnih števil.⁷¹ List je imel številne bralce tudi izven taborišča.⁷² *Taboriščnik* je redno izhajal do 11. maja 1947, ko je moral nehati izhajati, podobno kot drugi taboriščni listi.⁷³

Bibliograf R. Podhorsky zelo podrobno opisuje tudi obseg tega lista: »*Časopis ima dosledno paginacijo, katera obsega tudi 'posebne izdaje' št. 28 a /recte 27 a/ in 36 a, ne obsega pa nedeljske in praznične izdaje, ki imajo posebno paginacijo in so pravzaprav nadaljevanje ukinjenega 'Bogoljuba v begunstvu'. /.../ Dosledna paginacija šteje 376 str., vsled izpuščenih jih je v resnici le 374. Nedeljske in praznične izdaje so: št. 86 z 10 str., 93 z 10 str., 101 z 18 str., celotni obseg je torej 412 str.*«⁷⁴

Avgusta 1946 je začela slovenska begunska tiskarna tiskati glasilo *Slovensko dekle* – v velikem formatu (A 4) in v nakladi 500 izvodov. Izhajalo je kot polmesečnik. V letu 1946 je izšlo devet števil (št. 1, avgust – št. 9, december). Vse številke so imele po šest strani. Glasilo je izhajalo tudi v letu 1947: od št. 10 (januar) – 13. (april), ko preneha izhajati.⁷⁵

Spomladi leta 1948 je začela v Spittalu, pod okriljem Narodnega delegata,

⁷⁰ Uvodnik, *Taboriščnik* (Spittal), št. 1 (1946), str. 1.

⁷¹ Takšna je bila npr. Božična številka (št. 101, 1946., ki je imela 19 str.) ali posebna Dijaška št. (št. 10, 1947, ki je imela kar 30 str.) – ta številka je prinesla več leposlovnih prispevkov dijakov, ki pa žal niso bili podpisani s pravimi imeni.

⁷² Arnež, *Slovenski begunski...*, str. 68–73.

⁷³ Obstaja več razlag, zakaj je prišlo do prepovedi begunskega tiska: 1. Prepoved naj bi zahtevala jugoslovanska vlada, ker je ta tisk odvrčal ljudi od repatriacije slovenskih beguncev; 2. Do prepovedi naj bi prišlo zaradi izredno ostrih Blatnikovih Begunskih pisem s Koroške (izdajal jih je pod psevdonomimov »Caranthanus«), ki so jih begunci pošiljali tudi v inozemstvo in eno naj bi pomotoma prišlo v roke majorju Sharpu, ki ga je posredoval Vojaški upravi in glavnemu stanu Unrre v Celovec. Stekla je posebna preiskava, ki je ugotovila, da ta pisma tiskajo v spittalski begunski tiskarni (isti tisk), zato so sledile sankcije – ukinitve vsega tiska. Pernišek, *Dnevnik II.*, vpis za 10. 5. 1947.

⁷⁴ Podhorsky, *Bibliografija II.*, str. 15. Nedeljska izdaja je bila natisnjena v 500 izvodih.

⁷⁵ Tako kot prejšnje so imele vse po 6 strani, razen št. 11, ki je imela le 4 strani. Podhorsky, *Bibliografija II.*, str. 6; *III.*, str. 4. Glasilo je urejal Janez Sever.

izhajati publikacija *Pisma sestram v tujino*. Namenjena je bila predvsem dekletom, ki so že odpotovala v prekomorske države in so še hotele imeti stike z begunci, ki so še bivali v taborišču. Po vsebini so prevladovali npravstveni članki. Skupno naj bi v neenakomernih presledkih (približno na dva meseca) izšlo pet ali šest števil formata A 5, na 12 straneh. Začetna naklada je bila 100, kasneje pa do 300 izvodov.⁷⁶

Avgusta 1948 je začel tu izhajati mesečnik z naslovom *Cilji in pota*, ki je bil namenjen predvsem katoliški inteligenci. List je bil precej podoben »ženskemu listu«, tako po formatu kot po vsebini. Skupno je izšlo pet števil, ki so obsegale od 28–44 strani. Izhajal je do marca 1949.⁷⁷

V Spittalau, kjer so vseskozi malo zamujali pri izdajanju listov, so šele v letu 1948 dobili tudi svoj prvi samostojni mladinski list *V nove zarje*, ki je izhajal od januarja – decembra (božič) 1948. Izšlo je 13 števil, na skupno 158 straneh.⁷⁸ Uredjal ga je Lojze Novak, ki je v listu objavil tudi nekaj lastnih izvornih črtic. Urednik je prvo številko pospremil na pot za naslednjimi željami: »*Da ohranimo v sebi ideale plemenite mladosti, da ne zamre v nas plemeniti cvet fantovstva, zato smo priklicali v življenje naš list. Svetilnik in kažipot naj bo nam in drugim. Ogreva naj nas za ideale vernosti, kreposti in domoljuba. Budi naj v naših dušah čut za odgovornost, odpoved in žrtev. Iz nas in po našem listu naj prihaja med prijatelje in v okolje pri katerem smo; dobrota, plemenitost, zvestoba, vernost, poštenje, čistost, ljubezen – velika in požrtvovalna za Boga, ki razveseljuje našo mladost in za slovenski narod, katerega sinovi smo. /.../ Gremo v nove zarje! Kar je nagnitega, gnilega in trhlega, bo odpadlo. To je nujnost razvoja. Le npravno trdni, načelno izgrajeni, svojim načelom brezpogojno zvesti, bodo kos novim nalogam in novim težavam. Nov rod, čist in kremenit, neupogljiv in nepodkupljiv, bo gradil nov čas! Mi gremo naprej, mi mladi, in znami(!) vsi, ki so dobre volje!*«⁷⁹

Po vsebinski plati lahko govorimo o mladinskem literarnem listu – objavljajl je pesniške in prozne prvence mladih fantov, pa tudi nekaterih že uveljavljenih pisateljev (npr. Karel Mauser). Iz večine prispevkov se čuti tudi neverjeten mladostni zanos, da pripadajo slovenski skupnosti. Kot vzor jim je očitno služilo glasilo *Cvetje v tujini*. V zadnji, 13. številki se je urednik nekoliko »pikro« poslovil od svojih bralcev:

»*Zahvaljujem se vsem številnim prijateljem in sodelavcem, njim, ki so še v taborišču, pa tudi njim, ki so že odšli v Kanado, Brazilijo ali pa v Argentino. Zahvaljujemo pa se tudi končno onim, ki so nam 'iz prijaznosti' metali polena pod noge in skušali onemogočiti branje lista delu mladine. Tudi ti so po svoje pripomogli, da smo vzdržali do konca. Utrdili so nas v prepričanju, da je naša pot pravilna. Svosti si smo, da seme, ki je bilo vrženo, ni padlo na skalo in med trnje, ampak bo vzklilo in sad rodilo v Kanadi, v Argentini, pousod,*

⁷⁶ Arnež, Slovenski tiski..., str. 302.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam, str. 303.

⁷⁹ *V nove zarje*, 1, 1948, št. 1 (Prosinec), str. 10 (zadnja stran).

kamor se je razkropila naša begunska kri. Upajmo pa, da enkrat tudi doma, na svobodnih slovenskih tleh.«⁸⁰

V spittalskem taborišču naj bi izšli še naslednji listi:⁸¹

- *Begunsko pismo s Koroške* (Spittal), od 25. 3. 1947 do 6. septembra 1948;⁸²
- *Informativno pismo / Okrožnica*, Spittal, emigracijska pisarna, I (1947) – VIII (1948);
- *Naša vez: glasilo beguncev župnije Devica Marija v Polju*, Spittal, januar – maj 1949;
- *Novice iz Spittala*, Spittal, 1948–1949;
- *Obvestila: priložnostni list za slovenske begunce*, Spittal, april – avgust 1948;
- *Okrožnica*, Karitativna pisarna papeškega delegata, Spittal, 1 (1947) – 10 (12. 11. 1948);
- *Posavski zvon*, Spittal, november 1948–1949;
- *Vestnik dijaških misijonskih krožkov*, Spittal, 10. decembra 1947 – 15. aprila 1948;
- *Vestnik*, Zveza katoliških mož in fantov, Spittal, 1946 – 1948;
- *Viharnik*, Spittal, 1945–1946.

Nekaj posebnega je glasilo *Brstje*, ki so ga izdajale mladenke od 8. februarja 1946 (?) naprej v taborišču Peggez ali Spittal (kraj in leto nista navedena). Tega glasila ne beleži noben bibliografski popis begunskega tiska. Skupno je ohranjenih 38 številok – zadnja III. Letnik, št. 1.⁸³ Po vsebini prevladuje versko moralna tematika. V vsaki številki je tudi kakšno leposlovno besedilo (pesem ali črtica), vsi prispevki so podpisani le z imeni avtoric. Ohranjeni izvodi so pravi umetniški biseri – poleg izredno lepih barvnih naslovnih (unikatne risbe) so se dekleta izredno potrudila tudi z različnimi pisavami.

č) Št. Vid ob Glini

V primerjavi s peggeškim in spittalskim taboriščem je v tem taborišču živelo znatno manj Slovencev (le okoli 700). Vendar so imeli med seboj dva neutrudna delavca, prof. Janeza Severja in Zdravka Novaka, ki sta že v prvi polovici julija 1945 začela izdajati dnevnik *Slovenski taboriščnik* (najprej je izhajal kot razmnoženina v 100 izvodih). V tem taborišču je skupno izšlo 86 številok (zadnja 10. oktobra 1945), 87.

⁸⁰ *V nove zarje*, 1, 1948, št. 13 (božič), str. 158 (zadnja stran). Žal se te dobre želje niso uresničile L. Novaku, ki se je izgubil nekje v argentinski pampi (verjetno samomor).

⁸¹ Podatki so povzeti po Arnež, Slovenski tiski..., str. 299–300.

⁸² Ni znano, koliko pisem je izšlo. V zapuščini Nandeta Babnika v NŠA je ohranjenih več pisem – njihova vsebina si je precej podobna: poročila o terorju v Jugoslaviji, kar naj bi čim več beguncev odvrnilo od misli na vračanje v domovino. Zaradi teh pisem je moral dr. Blatnik tudi zapustiti spittalsko taborišče.

⁸³ Originalne izvode hrani Stana Zdešar Millonig v Avstriji, v NUK hranimo kopije teh številok.

(21. oktobra 1945) pa je izšla v novem taborišču v Bistrici ob Dravi.⁸⁴ Skupno je v letu 1945 izšlo 142 števil (zadnja 29. 12. 1945, običajno na dveh straneh velikega formata – A4). V naslednjem letu je skupno izšlo še 45 števil, in sicer od št. 1 (1. januar 1946) do št. 45 (23. februar 1946). Tudi v tem letu je izhajal običajno le na dveh straneh.⁸⁵ Nekoliko nas preseneča naklada tega lista – izhajal je namreč v 500 izvodih, kar je za tako majhno skupino Slovencev vsekakor presenetljivo. Konec februarja 1946 so se begunci ponovno selili – tokrat v Spittal na Dravi – in se tako združili s tamkaj živečo skupino Slovencev. Ko so se sredi novembra 1946 sem preselili še begunci iz Peggez-Lienza, je bila končno uresničena želja večine beguncev (in tudi angleške vojaške uprave), da se vsi begunci zberejo v enem taborišču. Novak in Sever sta si prizadevala, da bi lahko tudi v Spittalu nadaljevala z izdajanjem svojega lista, vendar nista naletela na odobritev taboriščnega vodstva. Ker sta s seboj pripeljala vso tiskarsko opremo (vključno s pisalnim strojem s šumniki), bi lahko takoj nadaljevala z delom. Tako pa sta morala čakati vse do srede avgusta (14. 8. 1946), da sta lahko nadaljevala z izdajanjem lista. Vendar sta morala izpustiti del imena – spittalski list se imenuje le *Taboriščnik*.⁸⁶

List je objavljal predvsem izbor krajših novic iz svetovnega in jugoslovanskega časopisja in je le občasno prinašal tudi bolj pregledne »begunske teme«. Pogosto sta urednika »novice« prepisala kar iz peggeškega lista *Domači glasovi*. Predvsem uredniku Severju se je vseskozi poznalo, da je po srcu predvsem učitelj. V *Taboriščniku* je objavil več moralno-vzgojnih člankov za otroke in njihove starše. Tudi karikature so bile namenjene bolj mladim kot odraslim bralcem. Za tiste najmlajše pa je Zdravko Novak, ki mu je pri delu pomagal še Marjan Jakopič, začel že v Št. Vidu izdajati posebno glasilo *Begunček* (tednik). 1. številka je izšla 23. septembra 1945 in v tem letu je skupno izšlo 15 števil (zadnja 30. decembra).⁸⁷ V letu 1946 so izšle številke od 16 (6. 1.) do 24 (3. 3. 1946) – list je prenehal izhajati zaradi selitve v Spittal. Tiskali so ga v isti tiskarni kot list *Slovenski taboriščnik*, zato ni čudno, da je njegovo »rojstvo« z vzpodbudnimi besedami pozdravil tudi urednik J. Sever. Preseneča pa nas negativna reakcija – popolna zavrnitev, ki so jo objavili v *Domačih glasovih*:⁸⁸ »Kakor moramo iz srca pohvaliti požrtvovalnost vseh, ki skrbijo, da so naša taborišča preskrbljena s slovenskimi listi, moramo odločno grajati preveliko gorečnost lokalnega – ali osebnege? – patriotizma, ki po nepotrebnem ustvarja nove liste.

⁸⁴ Že v 88. št. (22. 10. 1945) so popravili kraj izhajanja »Bistrica na Dravi« – tako naj bi ta kraj imenovali domačini. Tudi nemško ime Kellerberg, ki so ga za to taborišče uporabljali Angleži, ni povsem točno – taborišče se je namreč nahajalo dobrih 15 km severno od Beljaka (v smeri proti Spittalu). Podhorsky, Bibliografija I., str. 15.

⁸⁵ Izjema je bila le ena številka, ki je izšla kar na 16 straneh (prazniki), in še pet drugih števil, ki so izšle na štirih straneh. V NUK je ohranjena ena sama – št. 36 (15. 8. 1945).

⁸⁶ Podhorsky, Bibliografija II., str. 15.

⁸⁷ Prve tri so izšle v Št. Vidu, ostale pa v Bistrici na Dravi. Obseg lista je bil od 4–10 strani in v nakladi okoli 250 izvodov. Podhorsky, Bibliografija II., str. 4.

⁸⁸ *Domači glasovi*, 1, 1945, št. 48 (29.9.1945), str. 4 – »Kaj pa je 'Begunčka' treba bilo?« Avtor sicer ni podpisan, vendar lahko iz ostrega tona pisanja skoraj zagotovo trdimo, da je to bil dr. Blatnik.

Popolnoma je na mestu, da imajo v Lienzu, Št. Vidu in Judenburgu svoje dnevnik, ki taboriščnike seznanjajo z dnevnimi novicami. Nič ne bi rekli, če bi tudi v Spittalu izdajali svoj dnevnik. Ni pa na mestu, da je začel v Št. Vidu izhajati nov mladinski list 'Begunček', ko imamo vendar zelo lep skupen mladinski list 'Begunska mladina', ki so ga naši otroci zelo vzljubili. Čemu nov list na istem področju, dočim zija drugod občutna praznina? Silno veseli bi bili n. pr. verskega lista in naši ljudje bi radi segali po njem, če bi kje zagledal beli dan. Tudi leposloven bi nam bil potreben. Tu poprimi, kdor zna!«

d) Liechtenstein pri Judenburgu

Tudi v tem taborišču so se kmalu našli posamezniki, ki so začeli razmišljati o izdaji svojega glasila. Tako je 14. julija 1945 izšla prva številka dnevnika *Dom ob Muri*. List je bil velikega formata in imel običajno le dve strani,⁸⁹ urejal in izdajal ga je najprej Ivan Oven, za njim pa tamkajšnji duhovnik Roman Malavašič (nekaj časa sta mu pri delu pomagala akademika Branko Rozman in Lojze Lasič). Prvih 46 števil je bilo razmnoženih na pisalnem stroju v 7–10 izvodih. Ko so prišli do ciklostilnega stroja,⁹⁰ je začel list izhajati v večji nakladi, najprej v 70 izvodih, nato pa je dosegel tudi naklado 150–200 izvodov. Skupno je v letu 1946 izšlo 171 števil (zadnja 31. 12. 1945).⁹¹ V letu 1946 je izšlo 282 števil (1. 1. – 31. 12.) – skoraj vedno na dveh straneh.⁹² V tem letu je za spoznanje padla naklada lista – na 120 izvodov.⁹³ Št. 276 je imela tudi posebno prilogo »Veseli D.P.« Tretji letnik (1947) se je zaključil z mesecem majem – skupno je izšlo le 88 števil (1. 1. – 11. 5. 1947).⁹⁴ Vse številke vseh treh letnikov so bile natisnjene v osrednji taboriščni tiskarni.⁹⁵

Po vsebinski plati je bil ta list zelo podoben drugim begunskih informativnim glasilom. Njegov urednik Malavašič je večkrat med druge tekste vključil tudi kakšne verske članke (zlasti ob večjih cerkvenih praznikih). Listu se je že na zunaj poznalo, da je v glavnem »vse delo enega samega človeka« (urednika Malavašiča).⁹⁶ Zato je tistim, ki so list kritizirali, sami pa se v delo niso hoteli vključiti, napisal: »Da ni takih uspehov kot v drugih taboriščih je popolnoma razumljivo in opravičljivo zato, ker je tu manj ljudi in za to manj takih, ki bi mogli pri tem sodelovati. Ni pa opravičljivo dejstvo, da morajo pri nas na tem polju delati le nekateri, dočim drugi, ki so prav tako in morda celo bolj sposobni, stoje ob strani in z viška gledajo na njihovo delo. S posmehom zrejo na kulturno udejstvovanje, kritika je njihova edina beseda o tem.«⁹⁷ Novice, ki jih

⁸⁹ Samo št. 165 je izšla na štirih straneh.

⁹⁰ Denar zanj so zbrali sami begunci s prostovoljnimi prispevki.

⁹¹ Podhorsky, Bibliografija I., str. 8.

⁹² Št. 87 – 4 strani in št. 280 – 8 strani.

⁹³ Podhorsky, Bibliografija II., str. 6–7.

⁹⁴ Prepoved begunskega tiska!

⁹⁵ Podhorsky, Bibliografija III., str. 4.

⁹⁶ Že na zunaj je bilo opaznih več napak, zlasti pri številčenju lista (ponovitev iste številke ali napačen mesec ali pa je le-ta sploh izpuščen). Vse te napake je že takoj po izidu opazil tudi glavni »begunski bibliograf« Rene Podhorsky, ki je živel prav v tem taborišču.

⁹⁷ Uvodnik, *Dom ob Muri*, 1, 1945, št. 32 (14. 8.), str. 1.

je list objavljajal, so bile večinoma pridobljene preko radijskih postaj, nekaj pa so jih povzeli tudi po avstrijskih časopisih, predvsem po *Koroški kroniki*.⁹⁸

LEPOSLOVJE⁹⁹

Pod pojmom »leposlovje« so mišljena tako originalna prozna in pesniška dela, ki so nastala in bila natisnjena v begunskih taboriščih, kot tudi ponatisi del starejših slovenskih avtorjev, ki so jih ponatisnili v taboriščih – največ za potrebe šolske mladine in za različne kulturne prireditve (predvsem dramske predstave). Po tematiki izrazito prevladujejo dela, ki obravnavajo begunsko življenje in hrepenenje po čimprejšnji vrnitvi v domovino.

Prva pesniška zbirka je izšla v taborišču Spittal že leta 1945 – Re-O (psevdonim za Vladimirja Kosa): *Marija z nami je odšla na tuje*. Isti avtor je leta 1946 izdal še eno pesniško zbirko: *Deževni dnevi* (lirične pesmi s taboriščno tematiko).

Leta 1946 sta v Spittalu izšli še dve pesniški zbirki – Franček Kolarič: *Na tujih tleh* in Erik Kovačič: *Romar na beli cesti*. Nekaj posebnega predstavlja zbirka več avtorjev (Vl. Kos, K. Mauser in drugi): *Strti cvetovi*, ki je izšla leta 1945 (6?) v Peggezu pri Lienzu. Leta 1948 je Franček Kolarič v Spittalu izdal še eno pesniško zbirko: *Žalni venec* (zbirka je posvečena vrnjenim in pobitim domobrancem).

Med proznimi deli so izšla:

- Stanko Kociper, *Mlin ob Lešnici* (Peggez 1946);
- Božidar Kramolc, *Pravljice* (Spittal 1946, 2 zvezka, prva bibliofilska izdaja v taboriščih) in *Pravljica o čarobnih goslih* (Spittal 1946);
- Ivko Žitnik, *Pravljice* (Spittal 1948);
- Srečko Selivec (ps. za Zdravka Novaka), *Križev pot* (Spittal 1947) in *Pota božja* (Spittal 1949).

Po ohranjeni bibliografiji Reneja Podhorskega je skupno izšlo 13 izvirnih literarnih del in 9 ponatisov slovenskih klasikov (Prešerna, Finžgarja, Levstika, Jurčiča, Meška, Vombergarja) in nekaj dramskih besedil, ki so jih potrebovali za svoje taboriščne predstave: od Shakespeara do Niccodemija, Hoffmannstahla itd.

Glede na to, da je bila v vseh taboriščih izredno razvita pevska kultura (predvsem zborovsko petje), so že kmalu začeli tiskati tudi pesmarice. Večinoma so to bila le besedila pesmi, notno gradivo pa so si pevci večinoma kar sami prepisovali.¹⁰⁰

- *Besedilo slovenskih narodnih pesmi* (Spittal 1946, 12 str.);
- *Cerkvena pesmarica*, ur. Franc Mihelič (Spittal 1946, 122 str.);
- Franc Cigan, *Slovenske narodne pesmi*, 2 zv. (Spittal 1949, 320 str.);
- Ludovik Puš (harmoniziral), *Svete pesmi* (Celovec 1948, 190 str.).

⁹⁸ Arnež, Slovenski tisk..., str. 94–97.

⁹⁹ Povzeto po Podhorsky, Bibliografija I.–III.

¹⁰⁰ Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

Za različne glasbene akademije in pevske nastope so natisnili tudi besedila posameznih pesmi, zlasti takrat, kadar so imeli na sporedu povsem nove pesmi oziroma priredbe le teh.

POLITIČNI IN »PRIČEVANJSKI« TISK

Čeprav je propagandnemu namenu v veliki meri služila predvsem periodika, ki je dokaj redno (praktično dnevno) izhajala v skoraj vseh begunskih taboriščih, je vendarle prišlo tudi do nekaterih samostojnih natisov (predvsem zaradi večjega obsega, pa tudi zaradi večje možnosti, da se izid prekrije pred taboriščnimi oblastmi in se tako izogne cenzuri). Med pomembnejše izdaje lahko uvrstimo naslednja dela:

- Janez Klemenčič, *Leta strahote na Ižanskem in Kako se mi je godilo v partizanskih zaporih* (oboje izšlo leta 1946 v Spittalu);
- *Križev pot slovenskega domobranstva* (Spittal 1947);
- Matija Škrbec, *Spomini in reminiscence na katoliško gibanje med Slovenci zadnjih 35 let* (Spittal 1948);
- Peter Levičnik (ps. za France Dolinar), *Slovenska državna misel: ob stoletnici njenega oživitvenja* (Spittal 1948 – več izdaj).

KNJIGE ZA SPLOŠNO RABO (PRIROČNIKI)¹⁰¹

V to skupino uvrščamo tisto gradivo, ki ga ne moremo uvrstiti v druge skupine. V glavnem je bilo to gradivo namenjeno predvsem ženskam. Zanimivo je, da so begunci natisnili kar dve kuharski knjigi:

- *Kuharska knjižica* (Spittal 1948, 129 str.);
- s. Felicita Kalinšek, *Slovenska kuharica* (Spittal 1949, 210 str.).¹⁰²

Natisnili so tudi nekaj navodil za nego dojenčkov, higieno žensk (predvsem nosečnic in doječih mater), zdravstvene napotke za primer bolezni (tako preventiva kot kurativa) itn. To gradivo je istočasno služilo tudi kot študijski pripomoček pri različnih tečajih, ki so jih organizirali po taboriščih in pri strokovnih predmetih v šolah (predvsem pri predmetu »higiena«).¹⁰³

¹⁰¹ To skupino bi lahko imenovali tudi praktični priročniki za vsakdanje življenje beguncev.

¹⁰² Da sta obe knjigi izšli razmeroma pozno, je gotovo posledica tega, da so se v tem času že kazale »rešitve« begunskega problema (izselitve v prekomorske države), kar je ljudi navdajalo z večjim optimizmom za nadaljnje življenje – upanje na urejeno družinsko življenje in želja po domači, slovenski kulinariki, ki naj bi begunce spominjala na dom (zlasti ob večjih cerkvenih praznikih – velika noč, božič). Ustna izjava N. Sommeregger avtorici leta 1993.

¹⁰³ Povzeto po: Podhorsky, Bibliografija I.–III. Tudi ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

Slika 26: Begunski tisk
(vir: Razstavni katalog, Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945, NUK, 1991)

KULTURNO DELOVANJE V TABORIŠČIH

Čeprav se to področje v določeni meri prepleta z vzgojo in izobraževanjem, ga zaradi večplastnosti in boljšega pregleda vendarle obravnavam ločeno. Podobno kot pri vseh drugih dejavnostih je bil glavni vzrok za tovrstno organiziranje želja, da se med begunci preprečijo razni nezdravi pojavi, kot so brezdelje, melanholija, nezadovoljstvo in celo obup nad svojim nejasnim položajem v tujini. Kot »uradni začetek« organiziranja kulturnega življenja »šteje« posvetovalni sestanek, ki ga je 7. junija 1945 v Vetrinju sklical ravnatelj Marko Bajuk. Na sestanku, ki so se ga udeležili vidnejši izobraženci, so sprejeli naslednje sklepe:

- zbrati vse pevce in pevke v skupni zbor, ki naj goji svetno in cerkveno petje, v cerkvi pa zlasti masovno petje, ki bo ljudi zelo poživilo in budilo v njih izven cerkve domovinsko ljubezen in narodno zavest;
- organizirati predavanja v velikem obsegu, ki naj obravnavajo važna vsakodnevna vprašanja od higijene v taborišču preko nujnih informativnih, prosvetnih, narodnostnih in politično-gospodarskih vprašanj;
- skrbeti za redno izhajanje taboriščnega tiska;
- organizirati telovadbo in šport;
- organizirati razne tečaje, ki naj zajamejo razna strokovna, prosvetna in druga vprašanja, predvsem pa učenje tujih jezikov.¹

GLASBENA DEJAVNOST

VETRINJ

Petje sodi v slovensko narodno tradicijo, zato so že takoj prve dni po prihodu beguncev v Vetrinjo organizirali različne oblike te dejavnosti – neformalno pri vsakodnevnem cerkvenem bogoslužju in formalno z ustanovitvijo mešanega begunskega pevskega zbora, ki ga je vodil salezijanski duhovnik prof. Silvin Mihelič. V zbor so se vključili nekdanji cerkveni in posvetni pevci, pa tudi tisti, ki so radi peli. Vsa ta dejavnost zbora je bila zelo improvizirana – dobivali so se na prostem in to brez not in besedil. Večinoma so peli po spominu in tisti, ki so bili novinci, so

¹ Pernišek, Prosvetno..., str. 110–124.

se samodejno učili od »šolanah pevcev«. Zato je bil prvi repertoar zbora sestavljen iz nekaj najbolj znanih slovenskih narodnih in cerkvenih pesmi, ki so jih poznali tudi ostali begunci, ki so kaj radi »pritegnili s pevci« ob njihovih vajah oziroma nastopih. Da bi olajšala delo zbora, sta ravnatelj Bajuk in prof. Mihelič po spominu zapisala tudi prve partiture za ta zbor, ki so jih potem pevci sami ročno prepisovali za svoje potrebe.² Zbor je štel preko 100 pevcev in pevk. Čeprav je bilo zaželeno, da bi ob razselitvi vetrinjskega taborišča vsi pevci odšli v Peggez pri Lienzu, se to vendarle ni v celoti uresničilo.³

PEGGEZ PRI LIENZU

V tem taborišču se je v »novo nastali« zbor vključilo okoli 80 pevcev in pevk različnih glasov, zato je bilo potrebno zbor prečistiti – na koncu je ostalo 60–70 stalnih pevcev. »Glasovi so bili dobro zastopani v vseh legah in se je začelo delo takoj z vso resnostjo. Pevske vaje so bile stalne in sicer najmanj po dve na teden, po potrebi pa tudi po več. V začetku ni imel prostora za vaje. /.../ (Zbirali smo se, op. R. Š.) pod edinim hrastom v taborišču ali pa v gozdičku za Dravo. /.../ Not ni bilo, treba jih je bilo – kot v Vetrinju – pisati po spominu (Bajuk in Mihelič), dokler se nam ni posrečilo dobiti jih nekaj iz Celovca in od drugod. Sčasoma pa si je zbor nabavil razmnoževalni stroj za note, ki jih je bilo preje treba pisati na roko za vsak glas posebej.«⁴

Zbor je redno sodeloval pri vseh nedeljskih mašah⁵ in ob pomembnejših cerkvenih praznikih. Njegovo kvaliteto so zelo cenili tudi taboriščni poveljniki, ki so ob različnih obiskih taborišča zelo radi vključili v »program obiska« tudi nastop pevskega zbora, tudi pri številnih drugih prireditvah, kot so slavnostne akademije, različne prireditve, obiski pomembnejših dostojanstvenikov itn. Nepozabni pa so ostali številni samostojni koncerti v samem taborišču, v bližnji in daljni okolici (za avstrijske poslušalce) in »gostovanja« v drugih begunskih taboriščih.⁶ Pomembnejši koncerti so bili:

- 21. julij 1945 – koncert slovenskih pesmi v Tristachu za okoliško prebivalstvo, ki so se ga lahko udeležili tudi begunci (prednost so imeli domačini). Koncert je imel značaj zahvale za gostoljubje tamkajšnjih prebivalcev. Koncert je bil na prostem. Zbrane poslušalce je najprej nagovoril France Kremžar (v nemškem in slovenskem jeziku), med posameznimi pesmimi pa je ravnatelj Bajuk tolmačil (v nemščini) vsebino pesmi.⁷
- 5. avgust 1945 (nedelja) – cerkveni koncert s slovesnimi litanijami v de-

² Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

³ Prav tam.

⁴ Pernišek, Prosvetno..., str. 118.

⁵ Pel je pri 10. maši, ki je bila tudi najbolj obiskana, pri jutranji maši pa so peli sami verniki (ljudsko petje). Ustna izjava N. Sommeregger avtorici leta 1993.

⁶ O vseh nastopih je redno poročal tudi taboriščni tisk (Novice, Domači glasovi).

⁷ *Novice*, št. 16 (21. 7. 1945).

kanijski cerkvi v Lienzu. Za obisk koncerta je dobilo dovoljenje tudi 110 taboriščnikov.⁸

- 6. avgust 1945 – samostojni koncert narodnih pesmi v Tristachu.
- 27. avgust 1945 – zelo uspeli koncert slovenskih narodnih pesmi. »*Vse priznanje za to gre pevovodju g. Miheliču in pevcem ter rav. g. Bajuku in rediteljstvu, ki je poskrbelo za vzoren red. G. major ter drugi inozemski gostje, so odnesli s koncerta najlepše utise.*«⁹ Posebej je bilo objavljeno tudi kritično opozorilo, da je med koncertom prepovedano kaditi, glasno govoriti in s hojo motiti koncert. Zaradi velikega zanimanja so koncert ponovili 30. 8. 1945 zvečer. Tudi tega koncerta se je udeležilo taboriščno vodstvo z gosti.
- 4. september 1945 – koncert v lienski mestni dvorani »Alpenraute«. Očitno so se nekateri bali, da v dvorani ne bo dovolj poslušalcev, zato so bili vabljeni tudi begunci. »*Priporočamo, da nekaj ljubiteljev pospremi naše pevce in pevke v Lienz k njihovem koncertu.*«¹⁰
- 1. oktober 1945 – koncert slovenskih narodnih pesmi. Anonimni poročevalec s koncerta ni mogel prikriti svojega navdušenja: »*Slovensko pesem, zlasti narodno vedno radi slišimo, v begunstvu dvakrat radi. Zato smo vsakega nastopa našega pevskega zbora izredno veseli. Želeli bi pa, da bi bilo poslušalcem na razpolago besedilo pesmi. "Teče mi vodica" n. pr. je sinoči le malokdo mogel razumeti. Pohvaliti moramo tudi občinstvo, ki je uvedlo v dvorano lep red. Morda se nam posreči doseči polagoma več reda tudi pred vhomom.*«¹¹
- 20. in 25. november 1945 – dva uspela koncerta v taborišču Peggez. Dobiček od prodanih vstopnic je bil namenjen za Miklavževo obdarovanje taboriščne mladine.¹²
- 2. december 1945 – brezplačna ponovitev koncerta. Koncert je bil namenjen predvsem taboriščnim delavcem in njihovim predstojnikom (kot zahvala), odvečne karte so razdelili tudi med begunce.
- 11. december 1945 – poslovilni koncert ob odhodu poveljnika taborišča, majorja Richardsa.
- 4. in 6. januar 1946 – dva koncerta cerkvenih pesmi (predvsem božičnih) – kot glasbena spremljava pri igri »Obisk pri jaslicah«.
- 19. januar 1946 – gostovanje v Kellerbergu, na sporedu so imeli slovenske narodne pesmi. Gostovanje je spremljal tudi duhovnik Tone Smolič. »*Na ta koncert smo povabili tudi župnika iz Kellerberga. Prav rad je prišel. Po koncertu nam je rekel, da je s pesmimi zelo zadovoljen. Da imajo precej podobnih napevov, kot njihove alpske pesmi.*«¹³

⁸ *Novice*, št. 30 (6. 8. 1945).

⁹ *Novice*, št. 49 (28. 8. 1945).

¹⁰ *Novice*, št. 55 (4. 9. 1945).

¹¹ *Novice*, št. 79 (2. 10. 1945). Očitno je predhodna kritika vendarle nekoliko zalegla.

¹² *Novice*, št. 127 (25. 11. 1945).

¹³ Boris Koman, *Moji spomini, Duhovno življenje*, maj 1998, str. 119.

- 2. februar 1946 – gostovanje v taborišču Bistrica ob Dravi (Kellerberg). Koncert je bil namenjen predvsem tamkajšnji slovenski skupnosti, a se ga je udeležilo tudi veliko drugih poslušalcev.
- Junij 1946 – več zaporednih koncertov / spevoigra »Kovačev študent«. Za to predstavo je bilo med begunci veliko zanimanje, čeprav je bilo potrebno za predstavo odšteti 1 šiling in 50 grošev (stojišča so bila brezplačna).
- Avgust 1946 – v frančiškanski cerkvi v Lienzu, ob priliki razstave.¹⁴

Razen slovenskih pevskih koncertov je bilo v taborišču tudi več drugih koncertov in nastopov, največ je bilo ruskih in ukrajinskih prireditev. Beguncem so bile na voljo tudi posebne radijske oddaje na celovškem radiu, na sporedu so bile vsak četrtek in nedeljo ob 19.30.¹⁵

Tamkajšnji glasbeni navdušenci so imeli še veliko drugih načrtov, med drugim so želeli ustanoviti tudi »krožek ljubiteljev glasbe«. Poziv za prijavo je objavil ravnatelj tamkajšnje glasbene šole, E. Lašin: »S pristankom UNRRE sklicujem sestanek vseh taboriščnikov, ki znajo igrati na kako glasbilo (mandolino, kitaro, harmoniko, citre in podobno). Sestanek bo v četrtek ob 8. zv. v glasbeni sobi bar. XVIII /17.«¹⁶

V taborišču so imeli tudi mladinske zборе, in sicer:

- Dijaški šolski zbor, ki ga je vodil Silvin Mihelič in je redno nastopal pri vseh šolskih mašah in ob različnih večjih prireditvah (akademijah) v taborišču;
- Mladinski zbor ljudske šole v Peggezu, ki ga je vodila učiteljica Cveta Grmek. Zbor je pel na šolskih proslavah in na mladinskih prireditvah;
- Šolski cerkveni zbor, ki ga je vodila učiteljica Marija Černe. Zbor je nastopal pri vseh mašah za ljudsko šolo, ob nedeljah in praznikih.¹⁷

SPITTAL NA DRAVI

V taborišču so delovali kar trije zbori: mešani pevski zbor, ki ga je sprva vodil salezijanski duhovnik Franc Cigan (za njim pa Vid Rovčanek), ki je štel 70 pevcev in pevk; moški zbor, ki ga je sestavljalo 40 pevcev; in ženski pevski zbor, ki ga je sestavljalo 30 pevk.¹⁸ Poleg samostojnih koncertov so posamezni zbori sodelovali tudi na različnih prireditvah, proslavah, pri nedeljskih mašah, športnih prireditvah, akademijah itn. Pomembnejši koncerti so bili:

¹⁴ Povzeto po: Pernišek, Prosvetno..., str. 118 in 119, in po lienških *Novicah*.

¹⁵ *Novice*, št. 56 (8. 3. 1946).

¹⁶ *Novice*, 28. in 29. 5 1946. Ker se v kasnejšem času nikjer ne omenjajo kakšni koncerti »tega orkestra«, se verjetno ni priglasilo dovolj glasbenikov.

¹⁷ Bajuk, Naše šolstvo..., str. 168, in Pernišek, Prosvetno..., str. 118–120.

¹⁸ Vsi skupaj so sestavljali mešani pevski zbor. Pernišek, Prosvetno..., str. 119.

- Božični (1945) in Velikonočni koncert (1946) – za to prireditev so naštudirali celo latinsko mašo.
- Koncert konec julija in 4. septembra 1946 – Koncert slovenskih pesmi, pod vodstvom F. Cigana.
- 7. in 8. september 1946 – sodelovanje na športno-glasbenem festivalu v mestu Spittal – tam se je predstavil tako domačinom kot angleškim gostom ter drugim begunskim skupnostim.
- 6. oktober 1946 – koncert narodnih pesmi v taborišču Spittal.
- 23. november 1946 – Gregorčičev spominski večer ob 40. obletnici njegove smrti. Prireditev (pesmi in recitacije) je v celoti izvedel taboriščni pevski zbor.
- 24. november 1946 – koncert za vodstvo angleške vojaške šole. »Brez pretiravanja lahko napišemo, da je bil to njihov doslej najuspešnejši nastop. /.../ Za sinočnji koncert je vodstvo zbora izbralo naslednje pesmi: Slovenska zemlja, Na planine, Naše gore, Rožmarin, Ob večerni uri, Dekle–dekle, Visoko vrh planin, Gor čez izaro, Večerni ave, Pogled v nedolžno oko, Spomini, Jaz pa vem kako, Žaroka, Mi pevci, Belokranjska balada, Izpremenjeno srce in za zaključek Ob zori. Pred vsako pesmijo je britanski major, ki je vodja teh koncertnih večerov obrazložil nje kratko vsebino v angleščini. Nemški tolmač pa je za avstrijske poslušalce prevedel to tudi v nemščino. Občinstvo je pevce po vsaki odpeti pesmi nagradilo z navdušenim ploskanjem.«¹⁹

Nastopali so tudi na proslavah slovenskega (29. oktobra) in jugoslovanskega (1. decembra) narodnega praznika, ob Prešernovem dnevu, ob Miklavževem večeru (z opereto »Miklavž prihaja«), pri božičnici, pustu itd.²⁰ Spittalski pevski zbor je imel 26. septembra 1946 tudi svoj nastop na celovškem radiu. Tam so nastopili z Vodopivčevo spevoigro »Kovačev študent«.²¹

V drugi polovici novembra 1946 se je spittalski pevski zbor povečal s pevci, ki so tja prišli iz Lienza. Najprej je narasel na 130 pevcev in pevk, nato pa je prišlo do nujnega usklajevanja glasov (čiščenja) – na koncu je ostal pri številčnem stanju 70 oseb. Vodstvo skupnega zbora je prevzel prof. Silvin Mihelič. Zbor je imel svoj prvi veliki nastop že 6. decembra 1946 v dvorani »Dom zmage«. Prireditev je bila mišljena kot zahvalni koncert ob prvi obletnici prevzema taborišča s strani Unrre.²²

Še večjo odmevnost je doživel nastop tega zbora 9. decembra 1946, ki so ga priredili na povabilo britanske radijske družbe BBC prav tako v dvorani »Doma zmage«. Celotno prireditev so snemali na plošče in jih kasneje predvajali poslušalcem v Angliji, v celotnem angleškem imperiju in tudi v ZDA. Voditelj oddaje, častnik Patrik Smith, je predhodno predstavil posamezne pesmi. Zbor je zapel naslednje pesmi: Slovensko dekle (v treh različicah: prvo kitico je zapel ženski zbor, drugo moški in tretjo mešani zbor), V hribih se dela dan, Gor čez izaro in V

¹⁹ *Taboriščnik*, št. 74 (25. 11. 1946), str. 280.

²⁰ Povzeto po: Pernišek, Prosvetno..., str. 120–121, in po spittalskem glasilu *Taboriščnik*.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

Slika 27: Begunski pevski zbor
(vir: *Koledar – Zbornik Svobodne Slovenije*, 1953, str. 123)

gorenjsko oziram se skalnato stran. »Snemanje je trajalo 15 minut. Po snemanju je g. Smith povabil vse pevce k avtomobilu, da bodo slišali sami sebe. Iz avtomobila je zadonela prelepa 'Gor čez izaro'. Človek ne bi verjel, da je pesem bila predvajana na plošči. Glas je bil docela naraven in vsa lepota do najfinejšega odtenka je bila izražena. Pevci sami so bili nad pesmijo navdušeni, še bolj smo pa bili navdušeni mi, ki smo poslušali.«²³

Zbor je imel svoj koncert tudi ob obisku angleških parlamentarcev v tem taborišču 8. februarja 1947. V februarju je imel zbor še dva samostojna koncerta, in sicer 13. in 17. (ponovitve). Repertoar je bil sestavljen iz dveh delov: »Prvi del je obsegal umetne, drugi del pa narodne pesmi, za moški in mešani zbor. V prvem delu nam je zapel 3 pesmi tudi oktet. Koncert je dirigiral prof. S. Mihelič. /.../ Da je zbor dosegel tako lepe uspehe, gre predvsem zahvala neumornemu in večjemu duhu g. dirigenta ter požrtvovalnosti pevk in pevcev, ki so kljub težkim razmeram, v katerih živimo, ne strašijo dolgotrajnih pevskih vaj. /.../ Pevovodji in celemu zboru čestitamo k uspehu in se jima zahvaljujemo za duševni užitek, ki nam je v tujini tako potreben ter ju prosimo, da vstrajajo pri svojem za slovenske begunce tako važnem in potrebnem delu še naprej.«²⁴

Koncerti tega zbora so bili posneti tudi za celovško radijsko postajo, na kateri je zbor nekajkrat nastopil. Več koncertov se je zvrstilo v letih 1947 in 1948, predvsem pred vsakim večjim odhodom beguncev v prekomorske države – poslovilni koncerti.²⁵

Ob tem velikem spittalskem zboru je še vedno obstajal tudi manjši »Miheličev zbor« (vodil ga je organist France Mihelič), ki je pel predvsem pri nedeljskih mašah.

²³ *Taboriščnik*, št. 38 (10. 12. 1946), str. 322.

²⁴ *Taboriščnik*, št. 45 (14. 2. 1947), str. 126.

²⁵ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 120.

V taborišču so obstajali tudi mladinski zbori. Med begunci je bil zlasti priljubljen otroški pevski zbor, ki ga je vodila učiteljica Angela Gospodarič. Zbor je pogosto nastopal pri mašah, zlasti ob večjih cerkvenih praznikih (božič).²⁶ V Spittal se je preselil tudi šolski mladinski zbor, ki ga je vodila Cveta Grmek. Zbor je nastopal na različnih mladinskih prireditvah in na šolskih proslavah.²⁷

Velik uspeh je doživljal tudi deški pevski zbor, ki ga je vodil salezijanski duhovnik Rudi Knez. Zbor, ki je štel okoli 50 dečkov, je nastopal na različnih mladinskih prireditvah in ob cerkvenih praznikih. Ob priliki Mladinskega tedna od 13.–20. septembra 1947 je bil koncert tega zbora posnet na plošče za celovško radijsko postajo.²⁸

LIECHTENSTEIN PRI JUDENBURGU

Tudi v tem taborišču so imeli svoj pevski zbor – vodil ga je nekaj časa Franc Zupan, za njim pa Valentin Malavašič. Gojil je predvsem cerkveno petje. Večji koncert je imel 22. maja 1946, na sporedu so bile slovenske narodne pesmi.

Zanimivo, da so imeli v tem taborišču tudi svoj lastni orkester, ki ga je vodil vojaški kapelnik Franc Strah. Orkester je nadaljeval z delom tudi po preselitvi v Spittal. Imel je več nastopov ob različnih prireditvah in naj bi »kar dobro igral.«²⁹

BEGUNSKI TISK – PESMARICE

Kmalu se je pojavila potreba/želja, da bi izdali tudi prave pesmarice, tako za potrebe šole in pevskih zborov kot seveda tudi vseh ostalih beguncev, ki so zelo radi prepevali. Natisnili so naslednje pesmarice:

1. Besedilo slovenskih narodnih pesmi, Spittal 1946 (?) (12 str.);
2. Cerkevna pesmarica, ur. organist Franc Mihelič, Spittal 1946 (122 str.);
3. Cerkevne pesmi, Anras 1945 (6 str.);
4. Franc Cigan, Slovenske narodne pesmi, I. in II., Spittal 1949 (Založil Al. Luskar; 320 str.);
5. Deset cerkvenih pesmi, Spittal 1946 (?) (2 str.);
6. Ljudska zborna maša, Spittal 1948 (24 str.);
7. Ludvik Puš (harmoniziral), Svete pesmi, Celovec 1948 (190 str.);
8. Slovenske ljudske pesmi, Spittal 1947 (12 str.);

²⁶ Pisni odgovori na anketo R. Š. – Angela Gospodarič.

²⁷ Pernišek, Prosvetno..., str. 120.

²⁸ Prav tam. Vse plošče, ki so bile posnete za celovško radijsko postajo, so bile na žalost kasneje uničene (ob selitvi arhiva). Ustna izjava g. Hartmana avtorici leta 1993.

²⁹ Pernišek, Prosvetno..., str. 120.

9. Slovenske narodne pesmi, I. del. (144 str.);
10. Šolska pesmarica, I., II., III. (zbrala Angela Gospodarič), Spittal, Slovenska ljudska šola, 1948 (45, 70, 49 str.).³⁰

Razen tega je izšlo še nekaj vabil za pevske koncerte, na katerih so bila včasih natisnjena tudi besedila pesmi:

1. Koncert slovenskih pesmi, Spittal 1946 (?) (1 str.);
2. Koncert slovenskih narodnih in umetnih pesmi, Dom zmage Spittal 1946 (1 str.);
3. Pesem v čast MB v Trnju pri Železni Kapli, Spittal 1947. (?) (1 str.);
4. Pesmi za križev pot, Spittal 1947;
5. Pevski koncert v Kellerbergu dne 2. II. 1946: Spored (in besedilo pesmi), Lienz-Peggez 1946 (5 str.);
6. Spored pevskega koncerta v Vetrinju dne 24. junija 1945, Vetrinj 1945;
7. Spored in besedilo pesmi za pev. koncert slov. pev. zbora v begunskem taborišču v Lienzu dne 20. in 25. novembra 1945, Lienz-Peggez 1945 (6 str.).

GLEDALIŠČE

Glede na to, da je potrebno za delovanje »gledališča« izpolniti kar celo vrsto osnovnih pogojev (dvorana z odrom, kostumi in dramska besedila), je razumljivo, da se je gledališka dejavnost lahko razvila šele v bolj »stalnih pogojih« bivanja, torej po preselitvi beguncev iz vetrinjskega taborišča.

PEGGEZ PRI LIENZU

Pobudo za organiziranje gledališkega krožka je dal prof. Milko Jeglič. Tako so lienške *Novice* že 7. 8. 1945 objavile poziv vsem igralkam in igralcem, ki so pripravljeni sodelovati v gledaliških igrah (dramskem krožku).³¹ Že 24. septembra 1945 so postavili na oder Detelovo igro »Begunka«. ³² Predstavo so ponovili tudi 28. septembra. Ker je bil M. Jeglič precej obremenjen tudi s poučevanjem, se ni mogel povsem predati gledališkemu delu. Za to so ob njegovi gledališki skupini postopoma nastali še drugi igralski krožki, ki so jih vodili: dr. Ludvik Žagar, župnik

³⁰ Povzeto po Podhorsky, Bibliografija I.–III., in Arnež, Slovenski tisk..., str. 266–298.

³¹ Poziv vsem igralkam..., *Novice*, št. 31. Ker se je podoben poziv ponovil tudi v dveh naslednjih številkah (21. 8. in 9. 9. 1945), se je prvega sestanka, ki je bil 9. 8. 1945, očitno udeležilo premalo igralcev, da bi že lahko začeli s pripravami na prvo predstavo.

³² *Novice*, št. 73 (25. 9. 1945) so o tej prvi predstavi poročale zelo pohvalno: »Drama, ki nam prikazuje križev pot ubogega slovenskega dekleta, je v režiji g. prof. Jegliča, odlično uspela. Igralci so v razmeroma kratkem času in v težkih okoliščinah vlogo sorazmerno dobro naštudirali. Pohvaliti moramo tudi red v dvorani in vzorno obnašanje občinstva.«

Leo Kristanc, duhovnik Alojzij Luskar, Ciril Šega in Marjan Hočevar. Ob njih so imeli svoj krožek tudi mladi – vodila sta jih Janko Mernik in Rudi Knez. Vsi krožki so bili povezani v enotno gledališko družino, ki jo je organizacijsko vodil France Pernišek. Kot scenograf je deloval predvsem Valentin Pintar, občasno so mu pri delu pomagali tudi nekateri samorastniški slikarji. V okviru gledališke skupine so imeli tudi skupne seje režiserjev, na katerih so usklajevali svoje bodoče predstave in si izmenjevali tudi delovne izkušnje. Toda ob še tako veliki požrtvovalnosti, tako režiserjev kot igralcev, so se oboji neprestano srečevali s številnimi težavami. Zlasti je neprestano primanjkovalo primernih kostumov in drugih gledaliških rekvizitov, npr. tudi šmink.³³ Zagotovo pa so bili predvsem gledalci tisti, ki so dali priznanje za požrtvovalno delo in igralce nagradili z bučnim ploskanjem.³⁴

Ker so v taborišču živeli tudi pripadniki drugih narodov, ki so prav tako želeli razvijati to dejavnost, je med temi različnimi skupinami prihajalo do neprestanih preprirov. Končno so se vendarle sporazumeli in podpisali celo poseben »dogovor glede uporabe gledaliških prostorov«, ki so ga podpisali ob navzočnosti taboriščnega vodje kap. Lakića. »Rusi razpolagajo z gledališko dvorano, odrom in garderobo vsak ponedeljek dopoldne, vsako sredo in soboto ves dan in vsako drugo nedeljo zvečer od 6 naprej. V ostalih dneh razpolagajo z gledališkimi prostori Slovenci in po dogovoru z njimi tudi Hrvati odn. Srbi. Slovenci in Rusi lahko sporazumno izmenjajo svoje dneve ali ure, morajo pa takoj obvestiti upravnika bar. XXV.«³⁵

Na peggeškem gledališkem odru so se zvrstile naslednje predstave: Luč z gora (dvakrat), Dom (trikrat), Rožni venec (dvakrat), Sneguljčica (dvakrat), V Ljubljano jo dajmo (dvakrat), Miklavž prihaja (enkrat), Sveta noč v kraljestvu Triglava (dvakrat), Podrti križ (trikrat), Pri belem konjičku (štirikrat), Vrnitev (dvakrat), Revček Andrejček (štirikrat),³⁶ Scapinove zvijače (dvakrat), Krivoprisežnik (enkrat), Triglavska roža (enkrat), Reka (dvakrat), in Vombergarjeva Voda (enkrat).

Razen teh pravih gledaliških predstav so igralci sodelovali tudi pri različnih proslavah, kot so Žalna svečanost v počastitev padlih domobrancev in v taborišču umrlih beguncev (6. 11. 1945); Veseli slovenski večer (15. in 18. 11. 1945); Silvestrov večer (31. 12. 1945); Novoletni večer (1. 1. 1946); Pri jaslicah (4. in 6. 1. 1946); puštna zabava »Dve uri smeha« (3. in 4. 3. 1946); proslava prvega sv. obhajila (19. 5. 1946) in druge prireditve.³⁷

V gledališki spretnosti so se poizkusili tudi dijaki. Pod vodstvom prof. Bo-

³³ *Novice*, št. 90 (15. 10. 1945): »Slov. igralski krožek naproša vse osebe, ki so v posesti kakršnekoli šminke in bi bile voljne isto odstopiti ali prodati, da se oglasijo v bar. V/13.«

³⁴ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 116, in Pernišek, *Dnevnik I–III – več zapisov*. Ker je bil tudi sam neposredno soudeležen pri tem delu, je bil pogosto zelo kritičen do teh predstav (amaterziem!).

³⁵ *Novice*, št. 127 (25. 11. 1945).

³⁶ Opereti »Pri belem konjičku« in »Revček Andrejček« sta bili popularni zlasti med begunsko mladino, radi pa so si predstavo ogledali tudi odrasli.

³⁷ Povzeto po: Pernišek, *Prosvetno...*, str. 116.

židarja Bajuka so naštudirali igro »Kralj Ojdip«, ki so jo uprizorili 15. 7. 1946.³⁸ Veliko navdušenje sta poželi tudi dve dijaški akademiji, in sicer: 6. 9. 1945 (večjezične deklamacije, med drugim tudi prizor iz Platonovega dialoga »Phaidon« v grščini) in 15. 7. 1946 (prav tako večjezične deklamacije – v grščini so recitirali Demostenov 1. Filipov govor).³⁹

Ob teh gledaliških predstavah so igralci izvedli tudi več radijskih iger, ki so jih predvajali preko taboriščnega ozvočenja in so jih lahko poslušali vsi begunci. Na sporedu so bile večinoma ob nedeljah dopoldne. Prva radijska oddaja je bila na sporedu 12. oktobra 1946.⁴⁰ Poleg radijskih oddaj so imeli v taborišču Peggez tudi svoj »taboriščni kino«. V glavnem so predvajali filme, ki jih je priskrbel angleška taboriščna upava. Večkrat so predvajali npr. film »Veliki dobitek«.⁴¹

SPITTAL NA DRAVI

Prve predstave v Spittalu je izvedla že prej imenovana »Bistriška skupina«, in to kar v zasilnih prostorih – v veliki obednici. Ker so bile predstave med begunci sprejete z velikim navdušenjem, so začeli takoj z gradnjo posebne gledališke dvorane (barake) z velikim odrom. Prav tako se je pomnožilo tudi število igralcev. Poleg R. Hirscheggerja so se kot režiserji uveljavili še: Stanko Brunšek, Franček Kolarič in Franc Cigan. Na oder so postavili naslednja dela: Miklavž prihaja (trikrat), Theophilus (dvakrat), Revček Andrejček (štirikrat), Henrik gobavi vitez (dvakrat), Trije tički (trikrat), Gorski duh (dvakrat) in Luč z gora (štirikrat).⁴²

Višek gledališke dejavnosti je nastopil po prihodu skupine iz Peggeza, ko so se združili vsi igralci v enotno gledališko skupino. Posodobili so tudi oder – predvsem so vključili opremo, ki so jo pripeljali s seboj gledališčniki iz Peggeza (električna razsvetljava odra, kulise). Ker se je znatno povečalo tudi število nastopajočih, so morali na novo naštudirati večino iger, ki so jih pred tem že izvedli v Peggezu. Odigrali so naslednje predstave: Sveta noč v kraljestvu Triglava (enkrat), Pri belem konjičku (dvakrat), Revček Andrejček (dvakrat), Petrčkove poslednje sanje (trikrat), Mati (dvakrat), Scapinove zvijače (dvakrat), Divji lovec (dvakrat), Reka (enkrat), Svoje glavček (dvakrat), Župnik iz cvetočega vinograda (dvakrat), Slehernik (trikrat), Skopuh (dvakrat), Voda (dvakrat), Konec poti (enkrat), Miklavž prihaja (dvakrat), Tončkov božični večer (dvakrat) in Učiteljica (dvakrat).⁴³ Podobno kot

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ *Novice*, št. 46 (12. 10. 1946), str. 2.

⁴¹ *Novice*, št. 36 – št. 38 – tudi po dve predstavi dnevno, ob 16. uri in ob 20.30. Prva predstava je bila namenjena predvsem mladini in je bila mišljena tudi kot dopolnilo k pouku angleščine.

⁴² Povzeto po: Pernišek, *Prosvetno...*, str. 117.

⁴³ Prav tam.

drugod so tudi v Spittalu igralci sodelovali pri vseh kulturnih prireditvah v taborišču (akademije, spominske prireditve, narodni prazniki, komemoracije itn.).

Čeprav je prav v Spittalu gledališče doseglo svoj kulturni razcvet (višek), ga vendarle ne moremo uvrstiti više kot na nivo nekdanjih ljudskih (amaterskih) gledališč. To potrjuje tudi repertoar, ki so ga izvajali. Po večini so igrali eno in dvedejanki, le izjemoma tudi igre z več dejanji. Glede na dejstvo, da so v vseh taboriščih igrali skoraj iste gledališke igre, lahko sklepamo, da so si igralci medsebojno posojali/izmenjavali besedila iger. Dokler se ni bolj razvila taboriščna tiskarska dejavnost, so jih morali sami igralci tudi ročno prepisovati. Šele v letu 1947 in pozneje so jih lahko za interno uporabo razmnožili v taboriščni tiskarni.⁴⁴

Za večino predstav so pobirali tudi vstopnino⁴⁵ – denar so potrebovali predvsem za izdelavo novih kostumov, scenografijo in druge rekvizite. Vse delo, ki so ga opravili igralci in režiserji, namreč ni bilo plačano. Edina nagrada je bil aplavz gledalcev/poslušalcev in morebitna skromna pogostitev po uspelem nastopu.

Vabila za posamezne predstave so ponavadi objavili v dnevnikih časopisih, ob samih predstavah pa so natisnili tudi posebne »gledališke programe« v katerih so predstavili glavne osebe, ki nastopajo v igri, kraj in čas dogajanja. Ti programi so tudi likovno zelo zanimivi.⁴⁶

ŠT. VID OB GLINI / KELLERBERG

Zaradi tamkajšnjih skromnih razmer se ni mogla razviti večja gledališka dejavnost. Predvsem niso imeli proste nobene barake kjer bi lahko vadili oziroma izvedli predstavo, zato so imeli nekaj predstav le poleti – na prostem. Takšna je bila npr. mešana prireditev 22. 7. 1945 – poleg pevskega nastopa so pripravili tudi veseloi-gro in telovadni nastop. Podobne nastope so imeli tudi še 16. avgusta, 1. oktobra in 9. oktobra 1945.⁴⁷

Po preselitvi v taborišče Bistrica na Dravi / Kellerberg so že 17. 2. 1946 postavili na oder igro »Domen«, ki jo je režiral Rudi Hirschegger. Ker se je v tem mesecu taborišče spet selilo, tokrat v Spittal na Dravi, je bila prav ta igralska skupina zametek kasnejše »spittalske gledališke skupine«.⁴⁸

⁴⁴ Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

⁴⁵ Izjema so bile le otroške oziroma mladinske predstave, ki so bile praviloma brezplačne ali pa je bila vstopnina le simbolična. Zaradi reda pa so si morali otroci tudi za te predstave predhodno priskrbeti vstopnice, da bi ne prišlo do nepotrebnega prerivanja in da ne bi prišlo v dvorano več obiskovalcev, kot je bilo sedežev. Cena vstopnic je bila različna. Npr. za gledališko predstavo »Miklavž prihaja«, ki je bila na sporedu 5. 12. 1946, je bila cena vstopnic naslednja: sedišče 1,50 in 2 šilinga; stojšče 1 šiling. *Taboriščnik*, 3. 12. 1946.

⁴⁶ Več o tem: Arnež, Slovenski tisk..., str. 266–298.

⁴⁷ Pernišek, Prosvetno..., str. 117.

⁴⁸ Prav tam.

LIECHTENSTEIN PRI JUDENBURGU

Čeprav je tukaj živela najmanjša slovenska begunska skupnost, je imela v svoji sredi ljudi, ki so znali poskrbeti tudi za igro in petje. Že 21. oktobra 1945 so začeli s šaljivimi predstavami »Toti teater«. Kot režiserji so se uveljavili predvsem: dr. Marjan Erman, Ivan Oven, Janez Šušteršič in sestre (pevke) Dobršek.⁴⁹

Na oder so postavili naslednje predstave: Begunka (enkrat), Učenjak (enkrat), Pri belem konjičku (štirikrat), Theophilus (enkrat), Sneguljčica (enkrat), Triglavska roža (enkrat), Kovačev študent (dvakrat), Revček Andrejček (dvakrat), Voda (dvakrat), Scapinove zvijače (enkrat), Ulica št. 15 (enkrat) in Mala pevka (enkrat).⁵⁰

Predvsem je ostala ljudem v spominu predstava »Sneguljčica«, ki so jo skupaj pripravile učiteljice/igralka in učenci za materinski dan 1946. Verze je napisala Milena Dobršek, vse tri sestre Dobršek so izbrale tudi ustrezno glasbo in igro režirale. Vlogo škratov so igrali otroci iz vrtca. Prav tako so sestre pripravile kostume iz papirja. Igro so predvsem starši sprejeli z izrednim navdušenjem.⁵¹

Podobno kot v drugih taboriščih so igralci sodelovali na večini taboriščnih kulturnih prireditev (tudi v procesijah). Ta živahna gledališka dejavnost je bila na silo prekinjena v letu 1948, ko so taborišče razpustili in veliko večino beguncev preselili v novo taborišče, v Trofaiach pri Leobnu. Zaradi dokaj neugodnih življenjskih pogojev se tam ni obnovila njihova kulturna dejavnost.⁵²

GLEDALIŠKI »TISK«

Ob sami gledališki dejavnosti se je razvila tudi posebna priprava dramskih besedil. Igralci in režiserji so se posluževali različnih možnosti, da so prišli do ustreznih besedil. Nekaj so jih uspeli dobiti v »knjižnici«, ostale pa so morali sami prevesti. Tako so izdali v letu 1946 naslednje igre:

1. Fran Govekar / Josip Jurčič, Deseti brat: narodna igra v 5 dejanjih, Lienz 1946 (47 str., nakl. 50 izv.);
2. Hugo von Hofmannsthal, Slehernik: misterij, Spittal 1946 (2 izdaji: 1. izd. 65 str., nakl. 75 izv.; 2. izd. 63 str., nakl. 100 izv.);
3. Dario Nicodemi, poslovenil Ivo Gruden, Učiteljica: komedija v 3 dejanjih, Lienz 1946 (56 str., nakl. 50 izv.);
4. Joža Vomberger, Voda: komedija v 3 dejanjih, Lienz 1946 (68 str., nakl. 100 izv.).

⁴⁹ Prav tam. Tudi: Šoukal, Ptice..., str. 137–148.

⁵⁰ Pernišek, Prosvetno..., str. 118.

⁵¹ Šoukal, Ptice..., str. 143.

⁵² Pernišek, Prosvetno..., str. 118

V letu 1947 so izšle naslednje igre:

1. F. S. Finžgar, Divji lovec, Spittal 1947 (45 str.);
2. F. S. Finžgar, Veriga: drama v treh dejanjih (ponatis iz *Doma in sveta* 1914) (28 str.);
3. Robert Cedric Sheriff in Vernon Bartlett (prevedel Oton Župančič), Konec poti: drama v treh dejanjih, Spittal 1947 (57 str.);
4. Felix Timmermans (za oder priredil Eduard Veterman, prevedla K. Jelsnikova), Župnik iz cvetočega vinograda: drama v treh dejanjih, Spittal 1947 (46 str.).⁵³

BRALNI VEČERI

PEGGEZ PRI LIENZU

Bralni večeri so nastali iz dveh razlogov: 1) premajhno število primernih knjig (zlasti slovenskega leposlovja), 2) težave pri branju in razumevanju literarnih besedil. Večeri so bili organizirani skoraj preko celega leta 1946 (od 2. januarja – 6. novembra 1946). Povabilo na prvi bralni večer je se je glasilo: »*Ker v naši javni knjižnici nimamo toliko slovenskih knjig, da bi vsaj pretežni večini želja ustregli, bomo imeli bralne večere, pri katerih bomo brali najlepša in najboljša dela iz naše književnosti. Ob tem branju bo priložnost za marsikatero vsebinsko, književno in oblikovno opozorilo in pojasnilo, ki je za globlje razumevanje in pravilno vrednotenje potrebno, a ga posameznik le težko najde. Prvi bralni večer bo danes ob 8 v baraki 17. soba 5. Vabimo k temu večeru prav lepo vse, ki jim je kaj do lepega berila. Po končanem branju bo prilika za prost razgovor o vseh zanimivih in važnih vprašanjih, ki ga bo vodil prof. dr. Mihelčič.*«⁵⁴

Glavni »bralec« je bil prof. Božo Bajuk, ki je ob branju samega besedila poslušalce opozarjal tudi na pravilno razumevanje teksta, ob tem pa predstavil tudi samega avtorja in določena poglavja iz slovenske književnosti. Običajno se je zbralo od 100–150 poslušalcev zelo različne starosti (od majhnih otrok do ostarelih, predvsem kmečkih beguncev). Tako so skupaj prebrali Levstikovega *Martina Krpana*, Jalnov roman *Ovčar Marko*, Zorčeve *Bele menihe*, Tavčarjevo *Visoško kroniko* in še en Jalnov roman, *Trop brez zvoncev*. Ponavadi je kot gost večera nastopil tudi dr. Franc Mihelčič, ki je poslušalce seznanil s pomembnejšimi dogodki v svetu in doma. Bralni večeri so bili na sporedu po večerni cerkveni pobožnosti (litanijah).⁵⁵

Poleg teh osrednjih bralnih večerov so potekala tudi branja v ožjih skupinah, najpogosteje v okviru posameznih barak. Brali so tako otroci kot odrasli. Podoben namen je imel tudi poseben narodopisni krožek, ki ga je prav tako vodil prof. B.

⁵³ Povzeto po: Arnež, Slovenski tisk..., str. 266–298.

⁵⁴ *Novice*, št. 1 (2. 1. 1946).

⁵⁵ Pernišek, Prosvetno..., str. 112

Bajuk. Na sestankih tega krožka so predvsem razpravljali o slovenskih šegah in navadah (ohranjanje slovenske kulturne dediščine).⁵⁶

SPITTAL NA DRAVI

V tem taborišču so se razvili nekoliko drugačni bralni večeri. Kot bralci so nastopili kar sami avtorji. Znana sta dva bralna večera, na katerih so svoja dela predstavili: dr. Stanko Kociper, Karel Mauser, Božidar Kramolc, Stanko Brunšek, Franček Kolarič in Erik Kovačič.⁵⁷ Izdali so tudi posebno knjižico z naslovom *Velikonočno branje* (Spittal 1946, 32 str.), ki je bila namenjena predvsem samostojnemu branju v času velikonočnih praznikov. Na splošno je bila med begunci prav neverjetna želja po branju – pokupili so tudi vsa šolska berila (čitanke), tako da so jih morali za potrebe učencev/šole izločiti že takoj po natisu – kar v tiskarni sami.⁵⁸

TABORIŠČNA KNJIŽNICA

Ko obravnavamo bralno kulturo pri slovenskih taboriščnikih, moramo nujno omeniti tudi knjižnico. Vendar je od ideje zanjo, ki se je pojavila že kmalu po prihodu v vetrinjsko taborišče, pa do realizacije – šele v taborišču Peggez – preteklo kar precej časa. Knjige so začeli zbirati predvsem zaradi potreb begunskih šol – v begunskih tiskih precej pogosto naletimo na poziv bralcem, naj odstopijo ali posodijo knjige, ki jih imajo s seboj, za potrebe šole. Med begunci je bilo tudi več požrtvovalnih posameznikov, ki so »šli na lov« za slovenskimi knjigami tudi po okoliških kmetijah in župniščih ter tako nabrali kar nekaj slovenskih knjig (predvsem »Mohorjevka«).⁵⁹ Nekaj knjig (predvsem šolskih) so v taborišče prinesli »kurirji«, ki so večkrat ilegalno odhajali v Slovenijo.⁶⁰

Knjižnična zaloga se je večala tudi z nakupi knjig v celovških knjigarnah in antikvariatih (večinoma je nakupe financiral taboriščni socialni odbor, ki ga je vodil msgr. Matija Škerbec). Zbiranju knjig je bila naklonjena tudi angleška vojaška uprava, predvsem njen šef vzgojnega oddelka, polkovnik C. W. Baty, ki

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Vsi omenjeni avtorji, razen Brunška, so v taboriščih tudi natisnili svoja literarna dela: S. Kociper, *Mlin ob Lešnici*, Lienz 1946; K. Mauser, *Leseno mesto*, v: *Strti cvetovi*, Lienz 1946; B. Kramolc, *Dve pravljici*, Spittal 1946–1947; F. Kolarič, *Na tujih tleh*, Spittal 1946; isti, *Žalni venec*, Spittal 1948; E. Kovačič, *Romar na beli cesti*, Spittal 1946.

⁵⁸ Ustna izjava Alojzija Luskarja avtorici leta 1993.

⁵⁹ Pred vojno je bilo na Koroškem veliko več slovenskih knjig, vendar so jih nacisti po zasedbi Avstrije sistematično uničevali, zato se jih je ohranilo relativno malo. Bajuk, *Iz nič...*, str. 200–201.

⁶⁰ Največkrat so hodilo po »zamudnike« in skrivače in ob tem zbirali tudi obveščevalne podatke o stanju v Sloveniji / Jugoslaviji. Eden od takih kurirjev je bil npr. France Jerman, ki se je nekoč vrnil v taborišče s celim nahrbtnikom šolskih knjig. Prav tam, str. 201.

je izdal posebno dovoljenje, da lahko begunci odberejo potrebne knjige iz zaloge knjig na gradu Silberegg, kamor so jih med vojno spravili nacisti. Žal, je bilo med njimi bolj malo slovenskih knjig, največ je bilo nemških (od šolskih, leposlovja in znanstvenih do strokovnih knjig) in nekaj leposlovja v tujih jezikih.⁶¹

Uradno je začela »Peggeška javna knjižnica« delovati 20. decembra 1945, in to v prostorih šolske barake. Za vodjo knjižnice je bil imenovan Pavle Masič, kot knjižničarka pa je bila zaposlena Marija Bajuk. Fond knjižnice je ob otvoritvi štel 1067 knjig. Knjige so si izposojali proti malenkostni izposojevalnini (tako zbrani denar so porabili za popravilo knjig in za nakup novih knjig).⁶²

V knjižnici so vodili tudi evidenco izposojenih knjig. Tako so od 20. 12. 1945 – 1. 6. 1946 izposodili 3475 slovenskih knjig, 896 nemških, 87 angleških, 55 hrvaških, 39 francoskih, 28 italijanskih in 11 čeških knjig.⁶³ Razumljivo je, da so med člani knjižnice prevladovali slovenski bralci, ki jih je bilo v tem obdobju 3994, nato sledi 249 Nemcev (predvsem Volksdeutscherjev), 200 Rusov, 96 Hrvatov in 51 Angležev.⁶⁴

Ob selitvi peggeškega taborišča v Spittal se je z begunci preselila tudi knjižnica. Ob selitvi, novembra 1946, je fond knjižnice štel 1211 knjig (616 slovenskih, 538 nemških, 86 angleških, 13 francoskih in drugih). V Spittalu je knjižnico vodila Marica Tomažič.⁶⁵

RAZSTAVE

Razstave, ki so jih pripravili praktično v vseh slovenskih begunskih taboriščih, so imele predvsem ta namen, da begunci dokažejo sebi in okoliškemu prebivalstvu (domačinom), pa tudi taboriščnemu vodstvu – svojo »vrednost in sposobnost«. Pri teh razstavah je sodelovalo veliko število beguncev – od otrok (šolarjev) do mladostnikov in odraslih. V glavnem so na razstavi predstavili obrtne in obrtno-umetniške izdelke. Imeli pa so tudi prave slikarske razstave.⁶⁶

⁶¹ Pernišek, Prosvetno..., str. 113.

⁶² Prav tam.

⁶³ Iz te evidence se razkrije tudi znanje jezikov med taboriščniki – daleč največ jih je obvladalo nemški jezik, kar je seveda posledica predvojnega učnega načrta glede poučevanja tujih jezikov – z izjemo Primorske in Notranjske so povsod drugod poučevali nemščino. Prav tam.

⁶⁴ Ti so tudi sami knjižnici podarili nekaj svojih knjig, npr. John Corsellis.

⁶⁵ Pernišek, Prosvetno..., str. 113. To knjižnico so begunci vzeli s seboj v Argentino – predali so jo Društvu Slovencev v Buenos Airesu, nekaj duplikatov pa so izročili Društvu Slovencev v Mendoza. Knjige še vedno hranijo v prostorih Slovenske hiše na Ramon L. Falcon v BA.

⁶⁶ Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

PEGGEZ PRI LIENZU

V začetku septembra 1945 je imela v šolski baraki samostojno razstavo risb slikarica Bara Remec. Razstava je bila na ogled sicer le teden dni (do 5. 9.), vendar si jo je ogledalo veliko beguncev. Na risbah so bili predstavljeni predvsem »begunski motivi«. ⁶⁷

Naslednjo razstavo, ki je bila prav tako v šolski baraki, so odprli 8. septembra 1945. Razstavljali so učenci tamkajšnje ljudske šole, in sicer risbe in ročna dela. Razstava je bila prvotno načrtovana le za dva dni, nato pa so jo podaljšali na ves teden, da so si jo lahko ogledali tudi angleški gostje. Prav ta razstava je dala povod za pripravo širše (velike) razstave, ki je bila v Celovcu. Angleška vojaška uprava – oddelek za begunce v Celovcu je 16. oktobra 1945 izdal posebno odredbo/povabilo vsem beguncem v njihovi zasedbeni coni, da so vabljeni, da predstavijo svoje umetniške in umetniško-obrtniške izdelke. »Izdelovalci (naj se, op. R. Š.) poslužujejo gradiva in tvarine, ki jim je na razpolago; namen razstave pa je tudi nuditi predmete na prodaj in sicer najbrž z ozirom na bližajoče se božične praznike.« ⁶⁸ Po vseh taboriščih je ta odredba naletela na velik odmev. »Ža begunsko razstavo v Celovcu moramo vsi po svojih močeh sodelovati in pomagati tako z nasveti kot z delom, da bo razstava čim lepša. /.../ Razstava je naša skupna zadeva.« ⁶⁹

Sama razstava je bila na ogled od 12.–20. decembra 1945. Največ svojih izdelkov so predstavili prav peggeški begunci, ki so razstavljali v bivši kapeli. S svojimi izdelki so sodelovali otroci iz vrtca, šolarji, udeleženci poklicnih šol, pa tudi številni obrtniki iz taborišča. Obiskovalci so bili najbolj navdušeni nad umetniško izvezenimi cerkvenimi oblačili in nad izdelki kmetijsko-poklicne šole (razni miniaturni izdelki kmečkih hiš, kozolcev). Poleg peggeškega taborišča so se predstavili še begunci iz Spittala – z zbirko »suhe robe«; begunci iz Judenburga so predstavili izdelke iz aluminija in čipke; skupina iz Bistrice na Dravi pa izrezljane sodčke. ⁷⁰ O razstavi so zelo pohvalno poročali tudi avstrijski časopisi (*Kärntner Nachrichten*) in zlasti *Koroška kronika*.

Prav razstavna dejavnost je bila tudi v očeh taboriščnega vodstva (UNRRA team) izredno dobro in vzpodbudno sprejeta oziroma so jo podpirali. Zato so želeli del teh razstavljenih predmetov poslati na sedež Unrre v New York in tako vodstvu dokazati tudi svojo aktivnost pri usposabljanju beguncev za emigracijo. Ob tem pa bi to bila tudi nekakšna samopromocija beguncev, da so iznajdljivi in sposobni ustvariti lepe in praktične izdelke v sila težkih razmerah taboriščnega življenja, ob pomanjkanju pravega orodja in surovin. ⁷¹ Ohranjen je celo seznam

⁶⁷ *Novice*, št. 55–56 (4.–5. 9. 1945).

⁶⁸ *Koroška kronika*, 1, 1945, št. 22 (14. 12. 1945), str. 5. Za prodajo so bili mišljeni predvsem naslednji izdelki: igrače, namizni prti (vezeni), potniške palice (izrezljane), božične karte, risbe (večino sta prispevala slikarja Friderik Jerina in Ciril Vider) itd.

⁶⁹ *Novice*, št. 101 (27. 10. 1945).

⁷⁰ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 123.

⁷¹ Prav tam, str. 123–124.

predmetov, ki so bili narejeni v različnih begunskih taboriščih in 24. junija 1947 poslani v New York. Skupno je na seznamu 47 predmetov – od čipk do primerov taboriščnega tiska, okrasni predmeti, umetniške slike, igrače, izdelki iz lesa in kovine, spominki.⁷²

Begunci so to razstavo doživljali na svoj poseben način. Bili so ponosni na svoje kulturno bogastvo/dosežke in s tem uspešnim delom so dali tudi posebno moralno oporo koroškim Slovencem.⁷³ Razen slovenskih beguncev so na razstavi sodelovali tudi Litvanci, Hrvati in Rusi. Med številnimi obiskovalci in visokimi gosti si je razstavo ogledal tudi škof dr. Gregorij Rožman.⁷⁴ Podobna razstava, le v veliko manjšem obsegu, je bila odprta 22. 5. 1946 v taboriščni čitalnici. Na njej so prav tako predstavili v taborišču narejene izdelke – od igrač do uporabnih predmetov.⁷⁵

13. julija 1946 so odprli drugo šolsko razstavo – odprta je bila tri dni. Na slavnostni otvoritvi je govoril sam taboriščni ravnatelj Ryder Young, ki je bil izredno naklonjen slovenskim beguncem in jih je vsestransko podpiral pri njihovem delu (zlasti pri šolstvu oziroma delu z mladimi).⁷⁶

Od 10.–18. avgusta 1946 so se begunci ponovno predstavili na razstavi svojih izdelkov, tokrat v Rokodelskem domu v mestu Lienz. Razstava je bila deležna podobnega uspeha kot decembrska v Celovcu.⁷⁷

SPITTAL NA DRAVI

Prvo večjo razstavo v tem taborišču so odprli ob priliki glasbeno-športnega festivala, 8. septembra 1946. Razstava je bila mišljena kot razstavno-prodajna predstavitev, in ker so jo gledalci dobro sprejeli, se je preoblikovala kar v »stalno razstavo« taboriščnih izdelkov. Kot kupci so se pojavljali tako sami taboriščniki kot okoliško prebivalstvo in naključni gostje v taborišču. Razstavljali/prodajali so: izdelke suhe robe (predvsem Ribničani), pletene izdelke, izdelke iz lesa, kovine, usnja, igrače, vezenine in čipke, lično izdelane šatulje in škatle ter umetniške risbe.⁷⁸

Od 1.–2. marca 1947 je bila v Mladinskem domu v Spittalu odprta posebna fotografska razstava. Razstavljenih je bilo preko 2000 fotografij s slovenskimi motivi (mesta, kraji, gorski svet).⁷⁹

⁷² *Pogledi* (Studia Slovenica, Ljubljana), 1997, št. 14/15, str. 9–10.

⁷³ *Domači glasovi*, št. 65 (26. 10. 1945).

⁷⁴ Pernišek, *Prosvetno...*, str. 123.

⁷⁵ Prav tam, str. 124.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Prav tam.

Slika 28: Taboriščne delavnice v Spittalu (čevlarji)
(vir: Jakob Kolarič, *Škof Rožman* – III. knjiga, Priloga, str. 288)

Slika 29: Razstava v taborišču Judenburg leta 1946
(vir: Jakob Kolarič, *Škof Rožman* – III. knjiga, Priloga, str. 288)

LIECHTENSTEIN PRI JUDENBURGU

Prvo pregledno razstav v taborišču narejenih izdelkov (največ je bilo obrtnih izdelkov iz aluminija) so odprli 10. junija 1946. Ker je bila razstava dobro sprejeta, so jo 6. julija 1946 priredili še za avstrijsko javnost v mestni hiši v Judenburgu. Tudi ta razstava je imela dvojni namen – pokazati domačemu prebivalstvu svoje spretnosti (umetniške in ročne) in ob tem tudi nekaj zaslužiti s prodajo razstavljenih predmetov. Prav s to predstavitvijo so dobili kar nekaj stalnih odjemalcev svojih izdelkov.⁸⁰

⁸⁰ Prav tam.

PROBLEM REPATRIACIJE BEGUNCEV

STALIŠČE ZAHODNIH ZAVEZNIKOV

Po predhodnem dogovoru med Churchillom, Rooseveltom in Stalinom na jaltški konferenci, da bodo obnovili Avstrijo izpred leta 1938 in jo istočasno razdelili na štiri okupacijske cone, so po koncu 2. svetovne vojne zavezniki to namero tudi uresničili. Sam proces razdelitve je stopil v veljavo v začetku julija 1945, ko so ustanovili tudi poseben Zavezniški svet za Avstrijo, ki je bil na nek način vojaška vlada z vsemi pooblastili zakonodajalca. Vsaki okupacijski coni je načeloval poseben zavezniški komisar, vsi štirje skupaj pa so sestavljali novoustanovljeni Zavezniški svet, ki je imel tudi pristojnost, da je nadzoroval delovanje začasne avstrijske vlade, ki jo je vodil dr. Karel Renner. Zaradi velikega vojnega opustošenja se je znašla povojna Avstrija tudi v izredno težkem gospodarskem stanju, ki so ga številni begunci na njenem ozemlju samo še poslabšali. Zato je bila v veliki meri tudi sama odvisna od zavezniške pomoči, predvsem preskrbe s hrano in drugimi osnovnimi življenjskimi potrebščinami. Prav zato je bila ena glavnih nalog zavezniških okupacijskih oblasti v Avstriji ta, da bi se čim prej večina beguncev vrnila na svoje domove. Podobne cilje sta imeli tudi obe organizaciji, ki sta neposredno skrbeli za oskrbo beguncev: Unrra in IRO. In vse to delovanje je imelo močno podporo tudi v Jugoslaviji, ki je vseskozi uradno zahtevala od zavezniških oblasti, da predajo oziroma vrnejo tudi vse civilne begunce.

Prav zaradi tega je bila že poleti 1945 ustanovljena posebna repatriacijska komisija, ki naj bi obiskala vsa begunska taborišča v Avstriji in skušala na različne načine (predvsem preko propagande – različni časopisi, letaki, filmi) vplivati na to, da bi se vrnilo domov čim več ljudi. Tudi vojna misija Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) in kasneje Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) na Dunaju se je ukvarjala s podobnimi nalogami.

Že kmalu po koncu vojne so se med nekdanjimi zavezniki (predvsem VB in ZDA) in novo Jugoslavijo začela pojavljati razhajanja. Zahodni zavezniki so že od leta 1944 dalje opazali, da se Jugoslavija vse bolj navezuje na SZ in da so njeni stiki z zahodnimi državami bolj taktična poteza Titove vlade. Predvsem je bilo vseskozi prisotno nekakšno nezaupanje, ki se je po koncu vojne, ko so zahodni zavezniki sprejeli v varstvo več deset tisoč glavo množico beguncev (kvislingov oziroma nekdanjih sodelavcev okupatorjev in njihovih družinskih članov), ki so se umaknili v

Avstrijo in Italijo, samo še poglobilo. Ti odnosi so se skozi leto 1945 samo še slabšali. Najnižjo točko so dosegli v času priprav na volitve v ustavodajno skupščino DFJ, ko je oktobra 1945 odstopil dr. Šubašič in si je vlada ZDA celo prizadevala, da bi volitve prestavili na čas, ko bi bila ponovno vzpostavljena enotna vlada. Ker so pri teh zahtevah ostali Američani osamljeni, je prišlo 6. novembra 1945 le do izdaje diplomatskih not ZDA in VB, v katerih je bil izražen pomislek o demokratični izvedbi volitev in nakazana tudi možnost, da obe velesili nove države ne bi priznali. Kljub očitni grožnji so bile volitve v Jugoslaviji izvedene v predvidenem roku in VB je že decembra 1945 priznala novo državo, medtem ko so jo ZDA priznale šele spomladi 1946 (aprila). Tudi v tem letu so se odnosi še slabšali (tržaško vprašanje oziroma pogajanja o zahodni meji na pariški mirovni konferenci, dva mednarodna incidenta – sestrelitev dveh ameriških letal nad Slovenijo in začetek sodnih procesov proti Draži Mihailoviću in Alojziju Stepincu).¹ Napeti odnosi so trajali do pomladi 1948, ko je prišlo do zaostritve odnosov med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo (Informbiro), zato se je morala bistveno spremeniti tudi politika Tita do VB in ZDA, saj je sicer državi grozil predvsem gospodarski polom.

DELOVANJE JUGOSLOVANSKIH REPATRIACIJSKIH KOMISIJ

Že v prejšnjih poglavjih smo videli, da so bile sprva predvsem angleške okupacijske oblasti dokaj naklonjene takojšnji repatriaciji jugoslovanskih državljanov, saj bi se na ta način izognili številnim težavam, ki so bile povezane zlasti s prehrano in z zagotavljanjem osnovnih bivanjskih prostorov, ki jih v porušeni Avstriji ni bilo na voljo.² To mišljenje se je bistveno spremenilo po predaji domobranske vojske (27. –31. 5. 1945), ko so se v taborišče Vetrinj vrnili nekateri vojaki, ki jim je uspelo pobegniti z morišč in so izpovedali svoje pretresljive zgodbe o mučenjih in pobojih. Ta dejstva in pa strah, da bi ne prišlo do javnega razkritja njihovega ravnanja »s predano jim vojsko«, so prisilili VB k bolj previdni politiki do beguncev. »Zaradi številnih incidentov³ na jugoslovansko-avstrijski meji, izgona 'fol-

¹ Več o tem: Mateja Čoh, *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952*, Maribor 2004., str. 43–45 (dalje: Čoh, *Organizacija...*), in Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti: 1944–1946*, Ljubljana 1992.

² V primerjavi s Štajersko je bilo na Koroškem zelo malo industrijskih obratov, v katerih bi bili že med vojno zaposleni tuji / prisilni delavci, za katere so morali delodajalci nujno zgraditi tudi zasilna bivališča (barake), ki so jih lahko po vojni uporabili za naseljevanje beguncev. Zato so morale angleške okupacijske oblasti v večini taborišč barakarska naselja zgraditi povsem na novo.

³ Meja proti Avstriji (severna meja) je bila po koncu vojne oziroma po umiku partizanskih enot s Koroške in Štajerske praktično povsem zaprta in je dopuščala skorajda le ilegalne prehode (preko gora). Neposredno kontrolo nad tem delom jugoslovanske meje so izvajale enote II. divizije Knoja. Na vseh mejnih prehodih je bil navzoč tudi oficir Ozne, ki je imel nalogo kontrolirati dokumente – uvedena so bila namreč enotna potna dovoljenja,

ksdojčerjev⁴ iz Jugoslavije in nastopa jugoslovanskih repatriacijskih komisij, so Britanci spremenili svoje stališče.⁵

Na nek način so se angleške okupacijske oblasti znašle v neki ujetosti – na eni strani so nanje pritiskale jugoslovanske oblasti z očitki, da dajejo zavetje in potuho nekdanjim sodelavcem okupatorjev in celo nekaterim vojnim zločincem; na drugi strani pa so nanje pritiskali Avstrijci/domačini, naj jih rešijo te begunske nadloge, in na tretji strani so to bili sami begunci, ki so od njih pričakovali dokončno rešitev begunskega vprašanja: bodisi da vplivajo na uvedbo resnične demokracije v Jugoslaviji, da bi se lahko vrnili domov, ali pa da jim pomagajo najti nova naselitvena središča v prekomorskih državah. Prvi neposredni izraz te ujetosti je bila uvedba cenzure tiska, ki je prepovedovala vsako negativno poročanje o komunistični Jugoslaviji (mišljena je bila tako notranja kot zunanja politika) in članke, ki bi begunce odvrčali od misli na vrnitev v domovino.⁶

Iz nekaj redkih ohranjenih poročil/zapisnikov⁷ se nazorno vidi, da je bila tema »repatriacija« obravnavana skoraj na vsaki seji. Tako so že 10. 9. 1945 med drugim pod točko 3. obravnavali »*Titovo delo za povrnitev emigrantov v Jugoslavijo:*

ki jih je izdajal Knoj, vendar jih je bilo izredno težko dobiti. Znani so nam le podatki o zajetih in ubitih ilegalcih za sektor jugoslovansko-avstrijske meje na Štajerskem v času od decembra 1945 do konca leta 1946: ujetih je bilo 1525, ubitih pa 162 oseb (velik del je prihajal iz Srbije in Hrvaške, ki so bili zaradi nepoznavanja terena dokaj lahek plen). Čez mejo so bežali predvsem tisti, ki so se med vojno kompromitirali s sodelovanjem z okupatorjem, ki so služili v različnih kvizlinških vojaških enotah, ki so bili po vojni že kaznovani oziroma so se bali preganjanja, in nekateri posamezniki, ki so bili že repatriirani v Jugoslavijo (prej so bili na prisilnem delu v Nemčiji) in so si želeli spet v tujino. Iz arhivov slovenske politične policije, Ljubljana 1996, str. 188–189 (dalje: Iz arhivov...). Ti podatki kažejo, da je bilo teh ilegalnih prehodov izredno veliko, letno več tisoč. Žal nimamo podatkov, koliko je bilo med njimi Slovencev. Vsekakor je bilo ilegalnih prehodov tudi na Gorenjskem kar nekaj, precejšnjo oviro pa so predstavljali gorati predeli Karavank in Kamniških Alp, ki so proti avstrijski strani izredno strmi in nevarni. Podobno velja tudi za področje Koroške. Tudi ustna izjava domačina iz Gozd Martuljka avtorici leta 2003.

⁴ V »Poročilu o selitvah Volksdeutscherjev iz LRS v letih 1945–1946« je podatek, da so začeli s tem izgonom septembra 1945: *temu ukrepu so bili podvrženi skoraj vsi nemški in avstrijski državljani, ki so živeli v Sloveniji, vsi Volksdeutscherji in Slovenci, ki so se med vojno kompromitirali kot sodelavci Nemcev oz. okupatorja in ki po osvoboditvi niso bili obsojeni ali pa niso sami pobegnili. /.../ Večina jih je bila transportirana v Avstrijo, manjši del v Madžarsko in nato v Avstrijo oz. delno v Nemčijo, kar so izvedli Sovjeti. /.../ V arhivu MNŽ se je ohranil seznam 5433 izgnanih Nemcev (na skupno osmih mejnih prehodih in v 49-ih skupinah). /.../ (Na drugem mestu pa je podatek, da je bilo iz LRS izseljenih Volksdeutscherjev skupaj 5208 + 424, ki so bili izgnani pri Murski Soboti). 'Nemci' na Slovenskem 1941–1955: zbornik, Ljubljana 1998, str. 136–139 (dalje: Nemci...).*

⁵ Stieber, Nachkriegsflüchtlinge..., str. 146.

⁶ To so bili na eni strani članki oziroma poročila o težkem gospodarskem stanju v domovini (lakota in vsesplošno pomanjkanje), o terorju (sodni procesi, zaplembe in preganjanja), na drugi strani pa članki, ki so begunce »nagovarjali« k preselitve v prekomorske države oziroma jim obljubljali zaposlitev in možnost bivanja v tujini. Arnež, Slovenski tisk..., str. 160–198.

⁷ Nekaj teh zapisnikov (za taborišče Št. Vid ob Glini) je bilo objavljenih v publikaciji *Taboriščni arhiv priča. 4. zv. Dokument VII. Buenos Aires 1975.* (dalje, Taboriščni arhiv 4...).

Tito na vso moč dela na tem, da bi se čimveč emigrantov in čimprej vrnilo v domovino. V ta namen je poslal na Koroško več svojih emisarjev, ki bodo delali z vsemi razpoložljivimi sredstvi na tem, da se čimveč ljudi vrne v domovino. V Celovcu se je nastanil neki zdravnik iz Maribora pod imenom dr. Brumen. /.../ Dejal je, da bo v kratkem poslal v domovino več kot deset tisoč jugoslovanskih emigrantov. Porabljal bo vsa sredstva, da bi prevaril ljudi, da bi se vrnilo v domovino. Računa gotovo z močno propagando s tem, da so ljudje naveličani in da si žele domov. Verjetno je, da bodo tudi domači morali pisati pisma in vabiti ljudi domov.»⁸ Tudi na eni prihodnjih sej (2. 12. 1945) so spet razpravljali o položaju beguncev v Avstriji in o repatriaciji: »Predlagano je bilo, da bi se v Celovcu ustanovilo oporišče slovenskih beguncev, kamor bi se lahko zatekli begunci, ki bi prihajali v Celovec. S 1. decembrom bo odprta poštna zveza z Jugoslavijo. Sedaj še ni na mestu, da bi se pošiljala pisma domov. Partizanska delegacija, ki se je ukvarjala z repatriacijo Slovencev v domovino v Celovcu je bila razgnana, ker se je ukvarjala s črno borzo in nedovoljenimi valutnimi posli. Dr. Miha Krek je sporočil, da se je naš položaj zboljšal in upa, da to šlo stalno navzgor. /.../ List 'Volksstimme' napada begunce na Koroškem. Ako se bo ponavljalo, bomo prosili Angleže za zaščito.»⁹

Tudi na začetku leta 1946 so obravnavali to temo: »Vrnitev v domovino. Mnogo ljudi še vedno želi že sedaj nazaj v domovino. Kakor nikogar nismo silili, da naj gre domov, tako tudi ne bomo branili, ako se hoče vrniti. Kljub temu je naša dolžnost, da dajemo pojasnila, ker mnogi mislijo, da je komunizem naredil že dovolj hudega in da se je sedaj že gotovo unesel. Toda vedeti moramo in tudi pojasnjevati, da je komunizem neprestano aktiven; neprestano čisti in dela. To je stroj, ki neprestano dela, in bo čistil toliko časa, da bo zrasla mladina, katera bo popolnoma komunističnega duha in ne bo poznala drugačnega položaja in življenja, kakor je komunistično. Vaš list 'Slovenski taboriščnik' vas o vsem pravilno informira.»¹⁰

Razumljivo je, da so se morali begunci izogibati vsake najmanjše kritike na račun samih zaveznikov, čeprav je bilo v pogovorih in v ilegalnih izdajah, npr. v Blatnikovih »Begunskih pismih s Koroške«,¹¹ tega nasprotovanja kar precej. Eno od takšnih pism se glasi:

⁸ Prav tam. Dokument št. 21, str. 48.

⁹ Prav tam. Dokument št. 24, str. 66–68.

¹⁰ Prav tam. Dokument št. 26, str. 72. Na podobno trditev naletimo zelo pogosto tudi v kasnejšem času, celo po preselitvi v prekomorske države. S tem so njihovi politični in verski voditelji ohranjali tudi enotno (monolitno) begunsko skupnost. Analogno temu lahko postavimo tudi trditev, da so voditelji s tem, da so preprečevali oziroma nasprotovali stikom med zdmsko in matično Slovenijo, po svoje tudi sokrivi, da se ni začel proces sprave in pomiritve že bistveno prej – vsaj že ob koncu petdesetih let 20. stoletja.

¹¹ Žal niso ohranjena vsa pisma oziroma se ne ve, koliko jih je sploh izšlo. V enem izmed njih (datirano z 9. 1. 1948) je tudi pojasnilo, komu so pisma namenjena: »Predvsem rojakom v daljnem svetu. Hoče jih informirati o razmerah pri nas in kolikor je mogoče, prinašati tudi vesti iz domovine. Pošiljamo ga tudi nekaterim beguncem, ki so raztreseni po Avstriji. Rojake v daljnem svetu prosimo naj dano gradivo pridno uporabljajo, da širijo resnico v širni svet, ki je večinoma neinformiran, oziroma napak informiran o razmerah pri nas v domovini.« »Pisma« so bila že pripravljena za pošiljanje, potrebno jih je bilo le prepogniti in dopisati naslov.

1. Pismo očeta sinu na Koroško (Lj. 26. 4. 1946)

»Najprej Ti sporočam, kako je pri nas doma. Zdravi smo hvala Bogu vsi in sedaj imamo še kar mir. Zaenkrat ne izgleda, da bi nas selili. Slišal sem, da bodo selili le one, ki so prišli v Ljubljano po letu 1941. in katerih člani so pobegnili. S hrano še nekako shajamo. /.../ Sedaj pa nekaj poročil iz Ljubljane. Ljubljana ni več Ljubljana, temveč mesto v Sovjetiji, toliko se ji je tekom leta spremenilo obličje. Le redko srečaš znanca. Ta te najprej vpraša ali in koliko časa si bil zaprt. Če mu odgovoriš, da še ne, potem nima več zaupanja do tebe, ker ti ne more zaupati. /.../ Tudi OF-arji delajo pokoro. Sedaj imajo, kar so hoteli, ko so podpirali OF in niso verjeli, kar sta jim Slovenec in Slovenski Dom prerokovala in pripovedovala, kaj je to komunizem oziroma boljšeovizem. /.../ Na zaupnih sestankih govore, da je ameriški in angleški kapitalizem v popolnem razsulu, zato skrbe sindikalne organizacije, ki jih vodi KP po celem svetu. Govore, da je Amerika največji sovražnik Jugoslavije ter da imajo že tudi Rusi atomsko bombo, katero bi bilo treba vreči po par na Washington in London, da bi bilo konec te kapitalistične zalege. /.../ Konfiskacija premoženja je na dnevnem redu. /.../ OŽNA je gospodar vsega. Sedaj ne objavljajo več razprav in tudi ne smrtnih obsodb. Žvečer jih pripeljejo na pokopališče, skupen grob, brez označbe, ko je pokopan. /.../ Tako, vidiš, izgleda sedaj pri nas. Pišeš mi, da ti je hudo po domovini in da si je želiš. Toda ti pozabljaš, da pri nas ni več tako kot takrat, ko si bil še tukaj. Srp nam kroji svobodo in kladivo nas bije. Prepričan sem, da še tako veliko domotožje ne more biti tako hudo, kot je tako življenje, kot ga imamo mi. Pozdravi vse znance! Tvoj oče.«¹²

2. Beg. pismo s Koroške »Dragi rojaki

Emigracija

Prav zaradi tega si vsi želimo čim preje od tu, a se nam kar noče nikamor pošteno odpreti. Za Argentino se je iz Koroške priglasilo 4.500 ljudi, a ker nič ne kaže, da bi mogli v doglednem času tja, so postali nestrpni in so pripravljene iti kamorkoli, samo, da bi čim preje zapustili Avstrijo, kjer ima Tito še tolik vpliv. /.../

OŽNA med begunci

UNRRA je s komunisti tesno sodelovala. Saj ni bilo zadnje mesece prav nič drugega več kot agitacija za repatriacijo beguncev. Pod njenim okriljem se je po taboriščih ugnezdila OŽNA in razpredla svoje mreže med begunci. /.../ Ti Titovi agenti so takrat zagnali po taboriščih silne propagande za vrnitev. Vsako razkrinkanje njihovih laži pa je bilo onemogočeno, ker je UNRRA izdala drakonske ukrepe proti vsem, ki bi se drznili kakorkoli slabo izražati o razmerah v domovini. Najmanj kar se je moglo zgoditi je bilo, da ga je vrgla iz taborišča in se je znašel tako na cesti brez strehe in hrane. Taboriščne liste je UNRRA sprva pod najstrožjo cenzuro, potem pa vse zatrla in še do danes niso obnovljeni. Titovo komunistično časopisje pa se kolportira po taborišču in jugosl. repatriacijska komisija ga tedensko ali vsaj vsakih 14 dni zastonj deli po vseh taboriščih. Kljub vsej tej silni propagandi pa se le še tu in tam vrne domov. Ker je taboriščna OŽNA zgubila upanje, da bi dosegla še kaj prida uspehov pri repatriaciji se je lotila druge taktike. Začela je načrtno razkrojovati

¹² NŠA, Zapuščina Nandeta Babnika, Fasc. 244, mapa 15, ov. 4.

taboriščnike. Že dolgo žene hudo gonjo proti vsem vodilnejšim ljudem v taborišču in proti skupni izselitvi. /.../

Racija na 'vojne zločince'

/.../V noči od. 9. na 10. t.m. (novembra, op. R. Š.) /.../ se je nenadoma pripeljalo 580 britanskih vojakov /.../ Začel se je dobro organiziran 'napad' na taborišče (Spittal, op. R. Š.). /.../ Ko je bilo taborišče obkoljeno in vojaško važne točke zasedene, se je oglasil po taboriščnih zvočnikih neki stotnik Mc. Leanove spraševalne komisije, ki zna srbohrvaško, ker je bil svojčas pri Titovih partizanih, in je prebral sledečo izjavo: 'Pažnja, pažnja! Ovdje govori jedan engleski oficir. Lager je opkoljen. Engleska vojna komanda traži pojedine engleske vojne izbeglice, ljude, koji se bave crnom borzom i još neka lica, koja engleska vojna komanda želi, da ispituje. /.../ Legitimirali so vse odrasle. /.../ Aretirali in odpeljali so (12 beguncev, op. R. Š.) /.../ Iskali so, a ne našli: dr. Blatnika, Marka in Božidarja Bajuka, Janeza Severja, Jožeta Cvelbarja, Pavla Kvedra /.../ Nekateri organi FSS, oziroma vojaki so bili silno surovi. /.../

Izgon

Taboriščni poveljnik major Maydon je po taboriščnih zvočnikih 12. nov. ob 12.30 razglasil tole naredbo: 'Dobil sem naredbo od svojega glavnega stana v Celovcu, da bodo sledeče preseljene osebe preseljene z njihovimi družinami t.j. v slučaju, če so oženjeni v taborišče St. Martin pri Beljaku. Ta preselitev se mora izvršiti v ponedeljek 17. t.m. razen v slučaju, če si bodo oni dobili privatno stanovanje izven taborišča. Obenem moram te osebe obvestiti, da je razlog za njihovo preselitev ta, da so te osebe osumljene od strani jugoslovanske misije, da so delale protijugoslovansko propagando. (Sledi poimenski seznam 54 vodilnih beguncev, op. R. Š.) /.../

Pomagajte vsi, ki le morete!

/.../Razumljivo je, da se vsi silno bojimo in trepečemo. Zato prosimo vas vse, ki morete količkaj storiti za nas: pomagajte nam, da pridemo čim prej iz Avstrije, oziroma vsaj iz angleške cone. Samo to bi kaj zaleglo. Intervencije pri britanskih oblasteh opustite, saj nič ne pomagajo! Od vseh strani smo dobivali poročila o uspešnih intervencijah in obljubah Angležev, pa je vse skupaj laž in hinaavstvo. Dejanja govore drugače. Tu smo popolnoma prodani Titovim komunistom.«¹³

Iz ohranjenega spominskega gradiva, ki v veliki meri nadomešča pomanjkanje arhivskega gradiva, lahko zaključimo, da sta bili najbolj »represivni leti« 1946 in 1947. V tem času so bili begunci povsem odvisni od Unrre oziroma kasneje IRO – predvsem tukaj mislim na prehrano, ki se je občutno poslabšala v primerjavi z letom 1945, ko je taborišča oskrbovala angleška vojaška uprava. Begunci so tudi to razumeli kot pritisk nanje, da se vrnejo domov. Podobno so občutili ukinitev Peggeškega taborišča (novembra 1946) in selitev beguncev (v hudem mrazu) v

¹³ Prav tam, fascikel 245, mapa 26. Pismo je datirano s 17. 11. 1947. Zaradi teh pisem je dr. Blatnik moral zapustiti taborišče.

Spittal, kjer je bilo bistveno manj urejeno taborišče, kar je občutno poslabšalo tudi stanovanjske razmere.¹⁴

Na nek način je vsaka dodatna sprememba vplivala na psiho ljudi,¹⁵ ki so že tako bili nenehno nezaupljivi do angleškega osebja in so se neprestano bali, da jih bodo Angleži repatriirali v Jugoslavijo. Ta strah so še »podžigali« nekateri posamezniki s svojimi neprestanimi »novicami« (lažnimi govoricami, čenčami).¹⁶

Glavni dogodki v taborišču Peggez pri Lienzu v letu 1946:¹⁷

27. 4. 1946 – obkolitev taborišča, racija. Iskali so vojne zločince (po spisku, ki so jim ga predložile jugoslovanske oblasti). Ker so bili nekateri obveščeni, da bo racija, so se le ti pravočasno umaknili iz taborišča. Aretirali so F. Perniška in ga odpeljali v zapor v Millstat, kjer je bil zaprt skupaj z nacisti.

28. 6. 1946 – taborišče obišče major Pirkovič,¹⁸ odposlanec jugoslovanske vojaške misije in prepričuje begunce, da se vrnejo domov. Ljudje so se nanj obračali le za informacije, za vrnitev se ni prijavil nihče.

2. 7. 1946 – taborišče obiščeta dva oficirja iz Unrrinega glavnega stana na Dunaju in se pri vodilnih beguncih zanimata, kakšni so razlogi, da se begunci nočejo vrniti domov: »*Ali so ovire povratka politične, gospodarske ali verske narave? Razumemo, da ne more domov inteligenca, ne moremo pa razumeti, zakaj ne bi šli domov mali ljudje, kmetje in delavci, saj ti vendar niso bili politično eksponirani, niti za režim ne predstavljajo politične nevarnosti. Zakaj ne gredo domov stari ljudje? Ali bi imela kak smisel komisija, sestavljena iz predstavnikov UNRRe in beguncev, ki bi šla v Jugoslavijo in obiskala repatriirance? Ali vršite propagando proti povratku? Ali se zavedate težav, ki*

¹⁴ Prav presenetljivo je, da jih njihovi sorojaki (predvsem Dolenjci in Notranjci) niso prav nič ljubeznivo sprejeli in je ta delitev na »Lienčane in Špitalce« trajala kar nekaj časa. Na eni strani je to bila posledica različne socialne sestave (v Lienzu je bilo veliko inteligence in mestnega prebivalstva, v Spittalu pa so prevladovali kmečki ljudje s podeželja), na drugi pa preprost človeški faktor, da so se morali »staroselci« nekoliko stisniti, da so naredili prostor za novince. Ta položaj je še poslabšalo dejstvo, da so morali Lienčani v starem taborišču pustiti tudi vso kurjavo, ki so jo tam nabrali preko leta, in so še po tej plati povzročali negotovanje Špitalčanov, ki so morali svojo kurjavo deliti še z njimi.

¹⁵ To psihično stanje imenuje Kajetan Gantar »Vetrinjski sindrom«, ki se je pokazal vsakič, ko so se begunci kam peljali – bodisi na romanje, izlet, preselitev v drugo taborišče. »*Tako kot so v nacističnih taboriščih Židom lagali, da gredo pod prho v dezinfekcijo, v resnici pa so šli v plinske komore, tako nam Angleži lažejo Palmanova... Spittal... v resnici pa nas peljejo k rabljem in v smrt, je modroval eden od naših sosedov na kamionu. Šele ko so nas odložili v spitalskem taborišču, smo si oddahnili.*« Kajetan Gantar, Spomini na begunstvo, *Zaveza*, 2001, št. 40, str. 55.

¹⁶ Metod Milač, *Resistance, imprisonment, & Forced Labor: A Slovene Student in World War II*, New York 2002, str. 195 (dalje: Milač, *Resistance...*). Tudi več vpisov v Perniškovih in Žakljevih dnevnikih.

¹⁷ Povzeto po: Pernišek, *Dnevnik II* (1946, 1947).

¹⁸ Gre za polkovnika Franca Pirkoviča, visokega uradnika Ozne, ki je v tem času vodil jugoslovansko repatriacijsko komisijo.

jih boste imeli z emigracijo? UNRRA nima denarja, da bi financirala Transporte? Kje boste dobili denar za potne stroške, kje boste dobili obratni kapital?»¹⁹

12. 7. 1946 – v taborišču posluje Unrrina repatriacijska komisija, ki ji načeljuje dr. Bedo, ki je glavni ravnatelj te komisije za Evropo. Unrra sortira begunce v tri skupine:

1. Tisti, ki so zapustili domovino pred 1. 1. 1945 – to so vojni ujetniki in prisilni delavci. Med temi, tako trdi Unrra, ni vojnih zločincev in kolaboracionistov.
2. Tisti, ki so zapustili domovino v času od 1. 1. 1945 – 8. 5. 1945 – to so predvsem politični begunci. Možno je, da se med njimi skrivajo tudi vojni zločinci.
3. V to skupino spadajo vsi, ki so bodisi prostovoljno ali pa na ukaz oblasti zapustili domovino.²⁰

Vsi nad 18 let stari begunci so se morali osebno prijaviti pri dr. Bedu in podpisati izjavo, da se niso borili proti Angležem in Američanom.

31. 7. 1946 – hrana v taborišču se občutno poslabša, skupaj dnevno ne preseže 1000 kalorij.²¹ To si begunci razlagajo kot pritisk nanje, da zaradi lakote (stradanja) odidejo domov. »Ljudje obupujejo in se vračajo domov, češ da doma rajši od vsega hudega pocrkajo, pa bodo vsaj doma pokopani.« V taborišču začno krožiti tudi govorice, da je politika Unrre, da naj jih od celotnega števila beguncev ostane po taboriščih le še 10 %, ostali se morajo vrniti domov.

10. 10. 1946 – pritisk na begunce se stopnjuje. Vojaška policija zapre nekaj vodilnih ljudi v taborišču (predsednika NO dr. Basaja, ing. Remca in druge).

25. 10. 1946 – begunce obvestijo, da jih bodo preselili. Aretirali so dr. Blatnika (pisma!) in Janka Mernika.²²

14. 11. 1946 – selitev taborišča, nered ob selitvi, ljudje nezadovoljni in preplašeni, da jih morda vračajo v domovino. Neprijazen sprejem v Spittalu in oviranje

¹⁹ Verjetno si velika večina beguncev teh vprašanj nikoli ni odkrito zastavila. Nekako so bili prepričani, da bodo njihovi vodilni politiki in duhovniki že našli najustreznejšo rešitev.

²⁰ V osebem pogovoru leta 1993 sta mi duhovnik Alojzij Luskar in Neva Sommeregger povedala, da so jim že v Vetrinju voditelji naročili, da morajo pri izpolnjevanju posebnih registracijskih obrazcev napisati, da so odšli od doma pred 8. majem 1945, saj bi po tej razvrstitvi torej imeli status političnih beguncev. Nikakor pa to ni moglo veljati za domobransko vojsko, ki je takrat šele odšla na pot.

²¹ Po normativih Unrre naj bi begunci dnevno prejeli okoli 2000 kalorij, kar pa je bilo dejansko le na papirju. V resnici so dobivali le okoli 700 kalorij (odgovori na anketo R. Š.). Hrana pa ni bila problem le v taboriščih, ampak je praktično v tem času stradala vsa Avstrija, ki je bila prav tako odvisna od Unrrine pomoči. V Avstriji je bila racionalizirana prehrana vse do leta 1949. Res pa je, da je bilo prav na Koroškem, ki je bila najmanj gospodarsko razvito, največ beguncev in da so bile okupacijske cone posameznih držav »zaprtega tipa«, kar je onemogočalo, da bi dobili hrano iz druge cone. O tem pogosto poroča tudi Žakelj v svojih dnevnikih.

²² Obtožnica ju je bremenila predvsem tihotapstva (črna borza, ki so jo povsod v Avstriji zelo preganjali).

šolskega pouka (prepevedo gimnazijo) ter prepoved obratovanja taboriščnih delavnic, ki so ljudem dajale dodaten zaslužek.²³

Glavni dogodki v taborišču Spittal v letu 1947:²⁴

8. 2. 1947 – taborišče obišče delegacija britanskih parlamentarcev, ki jih spremlja polkovnik Hall, ravnateljev namestnik v odseku za begunce na Dunaju. Ob tej priložnosti so begunci na to delegacijo naslovili posebno spomenico, v kateri so najprej predstavili svoj položaj in na koncu navedli tudi nekaj prošenj: »*Prosimo za v bodoče za pomoč in zaščito, da nihče po sili ne bo vrnjen, da zavezniki vztrajajo na tem, da se v Jugoslaviji vpelje resnična demokracija v zapadnem smislu s štirimi svoboščinami. Slovenci D.P. prosimo, da se nam omogoči zaposlitev kjerkoli zunaj Avstrije. Za tiste, ki bi se radi izselili, naj se to čim prej izvrši. Želimo pa, da bi vsi slovenski D.P. v Avstriji in Italiji skupno emigrirali.*«

27. 2. 1947 – taboriščna uprava zmanjša število zaposlenih beguncev, na polovico zmanjša število baročnih starešin in ukine higiensko komisijo, ki je skrbel za okolico barak.²⁵

11. 3. 1947 – v taborišču je spet jugoslovanska repatriacijska komisija, ki prepričuje ljudi, da se vrnejo domov. Vodi jo prof. Kunc in nek mlad major.

20. 3. 1947 – taborišče zapusti ravnatelj Jarvie in mrs. Mitchel, ki sta bila beguncem preveč naklonjena, zato ju zamenjajo. Novi ravnatelj je Novarin.

25. 3. 1947 – taborišče obišče šef glavnega stana Unrre za Koroško, g. Chapman, ki ima za begunce posebno predavanje – poročilo o 14-dnevnem potovanju po Jugoslaviji. Ob koncu izrazi prošnjo, naj se begunci vrnejo domov.

31. 3. 1947 – vojaška policija je odpeljala dva vodilna begunca.

3. 4. 1947 – vojaška policija išče F. Kremžarja in Pavleta Mašiča. Ker se pravočasno umakneta, ju ne dobi.

8. 4. 1947 – ravnatelj Novarin svetuje Pernišku in 18 drugim beguncem, ki opravljajo vodilne upravne posle v taborišču,²⁶ da začasno zapustijo taborišče, sicer jih bodo na zahtevo jugoslovanske vlade morali aretirati, ker odvrčajo ljudi od repatriacije.

Začetek trimesečne propagandne akcije za vrnitev beguncev – predvsem tiskovna propaganda in preko rednih oddaj na celovškem radiu.²⁷

²³ Prepoved naj bi izsilila jugoslovanska vlada z obtožbo, da se begunci zato nočejo vrniti domov, ker se jim v taboriščih preveč dobro godi (Pernišek, Dnevnik II.).

²⁴ Povzeto po: Pernišek, Dnevnik II.

²⁵ Ta dela so bila plačana, zato so bili odpuščeni delavci nezadovoljni. Prav tako so ukinili plače učiteljem, ki so odslej spet poučevali prostovoljno.

²⁶ Med njimi je bilo tudi osem gimnazijskih profesorjev, vključno z ravnateljem M. Bajukom, kar je resno ogrozilo obstoj begunskega šolstva.

²⁷ To so bile redne radijske oddaje, ki so bile na sporedu dvakrat tedensko po 30 minut. Ustna izjava Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

10. 5. 1947 – prepoved izhajanja begunskega tiska, ker odvrča ljudi od repatriacije.²⁸

29. 5. 1947 – taborišče spet obišče angl. vojaška policija (FSS). Iskali so Kremžarja, P. Masiča, Perniška in Franceta Gruma.²⁹

17. 7. 1947 – taborišče obišče angleški major Mac Lean, ki je bil med vojno oficir za zveze v Titovem štabu. Zanima ga predvsem, kje so domobranci in četniki. V taborišče pride ponovno 5. 8. 1947.

16. 8. 1947 – v taborišču začne delati Mac Leanova zasliševalna komisija, ki ji načeluje major Stood. Komisija je imela nalogo, da v čim krajšem času zasliši vse odrasle begunce – predvsem o njihovi medvojni dejavnosti in o namerah, kam bi se želeli izseliti.

19. 9. 1947 – begunce prestraši pisanje časopisa *Die neue Zeit*, da bo v naslednjih tednih 7000 slovenskih beguncev vrnjenih v Jugoslavijo. To naj bi bila posledica pravkar podpisanega Blejskega sporazuma (imenovanega tudi Steel-Titova pogodba, podpisana je bila 8. 9. 1947 na Bledu). Ljudi se polasti izreden strah. Po tej pogodbi naj bi posebna mešana komisija obeh vlad preverila vse begunce v Avstriji in med njimi poiskala vse vojne zločince (listo naj bi predložila jugoslovanska vlada, ki mora predložiti tudi ustrezno obremenilno gradivo).

6. 10. 1947 – po hitrem postopku zamenjajo taboriščnega ravnatelja, nadomesti ga ravnatelj Maydon s pomočnico Mrs. Meredith.

6. 11. 1947 – V taborišču se pojavi nova jugoslovanska repatriacijska komisija, ki jo vodi major Trobec. Komisija ostane v taborišču tudi naslednji dan in skuša preko pogovorov pridobiti ljudi za vrnitev.

10. in 11. 11. 1947 – racija v taborišču, izseliti se mora 54 vodilnih beguncev z družinami vred.

11. 12. 1947 – jugoslovanska vlada nepričakovano odpove Blejsko pogodbo. Sprva vesela novica kasneje porodi nove dvome o tem, kakšno je ozadje te odpovedi.

Podobno, precej natančno sliko teh begunskih stisk, ki so izhajale iz različ-

²⁸ Neposreden povod je bilo Blatnikovo »Begunsko pismo s Koroške«, ki so ga »pomotoma« prejeli na Vojaški upravi v Celovcu in v glavnem stanu Unrre. V pismu je bilo tudi precej kritike na račun Unrre. Sledila je uradna preiskava, ki je na podlagi črkopisa in papirja ugotovila, da je bilo natisnjeno v spittalski begunski tiskarni. »Angleži niso bili sposobni, niti imeli volje, da bi stalno kontrolirali taboriščni tisk in s tem zadovoljevali komunistične pritožbe. Raje so enostavno po gordijsko rešili problem s tem da so prepovedali taboriščni tisk. S tem so olajšali delo taboriščnim poveljnikom in tudi zmanjšali število protestov in odgovorov, ki so vznemirjali angleško vojaško poveljstvo.« Arnež, Slovenski tisk..., str. 182.

²⁹ F. Grum je bil v tem času član tamkajšnjega obveščevalnega centra OC 500, ki ga je sprva vodil Janko Marinšek, leta 1948 pa ga je prevzel F. Grum in iz njega naredil enega najuspešnejših protijugoslovanskih obveščevalnih centrov. Njegovi člani so pogosto ilegalno hodili v Jugoslavijo in na terenu zbirali obveščevalne podatke, nosili s seboj propagandno gradivo (*Matjažev glas*) in na povratku vodili s seboj skrivače oziroma ljudi, ki so želeli zapustiti Jugoslavijo. Ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2004.

nih govoric o možnosti prisilnega vračanja in iz samih obiskov jugoslovanskih repatriacijskih komisij v taborišču Liechtenstein pri Judenburgu, najdemo tudi v dnevnih zapisih Antona Žaklja.³⁰

16. 8. 1945 – *V zadnjih dneh so popisovali, kam kdo želi iti; večina se je izjavila, da domov, ko Tito (sic!) ne bo več.*

23. 8. 1945 – *Popoldne namesto jezikovnega tečaja sestanek vseh Slovencev; dva partizanska oficirja sta prišla vabiti v Jugoslavijo. Spregovorila sta samo nekaj besed, nakar so jim stavili vprašanja, na katera nista znala odgovoriti. Na njuno garancijo, da se lahko svobodno vrnemo, smo se vsi smejali. O umorjenih domobrancih nista nič vedela. Kljub zagotovitvi, da imamo samo dva meseca časa za povratek (kasneje bomo izgubili vse državljanke pravice), se ni nobeden prijavil. Do njihovega odhoda je množica pela na dvorišču narodne himne in vzklikala kralju Petru II. in proti zločincu Titu.³¹*

2. 10. 1945 – *Iz Celovca je prišel Janez Trček (Kotlarjev), pregovarjat za povratek v domovino. Tukaj smo mu ostro odgovorili, da je umolknil. Prenočil je pri nas; ob 9h se je odpeljal – v dvomih.*

19. 3. 1947 – *UNRRA direktor Daintree je imel govor /.../ Vsakomur od nas je svetoval naj se vrne domov, ker ni nobene druge države, ki bi nas hotela sprejeti.*

25. 3. 1947 – *Ta večer je taboriščna skupina »Oven« uprizorila igro »Veriga«. Po predstavi je spregovoril tudi UNRRA direktor in vzpodbujal ljudi, da se odločijo za vrnitev domov. Rekel je, da bo le kakšna petina ljudi ustrežna za preselitev v druge države – in to le samski in zdravi delavci, pa še to bo trajalo leta.*

22. 4. 1947 – *V taborišče je ponovno prišla jugoslovanska repatriacijska komisija. Tokrat se je večje število ljudi pogovarjalo z njimi in se zanimali za možnost vračanja.³²*

28. 5. 1947 – *V taborišče spet pride jugoslovanska repatriacijska komisija. V propagandne namene, za vzpodbudo, so beguncem pokazali tudi film o Jugoslaviji, ki pa je pri večini deloval prav nasprotno – film je namreč prikazoval gospodarsko zaostala področja v Bosni.*

6. 6. 1947 – *Morali smo izpolniti obrazce za preselitev – z ženo Cilko sva se prijavila za preselitev v Ameriko, Kanado in Argentino. Gospodična Thompson, UNRRA-ina delavka, naju je prepričevala, da bi se morala prijaviti za Anglijo – toda nama je od Angležev ž kar slabo.*

28. 7. 1947 – *Popoldne je IRO pripravila sestanek na katerem so nam sporočili, da bodo morali zmanjšati število plačanih del v taborišču.*

9. 8. 1947 – *Spet obisk jugoslovanske repatriacijske komisije – predstavila nam je nekaj novih, bolj vzpodbudnih obljub za vse, ki bi se vrnili domov. Veliko ljudi je sprejelo to ponudbo. (V naslednjih dneh se jih je za vrnitev odločilo kar 39).*

³⁰ Žakelj, Dnevniki 1945–1948.

³¹ Podobnega, sovražnega razpoloženja so bili deležni tudi člani drugih repatriacijskih komisij – in to kar po vseh taboriščih. Npr. Milač, *Resistance...*, str. 218–219.

³² Od marca 1947 naprej skorajda ni bilo tedna, ko bi iz taborišča ne odšlo domov nekaj posameznikov (med drugimi sta taborišče zapustila tudi Žakljeva sestra in brat). Nekoliko je popustila tudi propaganda proti vračanju v domovino.

10. 9. 1947 – *Zvečer smo po radiu slišali novico, da se je general Slim³³ srečal z maršalom Titom in sporazumela sta se za vrnitev vseh Jugoslovanov, ki so v Avstriji. Žagrozil je, da dokler se ne bomo odločili za vrnitev, ne bomo prejeli hrane in oblačil. Vsi vojni zločinci bodo na silo predani Jugoslaviji. Tisti, ki se ne bodo hoteli vrniti bodo prepeljani v Nemčijo.*

21. 9. 1947 – *»Die Neue Zeit« objavi vest, da bo vseh 7000 Slovencev, ki žive v Avstriji, repatriiranih. Isto novico je objavil tudi »Steierblatt«.*

2. 10. 1947 – *Posebna komisija je začela zasliševati vse begunce, ki so iz Jugoslavije. Popoldne sem tudi sam bil poklican na zaslišanje. Čeprav so komisijo vodili Angleži, me je spraševal Hrvat – spraševal me je o mojem delu med vojno. Niti z besedo me ni vprašal o mojih načrtih za prihodnost. Obravnavali so me kot vojnega zločinca.*

27. 11. 1947 – *Več naših ljudi, ki so nasprotovali repatriaciji bodo premestili v Trofaiach (ok. 30 km od Judenburga). V skupini je več članov taboriščnega odbora, ter posamezniki: Malavašič, Oblak, Tominc in Sršen. Če bi bil sam izvoljen v taboriščni odbor, bi se prav tako moral preseliti. IRO ne mara, da bi ljudje agitirali proti repatriaciji.*

9. 12. 1947 – *Ž vlakom sem odpotoval v Spittal in se ustavil v Potočnikovi baraki. Tam sta bila še dva človeka in začeli smo razpravljati o političnem položaju. Eden od njiju je bil višji oficir v bivši slovenski vladi in prepričeval nas je, da se bo za begunce vse dobro izteklo. Rekel je: »Neke noči bomo preko radia prejeli poziv, da je prišel naš čas. Prinesli nam bodo uniforme, orožje in municijo. Samo pomislite, nas 40.000 bo predstavljalo čudovito vojsko, ki bo z lahkoto prevzela oblast v Sloveniji!« Pogledal sem Potočnika, ki se je muzal. Pomislil sem, da se morda šali. Saj ni 40.000 Slovencev v Avstriji. In še med temi, ki so, je veliko žensk, otrok in starejših ljudi. Bog nam pomagaj, ko imamo takšne voditelje.³⁴*

Iz teh kratkih dnevnik zapisov je razvidno, da so begunci živeli v nenehnem strahu, da jih bodo ali zaprli ali nasilno repatriirali v Jugoslavijo. Ta strah se je še povečeval premosorazmerno s trajanjem negotovega begunstva, zato ni čudno, da so se tako hitro odločili za skupinsko preselitev v Argentino, ki je edina od razpoložljivih držav sprejemala skoraj vse begunce, ne glede na starost, spol in zdravstveno stanje.³⁵

³³ Pravilno Steel.

³⁴ Posamezne izjave nekaterih slovenskih begunskih voditeljev resnično presenečajo in kažejo na veliko politično naivnost. Predvsem pa so se nenehno vrteli v svojem namišljenem svetu in niso bili sposobni (niso hoteli?) upoštevati dejanskega političnega dogajanja v svetu. Prav ta naivnost je v veliki meri prispevala k »Vetrinjski tragediji«, ko vse do zadnjega dne niso verjeli, da angleški vojaki vračajo domobransko vojsko nazaj v Slovenijo.

³⁵ Na seznamu nesprejemljivih so bili le tuberkulozni bolniki (TBC) in tisti, ki so oboleli za očesnim trahomom – obe bolezni sta namreč izredno nalezljivi. Posebne zdravniške komisije so proti tej bolezni (trahomu) pregledale begunce že na ladji, po izkrcanju pa so morali vsi na rentgenski pregled. Begunci, ki so se odločili za preselitev v ZDA ali Kanado, so morali že v Evropi opraviti številne zdravstvene preglede. Njihove komisije so bile veliko bolj stroge in neizprosne že ob najmanjših zdravstvenih težavah (tudi invalidi so bili neusmiljeno izključeni). Pernišek, Dnevnik II.–III. Tudi ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003.

4. 3. 1948 – *Ta večer sem se udeležil srečanja baračnih starešin. Na sestanku je taboriščni ravnatelj prebral seznam 48-ih beguncev, vključno z mojim imenom, ki smo določeni za gradbena dela v Kanadi. Najprej bodo morali odpotovati moški, njihove družine pa se jim bodo pridružile kasneje. Vsi poročeni moški so izjavili, da ne gredo na pot brez svojih družin. Po srečanju smo skoraj do polnoči molili v taboriščni kapeli.*

5. 3. 1948 – *Večje število nas je šlo v IRO pisarno kjer so nam povedali, da bomo izgubili pravico do hrane in bivanja, če ne bomo podpisali soglasja za preselitev v Kanado in to brez družin. Imeli smo občutek, da nimamo druge izbire kot da podpisemo.*

15. 3. 1948 – *To jutro so morale v taboriščni pisarni tudi žene podpisati posebne izjave, da dovoljujejo svojim možem, da emigrirajo v Kanado brez njih. Večina od njih, vključno s Cilko, tega ni hotela podpisati. Namesto tega sva oba podpisala izjavo, da greva na pot le skupaj.*

16. 3. 1948 – *Ob 5. uri zjutraj smo bili vsi moški iz naše barake odpeljani s strani IRO v Gradec, kjer so nekaterim od nas ponovno povedali, da morajo v Kanado brez svojih družin. Do mene sploh niso prišli, morda zato ker sem izgledal preslaboten in preveč suh za naporno gradbeniško delo. Nekateri moške so tudi pregledali in to na način kot bi pregledovali konje na vaškem sejmu: pregledali so jim zobe, noge in vse ostalo.*

17. 3. 1948 – *Nekateri moški so morali preko noči ostati v Grazu in so se danes vrnili. Povedali so, da so bili priča podkupljivosti IRO uslužbencev. Dana podkupnina je vplivala na način ravnanja s posameznikom. Nekateri, ki so na vsak način hoteli odpotovati v Kanado, so bili zaskrbljeni, da bi jim to ne uspelo. Cene Kokelj je v predstavitvi navedel letnico, ki je bila za 4 leta nižja (mlajša), kot je bil v resnici. (Mnogo let kasneje se mu je ta laž kruto maščevala, saj je moral v Kanadi delati 4 leta več – do svojega 69. leta, da se je lahko upokojil.)*

26. 4. 1948 – *»Kanadčani« so morali ob 4. uri zjutraj vrniti odeje.³⁶ Ob 6.30 so jih kamioni odpeljali do najbližje železniške postaje v bližini Leobna. /.../ Vsak od njih je lahko vzel s seboj ok. 100 kg prtljage. Cene je vzel s seboj tudi kolo. Vsi so se zelo težko poslovili. /.../ Kmalu za tem, ko so se odpeljali sem opazil, da so pozabili živilske nakaznice. S kolesom sem se odpeljal za njimi in jih še ujel na postaji. Opazil sem, da je nanje čakal poseben vlak z napisom »I.R.O. Austria«. Vlak je imel 11 vagonov, med njimi je bilo 7 Pullmanovih vagonov. V vsak vagon je šlo po 40 moških, skupaj torej 400 ljudi. /.../ Nekaj mladih študentov iz Graza je prepevalo, plesali so in igrali na instrumente. Vsi drugi so bili žalostni in tihi. /.../ Pred odhodom so mnogi »Kanadčani« razdelili svoje stvari, ki jih niso mogli vzeti s seboj. Vsakdo izmed njih je poslal tudi kak paket v Slovenijo – svojim družinam oziroma sorodnikom. Mnogo hrane so prepustili samim beguncem. Med temi stvarmi so bile tudi ponošene in raztrgane srajce, ki se bodo dale porabiti namesto plenice.*

³⁶ Uprava je izredno pazila na številčno stanje odej, ki so bile za begunce izredno pomembne – zlasti v zimskih mesecih. Tako so nekateri (zlasti ženske) imeli kar nekaj težav ob preselitvi, ker so si iz njih sešili razna oblačila (najpogosteje plašče ali pelerine in ženske dolge hlače – predvsem zato, ker so zelo težko prišle do nogavic, prav to pa je bilo s strani nekaterih starokopitnih duhovnikov ostro kritizirano, češ da je nošenje hlač za poštene ženske nesposodobno). Ustna izjava Stane Millonig in Nevenke Sommeregger avtorici leta 1993.

Slika 30: Begunci med prevozom v Argentino
(Fotografijo je posredoval Branko Rebozov iz Argentine.)

PROSTOVOLJNO VRAČANJE BEGUNCEV V JUGOSLAVIJO

Številni begunci, predvsem kmečki ljudje, ki so maja 1945 brezglavo sledili množici umikajočih se ljudi, so že po nekaj mesecih bivanja v begunskih taboriščih v Avstriji žalostno ugotovili, da niso pripravljeni na tak način življenja. Žal pa v arhivih do sedaj nismo odkrili dokumenta, ki bi nam točno povedal, koliko ljudi se je vrnilo. Za prvo fazo begunstva, tj. za čas bivanja v vetrinjskem taborišču (maj, junij 1945), najdemo v Perniškovem dnevniku podatek, da se je vrnilo domov 260 ljudi. *»To so sami taki, ki so Nemcem morali voziti pri umiku pratež. Za nas je to samo olajšanje, ker ti ljudje niso bili naših misli in so bili razširjevalci in posredniki komunistične propagande.«*³⁷

³⁷ Pernišek, Dnevnik I, vpis za 1. junij 1945. Pisec tega zapisa je nekoliko pristranski. Tudi umikajoči se domobranci so prisilili nekaj kmečkih fantov, da so jim morali z vozovi peljati preko meje vojaško opremo in zaloge hrane. In med njimi je bilo kar nekaj takih, ki se zaradi tega dejanja kasneje niso upali vrniti domov, da bi jih oblast ne kaznovala (npr. anketiranec F. S., ki je ostal v Avstriji in se tam poročil z Avstrijko – odgovori na anketo R. Š. Tudi ustni pogovor z nečakom F.S., Milanom Štuparjem leta 2000). Kljub dokaj odkritemu razmišljanju oziroma zapisovanju dogajanja v taborišču si avtor ne prizna, da je bila v taboriščih zelo močna propaganda proti vrnitvi v domovino. Begunci so le skupaj predstavljali nek politični faktor, ki si je lahko izbral kakšno ugodno rešitev. Poleg vodilnih politikov so to propagando izvajali predvsem duhovniki, ki so imeli v

Časovno bi lahko večje število povratnikov neposredno povezali tudi z menjavanjem letnih časov. Najpogosteje so se ljudje odločali za vračanje domov v pomladanskih mesecih – »Klic zemlje, ki jo je treba obdelati« – in v jesenskih mesecih, ko se jih je polotil strah pred prihajajočo zimo, ki je bila na Koroškem še bolj ostra kot v Sloveniji (zgodnji sneg in izredno nizke temperature, tudi do –20 stopinj Celzija, in močni hladni vetrovi, ki so v tem letnem času pihali navzdol po Dravski dolini). Iz spominskega gradiva se da razbrati, da je bilo največ teh povratnikov spomladi 1946, ko so imeli za seboj že prvo koroško zimo. »Naši dobri kmečki ljudje, ti pridni gorenjski in dolenski kmetje–begunci pa silno trpe. H kmetom hodijo na dnino, da najdejo vsaj malo utehe svojemu silnemu hrepenenju. Zvečer otožni počivajo pred barakami. Trpe. Kličejo jih njihova domača polja: pašniki in travniki prosijo čiščenja, vabijo jih sadovnjaki in vinogradi. Silno težko se je upirati temu klicu in zatirati čustva globoko zakoreninjene ljubezni do rodne grude, do zelene trte na prisojni gorici. Mnogi podlegajo klicu zemlje, ne vzdrže več, odpravljajo se domov. Žaskrbljeni so, kaj bo z njimi. Ali jih bodo pustili v miru ali pa bo tudi njihova pot domov peljala skoz ječo in trpljenje. In če se tej težki poti izognejo, kako jih bodo sprejeli sosedge? Ali jih bodo sprejeli kot svoje sosede ali pa jih bodo sprejeli sovražno, jih opljuvali, sramotili, jim nagajali kakor že nekaterim, ki so pred njimi odšli domov? Zaenkrat imajo še del družine doma, ostala so dekleta, sin se je vrnil iz vojske, iz ujetništva. Vabijo jih domov, ker sami ne zmorejo. Tako se silno hrepenenje po domači zemlji in vroča ljubezen do rodnega krova in lastne krvi meša s trpkimi občutki spolne negotovosti, zlih slutenj in strahu. Odhajajo tudi iz naše barake. Pa pri nekaterih za ta korak ne najdejo razumevanja. Prezirajo jih, očitajo jim izdajstvo, češ da so se dali preslepiti komunističnim vabam in obljubam itd. Ubogi ljudje! Ne zaslužijo prezirljivih pogledov, zbadljivih opazk baračnih stanovalcev. Tudi baračni starešina³⁸ odhaja. Na tega leti ves gnev in grdi očitki. Pa je bil zelo moder in kot tehtnica pravičen starešina. Odhajajo nekatere starejše ženske. Poštene, verne, kot kruh dobre žene. Vse so vsak dan objokane, tako jih boli ta prezir. Pa jih ne prezirajo kmetje, ampak brezčutni, vase zaverovani meščani, razni državni in privatni nameščenci in delavci. Neverjetno, kako so nekateri naši ljudje še polni sovražstva in mržnje do tistih, ki so, ali pa jih sumijo zvez s komunisti.«³⁹

Obstaja le en »uradni« podatek o številu repatriiranih oseb za obdobje 1945–1946, in sicer približno 95.000 oseb,⁴⁰ ki so bile vpisane v posebno kartoteko Ozne. Podatke za to kartoteko so »IV. odseku OZNE za Slovenijo« pošiljali okrajni odseki Ozne oziroma so jih dobivali neposredno iz repatriacijskih taborišč, ki so se nahajala na mejnih prehodih (s Koroškega se jih je večina vrnila preko Jesenic).⁴¹

taboriščih izredno moč prepričevanja (vztrajati v borbi proti komunizmu, ki je zavladal v domovini!).

³⁸ Ciril Sajovic.

³⁹ France Pernišek, In življenje teče naprej, *Duhovno življenje*, 1986, št. 1, str. 7.

⁴⁰ Iz arhivov..., Organizacija in delo leta 1945/46, str. 195. Žal ta številka zajema vse vrste vračajočih se ljudi: tiste, ki so bili med vojno v delovnih in koncentracijskih taboriščih po Evropi, prisilne delavce, mobilizirance v nemško vojsko, preseljence, izgnance in seveda tudi »naše begunce«.

⁴¹ Vračajoči se begunci se skorajda niso mogli izogniti zaslišanju in pregledovanju njihove

V teh repatriacijskih taboriščih so za krajši ali daljši čas zadrževali vse povratnike. Pregledali so jim prtljago in jih podrobno zaslišali o ljudeh, s katerimi so živeli oziroma bili povezani v taborišču, pa o tem, kaj se je v begunskih taboriščih dogajalo, kam so namenjeni itd. Tako zbrane podatke so potem medsebojno primerjali s podatki, ki so jih imeli že od prej, in istočasno večali tudi število oseb, ki so bile tako ali drugače osumljene protijugoslovanskega delovanja (politični vodje taborišč, člani obveščevalnih centrov, duhovniki itn.). Ker so begunci odhajajočim pogosto dali tudi pisma za njihove domače in znance, so bili preiskovalci na ta pisma še posebej pozorni. In ni bilo malo primerov, da so prav zaradi takih pisem (uslug drugim!) bili nekateri povratniki tudi kaznovani.⁴²

Že poleti 1945 so bila izdana tudi posebna navodila za »Prevažanje repatriirancev«. ⁴³ Iz tega dokumenta izvemo tudi, kakšne baze so takrat obstajale:

- a) zbirne baze – v njih se zbirajo ljudje iz različnih krajev ne glede na narodnost;
- b) rajonske baze – v njih se begunci razvrste v posamezne skupine, ločene po narodnosti;
- c) centralne jugoslovanske baze – večje baze po posameznih državah (predvidene so bile kapacitete tudi do 10.000 ljudi in z vso ustrezno infrastrukturo, od bivališč/barak do prehrane in zdravstvene oskrbe).

Praviloma v prvih dveh zbirnih centrih število repatriirancev ni smelo presežati 500 ljudi – te so morali takoj napotiti naprej v centralne jugoslovanske baze. Predhodno so jih skušali razvrstiti v vode (po možnosti po krajevni oziroma pokrajinski pripadnosti, da so kasneje imeli manj dela pri njihovem prevozu). V

prtljage. Tisti, ki so se vračali domov v lastni režiji (mimo repatriacijske komisije, ki je za povratnike organizirala prevoze s tovornjaki ali pa so jih poslali domov z vlakom), so ponavadi padli v roke policiji, ki je kontrolirala vse železniške postaje. Gantar, Spomini..., str. 65.

⁴² Tako npr. Metod Milač opiše primer svoje sestre Marije, ki se je iz Vetrinja vrnila domov. »Marija se je vrnila domov, vendar ne brez težav. Ilegalno jo je čez mejo v Jugoslavijo odpeljalo nekaj družinskih prijateljev s Koroške, ki so najverjetneje imeli dobre zveze z jugoslovansko mejno oblastjo. Ne da bi kdor koli od nas ali od njenih vodnikov vedel, je vzela s seboj pisma nekega begunca za njegove sorodnike v Sloveniji. Ko so jo na jugoslovanski strani vprašali, ali nosi s seboj kakšna sporočila, ki jih bo morala komu izročiti, je potrdila, da ima s seboj več pisem. Tako so jo zaprli in bilo je potrebno kar precej naporov, da so jo rešili iz zapora. Nikoli nisem maral tistega človeka, ki ji je dal pisma. Marija pa pod pritiskom tudi ni pomislila, da bi bilo kaj narobe, če bi izročila tista pisma, saj redne poštno službe v tistem času skoraj ni bilo.« Kdo solze..., str. 238. Nekoliko bolj previden je bil dr. Kajetan Gantar st., ki je decembra 1946 poslal domov svojega mladoletnega sina Kajetana in mu ni pustil, da bi vzel s seboj pisma, ki mu jih je želel izročiti prijatelj dr. Rajko Ložar: »Nobene pošte, nobenih zapiskov, samo ustna sporočila!« K. Gantar, Spomini na begunstvo, *Žaveza*, 2001, št. 41, str. 65.

⁴³ Prevažanje repatriirancev (dalje: Prevažanje...), NUK, sig. 50241 (natisnila Ljudska tiskarna 10. 7. 1945). Dokument ima štiri strani in v njem so popisani različni načini zbiranja repatriirancev v posebnih zbirnih centrih (vključno s podatki, kako je v njih organizirano življenje), način njihovega prevoza v domovino in kakšni obrazci in spiski se morajo voditi za vsakega begunca posebej: Obrazec spiskov; Spisek vodnikov, ki so odgovorni za vode; Spisek vodnikov transporta.

vseh bazah so bili formirani tudi posebni taboriščni odbori, ki so skrbeli predvsem za vestno izpolnjevanje vseh obrazcev/spiskov, ki so zajemali naslednje podatke: zaporedno številko, ime in priimek, starost, spol, odredišče (naveden je primer Šabac), sprejemališče (kot primer je navedena Srbija). Vsakemu transportu so določili vodjo, ki je bil odgovoren za nemoten prevoz teh ljudi. Vsi spiski so bili narejeni v dveh izvodih, eden je šel skupaj s transportom, drugi se je arhiviral v samem taborišču. Poleg vodje transporta sta morala oditi na pot še ekonom transporta in bolničar.⁴⁴ V Sloveniji so bile posebne zbirne baze v neposredni bližini meje – na Jesenicah in v Šempetru pri Gorici, v Kamniku. Imeli pa so tudi prometno pisarno na glavnem kolodvoru v Ljubljani.⁴⁵

Za leto 1947 in 1948 je ohranjen poimenski seznam beguncev, ki so se prostovoljno odločili za vrnitev.⁴⁶ Tako se je v letu 1947 vrnilo 310 oseb (večina jih je bila iz Spittala). V resnici se jih je vrnilo 361 (pri nekaterih številkah so vpisani le moški in dodani žena in otroci, včasih pa je vpisana žena in dodan mož, v enem primeru je dodana sestra). Med njimi je bilo precej družin z majhnimi otroki (predvsem dojenčki – večina jih je bila rojena v Seebodnu). Seznam je zelo natančen, poleg imena in priimka je naveden tudi datum rojstva in naslov stalnega prebivališča (kamor so bili namenjeni) ter datum odhoda (prihoda?). Takšen seznam je zagotovo lahko nastal le na podlagi predhodnega zaslišanja beguncev – pri nekaterih beguncih so namreč dodani tudi kratki zaznamki, npr.: Vovko Vida / na Koroško pred 5. 5. 1945; Luznar Jože / na delu v Nemčiji; Zabavnik Matevž / nemški vojak od 11. 1. 1943; Turk Egon / v taborišču od 1942; Muhar Robert / v taborišču od 27. 7. 1941; Lah Alojz / nemški vojak od 14. 2. 1943; Biško Vili / nemški vojak od 14. 1. 1943; Marčun Franc / na delu v Avstriji od julija 1944; Pintar Marija / od 16. 1. 1942 v Nemčiji; Kras Konrad / delal v Nemčiji od 26. 10. 1940; Oman Franc / delal v Nemčiji od 28. 4. 1944; Sutar Slavko / nemški vojak od 29. 3. 1943; Pustavrh Maks / prostovoljno delal v Nemčiji od 1944 dalje. V letu 1948 se je po tem seznamu skupno vrnilo le 13 oseb, v resnici jih je bilo 21.⁴⁷

V že večkrat omenjenih Žakljevih dnevnikih (1945–1948), ki se nanašajo na življenje beguncev v Judenburgu, se občasno pojavijo tudi podatki o vračanju posameznikov in manjših skupin beguncev. Ker Žakelj teh podatkov ni zapisoval dosledno (verjetno pa prav za vse niti ni mogel vedeti), pridemo do približne številke 100 prostovoljno repatriiranih beguncev. Iz teh zapisov tudi izvemo, da je obstajala določena procedura in prav ta je morda tudi odvrnila nekatere begunce, da se niso odločili za vrnitev v domovino. Predhodno so morali namreč dobiti kar dve dovoljenji – najprej odobritev Unrre oziroma kasneje IRO, da se predlagatelj lahko vrne v Jugoslavijo, prav tako pa so morali dobiti predhodno privoljenje ju-

⁴⁴ Ni znano, kje bi se danes ti sezname nahajali – zelo verjetno je, da so v katerem od beograjskih arhivov.

⁴⁵ Prevažanje..., str. 1–4.

⁴⁶ ARS III, Taborišče Spittal, inv. št. 225, 3211–5.

⁴⁷ Prav tam. Ta seznam ni tako natančen – nima podatka o dnevu odhoda.

goslovanskih oblasti, da nimajo nobenih zadržkov (da predlagatelj ni uvrščen na seznam vojnih zločincev oziroma da ne teče proti njemu noben kazenski postopek – da je torej zaželen doma). Zato so se morali tudi vsi tisti, ki so se želeli vrniti, predhodno prijaviti jugoslovanski repatriacijski komisiji, ki se je občasno oglasila v vsakem od begunskih taborišč, da je začel teči »preselitveni postopek«. ⁴⁸

Več uradnih podatkov ⁴⁹ je za leto 1948. V tem letu naj bi se repatriiralo 5221 oseb, od tega 2939 Slovencev (1308 političnih in 1631 ekonomskih emigrantov), ostali so bili iz drugih predelov Jugoslavije, vmes pa je bilo tudi 186 tujcev, ki so se vrnili na podlagi že prejetega dovoljenja. Med njimi je bilo razmeroma malo beguncev iz leta 1945, saj so se ti že od srede leta 1947 naprej vse pogosteje izseljevali v prekomorske države. Je pa bilo med njimi tudi 89 takih, ki so odšli v tujino šele po osvoboditvi. »*Delo UDV med povratniki je bilo zbiranje podatkov in evidenca o sovražnem delovanju emigrantov, zaslišanje sumljivih in posredovanje podatkov in oseb pristojnim organom in organiziranje vseh operativnih mer potrebnih za operativno obdelavo. /.../ Po tedanjih podatkih je bilo v tujini takrat še kakih 15.000 emigrantov – Slovencev, v večini v taboriščih v Avstriji in Italiji. Glavno taborišče je bilo Spittal v Avstriji, kjer je bila večina emigrantov že pripravljena za izselitev v prekomorske države, pa je v tem času nastalo med njimi precej negotovosti in so se mnogi raje vrnili ali se pripravljali na vrnitev v domovino.*« ⁵⁰

Ker delo jugoslovanskih repatriacijskih komisij ni bilo najbolj uspešno, so skušali na begunce vplivati tudi s posebnimi propagandnimi akcijami. Poznan je primer pisatelja in duhovnika Frana Saleškega Finžgarja, ki je 18. 9. 1947 sestavil posebno »Pismo slovenskim beguncem in razseljencem«, ⁵¹ v katerem skuša ovreči večino »negativnih argumentov«, ki so jih naštevali sami begunci: brezposelnost, slaba skrb za stare in onemogle, verska nesvoboda. Na začetku opiše svoj namen, zakaj je sestavil to pismo: »*Pišem Vam ga res iz srca in vam povem, da je popolnoma odkritosrčno. Gre nam vsem za vašo trdo usodo, ki jo večinoma vsi občutite kot begunci in emigranti na tuji zemlji. Dobro mi je znano, kako domotožje vas muči, vem pa tudi, koliko vaših svojcev mi je že potožilo, kako silno vas žele nazaj domov. Kakor je znano vam in nam, se naše oblasti zelo trudijo, da bi se vrnili vi spet v domovino.* /.../» ⁵²

Ta svoboda veroizpovedi in verskega življenja je po ustavi vsem zajamčena. Zato so tudi splošno službe božje vsaj toliko, pa rajši še bolj obiskovane kakor prej. Priznam, da se pri izpolnjevanju vseh ustavnih določil, tikajočih se verskega življenja, zgodi tu in tam kaka napaka. Resnica pa je, da zaradi izpolnjevanja verskih dolžnosti nihče nikogar ne preganja. Tudi oblast zagotavlja, da bodo vsi pogoški odpravljeni posebno, ker se taki pogoški izvorše le po nižjih organih proti volji oblasti in pa tedaj, ko se bo še bolj uredil po

⁴⁸ Žakelj, Dnevnik 1947, npr. vpis za 13. in 14. februar 1947.

⁴⁹ Iz arhivov ..., Referat za repatriacijo, str. 277.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Literarna zapuščina F. S. Finžgarja, NUK, Rokopisna zbirka, Ms 1575.

⁵² V izpuščenem delu našteva, kako je urejena skrb za starejše in kako ima večina ljudi redno zaposlitev in da je uradno cerkev ločena od države.

razumevanju pravi odnos vseh državljanov do svoje države. Na splošno je tako: Kdor je bil prej dober kristjan, je svobodno lahko še danes.

Pomniti pa je treba, da vlada pri nas strog red. Marsikomu bi se zdel, ko je drugod vajen drugačnih, še starih razmer, morda prestrog. Toda po teh razdejanjih, po teh notranjih vojskah in medsebojnih zamerah ni druge pomoči. Če hočemo vse porušeno obnoviti, če hočemo zgraditi za ves narod koristne nove pridobitne vire: tovarne, rudnike, hidrocentrale itd. ki so prej služile zares večinoma le tujemu kapitalu, je treba hudih naporov, in žrtev, treba je doumeti, kaj je delo za skupno korist vsega ljudstva. Misel, da je svoboda le v tem, da si vsak sme kupičiti imetje in bogateti po mili volji na škodo bližnjega, uganjati oderuško črno borzo itd. tako naziranje in ravnanje pri nas zatirajo zakoni. Kdor pa bi v tem ali kakršnem koli smislu govoril, delal ali roval zoper državo, tak zapade seveda strogi kazni. Tako je po vseh državah sedaj, je bilo in bo, sicer bi bila na svetu čez in čez anarhija.

To vam po vesti in pravici, od nikogar siljen, pišem in želim, da se vsi, ki ste prave volje in dobre vesti vrnete v domovino. Poudarjam pa: Vsak naj sam sebe presodi: Kdor se ni prej nič udeleževal zoper osvobodilno borbo in kot emigrant zoper novo Jugoslavijo ni nič zagrešil, tak naj vsak mirno pride v svojo domovino. Domovina vas želi in se žalostimo ob misli: Če se ne vrnete, Bog ve, kako se vam bo godilo v tujini, a to vemo vsi, da ste za naš mali narod za vedno izgubljeni. Domovina je le ena, vse drugo je tujina brez iskrene ljubezni do tujca.

Pozdravljeni!«⁵³

PRISILNO VRAČANJE BEGUNCEV V JUGOSLAVIJO

Že v prejšnjih poglavjih smo pogosto naleteli na zahteve jugoslovanskih oblasti, da zavezniki vrnejo vse, ki so bili uvrščeni na listo jugoslovanskih vojnih zločincev, in vse kolaborante.⁵⁴ Vzporedno s tem pa so še vedno zahtevali tudi vrnitev/predajo

⁵³ Na pismu (tipkopis) je z roko dopisanih več opomb: »18. 9. Poslal Ministrstvu za Soc. skrb referentu Dvoržaku. To pismo so prebrali in odobrili: 1) Škof Vovk Anton, ki je približno isto ustno sporočil po ameriški uradnici iz tabora, ko ga je obiskala. 2) Veleposlanič J. Izidor Cankar. 3) prof. J. Vilko Fajdiga. Bralo ga je še nekaj mojih prijateljev – a vsi rekli: pismo je pravično in je prav, da si ga pisal. Za tako pismo so me dvakrat odposlanci ministrstva odločno prosili. Sprevidel sem, da je vladi iskreno za to, da se naši ubogi, po nedolžnem pobegli vrnejo domov.« Temu pismu je priložen poseben list s petimi točkami, na katerih so izhodiščne teme za pismo, ki ga okrajšanega objavljamo. Zelo verjetno jih je Finžgar prejel prav od Ministrstva za socialno skrbstvo. Zlasti sta pomembni prvi dve točki: 1) Med našimi rojaki, ki so ob osvobojenju l. 1945, pobegnili v inozemstvo, je brez dvoma mnogo takih, ki so brez sleherne krivde pred ljudsko oblastjo in so to storili brez pravega premisleka pod vplivom protikomunistične propagande. Kaj mislite Vi o tem? 2) Splošno je znano, da beguncem brani vrnitev v domovino predvsem silovita propaganda in gonja proti novi Jugoslaviji, ki jo v inozemstvu širijo pobegli vojni zločinci. Ta propaganda slika razmere v Jugoslaviji (v! op. R. Š.) najbolj črni luči, straši naše rojake s tem, da jih bodo komunisti doma pobili ali vsaj zaprli. Kaj mislite ali je tako postopanje naših sovražnikov opravičljivo z dejanskimi razmerami pri nas?

⁵⁴ Ti seznami so se začeli pripravljati že med vojno, leta 1944, ko je bila ustanovljena (19. 2. 1944, delovati pa je začela sredi marca 1944) posebna Komisija za ugotavljanje zločinov

vseh civilnih beguncev (DP – jugoslovanskih državljanov).⁵⁵ V skladu s tedanjim žargonom (1945–1947) so jih imeli kar za kvizlinge in fašiste in s tem so jih v zavezniških očeh poskušali čim bolj očrnuti. Pogosto so, predvsem na sejah OZN, opozarjali na nedoslednosti/kontroverznosti v zavezniški politiki (pomoč Unrre), češ da pravzaprav podpirajo svoje nekdanje »smrtne sovražnike proti katerim so se borili ves čas vojne«. Končno so popustili tudi zavezniki in v posebni noti Jugoslaviji, ki so ji jo izročili 9. 10. 1945, »izrazili svojo pripravljenost izročiti vse izdajalce in kolaborante pod pogojem, da jugoslovanska vlada zanje priskrbi 'prima facie' dokaze o krivdi in pod pogojem, da te osebe niso potrebne zavezniškimi oblastem v zvezi s procesi proti velikim vojnimi zločincem; ustno so obljubili še to, da bodo izročili vse ustaše.«⁵⁶

Spomladi 1947 je v angleški politiki vendarle prišlo do nekoliko bolj odločne aktivnosti glede postopanja s t. i. vojnimi zločinci. V Rimu so celo ustanovili posebno komisijo Refugee Screening Commission, ki jo je vodil Sir Fitzroy Maclean. Njena glavna naloga je bila predvsem zbiranje obremenilnega gradiva in ga dopolniti z rezultati zaslišanja morebitnih krivcev. »Številčno je problem izgledal takole: jugoslovanska vlada je od srede 1945 do marca 1947 vložila zahtevek za izročitev za 936 oseb, zavezniki pa so jim do januarja 1947 izročili le 21 in se do marca dogovorili še za 77 oseb. Britanci so ocenjevali, da bi jih bilo možno izročiti še nekaj sto, vendar le po potrditvi dokazov in privolitvi vlade ŽDA (PRO, FO 371/67375). Aprila so Američani ustavili izročanje, delno zaradi pritiska javnosti in delno zaradi stanja pravosodja⁵⁷ v

okupatorjev in njihovih pomagačev – bila je organ Predsedstva SNOS. Ker je bilo med vojno njeno delovanje zaradi vojnih operacij omejeno, je predvsem zbirala pričevanja in dokazni material. Najbolj aktivna je bila v letu 1946 – naredila je okoli 25.000 dosjejev in ti zbrani dokumenti so bili podlaga za začetek sodnih procesov in za vlaganje posebnih not / zahtevkov za izročitev vojnih zločincev. Prvo noto je Jugoslavija preko svojega veleposlanika v Londonu izročila že 15. junija 1945 (Pov. No. 1515) – zahtevala je izročitev Milana Nedića in M. Ačimovića ter 40 drugih. Naslednji mesec so predložili še dve noti (Pov. No. 1586 in 2308), ki sta med drugimi zahtevali izročitev škofa Rožmana, Ernesta Peterlina, Ota Pirkmajerja, Albina Šmajda, Karla Novaka in drugih. Tem so nekaj naslednjih let sledile številne nove (včasih tudi s ponovljenimi imeni). Povzeto po: Jerca Vodušek Starič, Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobje 1945–1947, *Acta Histriae*, VI., str. 93 (dalje: Vodušek Starič, Poskus orisa...).

⁵⁵ Zanje je formalno še vedno veljala odredba maršala Alexandra, da se bodo vrnili le tisti, ki bodo to sami želeli.

⁵⁶ Vodušek Starič, Poskus orisa..., str. 94. Kot kategorije za izročanje so bili določeni: 1) pripadniki ustaštva, ki je bila prostovoljna teroristična organizacija, kriva za najokrutnejše zločine proti človeštvu, 2) osebe, ki so aktivno in prostovoljno sodelovale z Nemci in Italijani, 3) osebe, odgovorne za zločine, 4) ministri in predstavniki Paveličeve in Nedićeve vlade.

⁵⁷ Pravosodni sistem, ki je veljal v povojni Jugoslaviji, bi težko imeli za pravičnega in težko bi rekli, da je deloval po črki zakona kazenskega zakonika. Že imenovanje sodnikov in tožilcev je bilo skrajno neprimerno – v večini primerov so to bili ljudje, ki so imeli določene zasluge v času NOB oziroma so bili člani KP ali sodelavci Ozne. Le redki med njimi so imeli ustrezno izobrazbo. V večini primerov so to bili povsem neizobraženi ljudje, ki so delovali po direktivah nadrejenih (predvsem Ozne). Prav tako so bile kazni, ki so jih izrekli, izredno ostre in krute – daljše zaporne kazni ali prisilno delo že za najmanjše prekrške. Pogosto so sodišča izrekala tudi smrtne obsodbe, ki pa so jih v večini primerov

Jugoslaviji; to stališče je 24. aprila javno obrazložil Acheson. /.../ Vprašanje izročanja se je nekoliko uredilo šele s podpisom sporazuma med vladama FLRĴ in VB 8. septembra 1947. Pa še ta je bil podpisan le s pomočjo neposrednega in zelo odločnega posredovanja Fitzroya Macleana pri Titu.«⁵⁸

Nekatere posameznike s tega seznama so angleške vojaške oblasti sicer aretirale in zaslišale, vendar so na koncu vse izpustili iz zaporov – zaradi pomanjkanja dokazov o krivdi! Bilo pa je tudi nekaj posameznih primerov ugrabitve vidnejših posameznikov, ki so jih ugrabili agenti Ozne in jih na skrivaj prepeljali v Slovenijo – npr. politika dr. Albina Šmajda in urednika tržaškega časopisa *Demokracija* Janka Uršiča. Oba sta bila kasneje na skrivaj likvidirana.⁵⁹

Zanimivo je tudi to, da je angleško taboriščno vodstvo v svojih uradnih razglasih in predpisih skoraj vedno zagrozilo tudi z možnostjo repatriacije v Jugoslavijo za vse kršitelje odredb. Ista grožnja je veljala tudi za vse primere kaznivih dejanj – kraje, rope, črno borzo, vendar v ohranjenem gradivu in zapisih ni naveden prav noben primer uresničitve te grožnje.⁶⁰

realizirali šele več let po obsodbi (ali pa sploh ne in so bili obsojenci kasneje celo pomiloščeni). Porazno je bilo tudi stanje zaporov in delovnih taborišč, ki so jih imenovali kar »socialistična koncentracijska taborišča«, ki niso prav nič zaostajala za nemškimi koncentracijskimi taborišči – včasih se je zapornikom v njih godilo celo huje (poniževanje zapornikov). Več o tem: Jera Vodušek-Starič, *Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu, Prispevki za novejšo zgodovino*, 32, 1992, str. 139–153; Lovro Šturm, *Ozadje slovenskega pravosodja 1945–1950*, Ljubljana 1995; Milko Mikula, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, Celje 1995; Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945*, Ljubljana 2004.

V dokumentu »Analiza kaznivih dejanj za leto 1948–1949« je zelo zanimivo številčno razmerje med posameznimi prekrški:

1. Kazniva dejanja iz časa okupacije	218	2.5 %
2. Banditizem	592	6.7 %
3. Špijonaža	145	1.7 %
4. Teroristi	103	1.1 %
5. Sovražna propag., klevetanje ljud. oblasti	607	6.9 %
6. Delikti v zvezi z mejo	5446	62.3 %
7. Diverzije, sabotaže in škoda	271	3.1 %
8. Nedovoljena trgovina in špekulacija	78	0.9 %
9. ZKUD	42	0.5 %
10. Kazniva dejanja v zvezi z IB	531	6.2 %
11. Verske sekte, dezertjerji itd.	117	1.2 %
12. Razni sovražni elementi	385	4.3 %
13. Ostala kazniva dejanja	227	2.6 %
Skupaj	8762	

Iz Arhivov..., str. 336.

⁵⁸ J. Vodušek Starič, *Poskus orisa...*, str. 95. Mišljena je t. i. »Steel-Titova pogodba«. Vendar ta pogodba ni bila dolgo v veljavi, saj jo je Jugoslavija že decembra 1947 enostransko odpovedala. Zagotovo pa je imela močan odziv med begunci v Avstriji in Italiji, saj so se bali, da jih bodo vrnilo v Jugoslavijo. *Zbornik Svobodne Slovenije* (BA), 1958, st. 197–110.

⁵⁹ Ustna izjava dr. Jožeta Velikonje avtorici leta 2004.

⁶⁰ Več objav (groženj) v taboriščnem tisku: *Novice* (Lienz), *Taboriščnik* (Spittal).

PRESELJEVANJE BEGUNCEV V NOVA NASELITVENA SREDIŠČA

PROBLEM POVOJNIH MIGRACIJ V SVETU

Preseljevanje slovenskih beguncev vsekakor sodi v evropski okvir preselitvenega/migracijskega problema. Na relativno majhnem področju Evrope, ki je obsegalo trikotnik Nemčija–Avstrija–Italija, se je po taboriščih gnetlo preko en milijon beguncev, ki so prihajali iz držav, ki so prišle pod komunistični vpliv (Poljska, Baltske države, Ukrajina, Madžarska, Jugoslavija). Zato se begunci, ki so bili večinoma protikomunistično naravnani, niso mogli/hoteli vrniti domov. Ta njihov nezavidljivi položaj se je v letu 1947 še poslabšal zaradi začetka hladne vojne, ki je razbila nekdanje medvojno zavezništvo med velesilami, zato sta predvsem Anglija in ZDA vztrajali na dokončni razrešitvi begunskega vprašanja. Številni begunci so po tihem sicer upali, da se bo za večino našlo dovolj naselitvenega prostora morda kje v Nemčiji, od koder bi zavezniki preprosto izselili nemško prebivalstvo (kot skupinsko kazen za medvojne pokole, civilne in vojaške žrtve, materialno škodo).¹ Seveda so bila ta pričakovanja povsem nerealna, saj je bila Nemčija že tako prenaseljena – morala je namreč sprejeti skoraj 12 milijonov Volksdeutscherjev, ki so jih izgnali iz nekaterih evropskih držav (Češkoslovaške, Madžarske, Poljske, Jugoslavije).²

Ko govorimo o različnih možnostih preselitve, moramo govoriti vsaj o dveh vrstah, namreč o realnih in nerealnih možnostih.

1) Rrealne možnosti:

- a) Da begunci ostanejo v Evropi, kar je bila za zavezniško upravo hkrati tudi najcenejša možnost (ni bilo prekooceanskega transporta). Tako je Belgija že jeseni leta 1946 ponudila možnost 20.000 beguncem (vključno z njihovimi družinami bi to bilo kar 50.000), ki bi jih zaposlila v rudnikih.³ Velikodušno ponudbo je dala tudi Anglija, ki je potrebovala veliko število fizičnih delavcev za potrebe svoje industrije, zaželena pa je bila tudi ženska delovna sila – za gospodinjska dela, pomožno medicinsko osebje

¹ Več o tem v knjigi: Mark Wyman, *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945–1951*, Ithaca&London: Cornell University Press, 1998 (dalje: Wyman, DPs...).

² Gre za sklepe Potsdamske konference.

³ Zaželeni so bili predvsem Poljaki, Ukrajinci in predstavniki baltskih držav. Wyman, DPs..., str. 188.

(strežnice) in za tekstilno industrijo. Prvotna ponudba je bila omejena na število 86.000, nato pa so jo v letu 1947 zvišali na 100.000 in še dodatnih 79.000 delavcev v letu 1948.⁴

- b) Preselitev v prekomorske države – zaradi velikih transportnih stroškov je bila to zelo draga možnost. Velika večina beguncev bi se sicer zelo rada preselila v Severno Ameriko, v ZDA in v Kanado, ki pa sta imeli vsaka svoje zadržke. Tako je predsednik Truman že decembra 1945, ko begunsko vprašanje velikih razsežnosti sploh še ni bilo aktualno, »oznanil«, da za ZDA še vedno veljajo prednostne kvotne letne liste s konca dvajsetih let.⁵ Razen tega pa so veljali še drugi strogi omejitveni zakoni: nekaznovanost begunca, da prosilec med vojno ni kolaboriral/sodeloval z nacisti,⁶ da je bil zdrav in po možnosti mlad, da je imel v ZDA svojega sponzorja, ki se je obvezal, da bo poskrbel za begunčevu nastanitev in hrano ter mu pomagal najti delo. Zaradi vse večjega pritiska so se tudi ZDA morale nekoliko bolj odpreti beguncem. Najprej so objavili število 40.000, nato pa je 25. 6. 1948 predsednik Truman izdal odlok o sprejemu 200.000 beguncev, ki naj bi prišli v ZDA v naslednjih dveh letih.⁷ Podobno previdno je svoja vrata odpirala tudi Kanada, ki se je zlasti bala, da bi prihod večjega števila beguncev povzročil brezposelnost med domačim prebivalstvom. Tako je prve begunce (4000 poljskih vojnih veteranov) sprejela že sredi leta 1946. Tudi kanadske preseljitvene komisije so bile zelo stroge pri izboru beguncev. Izbirali so mlade, zdrave in po možnosti samske begunce, ki so morali podpisati enoletno delovno pogodbo v državni službi (kot poljski delavci, v rudnikih, gozdovih in na železnici).⁸ Na tretjem mestu med bolj zaželenimi državami je bila Avstralija, ki pa bi sama najraje sprejemala le »britanske begunce«, ki jih praktično ni bilo, zato je svojo ponudbo razširila tudi na ostale evropske begunce. Letno je bila pripravljena sprejeti 70.000 beguncev, ki so morali obvezno podpisati

⁴ Prav tam, str. 189.

⁵ Prav tam, str. 186. V številkah je bilo to razmerje sledeče: Britanci in Irci – 84.000; Nemci – 26.000; 39.000 za vse ostale države vzhodne in jugovzhodne Evrope, od koder so prihajali begunci (6524 Poljakov; 2712 Rusov; 116 Estoncev; 2017 Jugoslovanov itn.).

⁶ Prav tam, str. 181. Zavezniki so v Berlinu prišli do bogatega nacističnega seznama nekdanjih sodelavcev (Nazis' Berlin Document Center – BDC), ki je obsegal kar 20 milijonov imen. Preden so dovolili posamezniku, da se lahko preseli v ZDA, so njegovo ime preverili v tem seznamu. Tudi ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003.

⁷ Prav tam, str. 194–200. Tudi tokrat ni šlo brez omejitev – dovoljenje je veljalo le za tiste begunce, ki so domove zapustili pred 22. 12. 1945 (s tem so odpadli številni Poljaki in Jugoslovani, ki so pobegnili kasneje). Sredi leta 1950, ko je bil največji migracijski tok že končan, so »veljavni datum« prestavili na 1. 1. 1949 in tako omogočili naknadni prihod še 200.000 beguncem (med njimi je bilo skoraj 55.000 Volksdeutscherjev, 18.000 poljskih vojaških veteranov, 10.000 Grkov, 2000 Slovencev in Italijanov iz Julijske krajine itn.).

⁸ Prav tam, str. 191. Skupno število beguncev, ki so prišli v Kanado, je bilo 157.689 (od tega se jih je 14.000 zaposlilo kot »hišni delavci« oziroma služabniki, 56.609 kot pogodbeni delavci, 87.078 pa se jih je vselilo kot »sponzorirani«).

dveletno delovno pogodbo.⁹ Kot bolj zasilna izbira so prišle na vrsto države Južne Amerike: Venezuela (ponudila 50.000, preselilo se jih je le 17.000), Brazilija (ponudila 120.000, preselilo se jih je 29.000), Argentina (ponudila 33.000, preselilo se jih okoli 10.000, največ Jugoslovanov),¹⁰ Čile, Paragvaj in Ekvador.

- 2) Nerealne možnosti so bile ponudbe nekaterih »eksotičnih« držav, ki so hotele imeti kakšno prav posebno vrsto beguncev: npr. Irak, ki je želel sprejeti določeno število neporočenih zdravnikov,¹¹ ali Dominikanska republika, ki je želela sprejeti 100.000 beguncev (v končni fazi pa je sprejela le 413 posameznikov).¹²

Toda navkljub številnim možnostim preselitve (skupno se je v štirih letih in pol preselilo okoli en milijon beguncev) je v Evropi ostalo še veliko beguncev, ki se niso mogli preseliti nikamor, ker jih nihče ni hotel sprejeti. To so bili predvsem starejši, bolni in pohabljeni begunci. Tako je IRO 1. 1. 1952 v Evropi še vedno naštel 177.000 »takšnih« beguncev.¹³ Poseben problem so predstavljali tudi tisti begunci, ki so imeli za seboj kriminalno preteklost oziroma jim je bilo dokazano, da so kolaborirali z nacisti. Ti so se povečini v petdesetih letih naselili v Nemčiji in drugih evropskih državah.¹⁴

Med vsemi državami je bila le ena, ki je sprejela vse zainteresirane begunce (Jude), namreč Izrael.

PRESELJEVANJE SLOVENSКИH BEGUNCEV V PREKOMORSKE DRŽAVE

Iz predvidene začasnosti – *»na pot gremo za 14 dni, da se zmagovalna evforija partizanov poleže«* – se je vse bolj jasno kazalo, da je bil to za mnoge *»odhod za vedno«*. Le redki posamezniki so že v prvih dveh letih (1945–46) razmišljali o možnosti preselitve¹⁵ v katero od prekomorskih držav (npr. škof dr. Gregorij Rožman!). Prav tako jih je bilo relativno malo, ki so se odločili, da ostanejo v Avstriji (le nekaj sto). Večina beguncev je kar težko »požrla« zamero iz prvih dni begunstva (Vetrinj, maj–junij 1945) do tamkajšnjih avstrijskih prebivalcev, ki so bili vidno nezadovoljni z njihovim

⁹ Prav tam, str. 191. Tudi tu je prihajalo do določene selekcije beguncev – izbirali so predvsem svetlolase in modrooke begunce (Poljake, Balte), ki so izrazito odstopali od domorodcev (aboriginov) in Azijcev, ki so bili temnejše polti. Skupno se je v Avstralijo preselilo 182.159 beguncev, kar je temeljito spremenilo tamkajšnjo narodnostno sestavo prebivalcev.

¹⁰ Prav tam, str. 192.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam, str. 179.

¹³ Prav tam, str. 202.

¹⁴ Ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003.

¹⁵ O tem so razmišljali v glavnem tisti, ki so imeli sorodnike v ZDA in Kanadi. Ustna izjava Pavleta Borštnika in Metoda Milača avtorici leta 2003.

prihodom na Koroško. Begunci so bili pogosto tarče različnih zmerljivk, kot npr. »prekleti tujci / verfluchte Ausländer« in »pojdite domov!« Tudi kasneje je prišlo vsaj do dveh poznanih protibegunskih demonstracij – v Lienzu¹⁶ in Spittalu.

Iz začetka leta 1947 nam je znana aktivnost, ki jo je vodil predsednik spittal-skega taborišča, dr. Vertačnik. Izgleda, da je to počel bolj na svojo roko, saj nam ni znano, da bi ga za to kdo posebej zadolžil/pooblastil. »Dr. Vr. je prišel zvečer (11. 2. 47, op. R. Š.) iz Celovca. Oglasil se je pri msgr. Podgorcu in mu je povedal našo namero, da nameravamo stopiti v stik z avstrijsko vlado, da nam da dovoljenje, da ostanemo tukaj. Msgr. je to misel zelo simpatično sprejel in je izjavil, da je s Pischem, dež. glavarjem, zelo dober in da nam je ta naklonjen. Zato bo šel do njega in v tej zadevi posredoval. Dr. je obiskal tudi dr. Blümla, ki je izjavil, da je vodstvo Volkspartei Slovencem D.P-jevcem naklonjeno. Kot kaže bo naša namera polagoma uresničena. Blüml je mnenja, da moramo o stvari informirati in zainteresirati tudi celovškega škofa dr. Köstnerja in kardinala Initzerja.¹⁷ Na Koroškem bo za vse Slovence dovolj kruha in dela. Za dr. Puša¹⁸ je interveniral Pisch. Zdi se mi, da je od vseh načrtov ta še najbolj stvaren. Imeti moramo čim manj ozirov in misliti le nase in reševati svoja življenja.«¹⁹

Veliko bolj realna je bila zamisel o skupni preselitvi vseh slovenskih beguncev (tudi tistih, ki so bivali v italijanskih taboriščih) v Argentino. Ta aktivnost je potekala preko Rima oziroma dr. Mihe Kreka in v Argentini živečega slovenskega duhovnika Janeza Hladnika, ki je o tej svoji aktivnosti obvestil dr. Blatnika v posebnem pismu z dne 14. januarja 1947 (v taborišču Spittal so ga prejeli šele 28. januarja). »Iz pisma je vidno, da so tudi v svetu o nas in našem težkem položaju dobro informirani. Še več. Iz pisanja se vidi, da so na svetu ljudje, ki nam hočejo pomagati. Ne tolažijo nas z lepimi besedami, ampak že delajo za našo rešitev. Gospod Hladnik sporoča, da je bil sprejet v audienci pri predsedniku argentinske republike Peronu zaradi naselitve slovenskih beguncev v Argentini. Predsednik mu je obljubil, da sprejme vse slovenske begunce. Dr. Krek v Rimu bo pooblaščen kot naš predstavnik v tej zadevi, da predloži osebe, ki bi želele priti v Argentino, in nato bo izdano dovoljenje za vselitev. Za naše priseljence se bo oblast zavzela in jim pomagala. Misli se na poljedelske kolonije. V Argentini bodo naši ljudje našli drugo domovino. Za industrijsko delo bodo mogli prijeti le izvežbani delavci, ostali naj se pripravijo na kmetско delo. Peron je pristregel peruti kapitalistom in dobro uredil delavsko vprašanje in tako komunistom vzel iz rok orožje. Komunistična stranka je sedaj sicer dovoljena, toda njena bodočnost le zavrti. G. Hladnik v pismu pravi: 'Le dopo-

¹⁶ Prebivalci Lienza so izvedli svoj protest proti beguncem dne 14. 7. 1946. Zahtevali so njihov izgon, češ da bodo sicer begunci vse požrli. Pernišek, In življenje..., 1986, št. 9, str. 354.

¹⁷ V glavnem celovška duhovščina ni bila najbolj naklonjena beguncem (vključno s škofom dr. G. Rožmanom) – zamerili so jim sodelovanje z Nemci in obsojali so, da je tudi slovenska duhovščina zapadla pod množično psihozo brezglavega bega (Pernišek, Dnevnik I, vpis za 18. maj 1945).

¹⁸ Dr. Ludovika Puša je angleška vojaška policija aretirala že sredi oktobra 1946. Približno v istem času so zaprli tudi dr. Basaja, ing. Remca, dr. Blatnika in J. Mernika. Več o tem: Puš, Na dolgo...

¹⁹ Pernišek, Dnevnik II., vpis za 11. februar 1947.

vejte ljudem, naj ne postanejo malodušni, ker diplomatično bomo zadevo kmalu izpeljali, in upam, da bo tedaj tudi že rešena zadeva prevoza čez lužo in tako si bomo, če Bog da, še to leto podali roko.' En žarek ni še dan, pač pa naznanja dan. Važno in razveseljivo ob tej novici je dejstvo, da se je na našem premiku začelo resno delati, in kot se iz pisma vidi, je to dr. Krekovo delo. Bog ga usliši in mu pomagaj.»²⁰

V drugi polovici maja 1947 so v Spittalu prejeli pismo Jožeta Košička, ki ga je NO poslal v neke vrste izvidnico, da preveri, kakšno je dejansko stanje v Argentini.²¹ Posamezne odstavke (tiste bolj vzpodbudne!) iz pisma so objavili tudi v dnevniku *Taboriščnik*. Pismo je izredno zanimivo in marsikaj pove tudi o samem avtorju – predvsem, da je izredno dober in istočasno kritičen opazovalec argentinske realnosti. Pismo se glasi:

»Zemlja, kamor bi se Slovenci naselili, ni še odkazana, je je pa povsod toliko, da si z našimi pojmi ne znamo predstavljati teh neizmernih ploskev. Ni se bati, da bi nam jo kdo odjedel. Vlada pravi, da jo bo dodelila takrat, ko bo zadeva aktualna. Treba bo zemljo odplačati v 10 letih. Cene so v privatni prodaji od 2 do 50 pesov hektar. Odplačilo ni problem!»²²

Glede kraja sta dve možnosti: ali proti vročemu severu, kjer v neugodnejšem podnebju človek hitro pride na konja, ali proti zahodu v kraje južno od Mendoze, ki so po obliki in podnebju podobni naši domovini. Na vsak način pa v kraje, kjer je voda, železnica ali avtoceste.

Misel, da bi ljudje tu sejali pšenico ali koruzo in podobno, naj ljudje opuste. To se izplača na veleposestvih s stroji in kadar Evropa strada. Danes stane 100 kg pšenice 15 pesov, toliko lahko kvalificiran delavec: zidar, kovač, mizar, zasluži v enem dnevu! Med vojsko je bila tu veliko rentabilnejša kurjava s koruzo kot s premogom.

Izredno se izplača tu sadjarstvo: jabolka, hruške, marelice, pomaranče itd. ter gojitev namiznega grozdja. Vse to je zrelo takrat, ko je ves sadonosni svet pod snegom. Letos je izborna letina in odlične cene! Domačin je za tovrstne kulture preneumen in prelen. Enako se izplača racionalna gojitev grma 'yerba mate', iz katerega se pripravlja argentinska narodna pijača, mate čaj, ki ga tu pocirajo več, kot naši Dolenjci cvička.

Žakaj bi naši ljudje garali kot živina, ko pa bodo z lahkim delom, katerega bo vesel tudi sleherni inteligent, zaslužil trikrat več!

Tudi živinoreja se ne bo izplačala, razen za domačo rabo. Ko pa je meso trikrat cenejše kot dobra jabolka, in ga je toliko! Kakor žitarice, se tudi živinoreja izplača le na veliko. Nekaj tisoč glav govedu in deset tisoč ovac, ki so last enega gospodarja, ni nobena redkost.

Sveta za kolonizacijo dodeljujejo približno po 10 ha za družino. Ta ploskev zadostuje,

²⁰ Pernišek, In življenje..., 1987, št. 1, str. 11–12 (vpis za 28. 1. 1947).

²¹ Zapuščina dr. Valentina Meršola. Pismo je datirano s 15. 5. 1947 (kopija v arhivu R. Š.).

²² Ta podatek v pismu je zelo pomemben. Ljudje v glavnem niso imeli nobene predstave o argentinskem denarju. Že tako so bili v teh dveh letih ob različnih menjavah denarja opeharjeni. Večina beguncev je prinesla s seboj v Avstrijo nemške marke in italijanske lire, ki so jih morali zamenjati v šilinge. Od tujih valut so še najbolj poznali ameriške dolarje.

da si pridene človek v 10 letih iz nje naredi gruntec, ki je vreden 40.000 pesov, t.j. 10.000 USA dolarjev. Takih primerov imamo med slov. izseljenci dokaj.

Nekatere zelo skrbe varnostne in zdravstvene prilike v Argentini. Podnebno se seveda ne morejo primerjati z našo domovino. Malaria je le v okolici Tucumana. – Indijancev, ki skalpirajo, muh, ki do smrti pičijo, črvoov, ki pod kožo zlezejo in morda celo tigrov, pum in kač klopotač se pa ni treba nič bati. Večja nadloga so marsikje komarji, ki pa niso malarlični in se jih človek lahko ubrani.

Ža jetične to podnebje ni. Kdor bi prinesel kal te bolezni sem, bo v kratkem podlegel. Dosti je tudi bolnih na raku.

Da je podnebje prilično zdravo, je najboljši dokaz to, da začno ljudje kljub neznanski lenobi šele v grobu gniti. Hočem s tem reči, da bo inteligentnost in pridnost naših ljudi trdna garancija za gospodarski uspeh. Računati pa bodo morali z nenaklonjenostjo domačinov, ki jih vsak delaven tujec v kratkem nadkrili. Domačin neprestano sanjari o tem, da bi bil bogat, toda ne z delom, ampak na kak izreden način: potom loterije, ki je tu velika narodna strast, ali pa vsaj potom goljufije in izrabljanja svojega bližnjega.

Kakega združnega zakona v našem smislu Argentina nima, kot pravega zakonika še nima. Zakoni in naredbe z zak. močjo se vrste kar po tekočih številkah: n.pr. zakon št. 11.560 vsebuje nekatera določila verske vzgoje, zakon 14.500 pa dopolnila k onim določilom. Da bi uživale zadruga, ali njim podobne ustanove kako posebno varstvo države, ni upati! Ljudje sami pa se smejo organizirati, kakor jim je drago. Bolj kot zadruga so tu znane DD in D zoz, ki delujejo po določilih kakor povesod po svetu. V obliko dzoz se da spraviti prav vse, kar so vsebovale naše zadruga, razen ugodnosti, ki jih je naše združništvo imelo.

Prosim Vas, da pri mislih na organizirano preselitev opustite vse, kar bi tuk. oblastem moglo pokazati, da nameravamo tu vzdržati narodno manjšino. Če bi to spoznale, bi nam vrata v Argentino takoj zaprli. Ravno tako se napram argent. vladi ne moremo postaviti v pozo enakovrednega partnerja, ki bi se z njo pogajal. Smo le berači, ki prosimo in smo bili delno uslišani. Upanja, da bi imeli svoje šole, svojo faro in svojo občino, ni trenutno prav nikakega. To morda ne velja le za nas, ampak za vse narodnosti. Otroci tuk. primorskih naseljencev, ki kar brenče za Jugoslavijo in Tita in Rusijo, ne znajo slovensko govoriti, kdor pa zna, pa noče, ker ga je sram. Samo privatno delo za mladino in odrasle jih bo ohranilo pri narodni zavesti. In tudi za to bo prilike dovolj. Saj našim ljudem daleč ne bo treba tako garati, kot so doma.

Možnosti za industrijsko ali trgovsko stroko je tu veliko, vendar naj nihče ne misli, da bo začel s tovarno ali štacuno prvi dan. Dokler človek ne obvlada španščine, ne more priti nikamor naprej. Ko jo enkrat zna, ga nihče več ne vpraša, je-li tujec ali domačin.

Oprostite, prosim, konfušnemu pisanju! Pišem takorekoč noč in dan in to rokodelstvo človeka včasih popolnoma otopi. Ljudem povejte, naj se ne obračajo posamično sem po informacije. Ogromno delo je vsakemu posebej odgovarjati. Skušajte vsa vprašanja tam skupno po točkah formulirati in odgovor bo enkrat za vse.«

*Verjetno je prav to Košičkovo priporočilo vzpodbudilo taboriščno vodstvo, da so natisnili kar dve publikaciji, ki sta prinesli osnovno vedenje o Argentini in Boliviji: *Argentina* (priredil Jože Mikelj, Spittal 1947, A 4 format, 16 str.) in *Vsem kateri**

odhajate v daljni svet! (Herman Zupan, Spittal 1948, A 5, 2 str.). Že pred tem so izdali knjigo *Bolivija in Ekvador* (Zbral in priredil Joža Mikelj, Lienz 1946, A 5 format, 22 str., naklada 600 izvodov). Tudi nasvet o nujnem znanju španščine so upoštevali v vseh taboriščih – ljudje so se vseh tečajev udeleževali v velikem številu.

Toda prav ta »nenadna možnost preselitve« je pri kmečkem prebivalstvu naletela na nasproten odziv. Svoje je dodala tudi pomlad, ki so jo kmečki ljudje občutili bolj prvinsko kot mestni ljudje. *»So pa mnogi že odločeni, da se bodo vrnili domov, kjer jih kliče pomlad. Čez morje v tuje kraje ne bodo šli, dokler jih doma še pričakuje zemlja in dom. Moramo jih razumeti! Zraščeni so z rodno zemljo, podedovano od pradedov. Zemlja jih vabi in kliče. Mi mestni proletarci tega ne čutimo, v nas takih klicev ni. /.../ Večina pa govori o Argentini in se že kar pripravlja na dolgo, dolgo pot, ko bo barčica zaplavala... Toda barčica še daleč ni pripravljena in sam Bog ve, kdaj bo! Še bomo ždeli v taboriščih, ker Angleži nas ne bodo pustili zlepa iz Evrope, ampak nas bodo ali vrnili domov ali pa odvedli nekam v svoj imperij, kjer bomo verjetno tudi obsojeni na skupna taborišča. Le s čim smo se mi tako težko pregrešili? Da trpe Nemci, je razumljivo. Kar so iskali, to so dobili! Pa zanje se zmagovalci zanimajo, zanje se že pulijo in morda se bodo zanje in zaradi njih stepli! /.../ Nas pa, ki smo vse dali nanje, jim slepo zaupali, verjeli njih obljubi, nas pa zapostavljajo, zmerjajo in ovirajo. Da, od tukaj do našega doma je samo nekaj kilometrov! V tem je razlog, da nas zadržujejo in le domov silijo.«²³*

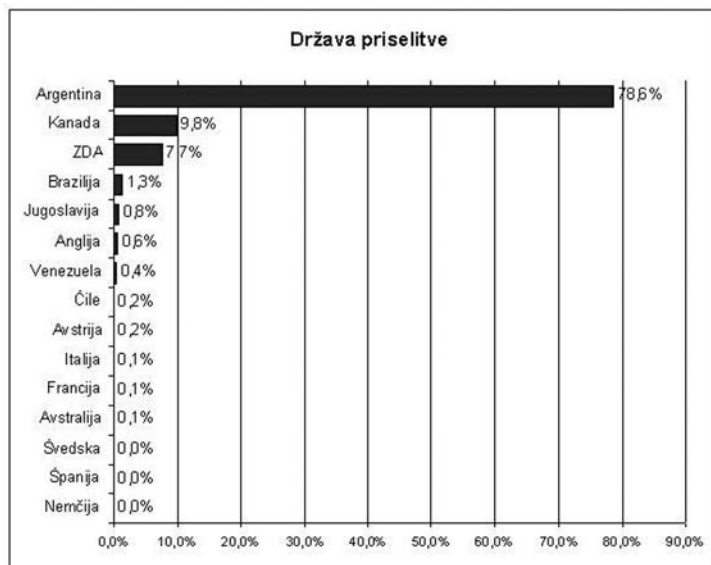
Resnično so se slovenski begunci konec štiridesetih let znašli v popolnoma kaotičnem svetu:

- živeli so v taboriščih, ki so bila na avstrijskih tleh, torej v državi, ki jo je večina, poleg Nemčije, imela za okupatorsko državo – torej za svojo sovražnico;
- tisti, ki so bili zaposleni izven taborišča, so povečini opravljali najbolj umazana in slabo plačana dela (smetarji, vzdrževalci cest, delavci v kamnolomih);
- pejorativne oznake »Dipiji«²⁴ so zanje pomenile, da so na dnu socialne lestvice;
- za mnoge, zlasti inteligenco, je bilo begunstvo degradacija (izenačeni so bili z nepismenimi kmečkimi prebivalci);

²³ Pernišek, In življenje..., 1987, št. 2, str. 92–93. Avtor se v tem zapisu izraža nekoliko nespretno. Angleži so od vsega začetka, z vsemi možnimi sredstvi pritiskali na begunce, naj se vrnejo domov. (Isto so počeli tudi Jugoslovani oziroma njihove repatriacijske komisije!) To bi bila zanje (za Angleže) tudi z ekonomskega vidika najboljša in najcenejša rešitev. Prav zato so tudi izredno ostro nastopali proti tistim posameznikom, ki so jih »sumili«, da nasprotujejo (oziroma zavirajo) repatriaciji. Maja 1947 so prepovedali tudi ves taboriščni dnevni tisk, ker so bili v njem pogosto objavljeni pisma in zapisi, ki so ljudi odvrčali od misli na vrnitev domov. Zagotovo je bila to (preselitev v Argentino) za veliko večino beguncev zelo slaba rešitev – tako s psihološkega in socialnega kot z ekonomskega vidika. V bistvu je bila ena sama prednost: s tem so se izognili političnemu sistemu, ki so mu nasprotovali zaradi svojega katoliškega prepričanja.

²⁴ Zaradi ponošenih oblek, ki so jih večinoma prejeli preko dobrodelnih organizacij iz ZDA, Kanade in Švice, so bili prepoznavni že na daleč. Ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003.

- upanje, da bodo zahodni zavezniki nastopili z oboroženo silo proti SZ oziroma proti komunizmu (3. svetovna vojna), se ni uresničilo – celo več, po sporu Jugoslavije s SZ (Informbiro) so bile ZDA tiste, ki so z ugodnimi krediti pomagale, da je država preživela;
- zaradi nove jugoslovanske zakonodaje so izgubili vse (državljanstvo, premoženje) in se pravzaprav niso imeli kam vrniti;²⁵
- permanentno prisotna grožnja prisilne repatriacije;
- strah pred negotovo usodo ob preselitvi.

Graf 4: Država priselitve

Toda čeprav je bila preselitev za vsakega begunca po svoje travmatična in na nek način »dokončno slovo od doma in domovine«, je vendarle za mnoge pomenila

²⁵ Gre za dva zakona, in sicer: 1. Zakon o prenosu sovražnikovega premoženja v državno last in o sekvestaciji premoženja odsotnih oseb (UL FLRJ, letn. 2, 1946, št. 63, 6. avgust) – 2. člen: *Premoženje oseb iz 1. člena (premoženje Nemškega rajha in njegovih državljanov in premoženje oseb nemške narodnosti, op. R. Š.) tega zakona, kakor tudi premoženje državljanov FLRĴ, ki bivajo v inozemstvu, pa se niso odzvali pozivu, naj se vrnejo v domovino v roku, ki ga določa zakon, ali oseb, ki pobegnejo iz države, se sme do odločbe o zaplembi ob pogojih iz 12. člena zakona o zaplembi in o izvajanju zaplembe dati pod sekvester države ali zanj uporabiti kako drugo sredstvo zavarovanja po zakonu o zaplembi in o izvajanju zaplembe. Pri zaplembi premoženja oseb, katerim se odvzame državljanstvo, je treba gledati izjemo od 4. člena zakona o zaplembi in o izvajanju zaplembe, da se bližnjim članom rodbine takih oseb (zakonskemu drugu in otrokom), če ti niso v inozemstvu skupaj z osebo /.../ pusti oziroma prenese v last del premoženja, ki zadošča za primerno preživetje. /.../* 2. Zakon o odvzemu državljanstva oficirjem in podoficirjem bivše jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino, pripadnikom vojaških formacij, ki so služili okupatorju in pobegnili v inozemstvo, ter osebam, ki so pobegnile v inozemstvo po osvoboditvi (UL FLRJ, letn. 2, 1946, št. 86, 25. oktober) – zlasti 1. (našteva, kdo vse izgubi državljanstvo) in 2. člen: *Izguba državljanstva po 1. členu tega zakona ima za posledico zaplembo celotnega premoženja.*

neke vrste »rešitev«. Nova naselitvena središča so večini beguncev dala možnost novega začetka (delo in stanovanje), da so ponovno sestavili svoje negotovo življenje. Vsi begunci, brez izjeme, so s seboj odnesli tudi »svojo begunsko zgodbo«, ki jih je tako ali drugače zaznamovala za vse življenje. Te zgodbe so bile zmes lepih, manj lepih in celo tragičnih trenutkov ... Toda leta so minevala in počasi brisala spomine na tiste nesrečne begunske dni. V novih državah so znova pognali korenine in našli svoj mir in blagostanje. Čeprav daleč od doma, so še naprej ohranjali svoj jezik, nacionalno zavest, narodne in cerkvene običaje, slovensko kulturo (književnost, petje/glasbo, gledališke predstave), lastno dopolnilno šolstvo ... in *Spomine*, ki jih, sedaj že izseljenci, pripovedujejo svojim otrokom in vnukom.²⁶

Na podlagi že omenjenih ohranjenih preselitvenih seznamov je bil narejen tudi statistični pregled »preselitvenih valov«. Iz njega se zelo nazorno vidi, da je pretežna večina beguncev odšla v Argentino (3964 oseb – 79 %), nato sledijo še Kanada (492 oseb), ZDA (389 oseb), Brazilija (67 oseb), Jugoslavija (41 oseb), Anglija (29 oseb), Venezuela (21 oseb), Čile (12 oseb), Avstrija (11 oseb) itn. (glej Graf 4).

PRESELJEVANJE SLOVENSКИH BEGUNCEV V ARGENTINO

Začetek bolj sistematičnega dela za preselitev je nekako povezan z odhodom Unrre (30. 6. 1947), ko je taborišče Spittal znova prišlo pod angleško vojaško upravo, ki je dovolila, da so ustanovili posebno informativno pisarno, ki je izvrševala tudi registracijo beguncev (prijavo) za posamezne države. *»Do vključno 7. avgusta (1947, op. R. Š.) se je poverjeništvu slov. emigrantskega odbora za Slovence v Avstriji prijavilo za emigracijo v Argentino 4500 Slovencev. /Odraslih in otrok/. Od tega je pri poslovalnici IGCR v Spittalu /v taborišču/ registriranih 796 odraslih in 329 otrok, skupaj 1125. Slovenci, živeči na deželi širom Avstrije, se prijavljajo pri IGCR tudi pri drugih poslovalnicah /Celovec, Judenburg, Graz, Wien, Innsbruck, Salzburg i dr./ Pri poslovalnici IGCR v Spittalu se je prijavilo za: Kanado – 90 /.../ za Venezuelo – 40. Poleg teh je bilo sprejetih za Venezuelo kakih 15 oseb, čeprav niso bile na prvem prijavljene za Venezuelo. Dne 2. junija t.l. je s transportom s Koroške odpotovalo v Venezuelo približno 130 Slovencev. Dne 7. avgusta pa je v Venezuelo odpotovalo iz taborišča Spittal 15 Slovencev. Pri poslovalnici IGCR v Spittalu je registriranih za USA /.../ 49 Slovencev. Od teh jih ima nad 80 % affidativ, a ne morejo nikamor. Nadalje je registriranih: za Avstralijo /.../ skupaj 10 Slov.; za Chile /.../ 7 Slov.; za ostale posamezne dežele se je prijavilo 10 Slovencev. /.../ Ponekod so velike omejitve v prtljagi, ki jo izseljenci smejo vzeti s seboj. Mi bi radi vzeli s seboj tudi stroje in orodje. Naj se dovolijo v tem pogledu take olajšave kot jih daje Anglija, ki dovoljuje neomejeno količino osebne prtljage, samo pohišva se ne sme vzeti s seboj.«²⁷*

²⁶ Pisni odgovori na anketo R. Š. in ustna izjava avtorici – dr. Jože Rant.

²⁷ Poročilo iz taborišča! NŠA, Zapuščina Nandeta Babnika, Fasc. 3/245, mapa 27. Sami begunci in njihovi voditelji niso imeli prav dobre predstave o tem, kako zamudna in draga je vožnja preko oceana. Če bi na ladje naložili več prtljage, bi morali organizirati večje

V vseh taboriščnih pisarnah so bili že leta 1947 narejeni posebni preselitveni sezname, ki so vsebovali osnovne podatke o vsakem posameznem beguncu: datum rojstva, očetovo ime, dekliški priimek matere, zakonski stan in sorodstvo. Sezname so bili narejeni v abecednem vrstnem redu in so praviloma »zajeli« celotne družine (sorodstva), ki bi se rade skupaj tudi preselile. Zato je bil dr. Jagodic zadolžen, da je poskrbel za izdajo ustreznih sorodstvenih potrdil, zlasti v primerih, ko begunci niso imeli s seboj ustreznih dokumentov s katerimi bi to sorodstvo dokazovali.²⁸ Poleg teh dokumentov so begunci potrebovali tudi posebna zdravstvena spričevala, ki jih je izdajala taboriščna ambulanta oziroma dr. Valentin Meršol. V teh spričevalih so bili naslednji podatki: teža, višina, barva las in oči, srčni utrip in pritisk, kronične bolezni, krvna slika in posebna opažanja zdravnika (zaznamki). Šele na podlagi teh predloženih dokumentov je argentinski konzul Jose Ramon Virasora, ki je osebno prihajal v posamezna begunska taborišča, izdal argentinske vizume (večini beguncev je takso plačala IRO, nekateri pa so si jo morali plačati sami – na skupino/družino je to zneslo 7 \$). Praviloma slovenski begunci niso imeli večjih težav pri pridobivanju vizumov – odklonjeni so bili le bolni in starejši samski moški (nad 45 let) ter družine z majhnimi otroki (dojenčki do 6. meseca starosti). Posebne zdravniške preglede so morali opraviti tudi vsi otroci od 2.–3. leta starosti, in to v bolnici v San Martinu.²⁹

Pred odhodom so begunci prejeli tudi določeno število kart/točk, na podlagi katerih so v taboriščnem skladišču lahko dvignili nekaj novih oblačil, obutve in perila za posamezne družinske člane. Prav tako je bilo beguncem dovoljeno, da so lahko vzeli s seboj na pot tudi nekaj orodja, osnovnih kuhinjskih pripomočkov, vrednejših predmetov (npr. kolesa), ki so jih morali predhodno zložiti v posebne zaboje, ki so jih zaščitili s kovinskimi »trakovi« oziroma ustrezno zabili z žebli.³⁰

Posamezni transporti so bili organizirani na sledeči način: begunci, ki so bili uvrščeni na določen transportni seznam, so se morali ob določeni uri zbrati na posebnem mestu v taborišču.³¹ Najprej so morali oddati težko prtljago (zaboje), ki so jih s kamioni odpeljali na železniško postajo v Spittalu. S seboj na pot so lahko vzeli le ročno prtljago. Iz taborišča so jih s kamioni prepeljali do železniške postaje, kjer so jih namestili v potniške vagoni. Iz Spittala jih je posebni IRO vlak peljal po »Turski prog« preko Malniza, Badgesteina, Schwarzacha do Innsbrucka, kjer so morali presesti na italijanski vlak. Pot so nato nadaljevali preko Brennerja, Bozna, Tridenta, Revarete, Verone, Bresce, Milana do Collegna, kjer so

število prevozov. Kljub prepovedi pa so številni begunci vzeli s seboj kar nekaj orodja, manjših strojev in drugega materiala ter koles. Tudi ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003.

²⁸ Jagodic, *Mojega življenja...*, str. 259–260 in 285.

²⁹ Verjetno zaradi preverjanja ustreznega cepljenja teh otrok. Ustna izjava dr. Tineta Meršola avtorici leta 1995.

³⁰ Pernišek, *Dnevnik III*, vpis za 29. 12. 1948.

³¹ Pred odhodom se je večina beguncev udeležila posebne poslovilne maše in prejela tudi zakramente. Prav tam, vpis za 16. 1. 1949.

jih namestili v prehodnem taborišču Gruliasco. Takoj ko so se izpraznila taborišča v Genovi (po odhodu posameznih transportov), so nove begunce prepeljali tja in tam so čakali na prihod transportnih ladij. Praviloma so tukaj begunci čakali le po nekaj dni, nakar so jih odpeljali naravnost v pristanišče. »V poldrugi uri so vse zvozili in naložili na ladjo (Holbrook, op. R. Š.). Veleli so nam izstopiti in uvrstili so nas po številkah, ki so nam jih dali uradniki IRO. Potem smo se pomaknili do IRO oficirja, ki nam je izročil potne liste. S temi v rokah smo v strogem redu odšli in veliko dvorano, kjer nam je pristaniška policija prekontrolirala potne liste. /.../ Ko je policija dala na potni list svoj pečat in s tem dovolila vkrcanje, je bila bojazen mimo. Skoz dolg hodnik smo stopili na ladjo. Vojaki ladijske posadke so nam še enkrat pregledali potne liste, jih primerjali s transportnim spiskom, dali so nam ladijsko karto in nas s tem sprejeli za svoje potnike. /.../ Dobili smo v najlepšem redu nazaj vso ročno prtljago in dobili številke za težko prtljago, ki se je že nahajala globoko v trebuhu ladje. Tukaj so nas pa ločili moške od žensk.«³²

Po ohranjenih preselitvenih seznamih se da zelo podrobno slediti tudi vsem transportom (ladjam), s katerimi so prepeljali večje ali manjše skupine beguncev v Argentino. Na pot so odhajali tako iz italijanskih (Genova, Neapelj) kot iz nemških (Fallingboste, Le Havre) pristanišč.

Tabela 27: Seznam posameznih transportov v Argentino³³

Leto	Odhod	Datum prihoda	Ladja	Število
1947		25. januar	Gritti	2
		1. april	Philipa	6
		17. maj	Groix	6
		30. junij	Formosa	4
		2. julij	Formosa (?)	4
		12. julij	Philipa	5
		24. julij	Andrea Gritti	5
		11. avgust	Maria C.	4
		11. september	Tucuman	28
		4. oktober	Sestriere	10
		4. oktober	Gerusalemme	3
		11. oktober	Argentina	1
		13. oktober	Eurico	1
		4. december	Buenos Aires	10
1948	30. dec. 47	21. januar	Santa Cruz	300
		22. januar	Buenos Aires	7
	18. februar	16. marec	Groix	13
	30. januar	26. marec	Argentina	4
		26. marec	Angelina Laura	2

³² Prav tam, vpis za 17. 1. 1949.

³³ Tabela je narejena na podlagi preselitvenih seznamov in transportnih spiskov, ki so shranjeni v Slovenskem zdonskem arhivu v Buenos Airesu – kopije v arhivu R. Š.

Preseljevanje beguncev v nova naselitvena središča

	7. marec	29. marec	Santa Cruz	517
	15. marec	1. april	Tucuman	9
	1. marec	3. april	Ravella	44
	20. marec	14. april	Gerusalemme	7
		15. april	Philipa	8
	8. april	28. april	Brasil	8
	8. april	3. maj	Empire Halverd	168
	14. april	14. maj	North King	8
	3. maj	22. maj	Steward	552
	6. maj	5. junij	Olympia	116
	14. maj	7. junij	Sestriere	29
		24. junij	Ravella	83
	20. junij	? julij	Morosini	5
		11. julij	Steward	253
	Zač. julija	31. julij	Entre Rios	8
	7. avgust	26. avgust	Sturgis	393
	10. avgust	4. september	Olympia	4
	22. avgust	14. september	Ravella	78
	27. septem.	16. oktober	Bundy	241
	10. oktober	28. oktober	Heintzelman	183
	23. oktober	17. november	Olympia	244
		18. november	Campana	3
	5. novem.	28. november	Ravella	145
	9. novem.	3. december	Sturgis	305
	8. decem.	27. december	Bundy	80
		30. december	Florida	15
1949	27. dec. 48	17. januar	Sturgis	53
	5. januar	24. januar	Black	179
	17. januar	5. februar	Holbrook	492
	28. januar	15. februar	Langfitt	233
		6. marec	Heintzelman	10
		25. marec	Langfitt	67
		21. april	Florida	14
		14. maj	Argentina	35
		19. maj	Campana	25
		9. junij	Formosa	4
		24. junij	Florida	11
		25. junij	Groix	1
		20. julij	Campana	26
		2. september	Philipa	2
		19. september	Florida	12
		22. november	Corrientes	1
		20. december	Campana	1

1950		14. januar	Protea	2
		19. januar	Florida	2
		14. maj	Protea	8
		5. junij	Claude Bernard	3
		10. avgust	Genova	5
		5. september	Castelverde	2
		19. september	Florida	19
		21. september	Santa Cruz	13
		27. september	Formosa	13
		? oktober	Genova	1
		2. november	Auriga	7
		19. november	Florida	3
		18. december	Lavoisier	1
		? december	Formosa	2
1951		5. januar	Genova	10
		7. januar	Claude Bernard	5
		27. januar	Queraulen	3
		? februar	Campana	1
		? marec	Florida	7
		? marec	Groix	2
		? marec	Genova	6
		27. april	Florida	3
		6. junij	Genova	8
		28. avgust	Genova	1
		30. avgust	Sisex	4
1952		31. marec	Florida	4
88				5222
transportov				skupaj

Analiza tabel:

1. Dokaj natančno so zabeleženi prihodi posameznih ladij v Buenos Aires, vključno s poimenskimi tipkanimi sezname, ki so na številnih mestih prečrtani in je nato nekdo z roko dopisal imena ljudi, ki so šli na transport namesto prečrtanih, ker so si premislili ali zaradi različnih vzrokov (bolezni, osebnih razlogov) niso bili vključeni v transport;
2. Trajanje vožnje preko oceana – v povprečju je vožnja trajala okoli 23 dni. So pa tudi primeri, da je trajala kar teden dni več, tj. 30 dni, ladja »Ravella« pa je do Buenos Airesa potrebovala kar »rekordnih« 34 dni (od 1. 3. – 3. 4. 1948) – ni podatka, zakaj je tako zamujala – morda je na poti prišlo do kakšne okvare ladje ali pa se je zadržala v katerem od sredozemskih pristanišč, preden je odplula preko oceana. Bilo pa je tudi nekaj primerov, da so se ladje predhodno ustavile v Rio De Janeiru. Rekord med ladjami je imela »Tucuman«, ki je potrebovala le 17 dni (od 15. 3. – 1. 4. 1947).

3. V večini primerov so bili slovenski begunci vključeni v mednarodne Transporte, ki jih je financirala IRO. Med temi transporti sta številčno najbolj izstopala dva transporta iz leta 1948 (ladja Steward s 552 begunci in ladja Santa Cruz s 517 begunci), leta 1949 pa ladja Holbrook s 492 begunci.
4. Največje število beguncev je odpotovalo iz Evrope leta 1948, in sicer 3832, leta 1949 pa 1166. V naslednjih letih lahko govorimo bolj o posameznih primerih preseljevanja, vsega nekaj deset beguncev. Podobno tudi začetno preseljevanje v letu 1947 ne preseže števila 100 (89 beguncev, po večini so to bili posamezni samski moški in nekaj manjših družin, ki so v Argentini že imeli svoje sorodnike oziroma dobre znanke).³⁴

Iz številnih spominskih zapisov beguncev³⁵ izvemo, kako naporna so bila ta potovanja – skoraj vsi so imeli zdravstvene težave (morsko bolezen – slabost, bruhanje in prebavne motnje). Poznan je tudi primer zastrupitve s hrano (Pernišek). Ker so to bile v večini primerov stare vojaške transportne ladje (tipa Liberty), ki so med vojno vzdrževale zvezo med ZDA in Evropo, so bili begunci nastanjeni po velikih skupnih sobah (kabinah), ki so bile v trupu ladje. Begunci so živeli ločeno po spolih (to je veljalo tudi za družine), le manjši otroci (dečki) so lahko bivali skupaj z materami.³⁶

Po 3–4 tednih vožnje so begunci ponovno ugledali kopno, svojo novo »domovino«. Preden pa so lahko zapustili ladjo, so bili podvrženi številnim pregledom: *»Čakamo na pregled po argentinski zdravniški komisiji. /.../ Pregledali so nam papirje, jih pečatili in podpisovali, odnesli duplikate. V veliko in veselo presenečenje nam je komisija dala nakaznice za bivanje in hrano v imigrantskem hotelu za dva tedna. Tam bomo dobili tudi nove osebne izkaznice in s tem priznано, neovirano in stalno bivanje v Argentini. Zdravniški pregled ni bil nič posebnega. Pregledovali so le oči in še to samo obolenje na trahomu. Od vseh so pridržali le enega Slovenca, nekega Pekolja, samca, pri katerem so ugotovili trahom. Njemu izkrcanja niso dovolili in bo moral nazaj. /.../ Z ladje gremo z osebno prtljago naravnost v carinarnico. Šlo je zelo naglo. Tisto borno prtljago so samo odprli in bilo je končano. Od tu smo šli v hotel, kjer so nam dali prostore in postelje in takoj smo morali vsi na röntgenski pregled. Tudi tukaj je šlo zelo naglo. Iskali so tuberkulozne bolnike in nekaj so jih našli, a so se vsi srečno rešili. Prvo srečanje z našimi, ki so prišli tik pred nami, je bilo za nas nekaj poraznega. Bilo jih je samo obupno tarnanje in obupno pritoževanje češ da ni stanovanj, da so obupani in če bi bilo mogoče, bi šli takoj nazaj i.t.d. Posebno ženske so bile neznosne.«³⁷*

³⁴ Npr. že omenjeni Jože Košiček.

³⁵ Perniškov, Žakljev in Pušev dnevnik ter drugi krajši spominski zapisi.

³⁶ Ustna izjava Pavleta Borštnika avtorici leta 2003.

³⁷ Pernišek, Dnevnik III, vpis za 4. 2. 1949.

KONEC DELOVANJA BEGUNSKIH TABORIŠČ

Velika večina beguncev se je preselila v prekomorske države konec štiridesetih let, največ v letih 1948 (3832) in 1949 (1166). V kasnejših letih je bilo tega preseljevanja relativno malo: leta 1950 se je preselilo 81 oseb, leta 1951 16 oseb, leta 1952 pa štiri osebe.¹ Toda kljub temu je v taborišču Spittal in nekaterih manjših taboriščih v okolici Celovca (karantensko taborišče Jezuitkasarna² in taborišče Annabichl³) in Lienza (Asten) tudi še sredi petdesetih let živelo nekaj Slovencev. Znan je podatek za taborišče Spittal – tam je leta 1954 še vedno živelo 345 Slovencev.⁴ Salezijanski duhovnik Alojzij Luskar pa je izjavil: »Tako sem ostal med zadnjimi v taborišču, ki sicer uradno ni bilo razpuščeno. Preprosto je zmanjkalo ljudi. Vse, kar je ostalo v taborišču vrednega (knjige, časopise, redovalnice, spričevala itd.) sem s kamionom prepeljal v Kamen.«⁵ Precej podobno trditev najdemo tudi v posebnem poročilu »Spital – emigrantsko taborišče – Avstrija«.⁶ Opis razmer v taborišču v letu 1954:

»Taborišče v Spittalu postopoma ukinjajo s tem, da prazne stanovanjske prostore prodajajo ljudem iz Spittala. Vse novodošle begunce pošiljajo sedaj takoj po zaslišanju v taborišča Glasenbach pri Salzburgu in Asten pri Lienzu. Glasenbach je poln, Asten pa trenutno še lahko sprejme nekaj beguncev in zato pošiljajo vse tja. Iz teh taborišč odhajajo potem begunci na delo v razne evropske države (Nemčijo, Francijo, Švedsko itd.) in Kanado. Pred nekaj dnevi je bil na Mohorjevi družbi v Celovcu emigrant dr. Mirko Povič in prosil za taborišče literaturo.«⁷

Drugi del dokumenta je nekoliko mlajši (1957): »Slovenskih emigrantov je še

¹ Več o tem v prejšnjem poglavju, Preseljevanje...

² ARS III, Inv. št. 226/3211-7. Jezuitkasarna v Celovcu – poročilo ni datirano (iz posameznih zapisov se ga da datirati z letom 1954; dalje: Jezuitkasarna...).

³ Prav tam. Inv. št. 445/3211-8. Taborišče Anapihel (sic!); opis razmer v taborišču leta 1957.

⁴ Stieber, Nachkriegsflüchtlinge..., str. 238. Iz te številke žal ni razvidno, za katero kategorijo beguncev gre – ali so to bili izključno begunci iz leta 1945 ali pa so bili morda med njimi tudi tisti, ki so Slovenijo zapustili kasneje.

⁵ Rozina Švent, Vsi so odšli – mi ostanemo, dokler bodo tukaj naši ljudje (Spomini na salezijanskega duhovnika g. Alojzija Luskarja), *Celovski Zvon*, 11, 1993, št. 41, str. 71.

⁶ ARS III, Inv. št. 225/3211-5, str. 37 (zadnja stran). Na dokumentu sta z roko dopisana dva datuma: 18. 10. 1954 in 10. 3. 1957, in »Vir: 'Žakelj Vili', Zam 113 (očitno operativna šifra poročevalca).

⁷ Prav tam. Zapis je datiran z 18. 10. 1954. To izseljevanje iz petdesetih let in kasneje poznamo kot »zdomstvo« in je v glavnem bolj ekonomskega kot pa političnega značaja.

samo okrog 200 in še to v glavnem starejši ljudje, nesposobni za delo. /.../ Več slovenskih emigrantov iz tega taborišča bi se rado vrnilo v Jugoslavijo. /.../ Hiše, ki so bile zgrajene iz holandske pomoči za emigrante v Spitallu, so dograjene, vendar se doslej še ni nihče vselil. Vzroki za to so v visoki najemnini in zahtevi avstrijskih oblasti, da se vsak emigrant, ki se vseli, odpove vsem pravicam begunca (podpora za slučaj brezposelnosti, brezplačna zdravniška oskrba, itd.).«⁸

Taborišča iz petdesetih let bi le pogojno še lahko imenovali »begunska« – bolj so bila podobna nekakšnim preiskovalnim zaporom. Formalno so bila do leta 1955 še vedno pod angleško upravo, vendar je »stražarske posle« že opravljala avstrijska policija. »Vsakega emigranta, ki je prišel v taborišče so zaslišali. Če je služil vojsko, so ga večkrat, a mlajše samo po enkrat.«⁹ V teh taboriščih so se morali begunci dokaj hitro odločiti, kaj bodo v Avstriji počeli. Na izbiro so imeli: delo na kmetih ali v industrijskih obratih, vrnitev v Jugoslavijo ali pa nadaljevanje poti (predvsem v Nemčijo in na Švedsko). Občasno so se v taboriščih pojavili tudi oficirji francoske tujske legije, ki pa med begunci niso našli večjega števila prostovoljcev.¹⁰

⁸ Prav tam. Datum 10. 3. 1957.

⁹ ARS III, Jezuitkasarna...

¹⁰ Prav tam.

ANALIZA PODATKOV, ZBRANIH V ANKETI

Anketa je zajela ljudi različnih starosti (najstarejši je letnik 1905, najmlajši pa 1937), različnih poklicev (od gospodinje do doktorja znanosti) in obeh spolov (7 žensk in 10 moških).

Splošne ugotovitve:

1. Večina anketirancev se dogodkov iz štiridesetih let dokaj dobro spominja. Mnogi govorijo o tem obdobju z neko posebno nostalgijo, saj so težke begunske razmere (predvsem pomanjkanje hrane in oblačil ter nenehen strah, zaskrbljenost za svoje življenje, negotova usoda itn.) med njimi spletle posebne človeške vezi in trajna prijateljstva. Mnogo je bilo tudi takih, ki so v taboriščih spoznali svoje bodoče zakonske partnerje. Nekoliko težav so imeli le pri datumu prehoda čez Dravski most pri Borovljah, kar niti ni čudno, saj se je tudi v našem povojnem zgodovinopisju prav pri datumu »Boroveljske bitke« pojavilo več variant.

2. Pri nekaterih (predvsem moških) anketirancih se pojavljajo številne slovnične napake. To je bistveno bolj opazno pri tistih, ki so se preselili v ZDA in Kanado – zlasti je to opazno pri pisanju datumov (mesec, datum, leto) in pri pisanju lastnih imen. Pri večini anketirancev se opazi tudi že rahlo upadanje jezikovnega besednega zaklada – to je bolj opazno pri tistih, ki so imeli oziroma imajo manj stika s sorodniki in znanci v domovini. Skoraj praviloma se besedni zaklad manjša sorazmerno z nivojem izobrazbe (nižje izobraženi praviloma ne obvladajo slovenske slovnice, najbolj opazno je to pri rabi ločil).

Odgovori na posamezna vprašanja:

1. Datum odhoda od doma: tisti, ki so prihajali s področja Notranjske, kjer so potekali srditi spopadi med partizani, Nemci in domobranci, so dom zapustili že 3. maja 1945, iz Ljubljane in okolice pa šele 5. maja. Najdlje so z odhodom odlašali vojaki in tisti, ki so opravljali pomembne poklice; ti so odšli na pot med 8.–9. majem 1945. Praviloma je bil odhod neorganiziran in so se begunci nekako organizirali med potjo (vodstvo so prevzeli nekateri duhovniki in nekdanji krajevni župani). Velika večina jih je odšla na pot peš in zato z malo prtljage – nahrbtniki, v katerih je bilo praviloma nekaj hrane in oblačil. Le redki so v naglici vzeli s seboj tudi jedilni pribor in posodo (menažko). Zanimivo, da nihče ne omenja, da je vzel s seboj tudi denar, se pa vendarle iz nekaterih zapisov da razbrati, da so imeli s seboj kar nekaj denarja (npr. Rantovi).

2. Pot umika: ker so bile poti proti zahodu zaradi fronte »zaprte«, so bili prisiljeni, da se umaknejo proti severu, kjer je bila pot proti Avstriji še odprta. V glavnem so sledili umikajoči se nemški vojski oziroma je bilo vse medsebojno pomešano.

3. Datum prihoda v taborišče: prvi so prišli v Vetrinj že 12. maja 1945 zvečer, večina pa naslednji dan, 13. maja. Praviloma so bili civilisti in vojaki ločeni. Le izjemoma so se begunci nastanili izven taborišča, v celovških hotelih (denar!).

4. Glavni vzrok odhoda: strah pred partizani oziroma maščevanjem terencev (zastraševanje že tudi med vojno). Veliko je bilo tudi nepreverjenih govoric o partizanskem terorju in obstoju posebnih spisov za likvidacijo, kar je dodatno vzbujalo strah in nelagodje. Skoraj praviloma so to bili verni ljudje in zato je imel na njihov odhod določen vpliv tudi lokalni duhovnik.

5. Zakaj odhod proti Avstriji? Glej odgovor 2.

6. Družinski člani, ki so odšli na pot: le v redkih primerih je odšla na pot cela družina. Doma so ostajali starejši ljudje, zelo majhni in slabotni otroci in deklet ter hlapci – predvsem, da bi nekdo čuval dom med začasno odsotnostjo družine. Nekako je veljalo pravilo, naj se rešijo predvsem polnoletni otroci (pa tudi mladoletni, za katere so skrb prevzeli starejši bratje in sestre).

7. Begunska taborišča: Vetrinj, Peggez pri Lienzu (predvsem Gorenjci), Spittal (Dolenjci in Notranjci) in Kellerberg.

8. Poklici v taborišču: glavno pravilo je bilo, da so bili vsi begunci zaposleni preko celega dneva. Odrasli so opravljali svoje izučene poklice in ob tem pomagali tudi pri taboriščni upravi (ta dela so bila plačana, zato so jih begunci radi opravljali). Nekateri so se izučili nekaterih novih spretnosti (kot obrtniki so s prodajo teh izdelkov nekoliko popravili družinski »budžet«). Vsi šoloobvezni otroci so morali obvezno obiskovati pouk na različnih stopnjah, v popoldanskem času pa so bile zanje organizirane različne kulturne in športne dejavnosti. Večina anketirancev se dobro spominja svojih begunskih sosedov, učiteljev, sošolcev itn. Isto velja tudi za taboriščne učbenike, ki so jih uporabljali pri pouku (predvsem ker jih je bilo relativno malo – večinoma so se morali učiti na pamet).

9. Barake, v katerih so stanovali: skoraj vsi se točno spominjajo številke barak in prav tako sosedov oziroma sostanovalcev.

10. Organizacije v taborišču: najpogosteje so to bile različne verske organizacije (KA, Marijina kongregacija), kar izpričuje tudi izredni pomen vere. Z molitvijo so si begunci lajšali tegobe begunskega življenja in v veri iskali »rešitev/pojasnilo« za svoj položaj. Otroci so bili večinoma vključeni v skavtsko organizacijo (nekaj iz predvojne tradicije, nekaj, ker so jo materialno podpirale angleške taboriščne oblasti; dodatek v hrani, oblačila, izleti, taborjenja).

11. En dan taboriščnega življenja: iz odgovorov se vidi, da so veljala določena (nepisana) pravila. Vstajali so relativno zgodaj, med 6. in 6.30, in za veliko večino se je dan začel z verskim obredom (mašo ali molitvijo doma). Sledil je zajtrk, dnevne delovne in šolske obveznosti od 8.–12. ure; kosilo od 12.–13. ure (odrasli

in dojenčki v svojih barakah, otroci v skupni jedilnici). Nato so prišle na vrsto popoldanske zaposlitve in druge prostovoljne dejavnosti (v resnici kar obveznosti). Večerja je bila praviloma med 18. in 19. uro. Po večerji je bilo prosto, v tem času so pogosto obiskovali različne glasbene, gledališke ali športne prireditve. Ob 23. uri je nastopila zapovedana tišina.

12. Pisni stiki z domovino: praviloma jih na začetku niso imeli. Glavni vzrok so bile povojne težave s poštnim prometom v Avstriji, ki se je normaliziral šele v letu 1946. Še največ je bilo ilegalnih stikov (z drobnimi lističi in ustnim posredovanjem sporočil oziroma novic) preko kurirjev, ki so občasno ilegalno hodili preko meje v Slovenijo, ali pa so izkoristili tiste begunce, ki so se za stalno vračali v Slovenijo. Vseskozi je bil prisoten strah, da bi zaradi stikov s tujino oziroma z begunci njihovi svojci v domovini imeli težave z oblastjo. Če so pisni stiki že bili, je šlo praviloma za izmenjavo cenzuriranih kartic brez naslova pošiljatelja, in še pri tem so se pogosto šli posebno skrivalnico z namišljenimi imeni ali pa so pošto oddali izven kraja stalnega bivališča (v večjih mestih, kjer je bilo več pošte, zato se je kljub skrbni kontroli lahko tudi kaj »izmuznilo«). Osebnih stikov niso imeli.

13. Prosti čas v taborišču: v pravem pomenu besede ga skoraj ni bilo. Za to so poskrbeli taboriščni voditelji (predvsem cerkev s svojimi duhovniki), ki so preko celega dneva organizirali različne dejavnosti. Obstajali so pogovori med znanci, prijatelji, vrstniki o vsakdanjih rečeh, predvsem so ugibali o svoji nadaljnji usodi, pogosto so se pogovarjali o starih časih, celo pogovori o dobri hrani niso izostali. Zaradi omejenega gibanja (10 km izven taborišča) so se lahko posluževali krajših sprehodov. Ob večerih so pogosto skupaj prepevali, igrali karte in predvsem ženske so pletle, vezle ali šivale.

14. Versko življenje v taborišču je bilo izredno dobro in široko organizirano. Maše so bile večkrat dnevno, opravljali so skupne molitve Rožnega venca, petje litanij, procesije ob različnih praznikih, romanja (tudi v bolj oddaljene kraje – celo z vlakom). Vsi otroci so imeli obvezen pouk verouka že v šoli. V popoldanskem in večernem času so se vrstila številna npravstvena predavanja, kot predavatelji so pogosto nastopali duhovniki. Na nek način se je prav preko verskih obredov ohranjala tudi slovenska kulturna tradicija (praznovanje verskih praznikov, krasitev oltarjev s cvetjem in zelenjem, narodne noše, tradicionalne jedi ob božiču in veliki noči).

15. Romanja in izleti izven taborišča: ker je bilo precej organiziranih romanj (Gospa sveta, Krka, Sveta Kri ...), se je večina beguncev udeležila najmanj enega romanja. Izleti v okoliške hribe in kraje so bili organizirani zlasti ob koncu tedna, ko so ljudje imeli več časa, zato je bila udeležba dokaj številna. Največ izletov je bilo organiziranih za otroke, in to pod posebnim vodstvom vzgojiteljev in učiteljev (s tem so na eni strani razbremenili starše in na drugi strani imeli tudi večji nadzor nad otroki, da bi zaradi nepremišljenosti ne prišlo do nesreče).

16. Prehrana v taborišču: praviloma so se vsi begunci hranili v taboriščni kuhinji, saj so to bili edini redno zagotovljeni obroki hrane. Tisti, ki so imeli denar, so lahko dodatno hrano kupovali tudi v taboriščni trgovini ali v bližnji

trgovini izven taborišča. Praviloma je tudi tam bilo relativno malo izbire in za večino izdelkov so še vedno veljale živilske karte (racionalizirana poraba živil). Zelo pogosto so se posluževali črne borze (s to dejavnostjo so nekateri begunci kar dobro zaslužili, je pa to bilo dokaj tvegano početje, ker so tako taboriščne kot avstrijske oblasti preganjale črno borzo in kaznovale tudi z zapornimi kaznimi; v skrajnem primeru je lahko prišlo tudi do izгона iz taborišča). Zelo popularno je bilo tudi »žicanje« hrane pri okoliških kmetih ali pa so to hrano dobili v zameno za manjša delovna opravila na kmetijah. Dokaj pogost primer pa so bile manjše kraje na okoliških poljih (predvsem krompir, zelenjava in sadje) ali pa pobiranje nepobranih pridelkov (krompir). Prav zaradi tega početja so bili begunci med okoliškimi kmeti precej nepriljubljeni (škodo so jim delali tudi v gozdovih – na črno so podirali drevje, ki so ga potem uporabili kot kurivo). V taboriščih se je razvila tudi posebna dejavnost – »cigaretna ekonomija«, kar je v praksi pomenilo, da so tisti, ki so bili nekadilci (cigarete pa so prejeli vsi odrasli) le-te menjavali za različne, predvsem prehranske izdelke (najpogosteje z okoliškimi kmeti, ki so imeli hrane relativno dovolj – mlečni izdelki, ki so bili bolj kalorični).

17. Osebna garderoba: večinoma so begunci nosili oblačila, ki so jih prinesli s seboj. So pa bili med njimi tudi takšni, ki so premogli le tisto, kar so imeli na sebi. Med begunci je bilo veliko solidarnosti in posojanja oblačil in drugih predmetov (tudi čevljev). Nekaj malega so najbolj potrebni dobili tudi od dobrodelnih organizacij (Karitas, Rdeči križ in obeh begunskih organizacij – Unrre in IRO). Sicer pa sta prišli do izraza spretnost in iznajdljivost posameznikov, ki so s predelavami in prikrojevanjem oblačil naredili »nova« oblačila. Najhuje je bilo z družinami, ki so imele majhne otroke, ki so oblačila bodisi prerasli ali raztrgali. Veliko beguncev, predvsem otrok, je hodilo bosih (da so čuvali obutev ali ker je niso imeli) ali pa so za hojo uporabljali cokle, ki so jih izdelovali obrtniki v taborišču – coklarji (na Koroškem je bilo veliko lipovih dreves, in ker je lipov les mehak, se je dal lepo oblikovati).

18. Bolezni v taborišču: praviloma so bili begunci, če izvzamemo rahlo podhranjenost, zdravi. Občasno je prihajalo do manjših zdravstvenih težav, kot so prebavne motnje (voda!), vnetje grla, zoboboli. Bilo je tudi nekaj primerov tuberkuloze (TBC) in pljučnice – predvsem pri otrocih, ki so jih zdravili v lokalnih bolnišnicah. V taborišču so begunski zdravniki opravljali tudi manjše operativne posege – saniranje ran, izdiranje obolelih zob itn. Le v enem primeru je omenjena smrt otroka, ki ga je pod seboj zasul premog. Glede na dejstvo, da so otroci razmeroma lahko prišli do različnega orožja in streliva (zlasti na poti umika) in da so za zabavo radi »malo pokali«, je prav presenetljivo, da nihče ne omenja kakšne poškodbe. Možno pa je, da so takšne nesreče otroci in njihovi starši tudi prikrili in se izgovorili na druge vrste poškodb.

19. Epidemije: do pravih epidemij ni prišlo, kar je zagotovo posledica tega, da so begunci sami zelo skrbeli za higieno v taborišču. Temu problemu so tudi angleške oblasti posvečale veliko pozornost, zato so begunce večkrat razkužili

s prahom DDT (dezinfekcija poraščenih delov telesa). Bilo je nekaj posameznih primerov tifusa (bolhe in stenice), davice in otroške paralize. Najbolj preseneča dejstvo, da nihče ne omenja otroških nalezljivih bolezni, ki bi lahko pustile usodne posledice za telesno šibke otroke.

20. Smrtni primer v taboriščih: bilo je nekaj posameznih primerov, in to beguncev vseh starosti. Večinoma so ti posamezniki umrli za neozdravljivimi boleznimi ali močnimi vnetji (premalo penicilina), in to vedno v bolnišnici. Med umrlimi je bilo skoraj polovica otrok. Pokopali so jih na lokalnih pokopališčih.

21. Želje po vrnitvi domov: to je bila najbolj pogosta želja vseh beguncev. Morda so to še najmanj občutili otroci, ki v svoji »preproščini« teh problemov odraslih sploh niso razumeli oziroma se z njimi obremenjevali. Veliko je k temu pripomoglo tudi dejstvo, da so bili z njimi tudi vrstniki od doma. Zamenjali so le svoja bivališča, vse ostalo je bilo enako kot doma. Najbolj je trpelo kmečko prebivalstvo, ki je bilo že po tradiciji vezano na svoj dom in posest. Med njimi je bilo tudi največ povratnikov (zlasti v pomladanskem času, ko so jih domov klicala zapuščena polja). Da je večina beguncev ostala v taboriščih in vztrajala, pa je bila v veliki meri posledica nepreverjenih govoric, da doma vlada teror. Zlasti v begunskem tisku je bilo precej prikrite propagande – posebna pisma od doma, ki so ljudi svarila pred težavami, ki jih imajo povratniki, sodni procesi itn. Na nek način bi vendarle lahko zapisali, da so bili begunci tudi žrtve/orodje politikov (predvsem nekdanje SLS).¹¹

22. Preseljevanje beguncev v prekomorske države: za večino je to pomenilo, da so se za vedno ločili, zato so bili ti slovesi polni žalosti in solza. Zlasti je to bilo hudo v primeru ločevanja družin, ko so odhajali na pot mladi ljudje, največ v ZDA in Kanado, ki so v glavnem sprejemale le mlade in samske begunce. Praviloma je bilo ob vsakem odhodu tudi posebno slovo – s skromno pogostitvijo, kakšnim pribojškom za na pot, tudi s kakšno pesmijo in spremljanjem do vlaka.

23. Kdo je bistveno vplival na trajno naselitev v novi državi? Ker so na anketo odgovorili anketiranci različnih starosti, ima skoraj vsakdo svoj odgovor. Morda bi bil skupni odgovor približno ta: prilagoditev novim razmeram in ureditev svojega begunskega statusa (pridobitev državljanstva).

24. Kje ste spoznali življenjskega sopotnika? V večini primerov je šlo za »begunska znanstva«. Tudi po preselitvi v prekomorske države lahko govorimo o določenem zaprtem krogu (ki se je izoblikoval prav v begunskih taboriščih), znotraj katerega je prihajalo do spontanih ali kar nekoliko »usmerjenih« porok. Dolgo časa je, zlasti v Argentini, veljalo nepisano pravilo, da se Slovenci in Slovenke ne smejo poročati s tujerodci (domačini, ki so bili praviloma temnejše poti in temnih las – potomci Indijancev).

¹¹ Zanimivo je tudi to, da se je večina vodilnih politikov in cerkvenih dostojanstvenikov preselilo v ZDA, čeprav so bili prav oni tisti, ki so begunce nagovarjali »za skupno preselitev« v Argentino – npr. dr. Miha Krek, nadškof dr. Gregorij Rožman, msgr. France Blatnik, msgr. Matija Škrbec.

25. Koliko otrok imate? V večini primerov gre za večje število otrok, najmanj 3–5. Praviloma so se otroci rojevali že v novih naselitvenih središčih; v taborišču se je rodilo le nekaj deset otrok (kljub strogi morali tudi nekaj nezakonskih).

26. Misel na vrnitev domov: na trajno vrnitev domov ne misli nihče. Jim pa veliko pomeni možnost, da lahko po letu 1990 pogosteje prihajajo na obiske v domovino. Med njimi je tudi nekaj takih, ki so zaradi svoje preteklosti (kolaboracije) izgubili vse svoje premoženje (nepremičnine) in se nimajo kam vrniti. Na tujino jih vežejo predvsem njihovi otroci in vnuki (pa tudi grobovi).

27. Originalno arhivsko gradivo: vsi po vrsti hranijo vsaj osebne dokumente, ki so bili izdani v taboriščih. Je pa med njimi tudi nekaj posameznikov (oziroma njihovih potomcev), ki so v taboriščih imeli vodilne funkcije in ki hranijo tudi izredno dragoceno arhivsko gradivo. Precej posameznikov je del tega gradiva izročilo dr. Janezu Arnežu (*Studia Slovenica v Šentvidu*).

28. Slikovno gradivo: prav presenetljivo je, da prav vsi begunci hranijo relativno veliko slikovnega gradiva (fotografij, razglednic). Po motivih prevladujejo podobe iz taboriščnega življenja: šola, prosti čas, prireditve, izleti ... veliko je skupinskih fotografij. Fotografije so večinoma zelo majhnega formata (5,5 x 8 cm), in to črno-bele.

29. Begunski tisk: po nekaj posameznih primerov hranijo prav vsi begunci. Večinoma gre za učbenike, ki so jih uporabljali pri pouku, ali pa za drobne leporelovne brošure. Vsi jih hranijo predvsem kot spomin na »begunski čas«, ki še vedno velja za večino kot »najlepši čas« (nostalgija).

30. Nasvet za nove kontakte: nekaj anketirancev je sporočilo dodatne naslove, predvsem svojih sorodnikov in bližnjih znancev. Skoraj redno se je to zgodilo v primerih, ko me je anketiranec osebno spoznal (ali vsaj kak njegov znanec) in imel tako neke vrste »garancijo«, da ta anketa ne bo uporabljena za druge namene. Še vedno je prisotno nezaupanje do »zgolj pisnih stikov«.

ZAKLJUČEK

V prvih dneh maja 1945, ko se je že vse bolj čutilo, da je polom nemške armade neizbežen, se je tudi s področja Slovenije začel beg številnih nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja (in revolucije) – vojakov, ki so pripadali različnim vojaškim formacijam, in številnih civilistov. Skupno je zapustilo domovino okoli 20.000 ljudi (od tega je bilo okoli 12.000 pripadnikov Slovenske narodne vojske – nekdanjih domobrancev). Ker so jim enote 4. armade JA in IX. korpusa onemogočile umik proti zahodu, kamor so se zadnje dni aprila umaknili pripadniki četniških formacij, jim je ostal le še umik proti severu, in to skupaj s poraženo nemško vojsko. Ko so si skupaj z njimi izsilili prehod pri Borovljah, so morali pod Humberškim gradom odložiti orožje in angleški vojaki so jih napotili na vetrinjsko polje (JZ od Celovca). Na tem področju sta nastali dve ločeni taborišči: vojaško in civilno taborišče Vetrinj. Poleg Slovencev je bilo v vetrinjskem taborišču tudi večje število pripadnikov drugih narodov (Nemcev, Srbov, Hrvatov, Rusov). V nekaj dneh se je življenje v obeh taboriščih za silo organiziralo – ljudje so si v glavnem pripravljali hrano, ki so jo pripeljali s seboj od doma, nekaj hrane pa jim je priskrbela tudi angleška vojska, ki je na Koroškem zasegla več nekdanjih nemških skladišč hrane. Ker so bile razmere na tem področju izredno kritične (zlasti težave s prehrano in higienski pogoji), so se Angleži odločili, da vrnejo v Jugoslavijo vse jugoslovanske državljane. Da bi ne prišlo do odpora vračajočih se pripadnikov SNV, jim niso povedali, kam jih nameravajo premestiti, zato je sprva preselitev (predaja) potekala mirno in brez večjih zapletov. Toda že po nekaj dneh so se v taborišču začele širiti govorice, da vojake vračajo v Jugoslavijo, vendar tem govoricam ni verjelo ne vojaško ne politično vodstvo, tako da so bili v času od 24.–31. 5. 1945 predani skoraj vsi pripadniki SNV (okoli 11.000 oziroma 8263) in okoli 600 civilistov (družinski člani), ki so se pridružili vojakom. Sprva je bilo načrtovano, da bi vrnili tudi vse civilne begunce, vendar je uspešno posredovanje civilnega upravitelja majorja Barreja in dr. Valentina Meršola to preprečilo in begunci (DP's) so celo dobili zagotovilo angleških okupacijskih oblasti, da ne bo nihče vrnjen v Jugoslavijo proti svoji volji in da lahko ostanejo v vetrinjskem taborišču. Ker pa so bili v njem izredno slabi življenjski pogoji (brez ustreznih sanitarij, zasilna bivališča in vsesplošen nered), je prišlo konec junija 1945 do razpustitve vetrinjskega taborišča in okoli 6000 slovenskih beguncev so preselili na štiri nove lokacije: Peggez pri

Lienzu (2600 slovenskih beguncev), Spittal ob Dravi (1600), Št. Vid ob Glini (700) in Judenburg (300).

Povsod so begunce razmestili po barakah (nekaj jih je bilo še iz predvojnih dni, nekaj pa so jih zgradili na novo). Zaradi izredne iznajdljivosti slovenskih beguncev so tako že v kratkem nastala štiri nova »lesena mesta«, ki so beguncem omogočala dokaj mirno in urejeno življenje. Osnovno pravilo, ki je veljalo za vsa taborišča, je bilo, da morata povsod vladati red in mir (za to so bili zadolženi in odgovorni vsi begunci) in da morajo biti vsi begunci večino časa zaposleni (odrasli so imeli delovno obveznost, otroci so morali obiskovati šolo, vsi skupaj pa še različne tečaje, predavanja, verske obrede, kulturne in športne prireditve, vse to pa je na nek način omogočalo tudi stalen nadzor nad njimi).

Taborišče Peggez pri Lienzu na vzhodnem Tirolskem (po organizacijsko-upravni plati je bilo vključeno v okvir Koroške), ki je delovalo od konca junija 1945 do srede novembra 1946, je bilo daleč najbolj urejeno taborišče v vsej angleški okupacijski coni. Ker se je v to taborišče preselila velika večina inteligence (vključno s politiki in duhovniki), je postalo na nek način tudi politično in versko begunsko središče. V razmeroma kratkem času je bila vzpostavljena nekakšna »dvodomna« uprava: 1) vrhovno oblast v taborišču je imel ravnatelj taborišča,¹² ki so mu pri delu pomagali vojaki in predstavniki angleških dobrodelnih organizacij (RK in FAU); 2) taboriščni odbor, ki je bil sestavljen iz predstavnikov posameznih narodnosti, ki so bivale v taborišču. Ta je bil neposredno zadolžen za to, da je organiziral celotno mrežo delovanja taborišča: nastanitev, prehrano, zdravstveno oskrbo, zaposlitev, vzgojo, šport, šolstvo in kulturno delovanje.

Drugo po velikosti (oziroma po številu tam živečih slovenskih beguncev) je bilo taborišče Spittal ob Dravi, ki je delovalo od maja 1945 do srede petdesetih let, ko je nekako samo od sebe zamrlo (begunci so se postopoma izselili v prekomorske države, tisti ki so ostali v Avstriji, pa so si večinoma našli nova bivališča v okoliških mestih; nekaj nekdanjih barak so odkupili tudi sami begunci in dali naselju povsem nov videz). Številčno stanje slovenskih beguncev se je neprestano spreminjalo: v začetku maja 1945 se jih je sem zatekel okoli 500 (med njimi tudi nekaj pripadnikov SNV, ki so se tako izognili predaji); ob razpustitvi vetrinjskega taborišča je sem prišlo 1600 beguncev; konec februarja 1946 so preselili v Spittal okoli 600 beguncev iz Kellerberga; sredi novembra 1946 so preselili sem celotno peggeško taborišče (okoli 2600) in leta 1948 še preostanek beguncev iz Liechtensteina pri Judenburgu.¹³

¹² Ob začetku delovanja taborišč so ravnatelji prihajali iz vrst angleške okupacijske uprave, od decembra 1945 do srede leta 1947 so prihajali iz vrst Unrrinega osebja, nato so bili to predstavniki iz vrst IRO.

¹³ Zaradi neprestanega preseljevanja beguncev je povsem nemogoče ugotoviti točne številke za posamezna obdobja. Številčno stanje se je spreminjalo zaradi različnih vzrokov, kot so: preseljevanje v Italijo ali v druga taborišča, preselitve kot posledice dela (zaposlitev pri okoliških kmetih, kot delavci v večjih mestih), preseljevanje v prekomorske države in repatriacije v Slovenijo.

Taborišče Št. Vid ob Glini je imelo izrazito prehodni značaj – slovenski begunci so v njem živeli le od konca junija 1945 do srede oktobra 1945, ko so vse begunce preselili v taborišče Kellerberg, ki je sicer formalno obstajalo do jeseni 1952, vendar so veliko večino beguncev že konec februarja 1946 preselili v Spittal.

Taborišče Liechtenstein pri Judenburgu sicer leži na področju zgornje Štajerske, vendar je bilo v upravnem pogledu prav tako vključeno v angleško zasedbeno cono. Delovalo je od junija 1945 do maja 1948, ko so preostale begunce (ki se še niso izselili v prekomorske države) preselili najprej v taborišče Trofaiach in od tu v Spittal.

Vsa ta begunska taborišča so vseskozi delovala v zelo podobnih pogojih – tako bivalnih (barake) kot prehrabnih (skupna kuhinja in jedilnica). Ker imamo opravka z zelo homogeno skupino ljudi (katoliško prepričanje), ki je povečini pripadala isti politični opredelitvi (simpatizerji SLS in izraziti protikomunisti), ji je prav to dajalo določeno prednost, da so se lažje in hitreje prilagodili novi situaciji (taboriščnemu življenju). Seveda se je ta skupnost sčasoma tudi nekoliko spreminjala/izenačevala – predvsem so se skoraj zabrisale vse razlike glede socialnega izvora/statusa (z izjemo cerkvenih predstavnikov, ki so svoj vodilni položaj ohranili tudi po preselitvi). Večina beguncev je morala svojo pripadnost nenehno dokazovati: udeleževati so se morali skupnih prireditev (od verskih obredov do političnih, kulturnih, prosvetnih, športnih itn.), izkazovati medsebojno pomoč in podporo (solidarnost) ter jasno in neomajno politično opredelitev (v besedi in dejanjih).

V formalnem smislu je bilo poskrbljeno za vse starostne skupine beguncev. Imeli so otroške vrtce za najmlajše; različne vrste šol (od ljudske šole do gimnazije in strokovnih šol) za mladino od 7.–18. leta (izjemoma tudi za starejše); obrtne delavnice za odrasle in dela zmožne begunce; zdravniške ordinacije in bolnice za vse bolne in pomoči potrebne begunce; verske objekte (cerkve in kapelice); kulturne in športne objekte (večnamenske dvorane, prireditvene prostore na prostem).

Bivalni prostori: barake, ki so bile razdeljene na več ločenih enot (sob), so vsaj nekoliko omogočale nekaj zasebnosti (vendar zelo malo intimnosti). V njih je bil skromen inventar: postelja (ali pograd), miza, stoli ali klopi in morda kakšna omara (velika večina beguncev je imela svoje skromno imetje spravljeno v velikih kovčkih ali zabojih, kar je bila ob pogostih selitvah celo določena prednost). Pri tem je prišla do izraza predvsem iznajdljivost posameznikov (ročne spretnosti, da so sami naredili pohištvo iz različnega materiala), ali pa denar, ki so ga nekateri imeli s seboj ali so ga znali zaslužiti, predvsem na črni borzi. Vsi begunci so imeli na razpolago tudi sanitarne objekte: stranišča, umivalnice in kopalnice (slednje z omejitvijo in po posebnem razporedu).

Oblačila in obutev: sprva so bile prav v tem pogledu že na zunaj vidne razlike (ljudje so že ob odhodu od doma vzeli s seboj različna oblačila, mnogi so veliko izgubili na begu, predvsem pa je bila večina prepričana, da je odhod le začasnega značaja in da se bodo po kakšnih 14 dneh vrnil, zato so s seboj praviloma vzeli le

prehodna oblačila, predvsem niso nosili s seboj toplih zimskih oblačil, odej itd.). Dalj ko je trajalo samo begunstvo, bolj so se te razlike brisale. Večina ljudi je svoja oblačila in obutev ponosila, raztrgala in so bili vse pogosteje odvisni od podarjenih oblačil, ki so jih v taboriščih razdeljevale tako Karitas kot druge dobrodelne organizacije – pogosto so zanje uporabljali slabšalni izraz »DP's-ka uniforma« (ponošene in zakrpane obleke, zastareli kroji, robati materiali). Največ težav je bilo vseskozi z oblačili in obutvijo za otroke, ki so to bodisi raztrgali ali prerasli, zato so morali večkrat poskrbeti kar v vodstvu taborišča, da so jim v taboriščnih delavnicah izdelali nova oblačila (npr. za birmo ali pred izselitvijo v tuji svet).

Prehrana: za vsa taborišča so veljali enaki standardi – 2000 kalorij na osebo. Vendar je to bil bolj papirnati predpis, v resnici so begunci dobivali hrano, ki dnevno ni presegala 700–1000 kalorij. Večjo pozornost je angleška uprava namenjala otrokom, ki so dobivali v povprečju okoli 1500 kalorij in posebne vitaminske dodatke. Praviloma je bila hrana enolična (črna kava za zajtrk in različne zelenjavne enolončnice za kosilo in večerjo) in premalo kalorična. So pa različne skupine beguncev prejemale dodatke (v obliki kruha, maščob in sladkorja). Dodatne količine hrane so si begunci zagotovili tudi z lastnim nakupom v taboriščni trgovini (tisti, ki so imeli denar in živilske nakaznice), z delom pri okoliških kmetih, ki so jim namesto plačila (likvidnostne težave) dali poljske pridelke, ali preko samooskrbe na okoliških poljih in sadovnjakih (pobiranje /kraja?/ ostankov krompirja, zelenjave in sadja). Prav slaba hrana je povzročala tudi številne zdravstvene probleme: podhranjenost, slabokrvnost, skorbut, izpadanje in poškodbe zob, pogosta obolenja (od prehladov in prebavnih motenj do resnih virusnih in bakterijskih obolenj, kot so TBC, davica in škrlatinka, ki so povzročile tudi nekaj smrtnih primerov – pomanjkanje penicilina). Zdravstvena skrb je bila omejena predvsem na zdravljenje akutnih obolenj, manj pa na preventivo (z izjemo posipavanja s prahom DDT proti bolham in ušem). Še najbolj so skrbeli za otroke in nosečnice oziroma doječe matere (vitaminski dodatki in mlečni izdelki).

Higienski pogoji: glede na taboriščne danosti so bili ti v glavnem kar zadovoljivi, saj je to po svoje prispevalo tudi k ohranjanju človekovega dostojanstva (zlasti redno striženje in britje). Več težav je bilo pri higieni prostorov, saj so bile lesene barake polne različnega mrčesa, ki se ga tudi z vsakodnevnim pometanjem in pomivanjem ni dalo odpraviti (stenice, ščurki, muhe). Veliko pozornosti so sami begunci (zlasti ženske!) namenile pranju in prekuhavanju perila, in če je letni čas dopuščal, tudi sušenju na zraku (dodatno razkuževanje).

Delo beguncev: vsi odrasli begunci (od 14.–60. leta) so imeli redno delovno obveznost (izjema so bili le bolni in slabotni). To obveznost so opravljali bodisi v taborišču – pomoč pri upravljanju taborišča (delo v pisarnah – vodenje različnih evidenc, pri taboriščni policiji in gasilcih) in taboriščnih pomožnih delih (pri čiščenju, pripravi in razdeljevanju hrane, sodelovanje pri taboriščni kmetijski ekonomiji, drvarjenje, delo v taboriščnih obrtnih delavnicah) ali pa so odhajali na delo izven taborišča (delo na kmetih, javna dela – pri urejanju cest, železnic, gra-

dnja). Izjemoma so taboriščne oblasti dovoljevale tudi delo na domu (izdelovanje suhe robe ali čipkarska dejavnost – oboje se je dalo »meriti« po številu narejenih izdelkov); od vsakega prodanega izdelka si je uprava pridržala določen odstotek, iz katerega so krili predvsem stroške za bivanje, prehrano, oblačila ter nakup različnih pripomočkov, npr. protez za invalide, očal.

Neprijetnosti begunskega življenja:

- Enolično življenje – tako v smislu bivanja in hranjenja kot dela, kar je sčasoma veliko večino beguncev pripeljalo v stanje apatičnosti (tudi depresije). To so skušali nekoliko nevtralizirati z različnimi kulturnimi (petje, dramske predstave) in športnimi prireditvami (vadba, nastopi, tekmovanja), predavanji, družabnimi igrami (kartanje, šahiranje, »rihtarja bit«), pogovori ob prostem času (zlasti ob večerih).
- Omejevanje osebne svobode: omejevanje gibanja znotraj 10-kilometerskega pasu okrog taborišča in vsakokratna evidenca ob odhodu iz taborišča; predpisan taboriščni red (povezan predvsem z razdeljevanjem hrane in delovno obveznostjo); »taboriščna kontrola«, ki so jo nad begunci izvajali predstavniki cerkve (zlasti člani katoliške akcije) in predvojnih političnih strank (od udeležbe pri vsakodnevnih cerkvenih verskih obredih do udeležbe na predavanjih in proslavah, prebiranje begunskega tiska).
- Skrb za javno moralno – prikrit, a stalen nadzor nad begunci: prepoved druženja med različnima spoloma, zatirana spolnost, prepovedana golota tudi pri najbolj vsakdanjih opravilih (osebna higiena, športne aktivnosti – zlasti za ženske, pri katerih je bilo celo nošenje dolgih hlač nesposodobno).
- Pomanjkanje stikov z zunanjim okoljem: zlasti je to veljalo za tiste begunce, ki so le redkokdaj zapustili taborišče (romanje, izlet, izhod vezan na zdravstvene težave, obiski znancev v drugih taboriščih). Domačini (Avstrijci) so bili praviloma nenaklonjeni beguncem in so tudi vidno izražali to svoje nezadovoljstvo – zasmehovanje beguncev, uradne zahteve po njihovi izselitvi (v veliki meri so bili za to nenaklonjenost krivi tudi sami begunci s svojimi pogostimi krajami na okoliških poljih in v gozdovih).
- Pomanjkanje stikov s sorodniki, ki so ostali v domovini – le občasno preko pisem ali ustnih sporočil. Le izjemoma je lahko prišlo do srečanja sorodnikov na meji med Avstrijo in Jugoslavijo (npr. Ložar). Veliko domotožja in obojestranske skrbi za usodo sorodnikov, negotova prihodnost in permanentni strah pred morebitno nasilno repatriacijo.
- Ideološka zaprtost: zaradi omejenih stikov z zunanjim okoljem (tako v geografskem smislu kot tudi v psihološkem) so bili begunci pogosto žrtve različnih »lansiranih« govoric in informacij, vse to pa je bilo narejeno z namenom, da bi se ta monolitna begunska skupnost čim bolj in čim dalj ohranila takšna, kot je (zlasti njena protikomunistična usmerjenost). Le znotraj takšne skupnosti je bil možen nadzor »vsega njenega bitja in žitja«. To je bilo potrebno tudi

Zaključek

zaradi načrtovane skupne preselitve v prekomorske države, zlasti v Argentino, kamor se je konec štiridesetih let preselilo okoli 80 % vseh beguncev.

BEGUNSKA IZKUŠNJA SLOVENSKIH ZDOMSKIH KNJIŽEVNIKOV

JANJA ŽITNIK

Osupljiva publicistična dejavnost slovenskih beguncev v taboriščih v Avstriji in Italiji po letu 1945, ki je bila v izseljenskem tisku prvič obsežneje predstavljena že leta 1950,¹ v domovini pa pravzaprav šele v osemdesetih letih,² priča o nedvomno uspešni, nemara pa do neke mere tudi značilno slovenski strategiji narodnega preživetja v zdomstvu. Hkrati ta dejavnost vsebuje že vrsto prvin, ki rišejo razpoznavne poteze poznejši povojni slovenski zdomski književnosti in publicistiki. V začetku devetdesetih let je priznani slovenski zgodovinar dr. Andrej Vovko, tudi sam rojen kot begunski otrok v Seebodnu pri Spittalu leta 1947, zapisal: »Na začetku poti slovenskih beguncev maja 1945 so bili beg, obup, negotovost, strah, smrt, tragedija vrnjenih, begunski šotori in barake, vizija apokalipse, ki jo recimo v drugih okoliščinah podoživljamo danes v kalvariji Kurdov. Vse to je še zvenelo v polnem dirjanju viharja groze, ko se je med njimi pojavila tudi beseda – njihov begunski tisk v avstrijskih in italijanskih taboriščih. Skupaj z bogatim kulturnim, prosvetnim, športnim in ne nazadnje tudi verskim delovanjem je pričal o njihovi veliki intelektualni moči, s katero so premagali šok poraza in začeli s svojo načrtno akcijo ohranitve slovenskega značaja svojega begunstva, ki je med drugim povzročila tudi argentinski čudež, dejstvo, da se je velika večina izseljencev povojnega vala navkljub vsem ustaljenim in stokrat preverjenim obrazcem postopne izseljenske asimilacije ohranila tako rekoč neokrnjeno do danes.«³ Da je to v devetdesetih letih na nek način res še vedno veljalo, potrjuje podatek, da je največ izvernih leposlovnih knjižnih izdaj povojne slovenske izseljenske skupnosti v Argentini izšlo v obdobju 1991–1995, pri čemer so avtorji iz vrst druge generacije precej močno zastopani (zlasti A. Rot in T. Rode).⁴

Dejansko je glavnina povojnih slovenskih emigrantskih književnikov začela snovati svoja zdomska dela prav v avstrijskih in italijanskih begunskih taboriščih v letih 1945–48. Od kakih osemdeset pomembnejših pisateljev iz vrst prve in druge generacije povojnih slovenskih izseljencev v vseh delih sveta, ki so svoje delo razen

¹ Jaka Mlinar, Slovenski emigrantski periodični tisk, *Koledar Svobodne Slovenije 1951*, Buenos Aires, 1950, str. 176–184.

² Milica Strgar, Tisk slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji in Italiji 1945–1948, *Borec*, letn. 36, 1984, št. 1, str. 2–17.

³ Andrej Vovko, Slovenski begunci v Avstriji v luči časopisa Domači glasovi, *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3, 1992, str. 333.

⁴ Janja Žitnik, Izseljenska književnost in časopisje: zgovorne statistike, *Dve domovini / Two Homelands*, 25, 2007, str. 209–228.

v revialnem tisku večinoma objavljali tudi v samostojnih knjigah, jih je več kot tri-deset začelo svojo izseljensko pot prav v begunstvu – z neomajnim prepričanjem, da se bodo lahko vsak hip vrnili na svoje v naglici zapuščene domove. Kljub predvideni kratkoročnosti bivanja onkraj meja domovine pa so že kmalu po prihodu v taborišča organizirali živahno literarno dejavnost, ki je bila pomemben sestavni del kulturnega, moralnega in emocionalnega preživetja v begunstvu. Skorajda bi lahko rekli, da se je povojna slovenska emigrantska književnost porodila na begu njenih bodočih tvorcev maja 1945. Najgloblje korenine njene zdamske izkušnje in novih ustvarjalnih motivacij, ki se v mnogih pogledih bistveno razlikujejo od predvojnih, segajo namreč prav v čas begunstva.

Po letu 1946, največ pa po letu 1948, so slovenski begunski književniki zaključili to negotovo življenjsko obdobje z odločitvijo za izselitev. Večinoma skupaj s svojimi begunskimi rojaki, vendar nekateri tudi posamezno, so se podali v Avstralijo (I. Kobal, P. Gruden), Kanado (B. Kramolc, L. Potokar), ZDA (K. Mauser, M. Šoukal, M. Jakopič), Brazilijo (L. Ceglar), indijske misijone (J. Cukale) in celo na Japonsko (V. Kos). Največ se jih je znašlo v Argentini, kjer se je že v nekaj letih oblikovalo jedro povojnega slovenskega zdamskega literarnega ustvarjanja. Med njimi so bili T. Debeljak, R. Jurčec, V. Rode, J. Krivec, S. Kociper, M. Marolt, M. Kunčič, J. Vombergar in N. Jeločnik. Mlajšo generacijo so predstavljali F. Papež, D. Bertoncely, M. Kremžar, T. Brulc, B. Rozman, I. Korošec in J. Lovrenčič. Najmlajši med pesniki, ki so obiskovali gimnazijo že v begunskih taboriščih, je bil V. Rode.

Drugi so se odločili, da ostanejo v slovenskem zamejstvu (publicista Martin Jevnikar in Jože Peterlin sta ostala v Trstu) ali pa v izseljenstvu v Evropi, onkraj meja slovenskega etničnega ozemlja (F. Dolinar in R. Vodeb v Rimu, D. Jeruc v Belgiji). Manj sreče je imel pesnik Jože Urbanija - Limbarski (* 1894 v Podbrdu pri Moravčah), ki je končal svojo življenjsko pot v taborišču Eisenerz na Zgornjem Štajerskem. Po drugi svetovni vojni se je znašel v Avstriji, kjer ga je pot vodila iz enega begunskega taborišča v drugega. Tam je pisal leposlovne prispevke in jih objavjal v *Koroški kroniki* in *Našem tedniku* v Celovcu, zapustil pa je kar 26 zvezkov literarnih besedil, večinoma pesniških. In če je bil med umrlimi slovenskimi begunci v avstrijskih taboriščih vsaj en vidnejši pesnik, enako velja tudi za slovenske otroke, ki so zagledali luč sveta prav v avstrijskem begunstvu. Tako se je leta 1945 rodil v Spittalau ob Dravi slovenskokanadski pesnik Franc Šehovič, ki piše v angleščini. Poleg samostojne pesniške zbirke je objavil precej pesmi v Dolenčevem *Dnevniku*, pa tudi v nekaterih osrednjih kanadskih literarnih revijah.

Življenjske poti večine od prej omenjenih literarnih ustvarjalcev in kritikov so dokaz, da so pisatelji in publicisti – zlasti tisti, ki so do tedaj že končali šolanje – praviloma zasedali pomembne, neredko celo vodilne položaje že v begunski kulturi, verski dejavnosti in šolstvu, pozneje pa tudi v prosvetnem, religioznem in kulturnem življenju izseljenske ali zamejske skupnosti. To velja še zlasti za Debeljaka, Vombergarja, Marolta, Jurčeca, deloma Kocipra, pa Jeločnika, Krivca, Cukaleta, Dolinarja, Jevnikarja, Peterlina in Grudnovo.

Posebno mesto v okviru slovenske begunske literature pripada pripovedniku in pesniku Karlu Mauserju (* 1918 v Zagoricah pri Bledu). Svoja prva leposlovna dela je začel objavljati že pred drugo svetovno vojno, med vojno pa se je posvetil književnosti tudi kot sourednik Slovenceve knjižnice. Od leta 1937 najdemo njegove literarne prispevke v *Vrtcu*, *Mentorju*, *Mladi setvi* in *Domu in svetu*. Ob koncu leta 1945 je bil zaradi nemškega priimka izgnan iz domovine. Do leta 1950, ko se je izselil v ZDA, je bival v avstrijskih taboriščih Rottemann, Lienz in Spittal. Tu je objavil domačijske povesti *Rotija* (1947), napisal in objavil roman *Prekleta kri* (1948), povest o kmečkih puntih in turških bojih *Puntar Matjaž* (1948), knjigo *Jerčevi galjoti* in povest *Kaplan Klemen*, ki je leta 1949 izšla v *Koroški kroniki*, leta 1965 pri Mohorjevi družbi v Celovcu (ponatis 1971 in 1990), v petdesetih in šestdesetih letih pa je izšla tudi v nemškem in španskem prevodu. Povest je bila leta 1964 dramtizirana (tipkopis igre v štirih dejanjih hrani Dramatski odsek v Slovenski vasi v argentinskem Lanúsu),⁵ uprizorili pa so jo v Clevelandu.⁶

Begunsko življenje je v Mauserjevih tekstih sicer bolj ali manj obrobna tema, v ospredju njegovih del so predvsem ideološki razkol v Sloveniji med drugo svetovno vojno in povojne posledice tega razkola. Prav to je tudi rdeča nit pripovednega dela *Sin mrtvega*, ki je najprej v izšlo v *Koroški kroniki*, nato pa leta 1947 še v knjigi pri Mohorjevi družbi v Celovcu, ter drame *Travnik brez rož*, ki je bila uprizorjena v taborišču Rottemann. Najceloviteje pa je omenjeno tematiko upodobil v romaneskni trilogiji *Ljudje pod bičem*, ki je izšla pri Slovenski kulturni akciji (SKA) v Buenos Airesu v letih 1963, 1964 in 1966. Mauser je v času begunstva, večinoma pa tudi po izselitvi v ZDA, objavljajl svoja dela pri leta 1947 obnovljeni Mohorjevi družbi v Celovcu, kjer je (poleg številnih ponatisov) prvič izšlo kar trinajst njegovih samostojnih knjig od skupno dvajsetih. Tu so poskrbeli celo za posmrtno izdajo dveh njegovih knjig. Druge knjige so mu večinoma objavili pri SKA v Argentini (tudi posthumno), njegovi pesniški in prozni teksti pa so vključeni v domala vse antologije slovenske zdamske književnosti. Po odhodu v ZDA je objavljajl krajšo prozo predvsem v revialnem tisku v ZDA, Kanadi in Argentini.⁷

⁵ Taras Kermauner in Alenka Goljevšček, *Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Dramatika, Slovenska izseljenska književnost*, 3. zvezek, ur. J. Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič, Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, 1999 (dalje: *Slovenska izseljenska književnost 3*), str. 277 (dalje: Kermauner in Goljevšček, *Povojna...*).

⁶ Helga Glušič, *Književnost slovenskih priseljencev v ZDA po letu 1945, Slovenska izseljenska književnost*, 2. zvezek, ur. J. Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič, Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, 1999 (dalje: *Slovenska izseljenska književnost 2*), str. 292–297 (dalje: Glušič, *Književnost...*); Janez Stanonik, Jerneja Petrič, Helga Glušič, Mirko Jurak, Mihael Kuzmič in Janja Žitnik, *Biografije in bibliografije, Slovenska izseljenska književnost 2* (dalje: Stanonik et al., *Biografije...*), str. 423–425.

⁷ Glušič, *Književnost...*, str. 292–293; France Pibernik, *Karel Mauser*, Koper: Ognjišče, 1993; Tine Debeljak, Pisatelj Karel Mauser, *Zbornik Koledar Svobodne Slovenije*, Buenos Aires, 1956, str. 252–259; isti, Mauser Karel, biografija in bibliografija, *Zbornik Koledar Svobodne Slovenije*, Buenos Aires, 1968, str. 195–200; Martin Jevnikar, Karel Mauser: biografija in bibliografija z oceno knjig, *Mladika*, 1970, str. 119–121.

Karel Mauser je v begunskem obdobju sodeloval s svojimi prispevki v taboriščni periodiki (npr. v verskem glasilu *Bogoljub v tujini*, Triestach, 1946–1950, in v mladinskem listu *V nove zarje*, Spittal, 1948). Sodeloval je tudi v begunski antologiji *Strti cvetovi*, prispeval svoja leposlovna besedila za taboriščne učbenike in nastopal s svojimi teksti na bralnih večerih za begunce. Morda najpomembnejše v tem času pa je njegovo mentorsko delo v okviru Balantičeve pisateljske družine, ki je delovala v taborišču Spittal. Tu so se namreč pod njegovim vodstvom brusili v literarnih tehnikah nekateri najvidnejši predstavniki povojnega slovenskega emigrantskega slovstva.

Urednik, pesnik in prevajalec, literarni zgodovinar in kritik Tine Debeljak (* 1903 v Škofji Loki) je bil od tridesetih let pa do konca vojne urednik revije *Dom in svet* ter urednik za kulturo pri *Slovencu*. V obeh se je uveljavil zlasti na področju literarne znanosti in kritike, književne študije pa je objavljajl tudi v *Križu na gori*.⁸ 5. maja 1945 se je s skupino nekdanjih politikov umaknil prek Celovca in Beljaka v Lienz, nato pa je še junija skupaj z nekaterimi tovariši ilegalno prebegnil v Italijo, kjer se je po mnogih zapletih končno znašel v taborišču Riccione. V Lienzu je sodeloval pri ustanovitvi in izdajanju informativnega glasila *Demokratična Slovenija*. Leta 1946 se je preselil v Rim in ostal do odhoda v Argentino leta 1948. V begunskih letih je objavljajl literarne prispevke v reviji *Svet in dom* (leposlovni prilogi *Žedinjene Slovenije*, ki so jo izdajali v Serviglianu), pa v reviji slovenskih akademikov *Nova doba* (Rim, 1946–1948) in drugod. Po izselitvi v Argentino se je še naprej posvečal izvirnemu literarnemu ustvarjanju ter prevajalskemu, uredniškemu in literarnokritičskemu delu. Poleg več samostojnih pesniških zbirk je napisal in objavil vrsto drugih knjig, od politično-zgodovinskih razprav prek zbirke poljskih vojaških popevk do pesnitve v spomin pobitim domobrancem in besedila za oratorij o Frideriku Baragi. Že kmalu po prihodu v Argentino je postal osrednja osebnost kulturnega delovanja povojne slovenske izseljenske skupnosti. Sprva kot podpredsednik, od leta 1969 pa kot predsednik Slovenske kulturne akcije je usmerjal in koordiniral delo te izjemno produktivne kulturne organizacije, ki je delovala na mednarodni ravni, saj je združevala slovenske zdamske ustvarjalce po vsem svetu.⁹

Tudi že pred vojno uveljavljeni dramatik Joža Vombregar (* 1902 pri Cerkljah) se je leta 1945 umaknil na Koroško in se nato prek Italije izselil v Argentino. Svoji

⁸ Lino Legiša, *Žgodovina slovenskega slovstva VI: V ekspresionizmu in novi realizem*, Ljubljana: Slovenska matica, 1969, str. 331–334 (dalje: Legiša, *Žgodovina...*); Viktor Smolej, *Žgodovina slovenskega slovstva VII: Slovstvo v letih vojne 1941–1945* (ur. Lino Legiša), Ljubljana: Slovenska matica, 1971, str. 339–342 (dalje: Smolej, *Žgodovina...*); Franc Zadavec, *Žgodovina slovenskega slovstva 6: Ekspresionizem in socialni realizem, Prvi del*, Maribor: Obzorja, 1972, str. 18, 151, 180 (dalje: Zadavec, *Žgodovina 6...*).

⁹ Helga Glušič, *Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Poezija, Slovenska izseljenska književnost 3*, str. 131–142 (dalje: Glušič, *Povojna...*); Denis Poniž, spremna študija v: Tine Debeljak, *Čolnar iz daljav* (ur. Denis Poniž), Maribor: Obzorja, 1992, str. 130–135; Martin Jevnikar, Helga Glušič, Janja Žitnik in Irene Mislej, *Biografije in Bibliografije, Slovenska izseljenska književnost 3*, str. 328–329 (dalje: Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*).

prvi dve dramski deli, komediji *Žlato tele* in *Voda*, je v Sloveniji objavil že pred vojno.¹⁰ Slednjo so leta 1946 ponovno izdali v taborišču v Lienzu in jo tudi odigrali na tamkajšnjem taboriščnem gledališkem odru. V Buenos Airesu je Vombergar postal eden glavnih članov gledališkega odseka SKA, v katerem je sodeloval kot igralec in produktiven pisec najrazličnejših iger, od satirične komedije (*Martin Krpan*) do temačnih dram (*Napad, Razval*).¹¹

Umetnostni zgodovinar in pisatelj dr. Marijan Marolt (* 1902 na Vrhniki) je bil že pred izselitvijo v Argentino leta 1948 kot profesor in ravnatelj begunske gimnazije v Senigalliji in Barletti ena osrednjih osebnosti tamkajšnje slovenske skupnosti. Po prihodu v Buenos Aires se je izkazal kot ena najmočnejših gonilnih sil na področju slovenske zdamske kulture. Kot tajnik SKA od njene ustanovitve leta 1954 in vodja njenega likovnega odseka od leta 1969 je bil v središču kulturnega dogajanja argentinskih Slovencev, intenzivno pa se je posvečal tudi pisanju. Pri SKA je objavil strokovno delo *Slovenska likovna umetnost v zamejstvu* (1959) in dva romana, po pisateljevi smrti pa so tam izdali še njegovo biografsko povest o vrhniškem slikarju Jožetu Petkovšku.¹²

Pisatelj Ruda Jurčec (* 1905 v Ormožu), ki je bil od srede tridesetih let skupaj s Tinetom Debeljakom v uredništvu *Slovenca* (najprej kot zunanjepolitični komentator in urednik, med vojno pa celo odgovorni urednik), je z Debeljakom sodeloval tudi pri ustanovitvi lista *Demokratska Slovenija* 12. maja 1945 v Lienzu. Od tam sta se oba ob koncu maja preselila v Italijo. Do jeseni 1947 je živel v Rimu, tedaj pa se je izselil v Argentino, kjer se je že v nekaj letih uvrstil med vodilne pobudnike kulturnega življenja. Od ustanovitve SKA leta 1954 do ideološkega razkola v tej organizaciji leta 1969 je bil njen predsednik ter sourednik revije *Meddobje* in mesečnika *Glas SKA*. Aktivno je sodeloval pri ustanovitvi založbe Svobodna Slovenija in *Koledarja–Žbornika Svobodne Slovenije*. Po izstopu iz SKA je ustanovil štirinajstdnevnik *Sij slovenske svobode* in ga urejal do smrti leta 1975.¹³

V domovini že pred vojno uveljavljeni pisatelj in dramatik Stanko Kociper (* 1917 v Podbrežju pri Mariboru) – leta 1942 je prejel Prešernovo nagrado mesta Ljubljana za svoj roman *Goričanec* – je od leta 1943 delal v propagandi Slovenskega domobranstva. Od oktobra 1944 je bil osebni tajnik generala Rupnika, februarja 1945 se je poročil z njegovo hčerko, 5. maja pa se je z njim odpeljal na Koroško, kjer so nekaj časa skupaj prebivali v taboriščih. Leta 1946 je Kociper v Peggezu izdal ciklostilno razmnoženo črtico *Mlin ob Lešnici*. V Spittalju je vodil tečaje angle-

¹⁰ Smolej, *Žgodovina...*, str. 347; Zadavec, *Žgodovina 6...*, str. 283, 288, 296, 300.

¹¹ Kermauner in Goljevšček, *Povojna...*, str. 194–210; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 353–354; *Slovenska književnost* (ur. Janko Kos, Ksenija Dolinar in Andrej Blatnik), Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996, str. 507 (dalje: *Slovenska književnost*).

¹² Martin Jevnikar, *Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Proza, Slovenska izseljenska književnost 3*, str. 89–92 (dalje: Jevnikar, *Povojna...*); Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 343–344.

¹³ Jevnikar, *Povojna...*, str. 92–97; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 335–336; *Slovenska književnost*, str. 172.

ščine za begunce in v ta namen v taborišču objavil svoj učbenik *Učimo se angleščine* (1948), v začetku leta 1949 pa je začel poučevati na tamkajšnji gimnaziji. V Spittalu je nastopal tudi na bralnih večerih. Leta 1948 je emigriral v Buenos Aires, kjer je delal kot odvetnik, se posvečal pisanju in aktivno deloval v okviru SKA. Napisal je trodejanko *Svitanje*, kratko prozo je objavljaval v *Meddobju*, *Žborniku Svobodne Slovenije*, *Vrednotah* in *Duhovnem življenju*, njegova dela pa so vključena tudi v antologije slovenske zdamske proze. Leta 1968 je bil imenovan v komisijo, ki naj bi pripravila nova pravila za delovanje SKA, čemur je sledil znani razkol njenega jedra. Kociper od tedaj pa do začetka devetdesetih praktično ni objavljaval, umaknil se je tudi iz kulturnega in političnega življenja skupnosti, pred smrtjo leta 1998 pa je objavil še tri knjige.¹⁴

Nikolaj Jeločnik (* 1919 v Ljubljani), gledališčnik, književnik in publicist, je med vojno opozoril nase kot vnet zagovornik slovenskega domobranstva. S pisanjem in gledališko igro se je začel ukvarjati že na ljubljanski klasični gimnaziji, kjer je z društvom Žar igral na cerkvenih odrih po osrednji Sloveniji. Med študijem na Visoki šoli za dramsko umetnost je bil soustanovitelj in tajnik umetniškega kluba Krog, katerega člani so bili med drugim tudi France Balantič, Severin Šali, Marijan Tršar, France Kremžar, Vlado Gajšek in Karel Rakovec. V tem času je Jeločnik dramatiziral romane, režiral, objavljaval prozo in napisal prvo dramo. Leta 1944 se je zaposlil na ljubljanski pokrajinski upravi in deloval v ožjem krogu generala Rupnika, maja 1945 pa se je pridružil beguncem v Avstriji. Najprej je bival v taborišču Spittal, od tam pa pobegnil v Italijo. Po mnogih selitvah iz enega taborišča v drugo (Monigo, Servigliano, Senigallia...) se je leta 1947 izselil v Argentino. Tu je postal eden vodilnih kulturnih delavcev slovenske politične emigracije. Gledališčno dejavnost, ki se ji je posvečal že v domovini, je dalje razvijal v begunskih taboriščih, predvsem pri Slovenskem emigrantskem odru v Senigalliji, iz katerega je nastala igralska družina Narte Velikonja. V Buenos Airesu je delovala pod tem imenom do leta 1954, ko je iz nje nastal gledališki odsek SKA. Najprej ga je vodil Marijan Willempart, za njim pa Jeločnik. Že v prvem desetletju delovanja so imeli 31 predstav in nastopov. Jeločnik je napisal več izvirnih odrskih del, ki jih je tudi režiral. Članke, razprave in leposlovne prispevke je objavljaval v *Svobodni Sloveniji*, *Katoliških misijonih*, *Duhovnem življenju*, *Misijonskem zborniku*, *Meddobju*, *Glasu SKA* in *Žborniku Svobodne Slovenije*.¹⁵

Do odhoda v Buenos Aires leta 1948 zaznamujejo življenje pisatelja in kulturno-prosvetnega delavca Jožeta Krivca (* 1916 blizu Ptujja) domala enake življenjske prelomnice kot pri leto dni mlajšem Kocipru: končana gimnazija na Ptujju leta 1937

¹⁴ *Slovenska književnost*, str. 200; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 338–339; Jevnikar, Povojna..., str. 107–111; Kermauner in Goljevšček, *Povojna...*, str. 289–295; Smolej, *Žgodovina...*, str. 396–371; Legiša, *Žgodovina...*, str. 331–334; Franc Zadavec, *Žgodovina slovenskega slovstva 7: Ekspresionizem in socialni realizem, Drugi del*, Maribor: Obzorja, 1972, str. 127.

¹⁵ Kermauner in Goljevšček, *Povojna...*, str. 177–194; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 332–224.

(Kociper v Mariboru leta 1936), doktorat iz prava v Ljubljani leta 1943 (Kociper pa leto dni za njim), Prešernova nagrada mesta Ljubljana leta 1942 (Krivec jo je prejel za knjigo črtic *Dom med goricami* isto leto kot Kociper). Zadnja leta vojne je bil – tako kot Jeločnik – zaposlen na ljubljanski pokrajinski upravi. Po letu 1945 je bil v italijanskih begunskih taboriščih Servigliano in Senigallija, kjer je poučeval na begunskih gimnazijah. S prosvetnim in kulturnim delom je z veliko zavzetostjo nadaljeval v Argentini: poučeval je na slovenskem Srednješolskem tečaju, bil je predsednik Balantičeve pisateljske družine, kulturni referent pri Društvu Slovencev, kulturni kritik pri Svobodni Sloveniji, govornik na prireditvah. Njegove leposlovne prispevke najdemo v vseh argentinskoslovenskih zbornikih in revijah, leta 1978 pa je objavil pri SKA tudi samostojno zbirko kratke proze.¹⁶

Jože Cukale (* 1915 na Vrhniki), misijonar, pesnik in pripovednik, ki je od leta 1950 večinoma misijonaril v Indiji, se je leta 1945 podal na Koroško in nato prek Vidma v Monigo pri Trevisu. Ko se je leta 1946 prijavil za misijone, je že nekaj časa deloval kot dušni pastir v raznih begunskih taboriščih, tudi v študentskem kampu v Bologni. Po odhodu v Bengalijo je pomembno sodeloval pri oživitvi literarnega dela v okviru SKA ter meddrugim objavljaj v argentinskih revijah *Meddobje*, *Duhovno življenje*, *Katoliški misijoni* in drugod.¹⁷

Tudi teolog, esejist in publicist France Dolinar (* 1915 v Ljubljani) se je maja 1945 umaknil najprej v Avstrijo in nato v Italijo. Leta 1948 je v taborišču Spittal pod psevdonomom izdal svojo prvo knjigo *Slovenska državna misel*. Njegovi drugi dve knjigi so izdali v Buenos Airesu, zadnjo (izbor njegovih esejev, razprav in člankov) že posthumno. Čeprav je bil Dolinar, podobno kot Cukale, geografsko oddaljen od osrednjega kulturnega jedra povojne slovenske emigracije, je tudi on pomembno prispeval k razcvetu njegove publicistike. Bil je namreč sourednik prvega letnika *Vrednot*, v buenosarreških revijah *Meddobje*, *Glas SKA* in *Sij slovenske svobode* pa je objavil celo vrsto znanstvenih in kritičnih esejev.¹⁸

Martin Jevnikar (* 1913 blizu Višnje Gore), literarni zgodovinar in profesor slovenskega jezika in književnosti na univerzah v Padovi in Vidmu, je leta 1945 najprej deloval kot profesor in tajnik slovenske begunske gimnazije v Monigu pri Trevisu. Velik del svojih povojnih prizadevanj je posvetil raziskovanju in vrednotenju slovenske zdamske književnosti. S svojimi sprotnimi knjižnimi ocenami v *Meddobju*, *Mladiki* in *Literarnih vajah* (Trst) je več desetletij ustvarjal pomembno

¹⁶ Jevnikar, *Povojna...*, str. 105–107; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 340–341; *Slovenska književnost*, str. 239; Smolej, *Žgodovina...*, str. 396–371; Legiša, *Žgodovina...*, str. 331–334.

¹⁷ Lev Detela, Dva slovenska besedna umetnika v Aziji, *Slovenska izseljenska književnost*, 1. zvezek, ur. J. Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič, Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, 1999 (dalje: *Slovenska izseljenska književnost 1*), str. 322–326 (dalje: Detela, Dva slovenska...); Lev Detela, Janja Žitnik, Avgušтина Budja, Barbara Suša in Igor Maver, *Biografije in bibliografije*, *Slovenska izseljenska književnost 1*, str. 340–341 (dalje: Detela et al., *Biografije...*).

¹⁸ Lev Detela, *Povojna slovenska zdamska književnost v Evropi*, *Slovenska izseljenska književnost 1*, str. 176–178 (dalje: Detela, *Povojna...*); Detela et al., *Biografije...*, str. 343–344.

informativno osnovo za vključitev slovenskih zdamskih avtorjev v temeljne slovenske literarnozgodovinske preglede in leksikone.¹⁹

Še bolj izstopa osrednja vloga Jožeta Peterlina (* 1911 blizu Novega mesta), slavista, igralca, gledališkega kritika in publicista, knjižničarja, učitelja in vsestranskega organizatorja na področju slovenskega zamejskega šolstva in kulture. Tako kot Cukale in Dolinar je tudi Peterlin maja 1945 odšel prek Koroške v Italijo. V taborišču Monigo pri Trevisu je skupaj z Jevnikarjem in drugimi poučeval na begunski gimnaziji do jeseni, ko je odšel v Trst. Tu je po naročilu britansko-ameriške Zavezniške vojaške uprave sodeloval pri ustanavljanju slovenskih šol. Ustanovil je Radijski oder pri novoustanovljenem slovenskem Radiu Trst A in zanj dramatiziral, pripravljal in režiral radijske igre. Neizbrisno se je zapisal v slovensko zamejsko kulturo tudi z ustanovitvijo in urejanjem *Mlade setve*, pozneje *Setve* (1946–1949) in predvsem *Mladike*. Bil je osrednji mentor mladih slovenskih zamejskih ustvarjalcev ter pobudnik in organizator najrazličnejših kulturnih dejavnosti slovenske prosvete na Tržaškem, igralskih turnej, predavanj in osrednjih izobraženskih srečanj »Draga«.²⁰

Pesnik Dimitrij Oton Jeruc (* 1916 v Chebu na Češkem) je preživel vetrinjsko tragedijo. Do izselitve v Belgijo (po »postajah« v Nemčiji in Franciji) je bival v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji. V Eboliju je objavljaval v mesečniku *Mi in svet* in v tem taborišču leta 1946 izdal svojo prvo šapirografirano pesniško zbirko *Pritaval sem*. Leto dni pozneje je prav tako v Eboliju objavil še pesniško zbirko *Samotne poti*, ki je prva v pravi tiskarni tiskana slovenska taboriščna zbirka. Svoje poznejše pesmi je izdal v več zbirkah v Nemčiji in Belgiji.²¹

V begunskih letih so bili vsi ti ustvarjalci, učitelji, mentorji in organizatorji sorazmerno mladi ljudje. V najstarejšo generacijo sodijo Marolt, Vombergar, Debeljak in Jurčec, ki so med drugo svetovno vojno že dopolnili štirideset let. Peterlin, Jevnikar, Dolinar in Cukale so se pridružili beguncem v starosti tridesetih let, še mlajšo generacijo aktivnih kulturnih delavcev v slovenskem begunstvu pa predstavljajo Krivec, Kociper, Mauser, Jeločnik in Jeruc, saj maja 1945 še niso dopolnili niti trideset let. V zgodnjih dvajsetih letih svojega življenja so se znašli v begunskih taboriščih Grudnova, Kramolc, Šoukalova in Vodeb, ki so se po izselitvi prav tako prebili med najuspešnejše književnike povojne slovenske emigracije.

Tako kot drugi je torej tudi pesnica, urednica, prevajalka in publicistka Pavla Gruden (* 1921 v Ljubljani) pred odhodom v Avstralijo leta 1948 preživela nekaj časa v begunskih taboriščih, kjer je zaradi znanja jezikov opravljala tajniška dela. Pozneje je bila tajnica pri komisijah za izbor beguncev, ki so se prijaviли za izselitev v Kanado, Avstralijo, Urugvaj in Paragvaj. Pavla Gruden je bila po izselitvi v Av-

¹⁹ Detela, *Povojna...*, str. 152–153; Detela et al., *Biografije...*, str. 351.

²⁰ Detela, *Povojna...*, str. 150–152; Detela et al., *Biografije...*, str. 360–361; *Primorski slovenski biografski leksikon*, 11. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1985, str. 645–647.

²¹ Detela, *Povojna...*, str. 179–183; Detela et al., *Biografije...*, str. 350; *Slovenska književnost*, str. 165.

stralijo kot pobudnica literarne revije *Svobodni razgovori* – pa tudi kot avtoritativna zagovornica pravic vseh priseljencev v Avstraliji – ena od osrednjih osebnosti kulturnega življenja tamkajšnje slovenske priseljske skupnosti. Pesmi je objavljala v slovenskih literarnih revijah v obeh domovinah, v različnih antologijah in v dveh samostojnih pesniških zbirkah (1994 in 2002).²²

Akademski slikar, pesnik in pripovednik Božidar (Ted) Kramolc (* 1922 blizu Šentvida pri Ljubljani) je bil že v času italijanske okupacije v taborišču Gonars. Pred koncem vojne se je z bratom umaknil v Avstrijo, najprej v koroški Feldkirchen, nato pa za tri leta v Spittal. Tu je pisal, razstavljal in ilustriral knjige za begunske šole. V Spittalu je izdal tudi dve samostojni knjigi, in sicer dva zvezka *Pravljic*, ki ju je tudi sam ilustriral, in *Pravljico o čarobnih goslih*. Leta 1948 se je izselil v Kanado, kjer je ob slikanju in projektiranju notranje opreme ustvarjal tudi leposlovna besedila, od pesmi do krajših in obsežnejših pripovednih del. Slednja je objavljala večinoma v Sloveniji, kjer je imel po letu 1990 tudi nekaj razstav. Njegova literarna dela se pojavljajo v skoraj vseh antologijah slovenske zdamske poezije in proze.²³

Milena Šoukal (* 1922 v Brežicah), ena najvidnejših predstavnic slovenske ženske lirike v izseljenstvu, je leta 1944 maturirala na ljubljanskem učiteljskišču. V okviru učiteljskega literarnega krožka, katerega člana sta bila tudi Bojan Štih in Zorko Simčič, je oblikovala svoje prve pesniške zamisli. Maja 1945 se je skupaj z dvema sestrama pridružila beguncem v Vetrinju, od koder so jo preselili v Judenburg. Tu se je poročila, poučevala v begunski šoli in občasno nastopala s sestrama v pevskem tercetu, ki se je v domovini dodobra uveljavil že med vojno. Iz Judenburga jo je pot vodila v taborišče Trofaiach, leta 1950 pa se je z možem izselila v ZDA.²⁴ Svoje pesmi je objavila v pesniških zbirkah *Pesmi* (Buenos Aires, 1969) in *Ptice na poletu* (Celje, 1999), vidno mesto pa ima tudi v zbornikih in revijah SKA in Svobodne Slovenije ter v antologijah slovenskega zdamskega pesništva.²⁵

Teolog, pesnik, urednik in prevajalec Rafko Vodeb (* 1922 v Vidmu ob Savi), ki je od 1941–1949 študiral filozofijo in teologijo na rimski Urbaniani, je med prvimi zbral pesmi slovenskih beguncev v taboriščih. Izdal jih je v šapirografirani zbirki *Naša pesem* (Rim, 1947) z uvodom izpod peresa Tineta Debeljaka. Po nadaljnjem študiju v Leuvnu in večletnem pedagoškem in kulturnem delovanju v Rimu se je vrnil v Slovenijo. Objavil je več pesniških zbirk, pisal med drugim za najprezen-

²² Barbara Suša, Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku, *Slovenska izseljenska književnost 1*, str. 274–280; Detela et al., *Biografije...*, str. 345–246; Jože Prešeren, Pavla Gruden (spremna beseda), v: Pavla Gruden, *Ljubezen pod džakarando*, Ljubljana: Prešernova družba, 2002.

²³ Mirko Jurak, Kanada, *Slovenska izseljenska književnost 1*, str. 352–358; Stanonik et al., *Biografije...*, str. 416–418; *Slovenska književnost*, str. 230–231.

²⁴ Glušič, *Književnost...*, str. 297–300; Stanonik et al., *Biografije...*, str. 443–444; *Slovenska književnost*, str. 456.

²⁵ *Antologija slovenskega zdamskega pesništva*, ur. Tine Debeljak in France Papež, Buenos Aires: SKA, 1980; *To drevo na tujem raste: Antologija slovenskega zdamskega pesništva zadnjih štiridesetih let*, ur. Ciril Bergles, Ljubljana: Aleph, 1990.

tativnejše slovenske zdamske revije in zbornike, pred vrnitvijo v domovino pa je bil tudi sourednik *Meddobja*.²⁶

Najmlajša generacija poznejših vodilnih zdamskih pisateljev in kulturnih delavcev – med njimi so bili Potokar, Kos, Brulc, Korošec, Papež, Bertoncely in Rode – je najprej nadaljevala šolanje v begunstvu. Nekateri so v begunskih letih že študirali na fakultetah, drugi so v taboriščih zaključili gimnazijsko šolanje, najmlajši med njimi pa je na begunski gimnaziji pred odhodom v izseljenstvo dočakal komaj malo maturo.

Pisatelj in urednik Ludve Potokar (* 1923 na Cikavi pri Grosupljem) se je kot pripadnik domobranske vojske ob koncu vojne umaknil iz Ljubljane v Vetrinj, a so ga skupaj z drugimi vojaki vrnili v Slovenijo. S prijateljem pa mu je uspelo pobegniti iz slovenjgraškega taborišča nazaj v Avstrijo, kjer se je nastanil v taborišču Peggez pri Lienzu. V letih 1945–1948, ko je študiral na graški filozofski fakulteti, je objavljaval kratko prozo v glasilu dijaške mladine v Peggezu *Cvetje v tujini* in v tržaški *Mladi setvi*. Najprej se je izselil v Kanado, nato je študiral novinarstvo v Clevelandu ter urejal kanadsko izdajo *Ameriške domovine* in revijo *Žapiski*. Po opravljenem magistraturi leta 1955 se je vrnil v Kanado in začel pisati in objavljati v angleščini.²⁷

Misijonarja, teologa in pesnika Vladimirja Kosa (* 1924 v Murski Soboti) so že v začetku vojne poslali v taborišče Gonars. Po vrnitvi je vstopil v bogoslovje, leta 1944 pa se je pridružil slovenskim domobrancem. Maja 1945 se je umaknil iz domovine. V Praglji je na begunski teološki fakulteti študiral filozofijo in nato v Rimu še doktoriral iz teologije. Od leta 1956 je misijonaril v Tokiu in poučeval na tamkajšnji jezuitski univerzi Sophia. Objavil je deset pesniških zbirk (največ pri SKA in v Sloveniji) ter pisal prispevke za slovenske izseljenke in zamejske liste in revije (v Argentini, Trstu in Gorici). Že v taborišču v Avstriji je pod psevdonom izdal svoji prvi dve pesniški zbirki, *Marija z nami je odšla na tuje* (1945), ki velja za prvo šapirografirano slovensko zdamsko pesniško zbirko, in *Deževni dnevi* (1946), ki je izšla kot priloga časopisa *Domači glasovi*. Vladimir Kos se je zapisal v slovensko literarno zgodovino kot eden od najplodovitejših in najkvalitetnejših pesnikov slovenske emigracije.²⁸

Pesnika in pisatelja Ivana Korošca (* 1924 v Bizoviku pri Ljubljani) so kot pripadnika domobranske vojske Britanci vrnili v Slovenijo in ga zaprli v taborišče na Teharjah, vendar mu je uspelo pobegniti in se znova prebiti do Spittala. Tu je končal begunsko gimnazijo in (tako kot, denimo, Kremžar) začel pisati kot član Balantičeve družine pod vodstvom Karla Mauserja. V Argentino je emigriral v začetku leta 1949. Tu je bil v svojem okraju vodilna sila slovenske kulture in pro-

²⁶ Martin Jevnikar, Mihael Rafael Vodeb, *Mladika*, 1969, št. 10, str. 200; Detela, Povojna..., str. 169–175; Detela et al., *Biografije*, str. 371–372.

²⁷ France Pibernik, *Slovenski grob ob Tihem oceanu*, v: Ludve Potokar, *Onstran samote*, Celje: Mohorjeva družba, 1995, str. 309–567; Helga Glušič, Ludve Potokar, *Slovenska izseljenska književnost 2*, str. 359–362; Stanonik et al., *Biografije...*, str. 432–433.

²⁸ Zora Tavčar, Pogovor z Vladimirjem Kosom, *Mladika*, 1991, str. 2; Detela, *Dva slovenska...*, str. 327–333; Detela et al., *Biografije...*, str. 353–354.

svete. V samostojnih knjigah je objavil vrsto pesniških in pripovednih del, največ v devetdesetih letih v Ljubljani.²⁹

Tudi pisatelj Tone Brulc (* 1927 v Hrušici pri Novem mestu) se je kot pripadnik domobranske vojske umaknil na Koroško, od tam pa v italijansko begunsko taborišče Servigliano, kjer je obiskoval in zaključil begunsko gimnazijo. Po prihodu v Buenos Aires se je ustalil v Slovenski vasi v Lanúsu. Razen novel in črtic, ki mu jih je Andrej Rot uredil in objavil v treh knjigah, je Brulc s svojimi prispevki v slovenskem zdamskem tisku v Argentini seznanjal tamkajšnje rojake o kulturnih prireditvah, novih publikacijah, umrlih članih in različnih aktualnih temah iz življenja slovenske skupnosti v Argentini.³⁰

France Papež (* 1924 pri Semiču), pesnik, pisatelj, dramatik, slikar in urednik, se je šolal na slovenski begunski gimnaziji v taboriščih Servigliano in Senigallia. V Buenos Airesu je med drugim zaključil likovno akademijo pri SKA. Razen *Gozda* je napisal še dve poetični drami, *Krst ob Srebrni reki* in *Svetinja*. Pesmi in eseje je objavljajl v revijah (največ v *Meddobju*), pri SKA pa je izdal tudi štiri knjige – dve pesniški zbirki, poetično dramo *Gozd* in spominsko prozo *Zapisi iz zdomstva*. Bil je eden vodilnih urednikov publikacij SKA, predvsem nekaterih najpomembnejših knjižnih izdaj, od leta 1970 pa tudi *Meddobja*. Njegov pesniški opus predstavlja enega od vrhuncev povojne slovenske zdamske književnosti. Pri celjski Mohorjevi družbi so leta 2001 posthumno izdali njegove *Izbrane pesmi* s spremno besedo Helge Glušič in časovno preglednico izpod peresa Franceta Pibernika.³¹

Pisatelju in vrhunskemu andinistu Dinku Bertonclju (* 1928 na Jesenicah) je bilo komaj sedemnajst let, ko se je znašel v taborišču Lienz in pozneje Spittal na Dravi. Tu se je šolal do leta 1948, ko se je izselil v Argentino. Kot nadarjen športnik je že v taborišču izkazal izstopajoče dosežke v smučanju, po preselitvi v Bariloche pa se je posvetil ekstremnemu plezanju ter osvajanju najvišjih vrhov v Andih in Himalaji. Tudi ljubezen do smučanja mu je prinesla uspešno kariero: v ZDA in Argentini je vodil smučarske šole in se povzpел do mesta ravnatelja argentinske državne šole za smučarske profesionalce. Kot spreten pisec je sproti objavljajl črtice in lirično obarvana poročila o svojih gorniških podvigih, med knjižnimi izdajami SKA pa ima posebno mesto njegovo delo *Dhaulagiri: Slovenec v argentinski odpravi na Himalajo* (1956).³²

²⁹ Martin Jevnikar, Ivan Korošec, *Mladika*, 1970, str. 96–97; isti, Beli spomini, *Mladika*, 1997, str. 30; Glušič, Povojna..., str. 118–121; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, Biografije..., str. 339–340.

³⁰ Jevnikar, Povojna..., str. 122–126; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, Biografije..., str. 326–327.

³¹ Andrej Rot, *Republika duhov: Štiridesetletnica Slovenske kulturne akcije*, Ljubljana: DZS, 1994, str. 133–136; Helga Glušič, Sprema beseda, v: France Papež, *Izbrane pesmi*, Celje: Mohorjeva družba, 2001, str. 179–195; Glušič, Povojna..., str. 156–159; Kermauner in Goljevšček, Povojna..., str. 296–316; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, Biografije..., str. 344–345.

³² Jevnikar, Povojna..., str. 127–128; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, Biografije..., str. 325–326.

Najmlajši od »bodočih« književnikov, pesnik in pisatelj Vinko Rode (* 1932 na Rodici pri Domžalah), je opravil malo maturo na begunski gimnaziji v Lienzu in Spittalu. Po izselitvi v Argentino je po končani srednji šoli pridobil še univerzitetno izobrazbo in nato več let poučeval filozofijo in pedagogiko. Od leta 1979 je bil učitelj in ravnatelj farne šole v Slovenski vasi v Lanúsu, od leta 1998 pa urednik *Meddobja*. Njegova poezija, ki jo je razen v revialnem tisku objavil tudi v dveh zbirkah, ga uvršča – poleg Papeža – med najkakovostnejše slovenske pesnike v Argentini.³³

V mlajšo generacijo slovenskih beguncev leta 1945 sodijo tudi pesnik Jakopič, pisatelja Kobal in Jerman ter dramatik Kremžar, Lovrenčič in Rozman. Pesnik Marjan Jakopič (* 1923 na Ježici pri Ljubljani) se je leta 1945 pridružil beguncem, ki so se podali na Koroško. V taboriščih Lienz in Spittal je začel pisati pesmi in jih objavljati v tamkajšnjem dijaškem listu. Leta 1951 se je izselil v Cleveland, kjer je ostal do smrti leta 1978. Tu je za Mauserjem prevzel uredništvo *Ameriške domovine*. Razen v dveh samostojnih zbirkah je objavil nekaj pesmi v *Zborniku Svobodne Slovenije*.³⁴

Pisatelj Ivan Kobal (* 1928 na Planini pri Vipavi), avtor zgodovinsko pomembne knjige *Možje s Snowyja*³⁵ in prejemnik avstralske literarne nagrade (Australia Council of Arts) se je leta 1945 po gimnazijskem šolanju v jezuitskem zavodu v Piacenci vrnil domov. Leta 1947 je ilegalno odšel v Italijo, kjer je bil tri leta v begunskih taboriščih. Spomladi 1950 se je izselil v Avstralijo. Tu je igral vplivno vlogo pri ustanovitvi Zveze slovenske akcije (1984), bil njen tajnik in urednik njenega glasila *Moja Slovenija*. Sodeloval je tudi pri ustanovitvi slovenskega lektorata na univerzi Macquarie v Sydneyu.³⁶

Pisatelj in prevajalec Saša Jerman (* 1927 v Kočevju) pa je leta 1945 skupaj s slovenskimi četniki prebegnil v Italijo. V taborišču Eboli pri Neaplju je objavljati v literarnem glasilu *Mi in svet*. Leta 1947 so ga preselili v nemški Munsterlager in nato v taborišče Seedorf, kjer je objavljati v gasilu *Žica*. Leta 1948 se je izselil v Veliko Britanijo, se zaposlil in občasno sodeloval pri BBC. Umrl je že leta 1973, njegova literarna zapuščina pa je ostala v zasebnih arhivih v Veliki Britaniji in ZDA.³⁷

Tudi Joža J. Lovrenčič (* 1921 pri Kropi), pesnik, dramatik in pripovednik, je ob koncu vojne delal v četniškem štabu. Od leta 1945 je bil v italijanskih begunskih taboriščih, od 1948 pa je poučeval na osnovnih šolah zavezniške vojaške uprave

³³ Glušič, Povojna..., str. 159–163; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, Biografije..., str. 347.

³⁴ Glušič, Književnost..., str. 300–301; Stanonik et al., Biografije..., str. 406.

³⁵ Najprej je izšla v angleščini z naslovom *Men Who Built the Snowy: Men Without Women* (Newtown: Saturday Centre Books, 1982, ponatis 1984), nato pa pri Goriški Mohorjevi družbi leta 1993 še v slovenskem prevodu.

³⁶ Igor Maver, Literarno ustvarjanje avstralskih Slovencev v angleškem jeziku, *Slovenska izseljenska književnost 1*, str. 312–314; Detela et al., Biografije..., str. 352–353; *Primorski slovenski biografski leksikon*, 19. snopič, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993, str. 653.

³⁷ France Pibernik, Neznani pisatelj Saša Jerman, *Delo* (Književni listi), 16. 1. 1997, str. 13–15; Detela, Povojna..., str. 185–187; Detela et al., Biografije..., str. 349.

na Tržaškem in Goriškem, sodeloval pri Radiu Trst II in pri časniku *Demokracija*. Po izselitvi v Argentino leta 1951 je napisal tri dramske tekste, njegovo tragedijo *Izdajalec* so leta 1966 uprizorili v Buenos Airesu. Pesmi je objavljajl v *Taboru*, *Božjih stezicah*, *Duhovnem življenju* in *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe*, zadnja leta pred smrtjo leta 1992 pa predvsem v *Meddobju*.³⁸

Marko Kremžar (* 1928 v Ljubljani), vodja Slovenske ljudske stranke v zdomstvu, avtor številnih politoloških del in učbenikov za slovenske srednješolske tečaje, se je seznanil z leposlovnim ustvarjanjem v Balantičevi pisateljski družini, ki je delovala v Spittalu pod Mauserjevim vodstvom. Mentorsko delo Karla Mauserja je vsekakor padlo na plodna tla. Morda je prav tedanja pisateljska spodbuda dozorela v Kremžarjevi odločitvi, da je precej let pozneje uredil in izdal svoje zapiske in črtice, ki jih je zasnoval v ljubljanskem zaporu takoj po koncu vojne. Kot mladega domobranskega begunca so ga namreč vrnili iz Avstrije v Slovenijo, ga zaprli v Ljubljani in ga leta 1946 izpustili. Od tega leta pa do odhoda v Argentino (1948) je prebil v taborišču Spittal ob Dravi. Po prihodu v Argentino se je posvetil predvsem političnim vsebinam, za literarno delo mu ni preostajalo dovolj časa.³⁹ Kljub temu je v osemdesetih letih pri SKA objavil dramo *Živi in mrtvi bratje*. Po mnenju Tarasa Kermaunerja je »velika škoda, da Kremžar z dramatiko – sploh z literaturo – ni nadaljeval.«⁴⁰

Branko Rozman (* 1925 v Bohinjski Bistrici), pesnik in dramatik, se je med drugo svetovno vojno pridružil domobrancem in leta 1945 zbežal najprej na Koroško, kjer je vstopil v semenišče. Svoja prva leposlovna besedila je napisal v taborišču v Pragljiji in jih pod psevdonimom objavljajl v begunskih listih *Misli* in *Svet in dom*. Aktivno je sodeloval tudi pri izdajanju obeh časopisov. Po koncu begunskega obdobja je najprej živel v Argentini, od leta 1966 pa je bil duhovnik med slovenskimi izseljenci v Münchnu. Bil je sourednik revije *Duhovno življenje*, sodeloval je pri ustanovitvi Slovenske kulturne akcije in *Meddobja* ter objavljajl v vseh najpomembnejših slovenskoargentinskih revijah in zbornikih. Leta 1954 je objavil pesniško zbirko, najbolj pa se je uveljavil kot dramatik. V Buenos Airesu so v letih 1957–1962 uprizorili kar tri njegova dela (*Roka za steno*, *Človek, ki je ubil boga* in *Obsodili so Kristusa*). Poleg duhovniškega je njegovo življenjsko pot zaznamovalo tudi prosvetno delo – vzgojiteljstvo in profesura na slovenski bogoslovni fakulteti v Androgujeju, kjer je tudi sam doktoriral. Z uredniško, prevajalsko, esejistično in publicistično dejavnostjo ter s svojim izvirnim literarnim delom se je tudi Rozman zapisal med vodilna imena povojne slovenske zdamske kulture, ki že od begunskih let dalje dolguje svoje bogate rezultate kolikor mogoče usklajenemu skupinskemu delu.⁴¹

³⁸ Kermauner in Goljevšček, *Povojna...*, str. 283–289; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 342–343.

³⁹ Jevnikar, *Povojna...*, str. 127; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej, *Biografije...*, str. 340.

⁴⁰ Kermauner in Goljevšček, *Povojna...*, str. 271.

⁴¹ Kermauner in Goljevšček, *Povojna...*, str. 210–223; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej,

Literarno ustvarjanje je torej predstavljalo pomemben sestavni del kulturnega življenja v slovenskem begunstvu. Begunski književniki so aktivno sodelovali pri obeh najobsežnejših zvrsteh begunskega tiska, tako pri ustanavljanju in izdajanju periodičnih publikacij kot pri sestavi učbenikov s področja literature. Tako je, denimo, v *Slovenskem berilu za I. razred srednjih in njim sorodnih šol* (Spittal, oktober 1946) sodeloval s svojimi besedili tudi Karel Mauser (glej poglavje Šolske knjige), Kociper je napisal taboriščni učbenik za angleščino (Spittal, 1948) in podobno. Sodelovanje teh pisateljev v begunskih časopisih *Demokratska Slovenija* (Lienz), *Novice* (Lienz), *Taboriščnik* (Spittal), *Domači glasovi* (Lienz), *Cvetje v tujini* (Peggez), *Lepša bodočnost* (Spittal), *V nove zarje in Bogoljub v tujini* (Tristach in Spittal), *Besede življenja* (Senigallija), *Svet in dom* (Servigliano), *Mi in svet* (Eboli), *Nova doba* in *Družabna pravda* (Rim) pa omenja med drugim tudi R. Švent v eni svojih zgodnejših razprav.⁴²

V okviru slovenskega begunskega tiska so izvirne leposlovne knjige begunskih avtorjev zasedale vidno mesto. Samo v Spittalu in Peggezu pri Lienzu so izdali po eno ali več pesniških zbirk Vladimir Kos, Franček Kolarič in Erik Kovačič. Kos in Mauser sta sodelovala tudi v antologiji *Strti cvetovi* (Peggez pri Lienzu, 1945 ali 1946), v kateri je več anonimnih avtorjev prispevalo besedila, posvečena vrnjenim in pobitim domobrancem.⁴³ Pripovedna dela so v samostojnih izdajah objavili v omenjenih taboriščih Stanko Kociper, Božidar Kramolc, Zdravko Novak in Ivko Žitnik. V Lienzu so leta 1946 ponatisnili v nakladi 100 izvodov tudi Vombergarjevo kmečko komedijo *Voda*, ki so jo begunci uprizorili na peggeškem gledališkem odru. Kociper, Mauser, Kramolc, Kovačič, Kolarič in Brunšek so poleg tega, da so prispevali svoje rokopise za taboriščni tisk (med drugim za antologijo *Velikonočno branje*, ki je izšla v Spittalu leta 1946), predstavili svoja dela na bralnih večerih v taboriščih, na katerih se je običajno zbralo kakih 150 obiskovalcev.⁴⁴

Tako je slovensko begunsko leposlovje s svojo pestro razvejanostjo literarnih zvrsti in slogov zapustilo trajen pečat v spominu rojakov, ki so z njimi preživljali to težko, a kljub temu izrazito ustvarjalno obdobje. Slovenski književniki so v begunskih taboriščih skupaj z drugimi kulturnimi in prosvetnimi aktivisti dokazali, da je tudi v najskromnejših razmerah, obdanih z grožnjo negotove prihodnosti, mogoče moralno preživeti le z veliko mero poguma, vztrajnosti, domiselne improvizacije in vsakršne kulturne iniciative.

Biografije..., str. 349.

⁴² Rozina Švent, Tiski slovenskih beguncev v taboriščih v Avstriji in Italiji, *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3, 1992, str. 67–101 (dalje: Švent, Tiski...).

⁴³ Švent, Tiski..., str. 70.

⁴⁴ Rozina Švent, Slovenski begunci v Avstriji, *Žgodovina v šoli*, letn. 12, 3003, št. 1–2, str. 24.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

ARHIVSKI FONDI

V SLOVENIJI

Arhiv Republike Slovenije:

Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo III (bivši RSNZ) ARS III

- DMB v tab. Vetrinje na Koroškem. Inv. št. 503 – 7 (Referat dr. Basaj Jožeta in dr.

Bajleca o domobrancih v Vetrinju maja 1945).

- Emigrantsko taborišče – Avstrija (Spittal). Inv. št. 225/3211-5.

- Emigrantska taborišča v Avstriji – Inv. št. 113/3211-4.

- Jezitkasarna v Celovcu – Inv. št. 226/3211-7.

- Taborišče Anapihel – Inv. št. 445/3211-8.

- Taborišče San Martin pri Beljaku – Inv. št. 446/3211-9.

- Wolfberg – angleško internacijsko taborišče v Avstriji. Inv. št. 178/1252-6.

- Taborišče Fefernitz pri Beljaku – Inv. št. 449/3211-12.

- Bande. Inv. št. 214.

Nadškofijski arhiv Ljubljana – NŠA

- Zbirka Nande Babnik, fasc. 244 – 246.

- Zbirka msgr. Matija Škerbec.

Narodna in univerzitetna knjižnica – NUK

- Rokopisna zbirka

- zapuščina Frana S. Finžgarja – Ms 1575;

- zapuščina Frana Erjavca – Inv. št. 18/66;

- zapuščina dr. Vladimirja Dedijerja;

- zbirka Partizanskega tiska.

- Zbirka tiskov Slovencev zunaj R Slovenije (nekdanji D-fond)

- zbirka begunskega tiska (1945–1950).

Zasebni arhiv Rozine Švent (R. Š.)

- Kopije arhivskega gradiva, ki se nahaja v tujini (France Pernišek, Pavle Borštnik, dr. Valentin Meršol, dr. Jože in Pavle Rant, dr. Jože Velikonja).
- Korespondenca v zvezi s pripravo doktorske teze.
- Anketa – pisni odgovori, korespondenca, priloženo slikovno in arhivsko gradivo.

V TUJINI

Osebni arhiv dr. Valentina Meršola – ZDA

Osebni arhiv Pavleta Borštnika – ZDA

Osebni arhiv Pavleta in dr. Jožeta Ranta – Argentina

Osebni arhiv Franceta Perniška – Argentina

Arhiv »Društva Slovencev v Buenos Airesu« (vselitveni seznami)

OBJAVLJENE ZBIRKE VIROV

- Biber, Dušan (1981). *Tito – Churchill strogo tajno: (zbornik britanskih dokumentov 28. maja 1943 – 21. maja 1945)*. Zagreb: Globus.
- Bizilj, Ljerka (1991). *Cerkev v policijskih arhivih*. Ljubljana: Samozaložba.
- Cowgill, Anthony, et al. (1990). *The repatriations from Austria in 1945: the report of an inquiry*. London: Sinclair-Stevenson.
- Drnovšek, Darinka (zbrala in uvodno besedo napisala) (2000). *Župiski politbiroja CK KPS/ŽKS 1945/1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije. (Viri, 15).
- Dokumenti VOS OF, NŽ in pravosodja: 1941–1945*. (1976). Ljubljana: RSNZ.
- Pučnik, Jože (ur.) (1996). *Iz arhivov slovenske politične policije*. Ljubljana: Veda.
- Slovenska begunska gimnazija v Peggezu pri Lienzu: Letno poročilo ... 1944/45 in 1945/46*. V Peggezu 1946.
- Slovenska begunska gimnazija v Spittalau na Dravi: Letno poročilo za šolsko leto 1946/47* (sestavil Marko Bajuk). V Spittalau 1947.
- Slovenska begunska gimnazija v Spitalu ob Dravi: Letno poročilo za šolsko leto 1947/48* (sestavil Jeglič Milko). V Spitalu 1948.
- Šturm, Lovro (1995). *Ozadje slovenskega pravosodja 1945–1950*. Ljubljana.
- Taboriščni arhiv priča*. 4 zv. (1974–1975). Buenos Aires: F. Žakelj.
- Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije; Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*.
- Vodušek Starič, Jera (1994). *Dosje Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije. (Viri, 7).

ČASOPISI / REVIJE / GLASILA

- Ameriška domovina / American Home*. Cleveland (1945–2005)
Bogoljub v tujini. Triestach (1946–1950)
Domači glasovi. Celovec / Lienz (1945–1949)
Domovina v taborišču. Vetrinj / Lienz (1945)
Dve domovini / Two Homelands. Ljubljana (1992–2005)
Duhovno življenje. Buenos Aires (1945–2005)
Koledar / Zbornik Svobodne Slovenije. Buenos Aires (1949–1973/75)
Lepša bodočnost. Špital na Dravi (1946–1947)
Ljudska pravica. Ljubljana (1945–1950)
Novice. Lienz (1945–1946)
Matjažev glas. Celovec (1947–1949)
Pogledi (Studia Slovenica). Ljubljana (1995–2004)
Slovenski poročevalec. Ljubljana (1945–1950)
Slovenski taboriščnik. Št. Vid ob Glini / Bistrica na Dravi (1945–1946)
Svobodna Slovenija. Buenos Aires (1948–2005)
Vestnik. Buenos Aires (1952–1993)
Tabor. Buenos Aires (1964–2005)
Taboriščnik. Špital na Dravi (1946–1947)
Zaveza. Ljubljana (1991–2005)

LITERATURA

MONOGRAFIJE

- Arnež, Janez A. (1999). *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945–1949*. Ljubljana–Washington: Studia Slovenica.
- Arnež, Janez A. (2002). *SLS – Slovenska ljudska stranka 1941–1945*. Ljubljana–Washington: Studia Slovenica.
- Bajt, Aleksander (1999). *Bermanov dosje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Baraga, Srečko (1980). *Loška dolina žrtev revolucije*. Buenos Aires: Sij (Zrenja in uvidi, 5).
- Barker, Elisabeth (1978). *Britanska politika na Balkanu u drugom svijetskom ratu*. Zagreb: Globus.
- Barker, Thomas M. (1991). *Socialni revolucionarji in tajni agenti: koroški slovenski partizani in britanska tajna služba*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Barker, Thomas M., Moritsch, Andrej (1984). *The Slovene Minority of Carinthia*. New York: Columbia University Press (East European Monographs, 169).
- Basta, Milan (1962). *Veliki zahvat*. Beograd: Rad.
- Basta, Milan (1977). *Rat je završen 7 dana kasnije*. 2. izd. Zagreb: Globus.

- Begunsko šolstvo v 20. stoletju – naše in pri nas* : razstavní katalog (2002). Ljubljana: Šolski muzej.
- Bela knjiga slovenskega protikomunističnega upora 1941–1945* (1971 / 2. izd. 1985). Cleveland: Tabor.
- Beljo, Ante (1985). *Jugoslavija. Genocid – dokumentarna analiza*. Sudbury: Northern Tribune Publishing.
- Beloff, Nora (1990). *Žpravljena dediščina Josipa Broza Tita: Jugoslavija in Zahod*. Maribor: Založba za alternativno teorijo.
- Bergles, Ciril, ur. (1990). *To drevo na tujem raste: Antologija slovenskega zdomskega pesništva zadnjih štiridesetih let*. Ljubljana: Aleph.
- Bethell, Nicolas (1974). *The last secret*. London: A. Deutch.
- Bethell, Nicolas (1986). *The great Betryal*. London: Coronet Books.
- Bevc, Ladislav (1986). *My Journey to Freedom*. San Ramon (Cal.): Copy. L. Bevc.
- Bevc, Ladislav (1998). *Life in Refugee Camps*. 2. izd. San Ramon (Cal.): Copyright by Vlado Bevc.
- Bevc, Ladislav (2006). *Spomini*. Ljubljana: Jutro.
- Biber, Dušan (1977). *Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu vojne, Osvoboditev Slovenije*. Ljubljana: Založba Borec.
- Blatnik, Franc (1984). *Tudi slovenski mučenci morajo biti vpisani v seznam svetnikov*. Buenos Aires: F. Žakelj (Palme mučeništva..., 1).
- Blumenwitz, Dieter (2005). *Okupacija in revolucija v Sloveniji: (1941 – 1946): mednarodnopravna študija*. Celovec: Mohorjeva.
- Borštnik, Pavle (1998). *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Cankar, Izidor (1985). *Londonski dnevnik 1944–1945*. Ljubljana: DZS; Koper: Lipa.
- Ciglar, Tone (1993). *Dr. Janez Janež – utrinek božje dobrote*. Ljubljana: Katchetski center (Zbirka Knjižice, 122/123).
- Corsellis, John, Ferrar, Marcus (2005). *Slovenia 1945: Memories of Death and Survival after World War II*. London, New York: I. B. Tauris.
- Čoh, Mateja (2004). *Organizacija in delovanje ilegalnih skupin v Sloveniji ter njihov pregon v letih 1945–1952*. Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru, PF, Oddelek za zgodovino.
- Deakin, F. W. D. (1980). *Gora trdnjava*. Ljubljana: DZS.
- Debeljak, Tine (1968). *Žčetki komunistične revolucije v Sloveniji: ob 25-letnici prvih žrtev*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija (Svobodni pogledi ..., 1).
- Debeljak, Tine (1970). *Pot k prvi slovenski vladi: ob 50-letnici osvoboditve*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija (Svobodni pogledi na slovensko preteklost, sedanost in prihodnost, 2).
- Debeljak, Tine, Papež, France, ur. (1980). *Antologija slovenskega zdomskega pesništva*. Buenos Aires: SKA.
- Djilas, Milovan (1980). *Wartime*. New York, London: Harcourt Brace Jovanovich.

- Dornik Šubelj, Ljuba (1999). *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Eiletz, Marijan (2000). *Moje domobranstvo in pregnanstvo*. Celje: Mohorjeva družba.
- Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945* (1982). Ljubljana: Borec.
- Enciklopedija Slovenije* (1987–2002). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ferenc, Mitja (2005). *Prikrito in očem zakrito: prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*. Celje: Muzej novejšje zgodovine.
- Ferenc, Tone (1968). *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja (Knjižnica NOV in POS, 35).
- Ferjančič, Roman, Šturm Lovro (1998). *Brezpravje – slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija.
- Fink, Božidar (1999). *Na tujem v domovini*. Celovec–Dunaj–Ljubljana: Mohorjeva družba.
- Gantar, Kajetan (2005). *Utrinki ugaslih sanj: spomini na mladost*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Godeša, Bojan (1995). *Kdor ni z nami, je proti nam*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Griesser Pečar, Tamara (1997). *Stanislav Lenič: Življenjepis iz zapora*. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva družba.
- Griesser Pečar, Tamara (2004). *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Griesser Pečar, Tamara, Dolinar, France (1996). *Rožmanov proces*. Ljubljana: Družina.
- Grum, France, Pleško, Stane (1961). *Svoboda v razvalinah: Grčarice–Turjak–Kočevje*. Cleveland: Zgodovinski odsek ZSPB.
- Ižanec, Franc (ps. za Kocmur, Marijan) (1965–1971). *Odprti grobovi*. 4 zvezki. Buenos Aires: Samozaložba.
- Jagodić, Jože (1974). *Mojega življenja tek: spomini*. Celovec: Samozaložba.
- Jančar, Drago, ur. (1998). *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*. Ljubljana: Nova revija.
- Jevnikar, Martin, ur. (1985). *Primorski slovenski biografski leksikon*, 11. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Jevnikar, Martin, ur. (1993). *Primorski slovenski biografski leksikon*, 19. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Jones, William (1962). *Dvanajst mesecev s Titovimi partizani*. Ljubljana: Borec.
- Karapandzich, Borivoje M. (1980). *The Bloodiest Yugoslav Spring 1945: Tito's Katyns and Gulags*. New York: Carlton Press.
- Karapandić, Bor. M. (1965). *Kočevje (Kochevye) Tito's bloodiest Crime*. Cleveland: [s. n.].
- Klanjšček, Zdravko et al. (1976). *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*.

- Ljubljana: Vojaško zgodovinski inštitut JLA; Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- Klemenčič, Matjaž (1995). *Slovenes of Cleveland*. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Klepec, Matjaž (ps. za Jeločnik, Nikolaj) (1973). *Teharje so tlakovane z našo krvjo*. Buenos Aires: Samozaložba.
- Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955* (Znanstveno poročilo) (1995). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Kobal, Ivan (1982). *Men Who Built the Snowy: Men Without Women*. Newtown: Saturday Centre Books.
- Kociper, Stanko (1996). *Kar sem živel*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kolarič, Jakob (1977). *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa* (III. knjiga). Celovec: Mohorjeva družba.
- Kolman, Ludvik (1970). *Viktring tragedy*. [s. l., verjetno Cleveland]: Historian Committee ... Tabor.
- Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji* (1986). Ljubljana: Borec. (št. 12.)
- Korošec, Ivan (1994). *Teharje: krvave arene*. Ljubljana: Ilex-Impex.
- Kos, Janko, Dolinar, Ksenija, Blatnik, Andrej, ur. (1996). *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kos, Stane (ps. za Jeločnik, Nikolaj) (1984, 1991). *Stalinistična revolucija na slovenskem 1941–1945*. Zvezka I–II. Rim, Buenos Aires: Samozaložba.
- Kovač, Tomaž (ps. za Rozman, Branko) (1968). *V Rogu ležimo pobiti*. Buenos Aires: Samozaložba.
- Kozina, France (1993). *Temelji osvobojenja*. Niagara Falls: Samozaložba.
- Kozina, Vladimir (1972). *Komunizem, kot ga jaz poznam*. Buenos Aires: F. Žakelj (Dokumenti, 1).
- Kozina, Vladimir (1975). *Slovenija v plamenih*. Buenos Aires: Sij (Zrenja in uvidi, 4).
- Kozina, Vladimir (1985–1986). *Slovenija, dežela moje radosti in bolečine*. Buenos Aires: (izšlo kot priloga posameznim številkam *Tabora*).
- Kremžar, Marko (2002). *Leto brez sonca*. Ljubljana: Družina (Zbirka Čas in ljudje, 14).
- Križev pot slovenskega domobranstva: izročitev Slovenske narodne vojske Titovim četam po Angležih* (okoli 1946). Judenburg.
- Lajovic, Dušan S. (2003). *Med svobodo in rdečo zvezdo*. Ljubljana: Nova obzorja.
- Legiša, Lino (1969). *Žgodovina slovenskega slovstva VI: V ekspresionizmu in novi realizem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Leljak, Roman. (1990a). *Teharje*. Maribor: Založba za alternativno teorijo.
- Leljak, Roman (1990b). *Teharske žive rane*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Macmillan, Harold (1985). *War Diaries*. London: Macmillan.
- Maček, Ivan - Matija (1981). *Spomini*. Zagreb: Globus (Plava biblioteka).
- Mauser, Karel (1970). *Na ozarah*. Buenos Aires.
- Mauser, Otmar, Melaher, Jože (1970). *The Slovenian tragedy ...* Toronto: [s. n.].

- Mikula, Milko (1995). *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*. Celje: Zgodovinski arhiv v Celju.
- Mikula, Milko (1999). *Zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945–1948 s posebnim poudarkom na celjskem območju*. Doktorska disertacija. Celje: Univerza v Ljubljani, FF.
- Mikuž, Metod (1973). *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*. 5. knj. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Milač, Metod M. (2002). *Resistance, Imprisonment & Forced Labor. A Slovene Student in World War II*. New York: Peter Lang Publishing Inc.
- Milač, Metod M. (2003). *Kdo solze naše posuši: doživetje slovenskega dijaka med drugo svetovno vojno*. Prevalje: KD Mohorjan; Celje: Mohorjeva družba.
- Mitchell, Ian (1988). *The Cost of a Reputation*. Edinburgh.
- Mlakar, Boris (1982). *Domobranstvo na Primorskem*. Ljubljana: Založba Borec.
- Mlakar, Boris (1999). *Slovensko domobranstvo od ustanovitve do umika iz domovine*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FF; Inštitut za novejšo zgodovino.
- Mlakar, Boris (2003). *Slovensko domobranstvo: 1943–1945 ...* Ljubljana: Slovenska matica.
- Muhič, Milan, ur. (1999). *Žamolčane žrtve druge svetovne vojne 1941 – 1945 v župnijah Krka, Šmihel in Zagradec*. Ambrus: Samozaložba.
- Nečak, Dušan (1985). *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945–1976): osnutek za politično zgodovino*. Ljubljana: Založba Borec.
- Nečak, Dušan (1998). *»Nemci« na Slovenskem 1941–1955*. Ljubljana: ZIFF (Razprave FF).
- Nučič, France, ur. (1999). *Žamolčane žrtve komunizma v župnijah Velike Lašče in Škocjan pri Turjaku med drugo svetovno vojno in po njej 1941 – 1947*. Dobropolje: Samozaložba.
- Okoliš, Stane (1996). *Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem: gradivo ...* Ljubljana: Partner graf.
- Osvoboditev Slovenije 1945: (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975)* (1977). Ljubljana: Borec.
- Peršič, Marijan (2001). *Na usodnem razpotju: Per aspera ad A(u)stra(lia)*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Petranović, Branko (1983). *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941–1945)*. 2 zvezka. Beograd: RAD.
- Petranović, Branko (1988). *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Beograd: Nolit.
- Pibernik, France (1993). *Karel Mauser*. Koper: Ognjišče.
- Pirjevec, Jože (1995). *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.
- Pivac, Marko (2002). *Koraci u noći*. [s. l.]: Samozaložba.
- Pleško, Stanislav (1951). *Mimo smrti v svobodo*. Toronto: Samozaložba.

- Podhorsky, René (1946–1949). *Bibliografija slovenskega begunskega tiska ...* 3 zvezki. Judenburg.
- Premk, Martin (2005). *Matjaževa vojska 1945–1950*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- Pričevanja: Graški zbornik* (1996). Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba.
- Repe, Božo (2003). *Rdeča Slovenija : tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Zal. Sophia.
- Roberts, Walter (1987). *Tito, Mihailović and the allies : 1941–1945*. – 3. izd. Durham: Duke University Press.
- Rot, Andrej (1994). *Republika duhov: Štiridesetletnica Slovenske kulturne akcije*. Ljubljana: DZS.
- Sever, Janez, ur. (1946). *UNRRA DP. Camp Spittal* (izdano kot božični dar decembra 1946 v taborišču Spittal).
- Sirc, Ljubo (1992). *Med Hitlerjem in Titom*. Ljubljana: Državna založba.
- Sjekloča, Marko (2004). *Čez morje v pozabo*. Celje: Fit media.
- Slavec Gradišnik, Ingrid, Ložar - Podlogar, Helena, ur. (2005). *Pretrgane korenine: sledi življenja in dela Rajka Ložarja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Slovenci in država* (zbornik) (1995). Ljubljana: SAZU.
- Slovenci skozi čas* (1999). Ljubljana: Mihelač.
- Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti* (1998). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Slovenija v letu 1945: zbornik referatov* (1996). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Slovenska kronika XX. stoletja: 1941–1995* (1996). Ljubljana: Nova revija.
- Slovenski narod in slovenska kultura* (zbornik) (1985). Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- Slovenski tisk iz begunskih taborišč v Avstriji in Italiji, 1945–1949: seznam tiska razstavljenega v Zavodu sv. Stanislava Ljubljana-Šentvid* (1993). Ljubljana–New York: Studia Slovenica.
- Smolej, Viktor (1971). *Žgodovina slovenskega slovstva VII: Slovstvo v letih vojne 1941–1945*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Stafford, David (1980). *Britain and European Resistance, 1940–1945. A survey of the Special Operations Executive, with Documents*. Oxford: Macmillan Press Ltd & St Anthony's College.
- Stanič, Ive A. (1996). *V čigavem imenu? Kočevje*. Samozaložba.
- Stare, Miloš, ur. (1954). *Narodni odbor za Slovenijo: namen naše politike*. Buenos Aires: Svobodna Slovenija (Svobodni pogledi..., št. 3).
- Stieber, Gabriela (1997). *Nachkriegsflüchtlinge in Kärnten und der Steiermark*. Graz: Leykam.
- Stieber, Gabriela (1999). *Refugee Need and Refugee Aid in Carinthia after 1945*. Klagenfurt: Kärntner Landesarchivs.
- Stojanović, Risto (1990). *Razmah narodnoosvobodilnega gibanja na Koroškem v letih*

- 1944–1945. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, FF.
- Stokes, Gale (1996). *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe Since 1945*. New York: Oxford University Press (druga izdaja).
- Strle, Franci (1977). *Veliki finale na Koroškem*. Ljubljana: Samozaložba.
- Svetina, Albert (2004). *Od osvobodilnega boja do banditizma: pričevanje ...* Ljubljana: Nova obzorja.
- Škerbec, Matija (1950–1952). *Rdeča zver pijana krvi*. 4 zvezki. Cleveland: Samozaložba.
- Škerbec, Matija (1954–1961). *Krivda rdeče fronte*. 3 zvezki. Cleveland: Samozaložba.
- Škulj, Edo, ur. (1997). *Slovensko semenišče v izseljenstvu*. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Šoukal, Milena (1999). *Ptice na poletu*. Celje: Mohorjeva družba (Zbirka Žerjavi, 4).
- Šturm, Lovro, ur. (2000). *Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Ljubljana: Nova revija.
- Švent, Rozina (1991). *Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945: od begunskih taborišč do ...* Ljubljana: Svetovni slovenski kongres, NUK (Katalog razstave).
- Švent, Rozina (1992). *Publicistična dejavnost slovenske emigracije po drugi svetovni vojni: magistrsko delo*. Ljubljana: Samozaložba.
- Švent, Rozina (2006). *Življenje Slovencev v begunskih taboriščih na Avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni: 1945–1950: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Tolstoy, Nikolai (1986a). *Celovška zarota. Vojni zločini in diplomatske tajnosti*. Celovec: Mohorjeva založba.
- Tolstoy, Nikolai (1986b). *The Minister and the Massacres*. London: Century Hutchinson Ltd.
- Tolstoj – Klepec – Kovač (1991). *Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945. Vetrinji – Teharje – Rog*. Maribor: ZAT d.o.o.
- La Tragedia de Bleiburg* (1963). Buenos Aires: Studia Croatica (Edicion especial, vol. 1–4).
- Tršar, Marijan (2000). *Dotik smrti: Zagreb 1941, Gonars 1942, Teharje 1945*. Ljubljana: Nova revija (Pričevanja).
- Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev: Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nago-detovega procesa* (2001). Ljubljana: Slovenska matica.
- Ušli so smrti. Poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu* (1998). Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba.
- Vauhnik, Vladimir (1965). *Nevidna fronta: spomini*. Buenos Aires: Zedinjena Slovenija.
- Vetrinjska tragedija: v spomin nesmrtnim junakom ...* (1960). Cleveland: Zgodovinski odsek ZSPB.

- Vilfan, Joža (1978). *Delo, spomini, srečanja*. Koper: Založba Lipa.
- Vodušek Starič, Jerca (1990). *Problem koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945–1952. Revolucija in država (1944–1946)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za zgodovino.
- Vodušek Starič, Jera (1992). *Prevzem oblasti: 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vodušek Starič, Jerca (2002). *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942*. Ljubljana: Samozaložba.
- Vojaški kazenski zakonik kraljevine Jugoslavije* (1930). Ljubljana: Tiskovna zadruga (XLI. snopič zbirke zakonov).
- Vovk, Anton (2003). *V spomin in opomin: osebni zapiski škofa Antona Vovka od 1945 do 1953*. Ljubljana: Družina (Zbirka Pričevanja, 2).
- Wilkinson, Peter (1997). *Foreign Fields, The Story of an SOE Operative*. London: I. B. Tauris Publishers.
- Wyman, Mark (1989). *DPs: Europe's Displaced Persons 1945–1951*. London: Cornell University Press, Ithaca.
- Za grdimi kriki ni lepih odmevov* (2000). Ljubljana: Glavni odbor ZZB NOB Slovenije.
- Zalar, Karel (1961). *Yugoslav communism: a critical study*. Washington.
- Zadravec, Franc (1972a). *Žgodovina slovenskega slovstva 6: Ekspresionizem in socialni realizem: Prvi del*. Maribor: Obzorja.
- Zadravec, Franc (1972b). *Žgodovina slovenskega slovstva 7: Ekspresionizem in socialni realizem: Drugi del*. Maribor: Obzorja.
- Zavadlav, Zdenko (1990). *Iz dnevnških zapisov mariborskega oznovca: izbrani listi. Del 1, Leto 1945*. Maribor: Založba za alternativno teorijo.
- Zavadlav, Zdenko (1994). *Križarji – Matjaževa vojska na Slovenskem: po zapiskih iz dnevnika mariborskega oznovca leta 1946*. Ljubljana: Horvat MgM.
- Zavadlav, Zdenko (1996). *Partizani, obveščevalci, jetniki: iz dosjeja Zavadlav 1944–1994*. Ljubljana: Horvat M&M.
- Zavadlav, Zdenko (2002). *Pisma izza odra*. Ljubljana: Samozaložba.
- Zaveršnik, Herbert (po avtorjevih zapiskih in člankih napisal in uredil Hočevar, Jože) (1996). *Iz mojega sveta: spomini*. Celje: Samozaložba.
- Zdešar, Janez (1990). *Spomini na težke dni*. Ljubljana: Družina.
- Žgodbe mučeništva Slovencev* (1949). Buenos Aires: Slovenska beseda.
- Žajdela, Ivo (1991). *Komunistični zločini na Slovenskem*. 2 zvezka. Ljubljana: Novo Jutro.
- Žakelj, Filip (1970). *Pastirjev glas v tujini*. Buenos Aires: Rožmanov zavod.
- Žebot, Ciril (1990). *Neminljiva Slovenija*. Ljubljana: Magellan.
- Žigon, Zvone (2000). *Političnost kot polje ohranjanja etnične identitete v izseljenstvu: Slovenska politična emigracija v Argentini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, FDV.

- Žigon, Zvone (2001). *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Žnidaršič, Ivica (1996). *Nekaj o vojni škodi in pravicah: zgodovinska, pravna in humanitarna dejstva*. Ljubljana: RKS.
- Žrtve vojne in revolucije: zbornik* (2005). Ljubljana: Državni svet R Slovenije.

ČLANKI IN POGLAVJA V KNJIGAH

- Ambrožič Lojze (1965). Pred nastopom rdeče oblasti (podlistek). *Ameriška domovina*, april–julij.
- Bajlec, Franc (1962). Gradivo k Vetrinju. *Vestnik*, št. 1/2– 12.
- Bajuk, Božidar (1975). Iz nič smo začeli (Nekaj spominov na početke Slovenske begunske gimnazije v Vetrinju). *Vestnik*, 9/10, str. 197–205.
- Bajuk, Marko (1952). Naše šolstvo po taboriščih v Avstriji. *Žbornik Svobodne Slovenije*, str. 160–180.
- Barker, Elisabeth (1986). Mednarodni položaj Jugoslavije ob koncu druge svetovne vojne. *Borec*, 12, str. 628–647.
- Biber, Dušan (1979). Jugoslovanska in britanska politika o koroškem vprašanju 1941–1945. *Žgodovinski časopis*, 1, str. 127–143.
- Biber, Dušan (1992). Mednarodni zapleti ob koncu druge svetovne vojne: (ocene in poročila ameriških obveščevalcev, OSS). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1–2, str. 125–137.
- Blatnik, France (1971–1972). Kako sem pripravljaj atentat na Tita. *Tabor*, 1/2–4.
- Bras, Rudi (1978). Pisma uredništvu – Še o Boroveljski bitki. *Vestnik*, 3/5, str. 88.
- Bravničar, Dušan (2000). Bal sem se organizirane »nesreče«. *Mladina*, 32, str. 26–30.
- Cerar Bastič, Marica (1995). Spomini na begunsko šolo v Spittalau. *Žaveza*, 17, str. 48–55.
- Corsellis, John (1973/75). O Slovencih v begunskih taboriščih. *Žbornik Svobodne Slovenije 1973/75*, str. 61–105.
- Corsellis, John (1997). The Slovene political emigration 1945–1950. *Dve domovini / Two Homelands*, 8, str. 131–159.
- Corsellis, John (2000). Spomini na slovenske politične begunce. *Žaveza*, 38, str. 83–85.
- (Corsellis, John) (1995). John Corsellis in Slovenci: pogovor *Žaveza*, 17, str. 56–60.
- Čoh, Mateja (2000). »V imenu slovenskega naroda: krivi!«. *Žgodovina za vse*, 1, str. 66–80.
- Čuješ, Jože (1945). V slovenske šole – slovenskega duha. *Koroška kronika* (Celovec), 5 (24. 8. 1945), str. 5.

- Deakin, Sir William (1979). Britanci, Jugoslovani in Avstrija (1943 – maj 1945). *Žgodovinski časopis*, 1, str. 103–126.
- Debeljak, Tine (1956). Pisatelj Karel Mauser. *Žbornik Koledar Svobodne Slovenije 1956*, str. 252–259.
- Debeljak, Tine (1967). Zapiski ob robu k dobi pred dvajsetimi leti. *Žbornik Svobodne Slovenije 1967*, str. 96–121.
- Debeljak, Tine (1968). Mauser Karel, biografija in bibliografija. *Žbornik Koledar Svobodne Slovenije 1968*, str. 195–200.
- Detela, Lev (1999a). Dva slovenska besedna umetnika v Aziji. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 321–333.
- Detela, Lev (1999b). Povojna slovenska zdomska književnost v Evropi. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 117–257.
- Detela, Lev et al. (1999). Biografije in bibliografije. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 335–375.
- Ferenc, Mitja (2005). O izsledkih evidentiranja prikritih grobišč v R Sloveniji. *Žrtve vojne in revolucije: zbornik*, str. 115–123.
- Ferenc, Tone (1990). Ko bo spregovoril Matija iz Ozne: najrelevantnejše gradivo o domobrancih je uničeno. *Večer*, 278 (28. 11. 1990), str. 30.
- Ferenc, Tone (1995a). Druga svetovna vojna v Evropi se je končala v Sloveniji ... *Prešernov koledar*, str. 87–101.
- Ferenc, Tone (1995b). Osvoboditev Slovenije. *Naš koledar*, str. 81–89.
- Gantar, Kajetan (2000–2001). Spomini na begunstvo. *Žaveza*, št. 38–41.
- Glušič, Helga (1999a). Književnost slovenskih priseljencev v ZDA po letu 1945. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 289–304.
- Glušič, Helga (1999b). Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Poezija. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 131–171.
- Glušič, Helga (1999c). Poezija Milene Šoukal. V: Milena Šoukal, *Ptice na poletu*. Celje: Mohorjeva družba, str. 129–170.
- Glušič, Helga (2001). Spremnna beseda. V: France Papež, *Izbrane pesmi*. Celje: Mohorjeva družba, str. 179–195.
- Grum, Janez (1993). Vlaki vozijo na Jesenice. *Žaveza*, 1, str. 63–64.
- Grum, Janez (1994). Pripombe h knjigi Vetrinjska tragedija. *Žaveza*, 3, str. 78–80.
- Grum, Janez (2002). Reševanje slovenskih civilnih beguncev v Vetrinju. *Žaveza*, 3, str. 101–104.
- Grum, Janez. Resnica o domobrantskih častnikih v Vetrinju. (4 str.) (<http://www.zaveza.org/nsz/32/21.htm>; 20. 11. 2004)

- Hočvar, Franc (1992). Kar nam je padlo v roke smo pospravili. *Žaveza*, 1, str. 3–5.
- Horvat, Avgust (1996). Demographic movements in Slovene emigration to Argentina. *Dve domovini / Two Homelands*, 7, str. 205–217.
- Jevnikar, Ivo (1985). Slovenski skavti v taboriščih. *Mladika*, 4, str. 45–47.
- Jevnikar, Martin (1969). Mihael Rafael Vodeb. *Mladika*, 13, št. 10, str. 200.
- Jevnikar, Martin (1970a). Karel Mauser: biografija in bibliografija z oceno knjig. *Mladika*, 14, str. 119–121.
- Jevnikar, Martin (1970b). Ivan Korošec. *Mladika*, 14, str. 96–97.
- Jevnikar, Martin (1999). Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Proza. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 88–130.
- Jevnikar, Martin et al. (1999). Biografije in Bibliografije. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 323–355.
- Jurak, Mirko (1999). Kanada. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 305–383.
- Kermauner, Taras, Goljevšček, Alenka (1999). Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Dramatika. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 172–316.
- Klep, Stanislav (1990). Nikolaj Tolstoj: Celovška zarota – vetrinjska tragedija. *Celovski zvon*, 27, str. 71–73.
- Klinar, V. (1996). Študenti in taborišče. *Žaveza*, 23, str. 86.
- Kociper, Stanko (1974). Primarij dr. Valentin Meršol – 80-letnik. *Tabor*, 5/6, str. 129–134.
- Kogej, Pavel (1994). Odrezani – novomeški domobranci ob koncu vojne. *Žaveza*, 14, str. 34–44.
- Koman, Boris (1997-1998). Moji spomini. *Duhovno življenje*, št. 7-12; 1 – 8.
- Krek, Miha (1965). Ob življenjskem jubileju Miloša Stareta. *Ameriška domovina*, 114, str. 2.
- Kremžar, Marko (2003). Ozadje Vetrinjske tragedije. *Svobodna Slovenija*, št. 22–27.
- Krištof, France (1962). Po šestnajstih letih: razmišljanje ob obisku Vetrinja. *Vestnik*, 5/6, str. 113.
- Križnar, Ivan (1995). Beg v slovensko narodno vojsko preoblikovanih domobrancev. *Naš koledar*, str. 103–110.
- Maček, Janko. Križev pot od ljubljanske bolnišnice do Brezarjevega brezna. (Pričevanje priče Jožeta P.) (<http://www.zaveza./nzs/31/07.htm>.; 20. 11. 2004).
- Maršič, D. (2003). Nekaj neverjetnega. *Tabor*, 4/6, str. 81.
- Mavec, Jakob (1953). Domobranski vojni kurat. *Šmartinski vestnik*, 7, str. 5.

- Maver, Igor (1999). Literarno ustvarjanje avstralskih Slovencev v angleškem jeziku. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 305–317.
- Melaher, Jože (1975). Ob 30-letnici konca vojske in revolucije. *Vestnik*, 7/8, str. 105–111.
- Meršol, Valentin (1969). Dogodki v Vetrinju: ob 24. obletnici vetrinjske tragedije. *Vestnik*, 3, str. 67–77.
- Milač, Metod (1995). Spomini na študentovsko taborišče v Avstriji. *Zaveza*, 19, str. 82–87.
- Mlakar, Boris (2003a). Domobranci med Kočevskim Rogom in rusko fronto. (www.mladina.si/mednik/200348/clanek/slo-intervju--bernard_nezmah; 20. 11. 2004).
- Mlakar, Boris (2003b). Domobranstvo, njegov nastanek in konec v evropskih primerjavah. *Žgodovina v šoli*, 3–4, str. 9–15.
- Mlinar, Jaka (1950). Slovenski emigrantski periodični tisk. *Koledar Svobodne Slovenije 1951*, str. 176–184.
- Nečak, Dušan (1991). Slovenija 1945 – čas evforije, shizofrenije in paranoje. *Borec*, 4–6, str. 443–449.
- Nicolson, Nigel. Priča. (<http://www.zaveza./nzs/32/20.htm>; 20. 11. 2004).
- Ob tridesetletnici. Gradivo k vračanju domobrancev (1975). *Vestnik*, 7/8, str. 94–97.
- Ob tridesetletnici, razgovor z Vuletom (Rupnikom, op. R. Š.) (1978). *Vestnik*, 1/2, str. 7–15.
- Od osvobodilnega boja do banditizma – Pričevanje Alberta Svetine (2004). *Demokracija*, 36, str. 66.
- Pernišek, France (1953). Prosvetno delo v taboriščih v Avstriji. *Žbornik Svobodne Slovenije*, str. 110–124.
- Pernišek, France (1985–1990). In življenje teče naprej... (odlomki iz dnevnika). *Duhovno življenje*, št. 9 – št. 2.
- Pernišek, France (1991a). Avguštin Clemente devetdesetletnik. *Duhovno življenje*, 10/11, str. 543–544.
- Pernišek, France (1991b). Dušno pastirstvo v begunstvu na Koroškem. *Duhovno življenje*, št. 5 – št. 8.
- Pernišek, France (1995). Dr. Valentin Meršol. *Duhovno življenje*, 9–10/11, str. 237–261.
- Pibernik, France (1995). Slovenski grob ob Tihem oceanu. V: Ludve Potokar, *Onstran samote*. Celje: Mohorjeva družba, str. 309–567.
- Pibernik, France (1997). Neznani pisatelj Saša Jerman. *Delo* (Književni listi), 16. 1. 1997, str. 13–15.
- Podatki o važnejših dogodkih slovenskih beguncev v Avstriji v maju in juniju 1945 (1985). *Tabor*, 5/6, str. 112–123.
- Puš, Ludovik (1970). Ljubeljski predor. *Vestnik*, 4, str. 117–122.

- Puš, Ludovik (1975). Na dolgo pot (podlistek). *Svobodna Slovenija*.
- Repe, Božo (1992). Povojni sodni procesi v Sloveniji. *Zgodovina v šoli*, 3, str. 9–16.
- Repe, Božo (2000). Mesto druge svetovne vojne v notranjem razvoju Slovenije in Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2, str. 95–106.
- Repe, Božo (2002). Poboji, zatiranja, preganjanja, izgoni in druge oblike represije po drugi svetovni vojni ... *Borec*, 598/602, str. 11–30.
- Repe, Božo (2003). Katoliška cerkev v Sloveniji po 2. svetovni vojni: od opozicije do partnerja. *Žnamenje*, 3–4, str. 112–117.
- Repovž, Grega (2004). Vidkungu Quislingu pa spomenik v Ljubljani? *Delo* (15. 7. 2004), str. 5.
- Skavtstvo v begunskig taboriščih. (<http://www.s-ssp.po.edus.si/home/joze.fab-cic/sk-az/sko7.html>; 20. 11. 2004).
- Slapar, Pavle (1960). Taborišče Spittal in njegove spremembe. *Duhovno življenje*, št. 6–8 (3 nadaljevanja).
- Slovenski begunci v Avstriji (1949). *Koledar Zbornik Svobodne Slovenije 1949*, str. 109–120.
- Stanonik, Janez et al. (1999). Biografije in bibliografije. *Slovenska izseljenska knji-ževnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 385–456.
- Starman, Marija (1990). Da smo smeli to doživeti! *Nedelja (Celovec) – Priloga, Božič*, str. 12–14.
- Strgar, Milica (1984a). Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji 1945–1948. *Knjižnica*, 3–4, str. 243–248.
- Strgar, Milica (1984b). Tisk slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji in Italiji 1945–1948. *Borec*, 36, št. 1, str. 2–17.
- Strgar, Milica (1985). Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948. *Borec*, 1, str. 8–24.
- Strgar, Milica (1991). Vojaško življenje slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji, Italiji in Nemčiji 1945–1948. *Borec*, 4/6, str. 345–378.
- Strgar, Milica (1992). Beg nekdanjih domobrancev iz taborišča Vetrinj. *Borec*, 3/5, str. 382–386.
- Suša, Barbara (1999). Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, Rokus, str. 267–303.
- Šivic, Srečko (1995). Zadnji vlak. *Žaveza*, 19, str. 47–51.
- Švent, Rozina (1992). Tiski slovenskih beguncev v taboriščih v Avstriji in Italiji. *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3, str. 67–101.
- Švent, Rozina (1993). Vsi so odšli – mi ostanemo, dokler bodo tukaj naši ljudje (spomini na salezijanskega duhovnika g. Alojza Luskarja). *Celovski zvon*, 41, str. 67–71.
- Švent, Rozina (1995). Begunski usodi nasproti. *Dve domovin / Two Homelands*, 6, str. 43–51.

- Švent, Rozina (1997a). Maj 1945 – nekateri so izbrali drugačno 'svobodo'. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2, str. 413–425.
- Švent, Rozina (1997b). Slovensko begunsko šolstvo po letu 1945. *Šolska kronika*, 6, str. 61–77.
- Švent, Rozina (2003). Slovenski begunci v Avstriji. *Zgodovina v šoli*, št. 1–2, str. 18–26.
- Tavčar, Zora (1991). Pogovor z Vladimirjem Kosom. *Mladika*, 35, str. 2.
- Turk, Boštjan M. (2004). Izziv krivde. *Delo, Sobotna priloga*, (17. 4. 2004), str. 18.
- Ukaz za premik. (1962). *Vestnik*, 5/6, str. 110–111.
- Velikonja, Joža (1958). Postwar Population Movements in Europe. *Repr. From Annals of the Association of American Geographers*, 4, p. 458–472.
- Velikonja, Tine (1991). Kaj se je dogajalo v Rogu junija 1945. *Žaveza*, 2, str. 2–6.
- Velikonja, Tine (1994a). Šle so s svojimi skozi Teharje. *Žaveza*, 12, str. 17–29.
- Velikonja, Tine (1994b). Vse poti peljejo čez Ljubelj. *Žaveza*, 13, str. 32–43.
- Velikonja, Tine (1995). Vse poti vodijo čez Ljubelj : (II.). *Žaveza*, 17, str. 29–42.
- Velikonja, Tine (1997). Bitka dolga kot življenje. *Žaveza*, 25, str. 23–40.
- Velikonja, Tine (1998). Za izginulimi domobranci. *Žaveza*, 29, str. 62–66.
- Velikonja, Tine (1999). Tezenski gozd – največje grobišče v Evropi. *Žaveza*, 34, str. 65–67.
- Velikonja, Tine (2001). Vojna grobišča po Sloveniji. *Žaveza*, 43, str. 74–76.
- Velikonja, Tine (2002). Stari Hrastnik. *Žaveza*, 46, str. 40–66.
- Vodušek-Starič, Jera (1992). Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu. *Prispevki za novejšo zgodovino*, str. 139–153.
- Vovko, Andrej (1992). Slovenski begunci v Avstriji v luči časopisa Domači glasovi. *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3, str. 333–342.
- Za narodno spravo – konec državljanske vojne? (več avtorjev) (1990). *Borec*, 5/7, str. 581–716.
- (Žakelj, Anton) A. Z. (1975). Spomini z obiska domovine. *Ameriška domovina* (3. 2. 1975), str. 3 (več nadaljevanj v nasl. št.).
- Žakelj, Anton. Dnevnik 1945 – 1950. (<http://zakeljdiary.s5.com>; 20. 11. 2004).
- Žakelj, Anton (2003–2005). Life in the Refugee Camps 1945–1949. *Ameriška domovina* (kratko nadaljevanje v vsaki številki).
- Žitnik, Janja (2007). Izselska književnost in časopisje: zgovorne statistike. *Dve domovini / Two Homelands*, 25, str. 209–228.

SEZNAM KRATIC

- ARS III – Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota III (nekdanji arhiv RSNZ)
- BA – Buenos Aires
- BDC – (Nazis') Berlin Document Center – Nacistični berlinski dokumentacijski center
- CIA – Central Intelligence Agency – Državna obveščevalna služba ZDA
- DDT – Diditi – kemična spojina za zatiranje zajedalcev
- DFJ – Demokratična federativna Jugoslavija
- DP's – Displaced Persons – Razseljene osebe
- DvT – *Domovina v taborišču*
- FAU – Friends Ambulance Unit – Kvekerski mirovniški dobrovoljci
- FLRJ – Federativna ljudska republika Jugoslavija
- FSS – Field Security Service – Britanska vojaška varnostna služba
- GOC – Glavni obveščevalni center
- IRO – International Refugee Organization – Mednarodna organizacija za begunce
- JA – Jugoslovanska armada
- KA – Katoliška akcija
- KNOJ, Knoj – Korpus narodne obrambe Jugoslavije
- KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
- LRS – Ljudska republika Slovenija
- MGO – Military Government – Vojaška uprava
- MNZ – Ministrstvo za notranje zadeve
- NCWC – National Catholic Welfare Conference – Narodna katoliška dobrodelna konferenca
- NKKJ – Nacionalni komite Kraljevine Jugoslavije
- NKOJ – Nacionalni komitet oslobodenja Jugoslavije
- NKVD – Narodnyj komissariat vnutrennyh del – Ljudski komisariat za notranje zadeve v SZ
- NO – Narodni odbor za Slovenijo
- NOB – Narodno osvobodilni boj
- NŠA – Nadškofijski arhiv Ljubljana
- NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

Seznam kratic

OC – Obveščevalni center
OF – Osvobodilna fronta
OZNA, Ozna – Oddelek za zaščito naroda
PRO – Public Record Office – Državni arhiv
SBT – Slovenska begunska tiskarna
SDZ – Slovenska dekliška zveza
SLS – Slovenska ljudska stranka
SNV – Slovenska narodna vojska
SNVZ – Slovenski narodni varnostni zbor (Primorski domobranci)
SO – Socialni odbor
SOE – Special Operations Executive – Uprava za posebne operacije
SPE – Slovenska politična emigracija
SZ – Sovjetska zveza
TO – Taboriščni odbor
TS – Taboriščni svet
UDBA, Udba – Uprava državne bezbednosti
UNRRA, Unrra – United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Organizacija Združenih narodov za obnovo in razvoj
VB – Velika Britanija
ZDA – Združene države Amerike

POVZETEK

V prvih dneh maja 1945, ko se je že bližal polom nacistične Nemčije, je Slovenijo zapustilo okoli 20.000 ljudi (pripadnikov vojaških formacij in civilistov), ki so se bali maščevanja zmagovite partizanske strani. Prepričani so bili, da je njihov umik le začasen (za 14 dni), zato so vzeli s seboj na pot le najnujnejša oblačila, skromne zaloge hrane in druge malenkosti. Po prihodu na Koroško so jih angleški vojaki začasno namestili v vetrinjskem taborišču, jugozahodno od Celovca. Od tu so konec maja 1945 vrnili v Slovenijo skoraj vse pripadnike Slovenske narodne vojske (domobrance), civilne begunce pa so konec junija 1945 razselili v štiri begunska taborišča: Peggez pri Lienzu, Spittal na Dravi, Št. Vid ob Glini in Judenburg.

Ker so bila vsa ta taborišča v angleški zasedbeni coni, so povsod veljali isti predpisi glede nastanitve, prehrane in upravne ureditve taborišč. Osnovno pravilo je bilo, da morajo biti beguncem (DP's) zagotovljeni le osnovni življenjski pogoji in da bodo le ti imeli vseskozi občutek, da so v podrejenem položaju in da so odvisni od dobre volje angleške zasedbene oblasti. Zlasti je ves čas obstajala možnost nasilne repartiacije v Jugoslavijo.

V obdobju delovanja begunskih taborišč (1945–1950) so se postopoma vendarle izoblikovale nekatere skupne značilnosti. Predvsem je prišlo do socialnega poenotenja te skupnosti in prilagoditve enoličnemu taboriščnemu življenju. To je imelo v danih pogojih celo določeno prednost, saj beguncem ni bilo treba skrbeti za drugo, kot da so se na eni strani držali pravil taboriščnega reda (vključno z obveznim delom), ves preostali nerazporejeni čas pa so lahko »porabili« za izobraževanje, kulturno delovanje, športne aktivnosti, družabne igre, pogovore, svoje »konjičke«.

V vsem tem času je bila slovenska begunska skupnost pod dvojno upravo. Vrhovno oblast nad vsemi taborišči je vseskozi imela angleška zavezniška vojaška uprava, ki je del svojih pristojnosti (prehrana, bivanje, oskrba z oblačili) prenesla na mednarodno begunsko organizacijo (najprej je bila to Unrra, nato IRO). Ker pa je le-ta imela na razpolago premalo svojega osebja, je del upravnih zadev prenesla na t. i. taboriščne odbore, ki so jih sestavljali predstavniki posameznih narodnosti, ki so živele v taboriščih. V primeru slovenskih beguncev so to bili predstavniki katoliške cerkve (duhovniki) in predvojnih političnih strank (predvsem nekdanje SLS), ki so strogo nadzirali tako javno kot zasebno sfero. V političnem pogledu so morali

Povzetek

begunci vseskozi izkazovati tako svojo versko kot protikomunistično pripadnost, na področju zasebnosti pa se držati predvsem visokih moralnih standardov.

Ker se zaradi svojega političnega prepričanja večina beguncev ni mogla vrniti v Jugoslavijo, so se konec štiridesetih let začeli preseljevati v prekomorske države. Večina se jih je preselilo v Argentino in tam so še naprej upali, da se bodo po zlomu komunističnega režima v Jugoslaviji spet vrnili v domovino.

SLOVENE REFUGEES IN AUSTRIA 1945–1950

SUMMARY

In the first days of May 1945, with the fall of Nazi Germany fast approaching, some 20.000 people (military personnel and civilians) left Slovenia for fear of retaliation by victorious communist side. They were convinced, though, that their retreat would be of short duration, some 14 days or so, and so they took with them only the most necessary clothing and modest supplies of food and other necessities.

Upon their arrival to Carinthia, Austria, the British Army assigned to them temporary bivouacs in Camp Viktring (Vetrinj), southwest of Klagenfurt (Celovec). From there, at the end of May, the British returned to Slovenia almost all members of the Slovene National Army (Domobranci), while the civilian refugees were transferred by the end of June to four refugee camps: Peggez near Lienz, Spittal on the Drau, St. Vitus on Gail and Judenburg.

As all these camps were situated within the British Zone of Occupation, identical guidelines regarding the accommodation, food supply and camp administration prevailed. The basic rule established prescribed that all refugee (DPs) be provided with just the basic needs in order to make them realize their untenable situation, depending on the good will of the British occupation authorities, with – above all – the possibility of a forced repatriation to Yugoslavia looming over them at all times.

Gradually though, during the era of refugee camps (1945–1950) certain common traits evolved and a social equalization was achieved through the adaptation to the rather boring camp life. Given the circumstances of the time this proved to be of certain advantage, for the refugees did not have to be concerned with anything else besides observing the rules of the camps (including mandatory labor), while they could use all the remaining time for their own education, cultural activities, sport activities, social games, conversation and their own hobbies.

All this time the Slovene exile community lived under a double administration. The overall command over the camps rested with the British Military Government, with part of its responsibilities (food, living quarters, clothing) transferred to the international refugees organizations (UNRRA at first and IRO later on). Due to a lack of personnel, however, part of the administrative responsibilities was entrusted to the so-called “camp-committees”, composed of representatives of the individual nationalities living in a given camp.

In the case of Slovene refugees these were the representatives of the Catholic

Summary

Church (priests) and pre-war political parties (above all the former Slovene People's Party), and they exercised a strict control over the public as well as private life of the camp. The refugees were required to maintain their religious and anticommunist stance, as well as high moral and ethical standards.

Most refugees could not return to Yugoslavia due to their political orientation, so they started to resettle in overseas lands towards the end of the 1940s, mostly in Argentina, where they continued to nurture hopes for eventual return to their homeland, after the collapse of the communist rule in Yugoslavia.

IMENSKO KAZALO

- A
Acheson 299
Ačimović, M. 298
Adler 193, 208
Alexander, Harold 25, 32, 55, 66, 69, 298
Ambrožič, Bernard 215
Ambrožič, Lojze 95, 98, 101, 104, 353
Ames, W. E. 40, 47
Arčon 108
Arnež, Janez 11, 12, 29, 63, 149, 160, 183, 184, 186, 188, 207, 209, 237, 239–244, 247–252, 255, 266, 269, 271, 281, 288, 322, 345
Arnež, Marija 164, 166
Ašič, Ivan 87
Aškerc, Anton 187
Avsenek, Jože 50
- B
Babnik, Nande 100, 103, 109, 115, 133, 190, 213, 220, 222, 230–231, 233, 235, 236, 245, 252, 283, 309, 343
Bajic, Lado 107
Bajlec, Franc 13, 46–47, 50–53, 56, 58, 109, 116, 343, 353
Bajt, Aleksander 345
Bajuk, Božidar 149, 151, 153, 157–158, 171, 172, 180, 183, 268, 271, 272, 284
Bajuk, Marija 161, 273
Bajuk, Marko 55, 91, 149–151, 153, 155–157, 164, 166, 169–173, 175–180, 206, 259, 260, 261, 262, 284, 287, 344
Bajuk, Marko, ing. 172
Balantič, France 332, 335, 338, 341
Balding, Jane 75, 103
Baraga, Friderik Irenej 332
Baraga, Srečko 13, 345
Barker, Elisabeth 345, 353
Barker, Thomas M. 23, 63, 345
Barre, Paul 40, 55, 69, 72, 75–76, 129, 151, 323
Bartlett, Vernon 271
Basaj, Joža 13, 22, 50–54, 56, 60, 109, 116, 124, 164, 177, 186, 201, 202, 204–205, 237, 286, 304, 343
Basaj, Vlado 60
Basta, Milan 345
Bastič, Marija (poročena Cerar) 149, 151, 168–169, 235
Baty, C. W., polkovnik 158, 160, 192, 272
Beaten (Beaton), polkovnik 161, 198
Bedo 286
Beljo, Ante 346
Bell, major 76, 79
Beloff, Nora 21, 346
Benedik, Ana (Benedek ?) 169, 175
Bergles, Ciril 337, 346
Berič, Jožica 151, 156, 179, 180
Bertoncelj, Dinko 193, 330, 338, 339
Bethell, Nicholas 346
Bevc, Ladislav 13, 34, 46, 346
Biber, Dušan 63, 344, 346, 353

- Bidovec, Jože 247
Biško, Vili 295
Bitenc, Mirko 32, 43, 46, 52–54, 57, 107
Bizilj, Ljerka 231, 232, 344
Bizjak 124
Bizjak, Jože 117
Blatnik, Andrej 333
Blatnik, France 81, 84, 94, 110, 153, 154,
157, 172, 202, 209, 241, 243–245, 250,
252–253, 282, 284, 286, 288, 304,
321, 346, 353
Blumenwitz, Dieter 346
Blüml 304
Boester, Florence 89
Boh, Ivan 190, 197, 237
Bolha, Angela 151, 175
Bolta, Janez 106
Boolock 103
Borrettini, Luigi 221
Borštnik, Pavle 11, 51, 57, 92, 110, 228,
244, 288, 290, 302, 303, 307, 310,
314, 344, 346
Bras, Rudi 23, 353
Bravničar, Dušan 63, 353
Bregar, Marija 237
Brenton, major 126
Brezhansky, dr. 125
Breznik, Albin 210
Brodar, Janez 164
Brodnik, Jože 153, 164
Broz, Josip - Tito 13, 21, 25–28, 37, 39,
42, 50, 52, 55, 62, 63, 66, 69, 78, 110,
233, 280, 282–283, 288–290, 299,
306, 346, 350, 353
Brulc, Tone 330, 338, 339
Brumec 236
Brumen, dr. 282
Brunšek, Stanko 268, 272, 342
Büchsel, ing. 125
Bučar, Josip 185
Budja, Avguščina 335
Buh, Cvetka 168
Burja, Miha 116, 175, 177
Butcher, ravnatelj 124
C
Cankar, Ivan 187
Cankar, Izidor 26–28, 297, 346
Caranthanus gl. Blatnik, France
Carling, podpolkovnik 160
Ceglar, Ludvik 330
Cepetić, Štefan 221
Cerar Bastič, Marica 149, 168, 353
Chalmers, F. C., poveljnik 94
Chapman, C. D., major 287
Churchill, Winston 28, 279, 344
Cicero 185
Cigan, Franc 230, 236, 255, 262, 263,
265, 268
Ciglar, Tone 346
Cimerman, Andrej 145
Clemente, Avgust 150, 155, 178–180,
211, 356
Clifton, Peter 39
Cluyver, ravnatelj 124
Cof, Emil 21, 40, 44–45, 53, 58, 123
Corsellis, John 72, 75, 80, 84–85, 88–91,
100, 107, 132, 155, 168, 172–173, 178,
183, 187, 206–207, 212, 243–244, 273,
346, 353
Cowgill, Anthony 344
Craig, vojak 88
Creedy, narednik 88
Cukale, Jože 330, 335, 336
Cvelbar, Jože 180, 246, 284
Cviljušac 125
Č
Černe, Marija 151, 156, 262
Čoh, Mateja 10, 95, 110, 111, 113, 280,
346, 353
Čop, Avgust 190, 191, 214, 246
Čop, Sonja 246
Čuješ, Jože 183, 353

- D
 Daintree, Ch. 96, 102, 124, 289
 Dalby, narednik 88
 Damm (Dahm), Hermannl 21
 Danko, Rajmund 207
 Deakin, William (F.W.D.) 346, 354
 Debeljak, Tine 34, 63, 68, 243, 330–333,
 336–337, 346, 354
 Debevc, Lojze 61
 Dedijer, Vladimir 63, 343
 Dejak, France 64
 Demostenes 268
 Dermastja (Drmastja, Drnastja) 107
 Detela, Fran 266
 Detela, Lev 335–338, 340, 354
 Dippelhofer, Otto 21
 Djilas, Milovan 347
 Djurišić 90
 Dobršek, Ema 178, 179, 270
 Dobršek, Marija 178, 179, 270
 Dobršek, Milena, por. Šoukal 101, 120,
 122, 151, 178, 179, 211, 270, 330,
 336–337, 351, 354
 Dolenc, Ivan 63, 187, 330
 Dolinar, France 256, 330, 335–336
 Dolinar, France M. 220
 Dolinar, Ksenija 333, 348
 Dolšina (Dolsina), Janez 143
 Donger, major 116
 Dornik Šubelj, Ljuba 347
 Draksler, Edvard 86
 Drčar, Ivan 6, 43, 50, 111
 Drnovšek, Darinka 344
 Dubajić, Simo 37
 Dučković (Duki), Ruža 160, 182
 Dvoržak 297
- E
 Eiletz, Marijan 41, 42, 45, 46, 60, 347
 Eiletz, Silvin 41, 60, 347
 Eisenhower, Dwight 25
 Erjavec, Fran 13, 20, 34, 52, 343
- Erman, Marjan 123, 125, 270
 Erznožnik, Mici 121
 Est, Jože 123, 125
- F
 Fajdiga, Vilko 297
 Felger, dr. 85
 Ferenc, Mitja 64, 347, 354
 Ferenc, Tone 24, 25, 347, 354
 Ferjančič, Roman 347
 Ferrar, Marcus 346
 Filipič, Marjan 123
 Fink, Božidar 347
 Finžgar, Fran Saleški 187, 255, 271, 296,
 297, 343
 Fischer, Peter 221
 Fischinger, Alfred 180, 210, 211
 Fishingier 126
 Fotić, Konstantin 110
 Freisitzer 24
 Furlan, Boris 26, 351
- G
 Gaber 220
 Gaber, Ante 208
 Gajin, Momir 87
 Gajšek, Vladimir 334
 Gambon, vojak 88
 Gantar, Kajetan 75, 87, 94, 97, 111, 149,
 163, 285, 294, 347, 354
 Gantar, Kajetan st. 153, 157, 206, 294
 Garić, Joso 219
 Geratič, Mirko 75, 164, 247
 Germek (Grmek), Cveta 151, 156, 262,
 265
 Gheluwe, van 91
 Gilbert, ravnatelj 124
 Glušič, Helga 178, 331, 332, 333, 334,
 335, 337, 338, 339, 340, 341, 354,
 355, 356, 357
 Glušič, Andrej 110, 113
 Godeša, Bojan 347

- Godnič, Jože 50, 56, 57, 114, 177, 187
Goljevšček, Alenka 331, 333, 334, 339,
341, 355
Golobič, Peter 176, 177
Gomilščak, Jakob 187
Gornik, Pavel 106
Goršič, Anica, por. Vrečar 151, 156–157,
168, 171
Gospodarič, Albin 50
Gospodarič, Angela 115, 116, 120, 150,
151, 155, 169, 171, 175–178, 181, 184,
265, 266
Govekar, Fran 270
Grabnar, Stane 35
Graf, Franc 145
Graham 104, 196
Grapar, dr. 55
Gray, Logan D. 88
Gregorčič, Simon 263
Grieser, Johann 221
Griesser Pečar, Tamara 220, 299, 347
Gruden, Ivan 90, 91, 270
Gruden, Pavla 330, 336, 337
Grum, France 6, 57, 106, 109, 111, 113,
116, 288, 347
Grum, Janez 50, 51, 110, 153, 230, 354
- H
- Hafner, Janez 108, 214, 221
Hall, polkovnik 212, 287
Haložan (Halozan, Holozan), France
57, 107
Haltmayer, Jožef 221
Ham, Van den 103
Hanželič, Rudolf 203, 234
Harray, gl. Murray 54
Harrison, narednik 88
Hartman 265
Hennesey, vojak 88
Hirschegger, Ernest 41
Hirschegger, Rudolf 107, 268, 269
Hitler, Adolf 27, 28, 55, 155, 350
Hladnik, Janez 304
Hlebš, Milan 236
Hočevar 59, 60, 107, 108, 109
Hočevar, France, polkovnik 355
Hočevar, Jože 352
Hočevar, Marjan 108, 239, 240, 267
Hoffmannsthal, Hugo von 255, 270
Holozan, France 50, 185
Holozan, Vera 176, 177
Homan, Viktorija 151, 156
Horlock, vojak 88
Horvat, Avgust 355
Horvat, Bogdan (ps. Puklasti Miha) 61
Horvat, Ludvik 145
Hudič, Lado 212
Humar 198
Humek, Martin 186
- I
- Initzer, kardinal 304
Ižanec, Franc (gl. Kocmur, Marjan)
347
- J
- Jaboor, Margret 214
Jagodic (Jagodič), Jože 11, 51, 94, 106,
109, 111, 124, 214–215, 219–225, 227,
231, 233, 241, 245–246, 310, 347
Jak (Rak?), Leo 109
Jaklič, Franc 107, 153
Jakop, Anica 151, 176, 177
Jakop, Franc 116
Jakopič, Marijan (Marjan) 253, 330,
340
Jaln, Janez 271
Jan, Lovro 75, 205, 234
Jan, Zdenka (roj. Virant) 114, 115, 116,
120, 168, 178, 181, 236
Jančar, Drago 347
Jančar, Jože 212, 214
Janež (Janeš), Janez 35, 50, 51, 53–54,
114, 120, 153, 346

- Janžekovič, Ivan 23
 Jarvie, L. F., major 96, 102, 287
 Jeglič, Milko 75, 153, 157, 173, 202, 246, 266, 344
 Jelenc, Celestin 13
 Jeločnik, Nikolaj 18, 21, 40, 55, 58, 330, 334–336, 348, 351
 Jelsnik, K. 271
 Jenko 145
 Jenko, Janez 36
 Jenko, Simon 187
 Jeraj, Franc 193
 Jerina, Friderik 81, 156–157, 160, 166, 222, 274
 Jerman, France 193, 272,
 Jerman, Saša 340, 356
 Jeruc, Dimitrij Oton 330, 336
 Jevnikar, Ivo 198, 355
 Jevnikar, Martin 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 347, 355
 Jocif, Ivan 62
 Johnson, William 52, 55, 69, 241
 Jones, William 347
 Jonke, Jože 75
 Jung, Kurt 35
 Jurak, Mirko 331, 337, 355
 Jurčič, Josip 255, 270
 Jurčec, Ruda 243, 330, 333, 336
- K
- Kacin, Anton 13
 Kadras, dr. 233
 Kalan, Janez 175, 246
 Kalan, Matevž 87
 Kalin, Angel 212
 Kalinšek, Felicita 256
 Karadordevič, Peter II. 14, 42, 289
 Karapadić, Borivoje M. 64, 347
 Katz, Manuel 89
 Kermauner, Taras 331, 333, 334, 339, 341, 355
 Kermavner (Kermauner), Ivo 18, 105, 157, 164, 189–194, 197
 Kern, Hugo 208
 Kete (Kette) 75, 237
 Kien 126
 Kisić, Emanuel 221
 Klanjšček, Zdravko 347
 Klanšek, Angela 156, 167, 169
 Klemenčič, Janez 256
 Klemenčič, Matjaž 348
 Klep, Stanislav 355
 Klepec, Matjaž (gl. Jeločnik, Nikolaj) 58, 348, 351
 Klinar, V. 213, 355
 Knez, Rudi 265, 267
 Knezović, Oton 160
 Knight, Robert 66
 Kobal, Anton 176, 177
 Kobal, Ivan 330, 340, 348
 Kobalč, 126
 Kobentar, Jerica 150, 156, 166
 Kocijančič, Boris 63
 Kociper, Stanko 11, 19, 78, 187, 188, 209, 255, 272, 330, 333–334, 336, 342, 348, 355
 Kocmur, Marjan 56, 240, 347
 Kocmur, Sebastjan (Sebo) 61, 235
 Kogej, Pavel 31, 355
 Kokelj, Cene 291
 Kolarič, Franček 175, 255, 268, 272, 342
 Kolarič, Jakob 112, 171, 220, 228, 230, 232, 276, 348
 Kolarič, Rudolf 225
 Kolednik, Ferdinand 222
 Kolman, Ludvik 348
 Kolterer, dr. 13
 Koman, Boris 114, 115, 151, 261, 355
 Kompare, Tone 212
 Korošec, Ivan 61, 110, 230, 330, 338, 339, 348, 355
 Kos, Janko 333

- Kos, Stane (gl. Jeločnik, Nikolaj) 18, 21, 40, 55, 348
Kos, Vladimir 18, 21, 40, 55, 225, 255, 330, 338, 342, 358
Köstner, dr., škof 304
Košiček, Jože 305, 314
Kovač, Avgust 50
Kovač, Janez 145
Kovač, Tomaž (gl. Rozman, Branko) 58, 61, 348, 351
Kovač, Tone 151, 156
Kovačič, Erik 255, 272, 342
Kozin, Fr., dr. 114, 153
Kozina, France 64, 348
Kozina, Jožef 106
Kozina, Vladimir 34, 216, 228, 348
Krajnik, Martina 167, 169
Kraljič, Ivan, kanonik 220, 230, 235
Kramolc, Božidar (Ted) 185, 255, 272, 330, 336, 337, 342
Kranjc, Marko 13, 40, 52, 72, 75
Kras, Konrad 295
Kravčenko, Mihajlo 90
Krek, Miha 26, 27, 29, 50, 106, 115, 116, 282, 304, 321, 355
Krek, Janez Evangelist 27
Kremžar, France 22, 109, 124, 234, 237, 241, 242, 247, 260, 287, 288, 334
Kremžar, Marko 21, 330, 334, 338, 340, 341, 348, 355
Kremžar, Sl. 166
Kremžarjeva, učiteljica 175
Krenner (Krener, Kroener), Franc 13, 14, 22, 24, 29, 30, 32, 41–47, 52–55, 65
Kristanc, Leon 221, 267
Krištof, Franc 48, 75, 355
Krivec (Kovačič), Jože 117, 330, 334, 336
Križnar, Ivan 355
Kuhar, Alojzij 26, 28, 29
Kunc, prof. 287
Kunčič, Mirko 135, 187, 330
Kunstelj, Maks 21, 44, 53
Kurdyk 124
Kuzmič, Mihael 331
Kveder, Pavel 104, 172, 193, 284

L
Lah, Alojz 295
Lajovic, Dušan S. 110, 348
Lakić, stotnik 89, 267
Lamovšek, Matija 116
Langerholc 208
Lanser 87, 91
Lasič, Lojze 254
Lašin, E. 262
Lavrenčič, Nace 235
Lavrič 109
Lavrič, Ciril 198, 202, 234
Lavrič, Marjan 55, 161, 168
Lazar 123
Lee, Arthur 66
Legiša, Lino 332, 334, 335, 348
Lehmann, Michael 221
Lekan, Jože 75, 91, 205
Lekan, Marija 246
Leljak, Roman 348
Lenček, Ladislav 143
Lesar 75
Lešer, Marjanca 135
Levičar, Janez 123
Levičnik, Peter (gl. Dolinar, France) 256
Levstik (Levstek), Vinko 59
Levstik, Fran 255, 271
Levstik, Ivana 151
Lipar, Fr. 164
Livius 185
Ljotić, Dimitrije 53
Ljotić, Vlada 51–53, 55
Logar 75
Logar, Vinko 157, 185, 206
Lovrenčič, Joža J. 330, 340

- Lovšin, Pavla 151, 156
 Ložar Podlogar, Helena 350
 Ložar, Rajko 153, 157, 159, 164, 201, 294, 327, 350
 Lucien, Ayrole 89
 Luskar, Alojzij 40, 72, 113, 130, 146, 151, 153–154, 157, 166, 171–172, 186, 200, 202, 208, 227, 231, 246, 265, 267, 272, 286, 315, 357
 Luznar, Jože 295
- M**
- Maclean, Fitzroy 284, 288, 298, 299
 Macmillan, Harold 348
 Maček 126
 Maček, Ivan – Matija 62, 348
 Maček, Janko 37, 355
 Mačkovšek, Janko 344
 Majcen, Jože 157, 172, 173
 Majeršič 75
 Majhen, Aleksander 150, 155, 156, 164, 166, 167, 171, 175, 183, 184, 210
 Majhen, Iva 175
 Maksimovič 90
 Malavašič, Roman 126, 180, 254, 290
 Malavašič, Valentin 265
 Malovrh, Roza 212
 Marčun, Franc 295
 Marinšek, Janko (Jerko) 106, 111, 288
 Markež, Marija 169, 171
 Markež, Valentin 90
 Marković, Dragan 109
 Marn, Janez – Črtomir Mrak 31
 Marolt, Marijan 330, 333, 336
 Marshall, narednik 88
 Maršič, Dušan 24, 355
 Masič (Maši), Pavle 91, 161, 273, 287–288
 Masič, Stanko 205
 Matko, Ivan 91, 170, 175, 200, 207
 Maurič 75
 Mauser, Karel 19, 112, 186, 187, 225, 246, 251, 255, 272, 330–332, 336, 338, 340–342, 348, 354, 355
 Mauser, Otmar 349
 Mavec, Jakob 43, 242, 355
 Maver, Igor 335, 340, 356
 Mavrič, Jože 205
 Maydon, major 173, 284, 288
 Mearns 208
 Mehle, Andrej 61
 Mehle, Anton (T.) 44, 53
 Mehle, Tine 61
 Mejač, Jože 180, 214
 Melaher, Jože – Zmagoslav 31, 32, 356
 Meredith 288
 Merkun, Anton 108
 Mernik, Janko 156, 247, 267, 286, 304
 Meršol, Stanislav (Stane) 103, 181, 198, 199
 Meršol, Valentin 11, 35, 40, 50, 69, 73, 75, 76, 82, 85, 87, 89, 90, 94, 95, 98, 99, 101, 104, 106, 129, 157, 162, 164, 166, 181, 182, 183, 190, 199, 208, 212, 216, 305, 310, 323, 344, 355, 356
 Meršol, Valentin (Tine) 73, 76, 85, 103, 135, 145, 157, 174, 181, 182, 183, 190, 199, 208, 310
 Meško, Fran Ksaver 187, 255
 Metlikovič, Alj. 235
 Michell, Helen 96, 103
 Mihailović (Mihajlovič), Draža 29, 280, 350
 Mihalič, Boris 29
 Mihelač 350
 Mihelčič 43, 154, 166, 177, 202, 246, 271
 Mihelčič, Franc, dr. 153, 154, 157, 164, 166, 177, 201–202, 246, 271
 Mihelič, Franc 255, 260, 265
 Mihelič, Silvester 118, 153, 157, 164, 166, 259, 261–264
 Mihevc, Jože 19, 72, 165
 Mihič 107

- Mikelj, Jože 306, 307
Miklavčič 109
Mikula, Milko 299, 349
Mikuž, Metod 31, 219, 349
Milač, Marija 294
Milač, Metod M. 62, 212, 214–215, 217,
285, 289, 294, 303, 349, 356
Milavec, Danica 124, 156, 180
Milharčič, Luka 92
Millonig, Stana, roj. Zdešar 19, 151, 157,
168–169, 171, 234, 252, 291
Milovanović, Nikola 109
Mirt 247
Mislej, Irene 332–335, 339–341
Mitchel, mrs. 287
Mizerit, Martin 156
Mlakar, Boris 10, 15, 21, 31, 40, 46, 57,
65, 68, 75, 129, 349, 356
Mlinar, Jaka 240–243, 249, 329, 356
Mokorel, Alksander 175, 180
Mole, Ana 145
Mole, Julija 145
Mole, Marija 145
Mole, Zofija 145
Monnet, John R. 199
Morgan, Charles 25
Mrak, Frančiška 151, 168
Mravlje, Antonija (Tončka) 176–177,
236
Muhar, Robert 295
Muhič, Milan 349
Murray, Horatius 54
Mussger, J. 201
Mussolini, Benito 55
Mušič, Pavla 156
Mzyk, Paul 91
- N
- Nagode 107
Nanut, Franc – Rade 31
Natlačén, Fric 124, 197
Nečak, Dušan 349, 356
- Nedić, Milan 298
Nemec, duhovnik 33
Newsham, J. F. 104
Niccodemi, Dario 255, 270
Nicolson, Nigel 39, 78–79, 356
Nolan, vojak 88
Nosan, Pavel 107
Novak 108, 178, 342
Novak, Ferdinand 117, 342
Novak, Fran 205
Novak, Franc 169, 171
Novak, Karel 298
Novak, Lojze 251, 252
Novak, Slava 150
Novak, Stana 178
Novak, Zdravko 189, 236, 249, 252–253,
255, 342
Novarin, ravnatelj 172, 287
- O
- Oblak , 290
Odar, Alojzij 216, 233
Okoliš, Stane 349
Okorn, Jaka 87
Oman, Franc 295
Opeka 61
Orlov 211
Osojnik, Maks 164, 175, 186
Ott, Ivan 129
Oven, Ivan 180, 254, 270
Ovsenek, Jože 157, 160, 173
Ovsenik, Janez 175, 177, 186
- P
- Pajković, Peter 157, 160
Pajman (Payman), Julija 187, 206
Papež, France 330, 337, 338, 339, 346,
354
Pavelić, Ante 27, 30
Pavh, M. 184
Pavlenč 30
Pavlovčič, Nada 234

- Pavlovčič, Roman 153, 157, 185, 186, 206
- Pavlovič 53, 153, 157, 185, 206, 234
- Pečaver, Tone 11, 246
- Pekolj 145, 314
- Pekolj, Anton 145
- Pekolj, Ivan 210
- Penca, Nace 30
- Perčič, Jože 151
- Perme, Franjo (gl. Pernišek, France) 117
- Pernišek, France 11, 18–19, 39, 41, 45, 48, 51, 54, 58, 69, 71–76, 78–81, 84, 87–90, 94–95, 98, 102, 104, 110–111, 118, 120, 126, 129, 132, 143–144, 149, 158, 178, 201–203, 205–211, 223–224, 234, 237, 239, 241, 243–244, 247–248, 250, 259–260, 262–275, 285, 287–288, 290, 292–293, 304–305, 307, 310, 314, 344, 356
- Peron, Juan 304
- Peršič, Marijan 349
- Pestotnik, Pavel 13, 34
- Petelin, Albin 155, 248
- Petelin, Ciril 168
- Petelin, Francka 248
- Peterlin, Ernest 298
- Peterlin, Jože 330, 336
- Petkovšek, Jože 333
- Petranovič, Branko 349
- Petrič, Jerneja 331
- Pevce, Ludvik 175
- Pezdir, Apolonija 176–177
- Philips, Florence 75
- Pibernik, France 331, 338, 339, 340, 349, 356
- Pij XII. 216, 219, 223, 230, 232–233
- Pičman, Franc 108
- Pintar, Marija 295
- Pintar, Valentin 267
- Pip, Viktor 123
- Pipenbacher, Jos. 185
- Pirih, (Milko?) 14
- Pirjevec, Jože 32, 66, 349
- Pirkmajer, Otmar (Oto) 34, 298
- Pirkovič, Franc, major 285
- Pirnat 124
- Pisch 304
- Pivac, Marko 349
- Planinc, Milka 63
- Platiša, Ivanka (Ivana) 151, 169
- Platon 268
- Pleničar, Dušan 109
- Pleško, Franc 107
- Pleško, Stanislav (Stane) 58, 347, 349
- Podgorc, Valentin 78, 304
- Podhorsky, Rene 53, 75, 125, 127, 189, 207, 209, 240, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 255, 256, 266, 350
- Polda, Tone 54, 61, 214
- Poniž, Denis 332
- Porenta, Josip 34
- Poštovan, Matej 29
- Potočnik 175, 177, 186, 290
- Potočnik, Ivan 175, 177, 186
- Potokar, Ludve 330, 338, 356
- Povič, Mirko 315
- Powel, Baden 199
- Pozne, Slava 151, 156
- Poznič, Jože 151, 169, 247
- Poznič, Slava 151, 169, 247
- Premk, Martin 110, 350
- Prešeren, France 216, 255, 337
- Prešeren, Jože 216, 337
- Prezelj, Ivan - Andrej 29, 31, 32, 46
- Primožič, Ivanka - Irena 30
- Puc, Franc, dr. 85, 157, 175, 181
- Puc, Ivan 85, 157, 175
- Pučnik, Jože 63, 344
- Pust, Milko 239
- Pustavrh, Maks 295
- Puš, Ludovik 11, 17, 19, 33, 110, 164,

- 177, 186, 205, 255, 265, 304, 314,
356, 357
- Q**
Quisling, Vidkung 66, 357
- R**
Rak, Maks 214
Rakovec, Karel 334
Ranković, Aleksandar 62
Rant, Jože 82, 90, 93, 103, 139, 190, 200,
232, 237, 244, 309, 344
Rant, Pavle 11, 90, 109, 344
Rantović 317
Ravnikar 187
Rebić, Đuro 109
Rebozov, Branko 25, 67, 133, 292
Regali, Ivan 164
Remec, Bara 274
Remec, Bogumil 13, 14, 34, 60
Remec, ing. 286, 304
Remec, Lado 60, 61
Renner, Karel 279
Repe, Božo 350, 357
Repovž, Grega 66, 357
Res, Alojzij 187
Resman (Roessmann), Mate 214
Richards, A. E., major 88
Roberts, Walter 350
Robertson, Brian H. 66
Rode, Tone 329
Rode, Vinko 330, 338, 340
Rohracher 233
Roosevelt, Franklin Delano 279
Ross 103, 104
Rössener (Ressener), Erwin 14
Rot, Andrej 329, 339, 350
Rovan, Janez 198
Rovanšek, Vid 262
Rozman, Branko 58, 61, 254, 330, 340,
341, 348
Rožman, Gregorij 14, 28, 34, 66, 109,
- 112, 171, 219, 220, 223–224, 228–233,
237, 242, 246, 275, 276, 298, 303, 304,
321, 348
Rožman, Liza 220, 348
Rupnik, Leon 14, 19, 27, 106, 123, 145,
333–334
Rupnik, Olga 14, 19, 145
Rupnik, Vuk (Vule) 14, 19, 20, 21, 22,
24, 42, 44, 46, 51, 106, 224
Russon 124, 210
- S**
Sabin, Štefan Jože 221
Sajovic, Ciril 293
Samec, Ignacij 145
Schanzer, Maks Kohn 102
Scholz, major 20
Schwarrz, Rajko 144
Seeler (Sela), Walter 22, 39
Seliškar, Janez 108
Seliškar, Tone 187
Selivec, Srečko (gl. Novak, Zdravko)
255
Senčar 107
Sešek (Šešek), Evlalija (Lali) 150, 167,
169, 176
Sešek, Venčeslav 123
Sever, Janez 108, 132, 153, 172, 177–178,
185, 249, 252–253, 284, 350
Sfiligoj, Franjo 205
Shakespeare, William 255
Shany, narednik 243
Sharp, major 250
Sheriff, Robert Cedric 271
Sidasev 145
Silvani, Maurilio 221
Simčič, Zorko 337
Simenc (Šimenc?), Franc 107
Simmonds, Noel 89
Simson, polkovnik 88
Sirc, Ljubo 350
Sjekloča, Marko 350

- Skalycki, Buhoslav 186
 Skebe, Ciko 247
 Skvarča, Franc 224
 Slabe, Karel 50, 176, 177
 Slapar, Pavel (Pavle) 74, 235, 236, 239, 249, 357
 Slapničar, A. 166
 Slavec Gradišnik, Ingrid 350
 Slomšek, Anton Martin 187
 Smith, desetar 88
 Smith, Patrik 263–264
 Smole 91
 Smole, Franjo 89
 Smolej 124
 Smolej, Slavko 123
 Smolej, Viktor 332–335, 350
 Smolič, Tone 261
 Snajder 208
 Snoj, Franc 26, 29
 Snoj, Stane 246, 247
 Sollick, vojak 88
 Sommeregger, Nevenka, roj. Mrgan 72, 85, 130, 136, 144, 200, 202, 204, 208, 222, 239, 255–256, 260, 269, 273, 286–287, 291
 Sršen, 290
 Stadnik, Wladyslaw 103
 Stafford, David 350
 Stalin, Josif Visarionovič 279
 Stamenković, Angela 169
 Stamenković, Miroljub 30, 31, 106, 145
 Stancar 235
 Stanič, Ive A. 350
 Stanonik, Janez 331, 337, 338, 340, 357
 Starc, Martin 224
 Stare, Miloš 27, 350, 355
 Starman, Alojz 74, 113
 Starman, Majda (Magdalena, Marija) 17, 74, 113, 134, 157, 357
 Steel, James, general 233, 288, 290, 299
 Stepinac, Alojzij 231, 280
 Stieber, Gabriela 10, 94, 108, 113, 116–118, 120, 121, 126, 155, 281, 315, 350
 Stojanović, Risto 350
 Stokes, Gale 351
 Stood 288
 Store, dr. 104
 Strachan, John 192, 206
 Strah, Franc 265
 Strgar, Milica 25, 31, 41–45, 57, 61–62, 65, 91, 149–150, 240, 329, 357
 Strle, Franci 20, 23–24, 351
 Strupi, Marija 156
 Sturm, Josef 24
 Suša, Barbara 335, 337, 357
 Sutar, Slavko 295
 Svete, Janko 64
 Svetina, Albert - Erno 37, 62, 351, 356
 Szulc, P. 103, 104
- Š
- Šah, Maks 153, 158, 212
 Šali, Severin 334
 Šarić, Ivan 219
 Šef, Marija 144
 Šega, Albin 182
 Šega, Ciril 267
 Šega, Franc 50
 Šehovič, Franc 330
 Šemrov, Anica 151, 156, 184
 Šeškar, Franc 221
 Šiftar, Ludvik 145
 Šimenc, Aleš 217
 Šinkovec, Ivo 94
 Šivic, Srečko 30, 357
 Škerbec (Škrbec), Matija 13, 22, 29, 90, 94, 106–107, 109, 114, 124, 164, 203, 222, 244, 256, 272, 321, 343, 351
 Škof 44, 112, 171, 220, 228, 230, 232, 276, 297, 348
 Škulj, Edo 351
 Šmajd, Albin 13, 298, 299

- Šoukal, Milena (gl. Dobršek, Milena) 101, 119, 122, 151, 178–179, 211, 270, 330, 336–337, 351, 354
- Šprah, major 54
- Štancar, Ignacij 151
- Štih, Bojan 337
- Štok, Marjan 108
- Štupar, Milan 292
- Šturm, Lovro 35, 37, 299, 344, 347, 351
- Šturm, Pavle 44, 351
- Šubašič, Ivan 26, 28, 280
- Šušteršič, Janez 270
- Šušteršič, Radko (Ratko) 21, 210
- Švent, Rozina 149, 240, 315, 342, 343, 351, 357, 358
- Švigelj 61
- T
- Tatalović, Radomir 52, 53, 55
- Tavčar, Ivan 271
- Tavčar, Zora 338, 358
- Telepnjev 145
- Thiel, Aleksander 221
- Thomas, Lea 89
- Thompson, mrs. 125, 289
- Thomson, dr. 104
- Timmermans, Felix 271
- Tolstoy (Tolstoj), Nikolai 21, 351, 355
- Tomazič 107
- Tomazič, Marica 273
- Tomic, Leopold 21
- Tominc, 290
- Tominec, J. 126
- Tominkovič 107
- Torkar, France 58
- Trček, Janez 289
- Trobec, Franiška 178
- Trobec, major 288
- Tršar, Marijan 30, 57–59, 334, 351
- Tršinar 235
- Truman, Harry S. 302
- Turk, Boštjan M. 66, 358
- Turk, Egon 295
- Turk, Karel 64
- U
- Urbanija - Limbarski, Jože 330
- Urbas, Miroslav 34
- Uršič, Janko 299
- V
- Vajs, Zdravka 151
- Valant, Franc 50
- Valentin, Bazilij 225, 246, 248
- Varšek, Ivo 190, 195
- Vauhnik, Vladimir 351
- Vavpot, Franc 108
- Veber, Danijel 117
- Velikonja, Jože 174, 186, 213, 216, 299, 344, 358
- Velikonja, Narte 334
- Velikonja, Tine 14, 20–24, 358
- Verčič, Franiška 151
- Verovšek, Jože 224
- Veršič, Francka 157
- Veterman, Eduard 271
- Vider, Ciril 156, 166, 274
- Vilfan, Joža 352
- Vincent 124
- Vindišer 34
- Virasoro, Jose Ramon 310
- Virk, Jože 187
- Vizjak, (Milko?) 237
- Vižintin, Zdene 246
- Vode, Angela 351
- Vodeb, Rafko 330, 336, 337, 338, 355
- Vodopivec, Vinko 263
- Vodušek Starič, Jera 280, 298–299, 344, 352, 358
- Vombergar, Joža 255, 267, 270, 330, 332, 336
- Vovk, Anton 219, 297, 352
- Vovk, Jože 235
- Vovko, Andrej 329, 358

- Vovko, Vida 295
 Vračko, Edvard 91, 108, 164, 222
 Vrtačnik (Vertačnik), dr. 107, 126, 304
 Vučina, Jakob 221
 Vujičić, poročnik 52
 Vukšinić 177
 Vuletin, dr. 90
- W
- Weidemanis, Marta 182
 Weiss, Berta 94
 Whitfield, narednik 88
 Wilkinson, Peter 23, 352
 Willempart, Marijan 334
 Winer 77
 Wright, Bill 208
 Wyman, Mark 301, 352
- Y
- Young, Ryder 90, 91, 92, 162, 275
- Z
- Zabavnik, Matevž 295
 Zabržicki 145
 Zadravec, Franc 332–334, 352
 Zajc 107
 Zajec, Marijan 13
 Zajec, Milan 64
 Zalar, Karel 352
 Zaletel, Franc 109
 Zaletel, Vinko 221
 Zaruba, Vlado 212
 Zavadlav, Zdenko 352
 Zaveršnik, Herbert 23, 352
 Zdešar, Janez 58, 61, 220, 352
 Zdešar, Stana, gl. Millonig, Stana 151,
 157, 168, 171, 234, 252
 Zec, Anton 221
 Zihlerl, Marija, por. Inzko 151, 157,
 168, 171
 Zlatković 145
 Zorec, Ivan 271
- Zorman, Fortunat 168
 Zrinšek (Zrimšek?) 107
 Zudenigo (Zudenig, Zudeng), Drago
 90, 157–158, 183, 206
 Zupan 123, 193
 Zupan, Alojzij (Slavko) 92, 161, 198,
 199
 Zupan, Franc 210, 265
 Zupan, Herman 307
 Zupan, J. 199
 Zupančič 75, 144
 Zupančič, Jakob 108
- Ž
- Žagar 247
 Žagar, Ivan 211
 Žagar, Ljudevit (Ludvik) 157, 172, 202,
 214, 246, 266
 Žajdela, Ivo 10, 352
 Žakelj, Anton 11, 18–19, 71, 73, 75, 79, 84,
 86–87, 102, 118–127, 210, 223–224,
 237, 285–286, 289, 295–296, 314,
 358
 Žakelj, Cilka 118
 Žakelj, Filip 143, 228, 344, 346, 348,
 352
 Žakelj, Janez 11
 Žakelj, Milka (Mici) 118, 126
 Žakelj, Miro 118, 289
 Žakelj, Vili 117, 315
 Žebot, Ciril 11, 352
 Žiberna, Jakob 219
 Židan 235
 Žigon, Zvone 352, 353
 Žitko, Alojzij 160
 Žitnik, Ivan 246, 247
 Žitnik, Ivko 246, 247, 255
 Žitnik, Janja 8, 329, 331–342, 354–358
 Žitnik, Rudolf 13
 Žmavc, Andrej 186
 Žnidaršič, Ivica 353
 Žonta, Milica 178

Imensko kazalo

Žukovec 75

Žukovec, Franc 175

Žumer, Pavla 157

Župančič, Alojzij 175

Župančič, Oton 187, 248, 271

DR. ROZINA ŠVENT (rojena leta 1951 v Ptuj) je končala študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Nekaj let je poučevala zgodovino na Šubičevi gimnaziji v Ljubljani, od leta 1982 pa je zaposlena v Narodni in univerzitetni knjižnici, kjer je posebej zadolžena za zbiranje in obdelavo izseljenskega in zamejskega slovenskega tiska (slovenika).

Ob svojem bibliotekarskem delu se je posebej zanimala za delovanje posameznih izseljenskih skupnosti po svetu. Rezultat tega dela je magistrska naloga z naslovom *Publicistična dejavnost slovenske emigracije po drugi svetovni vojni*, ki jo je Rozina Švent uspešno zagovarjala leta 1992. V devetdesetih letih, ko se je na področju nekdanje skupne države Jugoslavije spet v večji meri pojavilo »begunsko vprašanje«, se je poglobljeno lotila proučevanja zgodovine povojnih slovenskih beguncev v Avstriji. Rezultat tega dela je leta 2006 uspešno obranjena doktorska disertacija z naslovom *Življenje Slovencev v begunskih taboriščih na Avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni: 1945-1950*.

Njena bibliografija šteje preko sto bibliografskih enot, predvsem znanstvenih, strokovnih in poljudnih člankov s področja izseljenstva ter več razstavnih katalogov. Kot bibliotekarka specialistka opravlja tudi pomembno svetovalno delo pri organiziranju in urejanju izseljenskih (društvenih) knjižnic in arhivov po svetu.

Delo dr. Rozine Švent *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950* je doslej edino znanstveno delo, ki celostno (ne po izsekih ali odlomkih) prikazuje življenje in delovanje tistih slovenskih povojnih beguncev pred komunizmom, ki jih Britanci leta 1945 niso vrnili v Jugoslavijo. Študija zapolnjuje eno izmed vrzeli v novejši slovenski zgodovini. Na podlagi številnih prvotnih in drugotnih, pisnih in ustnih virov popisuje del slovenskih rojakov v tujini od maja 1945 do njihove večinoma prekoceanske izselitve, predvsem v Argentino.

Dr. Šventova piše o približno 6000 slovenskih beguncih v vseh šestih večjih taboriščih v Avstriji, ki jih je preučila s štirih vidikov: z vidika nastanitve, higienskega stanja, prehrane in uprave. Monografija prinaša demografsko statistiko beguncev po letih. Popisuje vzgojo in izobraževanje, versko življenje, begunski tisk in kulturno delovanje (glasbo, gledališče, bralne večere, knjižnice, razstave). Ukvarja se s problemom repatriacije in s preseljevanjem v nova naselitvena središča. Podatkov je toliko in vseh vrst, da bo odslej moral vsak raziskovalec na tem področju črpati iz tega vira. Knjigo bogati tudi več fotografij.

Izrednega pomena je način, kako dr. Šventova jasno popisuje začetek tega, kar je potem prerastlo v slovensko politično emigracijo (SPE). Ker je bila večina beguncev katoliškega prepričanja, politično pa je pripadala SLS ali simpatizirala z njo, je v taboriščih kmalu prišlo do zelo homogene skupnosti, tako da so se zabrisale celo razlike v družbenem izvoru (statusu). V marsičem je imelo dejstvo, da je bila skupnost dobro organizirana, zelo pozitivne posledice. Po drugi strani pa je to dejstvo vodilo k hudemu moralnemu pritisku, ki je od vseh zahteval udeleževanje na skupnih prireditvah, medsebojno pomoč in podporo ter jasno in neomajno politično opredelitev. Takšno skupno življenje v taboriščih je mnogim vtisnilo svojstveni pečat, ki so ga ohranili tudi v prekmorskem zdomstvu.

Monografija dr. Rozine Švent je nedvomno izredno pomemben prispevek k celovitejši novejši slovenski zgodovini. Poleg znanstvene prepričljivosti ima knjiga tudi ne zelo pogosto lastnost, da se kljub zajetnemu obsegu in množici podatkov lahko bere.

Dr. Jože Rant

15,70 €

ISBN 978-961-254-025-8

9 789612 540258

ZALOŽBA ZRC

<http://zalozba.zrc-sazu.si>